

UNIwersytet Jagielloński

BIULETYN
BIBLIOTEKI Jagiellońskiej

R. LXIX-LXX

KRAKÓW 2019-2020

**BIULETYN
BIBLIOTEKI JAGIELLOŃSKIEJ**

U N I W E R S Y T E T J A G I E L L O Ń S K I

**BIULETYN
BIBLIOTEKI JAGIELLOŃSKIEJ**

R. LXIX–LXX

NAKŁADEM BIBLIOTEKI JAGIELLOŃSKIEJ

CZASOPISMO BIBLIOTEKI JAGIELLOŃSKIEJ

REDAKCJA

Redaktor naczelny: Zdzisław Pietrzyk (e-mail: zdzislaw.pietrzyk@uj.edu.pl)
Redaktorzy tematyczni: Jerzy Grygiel (historia), Monika Jaglarz (bibliotekoznawstwo),
Lucyna Nowak (kodykologia), Zdzisław Pietrzyk (historia, bibliologia),
Krzysztof Zamorski (historia)
Redaktorzy językowi: Marek Krośniak (język angielski), Jacek Partyka (język polski)
Sekretarz redakcji: Ewa Valde-Nowak (e-mail: ewa.valde-nowak@uj.edu.pl)

RADA NAUKOWA

Lidija Snicarczuk, Lwowska Naukowa Biblioteka, Lwów, Ukraina
Hana Bočková, Uniwersytet Masaryka, Brno, Czechy
Maria Wichowa, Uniwersytet Łódzki
André Séguenny, Strasburg, Francja

RECENZENCI

Prof. dr hab. Waldemar Kowalski, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce
Prof. dr hab. Roman Maria Zawadzki, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, Kraków

Skład i łamanie

Józef Paluch

Wersją pierwotną czasopisma jest wersja elektroniczna znajdująca się na stronie internetowej Biblioteki Jagiellońskiej (<https://bj.uj.edu.pl/nauka-i-kultura/biuletyn-bj>)

Czasopismo jest dostępne w portalach:

BazHum, Warszawa
Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Frankfurt nad Menem
The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), Poznań, Praga, Budapeszt, Bratysława
Jagiellonian Digital Library (JDL), Kraków

Adres:

Redakcja „Biuletynu Biblioteki Jagiellońskiej”
al. Mickiewicza 22
30-059 Kraków

© Copyright by Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska
Kraków 2022
All rights reserved

Opublikowano z Funduszu Anny Łysiak i Lidii Procyk

ISBN 978-83-955592-0-4
ISBN 978-83-958240-4-3 (online)
ISSN 0006-3940
ISSN 2450-0410 (online)

JOANNA PYPLACZ

DOI: 10.26106/TGBB-W164

Uniwersytet Jagielloński

 <https://orcid.org/0000-0002-8735-5028>

IFIGENIA W TAURYDZIE EURYPIDESA:
POETYKA TRAUMY, ESTETYKA HORRORU I KATHARSIS
NA SCENIE

Analizowanie dzieł literackich pod kątem najnowszych odkryć psychologii cieszy się obecnie sporą popularnością. Pomimo nieuniknionej anachroniczności owej metody, może być ona bardzo przydatna dla lepszego zrozumienia *intentio operis*, czasami bowiem pozwala wyłapać pewne niuanse, które inaczej umknęłyby badaczowi. W ten sposób rozpatruje się zresztą nie tylko wytwory sztuki słowa, lecz również, między innymi, malarstwo¹, rzeźbę², muzykę³ czy też kino⁴.

Narzędzia stosowane do studiowania literatury współczesnej oraz innych dziedzin w naturalny sposób przechwytywane są po pewnym czasie również przez filologię klasyczną. Nie przeszkadza to w żadnym stopniu, a przynajmniej przeszkadzać nie powinno, w posługiwaniu się metodami już sprawdzonymi, wypracowanymi „w epoce”, takimi jak choćby teoria dramatu Arystotelesa, niezbędna przy lekturze sztuk trzech tragików ateńskich⁵. Utwory napisane w starożytności przez ludzi nieznających odkryć nowoczesnej psychologii, estetyki, a także nieposiadających dzisiejszej aparatury badawczej, stworzone zostały bowiem przez człowieka i dla człowieka; powstały na bazie doświadczeń i obserwacji dotyczących zjawisk uniwersalnych, nieuchronnie powtarzalnych.

¹ Zob. A. Huysse n, *German Painting in the Cold War*, „New German Critique”, Vol. 37, 2010, No. 2 (110), *Cold War Culture*, s. 209–227.

² Np. Z. Mills, *Sculptural Thematics*, „American Art”, Vol. 24, 2010, No. 1, s. 5.

³ Np. V. Visvis, *Alternatives to the „Talking Cure”*. *Black Music as Traumatic Testimony in Toni Morrison’s Song of Solomon*, „African American Review”, Vol. 42, 2008, No. 2, s. 255–268.

⁴ Np. H. Bassil-Morozow, *Using Jung to analyse visual narratives. Tools and concepts*, [w:] *Jungian Film Studies. The Essential Guide*, ed. by H. Bassil-Morozow and L. Hockley, London–New York 2017, s. 27–62.

⁵ Ajschylos (525–456), Sofokles (496–406), Eurypides (480–406).

Dlatego też, pomimo że wiele dzieł, które zamierzam tutaj przytoczyć, najprawdopodobniej nie było inspirowanych *Ifigenią w Taurydzie*, sądzę, że warto o nich wspomnieć ze względu na podobne do Eurypidesowego ujęcie traum, cierpienie tudzież rozmaitych wypaczeń ludzkiej psychiki.

Najmłodszy spośród tragików ateńskich, Eurypides, jest jednym z autorów naprawdę wartych zbadania pod takim kątem. Sporo uwagi poświęcono już wnikliwym portretom wielkich pasji oraz wszelkich wybujałych emocji szarpiących bohaterami sztuk owego dramaturga: mechanizmu zemsty i zazdrości w *Medei*⁶, upokorzenia związanego z seksualnym odrzuceniem w *Fedrze*⁷, czy też anatomii obłądu w *Heraklesie*⁸.

Bardzo ciekawie przedstawia się natomiast kwestia dwóch tragedii o losach Ifigenii osnutych na kanwie dwóch odmiennych wersji historii córki Agamemnona⁹. Pierwsza z nich, *Ifigenia w Aulidzie*, zgodna z przekazem Stasinosa w *Cypriach* (ok. 700 p.n.e.), dotyczy złożenia małoletniej bohaterki w ofierze przez własnego ojca, gdyż jej śmierć miała zagwarantować wojsku Achajów pomyślne wiatry na morzu w drodze na wojnę przeciwko Trojanom. Druga natomiast ukazuje dalsze losy cudem ocalałej Ifigenii, która – uratowana przez Artemidę – sprawuje pieczę nad świątynią owej bogini.

Dawno już zauważono, że utwory te, ujęte jako całość¹⁰, stanowią ciekawe studium doznanej w dzieciństwie traumy¹¹. Oczywiście, nie sposób sprowadzić ich li tylko do problemu skrzywdzonego dziecka, które wyrosło na mściwego, psychopatycznego dorosłego; poeta porusza tu bowiem wiele istotnych kwestii, w tym religijnych, dotyczących postaci opiekunki Ifigenii, czyli boskiej siostry Apollona. W *Ifigenii w Taurydzie* Artemida ukazana została bowiem jako bóstwo związane równocześnie ze światem cywilizowanym, jak też barbarzyńskim, dzikim i prymitywnym, uznającym ofiary z życia ludzkiego; rozpatrywana jest tu problematyka takich właśnie ofiar; ich teologiczna racja bytu¹².

W centrum udramatyzowanych, naocznych rozważań Eurypidesa znajduje się jednakże bezsprzecznie kwestia nierozliczonej przeszłości oraz sposób radzenia sobie z nią przez obciążoną bagażem bardzo trudnych doświadczeń osobę. Dwie wersje mitu to dla

⁶ Zob. H. Foley, *Female Acts in Greek Tragedy*, Cambridge 2001, s. 262.

⁷ Zob. P. Tolley, *Melancholy, Love, and Time. Boundaries of the Self in Ancient Literature*, University of Michigan 2004, s. 68.

⁸ Zob. K. Riley, *The Reception and Performance of Euripides' Herakles. Reasoning Madness*, Oxford 2008, s. 31.

⁹ M.J. O'Brien, *Pelopid History and the Plot of Iphigenia in Tauris*, „The Classical Quarterly”, Vol. 38, 1988, No. 1, s. 98–115; P. Kyriakou, *A Commentary on Euripides' Iphigenia in Tauris*, Berlin 2006, s. 20.

¹⁰ Jeśli chodzi o jednolitość całego wątku Ifigenii, pozostaje parę kwestii spornych. Zob.: „At any rate, there is probably intended some suggestion that »to go to the land of the Taurians« is tantamount to going »to the house of Hades«, D. Sansone, *A Problem in Euripides' Iphigenia in Tauris*, „Rheinisches Museum für Philologie”, Vol. 121, 1978, No. 1, s. 38.

¹¹ Zob. F.I. Zetlin, *Sacrifices Holy and Unholy in Euripides' Iphigenia in Tauris*, [w:] *Dans le laboratoire de l'historien des religions. Mélanges offerts à Philippe Borgeaud*, eds. F. Prescendi and Y. Volokhine, Geneva 2011, s. 449.

¹² Zob. tamże, s. 450; Euripides, *Iphigenia in Tauris*, ed. with introd. and comm. by L.P.E. Parker, Oxford 2016, s. XVI.

niego doskonały pretekst, by – z właściwym sobie zapalem – zgłębiać najciemniejsze obszary ludzkiej emocjonalności, odsłaniać sterujące nią, nieświadomione, choć potężne mechanizmy.

Złożona niegdyś w ofierze Artemidzie, a następnie uratowana przez nią Ifigenia w dalszym ciągu pozostaje pod wpływem swej dobrodziejki – jako kapłanka jej kultu. Z pozoru, jest to wyłącznie kwestia wierności autora wobec alternatywnej wersji mitu, że grecka królewna została przez boginię uratowana, przygarnięta i otoczona opieką. Tymczasem wnikliwa lektura pokazuje, iż obecność siostry Apollona podszyta jest u Eurypidesa również dodatkowym, ukrytym znaczeniem: symbolizuje niemożność uwolnienia się Ifigenii od koszmaru dzieciństwa, gdyż posąg bóstwa stanowi istotny łącznik pomiędzy przeszłością a terażniejszością bohaterki. Ta sama Artemida, której Agamemnon ofiarował swą małoletnią córkę, staje się potem jej gwarantem bezpieczeństwa. Podobną funkcję pełni w tragedii budynek świątyni, będący nie tyle przybytkiem kultu samej bogini, ile – dla uratowanej dziewczyny – symbolem niemożliwego do przewyciężenia bólu; jej nawiedzonym domem pełnym dawnych, nierozliczonych udręk i koszmarów¹³.

Przesłanie sztuki zauważalne jest już w prologu, wygłoszonym przez samą Ifigenię. Przedstawia się ona widzom jako córka Agamemnona i Klitajmestry, po czym dokładnie relacjonuje wydarzenia bezpośrednio poprzedzające straszny czyn ojca. Otwarcie deklaruje, że jej misja w taurydzkim sanktuarium polega na uśmiercaniu wszystkich Greków, jacy tylko tam zawitają:

ἀλλ' ἐξέκλεψεν ἔλαφον ἀντιδοῦσά μου
 Ἄρτεμις Ἀχαιοῖς, διὰ δὲ λαμπρὸν αἰθέρα
 πέμψασά μ' ἐς τήνδ' ὄκισεν Ταύρων χθόνα,
 οὗ γῆς ἀνάσσει βαρβάροισι βάρβαρος
 Θόας, ὃς ὠκὺν πόδα τιθεὶς ἴσον περοῖς
 ἐς τοῦνομ' ἦλθε τόδε ποδοκείας χάριν.
 ναοῖσι δ' ἐν τοῖσδ' ἱερέαν τίθησί με:
 ὄθεν νόμοισι τοῖσιν ἤδεται θεὰ
 Ἄρτεμις, ἑορτῆς, τοῦνομ' ἧς καλὸν μόνον —
 τὰ δ' ἄλλα σιγῶ, τὴν θεὸν φοβουμένη —
 θύω γὰρ ὄντος τοῦ νόμου καὶ πρὶν πόλει,
 ὃς ἂν κατέλθῃ τήνδε γῆν Ἑλλην ἀνήρ.
 κατάρχομαι μὲν, σφάγια δ' ἄλλοισιν μέλει
 ἄρρητ' ἔσωθεν τῶνδ' ἀνακτόρων θεᾶς.

(28–41)

W drugiej części prologu Ifigenia opowiada widowni swój dziwny sen, w którym znów znalazła się w domu. Ma on – jak się okaże – związek z zamordowaniem Klitajmestry przez Orestesa, ponadto ilustruje w dość oczywisty sposób emocjonalną relację dziewczyny z matką, jej tęsknotę za utraconą rodziną, a także zapowiedź rychłego spotkania z niewidzianym od wielu lat bratem. Ten, nadal prześladowany przez Erynie, właśnie dotarł do Taurydy w asyście swego przyjaciela Pyladesa.

¹³ Tamże, s. 56.

Podobnie jak sportretowana w innej sztuce, na wpół szalona młodsza córka Agamemnona, Elektra¹⁴, Ifigenia również wykazuje rys osobowości obsesyjnej, trochę egocentrycznej¹⁵: nie mogąc się uwolnić od myśli o własnym nieszczęściu, dopuszcza, by natręctwo wspomnień stało się całym jej życiem. Relacjonując widzom swe budzące grozę praktyki, zaznacza przy tym z sumiennością godną typowego psychopaty z amerykańskiego horroru, iż greckich żeglarzy nie zabija osobiście, lecz jedynie poświęca ich Artemidzie¹⁶, a w fizycznym uśmiercaniu ofiar wyręczają ją oddelegowani do tego kapłani (σφάγια δ' ἄλλοισιν μέλει).

Tuż po prologu głównej bohaterki, na scenie pojawia się Orestes w towarzystwie swego przyjaciela Pyladesa. Gdy tylko przybywają do świątyni Artemidy, ich oczom ukazuje się przerażający widok: ołtarz ofiarny dosłownie ociekający krwią zabitych Greków:

Ὀρέστης
καὶ βωμός, Ἑλλήν οὖ καταστάζει φόνοσ;
Πυλάδης
ἔξ αἱμάτων γούν ξάνθ' ἔχει τριχώματα.
(72–73)

Uwagi te można potraktować jako didaskalia, gdyż wskazują one na elementy tła zdarzeń i potencjalnej scenografii. Można się więc zastanawiać, gdzie wisiały przerażające wota, czy na samym ołtarzu, czy przymocowane zostały do kolumnady świątyni, nie wiadomo też do końca, czy były to przedmioty należące do ofiar, czy też ich czaszki. Poulethria Kyriakou wysnuwa taką właśnie hipotezę na podstawie wzmianek o podobnych praktykach u Ammiana Marcellina¹⁷, choć nigdzie w utworze Eurypidesa nie ma mowy o dekapitacji, a jedynie o paleniu zwłok. Jednakże z drugiej strony, jak słusznie zauważa badaczka, przerażenie Orestesa i Pyladesa wskazuje na to, że być może chodziło właśnie o czaszki, a widzowi znającej obyczaje barbarzyńców z Taurydy nie trzeba było dodatkowo objaśniać owych okrucieństw¹⁸.

Możliwą do wyobrażenia scenerię rodem z horroru dopełnia wzmianka o strugach zaschniętej krwi (wers 73)¹⁹, choć wyraz τριχώματα może też ewentualnie oznaczać pasma włosów, szczególnie że określa go przymiotnik ξάνθα, czyli „płowe”. W każdym razie, ludzkie włosy również wzbudziłyby w widzach niemałe przerażenie, podobnie jak inne pozostałości po zamordowanych nieszczęśnikach. Uwaga Orestesa, który stwierdza, że ołtarz „ocieka grecką krwią” (Ἑλλήν οὖ καταστάζει φόνοσ, wers 72), dodatkowo wzmacnia uczucie grozy²⁰. Ją także – moim zdaniem – należałoby uznać za efekt opisu

¹⁴ Zob. C.E. L u s c h n i g, *Electra*, [w:] *Brill's Companion to the Reception of Euripides*, eds. R. L a u r i o l a and K.N. D e m e t r i o u, Leiden 2015, s. 215.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Być może jest to gorzka, ironiczna aluzja do okropnego czynu Agamemnona.

¹⁷ Zob. Amm. Marc. 22.8.33.

¹⁸ Zob. P. K y r i a k o u, dz. cyt., s. 70.

¹⁹ Zob. tamże, s. 70–71.

²⁰ Zob. tamże, s. 71.

w funkcji *didascalium*, trudno bowiem sobie wyobrazić, by aktor przyciągał uwagę widzów do czegoś, czego w rzeczywistości na próżno szukać na scenie²¹.

Tak czy inaczej, wspomniane przez Orestesa σκῦλα (wers 74), czyli łacińskie *spolia*, to typowe „trofea”, którymi, dawnym obyczajem, udekorowano miejsce sakralne²². Rozmowa bohaterów oraz ich emocjonalnie nacechowane wypowiedzi wyrażające szok i przerażenie każą przypuszczać, że również potencjalna scenografia nie należała do banalnych, a raczej – wręcz przeciwnie – prawdopodobnie wykonana została z myślą o dostarczeniu widzom jak największej dawki strachu. Sam wyraz σκῦλα skłania natomiast do refleksji nad psychologicznym mechanizmem rządzącym zachowaniem Ifigenii. Oczywiście konotacje batalistyczne owego słowa wskazują bowiem, iż kapłanka prowadzi wojnę – wojnę prywatną, osobistą; wojnę skrzywdzonej dziewczyny przeciwko własnej przeszłości, z którą nie może się uporać.

Nie wolno zapominać, że na Ifigenii, podobnie jak na Orestesie i Elektrze, ciąży klątwa rodu Pelopidów. Niszczycielskie zapędy bohaterki nie są zatem niczym niezwykłym, w kontekście zbrodni popełnionych przez jej pradziadka, dziadka oraz ojca – na niej samej. Podczas gdy Orestes zamordował własną matkę, ona pozbawia życia greckich żeglarzy i o mały włos nie zabija własnego brata. Michael O'Brien dostrzega również zbieżności pomiędzy ofiarą w Aulidzie a zalotami Pelopsa²³. Przerażająco udekorowany ołtarz na scenie od razu przywodzi natomiast skojarzenia z historią owego pechowego królewicza, który, gdy przyszedł prosić Ojnomaosa o rękę jego córki Hippodamii, ujrzał nad drzwiami pałacu czaszki swych poprzedników. Zaznajomiona z tą historią widownia *Ifigenii w Taurydzie* prawdopodobnie natychmiast skojarzyła obie scenerie, czego naturalną konsekwencją byłoby zwiększenie uczucia trwogi.

Upiorna Ifigenia staje się zatem godną kontynuatorką tradycji rodzinnej, tym groźniejszą, że – w przeciwieństwie do działającego w afekcie Orestesa czy też trawionej rozpaczą, żyjącej w poniżeniu Elektry – zabija na zimno, planowo, metodycznie. Cudem uratowana od śmierci, nieprzerwanie kontynuuje potworne dzieło swych przodków, a krwawy *circulus vitiosus* obraca się dalej, w nieskończoność... Jej zachowanie porównywalne jest z zachowaniem bohaterów współczesnych filmów grozy, którzy również doznali w dzieciństwie niemożliwej do zapomnienia traumy, wpływającej na całe ich późniejsze życie i znacznie upośledzające ich psychikę do tego stopnia, iż stają się oni niebezpieczni dla otoczenia.

Taką skrzywdzoną osobą jest na przykład Samara, dziecięca bohaterka słynnego japońskiego horroru *The Ring*²⁴. Udęczona przez okrutnych rodziców, a na końcu zamordowana przez własną matkę dziewczynka przeradza się w zabójcze monstrum, a rozpę-

²¹ Zob. J. Park Poe, *Word and Deed. On 'Stage-Directions' in Greek Tragedy*, „Mnemosyne”, Vol. 56, 2003, No. 4, s. 420–448. Por. D. Sider, *Two Stage Directions for Euripides*, „The American Journal of Philology”, Vol. 98, 1977, No. 1, s. 16–19.

²² Zob. tamże, s. 70.

²³ Zob. M.J. O'Brien, dz. cyt., s. 101.

²⁴ Zob. N. Scott, *Monsters and the Monstrous. Myths and Metaphors of Enduring Evil*, New York 2007, s. 139.

tanej spirali zła nie sposób zatrzymać nawet po jej śmierci. Podobnie jak Ifigenia, Samara zabija rytualnie, zawsze w identyczny sposób.

Na analogicznym mechanizmie oparty jest *Sierociniec* Guillermo del Toro z roku 2007²⁵. Prerażający bohater owego filmu to duch małego chłopca, który za życia przeszedł drogę przez mękę z powodu swej odmienności oraz będącego jej konsekwencją odtrącenia przez rówieśników. Tajemniczy, efemeryczny malec-zjawa – niepozwalające o sobie zapomnieć widmo z przeszłości jest jednocześnie samo przez ową przeszłość nękane.

Inny przykład skrzywdzonego dziecka stanowi synek Jennet w *Kobiecie w czerni* Susan Hill²⁶, po mistrzowsku zekranizowanej w roku 2012 przez Jamesa Watkinsa i Toma Harpera. Tragicznie zmarły chłopiec nie pozwala o sobie zapomnieć, doprowadzając, wraz ze swą szaloną, także już zmarłą matką, do wielu zgonów innych dzieci. Pomimo że od dawna nie żyje, wciąż nie potrafi się uporać z niesprawiedliwością, jaka spotkała go ze strony najbliższych.

Najnowsze publikacje na temat wykorzystania psychologii traumy w utworach literackich, a także w kinematografii, zawierają sporo cennych spostrzeżeń na temat portretów skrzywdzonych dzieci bądź też nastolatków, które – jak Ifigenia w niezwykle empatycznym ujęciu Eurypidesa – pod wpływem koszmarnych przeżyć we wczesnym okresie życia zamieniają się w niebezpieczne, śmiertcionośne monstra²⁷.

Zakrwawiony ołtarz to nie tyle miejsce składania ofiar, ile prywatny teatr, gdzie dorosła już bohaterka nieustannie odgrywa na nowo scenę ofiarowania jej samej przez własnego ojca. Przerysowana, upiorna dekoracja sceny, budzące grozę i obrzydzenie rekwizyty, mocno nacechowany emocjonalnie język, w jakim Orestes i Pylades wyrażają swój lęk na widok ociekającego krwią ołtarza, wszystko to stanowi dość czytelny przekaz świadczący o stanie umysłowym dziewczyny.

Ifigenia inscenizuje tu nie tylko samą ofiarę, lecz także swój wewnętrzny stan: jej psychika to jedna wielka rana. Pomimo osiągniętego wieku, *de facto* na zawsze pozostała skrzywdzonym dzieckiem; typową przewrażliwioną, a zarazem śmiertelnie niebezpieczną dziewczynką z horroru²⁸ zamkniętą w ciele dorosłej kobiety. Podobnie jak reżyserowie współczesnych filmów grozy, Eurypides zmieszał tu świat dziecięcych traum z pozornie racjonalnym, lecz również niestabilnym emocjonalnie światem dorosłych.

Istniejące w owym świecie szczeliny w postaci lęków gnębiących innych pełnoletnich bohaterów, pozwalają Ifigenii-dziewczynce przejąć kontrolę nad tymi osobami. Orestes cierpi bowiem na ciężką nerwicę²⁹ spowodowaną własnym, strasznym czynem –

²⁵ Zob. J. Davidson, *Lost Boys of the Franco Regime. Childhood, Masculinity, and Memory in Recent Spanish Film*, [w:] *The Child in World Cinema*, ed. by D. Olson, London 2018, s. 197 nn.

²⁶ Zob. *The Encyclopedia of the Gothic*, ed. by W. Hughes, D. Punter, A. Smith, Chichester 2016, s. 301.

²⁷ Np. T.S. Kord, *Little Horrors. How Cinema's Evil Children Play on Our Guilt*, Jefferson 2016.

²⁸ Więcej o dziecięcych bohaterach horrorów w: J. Balanzategui, *The Uncanny Child in Transnational Cinema. Ghosts of Futurity at the Turn of the Twenty-first Century*, Amsterdam 2018. Zob. także: T.S. Kord, dz. cyt., s. 166.

²⁹ Zob. C. Luschin, dz. cyt., s. 215.

mordem popełnionym na rodzonej matce. Za sprawą swej labilności umysłowej, staje się zatem idealnym partnerem do rozgrywki dla udręczonej przeszłością siostry.

Pierwszy po prologu monolog Ifigenii umożliwia widzowi wgląd w konstrukcję psychologiczną bohaterki. Funkcja pełniona przez nią w królestwie okrutnego barbarzyńskiego władcy Toasa, który programowo uśmierca wszelkich cudzoziemców, jacy tylko dobiją do brzegów jego państwa, stanowi dla niej jedynie pretekst, by dawać upust skumulowanym, złym emocjom powstałym wskutek doznanego w dzieciństwie szoku:

ἐξ ἀρχᾶς μοι δυσδαίμων
 δαίμων τὰς ματρὸς ζῶνας
 καὶ νυκτὸς κείνας: ἐξ ἀρχᾶς
 λόγια στερρὰν παιδείαν
 Μοῖραι ζυντείνουσιν θεαί,
 ἄμναστευθεῖς, Ἐλλάνων,
 ἂν πρωτόγονον θάλος ἐν θαλάμοις
 Λήδας ἁτλάμων κούρα
 σφάγιον πατρώια λῶβαι λῶβα
 καὶ θῆμ' οὐκ εὐγάθητον
 ἔτεκεν, ἔτρεφεν εὐκταίαν:

(203–213)

Jakże więc wielkie jest zdziwienie owego monarchy, gdy niedawna pasjonatka krwawych ofiar z greckich żeglarzy ulega nagłej zmianie i zaczyna ewidentnie pomagać Orestesowi, a co więcej, wszystko wskazuje na to, że w zмовie z tymże planuje wykraść ze świątyni posąg bogini Artemidy – niezbędny do ostatecznego oczyszczenia syna Agamemnona ze zmaży matkobójstwa.

Spotkanie z bratem staje się dla Ifigenii wybawieniem spod władzy przeszłości, a zarazem umożliwia szczęśliwy finał nieszczęśliwej historii. Orestes cierpi tak samo, jak siostra, lecz w nieco inny sposób i właśnie to cierpienie, ten ból, te koszmary z przeszłości, jednoczą rodzeństwo, spajają łączące ich więzi.

Dotychczasowa „autoterapia” dorosłej już kobiety, obiektu potwornego aktu rodzicielskiej zdrady i przemocy, polegająca na rozpamiętywaniu własnego koszmaru z dzieciństwa okazała się nieskuteczna. Pozbawianie życia i składanie w ofierze Artemidzie coraz to nowych Greków, owo *perpetuum mobile* ze zwielokrotnienia czynu Agamemnona, nie tylko nie przyniosło Ifigenii upragnionej ulgi i spokoju; lecz jedynie powiększało gorycz i frustrację.

Paradoksalnie, uśmiercanie helleńskich żeglarzy podtrzymywało przy życiu upiorne wydarzenie z odległej przeszłości, sprawiając tym samym, iż dziewczyna, miast uwolnić się od problemu, odczuwała go coraz dotkliwiej. Otrzeźwiająco podziałał na nią nie tylko sam widok Orestesa, lecz również jego przykład: zabicie matki nie pomogło mu bowiem uporać się ze świadomością innej krzywdy – krzywdy samego Agamemnona, zamordowanego przez wiarołomną żonę.

Samotna dotąd, owładnięta obsesją zemsty kapłanka pozbywa się swej obsesji w chwili, gdy skupia uwagę na innej osobie, nie wiedząc nawet jeszcze, że ma do czy-

nienia ze swym własnym bratem. Przybycie równie jak ona udręczonego Orestesa okazuje się lekarstwem na jej własne, nieuleczalne dotąd cierpienie. Sprawia to, że dotychczasowa entuzjastka swej służby w świątyni nie tylko traci zainteresowanie kultem, ale nawet dopuszcza się świętokradztwa, umożliwiając przybyszom kradzież posągu Artemidy z miejsca poświęconego bogini.

Ifigenia w Taurydzie Eurypidesa, stanowiąc kontynuację poprzedniego utworu bazuje na pobocznej wersji mitu o złożonej w ofierze i cudownie uratowanej przed zagładą córce Agamemnona. W *Ifigenii w Aulidzie* postać ta ukazana została jako właściwie jeszcze dziecko, zdradzone, skrzywdzone oraz porzucone przez własnego ojca. Sceny z owej sztuki powracają jako wspomnienia w kolejnej tragedii, dręcząc dorosłą już bohaterkę, która, nie mogąc się z nimi uporać, zaczęła postępować jak klasyczny seryjny morderca³⁰.

Przypadki takich morderczyń znane są nie tylko z sensacyjnych artykułów o tematyce kryminalnej, lecz również z historii powszechnej. Najznamienszy z nich to prawdopodobnie Elżbieta Bathory. Biografowie owej władczyni wspominają o przeżyтым w bardzo młodym wieku nieszczęśliwym romansie oraz utracie będącego jego owocem nieślubnego dziecka, oddanego do adopcji tuż po urodzeniu. W okrucieństwie wyszkolił Elżbietę mąż, Ferenc Nadasdy. Gdy zmarł, działała już sama, znajdując przyjemność w torturowaniu i zabijaniu służby oraz mieszkańców okolicznych wsi³¹.

O ile w *Medei* grecki dramaturg skupił się na mechanizmie okrucieństwa wywołanym przez niesprawiedliwe potraktowanie osoby dorosłej, o tyle historia Ifigenii posłużyła mu jako pretekst do zgłębienia problemu traumy z wczesnego okresu życia, która odbija się na całym późniejszym funkcjonowaniu człowieka. Poeta porusza tu również – na tysiąclecia przed współczesnymi psychologami – problem pokonywania takiego urazu, pokazuje stadia walki z samym sobą, a także sposoby na wygranie owej trudnej, choć możliwej do pomyślnego zakończenia batalii.

Na oczach widzów, dorosła kobieta nosząca w sobie rozgniewaną „dziewczynkę z horroru”, uwalnia się bowiem od piekła wspomnień z przeszłości. Staje się to możliwe tylko i wyłącznie dzięki czasowi spędzonemu z najbliższą osobą – życzliwym jej bratem. Okazana dobroć oraz lojalność pozwalają Ifigenii zmienić się z seryjnej morderczyni w oddaną, kochającą siostrę. Równocześnie, Orestes uwalnia się od swego własnego koszmaru.

Być może jest to wizja naiwna, wyidealizowana, lecz – w imię poetyki tragediowej – pozwala widzom osiągnąć katharsis poprzez neutralizację złych emocji nie tylko w ich własnych umysłach, lecz także poprzez uczynienie ich świadkami przeżywania katharsis przez samych bohaterów. Ze skupionej na sobie litości i trwogi widownia oczyszcza się w tej sztuce wraz z nimi, śledząc ich losy. Ukazując trudne konfrontacje

³⁰ Zob. M. N e w t o n, *The Encyclopedia of Serial Killers*, New York 2006, s. 41 nn., K. R a m s l a n d, *Inside the Minds of Serial Killers. Why They Kill*, Westport 2006, s.169.

³¹ Zob. P. V r o n s k y, *Female Serial Killers. How and Why Women Become Monsters*, New York 2007, s. 80.

bohaterów z własnymi urazami, Eurypides steruje bowiem odczuciami widzów. Świątynia Artemidy stanowi swego rodzaju teatr w teatrze, gdzie Ifigenia zmagając się z lękami z przeszłości oraz lituje się nad swym własnym losem, równocześnie budząc u odbiorców współczucie (jak bowiem nie żałować skrzywdzonego dziecka?) oraz przerażenie (budzi je każda owładnięta żądzą odwetu osoba).

Eurypides, podobnie jak czynią to współcześni reżyserowie horrorów, połączył w omawianej sztuce analizę mechanizmu okrucieństwa (w tym jego patologicznych form), którego zarzewiem często bywa nierozliczony żal związany z doznana przed laty krzywdą, z lubianą przez siebie estetyką grozy, znaną z *Medei* czy z *Bakchantek*, a także standardową poetyką dramatu, sformułowaną zwięźle przez Arystotelesa. W ten sposób udało mu się stworzyć utwór będący z jednej strony – z punktu widzenia współczesnego odbiorcy – dość typowym – nie kinowym, lecz teatralnym, horrorem, z drugiej natomiast ciekawym, metateatralnym studium samego mechanizmu tragedii.

Sens upiornej estetyki *Ifigenii w Taurydzie* wykracza natomiast nieco dalej poza to, co współcześnie rozumiemy po prostu jako „horror”, mamy tu bowiem do czynienia z formą specyficznego katharsis: terapia szokowa, którą bohaterowie aplikują sobie wzajemnie mimo woli, pozwala im się uwolnić od własnych, gnębiących ich koszmarów: Ifigenii – od koszmarnych „flashbacków”, Orestesowi natomiast – od zantropomorfizowanych jako agresywne Erynie wyrzutów sumienia.

Przeżywana przez rodzeństwo katharsis jest – jak napisałam – dość osobliwa, gdyż ma charakter metateatralny. Litość nad Orestesem pozwala Ifigenii zapomnieć o litości nad sobą oraz o własnym nieszczęściu, natomiast sam Orestes, pokonując strach przed śmiercią z rąk siostry, uwalnia się spod wpływu przerażających bogiń zemsty. W tym samym czasie widzowie przeżywają swoją indywidualną katharsis, pozbywając się – poprzez skupienie na zmaganiach fikcyjnych bohaterów – ładunku swych własnych, negatywnych emocji. *Ifigenia w Taurydzie* jest zatem jednocześnie tragedią, z estetycznego punktu widzenia – horrorem zbudowanym na motywie traumy (*ante litteram!*), a także, i co być może najważniejsze, błyskotliwą, metateatralną analizą mechanizmu oddziaływania tragedii, czyli oczyszczania ludzkiego umysłu z blokującej działanie litości i twórci poprzez koncentrowanie się – zamiast na swych własnych przeżyciach – na pogmatwanych kolejach cudzego losu.

BIBLIOGRAFIA

- Balanzategui J., *The Uncanny Child in Transnational Cinema. Ghosts of Futurity at the Turn of the Twenty-first Century*, Amsterdam 2018. (DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv80cc7v>)
- Bassil-Morozow H., *Using Jung to analyse visual narratives. Tools and concepts*, [w:] *Jungian Film Studies. The Essential Guide*, ed. by H. Bassil-Morozow and L. Hockley, London–New York 2017, s. 27–62.
- Davidson J., *Lost Boys of the Franco Regime. Childhood, Masculinity, and Memory in Recent Spanish Film*, [w:] *The Child in World Cinema*, ed. by D. Olson, London 2018, s. 195–214.
- The Encyclopedia of the Gothic*, ed. by W. Hughes, D. Punter, A. Smith, Chichester 2016.
- Euripides, *Iphigenia in Tauris*, ed. with introd. and comm. by L.P.E. Parker, Oxford 2016.
- Euripides: Iphigenia in Tauris*, ed. with a transl. and comm. by Euripides, M.J. Cropp, Oxford 2000.

- Euripides, *Trojan Woman. Iphigenia among the Taurians. Ion*, ed. and transl. by David Kovacs, Cambridge 1999.
- Foley H., *Female Acts in Greek Tragedy*, Cambridge 2001.
- Huysen A., *German Painting in the Cold War*, „New German Critique”, Vol. 37, 2010, No. 2 (110), *Cold War Culture*, s. 209–227. (DOI: <https://doi.org/10.1215/0094033X-2010-011>)
- Kord T.S., *Little Horrors. How Cinema's Evil Children Play on Our Guilt*, Jefferson 2016.
- Kyriakou P., *A Commentary on Euripides' Iphigenia in Tauris*, Berlin 2006.
- Luschnig C.E., *Electra*, [w:] *Brill's Companion to the Reception of Euripides*, eds. R. Lauriola and K.N. Demetriou, Leiden 2015, s. 199–237. (DOI: https://doi.org/10.1163/9789004299818_008)
- Mills Z., *Sculptural Thematics*, „American Art”, Vol. 24, 2010, No. 1, s. 2–8. (DOI: <https://doi.org/10.1086/652735>)
- Newton M., *The Encyclopedia of Serial Killers*, New York 2006.
- O'Brien M.J., *Pelopid History and the Plot of Iphigenia in Tauris*, „The Classical Quarterly”, Vol. 38, 1988, No. 1, s. 98–115. (DOI: <https://doi.org/10.1017/S0009838800031311>)
- Park Poe J., *Word and Deed. On 'Stage-Directions' in Greek Tragedy*, „Mnemosyne”, Vol. 56, 2003, No. 4, s. 420–448. (DOI: <https://doi.org/10.1163/156852503769173048>)
- Ramsland K., *Inside the Minds of Serial Killers. Why They Kill*, Westport 2006.
- Riley K., *The Reception and Performance of Euripides' Herakles. Reasoning Madness*, Oxford 2008.
- Sansone D., *A Problem in Euripides' Iphigenia in Tauris*, „Rheinisches Museum für Philologie”, Vol. 121, 1978, No. 1, s. 35–47.
- Scott N., *Monsters and the Monstrous. Myths and Metaphors of Enduring Evil*, New York 2007.
- Sider D., *Two Stage Directions for Euripides*, „The American Journal of Philology”, Vol. 98, 1977, No. 1, s. 16–19. (DOI: <https://doi.org/10.2307/293999>)
- Toohey P., *Melancholy, Love, and Time. Boundaries of the Self in Ancient Literature*, University of Michigan 2004.
- Visvis V., *Alternatives to the „Talking Cure”. Black Music as Traumatic Testimony in Toni Morrison's Song of Solomon*, „African American Review”, Vol. 42, 2008, No. 2, s. 255–268.
- Vronsky P., *Female Serial Killers. How and Why Women Become Monsters*, New York 2007.
- Zeitlin F.I., *Sacrifices Holy and Unholy in Euripides' Iphigenia in Tauris*, [w:] *Dans le laboratoire de l'historien des religions. Mélanges offerts à Philippe Borgeaud*, eds. F. Prescendi and Y. Volokhine, Geneva 2011, s. 449–66.

STRESZCZENIE

Ifigenia w Taurydzie Eurypidesa w interesujący sposób łączy w sobie to, co dzisiejsi odbiorcy opisaliby jako klasyczną groźbę opartą na motywie traumy z dzieciństwa (z jednej strony) oraz inteligentną, metateatralną analizę działania mechanizmu (greckiej) tragedii.

Okrutna, mściwa bohaterka owej sztuki jest zarazem skrzywdzonym, nieszczęśliwym dzieckiem uwięzionym w ciele dorosłej kobiety. Walczy z dręczącymi ją wspomnieniami w specyficzny sposób, w nieskończoność inscenizując scenę własnej śmierci z rąk rodzzonego ojca, Agamemnona. Świątynia w kraju Taurów służy jej jako osobliwy „teatr w teatrze”, gdzie – wśród makabrycznych dekoracji wykonanych ze szczątków ciał greckich żeglarzy – dręczona wspomnieniami dziewczyna rytualnie zabija kolejnych przybyszów ze swej ojczyzny. Nieoczekiwana wizyta brata, Orestesa, okazuje się skutecznym lekarstwem na owo niekończące się cierpienie Ifigenii.

W sztuce tej Eurypides nie tylko umożliwia odbiorcom osiągnięcie katharsis, lecz także – za pomocą środków metateatralnych – pokazuje im dokładnie, na czym owa katharsis polega; w jaki sposób ludzki umysł oczyszcza się ze szkodliwych emocji. Gdy tylko Ifigenia przestaje koncentrować się na własnym cierpieniu i przenosi swą uwagę na podobnie jak ona sama udre-

czonego Orestesa, odzyskuje utraconą równowagę umysłu. Jednocześnie publiczność – która, naturalnie, solidaryzuje się z bohaterami – także odczuwa ulgę. *Ifigenia w Taurydzie* jest więc „sztuką w sztuce”, która pokazuje, jak funkcjonuje dobrze skonstruowana tragedia.

SŁOWA KLUCZOWE:

Euripides, *Ifigenia w Taurydzie*, tragedia grecka, katharsis, morderstwo, horror, trauma, metateatr

EURIPIDES' *IPHIGENIA IN TAURIS*: THE POETICS OF TRAUMA, THE AESTHETICS OF HORROR AND A CATHARSIS ON THE STAGE

SUMMARY

Euripides' tragedy *Iphigenia in Tauris* is an interesting combination of something that today's theatre-goers would describe as being a classic horror play based on the motif of a childhood trauma (on the one hand) and – on the other hand – a cleverly designed metatheatrical study of how the mechanism of (Greek) tragedy really works. The terrifying, cruel and murder-obsessed Iphigenia is at one and the same time a wronged, unhappy child imprisoned in the body of a grown woman. She struggles with her pain by re-enacting her own unaccomplished murder in a sinister „theatre within a theatre”, i.e. in the temple of Artemis, where – among macabre decorations made from remnants of the bodies of those Greek sailors that she has slain so far – she ritually kills any further newcomers from her homeland. An unexpected visit by her brother Orestes proves to be an effective remedy for Iphigenia's distress. In this play, Euripides not only enables his audience to achieve catharsis, but also – through metatheatrical means – shows us exactly how a human mind is purged of dangerous emotions: as soon as Iphigenia stops concentrating on her own pain and starts to sympathize with Orestes, her mind is cured, and she is restored to a state of happiness. At the same time, the audience – who sympathize with the characters – also feel a sense of relief. *Iphigenia in Thauris* is therefore a play within a play that shows us how a good tragedy works.

KEYWORDS:

Euripides, *Iphigenia in Tauris*, Greek tragedy, catharsis, murder, horror, trauma, metatheatre

ANNA Z. KOZŁOWSKA
Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska
 <https://orcid.org/0000-0001-6913-4937>

DOI: 10.26106/j5dr-yk07

OKRUCH DO PIĘTNASTOWIECZNYCH DZIEJÓW PODGÓRSKIEGO KOŚCIOŁA ŚW. BENEDYKTA*

Maleńki, romański kościółek, malowniczo położony na wzgórzu pośród drzew, przyciąga uwagę odwiedzających krakowskie Krzemionki¹ spacerowiczów, a coraz częściej i turystów przywożonych tu przez przedsiębiorczych właścicieli meleksów. Nad jego trudnymi do ustalenia początkami i dalszą historią prowadzono wiele badań, które zebrał, twórczo opracował i szczegółowo przedstawił Jerzy Rajman².

Na podstawie licznych badań źródłowych archeologów i historyków stwierdzono, że budowa pierwszego kościoła, w formie rotundy, sięga swoim początkiem X wieku (około 1000 roku). Jest on także najstarszym w Polsce przykładem patrocinium św. Benedykta. Gdy na przełomie XI i XII wieku kościół i górę, na której jest posadowiony, przejął ród Awdańców, na miejscu rotundy pojawił się nowy kościół, zbudowany z wapienia. Pod koniec XII wieku dochody z góry, a może i z kościoła czerpały norbertanki ze Zwierzyńca, co potwierdza najwcześniejsza znana wzmianka o nim w dokumencie Bolesława Wstydlivego z roku 1254, w którym to dokumencie czytamy, że „Góra wraz

* Panu Prof. dr. hab. Krzysztofowi Ożogowi składam serdeczne podziękowanie za cenną pomoc i wskazówki bibliograficzne udzielone mi w trakcie redagowania niniejszego artykułu.

¹ Zob. F. S i k o r a, *Góra Lasoty*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*. Kraków, cz. 1, s. 826–827, [online] <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/search.php?id=5971&q=%C3%B3ra%20lasoty&d=0&t=0> [dostęp: 25.08.2019].

² J. R a j m a n, *Mons ante Cracoviam. Najdawniejsze dzieje kościoła św. Benedykta na Górze Lasoty*, „Rocznik Krakowski” LX, 1994, s. 5–20. Obecnie zostały zakończone badania archeologiczne i ponowny remont kościoła. Dla wygody coraz częściej odwiedzających zbudowano też kilka schodów na pochyłości prowadzącej bezpośrednio do wejścia. W czasie, gdy powstawał opis Jerzego Rejmana, nie było jeszcze również krzyża po zachodniej stronie budowli, który tam wmontowano w 2000 roku. Te ostatnie przedsięwzięcia są zasługą troskliwej opieki proboszcza kościoła parafialnego św. Józefa, księdza prałata Antoniego Bednarza.

z kościołem św. Benedykta” należy do uposażenia klasztoru premonstratensek (norbertanek) zwierzynieckich³. Po Awdańcach właścicielem góry był spowinowacony z nimi ród Warszowców h. Rawa (Rawici, Rawicze). Członkowie tego pochodzącego z Czech rodu mieli prawo patronatu naszego kościółka od 1279 roku, a z pewnością już przed rokiem 1317 ufundowali przy nim prebendę⁴. Skromne uposażenie prebendy nie sprzyjało wzrostowi znaczenia obiektu, co sprawiło, że kościół ulegał stopniowo marginalizacji, choć jeszcze w 1647 roku w nim „odprawują Msze święte w piątki księcia od świętego Ducha”⁵. Akta wizytacji z 1748 roku świadczą chyba o splądrowaniu kościoła przez nieznaną sprawców⁶. Pomijam dokładny opis dziejów świątyni, bowiem zamierzeniem niniejszego artykułu nie jest szczegółowe przedstawienie historii kościoła, a tylko wydobycie na światło dzienne pewnej informacji o nim dotyczącej połowy XV wieku.

Z *Liber beneficiorum* Jana Długosza dowiadujemy się, że w XV wieku kościół ten niewielkie dochody czerpał z prebend nadanych przez zakon Duchaków, który sprawował nad nim patronat⁷. W innym miejscu tegoż wykazu przywilejów pisze Długosz, że

skalista góra wraz z kamiennym kościołem św. Benedykta i jego dochodami należała kiedyś do klasztoru premonstratensek zwierzynieckich. Z biegiem czasu jednak góra ta została sprzedana albo wymieniona, albo w jakiś inny sposób przeszła na własność miasta, które czerpie ze skał materiał na wznoszenie nowych murowanych budynków w Krakowie, a sam kościół został odebrany klasztorowi i utracił jego patronat.

Relacja ta urywa się, niestety, z powodu uszkodzenia tekstu⁸. Długosz potwierdza więc istnienie kościoła i najprawdopodobniej nie wspomina jeszcze, jakoby miał on popaść w ruinę. Wydaje się więc, że kościółek mógł w dalszym ciągu służyć wiernym

³ „Mons ante Cracoviam cum Ecclesia sancti Benedicti [...]”. *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej ś. Wacława. Cz. 1 obejmująca rzeczy od roku 1166 do roku 1366*, wyd. i przypisami objaśn. F. P i e k o s i Ń s k i, Kraków 1874, nr XL, s. 53. Dokument ten potwierdza wcześniejsze posiadanie kościółka przez norbertanki, wymieniając go wśród poprzednich nadań, ale tego pierwszego dokumentu, niestety, nie posiadamy.

⁴ J. W r o n i s z e w s k i, *Prebenda przy kościele św. Benedykta na górze Lasoty pod Krakowem a związki rodzinne małopolskiej elity władzy w końcu XIII wieku*, „Roczniki Historyczne” LXII, 1996, s. 169–181; H. K r ę t, *Duszpasterstwo średniowiecznej wsi. O początkach parafii w Świnarach*, Kraków 2015, s. 94–95.

⁵ P. P r u s z c z, *Stoletniego miasta Krakowa kościoły i klejnoty, co w nich jest widzenia godnego i zanego*, Kraków 1647, s. 60.

⁶ To krótkie przedstawienie dziejów kościoła św. Benedykta zaczerpnęłam w przeważającej mierze z cytowanego opracowania J. Rajmana, posiłkowałam się także wiedzą pani dr Heleny Kręt, za co Jej w tym miejscu serdecznie dziękuję. J. R a j m a n, dz. cyt., s. 6, przyp. 6 cytuje Arch. Metr. rkps AV 28, s. 567–570: [ecclesia] „iam plene desolata”, co według mnie oznacza spustoszenie, a niekoniecznie ruinę.

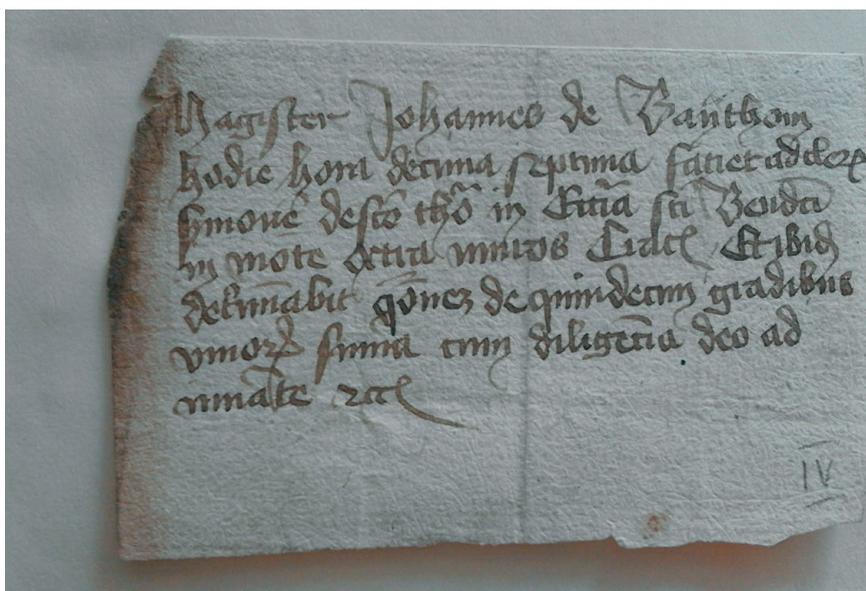
⁷ *Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis nunc primum e codice autographo editus*, t. 3, *Monasteria*, wyd. A. P r z e ź d z i e c k i, Cracoviae 1864, s. 43: „monasterium hospitalis Sanctae Crucis”; s. 49: „retro montem Lassotinum [...] cuius proprietas et dominium ad hospitale Sancti Spiritus in Cracovia pertinet”.

⁸ „Mons ante Cracoviam, cum ecclesia Sancti Benedicti. Habebat quondam monasterium Zwierzynense in sua proprietate et ditone montem petrosam ante C r a c o v i a m, et ecclesiam lapideam Sancti Bene-

w XV wieku, jednak prócz dokumentacyjnego zapisu Długosza nie natrafiono dotąd w źródłach pisanych na potwierdzenie tego faktu.

Praca z tekstami źródłowymi, w zamian za żmudne ślęczenie nad trudno czytelnymi literkami, dostarcza niekiedy okazji do odnajdywania informacji, czasem bardzo drobnych, które pozwalają zapełnić jakąś lukę w dotychczasowym stanie wiedzy – należy wtedy mówić o szczęśliwym trafie. Jeśli dobrze zwracać uwagę na każdy, nawet najdrobniejszy, zapis lub strzępek przypadkowo wetknięty między karty, może się zdarzyć jakieś odkrycie, niekiedy nawet prawdziwa rewelacja. Dzięki takiej właśnie niepozornej karteczce otrzymaliśmy brakującą dotąd wiadomość.

Zachowała się ona w rękopisie Biblioteki Jagiellońskiej o sygnaturze 707 pochodzącym z około 1450 roku. Jest to niewielka i nierówno przycięta karteczka papieru o wymiarach około 6 × 9 cm, która przy okazji opracowania katalogowego rękopisu została oznaczona jako karta IV – rzymskimi cyframi oznacza się karty kodeksu niewchodzące w obręb pierwotnych składek – i przyklejona do karty V na końcu kodeksu⁹.

1. BJ, sygn. rkps 707, k. IV.

dicti in eo sitam, cum eius proventibus; processu tamen temporis, mons ipse vel pretio, vel cambio, vel nescio qua alia causa, in civitatis Cracoviensis venit ditionem, et in eius hactenus consistit potestate. Ex illo quoque omnis materia cementi et lapidum sumitur, ad suscitandas novas fabricas ex muro in civitate Cracoviensi; ecclesia insuper S. Benedicti in ea consistens abstracta et alienata est a monasterio Zwierzynensi, et proprietatis illius, iuspatronatus, atque in.....” (tamże, s. 70).

⁹ Opis rękopisu zob. *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum, qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, vol. 5 (cod. 668–771), Wratislaviae 1993, s. 118–122. Kodeks zawiera kilka dzieł o treści filozoficznej i teologicznej, m.in. Guiberta z Tournai.

Zawiadomienie napisano kaligraficznym i dobrze czytelnym charakterem pisma. Oto treść notatki w oryginale:

Magister Johannes de Baythom hodie, hora decima septima, faciet ad clerum sermonem de sancto Thoma, in ecclesia sancti Benedicti in monte extra muros Cracovienses. Et ibidem determinabit questionem de quindecim gradibus vivorum, summa cum diligencia, Deo adiuvente et cetera.

i w tłumaczeniu:

Mistrz Jan z Bytomia dzisiaj, o godzinie siedemnastej, w kościele świętego Benedykta na górze za murami Krakowa, wygłosi do duchownych kazanie o świętym Tomaszu. Tam też, z największą starannością i Bożą pomocą, będzie rozważał kwestię o piętnastu stopniach żywych.

Wiadomość powyższa ma charakter ogólnego ogłoszenia, bowiem nie figuruje na niej żaden adresat. Nie wiemy, w jaki sposób i komu została dostarczona. Z innych, pozostawionych w rękopisie BJ 707 notatek, wiemy, że on sam należał początkowo do Andrzeja Grzymały z Poznania, aktywnego w nauce w latach 1443–1466 astronoma i lekarza, rektora Uniwersytetu Krakowskiego, a następnie do Jana Bebera z Oświęcimia, który zapisał go w testamencie bibliotece uniwersyteckiej. W księgozbiornie, który według Jerzego Zatheya mógł należeć do Grzymały, było kilka rękopisów z dziełami św. Tomasza z Akwinu¹⁰. Można by więc doszukiwać się zainteresowania Grzymały akurat tym autorem, który miał być przedmiotem zapowiadanego kazania mistrza Jana. Należałoby jednak wówczas datować naszą notatkę nie wcześniej niż na lata czterdzieste XV wieku, co jak niżej przedstawię, raczej nie jest możliwe.

O wymienionym w ogłoszeniu Janie z Bytomia mamy niewiele wiadomości. W księgach immatrykulacyjnych i promocyjnych Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku jest on zanotowany w czterech miejscach: w roku 1409 jako rozpoczynający naukę w Uniwersytecie Krakowskim student Wydziału Sztuk Wyzwolonych¹¹, w 1420 jako promowany na bakałarza¹² oraz w roku 1424 już wyniesiony do stopnia magistra¹³.

Dopiero około osiemnastu lat później, w roku 1442 lub 1443, posiadał następny stopień kariery naukowej – został bakałarzem teologii¹⁴. Nie wiadomo, czy zdobył najwyż-

¹⁰ J. Z a t h e y, *Biblioteka Jagiellońska w latach 1364–1492*, [w:] J. Z a t h e y, A. L e w i c k a - K a m i ń s k a, L. H a j d u k i e w i c z, *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1: 1364–1775, Kraków 1966, s. 127–128.

¹¹ BJ, sygn. rkps 258, s. 29: Johannes de Beythom, wyd.: *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508. Biblioteka Jagiellońska rkps. 258*, wyd. A. G ą s i o r o w s k i, T. J u r e k, I. S k i e r s k a, Kraków 2004, t. 1: *Tekst*, s. 68; t. 2: *Indeksy*, s. 66, 635.

¹² BJ, sygn. rkps 263, k. 8r: Johannes de Bythom, wyd.: *Księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku*, wyd. A. G ą s i o r o w s k i, przy współpr. T. J u r k a, I. S k i e r s k i e j, W. S w o b o d y, Kraków 2000, s. 17. Inny zapewne Jan z tegoż Bytomia został bakałarzem w 1460 roku, por. tamże, s. 49.

¹³ BJ, sygn. rkps 263, k. 9r: Johannes de Bythom, wyd.: *Księga promocji...*, s. 20.

¹⁴ M. M a r k o w s k i, *Pierwsi bakałarze i doktorzy teologii Uniwersytetu Krakowskiego*, „Przegląd Tomistyczny” VI–VII, 1997, s. 274; t e n ż e, *Dzieje Wydziału Teologii Uniwersytetu Krakowskiego w la-*

sze możliwe wykształcenie, czyli tytuł magistra teologii, ponieważ jego osoba nie figuruje w odnośnych wykazach.

Jan z Bytomia zmarł przed 4 grudnia 1456 roku, a zwolnioną po jego śmierci prebendę ołtarza św. Bartłomieja w katedrze wawelskiej, do którego prawo patronatu miał Uniwersytet Krakowski, objął Jan Proger, proboszcz kościoła św. Anny¹⁵.

Mistrza z Bytomia, przypuszczalnie tegoż Jana, spotykamy jeszcze w rękopisie BJ 1390. Występuje on tam jako „Magister de Byewtom”, który w roku 1433 wypożyczył od Macieja z Łabiszyna *Etykę* Arystotelesa z komentarzem¹⁶.

Interesująca nas karteczka posłużyła jako zakładka osobie, która była właścicielem rękopisu 707 albo jedynie posługiwała się uczoną księgą, a czas sporządzenia notatki może być zarówno wcześniejszy – jeśli skryba użył jakiegoś starego, niepotrzebnego skrawka – jak i późniejszy od momentu powstania samego rękopisu, który datowany jest, jak wspomniano, na połowę XV wieku – jeśli notatka ta powstała w czasie, gdy kodeks już istniał. Użycie w tekście tytułu magistra pozwala stwierdzić, że została napisana nie wcześniej niż w roku 1425, ponieważ promocja magisterska odbyła się po święcie Bożego Narodzenia, a więc po 25 grudnia 1424 roku¹⁷, oraz nie później niż w 1442–1443 roku, gdyż wówczas przy imieniu powinien zostać uwzględniony jego tytuł bakałarza teologii, a więc jednak najpewniej wcześniej niż sam kodeks.

Ciekawostkę stanowi miejsce wygłoszenia kazania, o którym mówi notatka, oraz mającej po nim nastąpić dyskusji. Miało być mianowicie wygłoszone „w kościele pod wezwaniem św. Benedykta, na górze”. Dodatkowo podano, że kościół ten znajduje się „poza murami Krakowa”. Bez wątplenia chodzi tu o wzgórze Lasoty w dzisiejszej prawobrzeżnej dzielnicy Krakowa – Podgórze.

Zatrzymajmy się jeszcze na temacie kazania i dysputy. Bogata twórczość św. Tomasza z Akwinu była często przywoływana i obficie wykorzystywana w pismach i wystąpieniach krakowskich uczonych. Nie mając żadnych bliższych danych dotyczących interesującego nas kazania, jak incipit czy choćby święto, na które je wygłoszono, nie jesteśmy w stanie powiedzieć o nim czegokolwiek bliższego. Można jedynie domniemywać, że zostało wygłoszone w dniu wspomnienia liturgicznego św. Tomasza z Akwi-

tach 1397–1525, Kraków 1996, s. 163, *Studia do Dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 2.

¹⁵ *Bullarium Poloniae litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens*, t. 6, 1447–1464, ed. et cur. I. S u ł k o w s k a - K u r a ś et S. K u r a ś; cooper. P. S c z a n i e c k i et M. K o w a l c z y k, Romae 1998, s. 227, nr 1084: „4 Decembris 1456: [...] Proger [...] ut sibi de altari s. Bartholomaei [...] per obitum Iohannis de Beuthum vacante provideatur [...]”; s. 227, nr 1087: „11 Decembris 1456: [...] altare [...] per obitum Iohannis de Bythum vacans [...]”; s. 238, nr 1139: „18 Iunii 1457: [...] beneficii ad altare s. Bartholomaei [...] per resignationem quondam Iohannis de Bewthim vacantis [...]”.

¹⁶ B. C h m i e l o w s k a, Z. W ł o d e k, *Maciej z Łabiszyna. Stan badań*, Wrocław–Warszawa 1971, s. 38, *Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce*, t. 3 (14); L. N o w a k, *Zapiski Maciejaz Łabiszyna w rękopisie Biblioteki Jagiellońskiej 1390. Edycja wybranych fragmentów*, Lublin 2007, s. 328, nr 39, *Acta Mediaevalia*, t. 20.

¹⁷ BJ, sygn. rkps 263, k. 9r: „anno Domini M^oCCCCXXIII^o post Christi Nativitatem”, wyd.: *Księga promocji...*, s. 20. Uściśliam tu informację podaną w opisie katalogowym, gdzie zadatowałam ją na po roku 1420.

nu, a więc 7 marca (śmierć), 28 stycznia (przeniesienie) lub 18 lipca (kanonizacja), czy też w jakąś niedzielę, kazania w dni powszednie należały bowiem do rzadkości.

Natomiast temat dysputy *De quindecim gradibus vivorum* sprawił nieco kłopotu już w fazie poprawnego go odczytania. Skryba piszący ogłoszenie, zwyczajem piętnastowiecznej szkoły kaligrafii, nie czynił bowiem różnicy między spółgłoskowym i samogłoskowym „u”. Stosował powszechnie panującą manierę pisania, używając na początku wyrazu litery „v”, a w środku i na końcu „u”. Ponadto nie stawiał kropki nad literą „i”. Z tej przyczyny pierwotnie tytuł dysputy został odczytany jako *De quindecim gradibus umorum*. *Umor* lub *humor* oznacza płyn, wilgotność, a jako termin medyczny – usposobienie, temperament. Stąd usiłowałam szukać śladów takich kwestii u średnio-wiecznych medyków. Na próżno! Dopiero dzięki uprzejmości i wiedzy zaproszonego do pomocy profesora Krzysztofa Ożoga, który zaproponował właściwy odczyt: *vivorum*, można było powiązać temat kwestii z teologią i sprawa się wyjaśniła, bowiem dysputa na temat *De quindecim gradibus vivorum* była w tym czasie jak najbardziej aktualna. Dotyczy ona mało znanej modlitwy brewiarzowej, o której najdawniejszą wzmiankę znajdujemy w kodeksie wawelskim zawierającym III katalog biskupów¹⁸. Modlitwa *Quindecim gradus vivorum* odmawiana była przez duchownych w ciągu Wielkiego Postu i zawierała przede wszystkim psalmy pokutne oraz litanie do wszystkich świętych. Jej nazwa pochodzi najprawdopodobniej od psalmów gradualnych, czyli śpiewanych na stopniach ołtarza. Dokładniejsze informacje wraz z edycją tej modlitwy można znaleźć w książce księdza Szymona Fedorowicza¹⁹.

Modlitwa *Quindecim gradus vivorum* występuje w czterech krakowskich brewiarzach przechowywanych w zbiorach BJ²⁰. Kształt tej modlitwy nie był ściśle określony, a jej części bywały nawet dobierane swobodnie. W brewiarzach krakowskich zachowanych w Bibliotece Jagiellońskiej nie znajdujemy tych wszystkich *Psalmów*, które zawiera *Kolektarz wawelski* opisany przez księdza Fedorowicza, są natomiast *Psalmy* gęsto przeplatane fragmentami *Księgi Hioba*. Właśnie w pierwszej połowie XV wieku toczyła się w krakowskim Kościele dyskusja o kształcie i konieczności obowiązkowego odmawiania przez księży tej długiej bardzo i – jak widać – uciążliwej modlitwy, a właściwie nabożeństwa. Biskup Zbigniew Oleśnicki przychylił się do ich licznych skarg, co znalazło odbicie w tekście statutów synodu diecezjalnego krakowskiego z 1436 roku zwalnia-

¹⁸ „Hic Aaron deposuit gradus vivorum de monachis et assignat suis presbyteris in sua diocesi degentibus”, por. G. L a b u d a, *Szkice historyczne XI wieku. Początki klasztoru benedyktynów w Tyńcu*, „Studia Źródłoznawcze” XXXV, 1994, s. 55, przyp. 121; *Katalogi biskupów krakowskich*, wyd. i koment. J. S z y m a n s k i, Warszawa 1974, s. 43, *Pomniki Dziejowe Polski*, seria 2, t. 10, cz. 2.

¹⁹ *Kolektarz wawelski sprzed 1526 roku. Świadek liturgii Kościoła krakowskiego w XV, XVI i XVII wieku*, oprac. i ed. S. F e d o r o w i c z, Kraków 2007, s. 125–130 i edycja s. 410–417, *Monumenta Sacra Polonorum*, t. 3.

²⁰ Są to rkps BJ: 1255 (ok. 1400), 1256 (ok. 1425), 1257 (brewiarz wrocławski ok. 1400), 1258 (ok. 1427) i Przyb. 166/54 (pocz. XVI wieku). W opisach katalogowych tych brewiarzy (prócz Przyb. 166/54) modlitwa została nazwana ogólnie *Orationes et preces*, por. *Catalogus codicum...*, vol. 7 (cod. 1191–1270), Cracoviae 2000, s. 274–293. Książd Fedorowicz wymienia prócz tych jeszcze rękopisy innych bibliotek.

jących z bezwarunkowego obowiązku odprawiania modlitwy *Quindecim gradus vivorum* w dotychczasowym zakresie, mianowicie zmniejszona została liczba dni, w których modlitwa ta miała być obowiązkowa²¹. Jest więc zupełnie zrozumiałe, że dyskutowana przez Jana z Bytomia kwestia znalazła się w kręgu zainteresowania uczonych duchownych, jako że dotyczyła tego aktualnego wówczas problemu. Data wydania statutów stanowi zatem również wskazówkę co do datacji naszej notatki.

Dodatkowego wyjaśnienia wymaga oznaczenie godziny zgromadzenia. Otóż w Polsce aż do XVII wieku stosowano włoską rachubę godzin, znaną również pod nazwą godzin czeskich, polegającą na tym, że liczono je od zachodu słońca lub pół godziny do godziny po zachodzie²². *Sol omnia regit*. Rachuba taka była oczywiście nieprecyzyjna i zmienna, bowiem w różnych porach roku początek doby wahał się w zakresie niemal ośmiu godzin: w lecie dzień trwa szesnaście godzin, w zimie zaledwie osiem. Jedynie w dniach równonocy dzień i noc mają jednakowo po dwanaście godzin. Według obecnych obserwacji z końcem czerwca słońce zachodzi około godziny 21.00, a z końcem grudnia około 15.30. Stąd też dwa razy w miesiącu przesuвано zegary, aby wskazywały w miarę dokładny czas. Przyjmując, że organizatorzy spotkania nie narażali czcigodnych uczestników na zdobywanie góry Lasoty w zimie, która o tej porze roku, nawet dziś jeszcze, bywa trudno dostępna, oraz idąc za przypuszczeniem, że msza święta z kazaniem o św. Tomaszu odbyła się 7 marca (zachód słońca około godziny 17.30) lub 18 lipca (zachód słońca około godziny 20.45), możemy założyć, że godzina nazwana siedemnastą wypadła w przybliżeniu o naszej godzinie 10.30 lub 13.45. Określenie *hodie* oznaczające bieżący dzień wprowadza tu dodatkową trudność, bowiem w takim razie ogłoszenie musiało zostać wystosowane we wczesnych godzinach porannych, aby uczestnicy dysputy i słuchacze kazania zdążyli dotrzeć do kościoła św. Benedykta. Nie potrafimy jednak powiedzieć, w jaki sposób nastąpiło doręczenie zawiadomienia, ani też czy i ilu zainteresowanych dotarło na czas do celu.

Podsumowując powyższe wywody wolno wyrazić domniemanie, że zawiadomienie dotyczy kazania i dysputy, które miały się odbyć w kościele św. Benedykta na wzgórzu Lasoty 7 marca o godz. 10.30 lub 18 lipca o godz. 13.45, około 1436 roku, a kaznodzieją miał być mistrz sztuk wyzwolonych Jan z Bytomia (około 1395–1456). Nie udało się, niestety, ustalić ani autora, ani adresata. Karteczka z ogłoszeniem jest typową makułaturą, która jako nieaktualna wiadomość posłużyła być może Andrzejowi Grzymale jako zakładka do książki.

A na koniec jeszcze jedna ciekawostka mówiąca o tym, że wzgórze Lasoty w interesujących nas latach uczestniczyło w różnorodnych wydarzeniach.

Pisze Jan Długosz w *Dziejach Polski*, że Zygmunt Luksemburski wraz z żoną Barbarą Cylejską przyjechali w 1424 roku do Polski na urządzoną w dniu 5 marca z wielkim

²¹ „Statutum de gradibus vivorum et mortuorum”. *Statuty synodalne krakowskie Zbigniewa Oleśnickiego (1436, 1446)*, oprac. S. Zachorowski, Kraków 1915, s. 48.

²² M. Mikołajczyk, *Włoskie godziny*, [online] http://www.matematyka.wroc.pl/matematyka_wstuce/wloskie-godziny [dostęp: 25.08.2019]; H. Wąsowicz, *Chronologia średniowieczna*, Lublin 2015, s. 283; W. Semkowicz, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*, Kraków 1999, s. 126.

przepechem koronację królowej Zofii Holszańskiej, czwartej żony Władysława Jagiełły. Barwny opis podejmowania pary królewskiej oraz króla duńskiego w różnych miastach zawiera taki oto fragment:

Król rzymski i duński wraz z Barbarą królową rzymską [...] z Myślenic przybyli do Wieliczki, a zjadłszy przy jednym stole obiad w wyższej sali żupniczej, tego samego dnia [...] wyjechali do Krakowa. Na ich przyjęcie powychodzili prałaci, rozmaici książęta i panowie, którzy [...] licznie się pojeżdżali. [...] Potem Zofia, królowa polska, na górze Lasocińskiej kobiercami wysłanej przyjmowała Zygmunta, króla rzymskiego i węgierskiego i żonę jego królową Barbarę. Po takowem przyjęciu wzięła z sobą królową Barbarę do powozu pysznie przyozdobionego i odwiozła do krakowskiego zamku, gdzie ją umieszczono w komnacie dla Zygmunta króla przygotowanej, to jest w pokoju malowanym. Erykowi królowi wyznaczono wyższą komnatę, która od swego gościa zwana jest dotąd komnatą króla duńskiego²³.

Zarówno opis uroczystego powitania na górze Lasoty, jak i szczegółowo wyżej przedstawiony tytułowy „okruch” świadczą niezbitnie o użytkowaniu w drugiej ćwierci XV wieku kościoła św. Benedykta – dość przecież oddalonego od centrum – przez dostojników państwowych oraz naukowców Uniwersytetu Krakowskiego. Odbływały się tu więc nie tylko oficjalne uroczystości państwowe, ale i dysputy uniwersyteckie, a mistrzowie głosili kazania o uczyonym charakterze skierowane do wykształconych słuchaczy. Wydobyć tych informacji jest o tyle ważne, że wiadomości o korzystaniu z tego kościoła w interesującym nas okresie należą do rzadkości²⁴.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne i archiwalne:

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie
Arch. Metr. rkps AV 28.

Biblioteka Jagiellońska
BJ, sygn. rkps 258, 263, 707, 1255, 1256, 1257, 1258, 1390.
BJ, sygn. Przyb. 166/54.

Literatura:

Bullarium Poloniae litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens, t. 6, 1447–1464, ed. et cur. I. Sułkowska-Kuraś et S. Kuraś; cooper. P. Szczaniecki et M. Kowalczyk, Romae 1998.
Catalogus codicum manuscritorum medii aevi Latinorum, qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur, vol. 5 (cod. 668–771), Wratislaviae 1993; vol. 7 (cod. 1191–1270), Cracoviae 2000.
Chmielowska B., Włodek Z., *Maciej z Łabiszyna. Stan badań*, Wrocław–Warszawa 1971, s. 3–55, *Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce*, t. 3 (14).

²³ *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, t. 4, ks. 11, 12, przekł. K. M e c h e r z y ń s k i, Kraków 1869, s. 294.

²⁴ Parafia rzymskokatolicka pw. św. Józefa, [online] <http://jozef.diecezja.pl/wp-content/gallery/kosciol-sw-benedykta-p-kubisztal/06.jpg> [dostęp: 25.08.2019].

- Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, t. 4, ks. 11, 12, przekł. K. Mecherzyński, Kraków 1869.
- Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis nunc primume codice autographo editus*, t. 3, *Monasteria*, wyd. A. Przeździecki, Cracoviae 1864.
- Katalogi biskupów krakowskich*, wyd. i koment. J. Szymański, Warszawa 1974, *Pomniki Dziejowe Polski*, seria 2, t. 10, cz. 2.
- Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej ś. Wacława. Cz. 1 obejmująca rzeczy od roku 1166 do roku 1366*, wyd. i przypisami objaśn. F. Piekosiński, Kraków 1874.
- Kolektarz wawelski sprzed 1526 roku. Świadek liturgii Kościoła krakowskiego w XV, XVI i XVII wieku*, oprac. i ed. Fedorowicz S., Kraków 2007, *Monumenta Sacra Polonorum*, t. 3.
- Kręt H., *Duszpasterstwo średniowiecznej wsi. O początkach parafii w Świnarach*, Kraków 2015.
- Księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku*, wyd. A. Gąsiorowski, przy współpr. T. Jurka, I. Skierskiej, W. Swobody, Kraków 2000.
- Labuda G., *Szkie historyczne XI wieku. Początki klasztoru benedyktynów w Tyńcu*, „*Studia Źródłoznawcze*” XXXV, 1994, s. 23–64.
- Markowski M., *Dzieje Wydziału Teologii Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1397–1525*, Kraków 1996, *Studia do Dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 2.
- Markowski M., *Pierwsi bakalarze i doktorzy teologii Uniwersytetu Krakowskiego*, „*Przegląd Tomistyczny*” VI–VII, 1997, s. 233–308.
- Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508. Biblioteka Jagiellońska rkp. 258*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, t. 1: *Tekst*; t. 2: *Indeksy*, Kraków 2004.
- Mikołajczyk M., *Włoskie godziny*, [online] <http://www.matematyka.wroc.pl/matematykawsztuce/wloskie-godziny> [dostęp: 25.08.2019].
- Nowak L., *Zapiski Macieja z Łabiszyna w rękopisie Biblioteki Jagiellońskiej 1390. Edycja wybranych fragmentów*, Lublin 2007, s. 315–339, *Acta Mediaevalia*, t. 20.
- Pruszcz P., *Stołecznego miasta Krakowa kościoły i klejnoty, co w nich jest widzenia godnego i zacnego*, Kraków 1647.
- Rajman J., *Mons ante Cracoviam. Najdawniejsze dzieje kościoła św. Benedykta na Górze Lasoty*, „*Rocznik Krakowski*” LX, 1994, s. 5–20.
- Semkowicz W., *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*, Kraków 1999.
- Sikora F., *Góra Lasoty*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu. Kraków*, cz. 1, s. 826–827, [online] <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/search.php?id=5971&q=g%C3%B3ra%20lasoty&d=0&t=0> [dostęp: 25.08.2019].
- Statuty synodalne krakowskie Zbigniewa Oleśnickiego (1436, 1446)*, oprac. S. Zachorowski, Kraków 1915.
- Wąsowicz H., *Chronologia średniowieczna*, Lublin 2015.
- Wroniszewski J., *Prebenda przy kościele św. Benedykta na górze Lasoty pod Krakowem a związki rodzinne małopolskiej elity władzy w końcu XIII wieku*, „*Roczniki Historyczne*” LXII, 1996, s. 169–181.
- Zathey J., *Biblioteka Jagiellońska w latach 1364–1492*, [w:] J. Zathey, A. Lewicka-Kamińska, L. Hajdukiewicz, *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1: 1364–1775, Kraków 1966, s. 1–130.

STRESZCZENIE

Odnalezione w rękopisie BJ sygn. 707 zawiadomienie o kazaniu Jana z Bytomia i dyspuście, mających się odbyć w kościele św. Benedykta na górze Lasoty w Krakowie-Podgórzu, przynosi ważną informację świadczącą o nieznanym fakcie użytkowania tego kościoła przez kolegiatów Uniwersytetu Krakowskiego w latach trzydziestych XV wieku.

SŁOWA KLUCZOWE:

Rękopis Biblioteki Jagiellońskiej sygn. 707, Jan z Bytomia, kościół św. Benedykta, Uniwersytet Krakowski, Góra Lasoty, Krzemionki.

A SCRAP CONTRIBUTING TO THE 15TH CENTURY HISTORY
OF ST. BENEDICT'S CHURCH IN PODGÓRZE

SUMMARY

The announcement of John of Bytom's sermon and dispute to be held in the Church of St. Benedict at the Lasota Hill in the Podgórze district of Kraków, found in the manuscript no. 707 from the collections of Jagiellonian Library, reveals an important fact that this church was used by the collegiates of the Kraków University during 1430s.

KEYWORDS:

Manuscript of the Jagiellonian Library no. 707, John of Bytom, St. Benedict's Church, Kraków University, Lasota Hill, Krzemionki.

KAMIL SOCZEK

DOI: 10.26106/j9th-cx74

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Kolegium Indywidualnych Studiów Międzyobszarowych

 <https://orcid.org/0000-0002-0099-2367>

EDYCJA KRYTYCZNA DOKUMENTU Z 1465 ROKU KAZIMIERZA JAGIELLOŃCZYKA ZEZWAŁAJĄCEGO NA BUDOWĘ WODOCIĄGU W BIECZU

Przedmiotem edycji jest oryginalny dokument pergaminowy króla Kazimierza Jagiellończyka z 1465 roku, przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, zezwalający na wybudowanie w mieście Biecz kanału wodociągowego¹. Jest to ważne źródło do poznania historii wodociągów na ziemiach polskich oraz do dziejów polskich miast. Przywilej ten nie doczekał się pełnej edycji. Część tekstu dokumentu, w oparciu o nowożytną kopię z kopiařiusza miejskiego, wydał w XIX wieku Bolesław Ulanowski². Z kolei Franciszek Bujak sporządził regest z ekscerptem fragmentu przywileju³. Istnieją również regesty tego dokumentu zawarte w *Słowniku historyczno-geograficznym województwa krakowskiego*⁴, w *Katalogu dokumentów Biblioteki Jagiellońskiej*⁵ oraz w materiałach do tomu V *Kodeksu dyplomatycznego Małopolski*, w wersji online, gdzie opub-

¹ Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sygn. Dypl. 61; Dokument dostępny *online* w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/206319> [dostęp: 18.10.2019].

² *Libri formularum saeculi XVmi*, ed. B. Ulanowski, Cracoviae 1888, s. 101–102. Warto zaznaczyć, że z powodu wykorzystania przez Ulanowskiego kopii jako podstawy edycji, w wydaniu tym są różnice w treści w stosunku do oryginału dokumentu. W edycji ponadto brak listy świadków.

³ *Materiały do historii miasta Biecza (1361–1632)*, oprac. F. Bujak, Kraków 1914, s. 13.

⁴ F. Sikora, *Biecz*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 1, Wrocław 1980, s. 73.

⁵ *Katalog zbioru dokumentów pergaminowych Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1: *Katalog dokumentów*, oprac. K. Nabałek, W. Świeboda, M. Zdaneek, przy współpracy R. Tatarzyńskiego, pod red. K. Nabałka, Kraków 2014, s. 168–169, nr 191.

likowano też podobiznę cyfrową odpisu pergaminu z Biblioteki Jagiellońskiej⁶. Literatura podaje sprzeczne informacje dotyczące daty wystawienia przywileju. W pracy Urszuli Sowiny widnieje data roczna 1464⁷, w opracowaniu Franciszka Bujaka dwie – 1464 lub 1465⁸. Dopiero Franciszek Sikora w haśle *Biecz* w *Słowniku historyczno-geograficznym województwa krakowskiego w średniowieczu* podał już poprawnie rok 1465⁹.

Biecz, małopolskie miasto, położone jest nad rzeką Ropą, w odległości ponad 100 km od ówczesnej stolicy Królestwa Polskiego – Krakowa. Administracyjnie Biecz należał do ziemi krakowskiej, później województwa krakowskiego. Od XIV wieku był ośrodkiem starostwa grodowego i powiatu ziemskiego. Teren, na którym wzniesiono zamek i miasto Biecz, z wieloma wzgórzami i rzeką, niestanowiącą jednak zagrożenia powodziami, miał zdecydowanie charakter strategiczny¹⁰. Ponieważ nie zachował się dokument lokacyjny, nieznana jest dokładna data lokacji miasta. Dzieło to przypisuje się Bolesławowi Wstydliwemu, za którego panowania wiele miast Małopolski otrzymało prawa miejskie. Historycy za datę uzyskania praw miejskich przez Biecz przyjmują rok 1257¹¹, bowiem wówczas prawa miejskie uzyskały między innymi Kraków i Stary Sącz¹². Nie sposób jednak dziś stwierdzić, czy jest to data prawdziwa. Najstarsze źródła pisane, na przykład dokument nadania kolegiacie Świętego Floriana w Krakowie dziesięciny z całej ziemi bieckiej, mogą wskazywać na to, że osada powstała już w XII wieku. Dopiero w dokumencie Kazimierza Wielkiego z 1363 roku pojawia się informacja o lokacji Biecza przez jednego z jego poprzedników¹³. Miasto na prawie magdeburskim było również siedzibą sądu wyższego prawa magdeburskiego¹⁴. Położenie na granicy z Królestwem Węgier wzmacniało znaczenie polityczne i gospodarcze miasta¹⁵. Biecz leżał na szlaku łączącym Polskę i Królestwo Węgier, co z pewnością miało pozytywny skutek dla zamożności miasta. Przywilej Kazimierza Wielkiego z 1361 roku, zezwalający na budowę wagi, postrzygalni i kramów solnych, dość jasno wskazuje, że miasto było wówczas silnym ośrodkiem gospodarczym¹⁶. Obok sukiennictwa rozwijało się także

⁶ *Materiały do Kodeksu dyplomatycznego Małopolski*, t. 5, 1451–1506, oprac. W. Bukowski, F. Sikora, J. Wróniszewski, red. W. Bukowski, przy współpr. J. Szyszki, Kraków 2014, nr 674, [online] <http://www.kodeks.pau.krakow.pl/dokumenty.html> [dostęp: 20.12.2019].

⁷ U. Sowińska, *Woda i ludzie w mieście późnośredniowiecznym i wczesnonowożytnym. Ziemie polskie z Europą w tle*, Warszawa 2009, s. 268.

⁸ F. Bujak, *Materyały...*, s. 13.

⁹ F. Sikora, *Biecz...*, s. 73. Poprawna data jest również w *Katalogu zbioru dokumentów...* oraz w *Materiałach do Kodeksu Dyplomatycznego...*

¹⁰ T. Ślawnicki, *Biecz. Szkice historyczne*, Biecz 2002, s. 7.

¹¹ F. Kirycki, *Z dziejów miast zachodniej części ziemi bieckiej do 1520 r.*, [w:] *Nad rzeką Ropą. Szkice historyczne*, [t. 3], red. Z. Żarnicka, Kraków 1968, s. 103; T. Ślawnicki, *Biecz. Szkice...*, s. 17–19.

¹² Tamże, s. 17.

¹³ Tamże, s. 18.

¹⁴ Tamże, s. 18–19.

¹⁵ Tamże, s. 20.

¹⁶ J. Barut, S. Motyka, T. Ślawnicki, *Nad rzeką Ropą. Z dziejów Biecza, Gorlic i okolicy*, Kraków 1962, s. 18–19.

plóciennictwo¹⁷. Już w 1450 roku Kazimierz Jagiellończyk nadał bieczanom przywilej wybudowania blechu do bielania lnianego, konopnego i bławatnego płótna. W mieście istniały również inne rzemiosła, których około 30 można znaleźć w literaturze¹⁸. Do tych licznie reprezentowanych należą: szewstwo, kowalstwo, złotnictwo, stolarstwo, krawiectwo¹⁹. Pomimo że były to rzemiosła raczej usługowe, nie można wykluczyć, iż spełniały znaczącą, choć lokalną rolę. Liczby ludności Biecza w drugiej połowie XV wieku, a więc w okresie, w którym wydano niniejszy dokument, nie sposób obliczyć. Zgodnie z szacunkowymi obliczeniami Tadeusza Ślawnickiego na podstawie danych z ksiąg miejskich, miasto pod koniec XIV wieku zamieszkiwało 3140 osób, a w drugiej połowie XVI wieku – 5376 osób²⁰. W literaturze mówi się o późniejszych, częstych wahaniach w zaludnieniu miasta spowodowanych epidemiami, być może z powodu wadliwej instalacji wodociągów, a co za tym idzie zakazów wody²¹.

Wydawany dokument dotyczy ważnego aspektu w zakresie gospodarki i infrastruktury Biecza, jakim była zgoda królewska na wybudowanie wodociągu w mieście. Jest to jednocześnie cenne źródło dla zbadania rozwoju sieci wodociągowej w Polsce średniowiecznej. Dotąd, w opracowaniach, w tym również w monografii poświęconej roli wody w miastach polskich autorstwa Urszuli Sowiny, nie wykorzystywano oryginału dokumentu, opierając się na jego niepełnych edycjach bez dokładnej datacji.

Wodociągi w średniowiecznej Polsce nie były częstym zjawiskiem. Ich początki datuje się na wiek XIII, gdy budowano je w większych miastach – Krakowie, Poznaniu lub Wrocławiu²². Przekazy pisane bardzo rzadko informują o źródłanych ujęciach dla wodociągów. Nie sposób też określić konkretnie ich wyglądu. Wzdłuż ulic występowały często rowy, pełniące funkcję ścieków. Do Krakowa, gdzie wodociąg zaczęto budować pod koniec XIV wieku z inicjatywy rady miejskiej, woda płynąć miała drewnianymi rurami z odnogi (młynówki) rzeki Rudawy²³.

W 1465 roku na zjeździe generalnym w Nowym Mieście Korczynnie król Kazimierz Jagiellończyk wydał przywilej zezwalający na zbudowanie wodociągu w mieście Biecz. Przy wydaniu tego dokumentu, obecni byli najważniejsi urzędnicy państwowi. Fakt ten, jak i użycie pełnej tytulatury władcy, dowodzi szczególnej rangi dokumentu²⁴. Woda miała spływać „zewsząd z pól i gór”, więc ze źródeł znajdujących się poza miastem²⁵. Nie wykorzystywano jednak samej rzeki Ropy, ponieważ woda z niej czerpana zapewne

¹⁷ Tamże, s. 19.

¹⁸ T. Ślawnicki, *Biecz. Szkice...*, s. 22.

¹⁹ J. Barut, S. Motyka, T. Ślawnicki, *Nad rzeką Ropą...*, s. 20.

²⁰ T. Ślawnicki, *Biecz. Szkice...*, s. 53–65.

²¹ Tamże, s. 57.

²² U. Sowina, *Woda i ludzie...*, s. 275.

²³ J. Laberschek, *Sieć wodna średniowiecznego Krakowa i jej gospodarcze wykorzystanie*, Warszawa 2016, s. 102–103, 148.

²⁴ I. Sułkowska-Kurasiova, *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław 1967, s. 60–61.

²⁵ U. Sowina, *Woda i ludzie w mieście...*, s. 276.

nie nadawała się do użytku, co mogło mieć związek z pobliskimi złożami ropy, ale mniejsze źródła, znajdujące się nieopodal Biecza.

Edycji dokumentu dokonałem w oparciu o instrukcję wydawniczą dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku autorstwa Adama Wolffa²⁶, posiłkując się też zaleceniami dotyczącymi wydawania dokumentów z podręcznika Janusza Tandackiego i Krzysztofa Kopińskiego²⁷. W przypisach tekstowych wskazane zostały fragmenty tekstu – inwokacja i inicjał – zapisane w sposób ozdobny. Zachowana została oryginalna ortografia. Pisownia liter u i w została ujednolicona zgodnie z ich właściwą funkcją fonetyczną. Oryginalną transkrypcję zachowano jednak dla nazw własnych. Przy identyfikacji nazw osobowych i geograficznych występujących w dokumencie, pominąłem oczywistą dla odbiorcy postać króla Kazimierza Jagiellończyka, miejscowości i nazwy geograficzne wyszczególnione w intytulacji monarchy oraz opisane we wstępie miasto Biecz. Dobry stan zachowania dokumentu oraz staranny dukt pisma pozwoliły na pełny odczyt tekstu.

EDYCJA

Nowe Miasto Korczyn, 17 maja 1465

Król Kazimierz Jagiellończyk zezwala na wybudowanie kanału wodociągowego w mieście Biecz, zagrożonym atakami wrogów. Dochody z wodociągu miasto ma prawo przeznaczać na własne cele.

Or.: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sygn. Dypl. 61. Pergamin; wymiary: 370 × 280 + 90 mm. Stan zachowania bardzo dobry. Brak pieczęci, pozostał fragment brązowego sznurka po jej przywieszeniu. Na odwrocie: rysunek trzech rur wykonany piórem; noty: privilegium canalium (XV/XVI w.); dwa streszczenia (XVI/XVII, XVIII w.); Num° 113, N° 45; pod zakładką: WHR 873 (fioletowym atramentem).

Wyd.: częściowe w oparciu o kopię: *Libri formularum saeculi XVmi*, ed. B. Ulanowski, Kraków 1888, s. 101–102, nr 204.

Reg.: 1. *Materiały do historii miasta Biecza (1361–1632)*, oprac. F. Bujak, Kraków 1914, s. 13, nr 50 (w oparciu o kopię, wraz z ekscerptem fragmentu, z niepewną datą – 1464 lub 1465); 2. *Katalog zbioru dokumentów pergaminowych Biblioteki Jagiellońskiej, t. 1: Katalog dokumentów*, oprac. K. Nabiałek, W. Świeboda, M. Zdanek, przy współpracy R. Tatarzyńskiego, pod red. K. Nabiałka, Kraków 2014, s. 168–169, nr 191; 3. *Materiały do Kodeksu dyplomatycznego Małopolski, t. 5, 1451–1506*, oprac. W. Bukowski, F. Sikora, J. Wroniszewski, red. W. Bukowski, przy współpr. J. Szyski, Kraków 2014, nr 674, [online] <http://www.kodeks.pau.krakow.pl/dokumenty.html> [dostęp: 20.12.2019].

²⁶ A. Wolff, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI w.*, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. 1, 1957, s. 155–181.

²⁷ J. Tandacki, K. Kopiński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014, s. 137–151.

TEKST DYPLOMU

^aIn^b nomine Domini amen^c. Cum regie conveniat dignitati, singulorum intendere comoditatibus [s] subditorum ad illorum tamen amplianda comoda singulariter acclinamur, quos nobis et fidei comendat integritas et ex quorum comodis regia attollitur sublimitas. Proinde nos Kazimirus, Dei gracia rex Polonie, necnon terrarum Cracouie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuyauie, magnus dux Lithwanie, Russie, Prussieque, necnon Culmensis, Elbingensis, Konigsbergensis et Pomeranie dominus et heres etc. Ad perpetuam rei memoriam. Significamus tenore presencium, quibus expedit universis, tam presentibus, quam futuris, quomodo attendentes et provida animadversione pensantes, quod opidum nostrum Byecz in terris Cracouiensibus [ss] situm regni nostri confinia, in quibus sepe numero hostiles insultus crebrescere sentimus vicinio contingit et non minus civium et incolarum eiusdem constantissima fidei puritate attenta dicti opidi condicionem facere meliorem et eiusdem incolis munificencie dexteram porrigere cupientes, quatenus tempore felicitis nostri regiminis suarum comoditatum uberiora suscipiant incrementa memoratis civibus et incolis de Byecz fidelibus nostris dilectis in ipso opido canalia aquatica faciendi, construendi et errigendi, necnon aquam ad eadem undecumque de arvis, agris ac montibus decurrentem sine quorumvis hominum renitencia ac prohibicione aliquali a distancia unius circumquaque miliaris arripiendi, detinendi, concludendi seu occludendi et recipiendi, ac per concavitates subterraneas in dictum opidum ecciam [s] per areas quascumque deducendi, dirigendi et trahendi, et tandem ex locis suis ad braxatoria et alia queque loca pro libito et utilitate eiusdem opidi, ubicumque conducendi, ampliandi et diffundendi plenam, omnimodam ac irrevocabilem auctoritate nostra regia facultatem ac libertatem dedimus, contulimus, concessimus, damusque, concedimus, conferimus et largimur presencium per tenorem dantes et concedentes eisdem civibus et incolis Beczensibus et nullipiam alteri omnes fructus, census, proventus, redditus et emolimenta, ratione huiusmodi canalium et eorundem occasione quomodolibet proveniencia pro utilitate et comoditate opidi memorati constituendi, adinveniendi, tollendique et levandi plenariam potestatem, de quibus nec nobis nec capitaneo nostro Beczensi pro tempore existenti sed tantummodo civibus et incolis memoratis, sicut premissum est, per eos ad quos pertinet integraliter decernimus responderi perpetuis temporibus duraturam. Harum quibus sigillum nostrum presentibus est appensum testimonio litterarum. Actum in conventionem Noue Ciuitatis Korczin¹, feria sexta proxima post festum sancte Zophie, anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo quinto, presentibus ibidem reverendis in Christo patribus dominis, necnon magnificis et generosis Johanne Cracouiensi²,

^{a-c} *inwokacja pisana ozdobnie, większymi literami,*

^b *początkowy, ozdobny inicjał „I” wysokości około trzynastu wierszy.*

¹ *Nowe Miasto Korczyn (dziś Nowy Korczyn), miasto królewskie, położone w ziemi sandomierskiej.*

² *Jan Lutek z Brzezia, biskup włocławski 1463–64, krakowski 1464–71, zm. 1471 (B. Janiszewski - Minczer, Jan Lutkowiec (Lutek) z Brzezia, [w:] Polski słownik biograficzny [dalej: PSB], t. 10, s. 443–445).*

Jacobo Wladislaiuensi³ episcopis, Johanne de Thanczin castellano Cracouiensi⁴, Luca de Gorka Poznanensi⁵, Stanislae de Ostrorog Calischiensi⁶, Dereslao de Rythwyany Sandomiriensi⁷, Petro de Opporow Lanciensi palatinis⁸, Hincza de Rogow Sandomiriensi⁹, Dobeslao Kmytha de Wyszyncze Lubliniensi castellanis¹⁰ et aliis quampluribus fidedignis, testibus circa premissa. Datum per manus venerabilis Alberti de Zichlin¹¹ prepositi Calischiensis, custodis Sandomiriensis, Gneznensis, Cracouiensis, Wladislaiuensis ecclesiarum canonici et Regni Polonie vicecancellarii, sincere nobis dilecti.

³ *Jakub z Sienna, biskup krakowski 1461–63, włocławski 1465–74, arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski 1474, zm. 1480* (F. Kiryk, *Jakub z Sienna*, [w:] PSB, t. 10, s. 364–367; A. Gąsiorowski, *Jakub z Sienna h. Dębno*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny* [dalej: WSB], Warszawa 1981, s. 276–277).

⁴ *Jan Tęczyński, kasztelan biecki 1433–35, starosta lubelski 1434–38, opiekadnik krakowski 1434–36, kasztelan wojnicki 1435–37, wojewoda sandomierski 1437–38, krakowski 1438–59, kasztelan krakowski 1459–70, zm. 1470* (*Urzednicy malopolscy XII–XV wieku. Spisy, oprac. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochacka, P.K. Wojciechowski, B. Wyrozumska, pod red. A. Gąsiorowskiego*, Wrocław 1990 [dalej: UM], s. 369, nr 10, 144, 472, 987, 1140, 1319; J. Kurtyka, *Tęczyński. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997, s. 556–557).

⁵ *Lukasz z Górk, dworzanin królewski 1428, podczaszy poznański 1438, wojewoda poznański 1441–75, starosta generalny wielkopolski 1447–48, 1451–54, 1456–57, starosta kościański 1433–75, pobiedzki, zm. 1475* (*Urzednicy wielkopolscy XII–XV wieku. Spisy, oprac. M. Bielińska, A. Gąsiorowski, J. Łojko, pod red. A. Gąsiorowskiego*, Wrocław 1985 [dalej: UW], s. 185, nr 398, 490, 629, 631, 633; A. Gąsiorowski, *Górka Lukasz z Górki h. Łódzia*, [w:] WSB, Warszawa 1981, s. 219; *tenże, Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*, Warszawa 1981, s. 73; K. Górska-Gólaszka, *Górka Miejska*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 4, Wrocław 1987, s. 636–637).

⁶ *Stanisław z Ostroroga, syn Sędziwoja wojewody poznańskiego, podstoli kaliski 1432, kasztelan międzyrzecki 1445, gnieźnieński 1450, wojewoda kaliski 1453–75, poznański 1475, starosta generalny wielkopolski 1439–40, 1448–51, zm. 1476/77* (A. Gąsiorowski, *Ostroróg Stanisław h. Nałęcz*, [w:] PSB, t. 24, s. 524–527; UW, s. 194, nr 47, 180, 232, 310, 413, 491, 626, 630).

⁷ *Dzierław Rytwiński h. Jastrzębiec, starosta sandomierski 1442, wojewoda sieradzki 1455–60, sandomierski 1460–72, krakowski 1472–77, kasztelan rozpierski 1453–55, krakowski 1477–78, zm. 1478* (*W. Falkowski, Rytwiński Dzierław*, [w:] PSB, t. 33, s. 583–587; *Urzednicy łęczyccy, sieradzcy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy, oprac. J. Bielnika i A. Szymczakowa, pod red. A. Gąsiorowskiego*, Wrocław 1985 [dalej: US], s. 184, nr 22, 290; UM, s. 359, nr 146, 474, 990, 1392).

⁸ *Piotr Oporowski h. Sulima, starosta łęczycki, 1447, kruszwicki 1464, podkomorzy łęczycki 1450, wojewoda łęczycki 1454–67, zm. 1467* (J. Bielnika, *Oporowski Piotr h. Sulima*, [w:] PSB, t. 24, s. 139–142; US, s. 179, nr 44; 212; 372; 412).

⁹ *Jan zwany Hińcza z Rogowa, kasztelan rozpierski 1443–1453, kasztelan sieradzki 1453–1460, kasztelan sandomierski 1460–1473, starosta niezawski 1452, inowrocławski 1453, radomski 1440–1461, podskarbi koronny 1447–1460, zm. 1473.* (J. Senkowski, T. Słowikowski, *Hincza (Henryk) z Rogowa*, [w:] PSB, t. 9, s. 521; US, s. 183, nr 21, 90; UM, s. 359, nr 762, 1266, 1371).

¹⁰ *Dobiesław Kmita z Sobienia i Wiśnicza, kasztelan biecki 1458–59, wojnicki 1460–63, lubelski 1464–74, wojewoda lubelski 1474–78, sandomierski 1478, zm. 1478* (F. Kiryk, *Kmita Dobiesław*, [w:] PSB, t. 13, s. 87–88; US, s. 338, nr 15, 541, 585, 982, 1144).

¹¹ *Wojciech z Żychlina, notariusz publiczny 1441, kanonik krakowski 1464–67, poznański 1465, podkanclerzy koronny 1464–71, zm. 1471.* (*Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy, oprac. K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziała, T. Nowakowski, E. Opalińska, G. Rutkowska, T. Zielińska, pod red. A. Gąsiorowskiego*, Kórnik 1992, s. 218).

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne i drukowane:

Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sygn. Dypl. 61.

Libri formularum saeculi XVmi, ed. B. Ulanowski, Cracoviae 1888.

Materiały do historii miasta Biecza (1361–1632), oprac. F. Bujak, Kraków 1914.

Materiały do Kodeksu dyplomatycznego Małopolski, t. 5, 1451–1506, oprac. W. Bukowski, F. Sikora, J. Wroniszewski, red. W. Bukowski, przy współpr. J. Szyszki, Kraków 2014, [online] <http://www.kodeks.pau.krakow.pl/dokumenty.html> [dostęp: 20.12.2019].

Literatura:

Barut J., Motyka S., Ślawnski T., *Nad rzeką Ropą. Z dziejów Biecza, Gorlic i okolicy*, Kraków 1962.

Bieniak J., *Oporowski Piotr h. Sulima*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 24, Wrocław 1979, s. 139–142.

Fałkowski W., *Rytwiański Dzierśław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 33, Wrocław 1991–1992, s. 583–588.

Gąsiorowski A., *Górka Łukasz z Górki h. Łodzia*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa 1981, s. 219.

Gąsiorowski A., *Jakub z Sienna h. Dębno*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa 1981, s. 276–277.

Gąsiorowski A., *Ostroróg Stanisław h. Nałęcz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 24, Wrocław 1979, s. 524–527.

Gąsiorowski A., *Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*, Warszawa 1981.

Górska-Gołaska K., *Górka Miejska*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 4, Wrocław 1987.

Janiszewska-Mincer B., *Jan Lutkowie (Lutek) z Brzezia*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 443–445.

Katalog zbioru dokumentów pergaminowych Biblioteki Jagiellońskiej, t. 1: *Katalog dokumentów*, oprac. K. Nabiałek, W. Świeboda, M. Zdanek, przy współpracy R. Tatarzyńskiego, pod red. K. Nabiałka, Kraków 2014.

Kiryk F., *Jakub z Sienna*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 364–367.

Kiryk F., *Kmita Dobiesław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 87–88.

Kiryk F., *Z dziejów miast zachodniej części ziemi bieckiej do 1520 r.*, [w:] *Nad rzeką Ropą. Szkice historyczne*, [t. 3], red. Z. Żarnicka, Kraków 1968, s. 93–154.

Kurtyka J., *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997.

Laberschek J., *Sieć wodna średniowiecznego Krakowa i jej gospodarcze wykorzystanie*, Warszawa 2016.

Senkowski J., Słowikowski T., *Hincza (Henryk) z Rogowa*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 9, Wrocław–Kraków–Warszawa 1960, s. 521–523.

Sikora F., *Biecz*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 1, Wrocław 1980, s. 72–82.

Sowina U., *Woda i ludzie w mieście późnośredniowiecznym i wczesnonowożytnym. Ziemie polskie z Europą w tle*, Warszawa 2009.

Sułkowska-Kurasiowa I., *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław 1967.

Ślawnski T., *Biecz. Szkice historyczne*, Biecz 2002.

Tandecki J., Kopiński K., *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014.

Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy, oprac. K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziała, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska, pod red. A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1992.

Urzędnicy łączący, steradcy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy, oprac. J. Bieniak i A. Szymczakowa, pod red. A. Gąsiorowskiego, Wrocław 1985.

Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy, oprac. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochacka, P.K. Wojciechowski, B. Wyrozumska, pod red. A. Gąsiorowskiego, Wrocław 1990.

Urzędnicy wielkopolscy XII–XV wieku. Spisy, oprac. M. Bielińska, A. Gąsiorowski, J. Łojko, pod red. A. Gąsiorowskiego, Wrocław 1985.

Wolff A., *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku*, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. 1, 1957, s. 155–181.

STRESZCZENIE

Wydawany dokument dotyczy zezwolenia Kazimierza Jagiellończyka na budowę wodociągu w mieście Biecz. Źródło to jest ważne dla historii wodociągów w Polsce, a także do dziejów gospodarczych Biecza. Edycja została dokonana według zaleceń projektu instrukcji wydawniczej Adama Wolffa z uwzględnieniem rozwiązań zastosowanych w najnowszych wydawnictwach źródłowych.

SŁOWA KLUCZOWE:

Biecz, wodociągi, Kazimierz Jagiellończyk, miasta małopolskie

CRITICAL EDITION OF A DOCUMENT FROM 1465 BY KAZIMIERZ JAGIELLOŃCZYK ALLOWING FOR THE CONSTRUCTION OF A WATER MAIN IN BIECZ

SUMMARY

The document issued contains the permission of Casimir IV Jagiellon to build a water supply system in the town of Biecz. This source is important for the history of waterworks in Poland, as well as for the economic history of Biecz. The edition was prepared following the recommendations included in the draft of Adam Wolff's publishing instruction, taking into account the solutions introduced in the most recent source publications.

KEYWORDS:

Biecz, waterworks, Casimir IV Jagiellon, towns of Lesser Poland

ZOFIA TYLUS

DOI: 10.26106/5z7w-0456

Uniwersytet Jagielloński, Wydział Polonistyki

 <https://orcid.org/0000-0001-5459-5837>

NIEZNANA KSIĘGA POCHODZĄCA Z BIBLIOTEKI ZYGMUNTA AUGUSTA W KOLEKCJI OO. KARMELITÓW NA PIASKU W KRAKOWIE

Przedmiotem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie nowo odkrytego druku pochodzącego z księgozbioru Zygmunta Augusta, a obecnie przechowywanego w kolekcji oo. karmelitów trzewickowych na Piasku w Krakowie. Przedtem warto jednak przypomnieć pokrótce dzieje karmelitańskiej biblioteki, a następnie królewskiej księżnicy.

Losy zakonnej biblioteki obszernie opisał Szymon Sułcki¹, obecny jej kustosz, na którego publikację powołuję się tutaj. Początki klasztornej księgozbioru sięgają końca XIV wieku, w którym to czasie powstał także klasztor. Pierwsze zasoby stanowiły księgi liturgiczne: mszały i antyfonarze, przywiezione przez zakonników z Pragi.

Można przypuszczać, że był to zwyczajowy zestaw ksiąg, w jaki wyposażała nowo powstający klasztor macierzysta placówka. Brak wiadomości o pozostałych księgach. Można przypuścić, że przywieziono [wówczas] ze sobą kilka rękopisów. Wśród nich musiały znaleźć się reguła, konstytucje Zakonu oraz zapewne jakieś traktaty teologiczne i filozoficzne. Musiano bowiem liczyć się z tym, że to właśnie tutaj w stolicy Królestwa Polskiego, gdzie niemal równocześnie z fundacją klasztoru w Akademii erygowano Fakultet Teologiczny, znajdzie miejsce ośrodek kształcący nowych zakonników².

Przyjmuje się, że w klasztorze istniał księgozbiór o charakterze naukowym, ze względu na wzmianki o studentach-karmelitach kształcących się w Akademii Krakowskiej. Książki napływały do klasztornej biblioteki w rozmaity sposób. Były przywożone przez zakonników z innych klasztorów prowincji lub wytwarzane na miejscu, kupowane, a przede wszystkim pochodziły z darów. Intensywny rozwój karmelitańskiej biblioteki przypada na XVII i XVIII wiek.

¹ S. Sułcki, *Księgozbiór klasztoru karmelitów na Piasku w Krakowie*, Kraków 2014.

² Tamże, s. 71; W cytatach zachowana została oryginalna pisownia.

Badania nad biblioteką Zygmunta Augusta prowadzono od początku ubiegłego wieku. Szczególnie owocny był czas dwudziestolecia międzywojennego, kiedy działali tacy badacze jak Kazimierz Hartleb³ i ksiądz Edmund Majkowski⁴. Wówczas obszerne badania prowadził również znany bibliofil Edward Chwalewik⁵. Natomiast w latach osiemdziesiątych powstała bardzo szczegółowa monografia Alodii Kaweckiej-Gryczowej⁶. A w ostatnim czasie o zbiorach królewskich pisali między innymi: Katarzyna Płaszczyńska-Herman⁷, Tomasz Ososiński⁸, Dorota Sidorowicz-Mulak i Arkadiusz Wagner⁹ oraz Michał Muraszko¹⁰.

Według Kaweckiej-Gryczowej dziedzictwo rodzinne Zygmunta Augusta nie prezentowało się okazale. Książki należące do Bony pochodziły częściowo z Włoch, inne nabywano w Polsce. Były to przede wszystkim opracowania historyczne, między innymi rękopis słynnego dzieła Jana Długosza (*Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*). Królowa posiadała również wspaniałą, pergaminowy egzemplarz, zawierający opowieść o dziejach Franciszka Sforzy, księcia Mediolanu (*La Sforziada*) autorstwa Giovanniego Simonetty, wydany w Mediolanie w roku 1490¹¹. Inkunabuł ten stanowił niezwykle cenną pamiątkę rodzinną, którą przejął Zygmunt August, a po nim – Jan Zamoyski. Obecnie druk ten jest dostępny w polskiej bibliotece cyfrowej – Polona. Natomiast, co do zbioru Zygmunta Starego spis z roku 1510 informuje o około 70 tomach, które znajdowały się w jego kolekcji. Wśród nich dominowały książki ruskie – przypuszczalnie pozostałość po prawosławnych przodkach rodu, oraz książki łacińskie – spadek po królu Aleksandrze Jagiellończyku. Warto przy tym wspomnieć, że w tamtych czasach istniały już bardzo bogate kolekcje królewskie i książęce. Prezentowały się one o wiele okazalej niż zasoby Jagiellonów. Do nich zalicza się biblioteka króla Francji

³ Zob. K. Hartleb, *Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury królewskiego dworu*, Lwów 1928.

⁴ Zob. E. Majkowski, *Materiały do dziejów Biblioteki Zygmunta Augusta. Książki Zygmunta Augusta przechowywane w Bibliotece Archidiecezjalnej w Poznaniu*, Poznań 1928.

⁵ Zob. E. Chwalewik, *Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, Warszawa 1926–1927.

⁶ A. Kaweckaja-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988.

⁷ K. Płaszczyńska-Herman, *Nieznane książki króla Zygmunta Augusta w bibliotece Zgromadzenia Księżych Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXIII, 2013, s. 71–81.

⁸ T. Ososiński, *Dwie książki z dawnej biblioteki króla Zygmunta Augusta*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” XLV, 2014, s. 97–108.

⁹ D. Sidorowicz-Mulak, A. Wagner, *Dzielo Vesaliusa w oprawie Mistrza Dawida a problem początków księgozbioru króla Zygmunta Augusta*, „Roczniki Biblioteczne” LIX, 2015, s. 3–24.

¹⁰ M. Muraszko, *Nieznane monumentum z biblioteki Zygmunta II Augusta w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie*, „Folia Toruniensia”, t. 18, 2018, s. 187–196.

¹¹ A. Kaweckaja-Gryczowa, dz. cyt., s. 29.

w Blois i Paryżu, tworzona od wieku XIV (jej początki sięgają czasów panowania Karola V), zawierająca wartościowe rękopisy bibliofilskie. Stała się ona później fundamentem Biblioteki Narodowej w Paryżu (obecnie Bibliothèque nationale de France)¹². Jednym z najbogatszych księgozbiorów była także Bibliotheca Corviniana, założona w drugiej połowie XV wieku przez króla Macieja Korwina na zamku w Budzie¹³. Przykłady te, jedno z wielu, obrazują stan intelektualny renesansowej Europy i niekoniecznie świadczą na korzyść księżnicy króla polskiego.

Większość kolekcji Bony i Zygmunta Starego odziedziczył Zygmunt August i przeniósł do Wilna, gdzie w roku 1547 rozpoczął systematyczne tworzenie własnego księgozbioru. Właśnie tę datę przyjmuje się jako początek biblioteki ostatniego Jagiellona, choć istnieją też przypuszczenia, że zaczął gromadzić księgi nieco wcześniej – w pierwszej połowie lat czterdziestych XVI wieku¹⁴. Kolekcję cechuje przede wszystkim wszechstronność. Zawierała księgi z różnych dziedzin wiedzy – prawa, medycyny, historii, astronomii, botaniki, matematyki, magii oraz pisma renesansowych humanistów. Należy przy tym zaznaczyć różnorodność języków. Notuje się książki w językach hebrajskim, greckim, hiszpańskim, włoskim, francuskim, niemieckim oraz łacińskim. Dodam, że zarówno różnorodność tematyczna, jak i obecność ksiąg zwłaszcza w języku greckim świadczą o renesansowym charakterze tej kolekcji oraz o jej wymiarze europejskim. Wiadć tutaj, że Zygmunt August był prawdziwym księciem renesansu. Część księgozbioru stanowiły książki pochodzenia protestanckiego (znany jest bowiem przychylny stosunek króla do nowinek religijnych), na przykład *Biblia* Lutera, przez tegoż własnoręcznie dedykowana władcy. Alodia Kawecka-Gryczowa zaznacza, że nie należy wyciągać pochopnych wniosków o zainteresowaniach króla na podstawie tematyki gromadzonych książek, gdyż oprócz niego na kształtowanie księgozbioru mieli wpływ bibliotekarze oraz ofiarodawcy. Jednakże z drugiej strony, nawet jeśli bibliotekarze decydowali o zakupie danej pozycji, musieli być pewni, że będzie ona odpowiadała gustom króla. Podobnie było z ofiarodawcami. I nie jest istotne, czy on te książki studiował – najważniejsze, że chciał je posiadać. Zatem całość kolekcji można traktować jako świadectwo o Zygmuncie Augustynie. Początkowo biblioteka była prywatną własnością króla, a z czasem przyjęła też funkcję publiczną, dla podniesienia poziomu nauki i kultury.

Królewski testament został sporządzony w roku 1571, a jego realizacją miała zająć się Anna Jagiellonka. Dzieje księżnicy dobiegają kresu wraz ze śmiercią Augusta w 1572 roku. Jego wolą było przekazanie księgozbioru jezuitom wileńskim. Część rzeczywiście do nich trafiła¹⁵, natomiast pozostałym dziedzictwem księżna dysponowała

¹² Zob. *Histoire de la Bibliothèque nationale de France*, [online] <https://www.bnf.fr/fr/histoire-de-la-bibliotheque-nationale-de-france> [dostęp: 31.10.2019].

¹³ Zob. *The Bibliotheca Corviniana Collection*, [online] <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-8/the-bibliotheca-corviniana-collection/> [dostęp: 31.10.2019].

¹⁴ D. S i d o r o w i c z - M u l a k, A. W a g n e r, dz. cyt., s. 23.

¹⁵ Jezuitom wileńskim przekazano połowę książek (około 2500 tytułów). Większość z nich tam pozostała, a inne zostały rozproszone po różnych kolegiach prowincji. Ich późniejsze losy były bardzo burzliwe.

wedle własnej woli¹⁶. Z tego względu mnóstwo ksiąg zostało rozproszonych po wielu bibliotekach polskich i zagranicznych. Część kolekcji znalazła się u karmelitów trze-wickowych na Piasku w Krakowie, choć nie bezpośrednio. Tam też przechowywany jest opisywany tutaj druk, stanowiący niegdyś element wielkiej królewskiej kolekcji dzieł prawniczych, szczególnie ksiąg poświęconych odradzającemu się prawu rzym-skiemu. O stopniu zainteresowania króla tą dziedziną wiedzy pisze Kawecka-Gryczowa w swojej monografii:

W dziale prawa znajdziemy wszystkie jego grupy, w tym obficie reprezentowane ius civile – wielkie, w nowym opracowaniu kodeksy prawa rzymskiego, poczynając od „klasyka” w tej dziedzi-nie Bartola de Saxoferrato [...], czy jego słynnego ucznia Piotra Balda de Ubaldis; do użytku praw-ników wileńskich stały dzieła całej plejady glosatorów i komentatorów; nie zabrakło takich sław, jak profesor uniwersytetu bazylejskiego Claude Chansonette (Cantiuncula) czy Ulrych Zasy z Fryburga i mnóstwa cieszących się szerokim uznaniem lionńskich edycji przodujących jurystów włoskich, francuskich. Oprócz prawa kanonicznego, cywilnego i karnego można było znaleźć dzieła odnoszące się do praw krajowych (m. in. królestwa Neapolu, Hiszpanii, Francji).¹⁷

Jak widać, między innymi Lyon stanowił centrum zasilania królewskiej biblioteki. Stamtąd też pochodzi prezentowany tutaj druk, a właściwie druki. Wolumin składa się bowiem z trzech druków opatrzonych tym samym adresem wydawniczym: Lugduni, Apud Haeredes Iacobi Giuntae. Sprowadzono je więc z Lyonu, z drukarni spadkobier-ców Jacques’a Giunty. Pierwszy druk został wydany w 1551 roku, a dwa kolejne – w 1550 roku. Można przypuszczać, że zamówiono je bezpośrednio w Lyonie i z woli zamawiającego oprawiono w Krakowie w jednym woluminie. Z tego względu książka jest współprawna, ponieważ decyzja o wspólnym oprawieniu owych trzech druków należa-ła najprawdopodobniej do zamawiającego¹⁸.

Warto przyrzeć się bliżej autorom tych druków wydanych pod wspólną nazwą – *Consilia*. Są to Barthélemy de Chasseneuz oraz Giovanni Calderini. Pierwszy z nich był XVI-wiecznym znanym francuskim prawnikiem. Zmarł w 1541 roku w Aix-en-Provence, zabity przez truciznę znajdującą się w bukietach kwiatów. Ciekawostką jest jego udział w zabawach prawniczych jako obrońcy zwierząt. Została mu poświęcona tylko jedna monografia *Un Jurisconsulte au XVIe siècle. Barthélemy de Chasseneuz* autorstwa Jeana-Henriego Pignota¹⁹. Nie zawiera ona tytułu dzieła wydanego tutaj pod jego nazwi-skiem. Poza tym, u Pignota nie występuje nawet nazwisko wspomnianego drukarza –

Zob. M.I. T k a c z e n k o, M. B r y n d a, *Katalog ksiąg z biblioteki króla Zygmunta II Augusta w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu*, Warszawa 2015, s. 45.

¹⁶ Fragment księgozbioru przejął sekretarz królewski Jan Zamojski – tamże, s. 45.a

¹⁷ A. K a w e c k a - G r y c z o w a, dz. cyt., s. 48.

¹⁸ W przeciwieństwie do ksiąg współwydanych, kiedy umieszczenie w jednym tomie dwóch lub więcej tekstów wynika z woli autora lub autorów.

¹⁹ J.-H. P i g n o t, *Un Jurisconsulte au XVIe siècle. Barthélemy de Chasseneuz, premier commentateur de la coutume de Bourgogne et président du Parlement de Provence. Sa vie et ses oeuvres*, Paris, Larose, 1880; przedrukowana w 1970 roku przez Slatkine Reprints w Genewie.

J. Giunty. Oznacza to, że nie mamy tutaj do czynienia z dziełem Chasseneuza, lecz z kompilacją, między innymi cytatów i myśli od niego pochodzących, sporządzoną na podstawie jego dzieł przez Hugona Darlaya²⁰, wymienionego na karcie tytułowej. Druk ten nie jest dzisiaj często spotykany, znajduje się na przykład w bibliotece Uniwersytetu w Salamance²¹. Drugi tekst stanowi indeks²² do wyżej wymienionej kompilacji.

Natomiast Calderini był bolońskim kanonistą, żyjącym w XIV wieku (zmarł w 1365 roku), uczniem Giovanniego d'Andrei. Wykładał prawo kanoniczne w Bolonii do końca 1359 roku (kanonistą był również jego syn Gaspare, 1345–1399). Napisał różne prace, między innymi zbiory porad. W tym przypadku chodzi właśnie o jego rady (również *Consilia*)²³.

Mamy prawo przypuszczać, że nie korzystano zbyt często z owych *Consiliorum*, zważywszy na znikome ślady użytkowania księgi. Nie licząc podkreśleń kilku linijek tekstu, znajdujemy tutaj zaledwie jeden krótki komentarz prawniczy po łacinie. Karty zachowały się w bardzo dobrym stanie, podobnie jak i oprawa, która nosi nieliczne ślady zniszczeń, wgnieceń skóry, odslonięć deski. Na tylnej części okładziny są odcisnięte podłużne równomierne linie w wyniku położenia na niej innej księgi, która miała metalowe elementy oprawy. A wszystko to musiało być dociśnięte jeszcze innymi książkami. Ślady te mogą świadczyć to tym, że w bibliotece Zygmunta Augusta książki przechowywano nadal w taki sposób jak w średniowieczu, czyli nie ustawiano ich w rzędzie, lecz kładziono poziomo, jedną na drugiej. Odcisnięte na królewskiej księdze linie najprawdopodobniej są wynikiem takiego właśnie sposobu przechowywania.

Oprawę tworzy deska powleczona brązową skórą bez jakichkolwiek drogocennych ozdób. Składki złączono pięcioma podwójnymi związami, wyraźnie odznaczającymi się pod skórą na grzbiecie. Widoczne są także ślady po dwóch klamrach, skórzanych lub metalowych (nie wiadomo, z jakiego materiału je wykonano).

Przednia strona oprawy zawiera wytłoczone w górnej części nazwiska dwóch autorów: Bartholomaei Chassenei et Ioannis Calderini, w środku – superekslibris Zygmunta Augusta, a najniżej tytuł – *Consilia*. Tylna natomiast część oprawy zaopatrzona jest w królewską formułkę własnościową wraz z datą opracowania – SIGISMVNDI AVGVSTI REGIS POLONIAE MONVMENTVM 1555. Według Kaweckiej-Gryczowej „do-piero tę inskrypcję łącznie z tłokiem herbowym (a niekiedy i bez niego) należy uznać za superexlibris królewski”²⁴.

²⁰ Nie występuje w bazie danych „Universal Short Title Catalogue” (dalej jako USTC).

²¹ Sygn. 3093.

²² Nie występuje w bazie danych USTC.

²³ Zob. *Calderini, Giovanni*, [online] <http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-calderini> [dostęp: 23.03.2019]. W bazie danych USTC pod numerem 352768 figurują *Consilia* autorstwa Giovanniego Calderiniego, jednak chodzi tutaj o druk, który ukazał się w Salamance bez daty wydania. Zatem nie jest on tożsamy z omawianym w tym artykule. Podobnie *Consilia secundum decretalium rubricas digesta*, których jest on autorem, wymienione pod numerami 123856 (Lyon, bez daty wydania) i 121582 (Lyon, 1536) nie odpowiadają temu drukowi.

²⁴ A. K a w e c k a - G r y c z o w a, dz. cyt., s. 94; tak jest w oryginale

Opierając się na oznaczeniach Kaweckiej-Gryczowej, można stwierdzić, że jest to superekslibris II²⁵. Przedstawia on dwie tarcze herbowe: herb Królestwa Polskiego z Orłem i literami SA (inicjały królewskie) oraz herb Litwy z Pogonią. Powyżej znajduje się anioł trzymający w jednej dłoni koronę, a w drugiej mitrę książęcą. Całość otacza wieńiec laurowy. Powołując się na wcześniejsze ustalenia Kaweckiej-Gryczowej, możemy stwierdzić, że tłok superekslibrisowy, który tutaj występuje, został wykonany przez złotnika Jana (postać niezidentyfikowaną). Między rokiem 1547 a 1555, kiedy to oprawiono *Consilia*, oprawy królewskie były wykonywane przez dwóch mistrzów introligatorskich – Dawida i Jerzego Moellera, posługujących się tymi samymi tłokami, w tym opisanym superekslibrisem II (którego tłok wykonał wspomniany Jan), natomiast różnymi radełkami.

W tym przypadku posłużono się trzema wzorami radełek. Pierwszy przedstawia drabinę Jakubową, Mojżesza przyjmującego od Boga Dekalog, adorację złotego cielca i ofiarę Izaaka (SCALA IACOB[I], PRO[MULGATIO] LEGIS, IDOLATRIA, H[OLOCAUSTUM] ISAAC[I])²⁶. Alodia Kawecka-Gryczowa nadaje temu radełku numer 13. Drugi przedstawia Świętego Pawła, Świętego Piotra i Zbawiciela. Zawiera datę 1540. Jest to data wykonania wzoru, opisanego u wspomnianej autorki jako radełko 9 (PAVLVS, PETR[US], 1540, SALVATO[R]). Zastosowano tutaj także radełko 3, zawierające podobizny ptaków i wzory roślinne. Są to, wśród wielu innych, tłoki wspomnianych mistrzów z Krakowa. Alodia Kawecka-Gryczowa niestety nie podaje, którymi radełkami posługiwali się ci dwaj introligatorzy. Natomiast dzięki publikacji Marii Krynickiej jesteśmy w stanie ustalić, że wyżej opisane radełka były używane przez J. Moellera²⁷.

Jakie były późniejsze losy tego starodruku? Na podstawie jedynej notatki proveniencyjnej można stwierdzić, że książka przez pewien czas należała do Wojciecha Perlickiego – prepozyta, oficjała sądu katedralnego i kanonika lwowskiego. W latach 1603–1604, po śmierci arcybiskupa Jana Dymitra Solikowskiego, sekretarza Zygmunta Augusta, pełnił on urząd administratora *sede vacante* archidiecezji lwowskiej²⁸. Wspomniana notka brzmi następująco: *R[everendus] D[ominus] Alb[ertus] Perlicki praep[os]i[tus] et off[ic]ialis Leopoliensis V[enerabili] Capitulo Leopoliensi d[e]d[i]t A[nno] 1607*²⁹. Jak pisze Edward Różycki,

²⁵ Tamże, s. 91.

²⁶ W taki sposób zostało to odczytane przez Ososińskiego (zob. T. O s o s i ń s k i, dz. cyt., s. 100, przyp. 15), podczas gdy Kawecka-Gryczowa podaje następujący zapis: SCALA IACOB[I], PRO LEGIS, IDOLATRIA, ... ISAAC (zob. A. K a w e c k a - G r y c z o w a, dz. cyt., ilustracje 43–46).

²⁷ Zob. M. K r y n i c k a, *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie”, t. 12, 1980, s. 23–59, ilustracje 16c, 16d i 16n, które odpowiadają u Kaweckiej-Gryczowej radełkom nr 13, 9 i 3.

²⁸ Zob. E. R ó ż y c k i, *Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku*, Wrocław 1994, s. 158.

²⁹ Sprawdziłam poprawność rozwinięcia skrótów, porównując ten zapis z proveniencjami obecnymi w innych księgach, które należały do Perlickiego, częściowo spisany w książce J. G w i ó ź d z i k i i E. R ó ż y c k i e g o, *Druki XVI wieku w zbiorach Biblioteki Katedralnej we Lwowie*, Warszawa 2008.

w roku 1607 kanonik [Perlicki] zapisał bibliotece kapitulnej swój księgozbiór, składający się z co najmniej kilkudziesięciu cennych druków [...] dotyczących teologii, egzegezy, historii Kościoła, kano-
nizacji i prawa. Prawie wszystkie książki zostały zaopatrzone w zapis donacyjny oraz datę³⁰.

Wojciech Perlicki zmarł w 1607 roku. Notatka została naniesiona prawdopodobnie już po jego śmierci przez kogoś, kto przekazał jego książki bibliotece kapituły we Lwowie³¹. Natomiast nie wiadomo, w jaki sposób omawiana tutaj księga trafiła do Perlickiego.

Dedit – zapisał, najprawdopodobniej w testamencie, kapitule lwowskiej. We Lwowie były dwie kapituły – katedralna i kolegiacka. Książki po nim przejęła kapituła katedralna, ponieważ pełnił, jak to zostało wspomniane wyżej, różne ważne funkcje przy archidiecezji lwowskiej, w tym urząd administratora tejże.

Z dokumentacji wynika, że książka trafiła do karmelitów trzewickich we Lwowie w roku 1729³². Na karcie tytułowej pierwszego tekstu, w górnym marginesie widnieją trzy sygnatury, wszystkie według Sułeckiego należą do lwowskiej biblioteki karmelitów trzewickich: N° 50 (przekreślona) – była to pierwsza sygnatura. Kształt cyfry 5 nie jest siedemnastowieczny, lecz osiemnastowieczny, co zdaje się świadczyć o tym, że książka ta przynajmniej przez sto lat była przechowywana w bibliotece kapituły katedralnej, zanim znalazła się u karmelitów lwowskich; XII. T. 2 (przekreślona); XII. D. 12. Na grzbiecie znajduje się naklejka z kolejną sygnaturą karmelitów lwowskich – 294.

W księdze występują dwa rodzaje pieczęci pochodzących z klasztoru lwowskiego. Jedna z nich, okrągła, zawiera po rozwinięciu skrótów następujący napis: *Bibliothecae Conventus Leopoliensis Ordinis Carmelitanum*. W jej polu znajduje się owalna tarcza z godłem Zakonu zwieńczona koroną, w klejnocie – ręka zbrojna w miecz ognisty (symbol proroka Eliasza), a po bokach tarczy dwa aniołki. Warto dodać, że tę pieczęć spotyka się w niemal wszystkich księgach pochodzących z tego klasztoru. Druga natomiast, owalna, zawiera jedynie napis *Bibliotheca Conventus P. P. Carmelitanum LEOPOLI*.

Księga znajdowała się wśród darów przekazanych karmelitom lwowskim przez bibliotekę katedralną i była przechowywana u nich aż do końca II wojny światowej³³. W roku 1945 władze radzieckie zamknęły klasztor Karmelitów we Lwowie, a księgo-

³⁰ E. R ó ż y c k i, *Książka polska...*, dz. cyt., s. 158–159.

³¹ Inne noty proveniencyjne wpisane na książkach do niego należących albo nie mają daty wpisu, albo zawierają właśnie tę datę. Te pierwsze zostały prawdopodobnie naniesione przez niego. Porównałam notatkę proveniencyjną, zawierającą nazwisko Perlickiego, obecną w starym druku przechowywanym w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (Wrocław), sygnatura XVI.0.712, gdzie znajdujemy dwa teksty prawnicze opublikowane w Krakowie w 1534 i 1536. Jednakże jest to inna ręka niż w naszym przypadku i nie ma tutaj daty. Tak więc notatka, którą widzimy w druku z Biblioteki Ossolińskich, naniesiona została prawdopodobnie przez Perlickiego.

³² Zob. S. S u ł e c k i, *Inkunabuly kapituły katedralnej lwowskiej w zbiorach biblioteki karmelitów na Piasku w Krakowie*, [w:] *Książka dawna i jej właściciele*, red. D. S i d o r o w i c z - M u ł a k, A. F r a n - c z y k - C e g ł a, Wrocław 2017, s. 271.

³³ Tamże.

zbiór został przewieziony do klasztoru na Piasku w Krakowie³⁴, gdzie znajduje się po dziś dzień.

Ostatnia warstwa historii księgi również jest tutaj widoczna. Na tylnej wyklejce umieszczono białą karteczkę z napisem: „Dezynfekcja 16 maja 2006 r.”. Wówczas to książka była w Krakowie konserwowana i została zidentyfikowana.

Jak wiadomo, biblioteka Zygmunta Augusta uległa rozproszeniu. Księgi z biblioteki ostatniego Jagiellona wciąż są odkrywane³⁵. Niniejsze badania wpisują się w pewien ciąg i stanowią odpowiedź na dezyderat badawczy odnoszący się do kolekcji jedynego być może księcia Renesansu, w całym znaczeniu tego słowa, w Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

BIBLIOGRAFIA

- Calderini, Giovanni, [online] <http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-calderini> [dostęp: 23.03.2019].
- Chwałewik E., *Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, Warszawa 1926–1927.
- Gwóźdź J., Różycki E., *Druki XVI wieku w zbiorach Biblioteki Katedralnej we Lwowie*, Warszawa 2008.
- Hartleb K., *Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury królewskiego dworu*, Lwów 1928.
- Histoire de la Bibliothèque nationale de France*, [online] <https://www.bnf.fr/fr/histoire-de-la-bibliotheque-nationale-de-france> [dostęp: 31.10.2019].
- Kawecka-Gryczowa A., *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988.
- Krynica M., *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie”, t. 12, 1980, s. 23–59.
- Majkowski E., *Materiały do dziejów Biblioteki Zygmunta Augusta. Książki Zygmunta Augusta przechowywane w Bibliotece Archidiecezjalnej w Poznaniu*, Poznań 1928.
- Muraszko M., *Nieznane monumentum z biblioteki Zygmunta II Augusta w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie*, „Folia Toruniensia”, t. 18, 2018, s. 187–196.
- Ososiński T., *Dwie książki z dawnej biblioteki króla Zygmunta Augusta*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” XLV, 2014, s. 97–108.
- Pignot J.-H., *Un Jurisconsulte au XVIe siècle. Barthélemy de Chasseneux*, Paris, 1880; Genewa 1970.
- Płaszczynska-Herman K., *Nieznane książki króla Zygmunta Augusta w bibliotece Zgromadzenia Księżych Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXIII, 2013, s. 71–81.
- Różycki E., *Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku*, Wrocław 1994.
- Sidorowicz-Mulak D., Wagner A., *Dzielo Vesaliusa w oparciu Mistrza Dawida a problem początków księgozbioru króla Zygmunta Augusta*, „Roczniki Biblioteczne” LIX, 2015, s. 3–24.
- Sułecki S., *Księgozbiór klasztoru karmelitów na Piasku w Krakowie*, Kraków 2014.
- Sułecki S., *Inkunabuły kapituły katedralnej lwowskiej w zbiorach biblioteki karmelitów na Piasku w Krakowie*, [w:] *Książka dawna i jej właściciele*, red. D. Sidorowicz-Mulak, A. Franczyk-Cegła, Wrocław 2017, s. 269–285.
- The Bibliotheca Corviniana Collection*, [online] <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-8/the-bibliotheca-corviniana-collection/> [dostęp: 31.10.2019].
- Tkaczenko M.I., Brynda M., *Katalog książek z biblioteki króla Zygmunta II Augusta w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu*, Warszawa 2015.

³⁴ Tamże, s. 270.

³⁵ Przykładem jest wyżej cytowana publikacja K. P ł a s z c z y Ń s k i e j - H e r m a n.

STRESZCZENIE

Przedmiotem artykułu jest nowo odkryty druk pochodzący z księgozbioru króla Zygmunta Augusta, obecnie przechowywany w kolekcji oo. karmelitów trzewickowych na Piasku w Krakowie. Księga zawiera teksty prawnicze opublikowane w połowie XVI wieku i była niegdyś częścią obszernej królewskiej kolekcji dzieł prawniczych, zwłaszcza ksiąg poświęconych odrażdżającemu się prawu rzymskiemu. Zbiór cechowała przede wszystkim wszechstronność, wielojęzyczność oraz różnorodność tematyczna, co świadczy o jego renesansowym charakterze i europejskim wymiarze. Po śmierci króla w roku 1572 jego księgozbiór uległ rozproszeniu. Część kolekcji znalazła się u karmelitów trzewickowych w Krakowie, choć nie bezpośrednio. Omawiana księga należała najpierw do Wojciecha Perlickiego (zmarł w 1607 roku), potem do kapituły katedralnej we Lwowie, następnie do karmelitów trzewickowych we Lwowie, a po II wojnie światowej znalazła się w klasztorze karmelitów trzewickowych w Krakowie.

SŁOWA KLUCZOWE:

Zygmunt August, Barthélemy de Chasseneuz, Giovanni Calderini, Hugo Darlay, starodruki, karmelici

THE UNKNOWN BOOK FROM THE LIBRARY OF SIGISMUND II AUGUSTUS
IN THE COLLECTION OF THE CARMELITE MONASTERY AT PIASEK, KRAKÓW

SUMMARY

The subject of the article is a recently discovered printed book from the library of the King Sigismund II Augustus, currently preserved in the monastery of Carmelites of the Ancient Observance in Kraków. The book contains legal texts published in the middle of the 16th century, and was once part of a large collection of legal works belonging to the King, especially books devoted to the revived Roman law. The collection had a comprehensive character, involving multiple languages and wide range of subjects, which proved its Renaissance character as well as its European dimension. After the King's death in 1572, his library was dispersed. The book in question belonged first to Wojciech Perlicki, who died in 1607, then to the Cathedral Chapter in Lviv, next to the Carmelites of the Ancient Observance in Lviv, and only after the Second World War it found itself in the Carmelites' monastery in Krakow.

KEYWORDS:

Sigismund II Augustus, Barthélemy de Chasseneuz, Giovanni Calderini, Hugo Darlay, early printed books, Carmelites

ALEKSANDRA GOLIK-PRUS
Studium Praktycznej Nauki Języków Obcych
Uniwersytet Śląski
 <https://orcid.org/0000-0002-3328-3719>

DOI: 10.26106/flr3-0e65

PRZYCZYNEK DO WPISU SZTAMBUCHOWEGO JERZEGO WILHELMA KŁOCHA DLA JANA MUTHMANNA

Pierwsza polska książka na Śląsku Cieszyńskim *Wierność, Bogu y cesarzowi, czasu powietrza morowego należąca*¹ autorstwa Jana Muthmanna została wydana w 1716 roku w Brzegu u Gottfrieda Trampa (–1741), gorliwego protestanta, zajmującego się drukiem książek religijnych dla ewangelików na Śląsku. Dotychczas na marginesie zainteresowań badaczy, kierujących swoją uwagę przede wszystkim na autora i jego dzieło, pozostawał ciekawy łaciński wpis rękopiśmienny na karcie 121 (k. 2r bez paginacji), którego transliteracja przedstawia się następująco:

Joannes Muthmanus
Ἀναγρ[αμμα]
En munus Sion amat!
Dum MUTHMANNE cupis solari sub
peste gementes,
En mittis MUNUS quod pia cor-
da juvat
Provenit ast quoniam de sacro tempore
quovis
Thesauro, noster tunc Sion illud A-
mat
Aeternumque TIBI MUNUS vovet atque
precaturl
EN Testis, qui Te, nomen AMATque
Tuum

¹ Książnica Cieszyńska (KC), sygn. SD I 2305. Książka jest dostępna w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej pod adresem: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/11082?id=11082> [dostęp: 22.11.2019].

Georgius Wilhelmus Kloch
de Kornitz
Minister V.D. penes Teschinium.

(Przypisał z egz. własnego Jan Wantuła [?])

Tłumaczenie zaś wpisu można oddać w następujący sposób:

Jan Muthman
Anagr[am]
Oto Syjon wielbi dar!
Gdy MUTHMANIE pragniesz pocieszyć
Jęczących pod jarzmem zarazy
To posyłasz dar, który pobożne serca
napęlnia siłą.
A ponieważ pochodzi w przeklętym czasie morowym
Z pewnego skarbcza, dlatego to nasz Syjon go wielbi
I wieczny Ci dar daje i poświęca.
Oto ja świadek, który Ciebie i imię Twoje
Wielbi i szanuje
Jerzy Wilhelm Kloch
z Końskiej
Pastor w Cieszynie

Wspomniana książka, w której omawiany wpis został umieszczony, dotyczy epidemii dżumy, zwanej zarazą morową, będącej w osiemnastowiecznej Europie częstym zjawiskiem. Choroba nie ominęła i Śląska Cieszyńskiego². Źródła historyczne podają, że na tym terenie na zarazę w 1585 roku zmarło 3000 osób, ta zaś z 1715 roku pochłonęła 1500 ofiar. Cieszyn sprawiał wówczas wrażenie opustoszałego, gdyż większość mieszkańców zmarła, a reszta wyprowadziła się za miasto. W 1723 roku podobną klęskę przeżył Frysztat. Z początkiem XVIII wieku zaraza morowa na Śląsku Cieszyńskim ustąpiła miejsca epidemiom cholery i tyfusu³.

² Władze starały się zapobiegać epidemii, wydając różne okólniki. Por. KC, sygn. SZ DD III 17, F. O r - t l o b, G. T h i l i s c h, Odpisy Nowego Porządku Infekcyjnego oraz zaleceń lekarskich przeciwko epidemiom z 1680 r., także *online* <https://www.sbc.org.pl/publication/40754> [dostęp: 8.10.2018]. Odpisy te ukazały się drukiem we Wrocławiu w 1680 roku także jako okólniki: *Der Hoch- undt Löblichen Herrn Fürsten und Stände im Hertzogthum Ober- und Nieder Schlesien Neue Infections-Ordnung. De dato Breßlau den 14t Februarii 1680* oraz *Medicinisches Pest-Consilium, entworffen Von denen Breßlauseischen Physicis im Jahre Christi M. DC. LXXX [1680]. Gedruckt zu Breßlau in der Baumannischen Erben Buchdruckerey durch Gottfrid Gründern.*

³ J. Burchard, D. Burchard, *Morowe powietrze – krótki szkic do historii zarazy na ziemiach polskich w pierwszej połowie XVIII wieku*, „Nowiny Lekarskie”, t. 77, 2008, nr 4, s. 334–338, [*online*] http://www.nowinylekarskie.ump.edu.pl/uplo-ads/2008/4/333_4_77_2008.pdf [dostęp: 8.10.2018]; J. R a c l a v - s k á, *Zaraza morowa na Śląsku Cieszyńskim w świetle osiemnastowiecznych zabytków piśmiennych*, Międzynarodowa Konferencja Historycznojęzykowa – „W kręgu dawnej polszczyzny”, Kraków 2014 [wystąpienie konferencyjne].

Ioannes Muthmannus.
 4000 p
 En minus Sion amat!
 Iam MVTH MANNE capis solaribus
 peste generatis.
 En mittis MVNVS quod p̄cor-
 dejerat
 Provenit aut quoniam de sacro tempore
 quovis
 Theauro, noster tunc Sion illud d.
 deturumque TERT MVNVS ^{mat.} voce atque
 precatur!
 EN Testis, qui Te, nomen AMAT que
 Tuum.
 Georgius Wilhelmus Klock
 de Korwitz.
 die 10. V. D. p̄no Testimonia.
 60
 Scripsit rep̄ ut̄ sup̄ d̄ d̄ d̄

Fot. 1. Wpis rękopiśmienny, KC, sygn. SD I 2305, k. 121 (k. 2r bez paginacji).
 Karta opublikowana za zgodą Dyrekcji Książnicy Cieszyńskiej

Jan Muthmann⁴, (Jan Muthman⁵, Johann Muthmann) urodził się w 1685 roku w Komorznie pod Kluczborkiem w księstwie brzeskim, zmarł w 1747 roku w Schlettwein. Był pierwszym pastorem powołanym na urząd kaznodziejski w Cieszynie⁶. Do chrztu trzymał go znany pastor i pisarz Adam Gdacjusz. Matka nauczyła go języka niemieckiego, język polski miał opanować samodzielnie. Po ukończeniu nauki w Oleśnicy i Legnicy wyjechał na studia do Lipska, gdzie prawdopodobnie zetknął się po raz pierwszy z pietyzmem. Pod wpływem tego religijnego nurtu zorganizował w Lipsku, według słów Oskara Michejdy: „polskie collegium amicum (związek przyjacielski), by pielęgnować tu znajomość języka polskiego, i tu różni koledzy (commilitones) ten piękny język pielęgowali i poznali przytem tem lepiej niezrównane tłumaczenie polskiej Biblii”⁷. W Lipsku dał się też Muthmann poznać jako świetny polemista. Po ukończeniu studiów i powrocie na Śląsk objął stanowisko diakona najpierw w Wołczyńcu⁸, a 4 sierpnia 1709 roku posadę archidiacona w Cieszynie⁹, gdzie mimo trudnej sytuacji sprawował powierzoną mu funkcję przez 21 lat¹⁰. Podejrzany jednak o sprzyjanie pietyzmowi wraz ze swoimi współpracownikami Samuelem Ludwikiem Zasadiusem i Janem Adamem Steinmetzem¹¹ musiał opuścić parafię na mocy dekretu cesarskiego z dnia 21 stycznia 1730 roku¹². Ostatnie lata życia spędził jako superintendent w Księstwie Saksonii-Coburg¹³.

Cieszyński pastor i teolog, poza pełnieniem posługi kapłańskiej z racji swojego gruntownego wykształcenia i znajomości języków obcych, nie tylko tłumaczył dzieła religijne na język ludności cieszyńskiej¹⁴, ale zdołał też stworzyć swoisty poradnik do walki z zarazą. Na początku autor pisze o terminologii choroby, jej przyczyn upatruje w naturze, ludziach i Bogu, a wśród sposobów jej zapobiegania podaje wiarę w świętych obcowanie i praktykowanie cnót Bożych. Pomocą ma również służyć zamieszczony

⁴ K. Matwijowski, *Jan Muthmann*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 22, Wrocław 1977, s. 309–310.

⁵ G.B. Szewczyk, *Literatura na Górnym Śląsku*, [w:] *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, red. J. Bahlcke, D. Gawarecki, R. Kaczmarek, Gliwice–Katowice–Bytom 2011, s. 392–393.

⁶ K. Matwijowski, *Z działalności pietystów w Księstwie Cieszyńskim*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, t. 17, 1962, nr 2, s. 165–189.

⁷ O. Michejda, *Pamiętnik pierwszego pastora cieszyńskiego*, [w:] *Kalendarz ewangelicki na rok przestępny 1932*, Cieszyn 1931, s. 114.

⁸ Tamże, s. 115.

⁹ W. Sosna, *Barwy luteranizmu na Śląsku Cieszyńskim. Wybór prac*, Katowice 2015, s. 156–157.

¹⁰ Tamże, s. 115–122; Autograf Muthmanna z czasów pełnienia funkcji archidiacona w metryce z Biblioteki Tschammera, [online] https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Muthmann [dostęp: 22.11.2019].

¹¹ T. Małula, *Ewangelicka Szkoła Jezusowa w Cieszynie. Cz. 2. Działalność rektora ks. Jana Adama Steinmetza*, „Ewangelik Pszczyński” 1997, nr 3–4, s. 20–21.

¹² G. Biermann, *Historia wiary ewangelickiej w Ślązku austriackim*, Cieszyn 1859, s. 78–79, także online: <https://sbc.org.pl/Content/318960/Publikacja-KC-7977.pdf> [dostęp: 22.11.2019].

¹³ W. Sosna, dz. cyt., s. 158–159.

¹⁴ Język ludności cieszyńskiej – język polski, którym posługiwała się miejscowa ludność.

zbiór modlitw, które należy wznosić do Boga w czasie epidemii. Natomiast w rozdziale rozpoczynającym się od słów Jezusa: „Oddawajcie co jest Cesarskiego Cesarzowi, a co jest Bożego Bogu” nakazuje autor wierność i modlitwy za cesarza, księcia Dolnego i Górnego Śląska. Oczywiście z powietrzem morowym próbowano walczyć na różne sposoby. „Wydawano administracyjne zarządzenia na czas zarazy mające na celu uświadomienie mieszkańców jak się przenosi i jak się objawia zaraza dżumy. Najskuteczniejszą obroną była ucieczka z miejsc ze złym powietrzem”¹⁵. Niestety tylko bogatsi, którzy mieli dokąd uciec, albo zabierani przez nich lekarze i duszpasterze stosowali tę metodę. Książka Muthmanna zawierająca przepisy o zabezpieczaniu się domowym sposobem przed zarazą była przeznaczona dla ubogiego ludu. Można było w niej znaleźć konkretne rady, jak się chronić przed zachorowaniem, jakie leki stosować, co zrobić lub jaką profilaktykę zastosować w razie opieki nad chorym członkiem rodziny.

Z danych znajdujących się na końcu interesującego nas wpisu umieszczonego na końcu książki *Wierność, Bogu y cesarzowi, czasu powietrza morowego należąca* wynika, że jego autorem jest Jerzy Wilhelm Kloch z Kornic. Pomagał on w latach 1711–1719 w obowiązkach J. Muthmannowi. Ponieważ kościół Jezusowy w Cieszynie był wtedy jedynym ewangelickim kościołem w tej części kraju skupiającym około 60 000 wyznawców, Muthmann musiał z powodu tak wielkiej liczby wiernych co niedzielę odprawiać 4–5 nabożeństw. Dlatego właśnie skierowano mu do pomocy kaznodzieję Krystiana Hentschla i J.W. Klocha, katechetę i spowiednika, uczestnika publicznej rozprawy, która potem została wydana¹⁶.

Georgius Wilhelmus Kloch
de Kornitz
Minister V.D. penes Teschinium.

Dodatkowo pod tymi danymi umieszczona została informacja proveniencyjna oraz nieczytelne dane osobowe. Ponieważ cały wpis wraz z notatką proveniencyjną nosi znamiona jednego charakteru pisma, można wysnuć wniosek, że to właściciel egzemplarza książki *Wierność, Bogu y cesarzowi, czasu powietrza morowego należąca*

¹⁵ (i n d i), *Zaraza morowa na Śląsku Cieszyńskim*, „Ox.pl”, [online] <https://wiadomosci.ox.pl/zaraza-morowa-na-slasku-cieszynskim,29795> [dostęp: 22.11.2019].

¹⁶ „Kloch Jerzy Wilhelm, rodem z Cieszyna, był księdzem od r. 1710 aż do 3. Września 1719 († tegoż dnia)” (G. B i e r m a n n, *Historia wiary...*, s. 146; zob. też t e n ż e, *Geschichte der evangelischen Kirche Oester. Schlesiens mit besonderer Ruecksicht auf die der Gnadenkirche vor Teschen. Denkschrift zum 150jährigen Jubelfeste der evangelischen Jesuskirche vor Teschen*, Teschen 1859, s. 123, także online: <https://www.sbc.org.pl/publication/12366> [dostęp: 22.11.2019]); J.W. Kloch w 1712 roku był kaznodzieją pomocniczym przy budowanym kościele Jezusowym ([G.F.E. K l e t t e], *Pamiętniki kościoła ewangelickiego z łaski danego przed Cieszynem przed stema laty założonego przy świątobliwym obchodzeniu miłościwego lata 24-go Maja 1809*, Cieszyn 1809, s. 9); J.H. v o n E l s w i c h, G.W. K l o c h v o n K o r n i t z, *De formvla concordiae in Dania nvnqvam combvsta, Vitembergae 1711*.

przepisał do niej posiadany we własnej kolekcji wpis Jerzego Wilhelma Klocha dla Jana Muthmanna, interesujący zarówno ze względu na treść, jak i formę:

Przypisał z egz. własnego Jan Wantuła¹⁷ [?]

Jeśliby Kloch osobiście wpisał się do książki, to wtedy charakter pisma wspomnianej powyżej uwagi proweniencyjnej różniłby się od duktu pisma samego wpisu. Wyeliminowanie tego elementu skłania raczej do wniosku o przetransponowaniu wpisu, pozostającego na kartach bliżej niezidentyfikowanego egzemplarza, będącego własnością Muthmanna przez osobę podpisaną pod przepisany wpisem. Na podstawie wyników analizy porównawczej danych z notatki proweniencyjnej i zachowanych rękopiśmiennych notatek Jana Wantuły z Ustronia¹⁸ można zaryzykować przypuszczenie, że to on przepisał wpis Klocha¹⁹. Sam J. Wantuła (1877–1953) pracował w gospodarstwie należącym do ojca oraz w hutach w Ustroniu i Trzyńcu, był pisarzem i publicystą ludowym, historykiem wsi śląskiej oraz bibliofilem. W założonym przez siebie w 1897 roku w Ustroniu kole Ewangelickiego Stowarzyszenia Młodzieży pełnił funkcję bibliotekarza, która korespondowała z jego zamiłowaniem do gromadzenia książek. Ponieważ w jego zbiorach znajdowało się kilka tysięcy dzieł, w tym wiele cennych silesiaków i starodruków, to wysoce prawdopodobne jest jego autorstwo w odniesieniu do omawianej notatki²⁰. Konkluzja końcowa prowadzi więc do potwierdzenia faktu, że autorem wpisu jest J.W. Kloch. Wiadomo również, że w latach 1705–1708 Muthmann studiował w Lipsku²¹, w mieście, w którym kultura sztambuchowa znana była w środowisku studenckim bardzo dobrze.

Sztambuch był rodzajem księgi pamiątkowej przeznaczonej do wpisywania się przez różne osoby (głównie przyjaciół, znajomych) *memoriae causa*. Wcześniejsza nazwa *album amicorum* (liber amicorum) pochodzi z języka łacińskiego i oznacza: „album przyjaciół”, „księgę przyjaciół”²². Za historyczną i geograficzną kolebkę tradycji pisania sztambuchów uznawana jest Wittenberga. Najstarszymi znanymi egzemplarzami są:

¹⁷ Związany ze Śląskiem Cieszyńskim pisarz ludowy i bibliofil. Por. K. Szkaradnik, „Przyświecały mi pewne ideały...”. *Autokreacyjne strategie i pułapki we wspomnieniach i korespondencji Jana Wantuły*, „Autobiografia. Literatura. Kultura. Media” 2016, nr 2 (7), s. 137.

¹⁸ Por. KC, sygn. C 037615 I, C 037667 I, C 035192 I, C 035192 I.

¹⁹ Jana Wantułę jako prawdopodobnego autora notatki proweniencyjnej wskazała mi Jolanta Sztuchlik.

²⁰ *Jan Wantuła*, [w:] J. Golc, S. Boida, *Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej*, t. 1, Cieszyn 1993, s. 258–259.

²¹ J. Szturc, *Ewangelicy w Polsce. Słownik biograficzny XVI–XX wieku*, Bielsko-Biała 1998, s. 208.

²² M. Rosenheim, *The Album Amicorum*, „Archaeologia”, vol. 62, 1910, no. 1, s. 251–308; B. Wilson, *Social Networking. The album amicorum and early modern public-making*, [w:] *Oltre la sfera pubblica/Beyond the public sphere: opinions, publics, spaces in Early Modern Europe*, ed. M. Rospocher, Bologna 2012, s. 205.

sztambuch Claude'a de Senarclensa, pochodzący z lat 1545–1569²³ i Holendra Stephanusa van Rhemen z Arnhem z lat 1556–1561²⁴. Początkowo sztambuchy były obecne zwłaszcza w kulturze studenckiej. Łacińska nazwa powstała przez analogię do średnio-wiecznego określenia „album”, oznaczającego księgę, do której wpisywano imiona profesorów i studentów uniwersytetu. Największy rozkwit gatunku miał miejsce w XVIII wieku, w epoce romantyzmu zaś popularny był zwłaszcza wśród kobiet²⁵. Zdarzały się przypadki, gdy podstawą sztambucha stawała się drukowana książka, w której ilość wpisów była niezwykle uboga. W odniesieniu do wpisu Klocha zastanawiająca jest jego jednostkowość oraz enigmatyczna proveniencja.

Wpis, spełniający wszystkie kryteria wpisu sztambuchowego, przedstawia się wyjątkowo interesująco, intrygujące są również okoliczności jego powstania. Pierwszą kwestią do ustalenia jest datowanie wpisu. Spekulacje należy oprzeć na chronologii życia Klocha i wydania dzieła Mutmanna, ponieważ w badanym egzemplarzu znajduje się tylko jeden wpis autorstwa właśnie J.W. Klocha. Żył on w latach 1687–1719, książkę Mutmanna zaś wydano w 1716 roku. Właściciel mógł zatem umieścić wpis po 1716 roku, o czym świadczą też słowa:

Gdy MUTMANIE pragniesz pocieszyć
Jęczących pod jarzmem zarazy
To posyłasz dar, który pobożne serca
napęlnia siłą.

Ów symboliczny dar to z pewnością książka cieszyńskiego pastora. Natomiast ostateczną datą graniczną dokonania wpisu jest rok 1719 – rok, w którym zmarł Kloch.

Jana Muthmanna i Jerzego Wilhelma Klocha łączyły, poza wspólnym wyznaniem, bliższe więzy. Świadczą o tym słowa tego pierwszego zawarte w jego pamiętniku:

Wierność Boża bowiem wyraźnie na mnie się okazała, gdy ani dziki sielski koń nie zrobił mi szkody, ani się nie zakaziłem zarazą, ani też wrogowie mię nie pojмали (czego mój kolega G. W. Kloch najwięcej się obawiał), ani wezbrana zdradziecka woda mię nie zatopiła [...] ²⁶.

W tradycji żydowskiej Syjon albo Córka Syjonu to biblijne określenia Izraela jako ludu wybranego. Ogólniej Syjon miał przywołać na pamięć świątynię Pańską w Jerozo-

²³ Claude de Senarclens należał przez pewien czas do grona najbliższych znajomych Jana Kalwina; F. H e i n z e r, *Das Album amicorum (1545–1569) des Claude de Senarclens*, [w:] *Stammbücher des 16. Jahrhunderts*, hrsg. von W. K l o s e, Bd. 42, Wiesbaden 1989, s. 95–124.

²⁴ Gelders Archief, nr arch. 0908 Familie Van Rhemen; Handschriften, inw. nr 11 Varia, 134 Album van Stephanus a Rhemen (...), [online] <https://permalink.geldersarchief.nl/4993D380273F4C82BF213682B443452E> [dostęp: 22.11.2019].

²⁵ *Album amicorum*, [w:] *Encenc. Encyklopedie humanistyczne*, [online] <https://encenc.pl/album-amico-rum/> [dostęp: 22.11.2019].

²⁶ O. M i c h e j d a, dz. cyt., s. 119.

limie jako prawzór świętego miejsca i skupionej wokół niego społeczności wiernych. Umieszczenie przez autora wzmocnione dwukrotnym powtórzeniem określenia: „Oto Syjon wielbi dar!” oraz „nasz Syjon go wielbi”, podkreślało wagę dokonania Muthmana i szeroki odbiór jego dzieła przez ściśle określonego odbiorcę.

Wspólne problemy związane z szerzącą się zarazą i wysoka ocena próby ich rozwiązania podana w dziele znalazły odzwierciedlenie również w osobistej pochwalie Klocha dla Muthmanna:

EN Testis, qui Te, nomen AMATque

Tuum

Cały wpis oparty został na koncepcie anagramu²⁷, w tym wypadku zdania, w którym brakuje jednej litery. Kloch tradycyjnie wykorzystał jako materiał wyjściowy imię i nazwisko autora dzieła dla stworzenia nowego zdania, oddającego popularność książki *Wierność, Bogu y cesarzowi, czasu powietrza morowego należąca*:

Joannes Muthmanus
En munus Sion amat!²⁸

W części konstrukcyjnej wpis sztambuchowy najczęściej na wzór emblematu²⁹ jest trójdzielny³⁰. Składa się z inskrypcji, słownego obrazu i subskrypcji. Według Jacoba Pontana³¹ kształt kompletnego renesansowego emblematu jako samodzielnego gatunku literackiego musi składać się z trzech części (*emblema triplex*). Tworzy go: epigraf (zwany także w innych poetykach inskrypcją, sentencją, mottem lub lemmą), który nazwał duszą (anima) prawdziwego emblematu, oraz rysunek (imago, icon, pictura) i wiersz (subskrypcja). Ze względu na rodzaj tworzywa, którym posługiwali się wpisujący, musiał on podlegać transformacji, widocznej również we wpisie Klocha. Początkowa lem-

²⁷ S. N i e z n a n o w s k i, *Anagram*, [w:] *Słownik literatury staropolskiej (Średniowiecze, Renesans, Barok)*, pod red. T. M i c h a ł o w s k i e j, Wrocław 1990, s. 24–25.

²⁸ Mimo trudności konstrukcyjno-merytorycznych wynikających z nakazów anagramu nasuwa się tu podobieństwo z tytułem hymnu *Lauda, Sion, Salvatore* (Chwał Syjonie Zbawiciela) autorstwa Świętego Tomasza z Akwinu.

²⁹ Wydany w 1531 roku zbiorek włoskiego prawnika i humanisty Andreasa Alciatusa *Emblemaum liber* (polski przekład *Emblematum libellus* został opublikowany w 2002 roku) stał się podstawą do wyłonienia się nowego gatunku literackiego, Jacobus Pontanus zaś pod koniec XVI wieku nadał poetyce emblematu status gatunku literackiego.

³⁰ Por. A. G o l i k - P r u s, *Różnorodność formuły „non omnis moriar” w łacińskich wpisach sztambuchowych przelomu XVI i XVII wieku*, Katowice 2004, s. 22–27.

³¹ J. P o n t a n u s, *Poeticarum institutionum libri III*, Ingolstadii 1597, s. 189; Por. *The European Emblem. Selected Papers from the Glasgow Conference 11–14 August, 1987*, ed. by B.F. S c h o l z, M. B a t h, D. W e s t o n, Leiden–New York–Kobenhavn–Koln 1990, s. 119; J. P e l c, *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków 2002, s. 35–42.

ma w postaci anagramu imienia i nazwiska odbiorcy znalazła rozwinięcie w formie komentarza do niego oraz subskrypcji z danymi topograficznymi, chronologicznymi i biograficznymi.

Należy więc stwierdzić, że rękopiśmienny wpis Klocha jest wpisem sztambuchowym, którego odkrycie i przyporządkowanie gatunkowe stwarza nowe możliwości do dokładniejszego przebadania istnienia tego typu twórczości na Śląsku Cieszyńskim.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne:

Książnica Cieszyńska

KC, sygn. C 037615 I.

KC, sygn. C 037667 I.

KC, sygn. C 035192 I.

KC, sygn. C 035192 I.

KC, sygn. SZ DD III 17, Ortlob F., Thilisch G., Odpisy Nowego Porządku Infekcyjnego oraz zaleceń lekarskich przeciwko epidemiom z 1680 r.

Literatura:

Alciati A., *Viri clarissimi d. Andre[a]e Alciati iurisconsultis Mediol. ad d. Chonradum Peutingeru[m] Augustanum, iurisconsultum Emblemaum liber*, [Augsburg] 1531.

Alciati A., *Emblematum libellus = Książeczka emblematów*, przekł. i koment. pod kier. M. Mejora: A. Dawidziuk, B. Dziadkiewicz, E. Kustroń-Zaniewska, wstęp i oprac. R. Krzywy, Warszawa 2002.

Biermann G., *Geschichte der evangelischen Kirche Oester. Schlesiens mit besonderer Ruecksicht auf die der Gnadenkirche vor Teschen. Denkschrift zum 150jährigen Jubelfeste der evangelischen Jesuskirche vor Teschen*, Teschen 1859, [online] <https://www.sbc.org.pl/publication/12366> [dostęp: 22.11.2019].

Biermann G., *Historia wiary ewangelickiej w Ślązku austriackim*, Cieszyn 1859, także online <https://sb.org.pl/Content/318960/Publikacja-KC-7977.pdf> [dostęp: 22.11.2019].

Burchard J., Burchard D., *Morowe powietrze – krótki szkic do historii zarazy na ziemiach polskich w pierwszej połowie XVIII wieku*, „Nowiny Lekarskie”, t. 77, 2008, nr 4, s. 334–338, [online] http://www.nowinylekarские.ump.edu.pl/uplo-ads/2008/4/333_4_77_2008.pdf [dostęp: 8.10.2018].

Elswich J.H. von, Kloch G.W. von Kornitz, *De formula concordiae in Dania nunquam combusta*, Vitembergae 1711.

The European Emblem. Selected Papers from the Glasgow Conference 11–14 August, 1987, ed. by B.F. Scholz, M. Bath, D. Weston, Leiden–New York–Kobenhavn–Koln 1990.

Gelders Archief, nr arch. 0908 Familie Van Rhemen; Handschriften, inw. nr 11 Varia, 134 Album van Stephanus a Rhemen van 1556 en volgende jaren, waarin onder andere: een aantekening van Jac. Cujacius, te Bourges, 1561, 1556 en volgende jaren. 1 deel, [online] <https://permalink.geldersarchief.nl/4993D380273F4C82BF213682B443452E> [dostęp: 22.11.2019].

Golik-Prus A., *Różnorodność formuły „non omnis moriar” w łacińskich wpisach sztambuchowych przelomu XVI i XVII wieku*, Katowice 2004.

Heinzer F., *Das Album amicorum (1545–1569) des Claude de Senarclens*, [w:] *Stammbücher des 16. Jahrhunderts*, hrsg. von W. Klose, Bd. 42, Wiesbaden 1989, s. 95–124.

(indi), *Zaraza morowa na Śląsku Cieszyńskim*, „Ox.pl”, [online] <https://wiadomosci.ox.pl/zaraza-morowa-na-slasku-cieszynskim,29795> [dostęp: 22.11.2019].

Jan Wantula, [w:] Golec J., Bojda S., *Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej*, t. 1, Cieszyn 1993, s. 258–259.

Makula T., *Ewangelicka Szkoła Jezusowa w Cieszynie. Cz. 2. Działalność rektora ks. Jana Adama Steinmetza, „Ewangelik Pszczyński” 1997, nr 3–4, s. 20–21.*

- Matwijowski K., *Jan Muthmann*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 22, Wrocław 1977, s. 309–310.
- Matwijowski K., *Z działalności pietystów w Księstwie Cieszyńskim*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, t. 17, 1962, nr 2, s. 165–189.
- Michejda O., *Pamiętnik pierwszego pastora cieszyńskiego*, [w:] *Kalendarz ewangelicki na rok przestępny 1932*, Cieszyn 1931, s. 112–125.
- Muthmann Jan, *Wierność, Bogu y cesarzowi, czasu powietrza morowego należąca*, Brzeg 1716, KC, sygn. SD I 2305, [online] <https://www.sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/11082?id=11082> [dostęp: 22.11.2019].
- Nieznanowski S., *Anagram*, [w:] *Słownik literatury staropolskiej (Średniowiecze, Renesans, Barok)*, pod red. T. Michałowskiej, Wrocław 1990, s. 24–25.
- Ortlob F., Thilisch G., *Der Hoch- undt Löblichen Herrn Fürsten und Stände im Hertzogthum Ober- und Nieder Schlesien Neue Infections-Ordnung. De dato Breßlau den 14t Februarii 1680*, Breßlau 1680.
- Ortlob F., Thilisch G., *Medicinisches Pest-Consilium, entworffen Von denen Breßlauischen Physicis im Jahre Christi M. DC. LXXX [1680]. Gedruckt zu Breßlau in der Baumannischen Erben Buchdruckerey durch Gottfrid Gründern*, Breßlau 1680.
- [Klette G.F.E.], *Pamiętniki kościoła ewangelickiego z łaski danego przed Cieszynem przed stema laty założonego przy świątobliwym obchodzeniu miłościwego lata 24-go Maja 1809*, Cieszyn 1809.
- Pelc J., *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków 2002.
- Pontanus J., *Poeticarum institutionum libri III*, Ingolstadii 1597.
- Raclavská J., *Zaraza morowa na Śląsku Cieszyńskim w świetle osiemnastowiecznych zabytków piśmiennych*, Międzynarodowa Konferencja Historycznojęzykowa – „W kręgu dawnej polszczyzny”, Kraków 2014 [wystąpienie konferencyjne].
- Rosenheim M., *The Album Amicorum*, „Archaeologia”, vol. 62, 1910, no. 1, s. 251–308.
- Sosna W., *Barwy luteranizmu na Śląsku Cieszyńskim. Wybór prac*, Katowice 2015.
- Szewczyk G.B., *Literatura na Górnym Śląsku*, [w:] *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, red. J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek, Gliwice–Katowice–Bytom, 2011, s. 389–409.
- Szkaradnik K., „Przyświecały mi pewne ideały...”. *Autokreacyjne strategie i pułapki we wspomnieniach i korespondencji Jana Wantuły*, „Autobiografia. Literatura. Kultura. Media” 2016, nr 2 (7), s. 137–156.
- Szturc J., *Ewangelicy w Polsce. Słownik biograficzny XVI–XX wieku*, Bielsko-Biała 1998.
- Wilson B., *Social Networking. The “Album amicorum” and Early Modern Public Making*, [w:] *Beyond the Public Sphere. Opinions, publics, spaces in early modern Europe*, ed. M. Rospocher, Bologna 2012, s. 205–224.

STRESZCZENIE

Ukształtowany schemat wpisu sztambuchowego, czerpiącego z bogatej tradycji emblematycznej, pozwolił na odkrycie, traktowanego dotąd raczej jako dedykacja lub w ogóle pomijanego, rękopiśmiennego wpisu sztambuchowego Jerzego Wilhelma Klocha w książce cieszyńskiego pastora Jana Muthmanna. Wpis budzi zainteresowanie przede wszystkim ze względu na rysujące się możliwości odkrycia nowych obiektów tego typu w literaturze dzięki zastosowaniu w trakcie badań wspomnianych przed chwilą stałych elementów konstrukcyjnych przynależnych temu gatunkowi literackiemu. Sam zaś przedstawiony wpis stał się dodatkowym potwierdzeniem osobistych więzi łączących dwóch cieszyńskich pastorów.

SŁOWA KLUCZOWE:

Muthmann, Kloch, sztambuch, Cieszyn

ON JERZY WILHELM KLOCH'S ALBUM
INSCRIPTION FOR JAN MUTHMANN

SUMMARY

The established form of album inscriptions, basing on the rich emblematic tradition, made it possible to identify a hand-written album-like inscription of Jerzy Wilhelm Kloch in a book by pastor Jan Muthmann from Cieszyn, which had been earlier regarded as a mere dedication or just passed over. The inscription is of interest primarily as it indicates that one may discover other inscriptions of this type in literature through looking for the aforementioned characteristic features of this literary genre. It has also become another confirmation of close ties of friendship between the two Cieszyn pastors.

KEYWORDS:

Muthmann, Kloch, album inscription, Cieszyn

EKATERINA BAUMANN
Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska
 <https://orcid.org/0000-0001-9903-4961>

DOI: 10.26106/5en4-xx13

OSOBLIWOŚCI RZEKI LENY. EDYCJA DZIEŁA ANTONA IWANOWICZA ŁOSIEWA

W październiku 2020 roku do digitalizacji w ramach projektu Biblioteki Jagiellońskiej (BJ) „Patrimonium – Zabytki piśmiennictwa”¹ został przekazany znajdujący się na papierze czerpanym rękopis dzieła żyjącego na przełomie XVIII i XIX wieku rosyjskiego mierniczego (*землемер*) Antona Iwanowicza Łosiewa (1765–1829). Poza tekstem napisanym czytelnym pismem w języku rosyjskim zawiera on kolorowe odręcznie malowane rysunki. Jego długi tytuł, umieszczony w ozdobnej ramce, można przetłumaczyć jako: „Skrócony opis rzeki Leny z dodatkiem mapy generalnej oraz rysunków wszystkich osobliwości i przymiotów przy brzegach jej, sporządzony przez powiatowego mierniczego Antona Łosiewa w latach 1785–1786”². W carskich urzędach tamtych czasów wiele dokumentów urzędowych oddawano do kopiowania (rozdawano je na żądanie petentom). Kopiował je między innymi sam Łosiew, a swoje akwarele dawał znajomym w prezencie³. W archiwum irkuckim zachowały się listy z autentycznymi autografami mierniczego, które pozwalają odróżnić oryginały od sporządzonych kopii. Porównując

¹ Zwany potocznie „Patrimonium 2”, w odróżnieniu od pierwszego projektu: „Patrimonium – digitalizacja i udostępnienie polskiego dziedzictwa narodowego ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej”, który został zakończony w styczniu 2020 roku.

² В.І, sygn. rkps 5516 III, Сокращенное описание Рѣки Лены съ приобщеніемъ Генеральной Карты и рисунковъ всѣмъ любопытнымъ предметамъ по берегамъ ея, сочиненное Уѣзднымъ землемѣромъ Лосевымъ въ 1785 и въ 1786 годахъ, 33 k. We wszystkich cytatach tłumaczonych interpunkcja i ortografia zostały dostosowane do zasad współczesnego języka polskiego, starano się jednak zachować składnię i styl oryginału – E.B.

³ В. Т и т о в, *Воображаемый образ торгового дела*, „Капиталист. Иркутский журнал для предпринимателей” 2009, № 8, s. 33.

oryginalne pismo Łosiewa⁴ z pismem rękopisu odnalezionego w BJ, można uznać, że znalezisko z racji swojej dokładności jest kopią urzędową.

Rękopis ten przekazał do BJ na początku XX wieku dr Władysław Wisłocki (1841–1900), profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, archiwista i kustosz BJ, który otrzymał go w spadku⁵ po swoim zmarłym bezpotomnie przyjacielu Żegocie Paulim (1814–1895)⁶, również bibliotekarzu, a także historyku i krajoznawcy. Wcześniejsza droga dzieł Łosiewa była tak zawiła, że znalezienie w spuściźnie Paulego⁷ opisu rzeki Leny pomoże rzucić trochę światła na ich los i związane z nimi zagadki.

Przyszły powiatowy (*уездный*)⁸ i gubernialny (*губернский*)⁹ mierniczy Anton Iwanowicz Łosiew urodził się w 1765 roku w Irkucku (Иркутск), lecz długo nie było co do tego pewności, gdyż oryginał metryki zaginął (zakłada się, że stało się to w czasie pożaru w Irkucku w 1879 roku)¹⁰. Data jego przyjścia na świat długo pozostawała nieznaną, jednakże Natalia Suchowa zidentyfikowała w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu formularz służbowy (ówczesny odpowiednik CV) Łosiewa z 1821 roku, w którym zaznaczono, że na tamten moment mierniczy miał 56 lat¹¹. W zachowanych listach rodzin mieszkających w Irkucku z 1801 roku zapisano, że jego wiek wynosił 37 lat, mógł więc urodzić się w 1764 roku lub 1765 roku¹². Na lata 2020–2021 rosyjski historyk Andriej Czerepanow zaplanował badania w irkuckich archiwach, które mogą pomóc w ustaleniu dokładnej daty urodzenia urzędnika.

Kariera Łosiewa związana jest z Irkuckiem: w 1779 roku otrzymał stopień sierżanta geodezji i stanowisko nauczyciela w szkole nawigacyjnej (mając 14 lub 15 lat!)¹³, w 1781 roku – stanowisko starszego mierniczego i pomocnika architekta miasta, w 1786 roku – stanowisko powiatowego mierniczego, w 1790 roku – stanowisko

⁴ О. Татарникова, *Лосев – архитектор*, „Копейка” 2010, № 13, s. 8.

⁵ H. Ułaszyn, *Dr. Władysław Wisłocki. Notatka biograficzno-bibliograficzna*, „Przegląd Bibliograficzny” 1901, nr 6, s. 94.

⁶ A. Bełcikowski, *Pamięci zasłużonego* [przemówienie wygłoszone przez dr. Adama Bełcikowskiego nad grobem śp. Żegoty Paulego], „Nowa Reforma” 1895, nr 255, s. 2; W. Bińkowski, *Pauli Żegota (właściwie Ignacy) Jakub (1814–1895)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 25, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 345–347.

⁷ Rękopisy ze spuścizny Ż. Paulego są przechowywane w BJ pod sygnaturami: rkps 5344–5755, 5844, 7837, 7950; Przyb. 123/56.

⁸ Powiat – jednostka administracyjna w Rosji do 1929 roku.

⁹ Gubernia – jednostka administracyjna wyższego szczebla w Rosji do 1929 roku, później zastąpiona przez obwody.

¹⁰ А.Н. Кешикова, *Дело свое знает совершенно...*, „Сибирское наследие” 2004, № 3, s. 5.

¹¹ Н.Г. Сухова, А.И. Лосев и его роль в изучении Восточной Сибири, [w:] *Источниковедение городов Сибири в конце XVI – начале XX в.*, ред. О.Н. Вилков [i in.], Новосибирск 1983, s. 44.

¹² А.Н. Чикишева, *Лосев Антон Иванович. К 240-летию со дня рождения*, [w:] *Приангарье от „А” до „Я”*. Справочно-библиографический ежегодник. 2005, сост. Д.Я. Майдачевский, Т.И. Степанова, Иркутск 2005, s. 27–28.

¹³ Młody wiek mierniczego potwierdza przywołany wyżej dokument odnaleziony przez N. Suchową.

pomocnika architekta guberni irkuckiej. W 1792 roku Łosiew został mianowany gubernialnym architektem, a w 1805 roku – mierniczym guberni¹⁴.

Pierwsze swoje badania w ramach zleceń służbowych Łosiew rozpoczyna w 1785 roku, kiedy uczestniczy w sporządzeniu opisu irkuckiej guberni i przeprowadza mapowanie wschodniosyberyjskich rzek – Leny (Лена) w latach 1785–1786, Selengi (Селенга) w 1787 roku, Dolnej Tunguzki (Нижняя Тунгуска) w roku 1790 i 1792, a także jeziora Bajkał (Байкал) w latach 1787–1788 (mapa oddana do użytku w 1792 roku)¹⁵. W latach 1792–1803 Łosiew jako główny architekt guberni całkowicie poświęca się projektowaniu¹⁶ budynków w Irkucku¹⁷ i Wierchnieudyńsku (Верхнеудинск)¹⁸.

Współcześni Łosiewa zostawili świadectwo, że był człowiekiem niezwykłym i profesjonalnym w działaniu. Irkucki zastępca gubernatora Nikołaj W. Semiwski (data urodzenia i śmierci nieznana) wspomina, że „Anton Iwanowicz pracę swoją znał doskonale. Według zamiłowania swojego do pracy i dokładności w wykonaniu różnych od kierownictwa zleceń jest jedynym takim i przykładem posłużyć może”¹⁹. Badacz Syberii Matwiej M. Giedensztröm (1780–1845) wspomina, że „niestrudzony mierniczy Łosiew zestarzał się w kartografii”²⁰. Irkucki dziennikarz, historyk i geograf Wsiewołod I. Wagin (1823–1900), znany z krytycznych wypowiedzi, zapisał w swojej pracy: „jeśli mówić o charakterze jego, ile mogę sądzić po historii, opowieściach i świadectwach osobistych, Łosiew stał o wiele wyżej niż jego współcześni, więcej posiadał rozumu i wiedzy”²¹. Należy zaznaczyć, że mierniczy był wybitnym samoukiem – we wszystkich obszarach swojej pracy samodzielnie opanowywał wiadomości i się rozwijał.

Motywacje pracy Łosiewa ewoluowały z wiekiem: w 1792 roku pisze on, że „do kreowania opisu topograficznego popchnęły go rozkaz kierownictwa oraz ludzka ciekawość”. W późniejszej pracy w 1812 roku również wspomina o zleceniach kierownictwa, lecz jednocześnie wskazuje na zadania, które postawiło przed nim Wolne Towarzystwo Ekonomiczne. Zawodową ciekawość historyczną wiąże z interesem życiowym, z chęcią poznania dziejów własnego rodu i ziemi: „Ciekawscy historycy niewątpliwie wzbogacą wiedzę swoją: nie tylko mądry odnajdzie w historii Rosji ślady życia swojego”²².

¹⁴ А.Н. Кешикова, dz. cyt., s. 5; Н.Г. Сухова, dz. cyt., s. 44.

¹⁵ Н.Г. Сухова, dz. cyt., s. 46–47.

¹⁶ В.И. Кочедамов, *Антон Лосев – иркутский архитектор конца XVIII – начала XIX в.*, „Архитектурное наследие”, Т. 19, 1972, s. 102–106.

¹⁷ Większość z nich obecnie się nie zachowała (spaliła się w czasie pożaru w 1879 roku) lub istnieje w bardzo zmienionej postaci; О. Татарникова, dz. cyt., s. 8.

¹⁸ Nazwa stosowana do 1934 roku, współcześnie: Улан-Удэ (ros.) – Ulan Ude (stolica republiki Buriacja).

¹⁹ Н.В. Семивский, *Новейшие, любопытные и достоверные повествования о Восточной Сибири, из чего многое доныне не было всем известно*, Санкт-Петербург 1817, s. 145.

²⁰ М.М. Геденштрöm, *Отрывки о Сибири*, Санкт-Петербург 1830, s. 18.

²¹ В.И. Вагин, *Исторические сведения о деятельности графа М.М. Сперанского в Сибири, с 1819 по 1822 год*, Т. 1, Санкт-Петербург 1872, s. 141.

²² Д.Я. Резун, *Антон Иванович Лосев как историк городов Восточной Сибири*, [w:] *Личность в истории Сибири XVIII–XX веков. Сборник биографических очерков*, ред. А.К. Кирilloв, Новосибирск 2007, s. 11.

Interesująco i w zupełnie innym świetle na tle poprzedniej wypowiedzi stawia Łosiewa wzmianka w liście irkuckiego kupca Tymoteusza Basnina z roku 1797: „Dzisiaj [19 lipca] przyjechał do miasta [...] Piotr Rudy, żeby odkupić syna swego u Ontona [sic!] Iwanowicza Łosiewa, jemu Łosiew syna oddał, lecz rozkazał wynająć mu człowieka”²³. Świadczenie to zachowane w irkuckim archiwum państwowym wskazuje, że Łosiew najprawdopodobniej jako zamożny urzędnik już w tamtych czasach posiadał w gospodarstwie wynajętych parobków.

Generał-gubernator Syberii i audytor rządowy Michaił M. Spieranski (1772–1839) uważał, że Łosiew jest jednym z najlepszych działaczy syberyjskich, a za sporządzenie atlasu guberni irkuckiej zaproponował jego odznaczenie²⁴. W 1822 roku mierniczego dzięki wnioskowi Spieranskiego nagrodzono cesarskim Orderem Świętego Włodzimierza IV klasy, który dawał prawo do dziedziczenia tytułu szlacheckiego i corocznej ustalonej emerytury. Łosiew otrzymał również zgodnie z rozkazem cara Aleksandra I ogromną działkę ziemi w okolicach Irkucka²⁵, przypisano mu także chłopów pańszczyźnianych zamieszkujących ten teren²⁶.

Do opisu sylwetki Antona Łosiewa warto dodać informacje o jego życiu osobistym. Niestety, wielki pożar w Irkucku w 1879 roku spowodował, że tamtejsze archiwa i urzędy utraciły większość swojej dotychczasowej dokumentacji. Dopiero na początku XXI wieku Anna Cikiszewa²⁷, bibliotekarz wojewódzkiej biblioteki w Irkucku, odnalazła w państwowym archiwum Irkucka materiały dotyczące życia prywatnego mierniczego, które po raz pierwszy w pełni²⁸ zostały opublikowane w 2005 roku²⁹. Wynika z nich, że żona Łosiewa Jelena była córką prawosławnego księdza Michaiła Michaliowa i była o trzy lata młodsza od męża. Małżonkowie mieli czterech synów (Iwana, urodzonego w 1784 roku, Wasylija – w 1789 roku, Kasjana – w 1791 roku, i Andrieja – w 1794 roku) oraz dwie córki (Jekatierinę, urodzoną w 1795 roku, i Praskowiję – w 1796 roku). Z zachowanych dokumentów można ponadto dowiedzieć się, że Łosiew z rodziną mieszkał we własnym drewnianym domu, zaprojektowanym przez niego samego, natomiast działkę pod budowę domu otrzymała w spadku jego żona. Najstarszy syn Łosiewa również został mierniczym w irkuckim urzędzie, mając zaledwie 16 lat.

Łosiew zmarł 4 grudnia 1829 roku w Irkucku i tam został pochowany na cmentarzu Jerozolimskim. Ironią losu jego grób również został zniszczony – w czasach radzieckich

²³ Е.В. Комлева, *Письма Тимофея Максимовича Баснина детям (1797 г.)*, „Известия Иркутского государственного университета. Серия Политология. Религиоведение”, Т. 22, 2017, s. 147.

²⁴ А.Н. Кешикова, dz. cyt., s. 5.

²⁵ Według zachowanego rozkazu działka liczyła ponad 1000 dziesięcin, czyli ponad 900 ha ziemi.

²⁶ Г.Ф. Быконов, *О формировании административно-территориальных границ Енисейской губернии*, [w:] *Енисейская губерния – Красноярский край. 190 лет истории. Сборник докладов и выступлений*, ред. В.И. Федорова, Красноярск 2012, s. 5.

²⁷ Nazwisko panieńskie Kieszykowa.

²⁸ O synach Łosiewa po raz pierwszy wspomina Wiktor Iljicz Koczedamow, podając błędną datę urodzenia najmłodszego z nich – Andrieja; В.И. Кочедамов, dz. cyt., s. 106.

²⁹ А.Н. Чикишева, dz. cyt., s. 29.

cmentarz zburzono, a na jego miejscu powstał Centralny Park Kultury i Wypoczynku³⁰. Data śmierci znana jest dzięki temu, że jeden z irkuckich kronikarzy (Wasilij A. Krotow) wspomniał o niej w swoich zapiskach w kontekście ważnych wydarzeń z życia Irkucka³¹. Kronikarz nie popełnił błędu – służba Łosiewa i stworzenie przez niego wyjątkowych interdyscyplinarnych prac sprawiają, że mierniczy powinien zająć godne miejsce wśród najbardziej znanych badaczy Syberii.

Prace Łosiewa były znane ówczesnym historykom i badaczom wschodniej Syberii. Wielu z nich (między innymi Gawriił S. Bateńkow, Nikołaj S. Szczukin, Piotr A. Słowcow i Nikołaj W. Semiwski³²) korzystało z danych zgromadzonych przez mierniczego, lecz nie wszyscy wspominali o źródle zaczerpniętych informacji. Przyczyniło się to do niesłusznego zapomnienia postaci tego pracowitego urzędnika i wyjątkowego uczonego swoich czasów, a także praktycznej nieznamomości jego prac wśród współczesnych badaczy. Opracowanie i edycja odnalezionego tekstu rękopiśmiennego mającego niewątpliwą wartość naukową i historyczną pomogą być może przywrócić zainteresowanie jego dorobkiem.

Rękopis składa się z dwóch części: opisowej (wyciąg z jego notatek podróży i innych pomniejszych prac o rzece Lenie) oraz obrazowej (rysunki). W latach 1785–1786 zgodnie z rozkazem kierownictwa Łosiew zmapował Lenę oraz sporządził jej opis. Mapa była bardzo dokładna, a towarzyszył jej zestaw rysunków przedstawiających „osobliwości” znajdujące się na brzegach rzeki. W 1805 roku mierniczy wspominał swoją pracę nad mapą i opisem Leny:

slużbowo, zdarzało się przez 28 lat mierzyć i opisywać wiele miejsc [...] guberni w granicach Oceanu Arktycznego [Ледовитый Океан] od początku rzeki Leny, przy czym ciekawość moja zmuszała mnie do obserwacji każdego miejsca, gdzie byłem, zapisywałem z możliwą szczegółowością wszystko to, co mi się wydawało godne odnotowania i zaciekawienia³³.

W kronice miasta Jakucka (Якутск) z roku 1786 zachował się zapis mówiący o tym, że członek Wolnego Towarzystwa Ekonomicznego Anton Łosiew przemierzył cały obszar rzeki Leny od jej początku do samego ujścia, wykonał dokładne pomiary i sporządził opis. Według pomiarów długość Leny od źródła do Kaczugi (Качуг) wynosi 231 wiorst³⁴,

³⁰ А.Г. Филиппов, *Антон Иванович Лосев и пещеры Восточной Сибири*, [w:] *Енисейская провинция. Альманах*, вып. 4, ред. М.С. Баташев [i in.], Красноярск 2009, s. 174.

³¹ Н.Г. Сухова, dz. cyt., s. 58.

³² Ten ostatni większą część swojej pracy przejął od Łosiewa bez podania źródła, W.I. Koczedamow wprost podaje, że cała książka Semiwskiego została sporządzona z prac Łosiewa; por. А.Г. Филиппов, А.В. Осинцев, *Пещера Ледяная Ленская*, [w:] *Атлас пещер России*, ред. А.Л. Шелепин, Москва 2019, s. 593; А.Г. Филиппов, *Ледяная Ленская Пещера в Якутии*, [w:] *Пещеры. Сборник научных трудов*, вып. 32, *Подводные пещеры*, ред. Н.Г. Максимова, Пермь 2009, s. 136; В.И. Кочедамов, dz. cyt., s. 106.

³³ Н.Г. Сухова, dz. cyt., s. 44–45.

³⁴ Jedna wiorsta liczyła 1,0668 km, odległość więc wynosiła w przybliżeniu 216,5 km.

a do Oceanu Arktycznego ciągnie się kolejne 4002 wiorsty³⁵, razem liczy 4233 wiorsty³⁶. Łosiew poszukiwał również odpowiedzi, czy wzdłuż brzegów Leny zachowały się jakiegokolwiek starożytne budowle, jednakże „kwestię tę rozstrzygnął negatywnie”³⁷.

Część opisowa odnalezionego rękopisu przedstawia wyciąg z podróźniczych notatek Antona Łosiewa sporządzonych w latach 1785–1786. We wstępie autor pisze szczerze, skromnie, lecz z humorem i ironią:

pisałem nie dla pochwalenia pracy mojej czy korzyści, lecz wykonując zgodnie ze stanowiskiem nakaz wyższego kierownictwa, obserwowałem naturalny stan brzegów, początkowy kierunek wód i miejsce wysp, z przymierzaniem się akuracynym sporządzałem obrys, codziennie rysowałem na mapie i zapisywałem z ile możliwym wyszczególnieniem, co do zaobserwowania oraz ku ciekawości mogłem zauważyć. [...] na koniec że, zgodnie z danym mi nakazem, z notatek podróźniczych niezbyt mądry i bez jakiegokolwiek krasomówstwa ten osobliwy wyciąg sporządziłem [...]. Wyznam szczerze [...] w nim nie znajduję [czytelniczy – E.B.] takiego nadmiaru elokwencji, jakim zwykle dostojni pisarze swoje utwory upiększają. Jednakże zaspokajam się nadzieją, że mili moi czytelnicy, możliwie tylko z ciekawości, tego mego dziełka linijki obdarzą swoją uwagą, a takową satysfakcją dla mojej gorliwości będę uważał za najdroższą nagrodę.

Łosiew podaje wiadomości ogólne o Lenie, uwzględniając zarazem wiele danych statystycznych i geograficznych – są to informacje o miejscu jej źródła i ujścia, miastach, wzdłuż których ciągnie się jej koryto [między innymi Jakuck, Irkuck, Olokminsk (Олѣкминск), Kireńsk (Киренск), Żygańsk (Жиганск)], długości i szerokości, a także liczbie dopływów nadających się do żeglugi rzecznej [Kirenga (Киренга), Witim (Витим), Olokma (Олѣкма), Ałdan (Алдан) i Wiluj (Вилуй)], odległościach pomiędzy poszczególnymi przystaniami na rzece, kształcie i terenie wysp, właściwościach meteorologicznych oraz niebezpieczeństwach dla żeglugi.

Urzędnika interesują również wiadomości etnograficzne i miejscowe legendy. O pochodzeniu rdzennych miejscowych przytacza opowieść, że „rozмноżyli się oni od niejakiemu Jakuta imieniem Tumata”, dlatego mówią o sobie, że są „rodu tumackiego” i są spokrewnieni z plemionami koczującymi wcześniej w okolicach Jakucka. Większość z nich przyjęła prawosławie i starała się dostosować do rosyjskich obyczajów, pozostali zaś „trzymają się chamskiego szamańskiego zabobonu”. Pożywienie miejscowych składało się z ryb i drobiu, ubrania szyło się ze skór reniferów. Samych Jakutów Łosiew określa jako „ludzi ciekawskich, lecz prostych”.

Część obrazowa rękopisu zawiera akwarele (łącznie 17, chociaż według kilku świadectw rysunków było 19)³⁸, dość dokładnie skopiowane z oryginalnych rysunków Łosiewa. Każda z nich poświęcona jest jednej „osobliwości” związanej z Leną. Są to:

³⁵ W przybliżeniu 3750 km.

³⁶ W przybliżeniu 3967 km; długość rzeki Leny wynosi 4294 km. Mając na uwadze zmiany terenu i błędy pomiarowe, a także to, że Łosiew nie miał dostępu do współczesnych technologii, trzeba przyznać, że był bardzo dokładny w swoich obliczeniach.

³⁷ П.А. С л о в ц о в, *История Сибири. От Ермака до Екатерины II*, Москва 2014, s. 320.

³⁸ Пор. А.Г. Ф и л и п п о в, *Антон Иванович...*, s. 172; Andriej G. Filippow pisze, że w opisie dołączonym do mapy generalnej przechowywanej w Niemczech wspomniano o 19 osobliwościach rzeki Leny,

- № 1: rysunek góry usypanej z osobliwego żółtego piasku, zawierającego najprawdopodobniej kamienie półszlachetne;
- № 2: rysunek szamańskiego kamienia (*шаманский камень*) w postaci słupa z wyrzeźbionymi prymitywnymi sylwetkami na każdej z jego stron;
- № 3: rysunek klifu z białego kamienia, według Łosiewa z daleka wyglądający jak budynek, któremu czerwone paski kwarcu dodają „niezwykłego uroku”;
- № 4: rysunek klifu z szarego kamienia otoczonego sześcioma dużymi, okrągłymi, wyszlifowanymi przez wodę kamieniami;
- № 5: plan brzegów Leny w powiecie kireńskim, z wyszczególnieniem skał i klifów niebezpiecznych dla żeglugi morskiej; nazwa jednej ze wspomnianych skał – pijany byk (*пьяной бык*) – związana była z miejscową legendą, mówiącą, że o skałę tę rozbiła się łódź przewożąca beczki z winem, i choć większość beczek została później wyłowiona, straty były duże, a miejsce otrzymało odpowiednią nazwę;
- № 6: rysunek 14 źródeł mineralnych w powiecie kireńskim znanych z właściwości leczniczych;
- № 7: plan oraz rysunek pieczary w powiecie olokmińskim – chodzi o lenską jaskinię lodową (*Ледяная Ленская пещера*)³⁹;
- № 8: rysunek przekroju gór gęsich (*Гусиные горы*) w powiecie olokmińskim;
- № 9: rysunek klifu w powiecie jakuckim znanego z żółtego kamienia z białymi warstwami (prawdopodobnie chodzi o kwarc);
- № 10: rysunek klifu z bladoczerwonego kamienia z podobnymi białymi warstwami: „ciekawski obserwator spojrzy na niego nie bez przyjemności”;
- № 11: rysunek perspektywiczny klifu stołbowego (*утес столбовой*) w powiecie jakuckim, który składa się z wielu „słupów w siedmiu rzędach stojących z żółtawego, czerwonego oraz szarego kamienia”; pomiędzy tymi słupami Łosiew zaobserwował złoża rudy żelaza;
- № 12: plan oraz rysunek pieczary w powiecie jakuckim – chodzi o jaskinię nozdriewatą (*Ноздреватая пещера*)⁴⁰;
- № 13: rysunek żwiru na górze Łuncha (*Лунха*) w powiecie żygańskim, zawierającego różne typy kamieni z rudą żelaza;
- № 14: rysunek słupa Agrafeny (*аграфенин столб*) w powiecie żygańskim – Łosiew podaje, że nazwa ta związana była z postacią szamanki o imieniu Agrafena, której duch zgodnie z legendą pojawiał się pomiędzy dwoma pagórkami (słupami). Miejscowi Jakuci czcili to miejsce i wrzucali do wody pieniądze i talie kart ze słowami „Masz, Agrafeno, pieniądze i karty, graj w to, a z nami się nie baw!”;

których numery odpowiadają numerom rysunków – przechowywana w BJ kopia zawiera takich rysunków 17.

³⁹ Szczegóły oraz kopię tegoż rysunku opublikował A.G. Filippow: т е н з е, *Ледяная Ленская...*, s. 132.

⁴⁰ Szczegóły oraz kopię podobnego rysunku opublikował A.G. Filippow: т е н з е, *Ноздреватая пещера в Якутии. Чертеж 1785 года*, „Спелеология и карстология” 2010, № 5, s. 7.

- № 15: rysunek góry kumaksurki zamek (*Кумаксурской Замок*) w powiecie żygańskim, mającej dziwny kształt stworzony z kamiennych słupów, pomiędzy którymi tworzyły się mocne korytarze powietrzne;
- № 16: rysunek klifu w powiecie żygańskim składającego się ze słupów z szarego i żółtego kamienia;
- № 17: rysunek słupa kamiennego w powiecie żygańskim.

Część obrazową rękopisu zamyka szczegółowo opowiedziana legenda dotycząca ostatniej akwareli. Łosiew przekazuje ją tak:

[pagórek – E.B.] ciekawy jest z powodu Jakutów opowieści, które oni nie bez przyczyny starają się utrzymać: na pagórku tym zamierzenie wygładzony został płytami słup poprzez niejakiego szamana mieszkającego w ulusie ust'-lenskim [*устьленский*], który z córką swoją także szamanką klócił się z 70 mieszkańcami ust'-janskimi [*устьянский*], w okrutnej walce z bronią palną na prawym brzegu Leny został pokonany przez sąsiadów [...], dlatego z córką chciał w małym kajaku uciec do słupa, jednakże wrogowie jego nie zaspokoili furii własnej i w ucieczce córkę jego zastrzelili, lecz on przewiózł ciało córki na pagórek i pod płytami pochował, a płyty te wyłożył na znak mogiły. Nakazał jednocześnie, by krewni jego Jakuci wiecznie czcili ten słup ofiarami dla córki jego szamaniki.

Łosiew, obiektywnie patrzący na świat urzędnik, zauważa jednak, że oddawanie czci opisywanemu w przytoczonym fragmencie słupowi odbywało się w sposób podobny jak w przypadku słupa Agrafeny, a sam obiekt wyłożony był płytami przez Rosjan i służył jako latarnia i znak rozpoznawczy.

STAN ZACHOWANIA RĘKOPISU

Rękopis jest przechowywany w magazynie Sekcji Rękopisów BJ, składa się z 33 kart papieru czerpanego i jest owinięty w ochronny papier bezkwasowy. Jego wymiary: 31 × 24 cm, grubość: od 1,5 do 1,9 cm, zależnie od docisku (na tę różnicę wpływają deformacja papieru i zagięcie rogów kart). Ma miękkie prowizoryczne okładziny z papieru produkowanego maszynowo (grzbiet popękany, z wieloma ubytkami – jest w stanie złym), wyklejki są z papieru czerpanego i dobrze się zachowały. Blok rękopisu został zszyty białymi nićmi, przy czym odnotowano lekkie poluzowanie szycia. Jego papier jest w stanie średnim; kilkakrotne niefachowe uzupełnienie ubytków papieru (łącznie na ośmiu kartach) wpłynęło ujemnie zarówno na możliwość odtworzenia treści rękopisu, jak i na jego estetykę (kolor oraz faktura papieru nie są dopasowane do oryginału). Ponadto odnotowano lekkie blaknięcie atramentu, które jednak nie wpływa znacząco na odtworzenie tekstu. Na dole kart 14–15 są małe ubytki papieru, pozostawione najprawdopodobniej przez drobne gryzonie.

Ogólnie stan zachowania rękopisu oceniono jako dobry i niewymagający interwencji konserwatorskiej. Kolory rysunków zachowały swoje zróżnicowanie, a stan atramentu umożliwia odczytanie treści dokumentu.

ZASADY EDYCJI TEKSTU

Poniższy tekst przedstawiono w języku oryginału. Zachowano charakterystyczne cechy stylu Łosiewa, z czym wiąże się niestosowanie modernizacji ortograficznej i interpunkcyjnej. Wyjątek poczyniono w związku z tym, że we wspomnianym okresie używany był język rosyjski sprzed reformy z 1918 roku, uwzględniono więc modernizację pisowni polegającą na zamianie nieużywanych liter rosyjskich na współczesne, między innymi: ъ → е, і, ї → и, ѿ → ф, ѡ → в, ponadto zastosowano współczesne użycie twardego znaku ь, usuwając go z końca słów po spółgłoskach i pozostawiając w środku wyrazów, a górne indeksy małych liter obniżono i dołączono do tekstu. Przy podejmowaniu tych decyzji kierowano się zaleceniami podanymi przez instrukcję publikacji rosyjskojęzycznych rękopisów XVII–XVIII-wiecznych⁴¹.

W nawiasach kwadratowych kropkami oznaczone są miejsca, w których ubytek papieru nie pozwala jednoznacznie określić brakującej treści – liczba kropek oznacza przybliżoną liczbę brakujących liter. Brak całego wyrazu lub większej liczby słów zaznaczono nawiasami kwadratowymi z odsyłaczami wewnątrz nich, w przypisach podając przybliżoną liczbę wyrazów, jaka mogłaby się tam pomieścić. Również w tego typu nawiasach pismem prostym (antykwą) podane są pojedyncze litery, części wyrazów lub całe wyrazy, których obecność można domniemywać na podstawie odmiany słów lub kontekstu⁴². Objasnienia słów przestarzałych lub obecnie nieużywanych i stwarzających potencjalny problem dla osób niewładających językiem rosyjskim na co dzień, a także niektóre nazwy geograficzne zostały podane w przypisach. Wszystkie przypisy, jak i inne dodatkowe informacje, pochodzą od autorki.

⁴¹ *Правила издания исторических документов в СССР*, [Главное архивное управление при Совете Министров СССР], Москва 1990, § 24, п. 91–93, s. 24.

⁴² *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. nauk. K. L e p - s z y, Wrocław 1953, s. 12.

EDYCJA

[k. 1r]

Сокращенное описание Реки Лены с приобщением Генеральной Карты и рисунков всем любопытным предметам по берегам ея, сочиненное Уездным землемером Лосевым в 1785 и в 1786 годах.

[k. 1v]

[k. pusta]

[k. 2r]

Сокращенное описание Реки Лены, писал я не для приобретения от трудов моих похвалы или корысти; но исполняя по должности повеление вышнего начальства обозревал естественное состояние берегов, матерое течение воды и положение островов, с акуратным промериванием вел абрис¹, вседневно наносил на Карту, и записывал с возможною подробностью, что к примечанию и любопытству мог заметить от Качуга до самого ея устья. И напоследок по данному мне повелению, из путевых записок, по слабому смыслу без всякаго красноречия собрал сей особый Экстракт² с приобщением Генеральной Карты и Рисунков всем любопытным предметам.

И[з] [а] [учт] ивости признаюсь, что уче[б] ведущим читателям, по[с]чно, что в оном не найдут

[k. 2v]

такого витийства, каким обыкновенно достохвальные сочинители украшают свои творения.

Однакож я льстюсь надеждою, что благосклонные читатели, может быть для любопытства, сий маленькаго труда моего строчки удостоят своим вниманием; а такое их удовлетворение моему усердию, я почту дражайшим награждением.

[k. 3r]

Экстракт или сокращенное описание Реки Лены выбранный из путевых записок 1785 и 1786 года.

По сказаниям жителей, кои опытом дознали вершину реки Лены, утверждают ее начало в Иркутской округе от Качугской пристани за 231½ верст, от хребта сопровождающаго берег Моря Байкала. Она начитается источниками и устремляет свое течение к северу обыкновенною быстротою, мимо Киренскаго, Олекминскаго, Якутскаго и Жиганскаго гарадов, и втекает пад 73,30 северной шираты в Залив Ле-

^a *Brakuje jednego lub dwóch wyrazów.*

^b *Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.*

^c *Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.*

¹ Абрис (*ros.*) – *obrys*.

² Экстракт (*ros.*) – *wyciąg*.

довитаго Океана, который славен пладящимися белыми медведями, где они на Морю не редко на льдинах носимы бывают; да и моржи там находятся. От впадения реки Олекмы даже до устья, у Якутов известна она пад именем Улахан=орюсь, то есть большая-река. Вся длина ея от самой вершины [d] [без]мала 4200 верст; и на сем прос [e] [с] обех старон впадает в нее [f]ем в себя источников. Из [g] Иркутской округе Кулен[h] на 140 Илга на 200 верс[t] [i] [в] Киренском уезде речка Кута,

[k. 3v]

текущая от запада, течение ея сказуют более 200 верст. Судоходных рек вливается пять, а имянно: с восточной стороны, 1^я в Киренской округе Киреньга, 2^я в Олекминском уезде Витим, и 3^я Олекма, 4^я в Якутском уезде Алдан, а 5^я от запада течет река Виллой. По соединении втекающих рек и источников имеет различную ширину: у Качугской пристани в 30 сажен³, прямо города Киренска до 140, у Олекминска на 250 сажен, против Якутска разливается верст на 7, и на 9 в частых островах до 25 верст, прямо Жиганска на 10 верст, при урочище Кумакурском только на две версты с половиною, по причине высоких гор с обех сторон. Ея глубина в полную воду бывает прямо Киренс[ка] [j]торых сажен, а к [k] бывает сажен на [l] ка на ней известн[....] [m] каменного столба, [n] [o]зными пратоками [p] [м]ысу к реке Олене[к]у до [q]

[k. 4r]

и иметь пять устьев, которые для судоходства способны, есть ли только не будут препятствовать наносимые ветрами льды и близь морскаго берега песчаные банки. 1^e Устье к востоку Абардам-тюбияга, глубиною без мала пять сажен, течет подле каменистых крутизн матерой земли⁴ на 45 верст длиною, вливается в Море у Быковского мыса, у коего хотя довольно глубоко, но за не имением отстойных мест во время штурму совершают плавание не буз трудности. 2^e Устье Зверь, якутами на-

^d Brakuje jednego lub dwóch wyrazów.

^e Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

^f Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

^g Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

^h Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

ⁱ Brakuje jednego wyrazu.

^j Brakuje jednego wyrazu.

^k Brakuje dwóch wyrazów.

^l Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

^m Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

ⁿ Brakuje około trzech wyrazów.

^o Brakuje jednego wyrazu.

^p Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

^q Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

³ Sążęń liczył 2,134 m, czyli 30 sążni to w przybliżeniu 64 m.

⁴ Матерая земля (ros.) – лąd stały.

зывается Кыллах, столь же глубоко как и первое, протекает между островов на 50 верст; оно изливает из себя знаменитую протоку под названием Трюпи, коя по быстроте своей после всех устьев замерзает. 3^e Устье Гагара или Хогостах, течение имеет на 10 верст, глубиною на три сажени. 4^e Устье Абардам имеет течение к западу подле высоких гор матерой земли, длиною о [r], а глубиною сажени на 3. 5^e Уст[ье] [s] [про]текает между отмелей [t] [остро]вов кривлевато верст со 10 [u] [четы]ре сажени. Сие устье названо [.....]тельству островных туматцакого роду⁵

[k. 4v]

якутов. Оные якуты сказывают свое родословие, что они в небольшом количестве размножились от некоего якута именем Тумата, и называют себя однородцами с Омогойбайским племенем кочевавшим прежде в улусах⁶ близ Якутска. Большая часть из них приняли Христианскую веру и Руским обыкновениям последовать стараются; а прочие придерживаются грубого шаманского суеверия. Пропитание они имеют рыболовным и птицеловным упражнением, запасают на зиму с осени, из рыбы себе делают порсу⁷, а кости сберегают для карму собакам, на коих они зимою ездят за промыслам Песцов, впрягают к нарте⁸ до 10 собак.

Летом плавают в веднах⁹, [то есть в леганьких чолночнах зделанных тоненько из дерева.] Для житья себе балаганы стоят из накиднаго по островам холоднику. Платье носят из оленьих кож парки и куплянки; а оленьи кожи отчасти выменивают на песцы от Оленских тунгусав, и отч[асти] [v]и во время осенней плавн [w] [ол]еней колют. В разгаво[рах] [x]сленны, но любопытны [y] простонравны. Для [z]ывают из Якутска [aa]ащики и привозят са[ab]яих

[k. 5r]

тавары: табак, конские хвосты и пряжу для сетей, березовые полозья к нартам не обделаны, старую оловянную посуду для переливки¹⁰ топоры, ножи и прочие ору-

^r Brakuje dwóch wyrazów.

^s Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

^t Brakuje jednego lub dwóch wyrazów.

^u Brakuje jednego lub dwóch wyrazów.

^v Brakuje jednego wyrazu.

^w Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

^x Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

^y Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

^z Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

^{aa} Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

^{ab} Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.

⁵ Pochodzenie tej nazwy zostało wytłumaczone w następnym zdaniu.

⁶ Улус (ros.) – ulus (jednostka administracyjna u mongolskich ludów Syberii).

⁷ Порса (ros.) – porsa (rybna mąka lub suszona ryba we wschodniej Syberii).

⁸ Нарта (ros.) – wąskie, długie sanie; psi zaprzęg.

⁹ Ведны (ros.) – regionalne określenie lekkiego kajaka z cienkiego drewna.

¹⁰ Переливка (ros.) – przetopienie.

дий, бумажные¹¹ и холщевые платки, восковые свечи, ладан, корольки¹², гребни и прочее; а от них вывозят в Якутск из мягкой рухляди¹³ всех родов пвесцы, белые медведины, гусиной и лебяжий пух. От оных выменных таваров, за всеми прото-рами в трудной поездке по дороговизне найма подвод и содержаний, по крайней мере тройной барыш получают.

Лена изобильна множеством красных и белых пород рыбами, а имянно в ней ловят: щуки, таймени, налимы, нельмы, стерляди, муксуны, чирь, сиги, омули и харьюзы¹⁴. Рыбная ловля нельмы, муксунов и стерлядей при устье реки Вилюя есть главный предмет к пропитанию якутским жителям, где всегодно по несколько судов нагружают [ac]ю рыбою. Птиц при самом усть[e] [ad] гусей и лебедей, так и ос[ac] ок довольно. Замерзает она [af] [сентяб]рь и октябрь, проходит с ве[ag] половине апреля, а к устью в пол[овин]е июня по большей части запорами,

[k. 5v]

и выходя из берегов наводняет низкие места, так же мягкие и пологие берега обрывает. Что до воздушных приключений¹⁵ надлежит, то землетрясений бывают легкие, дождями все места не оскудевают, снега в Якутских пределах бывают глубоки, громы летом хотя и не малы бывают, но особенностей не примечено, по близости моря воздух сыр и весма прохладается северными морскими ветрами.

Водоходство по Лене дощенинами, барками, павозками и лодками, от Качугской пристани до Якутска, Жиганска и до пределов самого льда весною свободное. Порогов нет, но есть в некоторых местах с вершины ея шиверы, чрез которые^{ah}с нуждою судовой ход бывает^{ah}. Нижее Киренска между частинским и дубровским станками, течет она излучинами между высоких и утесистых гор, которые называются Щеки. Чуть быстрота течения п[ai]рые подводных камней верьхи [aj]я, от чего

ac *Brakuje dwóch wyrazów.*

ad *Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.*

ac *Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.*

af *Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.*

ag *Brakuje jednego wyrazu.*

ah-ah *С нуждою судовой ход бывает (ros.) – ruch statków utrudniony.*

ai *Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.*

aj *Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.*

¹¹ Бумажный (ros.) – bawelniane.

¹² Корольки (ros.) – koraliki; biżuteria.

¹³ Рухлядь (ros.) – przemysł futrzarski (określenie futra naturalnego w carskiej Rosji).

¹⁴ Według Łosiewa w Lenie odbywały się połowy ryb z gatunków takich jak: szczupaki pospolite, tajemienie, miętusy pospolite, nelmь, sterlety, mукsunь, czyry, omule oraz z rodzajów Coregonus i Thymallus.

¹⁵ Autor ma na myśli zjawiska atmosferyczne.

и шум слышен [ak]ых пристаней по Лене пять [al]от Иркутска за 232 версты расстояния [am] к городе; 3^a в Олекминском городе, [an]

[k. 6r]

в Якутске; а 5^a в Жиганске. Перевозов главных на ней пять же: 1ⁱⁱ при Качуге, 2ⁱⁱ близ города Киренска при станке Заборском, 3ⁱⁱ в городе Киренске, 4ⁱⁱ в Олекминске, и 5ⁱⁱ в Якутске, а малые при всяком береговом селении. Перевозы и на грузы также бывают при устье речки Куты и при устье речки Илги, где для свозимаго частного провианта есть магазины.

Берега Лены сверху до Качугской пристани с обеих сторон нагорные, а потом плывучи видно то горы, то луга попеременно. Лишь только начнется долина, там уж возвышаются горы, и таким образом она продолжает свое течение. Во многих местах горы состоят из известковых, фундаментных, точильных и жерновых камней. Береговые пески различны, как то желтые, сыпучие и крупные. По обеим сторонам Лены сверху даже до реки Витима, склонение пологих гор населено русскими земледельцами 150 деревень, 5 слобод, и 3 острога. Хлебопашество у жителей есть главное упражнение: тщанием их опричь высоких [ao] [приве]дены в хорошее состояние, на ко[ap]таные нивы и зрелые пласты р[aq] хлеба и пеньки; а между оным [ar] с березником, осинном, листв[енном], пихтовником и ельником служат

[k. 6v]

жителям на всякое изделие. На многих и островах от земного недр возникает плодородные обилие жит и прекрасные луга березовыми рощами окруженные. Ниже реки Витима по берегам Лены в учрежденные почтовые^{as} станки¹⁶ русские населяются; на оных станках лошадей содержат Якуты. В Олекминской округе от высоких гор унижающихся удолия покрыты лиственничным лесом, и частью пространные луга обросли пырейными травами, на коих кочевые якуты пасут стады рогатого скота, от коего не топленое масло продают Олекминским согражданам. В пределах Якутского уезда дремучие лиственничные дубравы покрывают горы и глубокие долины. Некоторые острова березником и тальником наполнены. Близ Якутска обширные степи наполнены солончаками, и на них красные и желтые цветы саран изпещряют зелень, (коих корни у якутов составляют нарочитой съестной запас). На

^{ak} *Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.*

^{al} *Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.*

^{am} *Brakuje dwóch wyrazów.*

^{an} *Brakuje jednego lub dwóch wyrazów.*

^{ao} *Brakuje jednego lub dwóch wyrazów.*

^{ap} *Brakuje dwóch wyrazów.*

^{aq} *Brakuje dwóch wyrazów.*

^{ar} *Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.*

^{as} *W tym miejscu przypis Łosiewa:* почтовых станков от реки Витима до города Жиганска считается 55.

¹⁶ Почтовые станки (ros.) – stancje (małe urzędy pocztowe na terenie Syberii).

оных степях у жителей главное и самое выгод[ное] ^[at] [скот]оводстве упражнение: ибо как рогато[го скота] ^[au] на пищу якутским гражданам, ^[av] и тяжестей множество лошадей от ^[aw] является. Нижее Якутска за 40 верст Сергуева гора примечательна

[k. 7r]

каменными углями. В Жиганском уезде нарочито высокие горы обросли прутным листвинишным лесом до Снитацкого суглана¹⁷; а отьтуда чем ближе по реке плыть к устью, тем больше показываются прилесатые листвиницы, да и те малорослые, которые в близи Кумакурсакого урочища, чрез 100 верст оканчиваются. От сего места далее по обем сторонам реки видимы каменистые и безъладные гольцы сухим мохом покрытые, коим питаются дикие олени. И на многих гольцах от жестой стужи никогда нерастаевают снеги. От них скланяющиеся к подошве утесистых гор удолия столь глубоки, что солнце в них едва проникает. В самом ея устье, где разливается она различными протоками, мелями наполнено.

Естественное состояние в берегах есть различно; от Качуга до реки Олекмы в нагорных сторонах грунт глинист, пыловат и песковат; а в долинах и на некоторых островах земледельцы возделыва[ют] ^[ax] извлекают из недр земли обильн[ое] ^[ay] Качество материка инде мягкае ^[az] [лу]чшее к плодородию; а инде г^[ba]тые слои, по вязности своей ^[bb]ют бесплодную землю;

[k. 7v]

потому и плодородие не везде одинакое. Однакож для домашней економий нетоко у жителей нет недостатку, но еще для сплавки в Якутск продают торгующим, кои нагружают провиантом большие барки. Близь Якутска у покровской пустыни материк земли черной смешенный с песком и хлебороден; но по малости ли жителей, или небрежением весьма мало земли распахано. Далее наниз по Лене на сенокосных лугах и островах довольно влажности. В Жиганском уезде к Ледовитому Океану, набережные горы каменисты, а частию сырая и песчаная земля с лишком мокротна, потому и к земледелию не способна. По сторонам сея реки во всех лесах больших гор, довольство пушных зверей особливого примечания достойно: зайцы, белки, хорошие волки¹⁸, лисицы и соболи плодятся; а при устье ея на островах промышляют всех родов песцов.

^{at} *Brakuje jednego wyrazu.*

^{au} *Brakuje jednego wyrazu.*

^{av} *Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.*

^{aw} *Brakuje jednego lub dwóch wyrazów.*

^{ax} *Brakuje jednego lub dwóch wyrazów.*

^{ay} *Brakuje jednego lub dwóch wyrazów.*

^{az} *Brakuje dwóch lub trzech wyrazów.*

^{ba} *Brakuje dwóch wyrazów.*

^{bb} *Brakuje jednego wyrazu.*

¹⁷ Суглан (ros.) – *zgrupowanie narodowe u niektórych ludów wschodniej Syberii.*

¹⁸ Хорошие волки (ros.) – *wilki mające dobrej jakości futro.*

Любопытные предметы суть отличные горы, высотой, наружностью ^[bc]ия, содержанием минеральных о^[bd] пещеры обстоятельно изследован[ны] ^[bc] приложены у сего Рисунки с подро[бным описа]нием.

Уездный землемер Антон Лосев.

[k. 8r]

[k. pusta]

[k. 8v]

№ 1.

Рисунок гор желтаго песка, которая в Иркутском уезде, от Качугской пристани в низ по реке Лене в 16½ верстах, по течению ея на правом берегу.

Замечание^{bf}.

Сей желтой песок отличается от обыкновеннаго блестящими некрами и разноцветными не прозрачными маленькими намешками. Снято геометрически¹⁹ мая 15 дня 1785 года.

[rysunek]

Снимал уездный землемер Антон Лосев

[miara] Маасштаб Российских сажен

[k. 9r]

№ 2.

Рисунок шаманскова камня, который в Иркутском уезде, от Качугской пристани в низ по реке Лене в 20 верстах, по течению ея на правом берегу.

Замечание.

Сей шаманской камень представляет вид столба, на покате с горы, примечателен четверостороннюю фигурую с перешейкам. Над перешейком нависившияся камни сверху обросли дерном. Снят геометрически мая 15 дня 1785 года.

[rysunek]

Снимал уездный землемер Антон Лосев

[miara] Маасштаб Российских сажен

[k. 9v]

[k. pusta]

[k. 10r]

[k. pusta]

^{bc} Brakuje dwóch wyrazów.

^{bd} Brakuje jednego lub dwóch wyrazów.

^{bc} Brakuje jednego lub dwóch wyrazów.

^{bf} Tu i dalej podkreślenia jak w oryginale.

¹⁹ Снято геометрически (ros.) – sporządzono rysunek zgodnie z zasadami mapowania geograficznego w carskiej Rosji.

[k. 10v]

№ 3.

Рисунок утеса белаго камня, который в киренском уезде, прямо устькутской слободы при устье речки Куты по течению ея на правой стороне.

Замечание.

Сей утес белаго камня по наклонности крутой горы, окруженный рощею сосняка и листояка и Ельника, издали представляет вид некотораго здания, и красные по нем полосы с блестящим кварцом придает ему красу. Снято геометрически маяя 24 дня 1785 года.

[rysunek]

Уездный землемер Антон Лосев

[miara] Сажен.

[k. 11r]

№ 4.

Рисунок утеса коврижнаго, который в киренском уезде от Киренска ниже за 16 верст, по течению Лены на правом берегу.

Замечание.

Сей утес коврижной состоящий их крепкаго сераго камня, примечателен шестью свалами в подобие ковриг²⁰, которые обделаны водою. Снят геометрически маяя 30 дня 1785 года.

[rysunek]

Снимал уездный землемер Антон Лосев

[miara] фут.

[k. 11v]

[k. pusta]

[k. 12r]

[k. pusta]

[k. 12v–13r]^{bg}

№ 5.

План положения берегов реки в Киренском уезде, от города Киренска в них по Лене в 286 верстах, от Филатушкова быка²¹ до быков Лбов на 40 верст, с показанием рисунков, виду утесов щек²² и быков, которые плывущим на судах и барках опасны.

^{bg} Jednolity tekst jest zapisany na dwóch stronach.

²⁰ Коврига (ros.) – piernik.

²¹ Бык (ros.) – byk (w zn. skały lub kamienia wystających ponad powierzchnię wody).

²² Mowa o górskim pasmie Szczęki.

Замечание.

[k. 12v]

От Частинского станка быстрота течения Лены бьет на самой бык филатушков, который по течению Лены на левом берегу, опасаясь онаго ближе плывут в правому берегу. Минув тот бык, опасаясь утеса 1^и щеки который по течению Лены на правой стороне, плывут ближе к левому берегу. От 1^и щеки также быстро течение по 2 щеке, Которая по течению Лены на левой стороне. На половине сей щеки издревле с поверхности утеса большей камень пал в воду, в большеводие бывает над сим камнем воды на 5 сажен, а в малую воду поверх воды видно на 1½ сажени. Течение Лены к сему камню весма быстро, шум воды слышно за 2½ версты. Ежели суда и барки будут на той самой быстроте, коя надносит к камню, то с ее и отгребать не могут, в сем случае не только опасно, но и бедственно. В среднюю воду хотя шум от камня гораздо громчае с сильными валами, но не так опасно; ибо валами суда и барки относит к материку. Известно жителям в близких селениях, кто на сем камню барку разбило, а люди на досках на

[rysunek]

[uwagi do rysunku:]

Река Лена

Утес Карпачевской

1. щека
2. щека
3. щека
4. р[учей] Карпачевка
5. Пьяной бык
6. 4 быка
7. Бык Лбы.

Ст[анок] Добровской

р[учей] Расщелье

р[учей] Дубровка

Ост[д]ора

ру[чей] Филатушков

Уездный землемер Антон Лосев

[miara] версты.

Маасштаб к Плану Российских верст.

[k. 13r]

берег выплывали, и с того время плавают с проводниками подле правой береге. Только минуя сей камень перегребают на левую сторону от 3^и щеки, коя на правой стороне. Отгребают к материку и от камня, который между третьей щекой и бокковым [sic!] ручьем; естлиж не отгребут, то и к тому также быстротою сильно надносит, посему и опасно. Опасаясь Утеса пьянова быка, отгребают к правому берегу. Говорят, что и о сей камень барку с вином разбило, и хотя ниже переняли бочки, но с убытком, от того утес и название получил пьяной бык. От пьянаго быка

к дубравскому станку на левом берегу 4 быка, опасны же, потому что быстроною к ним надносит.

На правом берегу Лены столбавы быки лбы, также опасны. Сказывают, что об оные лбы, с провиантом вредило, у ней отшибло парубни и она на дно осяла, и с оной утонул человек. Все оные утесы и в малую воду не обсыхают.

Снято геометрически июня 2 ч.[исла] 1785 года.

[rysunek]

[uwagi do rysunku:]

1. Первая щека
2. вторая щека
3. третья щека
4. утес Карпачевской
5. Пьяной бык.
6. Четыре быка.
7. Быки лбы.

Уездный землемер Антон Лосев

[miara] Маасштаб к рисункам в сажнях.

[k. 13v]

[k. pusta]

[k. 14r]

[k. pusta]

[k. 14v–15r]

№ 6.

Рисунок 14^{ти} минеральных ключей, которые в Киренском уезде, от Киренска в низ по реке Лене в 362^х верстах, по течению ея на левом берегу, между паршинским и чуйским станками.

Замечание.

[rysunek]

Маасштаб [российских] сажен.

[k. 14v]

Оные минеральные ключи молочной воды низвергаясь с крутизны утесистой горы, и втекают при ея подошве в реку Лену. Все они на вкус соленые и кислые; запах имеют весьма противный и столь вонючий, что наниз течения по реке до двух верст обонянием чувствительны.

[rysunek]

берег реки Лены.

[k. 15r]

Из оных примечательнее восьмой ключ, который бьет тенистым потоком из каменной расщелины, и по сторонам его некоторые камни покрыты плесенью, а иные

видом на подобие горячей серы. Сняты геометрически июня 3го числа 1785го года.
[rysunek]

Снимал и сочинял уездный Землемер Антон Лосев.

[k. 15v]

[k. pusta]

[k. 16r]

[k. pusta]

[k. 16v–17r]

№ 7.

План и рисунок Пещеры²³, в Олекминском уезде, от города Олекминска в верх по реке Лене в 294^x верстах, по течению ея на левой стороне, между Жербинским²⁴ и Ушаганским²⁵ станками, с показанием профилей.

Замечание.

[k. 16v]

Сия пещера в наклонений утесистой горы, естественное свое положение имеет к востоку. Наружность входу наподобие простой разщелины, по которой до отверстия пещеры неширок проход длиною пять сажен²⁶, по коему итьги должно нагнувшись. Отверстием пещера расширяется на три сажени и равномерно обширностию простирается в длину на семь сажен с половиною. Основание ея покрыто зеленью и полого возвышается. Стены и свод состоят из крепкого камня. Одномерная двух сажен высота составляет в ней естественную красоту. От конца сея пещеры по обе стороны тесные проходы к другой пространнейшей пещере; на правой стороне весьма тесный проход соединяется с левым проходом. А левый проход между осыпающихся каменье в стен, длиною 13½ сажен, вышиною местами в аршин, а инде на полтара

[rysunek]

Рисунок утеса, по которому ход с берегу к отверстию пещеры.

План пещеры.

Наружность входу пещеры.

²³ A.G. Filippow uznaje ten rysunek za pierwszą profesjonalnie sporządzoną mapę pieczary azjatyckiej części Rosji.

²⁴ A.G. Filippow podaje współczesną nazwę miejscowości: Русская Дерба (ros.) – Russkaja Derba (wieś).

²⁵ A.G. Filippow podaje współczesną nazwę miejscowości: Тинная (ros.) – Tinnaja (wieś).

²⁶ А.Г. Филиппов, А.В. Осинцев, dz. cyt., s. 590–591; zob. dane współczesne pomiarów pieczary dokonanych w trakcie wizji lokalnej przez A.G. Filippowa i A.W. Osincewa.

²⁷ Накапки (ros.) – sople.

[k. 17r]

аршина, шириною в устье своем на одну сажень; а у отверстия другой пещеры гораздо уже. При самом входе в пространнейшую пещеру с первого взгляду показываются две ледяные напакки²⁷ схожи на статуи, которые чистотою и прозрачно-стию подобные хрусталу. От оных напакков пещера расширяется на право шесть сажен. Основание, стены и свод ея покрыты гладким льдом. Вышиною она при самом входе на три сажени, и в конце своем свод пропорционально до основания снижается. В сей пещере бывалые люди утверждают, что ледяные статуи показываются зимою белыми, потому что они инейвеют. Снято геометрически июня 6 числа 1785 года.

[rysunek]

Продольная профиль.

[miara] Масштаб к плану и продольной профиле, российских сажен

Поперешные профили.

1. [rysunek]

2. [rysunek]

[miara] Маасштаб к поперешным профилям Росс. сажен.

Снимал и сочинял, уездный землемер Антон Лосев.

[k. 17v]

[k. pusta]

[k. 18r]

[k. pusta]

[k. 18v–19r]

№ 8.

Рисунок гусиных гор, которые в Олекминском уезде, от города Олекминска в верх по реке Лене в 169 верстах, по течению ея на правом берегу между масженским и харатюгским станками.

Замечание

[k. 18v]

Сий гусиные горы длиною на две версты с половиною, от смешения слоев сыпучей мелкой россыпи, синяго, зеленоватаго, темнокраснаго и белаго каменнаго щебня с песком издалека

[rysunek]

Маасштаб Российских сажен

[k. 19r]

представляет вид не без приятности; а по близости такого различения слоев рассмотреть не можно.

Снято геометрически июня 9го числа, 1785го года.

[rysunek]

Снимал уездный землемер Антон Лосев.

[k. 19v]

[k. *pusta*]

[k. 20r]

[k. *pusta*]

[k. 20v–21r]

№ 9.

Рисунок утеса в Якутском уезде, от города Якутска в верх по реке Лене в 217½ верстах по течению ея на левом берегу, между Онмуранским и Синьским станками.

Замечание.

Сей утес из известнаго желтоватаго камня с белыми слоинками, длиною пятнадцать верст и триста сажень, в некоторых местах схож на развалившуюся стену, в инде как будто зделанный каменный берег.

Снято геометрически июня 18го числа, 1785го года.

[*rysunek*]

Снимал уездный землемер Антон Лосев.

[k. 21v]

[k. *pusta*]

[k. 22r]

[k. *pusta*]

[k. 22v–23r]

№ 10.

Рисунок утеса в Якутском уезде, от города Якутска в верх по реке Лене в 200 верстах по течению ея на правом берегу, между Онмуранским и Синьским станками.

Замечание.

Сей утес длиною на пять верст с половиною, состоит из бледнокраснаго камня, продолные по нем белаго камня узинькие полоски составляют вид к любопытному зрителю не без приятности.

Снято геометрически июня 18го ч[исла], 1785го года.

[*rysunek*]

Снимал уездный землемер Антон Лосев.

[k. 23v]

[k. *pusta*]

[k. 24r]

[k. *pusta*]

[k. 24v–25r]

[№ 11.]

Перспект Столбоваго утеса, который в Якутском уезде, от города Якутска в верх по реке Лене, в 168 верстах, по течению ея на правом берегу, прямо Батамайскова и Титарскова станков.

Сей утес длиною 22 версты и 284 сажени, представляет удивительнаго виду естественные предметы на подобие множества столбов, до семи рядов стоящих из желтоватаго, красноватаго и сераго крепкаго камня. В разселинах между столбами частию оказывается железная руда. Снят в перспекте июня с 20 июля по 14^е число, 1785 года.

[k. 25v]

[k. *pusta*]

[k. 26r]

[k. *pusta*]

[k. 26v–27r]

№ 12.

План Пещеры размытой водою, которая в Якутском уезде, от города Якутска в верх по реке Лене в 160 верстах, по течению ея на левом берегу, между Тоенарским и Титварским²⁸ станками, с показанием наружнаго виду и профилей.

Замечание.

1^е Существо пещеры размытием водою явствует из того, что к верху от земли в двух саженьях с футом по ращелине на поперечь пещеры всадило длинное бревно; которое не иначе как от случающагося во время вскрытия реки ледянаго зальму, большею водою в ращелину занесло. 2^е Вся ея наружность и внутренность украшена многообразными гладивными яминами; которые не иначе как водою вышлифовавшись лоск в себе составили. Снято геометрически июля 15го числа 1785 года.

[rysunek]

План Пещеры

Наружный вид

[miara] Маасштаб Российских сажен

[rysunek]

Профили

Бревно

Водградная линия

Снимал уездный землемер Антон Лосев.

[k. 27v]

[k. *pusta*]

²⁸ A.G. Filippow podaje współczesne nazwy miejscowości: Тоюн-Ары, Тит-Ары (ros.) – Tojon-Ary, Tit-Ary.

[k. 28r]

[k. *pusta*]

[k. 28v]

[№ 13.]

Рисунок россыпи по горе Лунхе, которая в Жиганском уезде, от города Жиганска вверх по реке Лене в 330 верстах, по течению ея на левом берегу.

Замечание.

Сья росышь длиною полтары версты, состоит из щебняка, песка и глины, достойна примечания большими на подобие шаров, и малыми на подобие ядер красивыми тяжелыми камнями, которые содержат в себе железную руду.

Снято геометрически сентября 1 числа 1785 года.

[*rysunek*]

Снимал и сочинял землемер Антон Лосев.

[*miara*] Маасштаб Российских сажен.

[k. 29r]

[№ 14.]

Рисунок агрофенина столба, который в Жиганском уезде, от Жиганска в верх по Лене в 75 верстах.

Замечание.

Якуты столбом называют на верхней изголаде острова 2 утесистые сопки, и по суеверию чтут на нем некоей бывшей шаманки Аграфены пребывание, и повествуют что будтоб она некогда на него по смерти своей Якутам являлась и наводила ужасы; по причине кой от чрезмерной своей простоты мимоедущие Якуты в знак покорности Ографене жертвуют подарком денежным с картами бросают в воду с таким приговором: «Вот тебе Ографена играть деньги и карты, а с нами не играй!»

Снято геометрически июня 3 числа 1786го года.

[*rysunek*]

[*miara*] Маасштаб сажен.

Уездный Землемер Антон Лосев.

[k. 29v]

[k. *pusta*]

[k. 30r]

[k. *pusta*]

[k. 30v–31r]

[№ 15.]

Рисунок горы Кумакурской замок, которая в Жиганском уезде, от города Жиганска в низ по реке Лене в 660^{ти} верстах по течению ея на правом берегу.

Замечание.

Сия гора Кумаксурской Замок из щелнистой россыпи и высоких утесов представляющих дивные камни схожи на столбы, между коими глубокие разседины испускают свирепые ветры.

Снято геометрически июля 15го числа, 1786 года.

[*rysunek*]

Гора длиною 3 версты 220 сажен.

Гора длиною 6 верст.

Гора длиною 5^{в[ерст]} 450^{са[жен]}.

Снимал Землемер Антон Лосев.

[*k. 31v*]

[*k. pusta*]

[*k. 32r*]

[*k. pusta*]

[*k. 32v*]

№ 16.

Рисунок утеса Огусьоегосе, который в Жиганском уезде, от города Жиганска в низ по реке Лене в 745 верстах, по течению ея на правом берегу.

Замечание.

Сей утес в мысу реки Лены прямо острова Десеняка, вид имеет в подобие столбов желтаго и сераго камня, длиною на 400 сажен, высотой до 45 сажен. Снят геометрически июля 18го числа 1786 года.

[*rysunek*]

[*miara*] Маасштаб Российских сажен.

Уездный Землемер Антон Лосев.

[*k. 33r*]

№ 17.

Рисунок каменнаго столба, который в Жиганском уезде, от города Жиганска в низ по реке Лене в 760 вер[стах].

Замечание.

Сей каменной столб утесистою сопкою, стоит по край пещанова острова, у самаго матераго течения, примечателен тем, что от него река Лена к востоку и западу в Ледовитое море множеством проток весьма обширно простирается, и особливо изустными устьленских Якутов повествованиями достопамятен, коими не буз причины утверждать стараются: что на сопке нарочно выгладен плитами столб некоторым шаманом жившим в устьленском улусе, который зе своєю дочерью шаманкой же враждуя с устьянскими жителями с 70^{ми} человеками в жестоком стрелянии на правом берегу Лены, и был побежден соседями, по елику их ополчение в несколько крат количеством оружия было превосходнее, и потому он с дочерью хотел в вежке, то есть в легоньком чолночке убежать к столбу; но враги его не утоля

от ярости в побеге его дочь застрелили, а он перевезя ее тело к сопке, на верьху между плитами погреб, и в знак той могилы выклат плитамы столб, заповедуя од-нородным якутам вечно «Сей столб чтить жертвами для погребенной на нем доче-ри его шаманки». С того времени по оному преданию некрещенные якуты и почи-тают точно такъже, как описано выше под № 14^м. Однакож можно думать, что плитяной столб не рускими ли вместо маяку был зделан; ибо в 15 саженьях от стол-ба признак деревяннаго креста, послужит к тому уверенем.

Снято геометрически июля 22 числа. 1786 года.

[*rysunek*]

Пещаной остров

Гора

каменной столб

столб

[*rysunek*]

из плит зделанной столб 3½ фута

а. 3½ фута

6 фут

[*miara*] Маасштаб сажени

Уездный землемер Антон Лосев.

[*k. 33v*]

[*k. pusta*]

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne i archiwalne:

ВJ, sygn. rkps 5516 III, Сокращенное описание Рѣки Лены съ приобщеніемъ Генеральной Карты и ри-сунковъ всѣмъ любопытнымъ предметамъ по берегамъ ея, сочиненное Уѣзднымъ землемѣромъ Лосевымъ въ 1785 и въ 1786 годахъ.

Literatura:

Belcikowski A., *Pamięci zasłużonego* [przemówienie wygłoszone przez dr. Adama Belcikowskiego nad grobem śp. Żegoty Paulego], „Nowa Reforma” 1895, nr 255, s. 2.

Bieńkowski W., *Pauli Żegota (właściwie Ignacy) Jakub (1814–1895)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 25, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 345–347.

Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku, red. nauk. K. Lepszy, Wrocław 1953.

Ułaszyn H., *Dr. Władysław Wislocki. Notatka biograficzno-bibliograficzna*, „Przegląd Bibliograficzny” 1901, nr 6, s. 94.

Быконя Г.Ф., *О формировании административно-территориальных границ Енисейской губернии*, [w:] *Енисейская губерния – Красноярский край. 190 лет истории. Сборник докладов и выступлений*, ред. В.И. Федорова, Красноярск 2012, s. 3–9.

Вагин В.И., *Исторические сведения о деятельности графа М.М. Сперанского в Сибири, с 1819 по 1822 год*, Т. 1, Санкт-Петербург 1872.

- Геденштром М.М., *Отрывки о Сибири*, Санкт-Петербург 1830.
- Кешикова А.Н., *Дело свое знает совершенно...*, „Сибирское наследие” 2004, № 3, s. 5.
- Комлева Е.В., *Письма Тимофея Максимовича Баснина детям (1797 г.)*, „Известия Иркутского государственного университета. Серия Политология. Религиоведение”, Т. 22, 2017, s. 140–150.
- Кочедамов В.И., *Антон Лосев – иркутский архитектор конца XVIII – начала XIX в.*, „Архитектурное наследство”, Т. 19, 1972, s. 102–106.
- Правила издания исторических документов в СССР*, [Главное архивное управление при Совете Министров СССР], Москва 1990.
- Резун Д.Я., *Антон Иванович Лосев как историк городов Восточной Сибири*, [w:] *Личность в истории Сибири XVIII–XX веков. Сборник биографических очерков*, ред. А.К. Кириллов, Новосибирск 2007, s. 8–19.
- Семивский Н.В., *Новейшие, любопытные и достоверные повествования о Восточной Сибири, из чего многое доньше не было всем известно*, Санкт-Петербург 1817.
- Словцов П.А., *История Сибири. От Ермака до Екатерины II*, Москва 2014.
- Сухова Н.Г., *А.И. Лосев и его роль в изучении Восточной Сибири*, [w:] *Источниковедение городов Сибири в конце XVI – начале XX в.*, ред. О.Н. Вилков [i in.], Новосибирск 1983, s. 43–65.
- Татарникова О., *Лосев – архитектор*, „Копейка” 2010, № 13, s. 8.
- Титов В., *Воображаемый образ торгового дела*, „Капиталист. Иркутский журнал для предпринимателей” 2009, № 8, s. 32–34.
- Филиппов А.Г., *Антон Иванович Лосев и пещеры Восточной Сибири*, [w:] *Енисейская провинция. Альманах*, вып. 4, ред. М.С. Баташев [i in.], Красноярск 2009, s. 168–175.
- Филиппов А.Г., *Ледяная Ленская Пещера в Якутии*, [w:] *Пещеры. Сборник научных трудов*, вып. 32, *Подводные пещеры*, ред. Н.Г. Максимович, Пермь 2009, s. 130–138.
- Филиппов А.Г., *Ноздреватая пещера в Якутии. Чертеж 1785 года*, „Спелеология и карстология” 2010, № 5, s. 5–9.
- Филиппов А.Г., Осинцев А.В., *Пещера Ледяная Ленская*, [w:] *Атлас пещер России*, ред. А.Л. Шелепин, Москва 2019, s. 590–595.
- Чикишева А.Н., *Лосев Антон Иванович. К 240-летию со дня рождения*, [w:] *Приангарье от „А” до „Я”*. *Справочно-библиографический ежегодник. 2005*, сост. Д.Я. Майдачевский, Т.И. Степанова, Иркутск 2005, s. 27–30.

STRESZCZENIE

W październiku 2020 roku do digitalizacji w ramach projektu Biblioteki Jagiellońskiej (BJ) „Patrimonium – Zabytki piśmiennictwa” został przekazany rękopis dzieła żyjącego na przełomie XVIII i XIX wieku rosyjskiego mierniczego Antona Iwanowicza Łosiewa (1765–1829). Rękopis poza tekstem zawiera kolorowe odręcznie malowane rysunki i nosi długi tytuł w języku rosyjskim: „Skrócony opis rzeki Leny z dodatkiem mapy generalnej oraz rysunków wszystkich osoblowości i przymiotów przy brzegach jej, sporządzony przez powiatowego mierniczego Antona Łosiewa w latach 1785–1786”. Sam Łosiew był szeroko znany na Syberii, szczególnie w Irkucku, jako mierniczy, geograf, kartograf, historyk oraz krajoznawca, jednakże na pozostałym terenie Rosji oraz w Polsce jego sylwetka i prace są praktycznie zapomniane. Artykuł jest poświęcony odnalezionemu w BJ unikatowemu rękopisowi, zawiera również edycję oryginalnego tekstu publikowaną po raz pierwszy.

SŁOWA KLUCZOWE:

Anton Iwanowicz Łosiew, Biblioteka Jagiellońska, Irkuck, rękopis, rzeka Lena, Syberia Wschodnia

PECULIARITIES OF THE LENA RIVER.
THE EDITED STUDY BY ANTON IVANOVICH LOSEV

SUMMARY

In October 2020, a manuscript by Anton Ivanovich Losev (1765–1829), a Russian surveyor who lived at the turn of the 18th and 19th centuries, was submitted for digitisation within the Jagiellonian Library’s “Patrimonium – Monuments of Literature” project. Apart from the text, the manuscript contains a number of colourful hand-made drawings and bears a long title in Russian: “Abridged description of the river Lena with addition of a general map and drawings of all peculiarities and qualities on its banks, drawn up by the district surveyor Anton Losev in the years 1785–1786.” Losev himself was widely known in Siberia, especially in Irkutsk, as a surveyor, geographer, cartographer, historian, and explorer, however elsewhere in Russia and in Poland he and his works are all but forgotten. The paper is devoted to this unique manuscript discovered in the Jagiellonian Library and contains also an edition of the original work published for the first time.

KEYWORDS:

Anton Ivanovich Losev, Jagellonian Library, Irkutsk, manuscript, Lena river, Eastern Siberia

WERONIKA ROSTWOROWSKA-KENIG

Zamek Królewski na Wawelu

 <https://orcid.org/0000-0002-8164-6430>

DOI: 10.26106/5gna-c724

LUKSUSOWY EGZEMPLARZ *DEI SEPOLCRI* UGO FOSCOLA
W ZBIORACH BIBLIOTEKI JAGIELLOŃSKIEJ –
POCHODZENIE I DROGA DO KRAKOWA

*Artykuł ten poświęcam pamięci
Stanisława Augusta Morawskiego,
wieloletniego prezesa Fundacji Rzymskiej
im. Margrabiny J.S. Umiastowskiej*

W zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej (BJ) znajduje się luksusowy egzemplarz pierwszego wydania poematu *Dei Sepolcri* włoskiego pisarza Ugo Foscola (1778–1827)¹. Dzieło, które ukazało się w Brescii w 1807 roku, ma format III i zostało oprawione w czerwoną tekturę ze skórzanym grzbietem, na którym wytłoczono złote rozetki i pasy kółeczek, oraz z gładkimi skórzanymi narożnikami. Niestety egzemplarz ten nie nosi znaków własnościowych (choć na stronie tytułowej widoczny jest skreślony numer 390, a poniżej pieczętki BJ figuruje informacja, że to dar Kicińskiej, numer akcesji 1697 i rok 1935/1936). Jako pierwszy zwrócił na niego uwagę Tadeusz Ulewicz w latach 50. XX wieku, pisząc o polskim tłumaczeniu *Dei Sepolcri* (właściwie jego przeróbce, dokonanej przez Juliana Ursyna Niemcewicza). Badacz nazwał interesujący nas wolumin pięknym i podał, przez kogo został подарowany bibliotece², nie interesowały go jednak ani problem własności włoskiego dzieła, ani okoliczności sprowadzenia go do Polski. Dotarłam do tej pozycji przy okazji badania krakowsko-florenckich związków z początku XIX wieku na przykładzie nagrobków we florenckim kościele Santa Croce,

¹ U. F o s c o l o, *Dei Sepolcri. Carme*, Brescia 1807 – BJ, sygn. 119704 III.

² T. U l e w i c z, *Juliana Ursyna Niemcewicza: „Groby”*. (Przeróbka polska poematu Ugo Foscola *Dei Sepolcri*), [w:] *Miscellanea z okresu Romantyzmu*, red. S. P i g o ń, Wrocław 1956, s. 35, przypis 2, *Archiwum Literackie*, t. 1; Archiwum Biblioteki Jagiellońskiej, Akcesja 1935/36, księga B, poz. 1697.

gdzie wśród znakomitych Włochów pochowano także polskiego malarza Michała Bogorię Skotnickiego (około 1775–1808). Jego żona, krakowianka, Elżbieta z Laśkiewiczów Skotnicka (1781–1849) wystawiła mu we florenckiej świątyni nagrobek, którego replikę umieściła w katedrze krakowskiej na Wawelu³. Od razu zwróciłam uwagę na to, że egzemplarz *Dei Sepolcri* Foscola, znajdujący się obecnie w BJ, może być powiązany z osobami zaangażowanymi w tę fundację sepulkralną⁴. Należy zaznaczyć, że celem tego artykułu nie jest analiza tekstu dzieła poza wskazaniem wątków, które będą kluczowe dla wyjaśnienia genezy utworu, jego znaczenia kulturowego i wreszcie zainteresowania nim krakowskiej właścicielki.

*

Dzieło *Dei Sepolcri* zostało napisane w 1806 roku w Brescii i wyrażało sprzeciw Foscola⁵ wobec wprowadzonego od września tego roku zakazu chowania zmarłych w kościołach i w ogóle w obrębie murów miejskich, będącego jedną z regulacji w ramach edyktu z Saint-Cloud, wprowadzonego przez Napoleona Bonapartego 12 czerwca 1804 roku⁶. Wówczas bowiem Toskania znalazła się pod rządami cesarza Francuzów, najpierw jako Królestwo Etrurii z regentką Marią Ludwiką Burbon (1782–1824) na czele, a od 1807 roku, gdy zostało ono zniesione, wcielono ją do Francji⁷.

Poemat stał się bardzo popularny we Włoszech na początku XIX wieku. Poświęcony był tytułowym grobom, tworzącym symboliczny pomost pomiędzy zmarłymi a żyjącymi; więc z tymi pierwszymi nawiązywano przez sam akt ich wspomnienia. Pochowani stawali się przykładami godnymi naśladowania, a ich życie lekcją dla przyszłych generacji. Następne pokolenia miały czerpać z życiorysów zmarłych siłę do działania, co było szczególnie ważne dla ówczesnych Włochów, zwłaszcza wobec ich braku zgody na otaczającą rzeczywistość (sytuację polityczną). Swym dziełem Foscolo wpisał się w ogólnoeuropejski prąd zwany poezją grobów (należąc już do młodszej generacji

³ Więcej o niej i jej ojcu oraz jego działalności w Krakowie – zob. W. R o s t w o r o w s k a, *Pomnik Michała Bogorii Skotnickiego a nekropolia wawelska na przełomie XVIII i XIX wieku*, [w:] *Wzgórze wawelskie w słowie i w obrazie. Z badań nad kulturą wieku XIX*, red. nauk. J. Winiewicz-Wolska, J. Ziętkiewicz-Kotz, Kraków 2014, s. 123, przypis 24.

⁴ Artykuł ten jest efektem badań na marginesie opracowania rozprawy doktorskiej pt. *Nekropolia wawelska w I. połowie XIX wieku na tle przemian politycznych, społecznych i kulturowych* obronionej w 2020 roku na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego i napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Wojciecha Bałusa.

⁵ J. U g n i e w s k a, *Ugo Foscolo*, [w:] H. K r a l o w a i in., *Historia literatury włoskiej*, t. 2, *Od Arkadii po czasy współczesne*, Warszawa 1997, s. 102–106; *Foscolo, Ugo*, [w:] *The New Encyclopædia Britannica*, ed. J.E. S a f r a, Vol. 4, Chicago 2003, s. 897.

⁶ A. d e K o o m e n, *L'Età dei Lumi e il Sublime. I Monumenti a Niccolò Machiavelli e a Vittorio Alfieri*, [w:] *Il Pantheon di Santa Croce a Firenze*, a cura di L. B e r t i, Firenze 1993, s. 216; J. U g n i e w s k a, dz. cyt., s. 105.

⁷ J.A. G i e r o w s k i, *Historia Włoch*, Wrocław 1985, s. 373–375.

przedstawiciele tego nurtu)⁸. Groby bowiem były kluczowym składnikiem „poetyckiego imaginarium [tamtej] epoki”, jak pisała Joanna Ugniewska⁹. Na ich wysoką rangę, jak stwierdziła Anne O’Connor, analizująca utwór z perspektywy kultury pamięci, wpływał fakt, że był to okres nacjonalizmów, w związku z czym patrioci w całej Europie wierzyli, że zmarli przynoszą nadzieję na przyszłość, a przeszłość musi być uczczona, by móc stworzyć lepsze jutro¹⁰.

Ugo Foscolo, rozważając utraconą włoską chwałę, oparł się w utworze na przywołaniu postaci Niccolò Machiavellego, Michała Anioła, Galileusza i niedawno zmarłego włoskiego poety Vittorio Alfieriego (1746–1803)¹¹, pochowanych we florenckim kościele Santa Croce. Podkreślał dużą wartość patriotyczną grobów wybitnych Włochów, należy bowiem pamiętać, że w ówczesnej sytuacji politycznej ich sylwetki urosły do miana symboli. W Machiavellim dostrzeżono przede wszystkim obrońcę republiki, twórczość Alfieriego zaś doceniono jako ważny głos nawołujący do wyzwolenia i zjednoczenia kraju. Ich groby, kojarzone ze świeżo wzniesionymi pomnikami nagrobnymi w kościele Santa Croce (Machiavellego w 1787 roku, Alfieriego w 1810 roku), stały się stopniowo – choć wciąż z inspiracji Foscola – źródłem wartości kojarzonych z potrzebą obrony własnej, włoskiej tożsamości narodowej¹². Po 1829 roku do nagrobków wspomnianych postaci dołączył jeszcze monument Dantego Alighieri (1265–1321), postrzeganego jako ojca nowoczesnego języka włoskiego. Trzeba podkreślić, że to właśnie utwór Foscola wpłynął na wzrost znaczenia florenckiego kościoła Santa Croce jako świątyni, w której we Włoszech upamiętnia się wielkich i zasłużonych ludzi. To w konsekwencji doprowadziło do określenia tego miejsca w dyskursie publicznym mianem włoskiego panteonu¹³. Foscolo zarówno pośrednio, jak i bezpośrednio zainspirował swą twórczością innych autorów z całej Europy. W utworach madame de Staël-Holstein¹⁴, Stendhala¹⁵ czy lorda By-

⁸ P. K r a k o w s k i, *Ruiny i groby w sztuce preromantyzmu i romantyzmu*, „Folia Historiae Artium”, t. 14, 1978, s. 113; A. d e K o o m e n, dz. cyt., s. 216.

⁹ J. U g n i e w s k a, dz. cyt., s. 105.

¹⁰ A. O ’ C o n n o r, *Firenze. La città e la memoria nell’Ottocento*, trad. V. B a l l a r o t t i, A. O ’ C o n n o r, Firenze 2008, s. 6.

¹¹ W tekście poematu Foscolo pisze tylko o pomniku, w którym spoczywa ciało wielkiego człowieka; w wersji z 1807 roku, w głosie do s. 12 i słów „il monumento”, jest adnotacja tylko do mauzoleum Machiavellego, Michała Anioła i Galileusza, prekursora Newtona: „e d’altri grandi nella chiesa di santa Croce in Firenze” – U. F o s c o l o, dz. cyt., s. 12 [wers 155].

¹² Poemat *Dei Sepolcri* nie był jedynym dziełem Foscola, w którym pojawił się wątek wizyty w kościele Santa Croce i kontemplowania tamtejszych grobów, już bowiem w swym wcześniejszym utworze epistolarnym *Ultime lettere di Jacopo Ortis* (*Ostatnie listy Jacopa Ortis*) główny bohater poszukuje pocieszenia i duchów wielkich poprzedników, Włochów – zob. A. d e K o o m e n, dz. cyt., s. 216–217.

¹³ Tamże, s. 184; piszę o tym szerzej i przywołuję starszą literaturę na ten temat – zob. W. R o s t w o r o w s k a - K e n i g, *Katedra krakowska w pierwszej połowie XIX wieku – od nekropolii królów do panteonu narodowego*, „Studia Waweliana”, t. 19, 2018 [2021], s. 74–77.

¹⁴ M m e d e S t a ë l H o l s t e i n, *Corinne ou l’Italie*, t. 1–2, Paris 1807.

¹⁵ S t e n d h a l, *Rome, Naples et Florence, en 1817*, Paris 1817.

rona¹⁶ pojawia się motyw nawiedzania i kontemplowania pomników osób pochowanych we florenckim kościele. Dzięki wspomnianym twórcom groby w tej świątyni stały się toposem literackim¹⁷. Do sławy kościoła przyczyniały się nie tylko publikacje o literackim charakterze, jak w przypadku dzieł wspomnianych autorów, ale też na przykład przewodniki lub albumy przedstawiające znajdujące się w nim pomniki. Jednym z najwcześniejszych przykładów (1819) takiego bogato ilustrowanego opracowania jest album z rycinami przedstawiającymi wybór najważniejszych nagrobków z całej Toskanii zatytułowany *Monumenti sepolcrali della Toscana*¹⁸. Wśród zaprezentowanych tam nagrobków pochodzących z interesującego nas kościoła znalazł się również ten upamiętniający polskiego malarza Michała Bogorię Skotnickiego¹⁹ dłuta florenckiego rzeźbiarza Stefano Ricciego (1765–1837)²⁰. Dzieło to przyniosło artyście uznanie, które zaowocowało powierzeniem mu 20 lat później wykonania wspomnianego pomnika Dantego.

Michał Bogoria Skotnicki był malarzem, ale o jego wykształceniu wiadomo jedynie, że uczył się w Dreźnie u Josepha Grassiego około 1800 roku²¹. We Włoszech znalazł się niedługo po ślubie z Elżbietą z Laškiewiczów, córką krakowskiego bankiera, który odbył się w 1802 roku²². Zanim młodzi trafili do Florencji w 1806 roku, gdzie za-

¹⁶ Lord Byron, *Childe Harold's Pilgrimage. A Romaunt*, London 1812.

¹⁷ A. de Koomen, dz. cyt., s. 218.

¹⁸ Egzemplarz albumu: *Monumenti sepolcrali della Toscana*, disegnaty da V. Gozzini e incisi da G.P. Lasinio sotto la direzione dei signori cav. P. Benvenuti e L. de Cambray Digny, Firenze 1819 znajduje się również w zbiorach BJ (sygn. 519 IV. Albumy), ale należał do Romualda Hubego (1803–1890) i został zakupiony w Rzymie w 1847 roku.

¹⁹ Tamże, s. 21–22, tabl. IX.

²⁰ Ricci Stefano, *Bildhauer*, [w:] *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker*, Bd. 28, Hrsg. H. Voellmer, Leipzig 1934, s. 256; Ricci (Stefano), [w:] E. Bénézit, *Dictionnaire critique et documentaire des Peintres, Sculpteurs, Dessinateurs et Graveurs*, t. 7, Paris 1966, s. 218; K. Miłocka-Rachubowa, *Canova – jego krąg i Polacy (około 1780–1850)*, t. 2, *Katalog*, Warszawa 2001, s. 255; A. Panzetta, *Nuovo dizionario degli scultori italiani dell'ottocento e del primo novecento*, Vol. 2, Torino 2003, s. 777; Ricci Stefano, [w:] *Benezit Dictionary of Artists*, Vol. 11, Paris 2006, s. 987; K. Miłocka-Rachubowa, *Rzeźba włoska w Polsce około 1770–1830. Katalog*, Warszawa 2016, s. 472–473.

²¹ Skotnicki Michał, [w:] G.K. Nagler, *Neues allgemeines Künstler-Lexikon oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Formschneider, Lithographen, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter, etc.*, Bd. 16, München 1846, s. 478; Michał Skotnicki – herbu Bogoria, [w:] E. Rastawiecki, *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających. Z dołączeniem szesnastu rycin, wizerunków cenniejszych artystów*, t. 2, Warszawa 1851, s. 170; Skotnicki Michał Graf, [w:] *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker*, Bd. 31, Hrsg. H. Voellmer, Leipzig 1937, s. 120; Skotnicki (Michel ou Michał, comte de), [w:] E. Bénézit, *Dictionnaire critique...*, s. 796; Skotnicki (Michał), [w:] *Allgemeines Künstler-Lexikon*, Bd. 9, Hrsg. G. Meissner, München–Leipzig 2000, s. 271; Skotnicki, Michał von, [w:] *Benezit Dictionary of Artists*, Vol. 12, Paris 2006, s. 1309.

²² Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej: ANK], sygn. 507, t. 8, Liber copulatorum Parafii N. Marii Panny w Krakowie za lata 1797–1810, k. 80; W. Rostworowska, dz. cyt., s. 123, przypis 25.

trzymali się na dłużej, zwiedzali również Neapol²³ i Rzym. W stolicy Toskanii weszli w kosmopolityczne towarzystwo skupione wokół Louise zu Stolberg-Gedern (1752–1824), zwanej hrabiną Albany, i jej przyjaciela, francuskiego malarza François-Xavier Fabre’a (1766–1837). Przed nim hrabina była związana wiele lat z Vittorio Alfierim, będąc jeszcze żoną Karola Edwarda Stuarta, syna Marii Klementyny Sobieskiej (wnuczki króla Jana III Sobieskiego) i Jamesa Stuarta, ostatniego z tej dynastii pretendenta do brytyjskiego tronu mieszkającego w Rzymie, od którego uciekła²⁴. Louise zu Stolberg-Gedern ufundowała nagrobek Alfieriego w kościele Santa Croce dłuta największego wówczas rzeźbiarza włoskiego Antonio Canovy (1757–1822). O prowadzonym przez hrabinę salonie w pałacu Gianfigliuzzi nad rzeką Arno Julian Ursyn Niemcewicz (przypomnijmy, autor późniejszej o ponad 30 lat przeróbki utworu Foscola) pisał tak: „Najlepsze towarzystwo, już to z cudzoziemców, już z krajowych, zbierało się u pani tej: dawano tam czasem teatralne reprezentacje, najwięcej tragedie Alfieriego [*sic!*]”²⁵. Nawiązane przez Skotnickich w tym miejscu kontakty zaowocowały zarówno realizacjami artystycznymi, jak chociażby portretami obojga małżonków pędzla Fabre’a²⁶, jak i pomocą lekarską ze strony jego brata, doktora Henriego Fabre’a²⁷. Skotnicki bowiem cierpiał na gruźlicę, z której powodu zmarł w 1808 roku.

Młody Polak został początkowo pochowany w kościele San Domenico w Fiesole, gdyż prawdopodobnie mieszkał w pobliżu, wynajmując dom lub willę na stokach wzgórza wznoszącej się nad Florencją miejscowości²⁸. Wdowa po nim, Elżbieta, choć znalazła oparcie we florenckim towarzystwie, już latem 1808 roku wróciła do Krakowa. Postanowiła uczcić pamięć męża, zamawiając jego pomnik nagrobny u rzeźbiarza Stefano Ricciego, do którego dotarła również dzięki poleceniu i kontaktom zawartym w salonie u hrabiny Albany²⁹. Monument był zapewne gotowy już w 1811 roku, ale znajdował się

²³ S. i S. Mieroszewscy, *Wspomnienia lat ubiegłych*, Kraków 1964, s. 204.

²⁴ Saint-René Taillandier, *La Comtesse D’Albany*, Paris 1862, *Bibliothèque Contemporaine*; A. Ryszkiewicz, *Polonia florencka na przełomie XVIII i XIX wieku i jej portrecista F.X. Fabre*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 26, 1964, nr 3, s. 170; P. Piniński, *Ostatni sekret Stuartów. Dzieci Karoliny księżnej Albany*, tłum. K. Hildebrandt, Warszawa 2001, s. 92–97.

²⁵ J.U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, t. 2, oprac. i wstęp J. Dhim, Warszawa 1957, s. 64, cyt. za: A. Ryszkiewicz, *Polonia florencka...*, s. 175; tenże, *Francusko-polskie związki artystyczne w kręgu J.L. Davida*, Warszawa 1967, s. 117, *Z Prac Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk*.

²⁶ Portret Michała powstał w roku 1806, Elżbiety zaś rok później – zob. L. Pellicer, M. Hilairé, *François-Xavier Fabre (1766–1837) de Florence à Montpellier*, katalog wystawy Musée Fabre, Montpellier, 14.11.2007–24.02.2008, Galleria d’Arte Moderna, Torino, 11.03.2008–2.06.2008, Paris 2008, s. 304–306, nr kat. 145–146 – tam podana starsza literatura na temat obrazów.

²⁷ Tamże. L. Pellicer wspomina, że wśród dokumentów Fabre’a znajduje się liścik Skotnickiej z podziękowaniem dla obu braci napisany jeszcze przed opuszczeniem przez nią Florencji.

²⁸ We Florencji zapewne, podobnie jak w Rzymie, „choroby piersi uważane były za zaraźliwe” – jak pisał Chateaubriand, skarżąc się na problem z wynajęciem domu dla swej przyjaciółki cierpiącej na gruźlicę – Chateaubriand, *Pamiętniki zza grobu*, wybór, przekł. i kom. J. Guze, Warszawa 1991, s. 281.

²⁹ R. Caldini, *Percorso di Stefano Ricci*, [w:] tegoż, *Stefano Ricci scultore neoclassico*, fotografie di A. Sardelli, Livorno 1999, s. 18, *Firenze Musei*; W. Rostrowska, dz. cyt., s. 124.

jeszcze w pracowni artysty³⁰. W międzyczasie sytuacja fiesolańskiego kościoła stała się niepewna i nastąpiła konieczność przeniesienia ciała Skotnickiego w inne miejsce³¹. Rok później padła propozycja prestiżowego już wówczas kościoła Santa Croce. Skotnicka listownie i z pomocą florenckiego pełnomocnika zdołała uzyskać potrzebne zgody i wnieść wymagane opłaty nie tylko za przeniesienie szczątków męża, ale i ustawienie nad jego grobem pomnika dłuta Ricciego. Trzeba jednak przyznać, że bez przychylności i życzliwej pomocy wielu osób oraz instytucji nie zdołałaby tego dokonać. Sława bowiem wybranej świątyni – w tym czasie najważniejszej we Florencji – była już głośna, nawet poza włoskimi granicami. Nagrobek Skotnickiego stanął co prawda w jednej z bocznych kaplic (Castellanich), jednakże należy przypomnieć, że był on pod tym samym dachem co monumenty takich wielkich Włochów jak Galileusz, Michał Anioł, Machiavelli, Alfieri czy wielu innych zasłużonych mieszkańców ówczesnej Florencji; na uwagę zasługuje fakt, że był on pierwszym w świątyni Santa Croce upamiętnieniem cudzoziemca w interesującym nas okresie. Było to dla zmarłego malarza niewątpliwie wyróżnienie, zwłaszcza dlatego, iż umarł młodo i poza zjednaniem sobie sympatii tamtejszego środowiska nie zdołał jeszcze zbyt wiele osiągnąć, nawet w dziedzinie, którą się zajmował³². Jego pomnik został szybko zauważony i doceniony przez lokalnych badaczy. Mieli oni również świadomość, że replika tego dzieła została ustawiona w jednym z krakowskich kościołów³³.

Stało się tak, gdyż prawdopodobnie od razu (lub tuż po odkuciu nagrobka) Skotnicka zamówiła drugi, identyczny pomnik z myślą o ustawieniu go w jednej ze świątyń w rodzinnym mieście. Wybrała na ten cel katedrę krakowską na Wawelu i już w 1811 roku zwróciła się z prośbą o zgodę do kapituły katedralnej³⁴. Nie wiadomo, kiedy dokładnie

³⁰ D. M o r e n i, *Memoria intorno al risorgimento delle belle arti in Toscana e ai ristoratori delle medesime*, Firenze 1812, s. 107–108.

³¹ R. C a l d i n i, dz. cyt., s. 22.

³² Z literatury znane są tylko trzy jego obrazy: 1. *Portret podobno Zofii z ks. Czartoryskich Zamoyskiej*, obecnie miejsce przechowywania nieustalone, pokazywany był na wystawie we Lwowie na początku XX wieku (zob. *Katalog Galeryi Miejskiej. Dział II. Sztuka polska od początku XVIII w. po dzień dzisiejszy*, Lwów 1908, nr kat. 73; A. R y s z k i e w i c z, *Polonia florencka...*, s. 178; t e n ż e, *Michał Bogoria Skotnicki. (Do zagadnienia wpływów angielskich w malarstwie polskim czasów Oświecenia)*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 31, 1969, nr 2, s. 211); 2. *Autoportret*, własność prywatna (reprodukowany w: tenże, *Francusko-polskie związki...*, s. 120, przypis 34; t e n ż e, *Michał Bogoria...*, s. 209–212); 3. *Wieść o Zmartwychwstaniu Pańskim*, znajdujący się w Muzeum Podlaskim w Białymstoku (zob. J. T o m a l s k a, B. M r ó z, *Malarstwo polskie. Kolekcja Muzeum Podlaskiego w Białymstoku*, tłum. K. S a w i c k a, Białystok 2005, s. 5, 75, *Między Niebem a Ziemią*).

³³ S. C i a m p i, *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze. Politiche, ecclesiastiche, scientifiche, letterarie, artistiche dell'Italia colla Russia, colla Polonia, ed altre parti settentrionali, il tutto raccolto ed illustrato con brevi cenni biografici delli autori meno conosciuti*, Vol. 1, Firenze 1834, s. 191, nr XLIII.

³⁴ O okolicznościach uzyskania zgody i ustawienia pomnika w katedrze krakowskiej – zob. W. R o s t w o r o w s k a, dz. cyt., s. 123–128.

pomnik stanął w tym miejscu (w kaplicy Szafranców), ale są świadectwa wskazujące na to, że na początku lat 20. XIX wieku już się tam znajdował³⁵.

Rodzi się pytanie: czy Skotnicka mogła poznać osobiście Foscola? Zapewne nie, gdyż włoski poeta znalazł się we Florencji dopiero w 1812 roku, choć trafił w to samo środowisko skupione wokół hrabiny Albany i Fabre'a³⁶. Wydaje się także, że jego poemat mógł zainteresować Skotnicką dopiero po ustawieniu nagrobka męża w opiewanym przez niego kościele Santa Croce.

Nie wiemy jednak, czy i w jaki sposób krakowianka dokonywała zakupu książek po powrocie do kraju, nie zachowały się bowiem żadne należące do niej kwity i rachunki³⁷. We wspomnieniach Sobiesława i Stanisława Mieroszewskich odnajdujemy informację, że wdowa nie zaprzestała całkowicie podróżowania za granicę³⁸. Może więc podczas swych wojaży dokonywała dalszych zakupów. Nie znamy żadnych przekazów mówiących o tym, by gromadziła zbiory biblioteczne. Wiadomo jedynie, że przywiozła ze sobą do Krakowa bogatą kolekcję obrazów i rysunków, które kupowała we Włoszech wraz z mężem, oraz oba portrety pędzla Fabre'a. Niestety – jak pisali świadkowie tamtej epoki – kolekcja Skotnickich nie była prezentowana szerszej publiczności³⁹, nikt nie wiedział, co się w niej dokładnie znajduje, posiadano tylko ogólną wiedzę, że były to obrazy dawnych mistrzów (płótna cenne i wielkich rozmiarów), zbiór rycin oraz starożytnej ceramiki. Skotnicka nie wyszła ponownie za mąż, jednakże w jej domu wychowywał się Tomasz Zieliński, późniejszy kolekcjoner osiadły w Kielcach, któremu zapewne prace te były znane⁴⁰. Interesującą kwestią, choć nadal otwartą, pozostaje, czy Zieliński przejął od wdowy po malarzu jedynie pasję kolekcjonerską, czy może załączkiem jego zbioru były jakieś należące do niej wcześniej dzieła. Elżbieta, ceniąc swą kolekcję i chcąc jeszcze w inny sposób – poza wspomnianym pomnikiem nagrobnym – upamiętnić swego męża, nosiła się z zamiarem utworzenia stypendium jego imienia na wyjazd do Włoch dla dwóch początkujących malarzy. Fundusze na ten cel miały pochodzić właśnie ze zgromadzonego zbioru, który chciała początkowo zapisać hrabinie Potockiej (Zofii z Branickich, zamieszkującej w pałacu Pod Baranami zlokalizowanym w sąsiednim w stosunku do kamienicy Skotnickiej narożniku rynku)⁴¹. Od kolekcji wycenionej

³⁵ A. Grabowski, *Historyczny opis miasta Krakowa i jego okolic*, Kraków 1822, s. 99.

³⁶ L. Pellicer, M. Hilaire, dz. cyt., s. 380.

³⁷ ANK, Zespół IT 522.

³⁸ S. i S. Mieroszewscy, dz. cyt., s. 204.

³⁹ *Pamiętniki krakowskiej rodziny Louisów (1831–1869)*, oprac. J. Zathay, przedm. J. Bieniarzówna, Kraków 1962, s. 225, *Pamiętniki i Wspomnienia. Seria I, Pamiętniki Polskie*; [H. Dąbczańska-Budzyńska], *Pamiętnik*, oprac. J. Fijałek, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” IX, 1963, s. 314–315; A. Ryszkiewicz, *Michał Bogoria...*, s. 212.

⁴⁰ „Gazeta Warszawska” 1858, nr 166, s. 3; J. Lepkowski, *Zbiór ś.p. Tomasza Zielińskiego w Kielcach. Oddział Starożytności*, Warszawa 1860, s. III; I. Jakimowicz, *Tomasz Zieliński i jego zbiory*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, t. 6, 1970, s. 245; t a ż, *Tomasz Zieliński. Kolekcjoner i mecenas*, Wrocław 1973, s. 15, *Studia z Historii Sztuki*, t. 15.

⁴¹ ANK, Archiwum Potockich z Krzeszowic, sygn. AKPot. 717, s. 47.

przez Skotnicką na 10 000 złotych polskich Potocka miała wypłacać stypendium będące procentem od tej kwoty w wysokości 4000 złotych polskich rocznie. Potocka jednak odmówiła i jak wspominał Józef Wawel-Louis, uniosła się honorem i wręcz poczuła się urażona tą propozycją⁴². Wobec tego w testamencie spisany w 1844 roku Skotnicka zapisała swe zbiory Uniwersytetowi Jagiellońskiemu z tą samą myślą utworzenia stypendium dla młodych malarzy⁴³. Zamiar ten nie doszedł do skutku za życia Elżbiety, a nawet i później, gdyż jak dotychczas podawano w literaturze, wielki pożar Krakowa z 18 lipca 1850 roku miał strawić wszystkie zbiory⁴⁴. Okazuje się jednak, że nie jest to prawda, gdyż wysłany już po tym fatalnym zdarzeniu przez Uniwersytet do spadkobiercy Skotnickiej jako rzeczoznawca profesor malarstwa Wojciech Korneli Stattler ocenił kolekcję na tyle wysoko, że rekomendował ją nadal do zakupu⁴⁵. Do tego jednak z niewyjaśnionych powodów nie doszło. W innym razie związki Skotnickiej z Wszechnicą Jagielloń-

⁴² Józef Wawel-Louis (właśc. Józef Tadeusz Louis) pisał: „Pani Potocka jednak nie zgodziła się na to, gdyż nie miała ochoty wydać 100 000 złp. [Wawel-Louis podaje błędną kwotę – W. R.-K.] za obrazy, których nikt nie widział, aby zaspokoić ambicję pani Skotnickiej, która chciała być dobrodziejką z cudzej kieszeni i jako taka na wieki figurować” – zob. *Pamiętniki krakowskiej...*, s. 225.

⁴³ Na posiedzeniu Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego 31 października 1849 roku po raz pierwszy przedstawiono sprawę zapisu testamentowego Elżbiety Skotnickiej, spisanego jeszcze w 1844 roku, obejmującego obrazy i ryciny (oraz ceramikę etruską), które miały zostać podarowane uczelni w zamian za coroczne stypendium dla wybranego studenta do Włoch. W celu oceny wartości i przydatności dydaktycznej tych dzieł wysłano do ich obejrzenia w roli ekspertów [W.K.] Stattlera (malarza), Radziwońskiego (prawdopodobnie Jana, profesora Uniwersytetu – lekarza związanego z rodziną Potockich oraz kolekcjonera) i Strzeleckiego (zapewne chodzi o Antoniego, zbieracza i byłego pracownika biblioteki wilanowskiej), którzy pozytywnie zaopiniowali ten zbiór, Senat zaś przychylił się do jego przyjęcia i spełnienia woli testatorki – Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego [dalej: AUJ], sygn. S I 72 (409), Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego 1845–1851, s. 168–170. W czerwcu 1850 roku sprawa legatu wciąż jednak nie była załatwiona, gdyż sukcesor zmarłej Kazimierz Brzozowski domagał się od władz Uniwersytetu decyzji, czy przyjmują one ten dar – AUJ, sygn. S I 72 (409), *Protokoły posiedzeń...*, s. 275–276.

⁴⁴ T. J. S t e c k i, *Pomnik malarza Skotnickiego we Florencji*, „Tygodnik Illustrowany”, t. 2, 1876, nr 36, s. 146; J. K r e m e r, *Podróż do Włoch*, t. 3, *Medyolan, Pawia, Genua, Florencyja*, Warszawa 1878, s. 241, *Dziela Józefa Kremera*, t. 8; *Pamiętniki krakowskiej...*, s. 225, przypis 14; H. Dąbcańska-Budzynowska pisała, że fundacja nie doszła do skutku, gdyż „władze uniwersyteckie uważały ten [finansowy] warunek za nazbyt uciążliwy i nie do przyjęcia” – zob. [H. Dąbcańska-Budzynowska], dz. cyt., s. 315; A. R y s z k i e w i c z, *Polonia florencka...*, s. 180; t e n ż e, *Michał Bogoria...*, s. 212; K. M i k o c k a - R a c h u b o w a, *Canova...*, s. 255; K. G r o d z i s k a, *Krakowianki zapomniane. O niezwykłych paniach pochowanych na Cmentarzu Rakowickim 1803–1920*, współpr. A. R u d n i k, Kraków 2011, s. 104.

⁴⁵ Jak podano na posiedzeniu Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego w listopadzie 1850 roku, powołując się na opinię W.K. Stattlera, „pomimo wielkiego skutkiem pożaru uszkodzenia obrazów znacznego ubytku rycin i naczyń etruskich – pozostały zbiór jeszcze posiada taką wartość, że [...] Senat Akademicki postanowił przyjąć bezwarunkowo pozostały legat a co się tycze uronionych jego części, o ile przyczyną tego nie był pożar, odzyskanie takowych drogą właściwą poszukiwać” – AUJ, sygn. S I 72 (409), *Protokoły posiedzeń...*, s. 323–327; K. M r o z o w s k a, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach od 1795–1850*, [w:] M. C h a m c ó w n a, K. M r o z o w s k a, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w la-*

ską byłyby jeszcze mocniejsze. Wiadomo, że zbiory przetrwały katastrofę pożaru, być może zostały rozproszone przez spadkobierców (jak sugerowała Helena Dąbczańska, znana lwowska kolekcjonerka, a zarazem potomkini ciotki Skotnickiej⁴⁶, ubolewając równocześnie nad tym, że sama nie mogła zostać ich właścicielką⁴⁷, jednakże ich losy nadal w dużej mierze pozostają zagadką. Na ich ślad można natrafić w Muzeum Narodowym w Krakowie, któremu Emilia z Brzozowskich Kicińska przekazała w 1883 roku wspomniane portrety Skotnickich pędzla Fabre'a⁴⁸.

Znów więc pojawia się nazwisko Kicińskiej, wspomniane już w kontekście daru dla BJ egzemplarza dzieła Ugo Foscola. W tym miejscu należy zatem sprawdzić, czy obie Kicińskie (zarówno ofiarodawczyni Muzeum z 1883 roku, jak i BJ z 1935 roku) były ze sobą spokrewnione oraz jaki miały związek ze Skotnicką.

*

Poszukując informacji o osobie darczyńcy, sprawdziłam księgę przybytków Biblioteki Jagiellońskiej, czyli akcesji za lata (właściwie za rok akademicki) 1935/1936⁴⁹. Jak się okazuje, książki podarowane przez niejaką Kicińską to okazały księgozbiór liczący ponad 100 egzemplarzy, składający się z pozycji zagranicznych (nawet Wrocław i Gdańsk występują pod obco brzmiącymi nazwami: Breslau i Danzig) wydanych w dużej mierze w największych stolicach europejskich (Paryżu, Londynie, Wiedniu, Rzymie, Berlinie), ale i w innych miastach: niemieckich (Halle, Lipsku, Frankfurcie, Dreźnie, Weimarze, Monachium, Ratyzbonie), włoskich (Wenecji, Florencji, Neapolu, Brescii) oraz w Amsterdamie, Brukseli, Hadze, Brnie, Grazu, Grenoble, Genewie, Lozannie, Lwowie czy Sankt Petersburgu. Najstarsza publikacja ukazała się w 1734 roku, najmłodsza zaś w 1909 roku. Najwcześniejszy wpis w księdze akcesji dotyczący daru Kicińskiej pochodzi z 18 maja 1936 roku, a najpóźniejszy z 22 czerwca 1936 roku. Obejmował on więc łącznie następujące pozycje spisu: nr 1393–1395 i 1473–1497, 1543–1599, 1627–1647, 1651, 1690–1718.

Źródło to jednak nie pozwoliło ustalić nawet imienia ofiarodawczyni. Wydawało się, że pomocne mogłyby się okazać dokumenty przechowywane w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego dotyczące darów i zapisów na rzecz BJ w interesującym nas okresie⁵⁰.

tach 1765–1850, red. K. O p a ł e k, t. 2, cz. 1, Warszawa–Kraków 1965, s. 234, *Wydawnictwa Jubileuszowe – Uniwersytet Jagielloński*, t. 21.

⁴⁶ Helena była prawniczką Franciszka Laśkiewicza, stryja Elżbiety Skotnickiej. Pisała o niej jako o swej babce – zob. [H. Dąbczańska - Budzynowska], dz. cyt., s. 314.

⁴⁷ Tamże, s. 315.

⁴⁸ [J.T. L o u i s] J.L., *Przechadzka kronikarza po Rynku krakowskim. Z piętnastu rycinami*, Kraków 1890, s. 130; *Przewodnik po Muzeum Narodowym w Krakowie*, Kraków 1911, s. 57, poz. 1093, 1097; A. R y s z k i e w i c z, *Polonia florencka...*, s. 178, przypis 31.

⁴⁹ Archiwum Biblioteki Jagiellońskiej, Akcesja 1935/36, księga B (dary różnych osób i autorów).

⁵⁰ W aktach dotyczących BJ nie odnotowano daru Kicińskiej – AUJ, sygn. S II 914, Egzemplarz obowiązkowy i dary 1858, 1876–1937; nie odnotowano go również w: AUJ, sygn. S II 89, Protokoły posiedzeń

Wszakże i one w tej sprawie zawiodły. Nadal nic więcej nie było wiadomo o Kicińskiej. Z pomocą w jej identyfikacji przyszedł dopiero spis ludności miasta Krakowa z 1910 roku⁵¹. Figurują w nim Urszula Kicińska (1844–1930⁵²) herbu Rogala i jej córka Anna (ur. 1875), zamieszkałe w Rynku Głównym pod numerem 26. Zatem w roku 1936 (kiedy nastąpił dar dla BJ) Urszula z Łempickich Kicińska już nie żyła, więc dar musiała przekazać jej córka Anna. Z kolei Emilia z Brzozowskich Kicińska, ofiarodawczyni dla Muzeum Narodowego w Krakowie, była teściową Urszuli z Łempickich Kicińskiej⁵³. Może z tego wynikać, że zbiory (i to nie tylko artystyczne) należące dawniej do Skotnickiej w latach 30. XX wieku nadal znajdowały się w rękach rodziny Kicińskich.

Kamienica zwana „Pod Świętym Janem Kapistranem”, znajdująca się przy Rynku Głównym 26, do roku 1849 należała do Elżbiety Skotnickiej, która zresztą tam zmarła⁵⁴. Dom po niej zakupiła w roku 1850 Emilia z Brzozowskich Kicińska – jak podawał Wawel-Louis⁵⁵. Jednakże według innych źródeł była krewną Skotnickiej, wnuczką jej rodzonej ciotki Teresy z Laškiewiczów Brzozowskiej, i miała jej dom odziedziczyć⁵⁶. Źródło z 1905 roku podaje: „Dziś posiadają ją [kamienicę] Adam i Anna Kicińscy wnukowie Emilii Kicińskiej posiadający kilka portretów familijnych Laškiewiczów”⁵⁷. Nie ma więc pewności, ale na podstawie wszystkich przytoczonych przesłanek można przypuszczać, że omawiany egzemplarz *Dei Sepolcri* Foscola był pierwotnie własnością Elżbiety z Laškiewiczów Skotnickiej.

*

Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego [za l. 1932–1935] ani w: AUJ, sygn. S II 90, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego [za l. 1935–1939].

⁵¹ ANK, sygn. 29/90/0/-/2, Spis ludności miasta Krakowa, 1910, t. 2, s. 578–579, poz. 2699; za zwrócenie mi uwagi na to źródło dziękuję pani dr Żanecie Kubic z Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Maius.

⁵² Rok śmierci podany według poznańskiej kartoteki meldunkowej z lat 1870–1931 – Archiwum Państwowe w Poznaniu, sygn. 53/474/0/19.3/14601, Kartoteka ewidencji ludności 1870–1930, k. 627.

⁵³ *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 6, oprac. S. U r u s k i, współudz. A. A. K o s i ń s k i, wykończenie i uzupeł. A. W ł o d a r s k i, Warszawa 1909, s. 301.

⁵⁴ ANK, Liber Defunctorum, t. 8 (Akta zgonów – Parafia N. Marii Panny za lata 1841–57), s. 100; W. K o m o r o w s k i, A. S u d a c k a, *Rynek Główny w Krakowie*, Wrocław 2008, s. 301–302, *Nasze Pamiątki i Krajobrazy*.

⁵⁵ [J. T. L o u i s] J . L ., dz. cyt., s. 128–130.

⁵⁶ ANK, Zespół IT 522 – to dokumenty przekazane przez dr. Adama Bogusza, czyli bratanka Emilii z Brzozowskich Kicińskiej; ANK, Archiwum Adama Bogusza – adwokata w Krakowie, sygn. 29/1416/0/1.5/34 (Materiały genealogiczne – historyczne do rodzin spokrewnionych z Boguszami...), s. 24–25 – Bogusz przed 1920 rokiem pisał: „Dom ten nabyła na licytacji Elżbieta Skotnicka w r. 1829 za 317.612 złp. 15 gr i zapisała go Emilii z Brzozowskich Kicińskiej wnuczce swej rodzonej ciotki Teresy z Laškiewiczów Brzozowskiej. Dom tej pozostaje dotąd wraz z pamiątkami po Elżbiecie Skotnickiej w rękach rodziny Rogala Kicińskich”; A. B o n i e c k i, *Herbarz polski*, cz. 1, *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. 2, Warszawa 1900, s. 199.

⁵⁷ ANK, Zespół IT 522.

Trudno jest śledzić losy każdej książki, jednakże czasami przypadek sprawia, że możemy się o poszczególnych egzemplarzach danego dzieła dowiedzieć czegoś więcej. Pragnę wyrazić więc nadzieję, że te rozważania okażą się ciekawe, również dla literaturoznawców zajmujących się twórczością włoskich pisarzy. Być może tekst ten stanie się pretekstem i zachętą dla innych badaczy do zajęcia się księgozbiorem przekazany przez Kicińską Bibliotecę Jagiellońską. Jest duże prawdopodobieństwo, iż w którejś z książek, zwłaszcza tych z pierwszej połowy XIX wieku, odnajdą się wskazówki albo wręcz dowód przynależności do biblioteki Skotnickiej. Może udałoby się zidentyfikować inne pozycje opatrzone numerami mniejszymi niż 390 (numer omawianego egzemplarza).

Poemat *Dei Sepolcri* Foscola miał szczególne znaczenie dla Włochów, ale nie wiadomo, czy utwór ten był znany i tak popularny wśród Polaków w tak wczesnym okresie (poprzedzającym wydanie przeróbki Niemcewicza). Sam kościół Santa Croce natomiast był często odwiedzany przez polskich podróżnych, gdyż znajdował się na liście głównych atrakcji Florencji, w której zatrzymywano się w drodze z kraju do Rzymu lub w powrotnej. Dzięki poruszonym przeze mnie wątkom włoski poemat zyskuje w pewien sposób polski kontekst. Należy jedynie żałować, że Skotnicki nie wyróżnił się swym życiem na tyle (lub po prostu zmarł za późno), by jego sylwetka bądź pomnik trafiły na karty utworu Foscola.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne i archiwalne:

Archiwum Biblioteki Jagiellońskiej, Akcesja 1935/36, księga B.

Archiwum Narodowe w Krakowie

ANK, Archiwum Adama Bogusza – adwokata w Krakowie, sygn. 29/1416/0/1.5/34 (Materiały genealogiczne – historyczne do rodzin spokrewnionych z Boguszami...).

ANK, Archiwum Potockich z Krzeszowic, sygn. AKPot. 717.

ANK, Liber Defunctorum, t. 8 (Akta zgonów – Parafia N. Marii Panny za lata 1841–57).

ANK, sygn. 29/90/0/-/2, Spis ludności miasta Krakowa, 1910, t. 2.

ANK, sygn. 507, t. 8, Liber copulatorum Parafii N. Marii Panny w Krakowie za lata 1797–1810.

ANK, Zespół IT 522.

Archiwum Państwowe w Poznaniu, sygn. 53/474/0/19.3/14601, Kartoteka ewidencji ludności 1870–1930.

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego

AUJ, sygn. S I 72 (409), Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego 1845–1851.

AUJ, sygn. S II 89, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego [za l. 1932–1935].

AUJ, sygn. S II 90, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego [za l. 1935–1939].

AUJ, sygn. S II 914, Egzemplarz obowiązkowy i dary 1858, 1876–1937.

Literatura:

Boniecki A., *Herbarz polski*, cz. 1, *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. 2, Warszawa 1900.

- Caldini R., *Percorso di Stefano Ricci*, [w:] tegoż, *Stefano Ricci scultore neoclassico*, fotografie di A. Sardelli, Livorno 1999, s. 12–47, *Firenze Musei*.
- Chateaubriand, *Pamiętniki z za grobu*, wybór, przekł. i kom. J. Guze, Warszawa 1991.
- Ciampi S., *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze. Politiche, ecclesiastiche, scientifiche, letterarie, artistiche dell'Italia colla Russia, colla Polonia, ed altre parti settentrionali, il tutto raccolto ed illustrato con brevi cenni biografici delli autori meno conosciuti*, Vol. 1, Firenze 1834.
- [Dąbcańska-Budzynowska H.], *Pamiętnik*, oprac. J. Fijałek, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” IX, 1963, s. 37–360.
- Foscolo U., *Dei Sepolcri. Carme*, Brescia 1807.
- Foscolo, Ugo, [w:] *The New Encyclopædia Britannica*, ed. J.E. Safra, Vol. 4, Chicago 2003, s. 897.
- Gazeta Warszawska” 1858, nr 166.
- Gierowski J.A., *Historia Włoch*, Wrocław 1985.
- Grabowski A., *Historyczny opis miasta Krakowa i iego okolic*, Kraków 1822.
- Grodziska K., *Krakowianki zapomniane. O niezwykłych paniach pochowanych na Cmentarzu Rakowickim 1803–1920*, współpr. A. Rudnik, Kraków 2011.
- Jakimowicz I., *Tomasz Zieliński i jego zbiory*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, t. 6, 1970, s. 239–389.
- Jakimowicz I., *Tomasz Zieliński. Kolekcjoner i mecenas*, Wrocław 1973, *Studia z Historii Sztuki*, t. 15.
- Katalog Galerii Miejskiej. Dział II. Sztuka polska od początku XVIII w. po dzień dzisiejszy*, Lwów 1908.
- Komorowski W., Sudacka A., *Rynek Główny w Krakowie*, Wrocław 2008, *Nasze Pamiątki i Krajobrazy*.
- Koomen A. de, *L'Età dei Lumi e il Sublime. I Monumenti a Niccolò Machiavelli e a Vittorio Alfieri*, [w:] *Il Pantheon di Santa Croce a Firenze*, a cura di L. Berti, Firenze 1993, s. 183–220.
- Krakowski P., *Ruiny i groby w sztuce preromantyzmu i romantyzmu*, „Folia Historiae Artium”, t. 14, 1978, s. 103–129.
- Kremer J., *Podróż do Włoch*, t. 3, *Medyolan, Pawia, Genua, Florencyja*, Warszawa 1878, *Dzieła Józefa Kremera*, t. 8.
- Lord Byron, *Childe Harold's Pilgrimage. A Romaunt*, London 1812.
- [Louis J.T.] J.L., *Przechadzka kronikarza po Rynku krakowskim. Z piętnastu rycinami*, Kraków 1890.
- Łepkowski J., *Zbiór ś.p. Tomasza Zielińskiego w Kielcach. Oddział Starożytności*, Warszawa 1860.
- Michał Skotnicki – herbu Bogoria*, [w:] E. Rastawiecki, *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających. Z dołączeniem szesnastu rycin, wizerunków celniejszych artystów*, t. 2, Warszawa 1851, s. 170.
- Miroszewscy S. i S., *Wspomnienia lat ubiegłych*, Kraków 1964.
- Mikocka-Rachubowa K., *Canova – jego krąg i Polacy (około 1780–1850)*, t. 2, *Katalog*, Warszawa 2001.
- Mikocka-Rachubowa K., *Rzeźba włoska w Polsce około 1770–1830. Katalog*, Warszawa 2016.
- Mme de Staël Holstein, *Corinne ou l'Italie*, t. 1–2, Paris 1807.
- Monumenti sepolcrali della Toscana*, disegnati da V. Gozzini e incisi da G.P. Lasinio sotto la direzione dei signori cav. P. Benvenuti e L. de Cambray Digny, Firenze 1819.
- Moreni D., *Memoria intorno al risorgimento delle belle arti in Toscana e ai ristoratori delle medesime*, Firenze 1812.
- Mrozowska K., *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach od 1795–1850*, [w:] M. Chamcówna, K. Mrozowska, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765–1850*, red. K. Opalek, t. 2, cz. 1, Warszawa–Kraków 1965, s. 61–235, *Wydawnictwa Jubileuszowe – Uniwersytet Jagielloński*, t. 21.
- O'Connor A., *Firenze. La città e la memoria nell'Ottocento*, trad. V. Ballarotti, A. O'Connor, Firenze 2008.
- Pamiętniki krakowskiej rodziny Louisów (1831–1869)*, oprac. J. Zathay, przedm. J. Bieniarzówna, Kraków 1962, *Pamiętniki i Wspomnienia. Seria 1, Pamiętniki Polskie*.
- Panzetta A., *Nuovo dizionario degli scultori italiani dell'ottocento e del primo novecento*, Vol. 2, Torino 2003.
- Pellicer L., Hilaire M., *François-Xavier Fabre (1766–1837) de Florence à Montpellier*, katalog wystawy Musée Fabre, Montpellier, 14.11.2007–24.02.2008, Galleria d'Arte Moderna, Torino, 11.03.2008–2.06.2008, Paris 2008.

- Piniński P., *Ostatni sekret Stuartów. Dzieci Karoliny księżnej Albany*, tłum. K. Hildebrandt, Warszawa 2001.
- Przewodnik po Muzeum Narodowym w Krakowie*, Kraków 1911.
- Ricci (Stefano), [w:] E. Bénézit, *Dictionnaire critique et documentaire des Peintres, Sculpteurs, Dessinateurs et Graveurs*, t. 7, Paris 1966, s. 218.
- Ricci Stefano, [w:] *Benezit Dictionary of Artists*, Vol. 11, Paris 2006, s. 987.
- Ricci Stefano, *Bildhauer*, [w:] *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker*, Bd. 28, Hrsg. H. Vollmer, Leipzig 1934, s. 256.
- Rodzina. *Herbarz szlachty polskiej*, t. 6, oprac. S. Uruski, współudz. A.A. Kosiński, wykończenie i uzup. A. Włodarski, Warszawa 1909.
- Rostworowska W., *Pomnik Michała Bogorii Skotnickiego a nekropolia wawelska na przełomie XVIII i XIX wieku*, [w:] *Wzgórze wawelskie w słowie i w obrazie. Z badań nad kulturą wieku XIX*, red. nauk. J. Winiewicz-Wolska, J. Ziętkiewicz-Kotz, Kraków 2014, s. 117–130.
- Rostworowska-Kenig W., *Katedra krakowska w pierwszej połowie XIX wieku – od nekropolii królów do panteonu narodowego*, „*Studia Waweliana*”, t. 19, 2018 [2021], s. 65–86.
- Ryszkiewicz A., *Francusko-polskie związki artystyczne w kręgu J.L. Davida*, Warszawa 1967, *Z Prac Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk*.
- Ryszkiewicz A., *Michał Bogoria Skotnicki. (Do zagadnienia wpływów angielskich w malarstwie polskim czasów Oświecenia)*, „*Biuletyn Historii Sztuki*”, t. 31, 1969, nr 2, s. 209–212.
- Ryszkiewicz A., *Polonia florencka na przełomie XVIII i XIX wieku i jej portrecista F.X. Fabre*, „*Biuletyn Historii Sztuki*”, t. 26, 1964, nr 3, s. 169–185.
- Saint-René Taillandier, *La Comtesse D'Albany*, Paris 1862, *Bibliothèque Contemporaine*.
- Skotnicki (Michał), [w:] *Allgemeines Künstler-Lexikon*, Bd. 9, Hrsg. G. Meissner, München–Leipzig 2000, s. 271.
- Skotnicki (Michel ou Michal, comte de), [w:] E. Bénézit, *Dictionnaire critique et documentaire des Peintres, Sculpteurs, Dessinateurs et Graveurs*, t. 7, Paris 1966, s. 796.
- Skotnicki Michał Graf, [w:] *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker*, Bd. 31, Hrsg. H. Vollmer, Leipzig 1937, s. 120.
- Skotnicki Michał, [w:] G.K. Nagler, *Neues allgemeines Künstler-Lexikon oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Formschneider, Lithographen, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter, etc.*, Bd. 16, München 1846, s. 478.
- Skotnicki, Michał von, [w:] *Benezit Dictionary of Artists*, Vol. 12, Paris 2006, s. 1309.
- Stecki T.J., *Pomnik malarza Skotnickiego we Florencji*, „*Tygodnik Ilustrowany*”, t. 2, 1876, nr 36, s. 146.
- Stendhal, *Rome, Naples et Florence, en 1817*, Paris 1817.
- Tomalska J., Mróz B., *Malarstwo polskie. Kolekcja Muzeum Podlaskiego w Białymstoku*, tłum. K. Sawicka, Białystok 2005, *Między Niebem a Ziemią*.
- Ugniewska J., *Ugo Foscolo*, [w:] H. Kralowa i in., *Historia literatury włoskiej*, t. 2, *Od Arkadii po czasy współczesne*, Warszawa 1997, s. 102–106.
- Ulewicz T., *Juliana Ursyna Niemcewicz: „Grobny”*. (Przeróbka polska poematu Ugo Foscola Dei Sepolcri), [w:] *Miscellanea z okresu Romantyzmu*, red. S. Pigoń, Wrocław 1956, s. 34–63, *Archiwum Literackie*, t. 1.

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest przechowywanemu w Bibliotece Jagiellońskiej egzemplarzowi pierwszego wydania utworu *Dei Sepolcri* Ugo Foscola z roku 1807. Celem rozważań nie jest jednak analiza samego tekstu, lecz próba rozwikłania zagadki, do kogo dzieło to pierwotnie mogło należeć. Zidentyfikowawszy osobę ofiarodawczyni – Kicińską, dotarłam następnie do Elżbiety z Lańkiewiczów Skotnickiej, która mogła być właścicielką części przekazanego w latach 30. XX wieku księgozbioru. Wskazują na to nie tylko łączące obie panie więzy krwi, ale również

powód, dla którego prawdopodobnie Skotnicka nabyła omawiany egzemplarz włoskiego dzieła. Wokół tematyki grobów wielkich i zasłużonych Włochów we florenckim kościele Santa Croce osnuty jest poemat Foscolo, tam zaś kilka lat po jego wydaniu złożono szczątki Michała Bogorii Skotnickiego, polskiego malarza i męża Elżbiety. Zasadnym wydało mi się więc zrekonstruowanie historii tego konkretnego dzieła i przybliżenie jej czytelnikom „Biuletynu Biblioteki Jagiellońskiej”.

SŁOWA KLUCZOWE:

groby, Ugo Foscolo, Elżbieta z Laškiewiczów Skotnicka, Florencja, Urszula z Łempickich Kicińska, Anna Kicińska, kościół Santa Croce

A LUXURY COPY OF *DEI SEPOLCRI* BY UGO FOSCOLO IN THE COLLECTIONS OF THE JAGIELLONIAN LIBRARY – ITS ORIGIN AND HOW IT GOT TO KRAKÓW

SUMMARY

This article is devoted to a copy of the first edition of Ugo Foscolo's *Dei Sepolcri* from 1807, held in the Jagiellonian Library. However, its aim is not to analyse the text itself but to make an attempt to solve the mystery of whom the work might have originally belonged to. Having identified the donor, a woman named Kicińska, I next managed to get through to Elżbieta Skotnicka *née* Laškiewicz, who may have been the owner of a part of the book collection donated in the 1930s. This is attested not only by the blood ties between the two women, but also by the reason why it was likely Skotnicka who acquired the aforementioned copy of the Italian work. Foscolo's poem is set around the theme of the graves of great and distinguished Italians in the Florentine church of Santa Croce, where the remains of Michał Bogoria Skotnicki, a Polish painter and Elizabeth's husband, were actually interred several years after its publication. It therefore seemed worthwhile to me to reconstruct the history of this particular work and to present it to the readers of "Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej."

KEYWORDS:

tombs, Ugo Foscolo, Elżbieta Skotnicka *née* Laškiewicz, Florence, Urszula Kicińska *née* Łempicka, Anna Kicińska, Santa Croce church

NATALIA BIAŁKA
Uniwersytet Jagielloński
Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej
 <https://orcid.org/0000-0002-2557-8410>

DOI: 10.26106/hfcq-fr93

„GAZETA LITERACKA” JAKO PRZYKŁAD EFEMERYDY LITERACKIEJ OKRESU AUTONOMII GALICYJSKIEJ

Narodziny prasy lwowskiej datuje się na XVII wiek. Pierwsze gazety wydawane nad Pełtwią miały charakter ulotny, ukazywały się okazjonalnie i nie cieszyły się zbyt dużym zainteresowaniem mieszkańców Lwowa, którym wystarczały czasopisma kolportowane z Warszawy. Wcielenie miasta do monarchii habsburskiej w latach 70. XVIII wieku znacznie utrudniło korzystanie z prasy warszawskiej. Brak lokalnych tytułów periodycznych był dla społeczności lwowskiej coraz bardziej uciążliwy, zwłaszcza że miasto stało się stolicą Królestwa Galicji i Lodomerii. Z powodu trudnej sytuacji polityczno-gospodarczej, cenzury oraz restrykcyjnego austriackiego prawa prasowego pierwsze inicjatywy założenia rodzimej gazety trudno uznać za udane. Dwa pierwsze tytuły prasy lwowskiej – „Relacja Prawdziwa Pogromu Pogaństwa pod Białą Cerkwią roku 1626, dnia 7 octobra 1626 przez Stefana Chmieleckiego” oraz „Relacja Koronacji Cudownego Obrazu Najświętszej Maryi Panny na Górze Różańcowej Ww. OO. Dominikanów Prowincji Ruskiej” stanowiły okolicznościowe jednodniówki i nie można ich zaliczyć do regularnie ukazujących się periodyków¹.

Dynamiczny rozwój czasopiśmiennictwa polskiego nastąpił po nadaniu autonomii Galicji w 1867 roku. Lwów stał się wówczas ważnym ośrodkiem administracyjnym, ze stale wzrastającą liczbą ludności, dobrze rozwiniętym systemem komunikacyjnym oraz swobodą w posługiwaniu się językiem polskim w urzędach i szkołach. Stojąca

¹ H. Rusińska-Giertych, *Czasopiśmiennictwo lwowskie do końca XVIII wieku*, „Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології” 2007, № 2, Вип. 2, s. 76–77, [online] http://library.lnu.edu.ua/bibl/images/Vudanna_WEB_pdf/1Visnuk_NB/2007_Vupysk_II/76–84.pdf [dostęp: 16.02.2019].

na wysokim poziomie oświata, prężenie działające instytucje, towarzystwa oraz stowarzyszenia kulturalne i naukowe stymulowały ruch intelektualny, wpływając również na rozkwit lokalnej prasy we Lwowie².

Zgodnie z ustaleniami Jerzego Jarowieckiego w latach 1864–1918 na terenie Lwowa ukazywało się 1120 tytułów prasowych, w tym 951 w języku polskim (według Władysława Marka Kolasy – 953)³. Szybko przybywało nowych czasopism. W 1864 roku wydawano 27 periodyków, w 1867 roku – 35, w 1877 roku – 70, w 1890 roku – 105, a w 1912 roku – 248 pism. Pod względem tematycznym najliczniejsza była grupa czasopism społeczno-politycznych (134 tytuły), znacznie mniej drukowano periodyków humorystyczno-satyrycznych (50 tytułów) oraz literacko-artystycznych (49 tytułów). Żywotność czasopism była niska. Najwięcej tytułów nacechowanych było efemerycznością, często przestawały ukazywać się po kilku lub kilkunastu numerach – 329 tytułów wydawano nie dłużej niż rok, 160 tytułów utrzymywało się na rynku wydawniczym od roku do dwóch lat, a 169 tytułów od trzech do pięciu lat⁴. Do efemerycznych czasopism literackich Bronisław Nadolski zalicza: „Echo Literackie”, „Kronikę Społeczno-Literacką”, „Przedświt Społeczno-Literacki”, „Świat Powieściowy”, „Przegląd Literacki”, „Trybunę” oraz „Ziarno”⁵ – pisma źle redagowane, o niedopracowanych założeniach programowych. Efemerydy czasopiśmiennicze były zjawiskiem typowym nie tylko dla Lwowa. Z badań Kolasy wynika, że w Krakowie rotacja rynku wydawniczego była nawet większa – do pierwszej rocznicy publikowania nie dotrwało ponad 428 periodyków⁶.

Celem artykułu jest przedstawienie „Gazety Literackiej. Najtańszego pisma w Galicji” (dalej: GL), efemerycznego czasopisma wydawanego w roku 1871 we Lwowie, w tym omówienie zawartości treściowej periodyku oraz ukazanie go w szerszym kontekście ruchu wydawniczego Lwowa okresu autonomii galicyjskiej. Podstawę analizy stanowiło 9 numerów pisma, udostępnionych w formie zdigitalizowanej w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej⁷.

² J. Jarowiecki, *Prasa lwowska w latach 1864–1918. Bibliografia*, [online] <http://rep.up.krakow.pl/xmlui/handle/11716/2139?show=full> [dostęp: 16.02.2019].

³ J. Jarowiecki, *Czy Lwów był „pustynią kulturalną”? Czasopisma społeczno-kulturalne i literackie w latach autonomii galicyjskiej*, [w:] *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek). Paralele i różnice*, red. nauk. J. Gwióździk i E. Rózycki, Katowice 2004, s. 233–235; W. M. Kolaś, *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku). Naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009*, Kraków 2013, s. 294.

⁴ J. Jarowiecki, *Czy Lwów był...*, s. 229–251.

⁵ B. Nadolski, *Lwowskie czasopiśmiennictwo literackie w XIX wieku*, „Pamiętnik Literacki”, t. 33, 1936, nr 1/4, s. 460.

⁶ W.M. Kolaś, dz. cyt., s. 330.

⁷ „Gazeta Literacka. Najtańsze pismo w Galicji” I, 1871, nr 1 (27 V) – nr 9 (11 VIII), [online] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/644313> [dostęp: 16.02.2019]; obiekty cyfrowe uzyskano w ramach projektu „Patrimonium – digitalizacja i udostępnienie polskiego dziedzictwa narodowego ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej”, realizowanego w latach 2017–2020, dostępne są także w serwisie Polona.

STAN BADAŃ

Badania nad historiografią prasy lwowskiej rozpoczęły się jeszcze przed II wojną światową, głównie za sprawą Nadolskiego. Badacz ten, specjalizujący się w lwowskich pismach humorystycznych⁸ i literackich⁹, w artykule *Lwowskie czasopiśmiennictwo literackie* z 1936 roku dowodził, że Lwów w latach 1867–1915 charakteryzował się marazmem w twórczości literackiej, potwierdzając tym samym wcześniejszą opinię Wincen-tego Pola, przyrównującego życie literackie Lwowa do „pustyni kulturalnej”¹⁰.

Studia nad rozwojem lwowskiej prasy zintensyfikowano po II wojnie światowej, czego efektem były liczne polskie publikacje na temat periodyków wydawanych nad Peł-twią. W okresie PRL zagadnienie czasopiśmiennictwa lwowskiego było przedmiotem badań między innymi Krzysztofa Dunin-Wąsowicza, specjalizującego się w pismach lu-dowych¹¹, Jerzego Myślińskiego, zajmującego się prasą Galicji doby autonomicznej, w szczególności prasą naukową¹² oraz Tadeusza Krzyżanowskiego i Ewy Skorupy, bada-jących lwowskie pisma humorystyczno-satyryczne¹³. W tym czasie pojawiły się również pierwsze niepublikowane rozprawy doktorskie analizujące konkretne tytuły prasowe, na przykład Jana Bujaka o „Ruchu Literackim” lub Teresy Gomuły o „Muzeum”¹⁴.

Po 1989 roku podjęto pierwsze próby syntetyczno-porównawczej analizy całości zjawisk prasoznawczych zachodzących w Galicji, w tym również we Lwowie. Wydana w 1991 roku monografia Urszuli Jakubowskiej na temat środowisk prasotwórczych we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku stanowiła przyczynek do dalszych pogłębionych badań nad czasopiśmiennictwem lwowskim¹⁵. Punktem szczególnym na mapie historio-grafii prasy we Lwowie po 1989 roku były badania Jarowieckiego, który w sposób wy-czerpujący ukazał obraz lwowskich tytułów prasowych wydawanych po powstaniu styczniowym, z uwzględnieniem rysu historycznego, obszernych danych statystycznych i szczegółowych syntez. Badacz ten również opracował pierwsze kompletne zestawie-nie bibliograficzne tytułów prasy lwowskiej, drukowanych w latach 1864–1918, które

⁸ B. N a d o l s k i, *Lwowskie czasopiśmiennictwo humorystyczne w XIX wieku*, „Kurier Literacko-Nau-kowy” 1934, nr 45, (dodatek do numeru 307 „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”), s. 9.

⁹ T e n ż e, *Lwowskie czasopiśmiennictwo literackie...*, s. 453–460.

¹⁰ J. J a r o w i e c k i, *Czy Lwów...*, s. 235.

¹¹ K. D u n i n - W ą s o w i c z, *Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji*, Wrocław 1952.

¹² J. M y ś l i ń s k i, *Prasa w Galicji w dobie autonomicznej 1867–1918*, Warszawa 1972; T e n ż e, *Czasopiśmiennictwo naukowe w Galicji w dobie autonomicznej. Uwagi wstępne*, „Rocznik Historii Cza-sopiśmiennictwa Polskiego”, t. 8, 1969, z. 4, s. 477–500.

¹³ T. K r z y ż a n o w s k i, *Weterani lwowskiego czasopiśmiennictwa humorystycznego. (Z dziejów polskiej prasy w Galicji 1834–1918)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. 15, 1976, z. 2, s. 171–204; E. S k o r u p a, *Lwowska satyra polityczna na lamach czasopism humorystyczno-satyrycznych epoki pozytywizmu*, Kraków 1992.

¹⁴ W. M. K o l a s a, dz. cyt., s. 342.

¹⁵ U. J a k u b o w s k a, *Lwów na przełomie XIX i XX wieku. Przegląd środowisk prasotwórczych*, War-szawa 1991.

do dziś jest nieocenionym źródłem wiedzy na temat publikacji prasowych we Lwowie okresu autonomii galicyjskiej¹⁶. Dodatkowo Jarowiecki dokonał typologizacji czasopism lwowskich wraz z ich statystycznym podsumowaniem, wyróżniając pisma: społeczno-polityczne, fachowe, ogólnoinformacyjne, społeczno-kulturalne, prawno-administracyjne, dziecięce i młodzieżowe, humorystyczno-satyryczne, naukowe, literacko-artystyczne, rolnicze, pedagogiczne, biblioteczne, kobiece, przemysłowo-techniczne, medyczno-przyrodnicze, sportowe, ekonomiczne, wojskowe, statystyczne i geograficzne¹⁷. Klasyfikacja czasopism ukazujących się we Lwowie w latach 1864–1939 stanowiła dla Jarowieckiego podstawę do intensywnych badań nad poszczególnymi typami prasy – politycznej¹⁸, ludowej¹⁹, kulturalnej, literackiej i satyrycznej²⁰. W przypadku analizy tej ostatniej grupy, czasopism o charakterze artystycznym, badacz udowodnił, że teza Nadolskiego o Lwowie jako „pustyni kulturalnej” jest zbyt pochopna i nieuzasadniona, o czym świadczą liczne inicjatywy wydawania zarówno czasopism literackich i społeczno-kulturalnych, jak i częstych dodatków kulturalnych, a także kolumn poświęconych kulturze w dziennikach i tygodnikach ogólnoinformacyjnych²¹.

Warto również odnotować, że rozdziały o historii prasy lwowskiej w naukometrycznej analizie Kolasy, dotyczące historiografii prasy polskiej do roku 1918, przedstawiają rzetelny obraz piśmiennictwa naukowego omawiającego dzieje polskiego czasopiśmiennictwa, wzbogacony licznymi wynikami analiz bibliometrycznych²².

Czasopisma efemeryczne wydawane nad Pełtwią w okresie autonomii galicyjskiej nie doczekały się jeszcze osobnego, wyczerpującego opracowania, temat ten był jedynie wzmiankowany zarówno w publikacjach Jarowieckiego, jak i Kolasy²³.

EFEMERYDA JAKO TYP WYDAWNICTWA CIĄGŁEGO

Słowo „efemeryda” wywodzi się z języka greckiego (*ephemeris* – przeznaczony na jeden dzień), w języku naturalnym oznacza „istotę, rzecz lub zjawisko przemijające

¹⁶ J. Jarowiecki, *Prasa lwowska w latach...*

¹⁷ Tenże, *Typologia i statystyka prasy lwowskiej w latach 1864–1939*, [w:] Kraków – Lwów. *Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 4, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 1999, s. 222.

¹⁸ Tenże, *Prasa ugrupowań politycznych we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej (1867–1918)*, [w:] Kraków – Lwów. *Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 5, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 2001, s. 395–426.

¹⁹ Tenże, *Lwowskie pisma dla ludu oraz prasa ludowa w okresie autonomii galicyjskiej*, [w:] Kraków – Lwów. *Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 6, cz. 2, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 2003, s. 89–109.

²⁰ Tenże, *Prasa społeczno-kulturalna, literacka i satyryczna w latach 1867–1918 we Lwowie*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, z. 1, s. 25–57.

²¹ Tenże, *Czy Lwów...*, s. 229–251.

²² W.M. Kolaś, dz. cyt.

²³ J. Jarowiecki, *Czy Lwów...*, s. 229–251; W.M. Kolaś, dz. cyt., s. 330.

szybko i bez śladu”²⁴, potocznie określa się nim publikację ulotną, nietrwałą, okolicznościową lub zawieszoną. W terminologii naukowej termin ten można zdefiniować zgodnie z *Encyklopedią wiedzy o książce* jako „materiał tekstowy o przemijającym znaczeniu, zarówno wydawnictwo zwarte (broszura, druk ulotny), jak [...] i czasopismo o krótkim okresie istnienia”²⁵. *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego* identyfikuje „efemerydę” jako „czasopismo o krótkim okresie istnienia” oraz podaje, że typowymi efemerydami były „gazety ulotne wychodzące w XVI i XVII wieku”²⁶. Z kolei definicja dostępna w *Encyklopedii wiedzy o prasie* określa „efemerydę” jako „krótkotrwałe lub niesystematycznie się ukazujące czasopismo”²⁷. Warto zaznaczyć, że słowo „efemeryda” ma dwa znaczenia: oprócz krótko ukazującego się periodyku, oznacza również jednodniówkę, czyli „jednorazową publikację o charakterze okolicznościowym”²⁸ lub „druk ulotny o aktualnej treści, lecz przemijającym znaczeniu”²⁹.

CZĘSTOTLIWOŚĆ I CZAS UKAZYWANIA SIĘ „GAZETY LITERACKIEJ”

Pierwszy numer „Gazety Literackiej” ukazał się 27 maja 1871 roku we Lwowie. Kolejne numery zostały wydane 1 czerwca 1871 roku, 11 czerwca 1871 roku, 21 czerwca 1871 roku, 1 lipca 1871 roku, 11 lipca 1871 roku, 21 lipca 1871 roku, 1 sierpnia 1871 roku i 11 sierpnia 1871 roku. Łącznie opublikowano 9 numerów w 1871 roku, w założonej częstotliwości 3 razy w miesiącu („wychodzi co 1., 11. i 21. każdego miesiąca”³⁰). Ta specyficzna periodyczność, popularna na lwowskim rynku wydawniczym, wynikała z chęci obniżenia kosztów kaucji wydawniczej obowiązującej od 1848 do 1894 roku w Galicji. Wysokość kaucji uzależniona była od częstości ukazywania się danego czasopisma – dla wydawanych nie częściej niż 3 razy w miesiącu wynosiła 1000 złr., dla publikowanych częściej niż 3 razy w miesiącu – 2000 złr. Obowiązek kaucyjny był z założenia skierowany do pism zawierających treści polityczne lub polityczno-naukowe³¹.

²⁴ *Efemeryda*, [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, [online] <https://sjp.pwn.pl/slowniki/efemeryda.html>, [dostęp: 16.02.2019].

²⁵ *Efemeryda*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, kom. red. A. B i r k e n m a j e r [i in.], Wrocław 1971, szp. 649.

²⁶ *Efemeryda*, [w:] *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, kom. red. K. G ł o m - b i o w s k i, B. Ś w i d e r s k i, H. W i ę c k o w s k a, Wrocław 1976, s. 120.

²⁷ *Efemeryda*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. J. M a ś l a n k i, Wrocław 1976, s. 75.

²⁸ *Efemeryda*, [w:] *Encyklopedia współczesnego...*, dz. cyt., s. 120.

²⁹ *Podręczny słownik bibliotekarza*, oprac. G. C z a p n i k, G. G r u s z k a, Warszawa 2011, s. 87.

³⁰ „Gazeta Literacka. Najtańsze...”, dz. cyt.

³¹ M. J a k u b e k, *Prasa krakowska w momencie transformacji cywilizacyjnej miasta, regionu, kraju (1795–1918)*, „Prace Komisji Historii Nauki. Polska Akademia Umiejętności”, t. 4, 2002, s. 94.

ZACHOWANE EGZEMPLARZE

Zgodnie z ustaleniami Jarowieckiego i Aleksandry Garlickiej zachowane egzemplarze GL wydawane od 27 maja do 11 sierpnia 1871 roku są obecnie przechowywane w Bibliotece Jagiellońskiej (udostępnione *online* w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej), w Bibliotece Naukowej Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu imienia Iwana Franki (nierejestrowane w katalogu *online*)³² oraz w Austriackiej Bibliotece Narodowej (udostępnione *online* w ÖNB Digital³³). Tylko Biblioteka Jagiellońska i Austriacka Biblioteka Narodowa zgromadziły komplety 9 numerów GL wydanych w 1871 roku (w lwowskiej bibliotece uniwersyteckiej brakuje numeru 7 i 8), co potwierdza w *Bibliografii Polskiej* Karol Estreicher, dodając jednak, że czasopismo zostało wznowione w 1872 roku i po 5 numerach ponownie zaprzestało publikowania³⁴. Fakt reaktywacji czasopisma w 1872 roku został poświadczony przez Jarowieckiego w pracy *Prasa lwowska w latach 1864–1918. Bibliografia*, lecz bez informacji o liczbie numerów wydanych w tym roku³⁵. Wznowienie czasopisma nie zostało udokumentowane w żadnych innych źródłach i nie zostało zarejestrowane w katalogach bibliotecznych, dlatego można uznać te numery za zaginione.

REDAKCJA

Redaktorem odpowiedzialnym GL był Jan Śliwiński. Wydawcą pierwszych 5 numerów został, obok redaktora odpowiedzialnego, nieznany z imienia (tylko z inicjału L., według Jarowieckiego – Jan) Wiślocki³⁶. Kolejne numery wydawał jedynie Śliwiński. Zgodnie z *Bibliografią Polską* Estreichera redaktorem 5 numerów czasopisma wznowionego w 1872 roku był Leon Kapliński (1826–1873)³⁷.

Publicysta Śliwiński jest postacią enigmatyczną. Trudno ustalić kim był i czym się zajmował. Wiadomo, że redagował GL oraz że był właścicielem, wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym czasopisma „Głos Wolny”. Pismo ukazywało się od 1874 do 1901 roku i według Estreichera było kontynuacją GL³⁸. W *Słowniku pseudonimów pisarzy polskich* Śliwiński występuje jako Jan z Cetnerówki, autor wydanych nakładem własnym w 1889 roku *Tajemnic przemysłowych stowarzyszeń m. Lwowa*³⁹ oraz wydanych także

³² J. Jarowiecki, *Prasa lwowska w latach...*, s. 185.

³³ A. Garlicka, *Spis tytułów prasy polskiej 1865–1918*, Warszawa 1978, s. 77; *Gazeta literacka*. (Literatur-Zeitung, red. von J. Śliwinski), [online] <http://data.onb.ac.at/rep/1068E206> [dostęp: 16.02.2019].

³⁴ K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 8, Kraków 1959, s. 168.

³⁵ J. Jarowiecki, *Prasa lwowska w latach...*, s. 185.

³⁶ Tamże, s. 520.

³⁷ K. Estreicher, dz. cyt., t. 8, s. 168; Tenże, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 14, Kraków 1987, s. 110.

³⁸ Tamże.

³⁹ *Słownik pseudonimów pisarzy polskich XV w. – 1970 r. T. 2, J–Q*, oprac. zespół pod red. E. Jankowskiego, [zespół oprac. J. Króliński], Wrocław 1995, s. 153, [online] <https://rcin.org.pl/publication/80316> [dostęp: 16.02.2019]; K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 3, Kraków 1962, s. 65.

nakładem własnym w 1890 roku *Uwag Starego kołtuna z ulicy Korytniej*⁴⁰. Ograniczona jest również wiedza na temat Wisłockiego i Kaplińskiego.

Siedziba redakcji GL mieściła się w biurze administracji „Dziennika Polskiego” we Lwowie, które w dniu 26 maja 1871 roku było zlokalizowane „przy placu Halickim w domu Łodyńskich pod I”⁴¹, a od numeru 5 we własnym biurze administracji GL pod „numerem 1^¼ we Lwowie”, przypuszczalnie w tym samym budynku. Gazeta była najprawdopodobniej prywatną inicjatywą Śliwińskiego, który łączył funkcje redaktora, wydawcy i właściciela. W związku z tym, że w latach 70. XIX wieku zawód dziennikarza nie był jeszcze wyraźnie wyodrębniony jako samodzielna profesja⁴², Śliwiński mógł być identyfikowany bardziej jako pisarz lub literat niż dziennikarz, tym bardziej że sam podejmował próby pisarskie. Ze względu na brak wzmianek o składzie osobowym komitetu redakcyjnego można wnioskować, że od 5 numeru zarządzał pismem samodzielnie. Śliwiński mógł być na tyle silną osobowością, by kierować w pojedynkę całokształtem prac redakcyjnych, zwłaszcza że Wisłocki i Kapliński tylko epizodycznie byli zaangażowani w proces tworzenia pisma.

DRUK

Wydrukowania kompletu 9 numerów GL podjął się Kornel Piller, właściciel drukarskiej oficyny, wydającej w tym okresie takie pisma jak „Biblioteka Stenograficzna”, „Dźwignia”, „Przewodnik Gospodarski”, „Wanda”⁴³. Drukarnia Pillerów, działająca od lat 70. XVIII wieku, znacznie przyczyniła się do rozwoju galicyjskiego rynku wydawniczego. Jej założyciel, Antoni Piller, przybył do Lwowa w 1772 roku z Wiednia, by prowadzić „drukarnię gubernialną i szkół normalnych, wytłaczając rozporządzenia monarchiczne i rządowe, książki szkolne, kalendarze i rozmaite pisma nowszych czasów”⁴⁴. Jako Typograf Gubernialny Jego Królewskiej Mości i Drukarz Uniwersytecki A. Piller szybko rozwinął swoje innowacyjne przedsiębiorstwo, wyposażając je w nowoczesny sprzęt, bogaty zestaw czcionek i materiałów ilustracyjno-zdobniczych⁴⁵. Spod jego prasy wyszła „Gazette de Leopol”, pierwszy regularnie wydawany periodyk w Galicji. Po śmierci Antoniego zakład przeszedł w ręce wdowy Józefy i synów Tomasza i Józefa Jana, a następnie spadkobierców, którzy przyczynili się do dalszego rozwoju rodzinnej

⁴⁰ T e n ż e, *Bibliografia polska XIX. stulecia. Lata 1881–1990. R–Z*, t. 4, Kraków 1916, s. 176.

⁴¹ „Dziennik Polski” 1871, nr 143, [online] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/101136/edition/94163/content?ref=desc> [dostęp: 16.02.2019].

⁴² J. J a r o w i e c k i, *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*, Kraków–Wrocław 2008, s. 190.

⁴³ T e n ż e, *Prasa lwowska w latach...*, s. 132, 169, 226, 426.

⁴⁴ J. B o h u s z, *Lwowskie zakłady graficzne*, [w:] *Lwów dawny i dzisiejszy. Praca zbiorowa*, pod red. B. J a n u s z a, Lwów 1928, s. 182, [online] <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/8075/edition7535/content> [dostęp: 24.02.2020].

⁴⁵ A. T r o j a n o w s k i, *Pillerowie, drukarze lwowscy*, „Cracovia Leopolis” 2005, nr 3, [online] <http://www.cracovia-leopolis.pl/index.php?pokaz=art&id=110> [dostęp: 17.02.2019].

tłocznicy, czyniąc z niej silny ośrodek wydawniczy, specjalizujący się między innymi w drukarstwie prasowym oraz posiadający własną księgarnię, papiernię i zakład litograficzny⁴⁶. Drukarnia pod szyldem Piller-Neumann działała do 1944 roku⁴⁷.

Brak danych o wysokościach deklarowanych jednorazowych nakładów skutkuje luką informacyjną na temat rzeczywistej liczby rozpowszechnionych egzemplarzy oraz stopniem poczytności GL. Można jedynie przypuszczać, że ze względu na obowiązujący do 1900 roku w Galicji stempel dziennikarski, czyli podatek od każdego egzemplarza gazety, formalne nakłady czasopisma były celowo obniżane⁴⁸.

CENA

Na pierwszej stronie pierwszego numeru GL widnieją napisy – „Najtańsze pismo w Galicji” oraz „Numer pojedynczy kosztuje 12 ct”. Te dwie informacje na temat ceny pisma pojawiają się tylko w pierwszym numerze. Kolejne dane dotyczą kosztów przedpłaty uwzględniającej cenę przesyłki w obrębie państwa austriackiego – 3 złr. 60 ct. za prenumeratę roczną, 1 złr. 80 ct. za półroczną, 90 ct. za kwartalną oraz za granicę odpowiednio 4 złr., 2 złr., 1 złr. Ceny te są stałe od początku aż do ostatniego wydanego numeru. Przy zakupie rocznego abonamentu czasopismo oferowało bezpłatny dodatek w formie ilustrowanego kalendarza na rok 1872.

Wspomniany podatek stemplowy, pobierany od każdego egzemplarza jeszcze przed jego drukiem, a także zakaz ulicznego kolportażu spowodowały, że czasopismo zorientowane było na model dystrybucji oparty na przedpłacie i prenumeracie pocztowej. Przyjęty system umożliwiał dokładne określenie wysokości nakładu danego numeru i zapłaty kaucji wydawniczej tylko za te numery, które faktycznie trafiały do rąk zainteresowanych odbiorców. Jedynie pierwszy numer można było kupić jako pojedynczy egzemplarz, najprawdopodobniej w biurze administracji pisma. Zabieg ten miał umożliwić czytelnikowi zapoznanie się z profilem GL oraz jej merytorycznym programem przed podjęciem decyzji o ewentualnym wykupieniu abonamentu.

Czy GL była rzeczywiście „najtańszym pismem w Galicji”? Porównując ceny czasopism ukazujących się w 1871 roku we Lwowie, można stwierdzić, że cena GL wcale nie była najniższa. Na przykład koszt rocznej prenumeraty „Dzwonka” i „Chaty”, periodyków ukazujących się również 3 razy w tygodniu, wynosił 2 złr., a półrocznej 1 złr., czyli mniej niż cena prenumeraty rocznej i półrocznej GL. Reklamowanie GL jako najtańszego pisma w Galicji było jedynie chwytem marketingowym, z którego zresztą szybko się wycofano.

Cena czasopisma uwarunkowana była jednak nie tylko podatkiem stemplowym, ale również wieloma innymi czynnikami społeczno-ekonomicznymi, między innymi

⁴⁶ H. Rusińska-Giertych, *Czasopiśmiennictwo lwowskie...*, s. 77–78.

⁴⁷ A. Trojanowski, dz. cyt.

⁴⁸ J. Jarowiecki, *Prasa lwowska w latach...*, s. 17.

poziomem zamożności i odczytania mieszkańców Lwowa. Powołując się na dane z 1884 roku, można stwierdzić, że 34% mężczyzn i 40% kobiet mieszkających we Lwowie było analfabetami, tak więc grupa docelowa potencjalnych czytelników pisma ograniczona była do 66% mężczyzn i 60% kobiet umiających czytać i pisać, czyli o wiele mniejsza niż w Królestwie Polskim i zaborze pruskim⁴⁹. Dodatkowo brak wykształconego nawyku regularnego zakupu i czytania prasy wśród mieszkańców Lwowa powodował, że w przypadku prasy o charakterze kulturalnym nie mogło być mowy o czytelniku masowym⁵⁰. Także trudna sytuacja ekonomiczna, niska siła nabywcza i zastój gospodarczy Galicji po powstaniu styczniowym⁵¹ nie sprzyjały budowaniu szerokiego grona stałych odbiorców czasopisma. Stopniowa pauperyzacja mieszkańców Lwowa w okresie powojennym spowodowała, że tylko ograniczona liczba osób mogła sobie pozwolić na uiszczenie jednorazowej większej opłaty za okresowy abonament, zwłaszcza w obliczu wzrostu kosztów życia. Dla porównania ceny artykułów żywnościowych w 1873 roku kształtowały się następująco: chleb żytni – 10,4 ct., masło – 71 ct., ziemniaki – 1 złr. 78 ct., mąka pszenna – 11,6 ct., mięso wołowe – 27 ct.⁵²

INSERATY

„Gazeta Literacka” miała obszerną sekcję reklam, mieszczącą się na ostatnich stronach czasopisma. Zwykle obejmowała od 2 do 3 stron, czyli około 13–20% treści publikowanych w periodyku, co stanowiło standardowy udział, przy przeciętnej objętości reklam zajmujących 25–30% drukowanej powierzchni periodyków okresu autonomii galicyjskiej⁵³. Jako nadzwyczajny dodatek do 5 numeru ukazała się 3-stronnicowa broszura, zawierająca prawie same inseraty. Łącznie na łamach czasopisma opublikowano 52 różne reklamy.

Koszt ogłoszenia wynosił 6 ct. od wiersza drobnym drukiem, dodatkowo należało uiszczyć opłatę stemplową 30 ct. za każdorazowo umieszczone ogłoszenie. Ceny te pozostały niezmiennie od początku aż do ostatniego numeru. Do 4 numeru włącznie 5% zysków z inseratów było przeznaczonych dla „Towarzystwa Opieki Narodowej i emerytury prywatnych oficjalistów w Galicji”⁵⁴. Biorąc pod uwagę obszerną rubrykę reklam, w której publikowano średnio 10 inseratów w numerze, można wnioskować, że przychody z nich stanowiły obok przedpłat abonamentowych istotną część budżetu GL, prywatnego przedsięwzięcia o charakterze raczej deficytowym. Pod względem liczby pub-

⁴⁹ W.M. K o l a s a, dz. cyt., s. 233.

⁵⁰ J. M y ś l i ń s k i, *Prasa w Galicji...*, s. 166.

⁵¹ S. S z c z e p a n o w s k i, *Nędza Galicyi w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*, Lwów 1888.

⁵² T. R o m a n o w i c z, *Ceny i konsumpcja – handel i komunikacja*, „Wiadomości Statystyczne o Mieście Lwowie” I, 1874, s. 81.

⁵³ J. M y ś l i ń s k i, *Prasa w Galicji...*, s. 161.

⁵⁴ „Gazeta Literacka. Najtańsze...”, dz. cyt.

likowanych ogłoszeń pismo to nie było wyjątkiem. Lwowski rynek wydawniczy okresu popowstaniowego charakteryzował się komercjalizacją i specjalizacją prasy, a także wzrostem znaczenia reklam handlowych przewijających się przez szpalty przeważającej części czasopism.

Większość inseratów miała charakter jednorazowy, aczkolwiek pojawiały się także regularne zlecenia ogłoszeń, na przykład w obrębie 9 numerów aż 7-krotnie reklamowali się Akcyjny Bank Hipoteczny i Dr Karcz. Inseraty zamówione przez pismo humorystyczne „Szczutek” i Zakład Leczenia Wodą i Gimnastyką w Sassowie pojawiły się 5 razy, także 5 ogłoszeń opłacił Skład Arnolda Wenera oferujący kosiarki, żniwiarki, grabie do siana i przetrząsacze. Trzykrotnie reklamodawcami w GL byli: Fabryka Żaluzy i Storów Drewnianych J.S. Jurgensa, Józef Weiss Zegarmistrz, Skład Fortepianów Ludwika Marka, Bolesław Limanowski polecający broszurkę swojego autorstwa *O kwestji robotniczej*, Zakład Kredytowy Włociański oraz handlujący herbatami Karol Bałaban.

Reklamy publikowane w obrębie ramek można podzielić na ogłoszenia duże, wykupione przez Akcyjny Bank Hipoteczny oraz ogłoszenia drobne, z których korzystali pozostali reklamodawcy. Część reklam była wzbogacana marnej jakości materiałami ilustracyjnymi, wyróżnikami tekstu i innymi drukarskimi ozdobami.

Zakres tematyczny inseratów jest bardzo zróżnicowany. Obok usług banków i towarzystw akcyjnych, cukierników, zegarmistrzów, restauratorów, zakładów leczniczych oraz towarów pochodzących z różnego typu składów (między innymi sprzętu rolniczego, konfekcji, alkoholu, herbaty lub mebli) były promowane dyskretne terapie chorób wenerycznych i przenośne wychodki bezwonne. Rozdźwięk między treściami kulturalnymi publikowanymi na pierwszych stronach GL a zawartością inseratów może wskazywać, że albo redakcja potrzebowała wpływów z reklam do utrzymania pisma na rynku, albo nie przemyślała do końca spójnych założeń programowych swojego periodyku, które uwzględniałyby konsekwentny dobór komercyjnych ogłoszeń.

PROFIL

„Gazeta Literacka” to pismo społeczno-kulturalne, z pewną nutą zacięcia politycznego. Nie jest to periodyk stricte literacki, jak mógłby sugerować tytuł, stanowiący być może kamuflaż przed ingerencją cenzury. W okresie autonomii galicyjskiej prawie nie istniały tytuły zajmujące się wyłącznie problematyką literatury, jak twierdzi Jarowiecki⁵⁵. Wydawca w pierwszym numerze, zwracając się bezpośrednio do czytelników, nie deklaruje założeń programowych, a jedynie zagadkowo sygnalizuje ukierunkowanie treści w duchu silnie narodowym. Redakcja uzasadnia konieczność powołania do życia tego typu pisma potrzebami samego społeczeństwa, które po latach niewoli powoli odradza się intelektualnie i coraz bardziej jest świadome swoich patriotycznych potrzeb:

⁵⁵ J. J a r o w i e c k i, *Prasa lwowska w dobie popowstaniowej*, [w:] Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku, [t. 3], red. J. J a r o w i e c k i, Kraków 1996, s. 104.

społeczność nasza nabiera coraz głębszego przeświadczenia o tem, co dla niej jest rzeczywiście pożytecznym i potrzebnym; że coraz mniej ufa obcym, którzy pod pozorem cywilizowania narzucają się swem kierownictwem, niezgodnym z jej przeszłością i przyszłością; że coraz wyraźniej uczuwa potrzebę opierania się na żywiołach z własnego jej ducha zaczerpniętych⁵⁶.

Co interesujące, wydawca podkreśla, że dołoży wszelkich starań, aby GL nie stała się pismem efemerycznym, jakich wiele ukazywało się w tym czasie we Lwowie, które „po krótszym lub dłuższym przeciągu czasu musiały być zaniechane, pomimo najlepszych chęci, umiejętnego kierownictwa i materialnych ofiar”⁵⁷. Czasopismo najprawdopodobniej nie było związane z żadną formacją ani środowiskiem literackim, przynajmniej nie deklarowało takiej asocjacji we wstępie, brak również informacji o mecenacie.

AUTORZY

Autorzy publikujący swoje utwory w GL, w szczególności powieści w odcinkach oraz utwory poetyckie i dramatyczne, współpracowali z pismem raczej epizodycznie, podpisując się inicjałami lub pseudonimami⁵⁸. Nie wiadomo, czy publikowane dzieła powstawały na zamówienie periodyku, czy stanowiły przejaw wolności artystycznej twórców, nieskrępowanej narzuconym tematem. Brak nazwisk słynnych pisarzy ówczesnych czasów, takich jak Henryk Sienkiewicz, Bolesław Prus i Eliza Orzeszkowa, nie tylko pokazuje niewielką rangę początkującego czasopisma, ale również jego sytuację finansową, która nie pozwalała na wypłatę wysokich honorariów dla cenionych literatów, celując raczej w publikowanie utworów twórców mniej popularnych, być może debiutantów i amatorów. Jedynie Tadeusz Romanowicz i Bolesław Limanowski należą do bardziej rozpoznawalnych autorów, jednakże ich teksty publikowane na łamach GL można zaliczyć do mniej znanych.

Do grona twórców utworów poetyckich kooperujących z GL należeli: Bolesław Czerwieński, Adela Koneczna, Antoni Pietkiewicz i Henryk Hugon Wróblewski. Autorami wspomnień i innych utworów kulturalno-literackich byli: Franciszek Czerny-Schwarzenberg, A. Koneczna, B. Limanowski, T. Romanowicz, Władysław Sabowski. Przekładem utworów dramatycznych zajmowali się Krystyn Piotr Celestyn Józef Ostrowski i H.H. Wróblewski. Utwory drukowane anonimowo to: *Tajemnice pałacu carów* i *Listy Nie-Juniusza*. Tekst *Pan Antoni Walewski jako historyk* podpisany jest inicjałami A.G., których niestety nie udało się rozwiązać.

Krótkie notki biograficzne nakreślą sylwetki osób, których utwory literackie ukazały w GL.

⁵⁶ „Gazeta Literacka. Najtańsze...”, dz. cyt.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ W dalszej części artykułu znajdują się notki biograficzne zawierające pseudonimy (skrót pseud.) użyte przez autorów w GL.

Czerny-Schwarzenberg (Szwarcenberg) Franciszek (1847–1917), historyk i geograf, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Fragment jego rozprawy doktorskiej *Panowanie Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyków* przedrukowano w GL⁵⁹.

Czerwiński Bolesław, skrót oraz inicjały pseud. Bolko Pycowiecki: Bol. P., B.P. (1851–1888), lwowski poeta, publicysta, dramatopisarz, działacz społeczny⁶⁰.

Koneczna (Konieczna) Adela, pseud. A.H., A..... H..... (ok. 1840 – po 1925), z Korwin-Paszkowskich, 1° voto Hanicka, poetka, dramatopisarka i publicystka. Jej utwory pojawiały się głównie na łamach pism warszawskich i lwowskich. Do GL pisywała także pod nazwiskiem Hanicka⁶¹.

Limanowski Bolesław, pseud. B.L. (1835–1935), słynny działacz socjalistyczny i niepodległościowy, polityk i historyk. W GL ukazało się między innymi jego studium socjologiczne o utopijnym socjalizmie pod tytułem *Marzyciele*⁶².

Ostrowski Krystyn Piotr Celestyn Józef (1811–1882), poeta, publicysta, pisarz, tłumacz z języka francuskiego⁶³.

Pietkiewicz Antoni, pseud. Adam Pług (1823–1903), pisarz, poeta, publicysta, tłumacz współpracujący głównie z pismami warszawskimi i wileńskimi, redaktor *Wielkiej encyklopedii powszechnej ilustrowanej*⁶⁴.

Romanowicz Tadeusz (1843–1904), członek organizacji narodowej w Galicji. Za swoją działalność polityczną i konspiracyjną był więziony w Ołomuńcu w latach 1864–1865. Relacja z odbywania tej kary ukazała się w formie wspomnień w GL⁶⁵.

Sabowski Władysław, pseud. Wołody Skiba (1837–1888), polski poeta, pisarz, dramatopisarz, dziennikarz i tłumacz. W GL ukazały się powiastka *Partja szachów* oraz cykl *Ze świata myśli. Zakres wiedzy ludzkiej*⁶⁶.

⁵⁹ R e d., *Franciszek Czerny-Schwarzenberg (Szwarcenberg)*, [w:] *Internetowy polski słownik biograficzny* [dalej: IPSB], [online] <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/franciszek-czerny-schwarzenberg-szwarcenberg> [dostęp: 16.02.2019]; A. K r z y m o w s k a, *Franciszek Szwarcenberg-Czerny. Profesor Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1847–1917)*, Warszawa 1954, s. 20.

⁶⁰ *Słownik pseudonimów pisarzy polskich XV w. – 1970 r. T. 4, A–Ż: nazwiska*, oprac. zespół pod red. E. J a n k o w s k i e g o, [zespół oprac. J. K r ó l i n.], Wrocław 1996, s. 112, [online] <https://rcin.org.pl/publication/80318> [dostęp: 16.02.2019].

⁶¹ K. E s t r e i c h e r, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 17, Kraków 2000, s. 337.

⁶² H. W e r e s z y c k i, *Bolesław Limanowski*, [w:] IPSB, [online] <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/boleslaw-limanowski> [dostęp: 16.02.2019].

⁶³ B. K o n a r s k a, *Krystyn Piotr Celestyn Józef Ostrowski*, [w:] IPSB, [online] <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/krystyn-piotr-celestyn-jozef-ostrowski> [dostęp: 16.02.2019].

⁶⁴ *Pietkiewicz Antoni*, [w:] *Encyklopedia PWN*, [online] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Pietkiewicz-Antoni;3957009.html> [dostęp: 16.02.2019].

⁶⁵ S. K i e n i e w i c z, *Tadeusz Romanowicz*, [w:] IPSB, [online] <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/tadeusz-romanowicz> [dostęp: 16.02.2019].

⁶⁶ K. E s t r e i c h e r, *Bibliografia polska XIX. stulecia*, t. 4, Kraków 1878, s. 167–168.

Wróblewski Henryk Hugon (1850–1915), literat i dziennikarz, znany głównie jako redaktor „Gazety Radomskiej”⁶⁷.

Wszelkie recenzje, począwszy od tych teatralnych i książkowych, a skończywszy na sprawozdaniach z wystaw, odczytów i innych wydarzeń kulturalnych, drukowane były przeważnie anonimowo lub z podaniem inicjałów, co może wskazywać na autorstwo osób z redakcji lub stałych współpracowników pisma. Teksty *Z wystawy dzieł sztuki urządzonej przez Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie* oraz *Zapiski muzyczne* nie ujawniają autora. *Zapiski teatralne* redagowane były przez osobę lub osoby o inicjałach A. i S. Rubryką omawiającą sprawy stowarzyszeń zajmowali się: Adolf Stroner, Wiktor Wiśniewski, Walerjan Podlewski. *Kronikę Literacką* tworzył Stanisław Sobieski (ale nie każdą), a relacje z *Odczytu naukowo-literackiego Towarzystwa „Proświta”* oraz *Recenzje* sygnowane były inicjałami B.L. (Bolesław Limanowski).

SZATA GRAFICZNA I UKŁAD TEKSTU

„Gazeta Literacka” była wydawana w formacie trzecim. Każdy numer zawierał 16 stron i miał własną paginację. W pojedynczym numerze wszystkie strony oprócz tych, na których opublikowano inseraty, zostały podzielone na dwie kolumny. Pierwsza strona jest ozdobiona winietą z roślinnym motywem oraz tytułem periodyku i informacją o warunkach prenumeraty. Na dole ostatniej strony każdego numeru znajduje się stopka redakcyjna.

Każdy utwór został zapisany innym krojem i wielkością czcionki. Rzadko pojawiają się wyróżniki graficzne i materiały ilustracyjne, dlatego sam tekst jest jednolity i monotony. Wyjątek stanowią strony z ogłoszeniami reklamowymi znacznie bardziej urozmaicone graficznie. Działy i rubryki, na które podzielona została treść czasopisma, ukazywały się nieregularnie, bez przyporządkowanego stałego miejsca. Jedynym stałym elementem periodyku były inseraty, które drukowano zawsze na dwóch lub trzech ostatnich stronach numeru.

Pod względem wizualnym GL nie wyróżniała się na tle innych lwowskich czasopism okresu autonomii galicyjskiej. Marnej jakości papier, słaba dywersyfikacja tekstu i brak jego wzbogacenia ilustracyjnego nie zapewniały czytelnikom wrażeń estetycznych i nie ułatwiały recepcji treści. Redakcja czasopisma w 8 numerze dokonała niewielkich zmian w szacie graficznej, modyfikując stronę tytułową periodyku, jednakże nie poprawiło to zbytnio jego wyglądu zewnętrznego.

⁶⁷ M. B a n a s z e k, *Henryk Hugon Wróblewski (1850–1915)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, t. 32, 1993, nr 4, s. 101–107.

TEKSTY PUBLIKOWANE NA ŁAMACH „GAZETY LITERACKIEJ”

Struktura GL wydaje się stała, zwłaszcza 5 pierwszych numerów charakteryzuje się sztywnym schematem doboru tekstów, które ze względu na swój odcinkowy charakter były prawdopodobnie wcześniej zaplanowane. Kolejne numery również mają dość regularnie pojawiające się rubryki, ale zauważyć można większą swobodę w doborze tekstów spoza obowiązującego wcześniej kanonu, co bez wątpienia urozmaiciło treściowo czasopismo, a być może wynikało ze zmian personalnych w składzie rady redakcyjnej (odejście Wisłockiego).

Analiza zawartości treści zachowanych numerów GL pozwoliła wyróżnić następujące gatunki publicystyczno-literackie cykliczne, drukowane 3 i więcej razy (liczba w nawiasach oznacza częstotliwość ukazywania się danego rodzaju tekstu w 9 numerach):

1. utwory liryczne, zwykle o charakterze patriotycznym: *W górę myśli!* Bol. P., *Do Polki* Adama Mickiewicza, *Młodemu Przyjacielowi na pożegnanie* Adama Pługa, *Życzenia* i *Podziękowanie za piosenkę* Adeli Hanickiej, *Cmentarze* Henryka Hugoła Wróblewskiego (5);
2. powieści w odcinkach *Tajemnice pałacu carów* anonimowego autora (7);
3. sprawozdania z wystawy dzieł sztuki Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie (5);
4. *Listy Nie-Juniusza*, tekst o charakterze epistolarnym, z wydźwiękiem pozytywistycznym: *Listy I i II. O oświacie ludu*, *List III. O stowarzyszeniach oświaty ludowej*, *Listy IV i V. Piśmiennictwo ludowe*, *List VI. Instytucje publiczne jako środek szerzenia oświaty*, *List VII. Co się dzieje w Pekinie?* anonimowego autora (7);
5. *Zapiski teatralne* (4);
6. omówienia spraw bieżących towarzystw lwowskich (4);
7. *Olomuniec. Wspomnienie z lat 1864 i 65* Tadeusza Romanowicza (7);
8. kroniki literackie (7);
9. *Marzyciele. Studjum socjologiczne* Bolesława Limanowskiego (4)
10. utwór dramatyczny *Bruno. Fantazja dramatyczna osnuta na tle prawdziwych wypadków z powstania na Ukrainie w roku 1863* Adeli Hanickiej (3);

oraz teksty publikowane nieregularnie, rzadziej niż 3 razy, takie jak:

1. fragmenty utworów dramatycznych: *Elektra* Sofoklesa i *Hamlet* Williama Shakespeare'a (2);
2. odczyt naukowy Towarzystwa „Proświta” (1);
3. *Ze świata muzycznego* (1);
4. *Popęd wędrowny u ptaków* Ludwika Wierzejskiego wykład na posiedzeniu stowarzyszenia technicznego we Lwowie, dnia 18 lutego 1870 (1);
5. *Pan Antoni Walewski jako historyk* A.G. (2);
6. odezwa Zarządu Towarzystwa „Opieki Narodowej” podpisana przez Walerjana Podlewskiego, Henryka Camila, Karola Pawłowskiego (1);
7. *Ze świata myśli. Zakres wiedzy ludzkiej* Władysława Sabowskiego (2);
8. *Panowanie Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka* Franciszka Czernego (1);

9. *Partja szachów* Wołodego Skiby (1);
10. *Recenzje* (1);
11. *Z przeszłowiecznego „Sylva rerum”* (1);
12. *rozmaitości* (1).

Teksty publikowane na łamach GL zakwalifikować można do literatury popularnej, napisanej prostym i przystępnym językiem, przeznaczonej dla szerokich warstw społecznych, w tym przede wszystkim dla ludności wykształconej na poziomie elementarnym. Przeważają utwory literackie o tematyce historycznej, patriotyczne wiersze, prace popularnonaukowe oraz sprawozdania z przebiegu wydarzeń kulturalnych odbywających się we Lwowie (omówienie wystaw, premier literackich i teatralnych, działalności towarzystw). Większość z nich ma charakter dydaktyczny, a czasem wręcz moralizatorski. Ich głównym zadaniem było rozbudzanie wśród społeczności lwowskiej ducha patriotyzmu oraz krzewienie wartości i ideałów narodowych. Kształtowanie samoświadomości patriotycznej opierało się w dużej mierze na pozytywistycznej koncepcji pracy organicznej i pracy u podstaw.

Trzy utwory drukowane na łamach periodyku: *Do Polki*, *Tajemnice pałacu carów* oraz *Listy Nie-Juniusza* wymagają wnikliwego omówienia, gdyż trafnie ukazują przekrój repertuaru tematyczno-ideologicznego proponowanego na stronach GL, który można określić jako patriotyczny, antyrosyjski i pozytywistyczny.

W 2 numerze GL z 1 czerwca 1871 roku na 3 i 4 stronie pojawił się dotąd niedrukowany wiersz *Do Polki*, którego autorem według redakcji był Adam Mickiewicz. Utwór pochodził ze zbiorów prywatnych bliskiego krewnego Mickiewicza z Litwy. W obszernym przypisie zostały wyjaśnione okoliczności powstania wiersza. Przed zesłaniem do Rosji wieszcz miał go rzekomo napisać „na prędcę [!]” w albumie pewnej panny, czyli najprawdopodobniej przed 1823 rokiem, a więc w początkowym okresie swojej twórczości nazywanym okresem wileńsko-kowieńskim. Bliżej nieznanym z imienia litewski właściciel ziemski potwierdził autentyczność wiersza. Redakcja zdecydowała się udostępnić go na łamach GL jako własność publiczną oraz w celu ostatecznego potwierdzenia autorstwa przypisywanego Mickiewiczowi, a także ochrony przed zniszczeniem „przez Moskali”⁶⁸.

Wiersz *Do Polki* nie został zarejestrowany w dostępnych zestawieniach bibliograficznych podmiotowych i przedmiotowych dotyczących dorobku twórczego Mickiewicza. Ani bibliografia Gabriela Korbuta *Literatura Polska od początków do wojny światowej* (brak go również w podrozdziale *Wiersze mylnie Mickiewiczowi przypisane lub wątpliwej autentyczności*), ani kompendium *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski* nie notują tego utworu w wykazie dzieł Mickiewicza, podobnie jak opracowania *Adam Mickiewicz. Zarys bibliograficzny* oraz *Kronika życia i twórczości Mickiewicza*⁶⁹.

⁶⁸ *Do Polki*, wiersz Adama Mickiewicza, „Gazeta Literacka” I, 1871, nr 2, s. 3.

⁶⁹ G. K o r b u t, *Literatura polska od początków do wojny światowej. Książka podręczna informacyjna dla studujących naukowo dzieje rozwoju piśmiennictwa polskiego. T. 3, Od roku 1820 do roku 1863*, Warszawa 1930, s. 11–61; J. M a c i e j e w s k i, J. F i e ć k o, M. M a ł e c k a, *Adam Mickiewicz*, [w:] *Dawni*

Redakcja GL także nie była przekonana, że wiersz *Do Polki* napisał Mickiewicz. Swoje założenia o autentyczności utworu oparła jedynie na poręczeniu nieznanego krewnego wieszczka z Litwy, o czym poinformowała czytelników w przypisie. Wątpliwości budzi też „niedostateczne wykończenie” wiersza, które jednak redakcja odpiera argumentem o podobieństwie do innego znanego wiersza Mickiewicza *Do Matki Polki*. Z punktu widzenia współczesnej wiedzy na temat dorobku artystycznego Mickiewicza nie można uznać wiersza *Do Polki* za utwór poetycki pióra poety.

Przedruk wiersza o niesprawdzonej proveniencji podważa wiarygodność czasopisma i jego redaktorów, którzy być może w celu przyciągnięcia czytelników zdecydowali się na jego upowszechnienie, dodatkowo podkreślając, że nie był dotychczas nigdzie publikowany. To potknięcie, jak i inne mniejsze niedopatrzania (między innymi drukowanie w sposób niechronologiczny odcinków powieści *Tajemnice pałacu carów* oraz liczne błędy w druku i pojawiające się do nich sprostowania) rzutują na rzetelność redakcji pisma, która w sposób swobodny traktowała zasady etyki dziennikarskiej.

Na łamach 7 numerów GL ukazywała się w 11 rozdziałach minipowieść historyczna *Tajemnice pałacu carów* anonimowego autora. Utwór silnie antyrosyjski przedstawia ostatnie chwile z życia cara Mikołaja I Romanowa, który w latach 1825–1831 tytułował się królem Polski. W zbiorowej świadomości polskiej przetrwał on jako władca despotyczny, okrutny i bezwzględny, który brutalnie stłumił powstania listopadowe i krakowskie. Postać Mikołaja I zainspirowała nie tylko autora *Tajemnicy pałacu carów*. Juliusz Słowacki w dramacie romantycznym *Kordian* ukazał Mikołaja I jako uzurpatora, który w sposób samowładczy w dniu 24 maja 1829 roku w Warszawie koronował się na króla Polski, chcąc w ten sposób symbolicznie sformalizować poddańczy stosunek państwa polskiego do Rosji. Nieudany zamach na cara, którego miał dokonać Kordian, stanowi alegoryczną refleksję nad klęską powstania listopadowego.

W *Tajemnicy pałacu carów* Mikołaj I funkcjonuje jako bohater negatywny, a sama powieść ukazuje nieuchronność konsekwencji okrutnych czynów i niechlubnych wydarzeń z życia cara, które ostatecznie doprowadzają do jego śmierci w nieznanych okolicznościach. Wymiar moralizatorski utworu nie tylko wydaje sprawiedliwy osąd o carze jako postaci zobrazowanej w sposób skrajnie pejoratywny, która znacząco przyczyniła się do licznych cierpień narodu polskiego, ale również odzwierciedla klęskę zła jako kategorii etycznej. Powieść wydaje się przeznaczona dla czytelnika mało świadomego historycznie i literacko, który potrzebuje dodatkowych wskazówek i podpowiedzi, aby zrozumieć nieporadnie skonstruowaną intrygę utworu.

Cykl w formacie epistolarnym *Listy Nie-Juniusza* nieznanego autora ukazywał się w sposób ciągły na łamach 6 numerów, ostatni 7 list został opublikowany w 9 numerze.

pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny, t. 3, Mia-R, [koordynacja całości R. Loth; aut. hasel t. 3 W. Albrecht-Szymanowska i in.], Warszawa 2002, s. 16–46; I. Śliwińska, W. Roszkowska, S. Stupkiewicz, *Adam Mickiewicz. Zarys bibliograficzny*, Warszawa 1957; M. Dernałowicz, K. Kostenicz, Z. Makowiecka, *Kronika życia i twórczości Mickiewicza. Lata 1798–1824*, Warszawa 1957.

Każdy list ma własny tytuł (zob. s. 112), sygnalizujący omawiane zagadnienie. Tytuł serii nawiązuje do słynnych *Listów-Juniusza* drukowanych w latach 1769–1772 w angielskim czasopiśmie „The Public Advertiser”, których autor, ukrywający się pod pseudonimem Juniusz, w sposób krytyczny przedstawił sytuację polityczną Anglii za czasów króla Jerzego III Hanowerskiego⁷⁰. Partykuła „nie”, obecna w tytule *Listy Nie-Juniusza*, może symbolizować brak zabarwienia polemicznego, co potwierdza treść utworu, mająca bardziej charakter rekomendujący i polecający niż krytyczny.

Kompozycyjnie *Listy Nie-Juniusza* stanowią jednolitą całość propagującą hasła pracy organicznej i pracy u podstaw, ze szczególnym naciskiem na edukację warstw chłopskich, które dominowały w strukturze demograficznej społeczeństwa galicyjskiego⁷¹. Koncepcja idei odrodzenia kraju poprzez kształtowanie świadomości narodowej i patriotycznych postaw wśród społeczności wiejskiej przybyłej do Lwowa jest motywem przewodnim listów. Wielowątkowe utwory omawiają takie problemy związane z oświatą ludu, jak: konieczność alfabetyzacji obywateli o plebejskim statusie społecznym, potrzeba zakładania szkół wiejskich i podwyższenia wynagrodzeń nauczycieli wiejskich, inicjowanie stowarzyszeń edukacji ludowej czy tworzenie ludowego piśmiennictwa.

ZAKOŃCZENIE

„Gazeta Literacka” jako periodyk społeczno-kulturalny była zdominowana przez teksty literackie różnorodnie gatunkowo, począwszy od publikacji informacyjnych, zawierających recenzje nowości wydawniczych lub sprawozdania z różnych wydarzeń kulturalnych, a skończywszy na tekstach prozatorskich i poetyckich. Pismo było skierowane do przedstawicieli różnych warstw społecznych Lwowa, ze szczególnym uwzględnieniem osób wykształconych na poziomie podstawowym. Charakter edukacyjny i popularyzatorski publikowanych tekstów wskazuje, że miały one uczyć i wychowywać oraz podnosić samoświadomość narodową. Wiele z nich zawiera akcenty patriotyczne w nurcie lewicowym, głoszące potrzebę krzewienia ducha polskości u wszystkich obywateli bez względu na ich status społeczny, ekonomiczny i kulturalny. GL ukierunkowana była na popularyzowanie filozofii pozytywistycznej, z naciskiem na konieczność realizacji programu pracy organicznej.

Ostatni 9 numer pisma zakończył pierwszy kwartał obecności GL na rynku prasowym. Prośba do kwartalnych prenumeratorów o wcześniejsze nadsyłanie „prenumeraty dla uregulowania nakładu”⁷² oraz zapowiedź kontynuacji dramatu w odcinkach *Bruno* oraz studium filozoficznego *Marzyciele*, jak i zapoczątkowanie publikowania nowej powieści w odcinkach pod tytułem *Partja szachów* autorstwa Wołodego Skiby, nie sygnalizowały chęci zaprzestania redagowania czasopisma. Okoliczności zakończenia dzia-

⁷⁰ *Junius. Stat nominis umbra*, t. 1, Londyn 1772, [online] https://books.google.pl/books?id=D70uAAAA_MAAJ&redir_esc=y [dostęp: 16.02.2019].

⁷¹ J. J a r o w i e c k i, *Prasa lwowska w latach...*, s. 14.

⁷² „Gazeta Literacka. Najtańsze...”, dz. cyt.

łałości GL pozostają niejasne, dodatkowo brak podkreślenia asocjacji między pierwszym numerem „Głosu Wolnego” a ostatnim GL utrudnia wyjaśnienie tej kwestii. Prawdopodobnie względy cenzorskie lub finansowe zadecydowały o zakończeniu publikowania GL.

Na tle czasopiśmiennictwa lwowskiego doby autonomii galicyjskiej GL pod względem merytorycznym nie wyróżniała się niczym szczególnym, także jej efemeryczny charakter nie stanowił wyjątku, zważywszy na ulotność dużej liczby tytułów publikowanych we Lwowie i Krakowie w latach 1864–1918. Niemniej jednak pismo to stanowi interesujące źródło do badań nad historią prasy ukazującej się we Lwowie w XIX wieku, zwłaszcza z punktu widzenia wzajemnego oddziaływania i uzupełniania się treści, zarówno polityczno-społecznych, jak i kulturalno-literackich, w obrębie jednego periodyku nastawionego na rozbudzanie ducha patriotycznego wśród mieszkańców Lwowa.

BIBLIOGRAFIA

- Banaszek M., *Henryk Hugon Wróblewski (1850–1915)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, t. 32, 1993, nr 4, s. 101–107.
- Bohusz J., *Lwowskie zakłady graficzne*, [w:] *Lwów dawny i dzisiejszy. Praca zbiorowa*, pod red. B. Janusza, Lwów 1928, s. 180–186 [online] <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/8075/edition/7535/content> [dostęp: 17.02.2019].
- Dernałowicz M., Kostenicz K., Makowiecka Z., *Kronika życia i twórczości Mickiewicza. Lata 1798–1824*, Warszawa 1957.
- Do Polki, wiersz Adama Mickiewicza*, „Gazeta Literacka” I, 1871, nr 2, s. 3.
- Dunin-Wąsowicz K., *Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji*, Wrocław 1952.
- „Dziennik Polski” 1871, nr 143, [online] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/101136/edition/94163/content?ref=desc> [dostęp: 16.02.2019].
- Efemeryda*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, kom. red. A. Birkenmajer [i in.], Wrocław 1971, szp. 649.
- Efemeryda*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. J. Maślanki, Wrocław 1976, s. 75.
- Efemeryda*, [w:] *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, kom. red. K. Głombiowski, B. Świdorski, H. Więckowska, Wrocław 1976, s. 120.
- Efemeryda*, [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, [online] <https://sjp.pwn.pl/slowniki/efemeryda.html>, [16.02.2019].
- Estreicher K., *Bibliografia polska XIX. stolecia*, t. 4, Kraków 1878.
- Estreicher K., *Bibliografia polska XIX. stulecia. Lata 1881–1990. R–Z*, t. 4, Kraków 1916.
- Estreicher K., *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 3, Kraków 1962.
- Estreicher K., *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 8, Kraków 1959.
- Estreicher K., *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 14, Kraków 1987.
- Estreicher K., *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 17, Kraków 2000.
- Garlicka A., *Spis tytułów prasy polskiej 1865–1918*, Warszawa 1978.
- „Gazeta Literacka. Najtańsze pismo w Galicji” I, 1871, nr 1 (27 V) – nr 9 (11 VIII), [online] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/644313> [dostęp: 16.02.2019].
- Gazeta literacka. (Literatur-Zeitung, red. von J. Sliwinski), [online] <http://data.onb.ac.at/rep/1068E206> [dostęp: 16.02.2019].
- Jakubek M., *Prasa krakowska w momencie transformacji cywilizacyjnej miasta, regionu, kraju (1795–1918)*, „Prace Komisji Historii Nauki. Polska Akademia Umiejętności”, t. 4, 2002, s. 91–113.
- Jakubowska U., *Lwów na przełomie XIX i XX wieku. Przegląd środowisk prasotwórczych*, Warszawa 1991.

- Jarowiecki J., *Czy Lwów był „pustynią kulturalną”? Czasopisma społeczno-kulturalne i literackie w latach autonomii galicyjskiej*, [w:] *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI-XX wiek). Paralele i różnice*, red. nauk. J. Gwóźdź i E. Różycki, Katowice 2004, 229–251.
- Jarowiecki J., *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*, Kraków–Wrocław 2008.
- Jarowiecki J., *Lwowskie pisma dla ludu oraz prasa ludowa w okresie autonomii galicyjskiej*, [w:] *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 6, cz. 2, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 2003, s. 89–109.
- Jarowiecki J., *Prasa lwowska w dobie powstaniowej*, [w:] *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, [t. 3], red. J. Jarowiecki, Kraków 1996, s. 98–116.
- Jarowiecki J., *Prasa lwowska w latach 1864–1918. Bibliografia*, [online] <http://rep.up.krakow.pl/xmlui/handle/11716/2139?show=full> [dostęp: 16.02.2019].
- Jarowiecki J., *Prasa społeczno-kulturalna, literacka i satyryczna w latach 1867–1918 we Lwowie*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, z. 1, s. 25–57.
- Jarowiecki J., *Prasa ugrupowań politycznych we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej (1867–1918)*, [w:] *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 5, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 2001, s. 395–426.
- Jarowiecki J., *Typologia i statystyka prasy lwowskiej w latach 1864–1939*, [w:] *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 4, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 1999, s. 211–235.
- Junius. *Stat nominis umbra*, t. 1, Londyn 1772, [online] https://books.google.pl/books?id=D70uAAAAMAAJ&redir_esc=y [dostęp: 16.02.2019].
- Kieniewicz S., *Tadeusz Romanowicz*, [w:] *Internetowy polski słownik biograficzny*, [online] <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/tadeusz-romanowicz> [dostęp: 16.02.2019].
- Kolasa W.M., *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku). Naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009*, Kraków 2013.
- Konarska B., *Krystyn Piotr Celestyn Józef Ostrowski*, [w:] *Internetowy polski słownik biograficzny*, [online] <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/krystyn-piotr-celestyn-jozef-ostrowski> [dostęp: 16.02.2019].
- Korbut G., *Literatura polska od początków do wojny światowej. Książka podręczna informacyjna dla studujących naukowo dzieje rozwoju piśmiennictwa polskiego. T. 3, Od roku 1820 do roku 1863*, Warszawa 1930.
- Krzymowska A., *Franciszek Szwarzenberg-Czerny. Profesor Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1847–1917)*, Warszawa 1954.
- Krzyżanowski T., *Weterani lwowskiego czasopiśmiennictwa humorystycznego. (Z dziejów polskiej prasy w Galicji 1834–1918)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. 15, 1976, z. 2, s. 171–204.
- Maciejewski J., Fiečko J., Małecka M., *Adam Mickiewicz*, [w:] *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 3, Mia-R, [koordynacja całości R. Loth; aut. hasel t. 3 W. Albrecht-Szymanowska i in.], Warszawa 2002, s. 16–46.
- Myśliński J., *Czasopiśmiennictwo naukowe w Galicji w dobie autonomicznej. Uwagi wstępne*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. 8, 1969, z. 4, s. 477–500.
- Myśliński J., *Prasa w Galicji w dobie autonomicznej 1867–1918*, Warszawa 1972.
- Nadolski B., *Lwowskie czasopiśmiennictwo humorystyczne w XIX wieku*, „Kurier Literacko-Naukowy” 1934, nr 45, (dodatek do numeru 307 „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”), s. 9.
- Nadolski B., *Lwowskie czasopiśmiennictwo literackie w XIX wieku*, „Pamiętnik Literacki”, t. 33, 1936, nr 1/4, s. 453–460.
- Pietkiewicz Antoni, [w:] *Encyklopedia PWN*, [online] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Pietkiewicz-Antoni;3957009.html> [dostęp: 16.02.2019].
- Podręczny słownik bibliotekarza*, oprac. G. Czapnik, G. Gruszka, Warszawa 2011.
- Red, *Franciszek Czerny-Schwarzenberg (Schwarzenberg)*, [w:] *Internetowy polski słownik biograficzny*, [online] <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/franciszek-czerny-schwarzenberg-schwarzenberg> [dostęp: 16.02.2019].
- Romanowicz T., *Ceny i konsumpcja – handel i komunikacja*, „Wiadomości Statystyczne o Mieście Lwowie” I, 1874, s. 81–83.

- Rusińska-Giertych H., *Czasopiśmiennictwo lwowskie do końca XVIII wieku*, „Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології” 2007, № 2, Вип. 2, [online] http://library.lnu.edu.ua/bibl/images/Vudanna_WEB_pdf/1Visnuk_NB/2007_Vupysk_II/76-84.pdf [dostęp: 16.02.2019].
- Skorupa, E., *Lwowska satyra polityczna na łamach czasopism humorystyczno-satyrycznych epoki pozytywizmu*, Kraków 1992.
- Słownik pseudonimów pisarzy polskich XV w. – 1970 r. T. 2, J–Q*, oprac. zespół pod red. E. Jankowskiego, [zespół oprac. J. Król i in.], Wrocław 1995, [online] <https://rcin.org.pl/publication/80316> [dostęp: 16.02.2019].
- Słownik pseudonimów pisarzy polskich XV w. – 1970 r. T. 4, A–Ż: nazwiska*, oprac. zespół pod red. E. Jankowskiego, [zespół oprac. J. Król i in.], Wrocław 1996, [online] <https://rcin.org.pl/publication/80318> [dostęp: 16.02.2019].
- Szczepanowski S., *Nędza Galicyi w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*, Lwów 1888.
- Śliwińska I., Roszkowska W., Stupkiewicz S., *Adam Mickiewicz. Zarys bibliograficzny*, Warszawa 1957.
- Trojanowski A., *Pillerowie, drukarze lwowscy*, „Cracovia Leopoldis” 2005, nr 3, [online] <http://www.cracovia-leopoldis.pl/index.php?pokaz=art&id=110> [dostęp: 17.02.2019].
- Wereszycki H., *Bolesław Limanowski*, [w:] *Internetowy polski słownik biograficzny*, [online] <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/boleslaw-limanowski> [dostęp: 16.02.2019].

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie „Gazety Literackiej. Najtańszego pisma w Galicji”, efemerydy lwowskiej ukazującej się w 1871 roku, w szerszym kontekście ruchu wydawniczego Lwowa okresu autonomii galicyjskiej oraz omówienie jego struktury tematycznej i rodzajowej. Zaprezentowane zostały również wyniki analizy szaty graficznej oraz ilustracji obecnych w „Gazecie Literackiej”. Materiałem badawczym było 9 kolejnych numerów czasopisma udostępnionych w formie zdigitalizowanej w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej. Opracowanie uzupełniają notki biograficzne osób publikujących w gazecie. „Gazeta Literacka” stanowi interesujące źródło do studiów nad historią prasy ukazującej się we Lwowie w XIX wieku, zwłaszcza z punktu widzenia wzajemnego oddziaływania i uzupełniania się treści polityczno-społecznych i kulturalno-literackich opublikowanych na łamach ogólnodostępnej prasy.

SŁOWA KLUCZOWE:

„Gazeta Literacka”, efemeryda literacka, autonomia galicyjska, prasa lwowska okresu autonomii galicyjskiej

“GAZETA LITERACKA” AS AN INSTANCE OF LITERARY EPHEMERA FROM THE PERIOD OF GALICIAN AUTONOMY

SUMMARY

The paper aims to present “Gazeta Literacka. Najtańsze pismo w Galicji” (Literary Gazette. The Cheapest Newspaper in Galicia), a Lviv ephemeral newspaper from 1871, in a broader con-

text of the publishing movement of Lviv in the period of Galician autonomy and to discuss its thematic and genre structures. The layout and illustrations included in “Gazeta Literacka” are analyzed as well. The study bases on 9 consecutive issues made available in a digitalized form in the Jagiellonian Digital Library and is supplemented by biographical notes of authors who published in the newspaper. “Gazeta Literacka” constitutes a fascinating source for exploring the history of the Lviv press in the 19th century, particularly from the point of view of mutual influence and complementarity of its political, social, cultural, and literary content.

KEYWORDS:

“Gazeta Literacka”, literary ephemera, autonomy of Galicia, Lviv press of the period of Galician autonomy

RADOSŁAW KUTY

DOI: 10.26106/647f-an91

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Instytut Historii <https://orcid.org/0000-0002-8744-0361>

PRZEWODNIKI TATRZAŃSKIE
WALEREGO ELJASZA RADZIKOWSKIEGO
W OCZACH DZIENNIKARZY EPOKI
ORAZ WSPÓŁCZESNYCH HUMANISTÓW

Walery Eljasz Radzikowski¹ to jedna z najwybitniejszych postaci związanych z Zakopanem i Tatrami. Artysta malarz, grafik, rysownik, fotograf, literat, a także kostiumolog, nauczyciel i społecznik – znaczną część swojej twórczości poświęcił Tatrom. Był współorganizatorem i najaktywniejszym działaczem pierwszej organizacji turystycznej na ziemiach polskich – Towarzystwa Tatrzańskiego. Wytyczał i znakował szlaki w Tatrach, pracował nad ich udostępnieniem oraz nad rozwojem Zakopanego. Zapisał się także jako

¹ W *Polskim słowniku biograficznym* zawarto informację, że używany przez artystę przydomek „Radzikowski” był rzekomo porzuconym dawnym nazwiskiem rodzowym. Chociaż już za jego życia stosowano w różnych publikacjach skrót „Walery Eljasz”, to w niniejszym artykule, ze względu na możliwość utrwalenia w czytelniku błędnej informacji dotyczącej imienia i nazwiska bohatera, konsekwentnie stosuje się pisownię „Walery Eljasz-Radzikowski”. W cytatach zachowana została pisownia zgodna z oryginałem. Walery Eljasz-Radzikowski urodził się w Krakowie 13 września 1840 roku. W latach 1856–1862 kształcił się w zakresie malarstwa w Szkole Rysunku i Malarstwa w ramach Instytutu Technicznego (dziś Akademia Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie; *Polski słownik biograficzny* podaje błędnie, że Eljasz-Radzikowski pobierał nauki na Wydziale Malarstwa Krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych – nazwa taka w owym czasie nie funkcjonowała, zob. M. P i l i k o w s k i, *Historia. Nie od razu Akademię zbudowano*, [online] <https://www.asp.krakow.pl/akademia/historia-akademii> [dostęp: 6.12.2020]), a następnie w latach 1862–1865 w Monachium. Jako dziewiętnastolatek wybrał się pierwszy raz w Tatry i od tej pory spędzał w górach każdą wolną chwilę. W Zakopanem wybudował własny dom. Interesował się wieloma dziedzinami życia społecznego i narodowego. Miał liczne grono znajomych. Zmarł w Krakowie 23 marca 1905 roku. Zob. J. R e y c h m a n, *Eliasz Walery (1840–1905)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 6, przewodn. kom. red. K. L e p s z y, Kraków 1948, s. 231–232.

jeden ze współtwórców miejscowej prasy. Dodać należy, iż autor obrazów olejnych, akwarel, akwafort, pocztówek oraz publikacji o tematyce tatrzańskiej zajął zaszczytne miejsce w historii Krakowa. Silne więzy łączyły go także z Wielkopolską². Mimo tak szeroko prowadzonej działalności kulturalnej postać ta wciąż czeka na swego biografę³.

Szczególne osiągnięcie Eljasza-Radzikowskiego stanowi ogłoszenie drukiem publikacji *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, która doczekała się sześciu wydań, publikowanych w latach 1870–1900 w Poznaniu i w Krakowie⁴. Wydania te zaj-

² Więcej informacji biograficznych zob. J. Reychman, *Eliasz Walery...*, s. 231–232; A. Szpakowski, *Walery Eliasz Radzikowski*, Kraków 1960; Z. Tobiaszowa, *Z raptularzy tatrzańskich Walerego Eljasza*, „Wierchy. Rocznik poświęcony góróm [dalej: Wierchy]” XXXII, 1964, s. 212–216, także online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/65188/edition/59012/content?ref=struct> [dostęp: 28.12.2020]; W. Olszewicz, *Walery Eliasz (1840–1905). (W sześćdziesięciolecie zgonu)*, „Wierchy” XXXIV, 1965, s. 159–169, także online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/65306/edition/59169/content> [dostęp: 28.12.2020]; *Eljasz-Radzikowski Walery Jan Kanty*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy. T. 2, D–G*, [M. Bardini in.], zesp. red. J. Maurin-Białostocka [i in.], konsultant nauk. A. Ryszkiwicz, Wrocław 1975, s. 166–168; M. Pinkwart, *Zakopiańskim szlakiem Walerego i Stanisława Eljaszów*, Warszawa–Kraków 1988, *Szlakiem Wielkich Ludzi, Wydarzeń, Zabytków Kultury*; *Eljasz-Radzikowski Walery*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska* [dalej: WET], Poronin 2004, s. 252–255; P. Hapanowicz, *Krakowskim szlakiem Walerego Eljasza Radzikowskiego*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego [dalej: Pamiętnik PTT]”, t. 13, 2004, s. 39–48; M.H. Grabski, *Walery Eljasz Radzikowski – fotograf Tatr i Podhala*, Pamiętnik PTT, t. 13, 2004, s. 68–84; T. Borucki, *O nazwie Eljaszowa Turnia oraz zasługach Walerego Eljasza dla ochrony i kształtowania nazewnictwa w Tatrach*, Pamiętnik PTT, t. 13, 2004, s. 85–96; W. Siarzewski, *Walery Eljasz Radzikowski – pionier fotografii jaskiniowej*, „Tatry TPN” 2005, nr 1 (11), s. 59; J. Ziarkowska, D. Ziarkowski, „Obrazy czarujące, od których oczów trudno odebrać...”. *Uwagi o sposobach przedstawiania Tatr w twórczości Walerego Eljasza*, [w:] *Góry – człowiek – turystyka. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Andrzejowi Matuszykowi w 75. rocznicę urodzin*, red. P. Cybula, M. Czysz, S. Owsianowska, Kraków 2011, s. 238–241; J. Koziniski, *Walery Eljasz Radzikowski. Malarz, fotograf, krajoznawca z XIX wieku*, „Alma Mater” 2016, nr 184–185, s. 75–78.

³ Zob. m.in. *Walery Eljasz Radzikowski (1841–1905)*, [katalog wystawy], oprac. M. Nodzyńska, Zakopane 1986; K. Pietruszewski, *List otwarty do uczestników Zjazdu Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w sprawie ustanowienia roku 2005 rokiem Walerego Eljasza*, Pamiętnik PTT, t. 13, 2004, s. 37–38; B. Morawska-Nowa, *Rozpoczęliśmy Rok Eljasza*, „Co Słyszać? Informator Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” 2005, nr 1 (169), s. 1; A. Tr., *Wystawa fotografii górskiej Walerego Eljasza*, „Wierchy” LXXI, 2005 [2007], s. 249–250; A.L. Dawidowicz, B. Morawska-Nowa, *Czy zakończyliśmy Rok Walerego Eljasza?*, „Co Słyszać. Informator Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” 2006, nr 3 (183), s. 1–4; *Tatry w fotografii Walerego Eljasza*, [kalendarz biurkowy], oprac. W. Siarzewski, wyd. Tatrzański Park Narodowy, Zakopane 2006.

⁴ W. Eljasz, *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, [wyd. 1], Poznań 1870; tenże, *Nowy illustrowany przewodnik do Tatr i Pienin*, [wyd. 2], Kraków 1881; tenże, *Illustrowany przewodnik do Tatr i Pienin*, wyd. 3, Kraków 1886; tenże, *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, wyd. 4 przerobione i powiększone, Kraków 1891; toż, wyd. 5 przerobione i uzupełnione, Kraków 1896; toż, wyd. 6 znacznie zmienione i powiększone, Kraków 1900; za: *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 6, red. K. Esreicher, wyd. 2 [nowe], Kraków 1967, s. 75–76, także online: https://www.estreicher.uj.edu.pl/skany/?dir=dane_xix_index/II%20ed./6 [dostęp: 28.12.2020]. Wszystkie wydania przewodnika są udostępniane

mują wysoką pozycję w polskiej literaturze przewodnikowej. Oceny, opinie i refleksje towarzyszące tym wyjątkowym dziełom od czasu ich powstania do współczesności warto prześledzić, odwołując się przy tym do źródeł historycznych i literatury przedmiotu.

Według historyka Jana Reychmana⁵ prace nad pierwszym wydaniem swojego przewodnika rozpoczął Eljasz-Radzikowski jesienią 1868 roku. Pomagał mu jeden z najlepszych znawców Tatr ksiądz Eugeniusz Janota⁶ – jego nauczyciel turystyki tatrzańskiej. Duchowny wspierał swojego ucznia radą i zachętą, kontrolował rękopisy, poprawiał bądź uzupełniał je własnymi uwagami⁷. Jednakże oparcia metodologicznego, jak podkreśla uczonego i taternik Jacek Kolbuszewski⁸ w swej książce *Obraz Tatr w literaturze polskiej XIX wieku*, szukał Eljasz-Radzikowski w przewodnikach alpejskich, co dowodzi, iż zdawał sobie sprawę z konieczności dostosowania treści publikacji do nowych warunków turystycznych. Jednocześnie artysta nie umiał, a niejednokrotnie nawet nie usiłował całkowicie uwolnić się od wpływu Janoty⁹.

O ile w kwestiach redakcyjnych Eljasz-Radzikowski korzystał z doświadczenia jednego z najbardziej znanych duchownych związanych z Tatrami, o tyle za stroną tech-

w otwartym internecie w bibliotece cyfrowej Polona: https://polona.pl/search/?query=Ilustrowany_przewodnik_do_tatr&filters=public:1&sort=date%20asc [dostęp: 27.12.2020].

⁵ Jan Reychman (1910–1975), działacz Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego [dalej: PTTK], orientalista i hungarysta, etnograf, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, jeden z najlepszych znawców regionu podtatrzańskiego przed II wojną światową, pracownik Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem w latach 1939–1940. Od 1929 roku ogłaszał liczne artykuły dotyczące Tatr i Podtatrza: o zbójnictwie, zabytkach, badaniach naukowych, z dziejów piśmiennictwa tatrzańskiego, z dziedziny etnografii, językoznawstwa, ochrony przyrody, także liczne życiorysy i recenzje. Autor *Przewodnika po Podhalu, Spiszu, Orawie i północnej Słowacji* (1937) oraz książki *Peleryna, ciupaga i znak tajemny* (1971 i 1976) o osobliwych postaciach polskich, m.in. związanych blisko z Zakopanem i Tatrami. Zob. *Reychman Jan*, [w:] WET, s. 1016–1017.

⁶ Eugeniusz Janota (1823–1878), ksiądz, profesor Uniwersytetu Lwowskiego, przyrodnik, krajoznawca, taternik, zasłużony badacz Tatr i Podtatrza, jeden z pionierów ochrony przyrody w Polsce. Tatry zwiedził po raz pierwszy w 1846 roku, od 1852 roku bywał tam prawie corocznie. Autor pierwszego polskiego przewodnika tatrzańskiego: *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin* (1860, pośmiertnie: 1991) oraz pracy: *Dolina Kościeliska w Tatrach* (1871) – pierwszego dokładniejszego opisu omawianej doliny. W czasie wycieczek prowadził badania geograficzne, botaniczne i etnograficzne, ogłaszając potem szereg prac. Zob. *Janota Eugeniusz*, [w:] WET, s. 454–455.

⁷ J. R e y c h m a n, *Przewodniki do Tatr, Pienin i Szczawnic Walerego Eljasza*, „Ziemia. Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy” XXXVIII, t. 26, 1947, nr 6–8 (564–566), s. 152.

⁸ Jacek Kolbuszewski (1938–), slawista, historyk literatury polskiej i słowackiej, profesor zwyczajny Uniwersytetu Wrocławskiego. Z Tatrami stykał się od roku 1946, taternictwo uprawiał głównie w latach 1957–1962. Znaczna część jego działalności, pracy społecznej i twórczości literackiej związana jest z polskimi górami. Zajmował się ideologią taternictwa, dziejami polskiej turystyki tatrzańskiej, tatrzańską literaturą przewodnikową i pokrewną. Autor antologii, m.in. *Czarny Szczyt. Proza taternicka lat 1904–1939* (1976) i *32 wiersze o Morskim Oku* (1978). Zob. *Kolbuszewski Jacek*, [w:] WET, s. 534.

⁹ J. K o l b u s z e w s k i, *Obraz Tatr w literaturze polskiej XIX wieku. 1805–1889. Funkcja artystyczna motywu przyrody*, Kraków 1971, s. 189–190, *Monografie Historycznoliterackie*.

niczną i wydawniczą przewodnika stał powieściopisarz, poeta, malarz i rysownik Józef Ignacy Kraszewski¹⁰, odpowiedzialny także za ostateczną korektę¹¹. Wybitnego popularyzatora Tatr z autorem cyklu powieści historycznych nazywanych *Dzieje Polski* łączyła zażyłość, warto zatem odwołać się do ich korespondencji obrazującej zarówno pracę nad przewodnikiem, jak i sam utwór¹². O rysunkach wykonanych do książki Eljasz-Radzikowski informował Kraszewskiego w liście z 23 listopada 1869 roku:

Jedna ilustracja na wstęp przeznaczona, pasterzy tatrzańskich przedstawia na grzbiecie góry, skąd widać z natury zdjęte pasmo Tatr koło Świnicy¹³. Drugi rysunek przedstawia zagrodę tatrzańską we wsi, a trzeci szalał pasterski na hali, w głębi widać skały Małego Giewontu¹⁴ i spód Wielkiego¹⁵. Do kompletu będzie jeszcze może drugie tyle rysunków i mapa całych Tatr¹⁶.

Nie sposób zaprzeczyć, iż przedsięwzięcie przygotowywane przez krakowskiego malarza, a zwłaszcza jego strona graficzna, zainteresowało Kraszewskiego. W liście do Eljasza-Radzikowskiego pisanym 27 listopada 1869 roku w Dreźnie autor *Latarni czarnoskieskiej* stwierdzał: „Bardzo bym pragnął, żeby wasz «Przewodnik» był wydany.

¹⁰ Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887), publicysta, krytyk literacki i artystyczny. Na Podtatrzu i w Tatrach był w 1866 roku. Tatrzańskie reminiscencje znalazły wyraz w jego twórczości literackiej i malarstwie. Różne sprawy tatrzańskie poruszał także w swej publicystyce. Zob. A. Z y g a, *Kraszewski w górach i o górach*, „Wierchy” XXXII, 1963 [1964], s. 36–65, także *online*: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/65188/edition/59012/content?ref=struct> [dostęp: 28.12.2020]; *Kraszewski Józef Ignacy*, [w:] WET, s. 595–596.

¹¹ J. R e y c h m a n, *Przewodniki do Tatr; Pienin i Szczawnic Walerego Eljasza*, „Ziemia. Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy” XXXVIII, t. 26, 1947, nr 6–8 (564–566), s. 153.

¹² Jak podkreśla historyk literatury Stanisław Sierotwiński (Archiwum Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem, sygn. AR/NO/1172/I, Walery Eljasz i jego działalność związana z Tatrami w świetle listów do Józefa Ignacego Kraszewskiego, s. 1–13), wśród ogromnej ilości listów adresowanych do autora *Starej baśni* przechowywanych w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Jagiellońskiej znajduje się 109 listów Eljasza-Radzikowskiego z lat 1866–1885. Stanowią one obfite źródło wiadomości dotyczących m.in. kulturalnego życia Krakowa, wydarzeń artystycznych i twórczości malarza, wreszcie ilustrują pasjonujący go rozwój znajomości Tatr i turystyki wysokogórskiej. Walery Eljasz-Radzikowski szukał u Kraszewskiego rady, aprobaty, czasem pomocy. Pisał o swych pracach, zamiarach, wysyłał fotografie obrazów. Pozornie prywatna korespondencja między ludźmi tak zaangażowanymi w publiczne życie kulturalne musiała wykraczać daleko poza sprawy osobiste.

¹³ Świnica (2301 m wierzchołek południowo-wschodni; 2291 m wierzchołek północno-zachodni), szczyt wznoszący się w głównej grani Tatr, ostatni szczyt należący do Tatr Wysokich. Pierwsze wejście w miesiącach letnich odnotowano w 1867 roku, zimą w 1907 roku. Należy do najpopularniejszych szczytów tatrzańskich, był wielokrotnie odwiedzany od drugiej połowy XIX wieku. Jeden z najlepszych punktów widokowych w polskiej części Tatr. Zob. *Świnica*, [w:] WET, s. 1216–1217.

¹⁴ Mały Giewont (1735 m), uwieńczony kilkoma turniami szczyt wznoszący się między głównym wierzchołkiem Giewontu a przełęczą Bacuch, dawniej nazywany także Giewoncikiem. Zob. *Giewont, Mały*, [w:] WET, s. 11.

¹⁵ Wielki Giewont (1895 m), główny wierzchołek Giewontu z krzyżem. Zob. *Giewont, Wielki*, [w:] WET, s. 11.

¹⁶ BJ, sygn. rkps 6499/IV, List W. Eljasza-Radzikowskiego do J.I. Kraszewskiego z 3 listopada 1869 roku, k. 97r.

Gdybym sam jako początkujący wydawca był zamożniejszym, nabyłbym i wydał «Przewodnik», ale mi się na kosztowniejsze przedsięwzięcia porywać trudno¹⁷. Z kolei 27 kwietnia 1870 roku znów z Drezna Kraszewski w liście do swego ucznia i przyjaciela stwierdzał: „Rysunki do «Przewodnika» bardzo ładne, jak wyjdą odbicia, nie wiem. Wnętrze chaty mi się niezmiernie podobało¹⁸”.

Praca pod tytułem *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*¹⁹ ukazała się latem 1870 roku nakładem znanego księgarza poznańskiego Jana Żupańskiego²⁰. Okładkę zdobiła wykonana techniką drzeworytową winieta przedstawiająca mężczyznę w krakowskiej szamerowanej czamarce, prawdopodobnie Eljasza-Radzikowskiego, i nieznanego młodzieńca, któremu wskazuje furę góralską podążającą w kierunku Tatr. Niewielkich rozmiarów (18 × 12 cm) ilustrowany przewodnik, zawierający mapę oraz panoramę *Tatr z Głodówki*²¹, szybko stał się popularny wśród turystów²².

Świeżo ukończony przewodnik wydawał się satysfakcjonować Eljasza-Radzikowskiego, co potwierdził w liście do Kraszewskiego z 29 czerwca 1870 roku. Wypowiedź ta ilustruje także zaangażowanie autora i jego dbałość o szczegóły:

Wydanie jest piękne, druk śliczny, odbicie drzeworytów dobre i korekta bardzo staranna, gdyż tylko trochę drobnych pomyłek znalazłem. Chodzi mi tylko o portret Wali [...] podobieństwo zatracone, a jest to postać wszystkim znana, lecz przepadło, rady już na to nie ma. Spodziewam się, że ta praca [...] literacko - artystyczna dozna łaskawego przyjęcia [...]²³.

Recenzje dotyczące przewodnika odnaleźć można na łamach ówczesnej prasy. Swą opinię w ukazującym się w Dreźnie periodyku „Tydzień Polityczny, Naukowy, Literacki i Artystyczny”²⁴ wyraził Kraszewski:

¹⁷ J.I. K r a s z e w s k i, *Listy do Adama i Joanny Miłaszewskich, rodziny Langie, Walerego Eljasza-Radzikowskiego*, oprac. W. D a n e k, Wrocław 1966, s. 262–263.

¹⁸ Tamże, s. 273.

¹⁹ W. E l j a s z, [wyd. 1], dz. cyt.

²⁰ Jan Konstanty Żupański (1804–1883), księgarz, wydawca, działacz oświatowy, publicysta, z wykształcenia prawnik. W 1839 roku otworzył własną księgarnię, którą prowadził przez prawie 45 lat. Była ona zarówno składem książek, jak i firmą wydawniczą. Oficyna ta stała się zwłaszcza w latach 50. i 60. XIX wieku centralnym punktem ruchu wydawniczego Poznania i jedną z najwybitniejszych firm w Polsce. Ukazało się w niej, w znakomitej jak na owe czasy szacie edytorskiej, ok. 600 tytułów, w tym dzieła Adama Mickiewicza, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Hugona Kołłątaja, Wincentego Pola. Zob. J. Maciejewski, *Żupański Jan Konstanty*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, kom. red. przewodn. A. Gąsiorowski, Warszawa–Poznań 1983, s. 888.

²¹ Głodówka (ok. 1070–1145 m), duża, pochyła polana na południowym i południowo-zachodnim stoku Cyrhli nad Białką. Zob. *Głodówka*, [w:] WET, s. 337.

²² J. R e y c h m a n, *Peleryna, ciupaga i znak tajemny*, posł. J. K r z y ż a n o w s k i, Kraków 1976, s. 114.

²³ BJ, sygn. rkps 6499/IV, List W. Eljasza-Radzikowskiego do J.I. Kraszewskiego z 29 czerwca 1870 roku, k. 137r.

²⁴ „Tydzień Polityczny, Naukowy, Literacki i Artystyczny” (Drezno 1870–1871), tygodnik, organ prasowy łączący cechy pisma literackiego i politycznego, równocześnie przeniknięty jednolitą koncepcją ideo-

Możemy [...] zaręczyć [...], że kto nie chce jechać osobiście do Tatrów w obawie aby nie był skazany na dietę z grzybów i poziomek – najlepiej i najmilej się ich nauczy i pozna je z téj książki. Ma ona tę zasługę że dla bardzo leniwych, gotowa podróż zastąpić ale z drugiej strony narazić może ich na grzech kłamstwa, bo gotowi potem mówić, że zwiedzili Tatry, tak dokładną tu o nich zaczerpną wiadomość²⁵.

Istotny element przewodnika stanowiła szata graficzna, czego Kraszewski nie pozostawił w swej recenzji bez komentarza:

O ilustracjach pełnych wdzięku i prawdy mówić nie potrzebuję, nadto jest znany talent artysty, a imię jego ręczy już za ich wartość. Oprócz ładnego tytułu, typów górali, wizerunków przewodników, wnętrza chaty, widoki Giewonta [...], grotty w Magorze²⁶, Zawratu, Morskiego Oka [...] wielce przyozdabiają książkę. – Możemy zaręczyć za ich wierność i szczęśliwe pochwycenie charakteru. – To co się ująć dało w szczyplych rozmiarów drzeworytach, narysowane śmiało, umiejętnie, daje wyborne pojęcie natury tatrzańskiej²⁷.

Opinię o wydawnictwie wyraziła także prasa stołeczna. W świetle osądu „Biblioteki Warszawskiej. Pisma poświęconego naukom, sztukom i przemysłowi”²⁸ dzieło stanowiło krótką syntezę wszystkiego, co wiązało się z wyprawą w Tatry. Zawierało opisy kolejnych miejscowości, wskazówki i przestrogi dla podróżnych, wykaz źródeł piśmiennych o Tatrach, Pieninach, Beskidach i przyległych okolicach oraz ważny dla nauki wywód nazwy „Tatry”, a ponadto informowało o badaczach trudniących się zbieraniem widoków górskich na papierze i płótnie²⁹. Według cieszących się wysokim poziomem edytorskim „Kłósów. Czasopisma ilustrowanego, tygodniowego, poświęconego literaturze, nauce i sztuce”³⁰, na których łamach głos w sprawie przewodnika w 1875 roku ponow-

wą dostosowaną do aktualnych potrzeb. Wyraźnie antyklerykalny, kierowany głównie do odbiorców z Wielkopolski i Galicji. Miał ok. 700 prenumeratorów. Zob. W. D a n e k, *Publicystyka Józefa Ignacego Kraszewskiego w latach 1859–1872*, Wrocław 1957, s. 134–180, *Studia Historyczno-Literackie*, t. 17.

²⁵ [J. I. K r a s z e w s k i] D r. O m e g a, *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic, pisał i ilustrował Walery Eljasz*, „Tydzień Polityczny, Naukowy, Literacki i Artystyczny” I, 1870, nr 37, s. 358.

²⁶ Jaskinia Magurska (1460 m), jedna z najdawniej znanych jaskiń w polskiej części Tatr, zlokalizowana w północno-wschodnich zboczach Jaworzyńskich Turni. Stanowi system obszernych korytarzy i dużych, rozwiniętych poziomo sal o długości ok. 1200 m. Być może zwiedzana już w XVII wieku. Popularna w drugiej połowie XIX stulecia. Zob. *Magurska Jaskinia*, [w:] WET, s. 702–703.

²⁷ [J. I. K r a s z e w s k i] D r. O m e g a, dz. cyt., s. 357–358.

²⁸ „Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi” (Warszawa 1841–1914), miesięcznik naukowo-literacki, starający się uwzględnić wszystkie dyscypliny, faworyzujący nauki stosowane i historię ojczyzny, stroniący od kwestii politycznych. Do 1876 roku był jedynym w stolicy periodykiem ogólnonaukowym. Istotną zasługą organu było zamieszczanie cennych materiałów źródłowych dotyczących szeroko pojętej historii Polski. Zob. Z. K m i e c i k, *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864–1885)*, Warszawa 1971, s. 219–226, *Materiały i Studia do Historii Prasy i Czasopiśmiennictwa Polskiego*, z. 13.

²⁹ *Piśmiennictwo krajowe i zagraniczne*, „Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi”, t. 4, 1871, s. 320–321.

³⁰ „Kłósy. Czasopismo ilustrowane, tygodniowe, poświęcone literaturze, nauce i sztuce” (Warszawa 1865–1890), tygodnik literacki, naukowy i artystyczny przeznaczony dla inteligencji i mieszczaństwa. Re-

nie zabrał Kraszewski, praca stanowiła *novum* w literaturze krajowej. Jak pisał autor *Laterni czarnoksiężskiej*: „Poprzednicy Eliasza puszczały wodze fantazyi, on ściśle trzymał się tego, co widział, zbadał i poznał doskonale. Nieoszacowana też to książka dla podróżujących w Alpy nasze”³¹.

Nie będzie przesadą stwierdzenie, że i sam Eljasz-Radzikowski doskonale zdawał sobie sprawę z popularności oraz pozycji, jaką zaczął zajmować w Zakopanem za sprawą swej pracy. Dowodzi tego korespondencja przechowywana w tamtejszym Ośrodku Dokumentacji Tatrzańskiej im. Zofii Radwańskiej-Paryskiej i Witolda Henryka Paryskiego³². W liście pisanym do rodziny z Zakopanego z 25 lipca 1870 roku Eljasz-Radzikowski informował: „Zabranych tu exemplarzy Przewodnika nic dotąd nie sprzedałem bo bez wyjątku każdy przybywa tu już z tą książką, i każdy dowiedziawszy się o moim tu pobycie, stara się ze mną poznać. Stałem się [...] wyrocznią w tym względzie”³³. Z kolei list z Zakopanego adresowany do rodziny z 9 sierpnia 1872 roku zawierał następującą wzmiankę: „Mój przewodnik po Tatrach we wszystkich tu rękach [...] wszyscy się do niego stosują, a po większej części [...] przyznają, że to dziełko ich do podróży w Tatry zachęciło [...]”³⁴. Kilka tygodni później, w początkach września, Eljasz-Radzikowski napisał do swego nauczyciela i przyjaciela Kraszewskiego:

musi nieźle iść sprzedaż moich Przewodników [...] sądząc z tego, że każdy tu przyjeżdża z tą książką a n. p. tego lata przeszło 300 osób się przez Zakopane przesunęło. [...] nagły wzrost liczby gości do Tatr przypisują mojemu dziełku, bo osobom z najdalszych stron naszej ziemi zjawia się chętką

prezentował kierunek zachowawczy. Uwzględniał w szerokim zakresie współczesną problematykę polityczną, społeczną, ekonomiczną i techniczną. Zob. B. Szynaler, *Tygodnik ilustrowany „Kłosy” (1865–1890)*, Wrocław 1981.

³¹ J. I. Kraszewski, *Walery Eljasz*, „Kłosy. Czasopismo ilustrowane, tygodniowe, poświęcone literaturze, nauce i sztuce”, t. 21, 1875, nr 543, s. 343.

³² Ośrodek Dokumentacji Tatrzańskiej im. Zofii Radwańskiej-Paryskiej i Witolda Henryka Paryskiego w siedzibie Tatrzańskiego Parku Narodowego w Zakopanem [dalej: ODT TPN], instytucja otwarta 1 lipca 2005 roku w celu gromadzenia i udostępniania wiedzy o Tatrach i TPN. Zgromadzone w nim zbiory biblioteczne częściowo pochodzą z daru Z. Radwańskiej-Paryskiej i W.H. Paryskiego. Aktualnie biblioteka i archiwum ośrodka mogą poszczycić się unikatowym w skali kraju zbiorem regionalistów o charakterze dokumentacyjnym. Duża część kolekcji to dokumenty rękopiśmienne, stare druki i druki XIX-wieczne. Uzupełniają ją zbiory graficzne: szkice, ryciny, mapy i fotografie. Archiwum państwa Paryskich obejmuje 2325 teczek (prawie 460 tys. stron dokumentów), w tym tzw. Eljaszów Zbiory, czyli spuściznę po m.in. Walerym i Stanisławie Eljaszach-Radzikowskich. Materiały te, zakupione przez W. Paryskiego w 1935 roku, stanowią nieocenione źródło informacji nie tylko dla badaczy. Zob. R. Kowalska, W. Siarzewski, *Ośrodek Dokumentacji Tatrzańskiej*, „Tatry TPN” 2005, nr 4 (14), s. 12–13; T. Kędziora, *Dylematy bibliografii Tatr i Podtatrza*, [w:] *Bibliografi@. Źródła, standardy, zasoby. Praca zbiorowa*, red. J. Franke, Warszawa 2013, s. 115, *Nauka, Dydaktyka, Praktyka*, 145; *Radwańska-Paryska Zofia*, [w:] WET, s. 1002–1004; *Paryski Witold Henryk*, [w:] WET, s. 882–884.

³³ ODT TPN, sygn. EZ/4, List W. Eljasza-Radzikowskiego do rodziny z 25 lipca 1870 roku.

³⁴ ODT TPN, sygn. EZ/4, List W. Eljasza-Radzikowskiego do rodziny z 9 sierpnia 1872 roku.

do jazdy [...] po przeczytaniu [...] Przewodnika, który zarazem im wskazuje sposób dostania się w góry³⁵.

O pierwszym wydaniu przewodnika pisał w związku z dwudziestą piątą rocznicą śmierci Eljasza-Radzikowskiego inicjator, współzałożyciel i znakomity redaktor „Wierchów. Rocznika poświęconego górom i góralszczyźnie”³⁶, honorowy obywatel Zakopanego Jan Gwalbert Pawlikowski³⁷. Jak twierdził, książka dzięki ilustracjom ukazującym kobziarza, przewodników, pasterzy, szałas, wnętrze chaty góralskiej oraz krajobrazy z Tatr i Pienin zaciekaowała i kusiała czytelnika. Sposób pisania zaś był żywy i zajmujący. Co najważniejsze – za pomocą słowa spełniła niczym dobry przyjaciel specyficzne zadanie wychowania udających się w Tatry turystów. We fragmencie publikacji Pawlikowski zawarł następującą refleksję:

nie było nikogo, coby nie naszał swego „Eljasza” w kieszeni w postaci czerwono oprawnego „Przewodnika”. [...] na [...] książkę patrzy młode pokolenie z pobłażliwym uśmiechem, jako na tatrzański „prymityw”, nie bacząc, że wzięty na szalę historyczną [...] waży zapewne więcej, niż wszystko to, co po nim w przewodnickiej literaturze nastąpiło. Oczywiście wymogom dzisiejszym nie odpowiada, to jasne i naturalne, dziś się pisze i musi pisać inaczej, ale wówczas nietylko tak się pisało, ale tak właśnie powinno się było pisać. Kto umie patrzeć poza ciasny okrąg chwili bieżącej, weźmie i dziś tę książkę z zainteresowaniem – a nawet i nie bez wzruszenia – do ręki³⁸.

Według Reychmana, cytowanego już znawcy tematyki, oceniając pierwsze wydanie przewodnika, należy przede wszystkim pamiętać, iż w gruncie rzeczy ukazał się on jeszcze przed właściwym odkryciem Tatr. Był więc odgrywającą pionierską rolę publikacją po terenie znanym bardzo powierzchownie. Miał za zadanie pokazać Tatry masowemu odbiorcy, zachęcić do ich poznania, zwiedzania oraz umożliwić korzystanie z rozproszonych w różnych wydawnictwach i nie dla wszystkich dostępnych wiadomości o górach.

³⁵ BJ, sygn. rkps 6499/IV, List W. Eljasza-Radzikowskiego do J.I. Kraszewskiego z 3 września 1872 roku, k. 188r, 189v.

³⁶ „Wierchy” (Lwów 1923; Kraków 1927; Kraków–Warszawa 1950; Kraków 1957; Warszawa–Kraków 1972; Wrocław–Kraków 1987; Kraków 1992), rocznik, jedno z najważniejszych periodycznych wydawnictw tatrzańskich, kontynuacja „Pamiętnika Towarzystwa Tatrzańskiego”. Początkowo pismo nosiło podtytuł „Rocznik poświęcony górom i góralszczyźnie”, po wojnie „Rocznik poświęcony górom”. Zajmuje się wszelką tematyką związaną z górami w Polsce i na świecie w aspekcie humanistycznym i przyrodniczym, w teraźniejszości i przeszłości. Zob. K. P o l a k, *Bibliografia „Wierchów” 1923–1972*, Warszawa–Kraków 1976; „Wierchy”, [w:] Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, [online] <https://ow.wierchy.cotg.pttk.pl/wydawnictwa/wierchy/> [dostęp: 27.12.2020].

³⁷ Jan Gwalbert Pawlikowski (1860–1939), taternik i speleolog, czołowy działacz Towarzystwa Tatrzańskiego, jeden z najgorliwszych zwolenników utworzenia Tatrzańskiego Parku Narodowego, historyk literatury. Zajmował się wieloma sprawami dotyczącymi Tatr, Zakopanego i Podhala i ogłaszał liczne artykuły o tej tematyce. Zob. *Pawlikowski Jan Gwalbert*, [w:] WET, s. 892–894.

³⁸ [J.G. P a w l i k o w s k i], *Wspomnienie o Walerym Eljaszu Radzikowskim (w 25-tą rocznicę zgonu)*, „Wierchy” VIII, 1930, s. 162.

Stąd szczegółowość, a niekiedy być może śmieszna dziś naiwność wskazówek przewodnika z 1870 roku. Co istotne, Eljasz-Radzikowski systematycznie rozszerzał go, wprowadzając informacje o nowych szlakach i dodając zmodernizowane wskazówki praktyczne³⁹.

Niektórzy badacze dostrzegali ujemne strony publikacji. Według Bolesława Chwaścińskiego⁴⁰, taternika i alpinisty, pierwsze wydanie przewodnika nie było przeznaczone dla tych, którzy chcieli w Tatrach poznać coś więcej niż utarte szlaki: „Zasięgiem [...] nie odbiegał [...] od [...] przewodnika Janoty. Obejmował tylko Tatry Polskie⁴¹ i nadal opisywał tylko doliny i przejścia przez główne przełęcze, a z wejść szczytowych uwzględniał jedynie Świnicę⁴². Jak zaznaczał, wszystkie opisy przejść ułożone zostały z myślą o turyście prowadzonym przez przewodnika – górala. Przyznał jednak jednocześnie, że były one dokładniejsze od opisów z przewodnika Janoty. Zwracał również uwagę, że praca zawierała wiele wskazówek praktycznych i w niej po raz pierwszy pojawił się zarys historii poznawania Tatr⁴³.

Słabe strony wydania dostrzegł też historyk prasy zakopiańskiej Maciej Pinkwart⁴⁴. Należały do nich ubogi dział merytoryczny, stosunkowo skromne potraktowanie górskiej części przewodnika oraz zbyt liczne dygresje autora. Jednakże to „plotkarstwo” Eljasza Radzikowskiego stało się po latach nieocenionym źródłem informacji o dawnym sposobie wycieczkowania, dziejach Zakopanego, obyczajowości mieszkańców i bywalców podtatrzańskiej miejscowości w XIX wieku. Co najważniejsze, badacz podobnie jak Reychman zauważył, że wydanie z 1870 roku w porównaniu z wcześniejszą literaturą przewodnikową miało charakter szczególny, pionierski:

Dotychczasowe opisy były na ogół reportażami, ukazującymi głównie dzielne poczynania opisującego w egzotycznej dlań tatrzańskiej scenerii. Ani *Przewodnik Janoty*, ani wspominkowe

³⁹ J. Reychman, *Peleryna, ciupaga i znak tajemny*, posł. J. Krzyżanowski, Kraków 1976, s. 114–116.

⁴⁰ Bolesław Chwaściński (1909–1992), członek honorowy Klubu Wysokogórskiego w Warszawie (godność otrzymana w 1960 roku), turystykę w Tatrach uprawiał od 1924 roku, taternictwo od 1927 roku. Uczestnik wielu pierwszych wejść. Autor szeregu artykułów i większych prac dotyczących historii taternictwa oraz alpinizmu polskiego i obcego. Zgromadził materiały do życiorysów ok. 500 taterników i turystów tatrzańskich, wykorzystanych częściowo w jego pracach. Zob. *Chwaściński Bolesław*, [w:] WET, s. 151.

⁴¹ Tatry Polskie obejmują zachodnią część Tatr Wysokich i wschodnią część Tatr Zachodnich oraz doliny od Doliny Rybiego Potoku na wschodzie aż po Dolinę Chochołowską na zachodzie. Nazwa ta jest w powszechnym użyciu co najmniej od 1860 roku. W XIX wieku używano także nazw Tatry Nowotarskie i Tatry Galicyjskie. Zob. *Tatry Polskie*, [w:] WET, s. 1256.

⁴² B. Chwaściniński, *Z dziejów taternictwa. O górach i ludziach*, Warszawa 1988, s. 41–42.

⁴³ Tamże, s. 42.

⁴⁴ Maciej Pinkwart (1948–), dziennikarz, literat, pierwszy kustosz Muzeum Karola Szymanowskiego w willi Atma w Zakopanem, członek Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego i jego rady naukowej. Na tematy zakopiańskie i tatrzańskie ogłosił liczne artykuły w wielu wydawnictwach periodycznych. Autor m.in. publikacji (razem z L. Długołęcką) *Zakopane. Przewodnik historyczny* (1988, 1989, 1994, 2003 i 2006) oraz biografii wybitnych postaci Zakopanego. Współautor filmów i programów telewizyjnych o tematyce zakopiańskiej. Zob. *Pinkwart Maciej*, [w:] WET, s. 915–916.

Obrazki Steczkowskiej⁴⁵ nie dawały turyście tak ciekawego i dokładnego obrazu, jak dzieło Eljasza⁴⁶.

Z radością witał drugie wydanie przewodnika⁴⁷ w 1881 roku wieloletni działacz Towarzystwa Tatrzańskiego Bronisław Gustawicz⁴⁸. W świetle jego osądu lektura dzieła stanowiła wielką przyjemność mimo obecności suchych opisów charakterystycznych dla wydawnictw tego typu. Rozpoczęła się ona od opisów tras wycieczek z Zakopanego – punktu zbornego wszystkich polskich taterników. Uwagę przyciągała strona artystyczna wydawnictwa. Jak pisał Gustawicz na łamach „Wędrowca”:

Przyodobniają go piękne ilustracje w drzeworytach; jest ich, oprócz kartki tytułowej, dziewięć; przedstawiają [...] dolinę Strążysk⁴⁹, Kościelisk⁵⁰ [...], Giewont, dolinę Stawów Gąsienicowych⁵¹, Siklawę⁵², Morskie oko [...], dolinę Białej Wody, chatę Róży w dolinie Zimnej Wody⁵³ i szczyrbskie

⁴⁵ Maria Steczkowska (1832–1895), nauczycielka. Jej życiorys jest w dużej mierze nieznany. Do Zakopanego, skąd robiła wycieczki w Tatry, przyjeżdżała w latach 1854, 1856, 1857 i prawie corocznie do 1864 roku, a może i dłużej. Autorka wydanych anonimowo *Obrazków z podróży do Tatrów i Pienin* (1858 i 1872, pośmiertnie: 1990). Praca ta ma pewne cechy literatury przewodnikowej i jest nieocenionym źródłem wiadomości o zwiedzanych okolicach. Zob. *Steczowska Maria*, [w:] WET, s. 1149–1150.

⁴⁶ M. P i n k w a r t, dz. cyt., s. 41–42.

⁴⁷ W. E l j a s z, [wyd. 2], dz. cyt.

⁴⁸ Bronisław Gustawicz (1852–1916), członek Komisji Fizjograficznej i Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności. Autor wielu prac naukowych i popularnonaukowych z dziedziny geografii, etnografii, matematyki, kartografii, meteorologii, ochrony przyrody i wielu najważniejszych haseł *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (1880–1902). Od 1887 roku członek zarządu głównego Towarzystwa Tatrzańskiego. Zob. *Gustawicz Bronisław*, [w:] WET, s. 385–386.

⁴⁹ Dolina Strążyska, jedna z najładniejszych dolin ręglowych w pobliżu Zakopanego. Podchodzi od Drogi pod Reglami do samych stóp głównego wierzchołka Giewontu. Zob. *Strążyska Dolina*, [w:] WET, s. 1157; A. K r ó l, *Dolina Strążyska na płótnie i papierze*, „Tatry TPN” 2012, nr 1 (39), s. 116–117.

⁵⁰ Dolina Kościeliska, dolina leżąca w Tatrach Zachodnich, jej ujście znajduje się przy szosie z Zakopanego do Witowa. Jej długość przekracza 8 km. Opiewana przez poetów od 1833 roku. Zob. *Kościeliska Dolina*, [w:] WET, s. 571–574; *Dolina Kościeliska. Śladami badaczy, artystów i wędrowców*, red. M. B a ś c i k, Zakopane 2006.

⁵¹ Dolina Gąsienicowych Stawów, górne piętro Doliny Suchej Wody Gąsienicowej. Prowadzą przez nią popularne szlaki turystyczne. Zwiedzana turystycznie już na początku XIX wieku. Wraz ze swym otoczeniem jest jednym z najważniejszych terenów taternickich w polskiej części Tatr. Zob. *Gąsienicowa Dolina*, [w:] WET, s. 316.

⁵² Sikława (ok. 1580–1620 m), wodospad w górnej części Doliny Róztoki o wysokości ok. 40 m. Spada dwiema, niekiedy trzema, a nawet czterema strugami ze ściany Doliny Pięciu Stawów Polskich. Od dawna odwiedzany, opiewany wierszem i prozą, malowany, rysowany, fotografowany. Zob. *Sikława*, [w:] WET, s. 1087.

⁵³ Chata Róży lub Różanka, pierwsze, nieistniejące obecnie schronisko tatrzańskie Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego (Magyarországi Kárpát-egyesület, MKE), mały drewniany budynek o kilku izbach postawiony w 1875 roku na Smokowieckiej Kazalnicy. Zob. *Różanka*, [w:] WET, s. 1040.

jezioro⁵⁴. Następnie mamy w nim 12 ilustracji we fotocynkotypach. Z tychże na szczególniejszą uwagę zasługują [...] przedstawiające Tatry z Gubałówki⁵⁵, Krzyżnego, Głodówki i Szczyrby⁵⁶.

Ton pracy odbiegał znacznie od tonu poprzedniego wydania. Przewodnik z 1870 roku pokazywał jeszcze nieznanne Tatry, ten opublikowany zaś 11 lat później oprowadzał już po Tatrach uprzystępnionych. Autor nie ograniczał się, jak dotąd, w części turystycznej do własnych doświadczeń. Zebrał również sporo uwag i wskazówek od znawców Tatr mieszkających po obu ich stronach. Publikacja poza nowymi, dużo doskonalszymi ilustracjami drzeworytowymi zawierała mapkę Zakopanego oraz panoramy Tatr. Co istotne, od drugiego wydania włącznie Eljasz-Radzikowski uniezależnił się od wydawców. Wydawał przewodniki na koszt własny⁵⁷.

Powodzenie tej edycji, a także wzrost liczby osób odwiedzających Tatry skłoniły Eljasza-Radzikowskiego do szybszego i staranniejszego opracowania trzeciego wydania (1886)⁵⁸. Jak zauważył Pinkwart, część wstępna, przygotowująca turystę do wyjazdu, została skrócona do 46 stron. Zakopanemu poświęcił autor przeszło 20 stron interesującego opisu, a na część górską przeznaczył 200 stron. Układ poprawił się, choć nie radykalnie; południową stronę Tatr opisano niemal równie szczegółowo jak północną, a 23 ilustracje drzeworytowe i litografowana mapa były najwyższej jakości⁵⁹.

Trzecie wydanie przewodnika miało ukazać się nakładem Towarzystwa Tatrzańskiego. Ostatecznie Eljasz-Radzikowski ponownie wydał utwór własnym sumptem, a organizacja zakupiła część egzemplarzy i rozesała je bezpłatnie do swoich członków. Warto wspomnieć, że w 1987 roku ukazał się reprint omawianego wydania opublikowany przez Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe⁶⁰.

Przygotowywanie kolejnych odsłon publikacji nie należało do łatwych zadań. O specyfice pracy nad swym najważniejszym dziełem pisał Eljasz-Radzikowski szerzej w pamiętniku w grudniu 1899 roku:

⁵⁴ Szczyrbskie Jezioro (1350 m), jezioro położone na trasie między wylotem Doliny Furkotnej i Doliny Młynickiej. Stanowi punkt wyjścia dla turystów dążących od południa w głąb zachodniej części Tatr Wysokich. Pierwsza pewna wzmianka o zbiorniku pochodzi z 1719 roku. Zob. *Szczyrbskie Jezioro*, [w:] WET, s. 1187–1189; M. K o r e Ń, *Szczyrbskie Jezioro*, „Tatry TPN” 2006, nr 3 (17), s. 44–45.

⁵⁵ Gubałówka (1126 m), podłużne wzgórze wznoszące się w północno-zachodniej części Zakopanego, w Paśmie Gubałowskim, z krzyżem ufundowanym w 1873 roku przez Tytusa Chałubińskiego. Zob. *Gubałówka*, [w:] WET, s. 384.

⁵⁶ B. G u s t a w i c z, *W góry, w góry...*, „Wędrowiec”, t. 9, seria 3, 1881, nr 234, s. 395. Szczyrba (827 m), wieś we wschodniej części Liptowa, na południe od Szczyrbskiego Jeziora. Wspomniana w dokumentach już w XIII wieku. Zob. *Szczyrba*, [w:] WET, s. 1186.

⁵⁷ J. R e y c h m a n, *Przewodniki do Tatr, Pienin i Szczawnic Walerego Eljasza*, cz. 2, „Ziemia. Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy” XXXVIII, t. 26, 1947, nr 9–10 (567–568), s. 193–194.

⁵⁸ W. E l j a s z, wyd. 3, dz. cyt.

⁵⁹ M. P i n k w a r t, dz. cyt., s. 42–43.

⁶⁰ W. E l j a s z, *Ilustrowany przewodnik do Tatr i Pienin*, Warszawa 1987 [reprint, wyd. oryg. Kraków 1886].

Jest to może komu dziwnem, że każde nowe wydanie tego dziełka nastrocza mi tyle pracy w przygotowaniu, ale też to jest powodem rychłego wyczerpania owego Przewodnika, że jest on zawsze odmiennym od poprzedników. Tyle się bowiem przez kilka lat natworzy zmian w stosunkach pod Tatrami i w Tatrach, że każdy rozdział w Przewodniku potrzebuje poprawy. Nowe też rzeczy ciągle powstają, a zwłaszcza komunikacje, które wpływają silnie na sposób zwiedzania gór. Zmieniają się też pojęcia we wszystkim, społeczeństwo idzie naprzód, wymagania wzrastają, iż w każdym ustępie mej książki wypadnie coś dodać, coś ująć, a nowego dołożyć, iż gdy przyjdzie mi to wszystko uzupełnić, zamiast przepisywania [...] piszę całość na nowo. [...] toż samo dzieje się w części ilustracyjnej, że każde wydanie Przewodnika do Tatr przedstawia się inaczej. Staram się też tę odmianę na pierwszy rzut oka uwydatnić przy nowem wydaniu, komponując całkiem odmienną winietę [...]”⁶¹.

Kolejne edycje przewodnika są nowocześniejsze. W modernizacji szóstego wydania brał udział syn Walerego – wykształcony i wszechstronny umysł o zacięciu literackim – Stanisław Eljasz-Radzikowski⁶². Wydaje się, iż Stanisław służył swą pomocą i wskazówkami w całym układzie pracy, dostarczając szeregu wniosków wynikających z obserwacji czynionych podczas swych wycieczek. Był także autorem ustępu zatytułowanego *Pogląd na Tatry*⁶³. Szóste wydanie ukazało się w 1900 roku⁶⁴ – w świetle osądu pisarza, krytyka artystycznego i wybitnego humanisty Andrzeja Banacha⁶⁵ stało się ono dla taterników tym, „czym Kraków Ambrożego Grabowskiego⁶⁶ dla krakowian [...]”⁶⁷. Przewodnik składał się z czterech części i liczył 68 ilustracji. W przedmowie skreślonej 24 czerwca 1900 roku autor pisał:

⁶¹ ODT TPN, sygn. EZ/6, Pamiętnik Walerego Eljasza 1886–1905. Rękopis, 2 grudnia 1899.

⁶² Stanisław Eljasz-Radzikowski (1869–1935), lekarz klimatyczny w Zakopanem w latach 1894–1896, badacz historii Tatr i Podhala oraz ich nazewnictwa geograficznego, artysta malarz i rysownik. Autor m.in. pracy *Tatry Bielskie. Szczegółowy opis geograficzny* (1894) z pierwszym dokładnym opisem ich topografii. Pisał na rozliczne tematy związane z Tatrami, takie jak zbójnictwo, ochrona kozic, badania stawów górskich, wykopaliska jaskiniowe, mapy. Zob. *Eljasz-Radzikowski Stanisław*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych...*, s. 165–166; *Eljasz-Radzikowski Stanisław*, [w:] WET, s. 249–252.

⁶³ J. R e y c h m a n, *Przewodniki do Tatr, Pienin i Szczawnic Walerego Eljasza*, cz. 2, „Ziemia. Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy” XXXVIII, t. 26, 1947, nr 9–10 (567–568), s. 196–197.

⁶⁴ W. E l j a s z, wyd. 6, dz. cyt.

⁶⁵ Andrzej Banach (1910–1990), członek Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, odkrywca Nikifora i popularyzator jego sztuki, pionier zainteresowań modą, książką, ilustracją, paleografią, numizmatami, podróżnikiem, kolekcjoner dzieł sztuki, znawca grafiki. Autor 40 książek, które odniosły wielki sukces wydawniczy. Zob. Z. Ż y g u l s k i jun., *Andrzej Banach: jeden z twórców kulturalnego środowiska krakowskiego drugiej połowy XX wieku* [wstęp], [w:] A. B a n a c h, *Spotkania*, red. J. Z a r z y c k a, Kraków 2015, s. 7–12.

⁶⁶ Ambroży Grabowski (1782–1868), księgarz, kolekcjoner, historyk, członek Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, prezes Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie. Autor *Historycznego opisu miasta Krakowa i jego okolic* (1822, pośmiertnie: 1979), będącego pierwszym przewodnikiem po Krakowie, a także kilkunastu prac bibliograficznych i historycznych. Pośredniczył w przepływie książek między trzema zaborami. Zob. J. R y ś, *Grabowski Ambroży*, [w:] *Słownik biograficzny historii Polski*, t. 1, red. J. C h o d e r a, F. K i r y k, Wrocław 2005, s. 477–478.

⁶⁷ A. B a n a c h, *Polska książka ilustrowana 1800–1900*, Kraków 1959, s. 230.

winiem zaznaczyć, iż [...] jest on [...] na nowo opracowanym i uzupełnionym podręcznikiem, obejmującym wszystko, co zaszło tu w ostatnich latach i wpłynęło na zmianę stosunków miejscowych. Również w części obrazowej [...] wydanie zamieszcza wiele nowych ilustracji, plan Zakopanego i mapę Tatr świeżo nakreślona, uwydatniająca rzeźbę tych gór. Odnaczone są na mapie wszelkie gościńce naokoło Tatr, [...] tak po polskiej, jak węgierskiej stronie. Jest i gościńce sięgający [...] Morskiego Oka, który za dwa lata ma być otwartym dla publiczności. W »Poglądzie na Tatry« nakreślonym [...] przez syna mego mieszczą się wszystkie najnowsze spostrzeżenia naukowe dotyczące tego osobliwego pasma gór⁶⁸.

Oceniając przewodnik i jego wydania pod względem całościowym, warto ponownie przywołać wypowiedzi prasowe. W związku ze śmiercią Walerego Eljasza-Radzikowskiego w 1905 roku o jego postaci oraz dziele pisali na początku XX wieku między innymi dziennikarz warszawski i lwowski Antoni Chołoniewski⁶⁹, antropolog i etnograf Seweryn Udziela⁷⁰ oraz przywołany już Stanisław Eljasz-Radzikowski. Pierwszy ze wspomnianych w „Życiu i Sztuce. Piśmie dodatkowym, ilustrowanym”⁷¹ uznał publikację za najlepszą, ozdobioną własnoręcznymi ilustracjami autora, przewodnik po Tatrach⁷². Z kolei według Udzieli, charakteryzującego dokonania Eljasza-Radzikowskiego na łamach „Ludu. Organu Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie”⁷³, była ona czymś „niezbędnym dla każdego zwiedzającego przepiękne góry nasze”⁷⁴.

⁶⁸ W. Eljasz, wyd. 6, dz. cyt., s. III.

⁶⁹ Antoni Chołoniewski (1872–1924), dziennikarz, publicysta, autor wielu prac poświęconych historii Polski. Zob. J. Wnęk, *Zakopane w świetle listów Antoniego Chołoniewskiego*, „Małopolska. Regiony – regionalizmy – małe ojczyzny” XIV, 2012, s. 99–113.

⁷⁰ Seweryn Udziela (1857–1937), badacz folkloru i kultury ludowej Małopolski, współorganizator i w latach 1911–1937 dyrektor Muzeum Etnograficznego w Krakowie (noszącego obecnie jego imię). Autor wielu prac etnograficznych stanowiących do dziś cenne źródło informacji dla badaczy kultury ludowej. Zob. R. Górski, *Udziela Seweryn*, [w:] *Słownik folkloru polskiego*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1965, s. 412–414.

⁷¹ „Życie i Sztuka” (Petersburg 1901–1905, od 1902 podtytuł: „Pismo dodatkowe, ilustrowane”), dodatek do „Kraju. Tygodnika polityczno-społeczny” (Petersburg 1882–1909, od 1907 dziennik), polskiego czasopisma przeznaczonego dla Polaków zamieszkujących ziemie rosyjskie, ziemie zabrane i Królestwo Polskie; źródło wiarygodnej i rzetelnej wiedzy. Numery są oznaczone również datą według kalendarza juliańskiego. Zob. A. Paczkowski, *Prasa polonijna w latach 1870–1939. Zarys problematyki*, Warszawa 1977, s. 99–100.

⁷² [A. Chołoniewski] Ch., *Walery Eljasz Radzikowski*, „Życie i Sztuka. Pismo dodatkowe, ilustrowane” 1905, nr 13, s. 6.

⁷³ „Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie” (Lwów 1895; Kraków 1904; Lublin 1939/1945; Kraków 1946; Wrocław 1954; Poznań 1989/1990; online od 2017), pismo Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie. Zamieszcza m.in. rozprawy naukowe dotyczące głównie zagadnień kultury polskiej i słowiańskiej. Wśród współpracowników znaleźli się znakomici antropologowie, a także etnografowie i folklorysty amatorzy. Zob. J. Krzyżanowski, „Lud”, [w:] *Słownik folkloru polskiego*, s. 208–209; Czasopismo „Lud”, [online] <http://etnologia.amu.edu.pl/czasopismo-lud/> [dostęp: 28.12.2020].

⁷⁴ [S. Udział], † *Walery Eljasz Radzikowski*, „Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie”, t. 11, 1905, z. 1, s. 102.

Ostatni z wymienionych w „Naszym Kraju. Tygodniku ilustrowanym”⁷⁵ pisał zaś następująco:

Kto myślał o Tatrach, równocześnie wspominał Eljasza. I był to nie tylko ten Eljasz [...] którego spotykało się gdzieś w turniach lub po Zakopanem, ale ten drugi, pisany, w czerwonej okładce, którego tysiące rozsypały się daleko po Rzeczypospolitej, roznosząc imię Tatr, ściągając ku nim rzesze podróżnych [...].⁷⁶

Spuścizna pozostała po Eljaszu-Radzikowskim, będącym w opinii historyka Zbigniewa Kulczyckiego⁷⁷ twórcą polskiej literatury przewodnikowej⁷⁸, wzbudziła zainteresowanie także wielu innych humanistów i historyków. Dorobku artysty nie pominął w swej nieopublikowanej *Historii ilustracji w Polsce* wybitny bibliofil i znawca sztuki książki Przecław Smolik⁷⁹. Badacz zaliczył Eljasza-Radzikowskiego do grona popularniejszych grafików krakowskich drugiej połowy XIX wieku i wymieniając jego prace, wskazał także na ilustracje „do jednego z pierwszych [...] przewodników po Tatrach”⁸⁰.

Jak podkreślił etnograf oraz historyk Tatr i Podhala Juliusz Zborowski⁸¹, szóste wydanie dzieła Eljasza-Radzikowskiego, wzorowane na wydawnictwach Karla Baedekera⁸², straciło swój pierwotny urok, polegający na naiwnej bezpośredniości tak w za-

⁷⁵ „Nasz Kraj. Tygodnik ilustrowany” (Lwów 1906–1911), periodyk społeczno-kulturalny, luksusowy magazyn literacki, który przekształcił się następnie w pismo poświęcone chwili bieżącej w typie warszawskiego „Świata”. Zob. J. J a r o w i e c k i, *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*, Kraków 2008, s. 147, *Regiony, Historia, Kultura*, nr 4.

⁷⁶ *Walery Eljasz Radzikowski*, „Nasz Kraj. Tygodnik ilustrowany”, t. 2, 1906, z. 6, s. 41.

⁷⁷ Zbigniew Kulczycki (1916–1982), członek Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, w latach 1954–1960 w składzie zarządu głównego Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, od 1972 roku jego członek honorowy. Wykładowca Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Autor wielu opracowań o turystyce. Zob. *Kulczycki Zbigniew*, [w:] *Popularna encyklopedia Ziemi Kłodzkiej*, t. 2, red. J. L a s k a, M. K o w a l c z e, Kłodzko 2009, s. 169.

⁷⁸ Zob. Z. K u l c z y c k i, *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 1977, s. 34, *Biblioteka Instytutu Turystyki*.

⁷⁹ Przecław Smolik (1877–1947), etnograf, kolekcjoner. Autor cennych opracowań z zakresu historii książki. Założyciel Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie oraz Towarzystwa Bibliofilów w Łodzi. Zob. J. D u n i n, J. F o n t n e r, *Przecław Smolik i jego niezrealizowane wydanie „Historii ilustracji w Polsce”*, „Studia o Książce”, t. 12, 1982, s. 169–192.

⁸⁰ Biblioteka Instytutu Sztuki PAN [Biblioteka IS PAN], sygn. rkps 250, P. S m o l i k, *Historia ilustracji w Polsce*, k. 48–49.

⁸¹ Juliusz Zborowski (1888–1965), profesor nadzwyczajny, członek Komisji Językowej, Komisji Geograficznej i Komisji Etnograficznej PAU. Autor licznych prac naukowych i popularnonaukowych, redaktor „Gazety Podhalańskiej”. Prowadził m.in. badania nad gwarą podhalańską. Wybitnie zasłużony jako dyrektor Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem. Honorowy obywatel Zakopanego (1962). Pozostawił wydane pośmiertnie *Pisma podhalańskie* w dwóch tomach (1972). Zob. *Zborowski Juliusz*, [w:] WET, s. 1400–1401.

⁸² Karl Baedeker (1801–1859), niemiecki księgarz i wydawca. W 1827 roku założył w Koblencji wydawnictwo, przeniesione w 1872 roku do Lipska. Od początku specjalizowało się ono w publikowaniu przewodników turystycznych (od 1846 roku w różnych językach) we wszystkich krajach Europy i w wielu kra-

kresie uczuciowego stosunku do gór, jak i w zakresie problemów turystycznych. Odsłona przewodnika z 1900 roku wywoływała sprzeczne reakcje – dla jednych była zbyt nowoczesna, dla innych, reprezentujących młode pokolenie turystów wysokogórskich – zbyt przestarzała. Juliusz Zborowski, czyniąc również uwagi ogólne na temat dzieł Eljasza-Radzikowskiego, zauważył, że chociaż spopularyzowały one

wśród szerokich warstw wszystkich zaborów tatrzańską turystykę, nie odegrały natomiast roli w rozwoju wysokogórskiego taternictwa; przeciwnie, zajmowały wprost niechętnie stanowisko wobec wypraw na zdobycie niedostępnego jeszcze szczytu⁸³.

Co istotne, popularność omawianej pracy przekroczyła, jak zaznaczył krajoznawca Waclaw Olszewicz⁸⁴, granice Polski. W 1897 roku ukazał się wzorowany na niej przewodnik w języku czeskim zatytułowany *Tatry* z ilustracjami Walerego Eljasza-Radzikowskiego i Františka Zvěřiny autorstwa dobrze znającego polską literaturę tatrzańską naukową i poetycką Karela Droža⁸⁵. Także w drugiej jego książce *Život na Tatrách* z 1906 roku znalazły się ilustracje krakowskiego artysty. Rysunki Eljasza-Radzikowskiego ozdobiły ponadto 36-stronicową broszurę *Zakopané v polských Tatrách* czeskiego publicysty i bibliografa Edvarda Jelínka⁸⁶.

Wydawnictwo wzbudziło także zainteresowanie wybitnego znawcy pocztówek tatrzańskich Adama Czarnowskiego⁸⁷. W jednej z wielu publikacji dotyczących Tatr i Zakopanego krajoznawca podkreślił, iż było ono pierwszym obszernym dziełem wskazu-

jach pozaeuropejskich. Od nazwiska założyciela pochodzi potoczna nazwa publikacji tego typu: „bedeker”, „baedeker”. Zob. *Baedeker Karl*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, kom. red. A. Birkemajer, B. Kocowski, J. Trzynański, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, kol. 105.

⁸³ J. Zborowski, *Uwagi o przewodnikach tatrzańskich Walerego Eljasza*, „Rocznik Podhalański” V, 1992, s. 81.

⁸⁴ Waclaw Olszewicz (1888–1974), historyk kultury, bibliotekarz, bibliotekoznawca. W latach 1912–1915 mieszkał w Zakopanem i był bibliotekarzem tamtejszej Biblioteki Publicznej, współpracował m.in. ze Stefanem Żeromskim. Pisał na tematy związane z Tatrami i Podtatrzem. Zob. *Olszewicz Waclaw*, [w:] WET, s. 844–845.

⁸⁵ Karel Drož (1858–1928), czeski pedagog, krajoznawca i podróżnik. W Tatrach był po raz pierwszy w 1878 roku, potem odwiedzał je wielokrotnie, zarówno od ich południowej, jak i północnej strony. Korespondował dużo z Walerym Eljaszem-Radzikowskim w latach 1896–1905. Od 1889 roku ogłaszał w czeskich czasopismach liczne artykuły o treści krajoznawczej i etnograficznej z terenu Tatr i Podtatrza. Zob. *Drož Karel*, [w:] WET, s. 226–227.

⁸⁶ W. Olszewicz, dz. cyt., s. 166; Edvard Jelínek (1855–1897), literat, kustosz muzeum miejskiego w Pradze. Autor licznych rozpraw i opowiadań poświęconych literaturze polskiej oraz historii oświaty i obyczajów w Polsce. Od 1887 roku był kilkakrotnie w Zakopanem i w Tatrach, co znalazło wyraz w jego piśmiennictwie. W Dolinie Strążyskiej znajduje się tablica ku jego pamięci (1897) oraz umieszczony poniżej medalion z popiersiem w płaskorzeźbie (1899). Zob. *Jelínek Edvard*, [w:] WET, s. 475–476.

⁸⁷ Adam Czarnowski (1918–2010), działacz PTTK i jego członek honorowy, kolekcjoner pocztówek tatrzańskich. Autor popularnych informatorów i przewodników, prac metodycznych i licznych artykułów. Redaktor miesięcznika „Poznaj Swoj Kraj”. Opracowywał historię dawnej fotografii tatrzańskiej. Zob. *Czarnowski Adam*, [w:] WET, s. 178; W.A. Wójcik, *Czas zatrzymany* [przedm.], [w:] A. Czarnowski, *O tatrzańskich pocztówkach*, oprac. meryt. W. Siarzewski, Zakopane 2017, s. 10–11.

jącym adeptom turystyki tatrzańskiej, jakimi drogami można poznawać Tatry. Bardzo istotna była sugestywność opisu: wydaje się nawet, że przejawianie czasem trudności pobudzało ambicje wielu turystów. Czarnowski dostrzegał, że bardzo istotnym uzupełnieniem treści przewodnika były rysunki, coraz liczniejsze w kolejnych wydaniach. Zyskały one dużą popularność – były reprodukowane w czasopiśmie i publikacjach zwartych, zarówno przy tekstach Eljasza-Radzikowskiego, jak i innych autorów⁸⁸.

Z kolei w przeświadczeniu wieloletniego redaktora wspomnianych już „Wierchów” i krajoznawcy Wiesława Aleksandra Wójcika⁸⁹ przewodnik – mimo ulepszeń i modernizacji – pozostawał nieco staroświecki, nawet na ówczesne czasy. Turystyka tatrzańska bowiem zmieniała się szybciej, niż gotów był zmieniać swe poglądy na nią konserwatywny pod tym względem Eljasz-Radzikowski, odnoszący się z jawną niechęcią do rozmaitych nowości, a wreszcie do nowych prądów w turystyce. Jednakże wspomnianą pracę można uznać za najważniejszą wśród pionierskich przewodników turystycznych kształtujących kilka pokoleń turystów tatrzańskich oraz pierwszych polskich taterników. O popularności tego dzieła świadczy liczba sześciu wydań, które ukazały się w ostatnich 30 latach XIX stulecia. Inne przewodniki tatrzańskie publikowane w tamtym czasie – autorstwa księdza Wawrzyńca Sutora⁹⁰, Leopolda Świerza⁹¹ lub Mieczysława Kowalewskiego⁹² – odegrały już znacznie skromniejszą rolę⁹³.

⁸⁸ A. Czarnowski, *Walery Eljasz Radzikowski – artysta, popularyzator, krajoznawca*, „Ziemia. Prace i materiały krajoznawcze” 1984, s. 252.

⁸⁹ Wiesław Aleksander Wójcik (1946–), przewodnik tatrzański, znakarz szlaków górskich, działacz turystyczny. Zajmuje się historią turystyki i piśmiennictwa górskiego, krajoznawstwem Karpat oraz biografią ludzi związanych z górami. Od 1978 roku kierownik Centralnej Biblioteki Górskiej PTTK w Krakowie. Autor prac, m.in.: *W kręgu Tatr* (2008), *Sabała* (2009 i 2010), współredaktor pracy *Maciej Sieczka. Przewodnik pierwszy z pierwszych* (2014). Zob. *Wójcik Wiesław Aleksander*, [w:] WET, s. 1362–1363.

⁹⁰ Wawrzyniec Sutor (1837–1907), ksiądz, zamiłowany turysta tatrzański, zasłużony działacz Towarzystwa Tatrzańskiego, w latach 1874–1904 członek zarządu głównego Towarzystwa, do 1890 roku zajmował się z jego ramienia robotami przeprowadzanymi w Tatrach. W latach 1891–1904 komisarz generalny zakonu augustiańskiego w Polsce. Autor m.in. *Krótkiego przewodnika do Zakopanego i po Tatrach* (1878, pośmiertnie: 2001). Zob. *Sutor Wawrzyniec Augustyn*, [w:] WET, s. 1171.

⁹¹ Leopold Świerz (1835–1911), jeden z najbardziej zasłużonych działaczy Towarzystwa Tatrzańskiego, w latach 1874–1903 jego sekretarz, członek honorowy, organizator przewodnictwa tatrzańskiego. Taternik, badacz naukowy Tatr, publicysta. Na jego wniosek (1886) rozpoczęto znakowanie ścieżek tatrzańskich. Autor m.in. *Krótkiego przewodnika do Tatr* (1896 i 1903). Zob. *Świerz Leopold*, [w:] WET, s. 1212–1213.

⁹² Mieczysław Kowalewski (1857–1919), zoolog, jeden z pierwszych członków Towarzystwa Tatrzańskiego. W Zakopanem był corocznie od 1888 roku. Wszechstronny znawca szczytów Tatr znajdujących się w najbliższej okolicy tego miasta. W latach 1899–1905 odegrał wybitną rolę w piśmiennictwie tatrzańskim (tematyka turystyczna i toponomastyczna). Napisał m.in. *Zakopane i Tatry. Kalendarzyk tatrzański. Krótki przewodnik po Zakopanem (stacji klimatycznej) i Tatrach z planem Zakopanego i szkicem mapy środkowego pasa północnej strony Tatr* (pięć anonimowych wydań w latach 1901–1905). Zob. *Kowalewski Mieczysław*, [w:] WET, s. 580–581.

⁹³ W.A. Wójcik, *Najdawniejsze przewodniki tatrzańskie*, [w:] *Najstarsze polskie przewodniki górskie. XI Sympozjum KTG, Kraków, 2 grudnia 1990 roku*, red. M. Staffa, Kraków 1990, s. 61–70; tenże, *W kręgu Tatr*, Zakopane 2008, s. 194, *Tatry. Sprawy i Ludzie*, t. 1.

Prace krakowskiego malarza i grafika popularyzujące Tatry znalazły się także w kręgu zainteresowań historyka i pracownika naukowego Uniwersytetu Rzeszowskiego Dariusza Opalińskiego⁹⁴. Wyniki swych badań zamieścił w książce *Przewodniki turystyczne na ziemiach polskich w okresie zaborów. Studium historyczno-źródłoznawcze*, która powstała na podstawie rozprawy doktorskiej o tym samym tytule obronionej w 2005 roku. W świetle dokonanych przez Opalińskiego analiz bardzo ważne ogniwo u Eljasza-Radzikowskiego stanowiła ogólna charakterystyka opisywanego obszaru. Składało się na nią ponad 5% objętości pierwszego wydania. W czwartej odsłonie pracy (z 1891 roku) problematyka ta zajmowała około 11% części tekstowej, w piątej już około 23%, w ostatniej zaś – około 27%. Zmiany obejmowały również dział wycieczkowy. W wydaniu z 1870 roku zajmował on (bez opisu Zakopanego) ponad 51% objętości dzieła, w kolejnych dwóch wznowieniach uległ rozszerzeniu do blisko 63%, a w ostatnim stanowił tylko 45%; zmniejszeniu podlegały ponadto struktury rozdziałów traktujących o ekwipunku turysty górskiego. Co istotne, Eljasz-Radzikowski jako pierwszy zwrócił uwagę na kwestie geologiczne, klimatyczne, demograficzne, etnograficzne, a także flory- i faunistyczne. Tematy te w kolejnych edycjach sukcesywnie rozwijał. Również jako pierwszy zdecydowanie wprowadził szlaki turystyczne na południową stronę Tatr. Dodać należy, iż kanon wycieczkowy opracowany przez Eljasza-Radzikowskiego przetrwał w niemal niezmiennionej wersji do momentu wydania pierwszego taternickiego przewodnika tatrzańskiego w latach 1907–1912⁹⁵.

Jak podkreślił Opaliński, przewodniki Eljasza-Radzikowskiego, mimo licznych reedycji i uzupełnień, niezmiennie pozostawały lekturami romantycznymi. Przeobrażenia, które można śledzić, czytając kolejne wydania, bardziej narzucała zmieniająca się rzeczywistość niż ewolucja zapatrywań autora. Wbrew upływającemu czasowi i zmieniającym się modom pozostał on wierny romantycznym ideałom i własnym przekonaniom. Pojawienie się jego publikacji oznaczało jednocześnie kres romantyczno-pozytywistycznej epoki w polskim przewodniku o tematyce górskiej⁹⁶.

Dodać należy, iż Walery Eljasz-Radzikowski był ostatnim autorem piszącym w specyficzny sposób – wybierał kompromis między literackością a dominacją treści informacyjnych w przewodniku. Jego praca, sugerując pewne formy zachowań i reakcji turysty, miała zarazem charakter artystyczny, aspirowała do uznania jej za dzieło literatury pięknej. Tę oboczność funkcji dostrzec można jeszcze w ostatnim wydaniu prze-

⁹⁴ Dariusz Opaliński (1970–), doktor, adiunkt w Instytucie Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego (Zakład Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii). Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół historii społecznej XIX wieku oraz źródłoznawstwa. Zob. dr Dariusz Opaliński, [w:] *Nauka Polska* (baza danych Ośrodka Przetwarzania Informacji – Państwowego Instytutu Badawczego), [online] https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=130760&_k=r16kid [dostęp: 28.12.2020].

⁹⁵ D. O p a l i ń s k i, *Przewodniki turystyczne na ziemiach polskich w okresie zaborów. Studium historyczno-źródłoznawcze*, wyd. 2, Krosno 2013, s. 279, 286–287, 310, 315–316. Autor miał tu na myśli przewodnik: J. C h m i e l o w s k i, *Przewodnik po Tatrach*, [cz.] 1–4, Lwów 1907–1912.

⁹⁶ D. O p a l i ń s k i, dz. cyt., s. 279, 300.

wodnika⁹⁷. Krakowski artysta, podając niezbędne informacje i fakty, nie szczędził podniosłych określeń, które miejscami przysparzały jego relacji aury tajemniczości czy wręcz bajkowości. Według Adrianny Dominiki Sznajpik, autorki pracy *Tatrzańska Arkadia. Zakopane jako ośrodek artystyczno-intelektualny od około 1880 do 1914 roku*, opis ukazujący czytelnikowi Tatry jako niezwykłą, niemalże magiczną krainę kojarzyć się może z mitem arkadyjskim. Przewodnik, mimo że dziś jego ton, charakterystyczny dla tamtej epoki, wydaje się niekiedy zbyt pompatyczny, był w tamtych czasach najbardziej ceniony i najpopularniejszy ze wszystkich rodzimych publikacji tego typu. Wiadomości w nim zawarte pozwalają uzupełnić inne źródła o szczegóły z życia codziennego ówczesnego Zakopanego⁹⁸.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne i archiwalne:

Archiwum Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem, sygn. AR/NO/1172/I, S. Sierotwiński, Walery Eljasz i jego działalność związana z Tatrami w świetle listów do Józefa Ignacego Kraszewskiego.

Biblioteka Instytutu Sztuki PAN, sygn. rkps 250, P. Smolik, Historia ilustracji w Polsce.

Biblioteka Jagiellońska

BJ, sygn. rkps 6499/IV, List W. Eljasza-Radzikowskiego do J.I. Kraszewskiego z 3 listopada 1869 roku.

BJ, sygn. rkps 6499/IV, List W. Eljasza-Radzikowskiego do J.I. Kraszewskiego z 29 czerwca 1870 roku.

BJ, sygn. rkps 6499/IV, List W. Eljasza-Radzikowskiego do J.I. Kraszewskiego z 3 września 1872 roku.

Ośrodek Dokumentacji Tatrzańskiej im. Zofii Radwańskiej-Paryskiej i Witolda H. Paryskiego Tatrzańskiego Parku Narodowego

ODT TPN, sygn. EZ/4, List W. Eljasza-Radzikowskiego do rodziny z 25 lipca 1870 roku.

ODT TPN, sygn. EZ/4, List W. Eljasza-Radzikowskiego do rodziny z 9 sierpnia 1872 roku.

ODT TPN, sygn. EZ/6, Pamiętnik Walerego Eljasza 1886–1905. Rękopis, 2 grudnia 1899.

Literatura:

A. Tr., *Wystawa fotografii górskiej Walerego Eljasza*, „Wierchy. Rocznik poświęcony górcom” LXXI, 2005 [2007], s. 249–250.

Baedeker Karl, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, kom. red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, kol. 105.

Banach A., *Polska książka ilustrowana 1800–1900*, Kraków 1959.

Bibliografia polska XIX stulecia, t. 6, red. K. Estreicher, wyd. 2 [nowe], Kraków 1967, także online: [https://www.estreicher.uj.edu.pl/skany/?dir=dane_xix_index\[II%20ed./6](https://www.estreicher.uj.edu.pl/skany/?dir=dane_xix_index[II%20ed./6) [dostęp: 28.12.2020].

Borucki T., *O nazwie Eljaszowa Turnia oraz zasługach Walerego Eljasza dla ochrony i kształtowania nazewnictwa w Tatrach*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego”, t. 13, 2004, s. 85–96.

Chmielowski J., *Przewodnik po Tatrach*, [cz.] 1–4, Lwów 1907–1912.

[Chołoniewski A.] Ch., *Walery Eljasz Radzikowski*, „Życie i Sztuka. Pismo dodatkowe, ilustrowane” 1905, nr 13, s. 6.

⁹⁷ J. K o l b u s z e w s k i, *Górskie przewodniki. (Uwagi o współczesności i tradycji gatunku)*, „Litteraria” XIII, seria A, 1982, nr 225, s. 157.

⁹⁸ A.D. S z n a p i k, *Tatrzańska Arkadia. Zakopane jako ośrodek artystyczno-intelektualny od około 1880 do 1914 roku*, Warszawa 2009, s. 22, 59.

- Chwaściński B., *Z dziejów tatarnictwa. O górach i ludziach*, Warszawa 1988.
- Chwaściński Bolesław, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 151.
- Czarnowski A., *Walery Eliaz Radzikowski – artysta, popularyzator, krajoznawca*, „Ziemia. Prace i materiały krajoznawcze” 1984, s. 245–255.
- Czarnowski Adam, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 178.
- Czarny szczyt. *Proza tatarnicka lat 1904–1939*, wyb., oprac., przedm. J. Kolbuszewski, Kraków 1976.
- Czasopismo „Lud”, [online] <http://etnologia.amu.edu.pl/czasopismo-lud/> [dostęp: 28.12.2020].
- Danek W., *Publicystyka Józefa Ignacego Kraszewskiego w latach 1859–1872*, Wrocław 1957, *Studia Historyczno-Literackie*, t. 17.
- Dawidowicz A.L., Morawska-Nowak B., *Czy zakończyliśmy Rok Walerego Eljasza?*, „Co Słysać. Informator Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” 2006, nr 3 (183), s. 1–4.
- Długołęcka L., Pinkwart M., *Zakopane. Przewodnik historyczny*, Warszawa 1988.
- Dolina Kościeliska. Śladami badaczy, artystów i wędrowców*, red. M. Baścik, Zakopane 2006.
- dr Dariusz Opaliński, [w:] Nauka Polska (baza danych Ośrodka Przetwarzania Informacji – Państwowego Instytutu Badawczego), [online] <https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=130760&k=rl6kid> [dostęp: 28.12.2020].
- Droż Karel, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 226–227.
- Dunin J., Fontner J., *Przeclaw Smolik i jego niezrealizowane wydanie „Historii ilustracji w Polsce”*, „Studia o Książce”, t. 12, 1982, s. 169–192.
- Eljasz W., *Illustrowany przewodnik do Tatr i Pienin*, Warszawa 1987 [reprint, wyd. oryg. Kraków 1886].
- Eljasz W., *Illustrowany przewodnik do Tatr i Pienin*, wyd. 3, Kraków 1886.
- Eljasz W., *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, [wyd. 1], Poznań 1870.
- [Eljasz W., *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, wyd. 1–6] Polona, [online] https://polona.pl/search/?query=Illustrowany_przewodnik_do_tatr&filters=public:1&sort=date%20asc [dostęp: 27.12.2020].
- Eljasz W., *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, wyd. 4 przerobione i powiększone, Kraków 1891.
- Eljasz W., *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, wyd. 5 przerobione i uzupełnione, Kraków 1896.
- Eljasz W., *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, wyd. 6 znacznie zmienione i powiększone, Kraków 1900.
- Eljasz W., *Nowy illustrowany przewodnik do Tatr i Pienin*, [wyd. 2], Kraków 1881.
- Eljasz-Radzikowski S., *Tatry Bielskie. Szczegółowy opis geograficzny*, Kraków 1894.
- Eljasz-Radzikowski Stanisław, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy. T. 2, D–G*, [M. Bardini i in.], zesp. red. J. Maurin-Białostocka [i in.], konsultant nauk. A. Ryszkiewicz, Wrocław 1975, s. 165–166.
- Eljasz-Radzikowski Stanisław, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 249–252.
- Eljasz-Radzikowski Walery, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 252–255.
- Eljasz-Radzikowski Walery Jan Kanty, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy. T. 2, D–G*, [M. Bardini i in.], zesp. red. J. Maurin-Białostocka [i in.], konsultant nauk. A. Ryszkiewicz, Wrocław 1975, s. 166–168.
- Gąsienicowa Dolina, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 316.
- Giewont, Mały, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 11.
- Giewont, Wielki, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 11.

- Głodówka, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 337.
- Górski R., *Udziela Seweryn*, [w:] *Słownik folkloru polskiego*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1965, s. 412–414.
- Grabowski A., *Historyczny opis miasta Krakowa i jego okolic*, Kraków 1822.
- Grabski M.H., *Walery Eljasz Radzikowski – fotograf Tatr i Podhala*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego”, t. 13, 2004, s. 68–84.
- Gubałówka, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 384.
- Gustawicz B., *W góry, w góry...*, „Wędrowiec”, t. 9, seria 3, 1881, nr 234, s. 394–395.
- Gustawicz Bronisław, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 385–386.
- Hapanowicz P., *Krakowskim szlakiem Walerego Eljasza Radzikowskiego*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego”, t. 13, 2004, s. 39–48.
- Janota E., *Dolina Kościeliska w Tatrach*, „Tygodnik Wielkopolski. Czasopismo naukowe, literackie i artystyczne” I, 1871, nr 49, s. 592–594; nr 50, s. 605–607; nr 51, s. 618–620; nr 52, s. 626–627; nr 53, s. 605–607.
- Janota E., *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin*, Kraków 1860.
- Janota Eugeniusz, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 454–455.
- Jarowiecki J., *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*, Kraków 2008, *Regiony, Historia, Kultura*, nr 4.
- Jelinek Edvard, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 475–476.
- Kędziora T., *Dylematy bibliografii Tatr i Podtatrza*, [w:] *Bibliografi@. Źródła, standardy, zasoby. Praca zbiorowa*, red. J. Franke, Warszawa 2013, s. 105–127, *Nauka, Dydaktyka, Praktyka*, 145.
- Kmieciak Z., *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864–1885)*, Warszawa 1971, *Materiały i Studia do Historii Prasy i Czasopiśmiennictwa Polskiego*, z. 13.
- Kolbuszewski J., *Górskie przewodniki. (Uwagi o współczesności i tradycji gatunku)*, „Litteraria” XIII, seria A, 1982, nr 225, s. 141–158.
- Kolbuszewski J., *Obraz Tatr w literaturze polskiej XIX wieku. 1805–1889. Funkcja artystyczna motywu przyrody*, Kraków 1971, *Monografie Historycznoliterackie*.
- Kolbuszewski Jacek, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 534.
- Koreń M., *Szczyrbskie Jezioro*, „Tatry TPN” 2006, nr 3 (17), s. 44–45.
- Kościeliska Dolina, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 571–574.
- [Kowalewski M.], *Zakopane i Tatry. Kalendarzyk tatrzański. Krótki przewodnik po Zakopanem (stacji klimatycznej) i Tatrach z planem Zakopanego i szkicem mapy środkowego pasa północnej strony Tatr*, Kraków 1901.
- Kowalewski Mieczysław, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 580–581.
- Kowalska R., Siarzewski W., *Ośrodek Dokumentacji Tatrzańskiej*, „Tatry TPN” 2005, nr 4 (14), s. 12–13.
- Koziński J., *Walery Eljasz Radzikowski. Malarz, fotograf, krajoznawca z XIX wieku*, „Alma Mater” 2016, nr 184–185, s. 75–78.
- [Kraszewski J.I.] Dr. Omega, *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic, pisał i ilustrował Walery Eljasz*, „Tydzień Polityczny, Naukowy, Literacki i Artystyczny” I, 1870, nr 37, s. 357–358.
- Kraszewski J.I., *Listy do Adama i Joanny Miłaszewskich, rodziny Langie, Walerego Eljasza-Radzikowskiego*, oprac. W. Danek, Wrocław 1966.
- Kraszewski J.I., *Walery Eljasz*, „Kłosy. Czasopismo ilustrowane, tygodniowe, poświęcone literaturze, nauce i sztuce”, t. 21, 1875, nr 543, s. 342–343.
- Kraszewski Józef Ignacy, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 595–596.

- Król A., *Dolina Strążyńska na płótnie i papierze*, „Tatry TPN” 2012, nr 1 (39), s. 116–117.
- Krzyżanowski J., „Lud”, [w:] *Słownik folkloru polskiego*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1965, s. 208–209.
- Kulczycki Z., *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 1977, *Biblioteka Instytutu Turystyki*.
- Kulczycki Zbigniew, [w:] *Popularna encyklopedia Ziemi Kłodzkiej*, t. 2, red. J. Laska, M. Kowalcze, Kłodzko 2009, s. 169.
- Maciej Sieczka. *Przewodnik pierwszy z pierwszych*, red. W.A. Wójcik, J. Konieczniak, Kraków 2014.
- Maciejewski J., *Żupański Jan Konstanty*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, kom. red. przewodn. A. Gąsiorowski, Warszawa–Poznań 1983, s. 888.
- Magurska Jaskinia, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 702–703.
- Morawska-Nowak B., *Rozpoczęliśmy Rok Eljasza*, „Co Słysać? Informator Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” 2005, nr 1 (169), s. 1.
- Olszewicz W., *Walery Eljasz (1840–1905). (W sześćdziesięciolecie zgonu)*, „Wierchy. Rocznik poświęcony górcom” XXXIV, 1965, s. 159–169, także online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/65306/edition/59169/content> [dostęp: 28.12.2020].
- Olszewicz Waclaw, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 844–845.
- Opaliński D., *Przewodniki turystyczne na ziemiach polskich w okresie zaborów. Studium historyczno-źródłoznawcze*, wyd. 2, Krosno 2013.
- Paczkowski A., *Prasa polonijna w latach 1870–1939. Zarys problematyki*, Warszawa 1977.
- Paryski Witold Henryk, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 882–884.
- [Pawlikowski J.G.], *Wspomnienie o Walerym Eljaszu Radzikowskim (w 25-tą rocznicę zgonu)*, „Wierchy. Rocznik poświęcony górcom i góralszczyźnie” VIII, 1930, s. 162–166.
- Pawlikowski Jan Gwalbert, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 892–894.
- Pietruszewski K., *List otwarty do uczestników Zjazdu Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w sprawie ustanowienia roku 2005 rokiem Walerego Eljasza*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego”, t. 13, 2004, s. 37–38.
- Pilikowski M., *Historia. Nie od razu Akademię zbudowano*, [online] <https://www.asp.krakow.pl/akademia/historia-akademii> [dostęp: 6.12.2020].
- Pinkwart M., *Zakopiańskim szlakiem Walerego i Stanisława Eljaszów*, Warszawa–Kraków 1988, *Szlakiem Wielkich Ludzi, Wydarzeń, Zabytków Kultury*.
- Pinkwart Maciej, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 915–916.
- Piśmiennictwo krajowe i zagraniczne*, „Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi”, t. 4, 1871, s. 320–321.
- Polak K., *Bibliografia „Wierchów” 1923–1972*, Warszawa–Kraków 1976.
- Radwańska-Paryska Zofia, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1002–1004.
- Reychman J., *Eljasz Walery (1840–1905)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 6, przewodn. kom. red. K. Lep-szy, Kraków 1948, s. 231–232.
- Reychman J., *Peleryna, ciupaga i znak tajemny*, Kraków 1971.
- Reychman J., *Peleryna, ciupaga i znak tajemny*, posł. J. Krzyżanowski, Kraków 1976.
- Reychman J., *Przewodniki do Tatr, Pienin i Szczawnic Walerego Eljasza*, „Ziemia. Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy” XXXVIII, t. 26, 1947, nr 6–8 (564–566), s. 151–158; cz. 2, nr 9–10 (567–568), s. 192–199.
- Reychman J., *Przewodnik po Podhalu, Spiszu, Orawie i północnej Słowacji*, Warszawa 1937.
- Reychman Jan, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1016–1017.
- Różanka, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1040.

- Rys J., *Grabowski Ambroży*, [w:] *Słownik biograficzny historii Polski*, t. 1, red. J. Chodera, F. Kiryk, Wrocław 2005, s. 477–478.
- Siarzewski W., *Walery Eljasz Radzikowski – pionier fotografii jaskiniowej*, „Tatry TPN” 2005, nr 1 (11), s. 59.
- Sikława, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1087.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1–15, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880–1902.
- [Steczowska M.], *Obrazki z podróży do Tatrów i Pienin*, Kraków 1858.
- Steczowska Maria*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1149–1150.
- Strążyska Dolina*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1157.
- Sutor W.A., *Krótki przewodnik do Zakopanego i po Tatrach*, Kraków 1878.
- Sutor Wawrzyniec Augustyn*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1171.
- Szczyrba*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1186.
- Szczyrbskie Jezioro*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1187–1189.
- Sznapiak A.D., *Tatrzańska Arkadia. Zakopane jako ośrodek artystyczno-intelektualny od około 1880 do 1914 roku*, Warszawa 2009.
- Szpakowski A., *Walery Eljasz Radzikowski*, Kraków 1960.
- Szyndler B., *Tygodnik ilustrowany „Kłosa” (1865–1890)*, Wrocław 1981.
- Świerż L., *Krótki przewodnik do Tatr*, Kraków 1896.
- Świerż Leopold*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1212–1213.
- Świnica*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1216–1217.
- Tatry Polskie*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1256.
- Tatry w fotografii Walerego Eljasza*, [kalendarz biurkowy], oprac. W. Siarzewski, wyd. Tatrzański Park Narodowy, Zakopane 2006.
- Tobiaszowa Z., *Z raptularzy tatrzańskich Walerego Eljasza*, „Wierchy. Rocznik poświęcony górcom” XXXII, 1964, s. 212–216, także online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/65188/edition/59012/content?ref=struct> [dostęp: 28.12.2020].
- [Trzydzieści dwa] *32 wiersze o Morskim Oku*, wyb., oprac., posł. J. Kolbuszewski, Kraków 1978.
- [Udziela S.], *† Walery Eljasz Radzikowski*, „Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie”, t. 11, 1905, z. 1, s. 102.
- Walery Eljasz Radzikowski*, „Nasz Kraj. Tygodnik ilustrowany”, t. 2, 1906, z. 6, s. 41.
- Walery Eljasz Radzikowski (1841–1905)*, [katalog wystawy], oprac. M. Nodzyńska, Zakopane 1986.
- „Wierchy”, [w] Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, [online] <https://ow.wierchy.cotg.pttk.pl/wy-dawnictwa/wierchy/> [dostęp: 27.12.2020].
- Wnęć J., *Zakopane w świetle listów Antoniego Choloniańskiego*, „Małopolska. Regiony – regionalizmy – małe ojczyzny” XIV, 2012, s. 99–113.
- Wójcik W.A., *Czas zatrzymany* [przedm.], [w:] A. Czarnowski, *O tatrzańskich pocztówkach*, oprac. meryt. W. Siarzewski, Zakopane 2017, s. 10–11.
- Wójcik W.A., *Najdawniejsze przewodniki tatrzańskie*, [w:] *Najstarsze polskie przewodniki górskie. XI Sympozjum KTG, Kraków, 2 grudnia 1990 roku*, red. M. Staffa, Kraków 1990, s. 61–70.
- Wójcik W.A., *Sabala*, Zakopane 2009.
- Wójcik W.A., *Sabala*, Zakopane 2010.
- Wójcik W.A., *W kręgu Tatr*, Zakopane 2008, *Tatry. Sprawy i Ludzie*, t. 1.
- Wójcik Wiesław Aleksander*, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1362–1363.

- Zborowski J., *Pisma podhalańskie*, t. 1–2, oprac. i wyb. J. Berghauzen, Kraków 1972.
- Zborowski J., *Uwagi o przewodnikach tatrzańskich Walerego Eljasza*, „Rocznik Podhalański” V, 1992, s. 81–83.
- Zborowski Juliusz, [w:] Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1400–1401.
- Ziarkowska J., Ziarkowski D., „*Obrazy czarujące, od których oczów trudno oderwać...*”. *Uwagi o sposobach przedstawiania Tatr w twórczości Walerego Eljasza*, [w:] *Góry – człowiek – turystyka. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Andrzejowi Matuszykowi w 75. rocznicę urodzin*, red. P. Cybula, M. Czyż, S. Owsianowska, Kraków 2011, s. 238–241.
- Zyga A., *Kraszewski w górach i o górach*, „Wierchy. Rocznik poświęcony górcom” XXXII, 1963 [1964], s. 36–65, także online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/65188/edition/59012/content?ref=struct> [dostęp: 28.12.2020].
- Żygulski Z. jun., *Andrzej Banach: jeden z twórców kulturalnego środowiska krakowskiego drugiej połowy XX wieku* [wstęp], [w:] A. Banach, *Spotkania*, red. J. Zarzycka, Kraków 2015, s. 7–12.

STRESZCZENIE

W artykule podjęto próbę ukazania recepcji publikacji *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic* Walerego Eljasza-Radzikowskiego, którą wydawano sześciokrotnie w latach 1870–1900. Poszczególne edycje dzieła zajmują wysoką pozycję w literaturze przewodnikowej i należą zarazem do ciekawszych wydawnictw polskich drugiej połowy XIX wieku i początku XX stulecia. Do analizy wykorzystano wypowiedzi pochodzące z ówczesnej prasy stołecznej, lwowskiej, petersburskiej i drezdeńskiej, a także źródła archiwalne przechowywane w Ośrodku Dokumentacji Tatrzańskiej im. Zofii Radwańskiej-Paryskiej i Witolda Henryka Paryskiego Tatrzańskiego Parku Narodowego, Bibliotece Jagiellońskiej oraz Instytucie Sztuki Polskiej Akademii Nauk. Wśród recenzentów i opiniodawców znaleźli się uznani dziennikarze okresu zaborów i Drugiej Rzeczypospolitej, w tym wybitni tatrolodzy, oraz współcześni historycy, literaturoznawcy, muzealnicy, etnografowie, krajoznawcy i bibliofile. Wypowiedzi odnoszące się do przewodnika i jego poszczególnych wydań poszerzono o te należące do samego Walerego Eljasza-Radzikowskiego, co pozwoliło dać pełniejszy obraz zarówno samej publikacji, jak i pracy nad nią.

SŁOWA KLUCZOWE:

Walery Eljasz-Radzikowski, *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, recepcja, źródła historyczne, literatura przedmiotu

WALERY ELJASZ-RADZIKOWSKI'S TATRA GUIDEBOOKS IN THE EYES OF JOURNALISTS OF THE EPOCH AND CONTEMPORARY HUMANISTS

SUMMARY

The paper considers reception of *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic* by Walery Eljasz-Radzikowski, which was published six times in the years 1870–1900. The respective editions of the work have ranked highly within the tour guide genre as well as belong to

the most interesting Polish publications of the turn of the 19th and 20th centuries. The analysis involves assessments that appeared in the Warsaw, Lviv, Saint Petersburg and Dresden press of the period, as well as those from the archival sources kept at the Zofia Radwańska-Paryska and Witold Henryk Paryski Tatra Documentation Centre of the Tatra National Park, the Jagiellonian Library, and the Art Institute of the Polish Academy of Sciences. The authors of reviews and opinions were recognized journalists of the times of the partitions of Poland and the Second Republic, including outstanding Tatra experts as well as contemporary historians, literary scholars, museologists, ethnographers, sightseers, and bibliophiles. A number of statements of Walery Eljasz-Radzikowski himself related to the guide and its various editions have been also taken into account, providing for a more complete picture of both the publication as such and the process of its creation.

KEYWORDS:

Walery Eljasz-Radzikowski, *Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, reception, historical sources, subject literature

BARTŁOMIEJ GAPIŃSKI

DOI: 10.26106/25vt-2469

Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska

 <https://orcid.org/0000-0002-7285-0480>

SAMOTNOŚĆ W TRADYCYJNEJ SPOŁECZNOŚCI WIEJSKIEJ. ROZWAŻANIA NA PRZYKŁADZIE MATERIAŁÓW ETNOGRAFICZNYCH Z DRUGIEJ POŁOWY XIX I XX WIEKU

Niniejszy artykuł powstał na bazie materiałów etnograficznych pochodzących z drugiej połowy XIX i XX wieku z centralnej i południowej Polski, zebranych na wystawę *Oblicza samotności w kulturze*, zaplanowaną na 2021 rok w Bibliotece Jagiellońskiej (BJ). Ekspozycję przygotowuje Sekcja Informacji Naukowej BJ, której jestem pracownikiem, we współpracy z Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli w Krakowie. Zaprezentowane zostaną przedmioty kultury materialnej: dzieła sztuki, książki, prasa, spuścizny uczonych, zdjęcia (na przykład z szymborskich przywołówek, czyli kujawskich obrzędów wielkanocnych). Wystawa ma na celu pokazanie języka samotności i pozycji zajmowanej przez osoby samotne w wymiarze zbiorowym oraz jednostkowym, w kontekstach historycznym i współczesnym. Ukazane zostaną zarówno przejawy kultury świeckiej (na przykład anonse matrymonialne ze zbiorów prasowych BJ), jak i religijnej (wybrane zbiory kamedulskie zdeponowane w BJ), zestawione będą traumatyczne świadectwa czasu wojny z pomocami dydaktycznymi wspomagającymi działania, mające na celu zapobieganie alienacji wśród dzieci, dzieła samotnych artystów i ascetyczne praktyki sportowców.

Przedstawione w dalszej części artykułu rozważania są wynikiem przemysłów po kwerendzie przeprowadzonej przed realizacją wystawy. Kultura ludowa stanowi jeden z jej podstawowych kontekstów. Celem niniejszego artykułu jest nakreślenie znaczeń przypisanych osobom samotnym w tradycyjnej społeczności wiejskiej, dziś już minionej formacji kulturowej, oraz pokazanie jak samotność była definiowana, jak kształtował się jej dyskurs. Kwestia ta jest o tyle ważna, że do II wojny światowej główne dwa etosy, ziemiańsko-inteligencki i chłopski, zasadniczo określały zbiorowe życie Polaków.

Samotność jest to stan wynikły z podjętych czy też niepodjętych decyzji. Słusznie zauważa Georges Minois, że nie pozostawia nas ona obojętnymi, a czy jesteśmy za nią,

czy nie, zależy to od naszej osobowości, ale i od zwykłej przygodnej chwili. Samotność to bowiem kwiat, który kwitnie lub więdnie w życiu społeczno-kulturowym i pozostaje od niego uzależniony¹. Dzisiaj patrzy się na ludzi samotnych przez pryzmat mody na kulturę singli². Pewnym manifestem stała się książka autorstwa kalifornijskiego psycho-terapeuty Stephena M. Johnsona o wymownym tytule *First person singular. Living the good life alone*³, traktująca, co prawda, o tym, jak wycofać się z toksycznego związku, ale też jak znaleźć realizację w swej samotności. Pozostawanie w stanie wolnym stało się wartością pozytywną przez swoją masowość w dzisiejszym świecie. W krajach zachodnioeuropejskich (z wyjątkiem południa kontynentu) życie samotnicze wybiera blisko 30% osób do 50 roku życia⁴. Single na dobre zagościli w popkulturze, by wymienić popularne filmy i seriale z początku XXI wieku: *Ally McBeal*, *Seks w Wielkim Mieście*, *Dziennik Bridget Jones*, *Magda M*⁵. Nie mówiąc już o tym, że przestrzenią ludzi samotnych stał się Internet, na przykład w swoim ludycznym wymiarze⁶. Posiada też cyberprzestrzeń wymiar pesymistyczny: wspomniany już „historyk samotności” Minois wieszczy ponury obraz jutrzejszego świata „siedmiu miliardów samotnych ludzi podłączonych do sieci”⁷.

Do niedawna jednak sytuacja wyglądała odmiennie, samotność bowiem stanowiła swoiste tabu. Była przede wszystkim zjawiskiem społecznym, a dopiero później indywidualnym, stanowiła o niej grupa (na przykład w świecie wiejskim, miasteczkowym, chłopskim). Materiał empiryczny jest ogromny, stąd potrzeba jego ograniczenia, w przypadku niniejszego artykułu do „chłopskiej kultury tradycyjnej” (określanej tak za Kazimierzem Dobrowolskim⁸). W tym świecie zachowania społeczne były na ogół realizowane bezrefleksyjnie, mechanicznie, a stosowane ich racjonalizacje rejestrowano jako rzadkie i często wewnętrznie sprzeczne. To skłaniało mnie do odniesienia się do ustaleń poczynionych przez etnografów⁹. Kluczowym aspektem jest tutaj życie podporządkowane zawsze społeczności wiejskiej i rodzinie stanowiącej jej część. Można powiedzieć, iż w kulturach tradycyjnych, gdzie liczyła się grupa, dla samotności nie miano zrozumienia.

¹ G. Minois, *Historia samotności i samotników*, przeł. W. Klenczon, Warszawa 2018, s. 13–14.

² S. Niedźwiedzka, *Moda na singla*, „Okolice. Rocznik Etnologiczny” V, 2007, s. 115–130; J. Czarnicka, *Singiel i singielka o życiu w pojedynkę*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. 52, 2008, nr 3, s. 153–178.

³ S.M. Johnson, *First person singular. Living the good life alone*, Filadelfia 1977. Książka została przetłumaczona na język polski: S.M. Johnson, *Dobre życie w pojedynkę*, Warszawa 1993.

⁴ A. Chwałba, *Historia powszechna 1989–2011*, Warszawa 2011, s. 63.

⁵ J. Czarnicka, dz. cyt., s. 156.

⁶ E. Czemyrs, *Portale randkowe – sposób na samotność czy zabawa?*, „Zabawy i Zabawki. Kwartalnik poświęcony zagadnieniom ludyzmu i ludyczności” VIII, 2010, nr 1–4, s. 137–150.

⁷ G. Minois, dz. cyt., s. 549.

⁸ K. Dobrowolski, *Chłopska kultura tradycyjna (Próba teoretycznego zarysu na podstawie materiałów źródłowych XIX i XX w. z południowej Małopolski)*, „Etnografia Polska” I, 1958, s. 19–52.

⁹ Z. Libera, *Pocalunek w życiu wieśniaka*, [w:] *Poszukiwanie sensów. Lekcja z czytania kultury*, pod red. P. Kowalskiego i Z. Libery, Kraków 2006, s. 148.

W tym artykule podejmę próbę interpretacji polskiej kultury ludowej rekonstruowanej przez etnografów. Ograniczę się do grupy społecznej, jaką tworzyli ludzie stanu wolnego, czyli ci, którzy z różnych przyczyn nie zawarli sakralnego związku małżeńskiego. O innych formach bycia samotnym tylko nadmienię.

Stosowanie w tym kontekście antropologicznej strategii interpretacyjnej jest dopełnianiem języka kultury przez historycznie zmienne wypowiedzi, oscyluje między rejestrem znaczeń kulturowych a konkretnym ich użyciem. Podejście to pozostaje postulatywnym uzupełnianiem synchronii przez diachronię, dlatego nie śledzę ewolucji w czasie obrzędów czy zmienności ról społecznych. Nie podejmuję się też refleksji nad rozwarstwieniem społecznym wsi i problemem samotności wśród grup etnicznych innych niż polska (choć czasami odmienne etnicznie grupy pojawiają się wprzęgnięte w dyskurs o samotności). Zrazić może statyczna wizja obyczajowości, jednakże na jej obronę można wskazać „długie trwanie” kultury ludowej, która organicznie nie znosiła zmian. Wreszcie zastrzec można tutaj poruszanie się w sferze mitu, mającego swe odbicie w stygmatyzacji, który powtarzany w zachowaniach obrzędowych i zestereotypizowanych jest mało podatny na zmiany i stanowi remedium na „terror historii”¹⁰.

Materiałem empirycznym pod niniejsze rozważania są relacje pochodzące głównie z okresu od końca XIX wieku po lata 60. XX wieku. Większość z nich zebrana była przez etnografów w okresie Polski Ludowej i ma tę specyfikę, że informatorzy odnoszą się głównie do przełomu XIX i XX wieku. Najpóźniejsze relacje rejestrowane były przez etnologów u schyłku XX wieku (na przykład przez Andrzeja Perzanowskiego i Magdalenę Zowczak). Bohaterami tych tekstów są chłopci uchwyceni w sytuacjach codziennych i świątecznych. Zasadniczo ramy niniejszej publikacji są szersze – dotyczą też wsi schyłku doby pańszczyźnianej i powłaszczeniowej (materiał kolbergowski). Wplecione zostały też treści o proveniencji znacznie starszej, bo staropolskiej, ale tylko jako kontekst uzupełniający, porównawczy. Trudno uchwycić fenomen samotności czy wężej rozumianych staropanieństwa i starokawalerstwa w odniesieniu przestrzennym. Jednakże większość materiałów, na które się powołuję, pochodzi z Polski centralnej i południowej (według podziałów terytorialnych z XIX wieku obszary te to: Królestwo Polskie – głównie jego zachodnie i południowe tereny oraz krainy historyczne poza zaborem rosyjskim, wyróżnia się tu zwłaszcza Górny Śląsk, Kujawy inowrocławskie i zachodnią Galicję). Materiały etnograficzne dokumentują zachowania chłopów, epizodycznie w moją narrację wprzęgnięte są wzmianki o środowiskach mieszczańskich albo ziemiańskich. Pewne uogólnienia mają naturę znacznie obszerniejszą niż nakreślony kontekst historyczny (na przykład ujęcia fenomenologiczne „kobiety” według Mircei Eliadego). Artykuł powstał na podstawie wyników analiz etnologicznych, antropologicznych i historycznych materiału zastanego. Taka perspektywa badawcza jest tylko pozornie ograniczająca, gdyż w istocie dokuczliwie brakuje refleksji nad polską samotnością czy to w historiografii, czy w etnologii/antropologii kulturowej. Temat ten poruszany był marginalnie, często humorystycznie albo w konwencji popularnonaukowej.

¹⁰ M. Czeremski, *Struktura mitów. W stronę metonimii*, Kraków 2009, s. 45.

Niewątpliwie inspiracją okazała się dla mnie książka Perzanowskiego *Odmieńcy. Antropologiczne studium dewiacji*¹¹, na którą często będę się tutaj powoływał. Choć sygnalizuje ona kontekst historyczny, to w zasadniczej części koncentruje się na współczesnej kulturze. Ponadto sama struktura owej książki dotyczy w dużej mierze dyskursu szaleństwa i jest solidną dokumentacją etnograficzną (wypływa z badań terenowych w czterech regionach: wieś z okolic Bodzentyna, wieś na Roztoczu, wieś podkarpackie, wieś w okolicach Gorlic)¹².

Artykuł zawiera rozważania wokół trzech kwestii tematycznych. Najpierw interpretuję pozycję społeczną osób samotnych (zasadniczo są to relacje od schyłku XIX wieku po lata 60. XX wieku), następnie rozpatruję wybrane zrytualizowane zachowania głównie schyłku zapustów i początku Wielkiego Postu (rozważania dotyczą przełomu XIX i XX wieku; obrzędami – „węzłami semiotycznymi” są: śląski „babski comber”, „kloc” z Polski centralnej i południowej, opoczyński „przetarg dziewcząt”, kujawskie wielkanocne „przywoływki dyngusowe”), a wreszcie w części trzeciej przyglądam się dwóm wybranym kategoriom społecznym samotników – artystom ludowym i pustelnikom – tutaj opieram się na materiałach z czasów Polski Ludowej, z terenów południowej Małopolski.

Nie ma w tym tekście wielkiej historii: polityki, kwestii ekonomicznych, kryzysów, wojen, nie ma też zmian cywilizacyjnych, rozwoju techniki, problemu migracji, zagadnienia inspiracji kulturą miejską czy masową. Analizuję społeczność tradycyjną, kulturę etnologiczną, ale świadom jestem, że moje rozważania potrzebują dopełnienia, na przykład przez żmudne prace historyczne, typowo źródłoznawcze, by uchwycić dynamikę zmian. Intrygujące jest to, jak kultura, w tak dalekim stopniu wspólnotowa (na wspólnotę nastawiona), stała się współcześnie kulturą „rodzącą samotność”¹³, czy proces ten przebiegał bezkolizyjnie, jakie zostawiał za sobą ofiary i czym był naznaczony. To niewątpliwie temat otwarty i wart szerszego podjęcia.

POZYCJA SPOŁECZNA OSÓB SAMOTNYCH

W chłopskiej kulturze tradycyjnej nie było dla samotności miejsca. Społeczna funkcja rodziny piętnowała ludzi samotnych. Społeczność wiejska, jak podkreśla Izabella Bukraba-Rylska, była przede wszystkim „federacją rodzin”¹⁴. Obowiązujący wówczas system postaw obliłował bezwzględnie do małżeństwa, o ile nie stała na przeszkodzie wada fizyczna czy psychiczna przedstawiciela młodego pokolenia¹⁵. Rodzina

¹¹ A. Perzanowski, *Odmieńcy. Antropologiczne studium dewiacji*, Warszawa 2009.

¹² Tamże, s. 93.

¹³ C. Robotycki, *Myślenie typu ludowego w polskiej kulturze masowej (propozycje badawcze)*, „Etnografia Polska”, t. 29, 1985, z. 1, s. 112.

¹⁴ I. Bukraba-Rylska, *Socjologia wsi polskiej*, Warszawa 2008, s. 141.

¹⁵ W. I. Thomas, F. Znaniecki, *Chłop polski w Europie i Ameryce. T. 1, Organizacja grupy pierwotnej*, uwagi wstępne J. Chwałasińskiego, J. Szczępańskiego, Warszawa 1976, s. 110.

stanowiła jako całość nie tylko wspólnotę krwi czy płaszczyznę relacji intymnych, lecz także była „podstawową jednostką ekonomiczną”¹⁶. Do małżeństwa nakłaniała, wręcz przymuszała, opinia publiczna, która bezwzględnie ośmieszała starych kawalerów i stare panny¹⁷. Uchylenie się od zawarcia związku małżeńskiego było społecznie piętnowane. Sam zaś sprzeciw względem woli krewniaczo-sąsiedzkiej odbierano jako destrukcję ówczesnego porządku i wiązano z ostracyzmem, utratą prestiżu, zmarginalizowaniem¹⁸. Ludzie niezamężni i nieżonaci stanowili wyłom, nie pasowali do tej rzeczywistości społecznej, mieli status „odmieńców”. Pisze Perzanowski, że bycie starą panną czy starym kawalerem wiązało się z „uprzednim napiętnowaniem, upośledzeniem czy biedą oraz z daleko idącym wykluczeniem społecznym jako konsekwencją”¹⁹. W swoim studium o dewiacji często podkreśla, że bycie w stanie wolnym wiązało się z potępieniem, wydrwiwaniem, stygmatyzowaniem napiętnowanego człowieka jako niedzisiejszego, czy wręcz określaniem go mianem „wariata”. Związki samotności z dewiacją były naówczas oczywiste. Odium stanowiło też przypisane takim ludziom szaleństwo. W kulturze chłopskiej odnoszono się ku samotnym podejrzliwie i wrogo. Tomasz Kalniuk akcentuje: „osoby nie owdowiałe, które w obrębie wsi żyły w pojedynkę, były traktowane jako osobniki gorszej kategorii, niespełna rozumu”²⁰.

W społeczności wiejskiej nie miało ugruntowania filozoficzne przeświadczenie, że życie wspólnotowe nie jest jedynym wymiarem ludzkiej egzystencji, a wbrew pozorom samotność jest warunkiem urzeczywistnienia człowieczeństwa, w niej odkrywa się własną niepowtarzalność i indywidualność²¹. Meritum postawy względem osób samotnych w społeczności tradycyjnej najlepiej ukazane zostało w klasycznym już dziele socjologii polskiej *Chłop polski w Europie i Ameryce* Williama I. Thomasa i Floriana Znanieckiego:

Życie kawalera czy panny ma zasadniczo nieustalony charakter. Samotny człowiek [...] nie może stale pozostawać z rodziną, ponieważ ta ostatnia została zorganizowana z myślą o małżeństwie wszystkich członków. Człowiek samotny nie może wykonywać normalnej zawodowej działalności – nie może uprawiać ziemi lub prowadzić małego sklepu – może być tylko albo najemnym robotnikiem mieszkającym u obcych, albo służącym. W obu przypadkach sfera jego zainteresowań jest dużo węższa niż pary małżeńskiej, a jego życie mniej ustabilizowane. Samotny człowiek nie uczestniczy w równej mierze z parami małżeńskimi w życiu gromady; nie ma wielu okazji do świadczenia wza-

¹⁶ W. D r o z d o w s k a, *Grupy rówieśnicze w Załączu Wielkim (podział, obrzędy recepcyjne, życie towarzyskie)*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, nr 5, 1961, s. 102.

¹⁷ A. K o w a ł s k a - L e w i c k a, *Młodzież wiejska na Podhalu w pierwszej połowie XIX w. (w świetle anonimowej relacji)*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” IX, 1967, s. 239.

¹⁸ K. O r s z u ł a k - D u d k o w s k a, *Ogłoszenia matrymonialne. Studia z pogranicza folklorystyki i antropologii kultury*, Łódź 2008, s. 119–120.

¹⁹ A. P e r z a n o w s k i, dz. cyt., s. 79.

²⁰ T. K a l n i u k, *Osobliwość pastelnicstwa w świecie kultury ludowej*, „Literatura Ludowa” 2004, nr 1, s. 18.

²¹ [J.A. K ł o c z o w s k i OP], *Wierzę Bogu, ufam człowiekowi. Rozmowy z o. Janem Andrzejem Kłoczowskim OP*, Poznań 2015, s. 23.

jemnych usług, a jeszcze mniej do współpracy. Nie może nawet prowadzić domu, przyjmować gości, urządzać zabaw itd.²²

Ową niewystarczalność ekonomiczną, społeczną, obyczajową, nawet ludyczną poświadczają też inne źródła. Zarówno kobiety niezamężne, jak i mężczyźni bezzenni nie mogli być gospodarzami. Stara panna, jak podaje Bohdan Baranowski, charakteryzując praktyki XIX-wiecznej Polski centralnej, musiała swoich gospodarskich przywilejów zrzekać się na najbliższą rodzinę: brata, siostrę, a później zależna była od bratowej, szwagra, bratanicy, siostrzenicy i innych krewnych lub powinowatych. Rzadko kiedy gospodarowała sama, nawet gdy prawo własności dotyczyło jej bezpośrednio (odziedziczyła swe gospodarstwo), obyczaj nakazywał podporządkowanie²³. Pod tym względem można mówić o ciągłości w odniesieniu do czasów znacznie odleglejszych. Przekonanie, że ludzie stanu wolnego, jako ułomni fizycznie i zmarginalizowani, nie mogli pełnić zwyczajowych obowiązków rolnika, istniało również w okresie staropolskim²⁴.

Częstą przyczyną staropanieństwa lub rzadziej starokawalerstwa był brak środków materialnych na założenie rodziny (tym samym reprezentowanie marginesu wiejskiego). Szczególnie trudne było życie panien z dzieckiem, które z powodu biedy nie mogły wyjść za mąż (w okresie staropolskim były grupy wiejskiej biedoty, wśród której nieślubne potomstwo pojawiało się nieincydentalnie, ale w kolejnych pokoleniach²⁵).

Gospodarstwo uzależnione od rytmu natury i pracy ludzi nie mogło być powierzono osobie, która nie uczestniczy w prokreacji. Tłumaczono to – podobnym przez podobne, „magią podobieństwa” starano się zaklinać rzeczywistość. Rodzina, która „rodzi”, była naturalnie predestynowana do zarządzania jednostką ekonomiczną, jaką stanowiło gospodarstwo, które też miało obradzać. Wierzono, że stoi za nią sankcja transcendentna, a Matka Ziemia Rodzicielka poddaje się i sprzyja instytucji małżeńskiej. W tym kontekście szczególnie wyrazista jest kobieta, Eliade podkreśla, że w społecznościach rolniczych gleba zostaje do niej upodobniona. Religioznawca akcentuje też istotny tutaj związek kobiet z płodnością: „Sakralność życia płciowego, a przede wszystkim sakralność płci kobiety, wiąże się nierozzerwalnie z cudowną tajemnicą prokreacji”²⁶. W innym miejscu Eliade uzmysławia kolejną religijną oczywistość społeczności rolniczych: „kobieta dzięki swej solidarności z innymi ośrodkami kosmicznej płodności – ziemią, księżycem – zyskiwała również zdolność wpływania na urodzaj, stając się jego rozdawczynią”²⁷. Ta rzeczywistość była uporządkowana specyficznie, tworzyła wrażenie harmonii i powszechnego ładu świata opartego na wiedzy i wierze. Byt połączony był z powinno-

²² W. I. Thomas, F. Znaniecki, dz. cyt., s. 114.

²³ B. Baranowski, *Życie codzienne wsi między Wartą a Pilicą w XIX wieku*, Warszawa 1969, s. 125.

²⁴ T. Wiślicz, *Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia*, Wrocław 2012, s. 56.

²⁵ Tamże, s. 105.

²⁶ M. Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 1. *Od epoki kamiennej do misteriów eleuzyńskich*, przeł. S. Tokarski, Warszawa 2007, s. 68.

²⁷ Tenże, *Traktat o historii religii*, przeł. J. Wierusz-Kowalski, Warszawa 2009, s. 268–269.

ścią i vice versa na zasadzie: „jest tak, jak ma być” i „ma być tak, jak jest”²⁸. Porządek bytu modelowało przeświadczenie, że Ziemia to istota czująca, to przede wszystkim matka, która rodzi, daje plony, opiekuje się człowiekiem od narodzin po grób (wydała go na świat i przyjmie po śmierci w swoje łono)²⁹. W ten światopogląd wmontowane było przekonanie, że kobieta jak Matka Ziemia powinna rodzić, jest przeznaczona do rodzenia, a wówczas zsynchronizuje się z nią przyroda, obrodzi, zaowocuje. W przeciwnym razie kobieta doświadczy nieszczęścia, a co gorsza ucierpią też postronni. Bożena Stelmachowska pisała jeszcze przed II wojną światową o przekonaniach tradycyjnej wsi:

Kobiety doznają szczególnej uwagi, gdyż one przeznaczone są dla macierzyństwa, powinny zadanie swoje wypełnić, gdyż niespełnienie aktu małżeńskiego i trwanie dobrowolne, czy niedobrowolne w stanie niezamężnym jest w przekonaniu ludu ujmą dla nich, a może być szkodliwe dla całej vegetacji³⁰.

Podkreślę, że taki stereotyp kobiety był niesłychanie trwały, przypisywano go w XIX wieku również kobietom z innych stanów. Może już nie odnoszono ich położenia do kondycji samego *Universum* (mistyki Ziemi, która modelowała określone zachowania), ale ciągle funkcjonowało przekonanie, że istotą kobiecości i jej pełnią jest macierzyństwo. Agnieszka Chlebowska, rozpatrując położenie starych panien z terenów Pomorza w XIX wieku ze środowisk ziemiańskich, podkreśla, że staropanieństwo jako nieposiadanie rodziny było w obiegowych przeświadczeniach źródłem rozgoryczenia, zawiści, zazdrości. Kobiety takie uznawano za romantycznie ckliewe, które jako niespełnione macierzyńsko reagowały emocjonalnie na ludzi i zwierzęta (niekochane chciały obdarzyć uczuciami), miały być przy tym przesadnie nieśmiałe, płacziwe, pruderyjne i melancholijne³¹. Stygmatyzacja kobiety, która nie założyła rodziny, nawet w warstwie ziemiańskiej, okazywała się dotkliwa, a dożywotni tytuł panny – *Fräulein* – był dla niej i jej bliskich (na przykład rodziców) prawdziwym źródłem frustracji³².

Życiem na wsi sterował usus prawny, religijny, kulturowy – samotni musieli być zależni. Chłopski syn dążył najpierw do samodzielności i niezależności, dlatego szybko chciał zostać gospodarzem, a potem starał się jak najdłużej gospodarować. Kazimiera Zawistowicz-Adamska podkreślała, że w tej formacji kulturowej prawo do pracy było po

²⁸ J. Bartmiński, *Formy obecności sacrum w folklorze*, [w:] *Folklor – sacrum – religia*, pod red. J. Bartmińskiego i M. Jasińskiej-Wojtkowskiej, Lublin 1995, s. 11–12.

²⁹ J. Bartmiński, D. Niewiadomski, *Ziemia*, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych. T. 1. Kosmos 2. Ziemia, woda, podziemie*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1999, s. 17.

³⁰ B. Stelmachowska, „Podkoziółek” w obrzędowości zapustnej Polski Zachodniej, Poznań 1933, s. 127.

³¹ A. Chlebowska, „Stare panny”, wdowy i rozwiedzione. *Samotne szlachcianki w Prusach w latach 1815–1914 na przykładzie prowincji Pomorze*, Szczecin 2012, s. 148.

³² Tamże, s. 150.

prostu prawem życia³³. Człowiek samotny stawał się osobą bierną, niedysponującą poważnym kapitałem rzeczywistym (włością) i społecznym (uznaniem, spełnieniem). Z tego porządku wyłamywali się tylko nieliczni. Baranowskiemu, który tę obyczajowość dokumentował, zawdzięczamy jeden ciekawy poznawczo opis „wiejskiej emancypantki”:

Znany jest przykład z okresu powłaszczeniowego z terenu Wieluńskiego, gdy kobieta sama gospodarowała na przynależnych jej morgach. Pobudowała się i uprawiała swoją ziemię przy pomocy bratańca, który był u niej za parobka. Tego rodzaju emancypacja spotkała się z wyraźną dezaprobatą wsi. Niemilosiernie więc wykpiwano przedwczesną emancypantkę. Działwa wiejska obrzucała ją wyzwiskami, a nawet oblewała wodą lub nieczystościami. Robiono jej setki figłów, np. przywiązywano w stajni konia tak, aby stał ogonem do żłobu lub wyciągano pług na dach stodoły. Mimo to dzielna kobieta nie zrażała się tego rodzaju przeciwnościami. Z pewnością jednak nie był to przykład zachęcający do naśladowania³⁴.

Szykany sprawiały swoje. Jeśli nawet nie ugięła się przed nimi silna indywidualność, to inni wiedzieli, jak mają postępować, czego nie robić. Stara panna miała być podległa rodzinie i nie rościć sobie praw do bycia gospodynią na swoim. Obowiązywał ją stan zawieszenia, tymczasowości, infantylizmu. Miała mieć oparcie w innych i od nich być zależna, a nie wybijać się na samostanowienie o sobie.

Oczywiście same relacje wewnątrzrodzinne też wpływały na odbiór staropanieństwa i starokawalerstwa. Sytuacja starych panien i kawalerów w Załęczu Wielkim (powiat wieluński) rejestrowana w latach 50. i 60. XX wieku układała się stosunkowo znośnie, kiedy żyli jeszcze ich rodzice na „wycugu”, ale z chwilą śmierci wycuźników następowało automatyczne połączenie schedy z gospodarką zamężnego brata lub siostry i wówczas ludzie stanu wolnego popadali w realną degradację. Informatorzy tak opowiadali Wandzie Drozdowskiej: „Takie do niczego dopuszczone nie są – nic nie uchowa, nic nie sprzeda, czasem ani co zjeść, ani w co się ubrać nie ma i od roboty do roboty tylko onych pędzą”³⁵. Różne znajdowano racjonalizacje, dlaczego dana osoba została samotna, na przykład: po śmierci żony ojciec chciał się powtórnie ożenić i przeznaczył córkę na opiekunkę rodzeństwa; czasami powiadano, że kobieta była chciwa (przez co odstręczała adoratorów); czasami zaś doszukiwano się w takiej chorobie umysłowej. Zasadniczo jednak w Załęczu Wielkim wskazywano dwie główne dysfunkcje, które zadecydowały o losie starej panny: nieśmiałość i zbyttnia rozwiązłość³⁶. Z kolei w okolicach Hrubieszowa z pogranicza polsko-ukraińskiego u schyłku XIX wieku pisało, że stare panny popadały w swój stan przez szpetotę, złe prowadzenie się, brak posagu. Przypisywano im przy tym negatywne konotacje moralne wynikłe ze staropanień-

³³ K. Zawistowicz-Adamska, *Spoleczność wiejska. Wspomnienia i materiały z badań terenowych. Zaborów 1837–38*, Warszawa 1958, s. 246.

³⁴ B. Baranowski, dz. cyt., s. 125.

³⁵ W. Drozdowska, dz. cyt., s. 104.

³⁶ Tamże.

stwa: „gdy już stracą nadzieję złowienia małżonka, radzą sobie w ten sposób, że bałamuca wyrostków”³⁷.

Na ludzi samotnych spadała hańba, reprezentowali, o czym już wzmiankowałem, typ „odmieńca” i napotykali jako przedstawiciele tej kategorii społecznej na „jednolite postawy niechęci czy wrogości”³⁸, stąd wręcz panicznie starano się ustrzec przed tego typu formą potępienia. Dla panny w stosownym wieku (22, 25, 30 lat) jedyną perspektywą uniknięcia piętna staropanieństwa było poślubienie wdowca³⁹. Analogicznie małżeństwo młodej panny ze starym kawalerem było wielkim wstydem⁴⁰. Drozdowska tak referuje swoje badania w Załączu Wielkim:

Beżzenność w warunkach życia wiejskiego jest całkowicie nieusprawiedliwiona, dlatego też nie mają oni [beżzenni i niezamężne] na wsi poszanowania takiego jak gospodarze i często bywają przedmiotem drwin sąsiadów. Dziewczyna 25-27 letnia uważana jest w Załączu już za starą pannę, a kiedy skończy 30 lat, nie powiedzą o niej inaczej jak ciota. Za starego kawalera uchodzi mężczyzna około trzydziestki, po ukończeniu 35 roku życia natomiast dają mu przewisko oberkawalera⁴¹.

Pogardzano szczególnie „zdewociałymi” starymi pannami, uznawano je dość powszechnie, za „upośledzone”, co poświadczał Wincenty Witos, pisząc o wsi galicyjskiej.

Staropanieństwo było uważane za wielkie upośledzenie, a do starych panien odnoszono się z niechęcią, nazywając je pogardliwie „ciotami”. Stare panny zostawały z tych, których nikt nie chciał, bo nie miały ani majątku ani urody, z panien, które przebiebrały zanadto aż zestarzały się i osiadły na koszu, z tych, co czując powołanie inne, nie chciały wyjść za mąż. Szły one też do klasztoru, jeżeli i ojcowie zdobyli się na potrzebną gotówkę albo też spędzały czas na modlitwie i rozmyślniach, chodząc ponadto codziennie do kościoła. Niektóre cieszyły się dużym poważaniem szczególnie u gospodyń, które im też pomagały czym mogły. Z czasem „dewotki” straciły wiele na powadze i stały się przedmiotem drwin ze strony wielkiej części ludności, która twierdziła złośliwie, że wtenczas ofiarowały serce Panu Jezusowi, jak go nikt nie chciał⁴².

Trochę lepiej, podkreślał ów działacz ludowy, byli traktowani starzy kawalerowie, nawet posiadali pewien autorytet, ale w sytuacjach codziennych często go tracili, na przykład, kiedy dowiadzano się, że gotują sobie sami posiłki albo że doją krowy – wykonując tym samym czynności kobiece⁴³.

³⁷ A. Dobrowolski, *Lud hrubieszowski*, „Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie” I, 1895, s. 210.

³⁸ J. Burszta, *Spoleczności lokalne*, [w:] *Etnografia Polski. T. 1, Przemiany kultury ludowej*, pod red. M. Biernackiej [i in.], Wrocław 1976, s. 449.

³⁹ A. Perzanowski, dz. cyt., s. 78.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ W. Drozdowska, dz. cyt., s. 103.

⁴² W. Witos, *Dzieła wybrane*, t. 1, *Moje wspomnienia*, cz. 1, przedm. E. Karczewski, J.R. Szaflik, Warszawa 1998, s. 85–86.

⁴³ Tamże, s. 86.

OBRZĘDOWE OBWAROWANIE SAMOTNOŚCI

Ze względu na obfitość materiału ograniczę się w prezentowanym wywodzie do wąskiej grupy obrzędów chłopskich pokazujących konteksty samotności (głównie z przełomu zapustów i Wielkiego Postu), pomiję obrzędowość związaną z biegiem życia „od kołyski aż po grób” i treści folkloru o samotności traktujące (wszelkie wojaże imaginacyjne, opowieści mniej lub bardziej fikcyjne upoetyzowane i sfabularyzowane).

Na początku zaznaczę silną rytualizację wiejskiego życia w omawianym okresie. Obrzędy pozwalały tworzyć wspólnotę, dawały możliwość ekspresji zbiorowej i jednostkowej. Formy ceremonialne odgrywały ważniejszą rolę niż w świecie współczesnym, były uzupełnieniem, komentarzem, naddatkiem do treści zwerbalizowanych, często funkcjonowały niezależnie lub podporządkowywały sobie przekaz słowny. W kulturze tradycyjnej jest to o tyle ważne, że rejestrowano tam oszczędność słowa. Także i ono miało wówczas inny status, traktowano je jako rzeczywisty byt, nie ograniczało się ono do komunikacji, stanowiło wydarzenie⁴⁴. Roch Sulima powie, że w kulturze chłopskiej „mowa jako egzystencja dominuje wyraźnie nad mową jako świadomością”⁴⁵. W tym kontekście rytuały były po prostu głównym komentarzem (przy swoistym ascetyzmie słowa) i wyrazem życia ludzkiego w społeczności wiejskiej. Włodzimierz Pawluczuk podkreśla:

Całe życie poszczególnej osoby od narodzin po śmierć mieściło się w ramach wyznaczonych przez rytuały i obrzędy, których ostateczną legitymacją była wola Boża. Podobny sens miało życie zbiorowe związane z dorocznym kalendarzem, z rytmem przyrody i zajęć rolniczych. Do tego można dodać wiarę w los, w przeznaczenie, w skuteczność licznych rytuałów magicznych⁴⁶.

Ludźmi samotnymi na wsi tradycyjnej pogardzano także czynnie, stawali się przedmiotem drwin, żartów, ośmieszały ich pieśni i przyśpiewki ludowe. Starym pannom w Wielkim Poście mazano drzwi i klamki, zakłócano spokój, uderzając w drzwi. W sytuacjach codziennych posuwano się do takich żartów jak oblewanie nieczystościami, wodą (także w chłodnych porach roku), czyniono „figle” utrudniające prawidłowe funkcjonowanie gospodarstwa (domu, zagrody) tylko po to, by ośmieszyć w ten sposób niezamężne⁴⁷. Brutalnie i bezwstydnie postępowano z pannami na wsi podlasko-kurpiowskiej, gdzie upowszechnił się zwyczaj malowania „krocoków” – obscenicznych obrazków. Jak pisze Anna Zadrożyńska:

Do dziś na płotach okalających domy zbyt wybrednych dziewczyn w środę popielcową chłopcy malują krocoki albo mazuchy, wkładając w nie niespotykaną inwencję. Te czarną farbą lub smo-

⁴⁴ M. Z o w c z a k, *Biblia ludowa. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej*, Toruń 2013, s. 21.

⁴⁵ R. S u l i m a, *Słowo i etos. Szkice o kulturze*, Kraków 1992, s. 37.

⁴⁶ W. P a w l u c z u k, *Oblicza wiary*, Kraków 2014, s. 81.

⁴⁷ A. P e r z a n o w s k i, dz. cyt., s. 78.

łą mazane obrazki przedstawiają nieprzyzwoite części męskiego ciała, jakby szydząc z niewieściej skromności i niechęci do zmiany stanu [...]»⁴⁸

Czyniono tak, gdyż osoby niezamężne zakłócały poniekąd bieg przyrody – przyzywano wiosnę – płodną, erotyczną, tymczasem stare panny jako jałowe i nic nie robiące, by ów stan zmienić, zakłócały magię dobrego początku, hamowały rytm przyrody, kosmiczne prawa, gdzie naturalnym imperatywem było założenie rodziny. Kosmos był wręcz izomorficzny względem rodziny. Wierzono w ożywienie przyrody, personifikowano zjawiska naturalne, uznawano, że Kosmos to jeden wielki organizm cyklicznie się odnawiający⁴⁹.

Celem praktyk rytualno-magicznych było wspomóżenie rewitalizacji świata, solidaryzowanie się z naturą obdarzoną świadomością, przy czym socjomorficznie ustrukturyzowaną (na wzór wiejskich relacji międzyludzkich) – bezzenni i niezamężne, jako „jałowi” nie pasowali, zaprzeczali pożądanemu rytmowi kosmicznemu i społecznemu zarazem. Oni tutaj coś psuli, podrywali porządek rzeczy, stąd nie dziwi łączenie ich z negatywnymi demonami, którym przypisywano czynienie zła.

Co ciekawe, szykan doświadczały stare panny od innych kobiet, tym razem podczas tak zwanego combra – ta żeńska zabawa kończąca zapusty, była formą wykupywania się młodych mężatek do grona „bab”. Młode żony częstowały alkoholem, a zabawie towarzyszył taniec starych kobiet na urodę Inu. W tym święcie przypadła też rola starym pannom, które również musiały częstować wódką, upokorzone przepraszały, że nie wyszły za mąż w karnawale⁵⁰. W Radomskim młode małżonki i panny we wtorek przed Wielkim Postem podczas combra były poddawane nietypowym praktykom rytualnym. Stare kobiety przebierały się za mężczyzn, a wręcz za dziadów, najbrzydziej jak tylko mogły, ukręcały bat ze słomy zakończony kamieniami i biły dziewczęta, zapędzając je do karczmy. Młodym żonom przezywanym „kozami” dogadywały przy tym: „Pójdźcie na comber, zebyście nie śmierdziały kozami i zebyście się okupili”⁵¹.

Comber najczęściej odbywał się w ostatki, czasami na jesieni po zbiorach. Nosi on miano „babskiego”, bo było to święto kobiece, prócz wkupu do grona bab, był także formą wykupu samych mężatek. Wykupowali je oczywiście mężowie lub czyniły to same schwyte. Na Górnym Śląsku ów obyczaj był szczególnie popularny w środowiskach górniczych. Pod Katowicami dramatyzowano nawet akcję do tego stopnia, że zamykano młode żony w specjalnych klatkach i stare kobiety nie odpuściły, póki od mężów nie dostały pieniędzy⁵². Celem babskiego combra było uświadomienie dziewcząt, które dopiero co weszły w stan małżeński (w sferze erotycznej, rodzinnej, zwyczajowej). Świado-

⁴⁸ A. Z a d r o ż y ń s k a, *Światy, zaświaty. O tradycji świętowań w Polsce*, Warszawa 2000, s. 90–91.

⁴⁹ R. T o m i c k i, *Religijność ludowa*, [w:] *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej. T. 2*, pod red. M. B i e r n a c k i e j, M. F r a n k o w s k i e j, M. P a p r o c k i e j, Warszawa 1981, s. 30–33.

⁵⁰ M. W i e r u s z e w s k a, *Obrzędy recepcyjne wieku dojrzałego w Belchatowskim*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” VIII, 1966, s. 74.

⁵¹ O. K o l b e r g, *Dzieła wszystkie*, t. 20, *Radomskie*, cz. 1, Kraków 1964, s. 95.

⁵² M. W i e r u s z e w s k a, *Obrzędy recepcyjne...*, s. 74.

mość (i jej pochodne uświadomienie) to znak życia, odniesiony silnie do płciowości – seksu się „zaznaje”, co jest tożsame z „zażyciem”⁵³. Stare kobiety przebrane za czarownice wiozły młode żony do karczmy na wózkach, łopatach, miotłach, widłach, nazywano tę podróż „jazdą czarownic”, a dzień combra (czyli na Śląsku wieczór z wtorku na Środę Popielcową) „dniem czarownic”. W karczmie było głośno, rej wodziły kobiety ubrane zwyczajnie, ale też pomazane sadzą, stylizowane na czarownice, dziadów proszalnych, zwierzęta (szczególnie niedźwiedzia i kozę), upijano się alkoholem, tańczono, śpiewano erotyczne przyśpiewki. Hałas, karczemne przyśpiewki, kobiece piski, obsceniczne tańce, towarzysząca temu muzyka miały na celu, w tym epicentrum witalności, ustrzeżenie od żywiołów demonicznych (kojarzonych z jałowością, aseksualnością), ale też sprowokowanie w bliskiej przyszłości urodzaju (w święto kobiece dominowały właśnie kobiety symbolizujące płodność)⁵⁴. Młode mężatki były w przestrzeni chaosu, zła, diabła, z której potem powracały chwiejnym krokiem (po wykupieniu) do normalnego życia, gdzie czekał mąż, przemienione i uświadomione⁵⁵.

Była też dokuczliwsza forma stygmatyzacji niezamężnych łączona z tradycją, o której będzie mowa w dalszej części artykułu. Dorota Simonides tak pisze o wprężeniu „klocka” w obszar zabaw combrowych: „[...] pannom dojrzałym do założenia rodziny, które nie obiecywały wesela w okresie wielkanocnym, zawieszano na szyi klocek na łańcuchu. W czasie tańca panna taka stawała się pośmiewiskiem wszystkich”⁵⁶. W karczmie prowadzonej przez Żyda (jak wierzono – eksterioryzowane zło, sługę diabła, obcego) rządziły przede wszystkim stare baby, szyderczo poprzebierane i silnie podchmielone na skutek alkoholowej libacji. Tak więc w sfeminizowaną przestrzeń, gdzie królowało erotyczne uświadomienie, wchodziły osoby niezamężne jako bohaterki drugiego planu. Kulturę śląską znamionowała wyjątkowo silna pozycja kobiet (wykształconych, obytych, czystych i higienicznych, niezależnych ekonomicznie, nawet dysponujących pieniędzmi mężczyzn, królujących w domach, rządzących mężami górnikami, porównywanymi do koni pociągowych, które posłusznie chodzą w tak urządzonym domowym kieracie)⁵⁷. Comber (święto kobiet) wpisywał się w kontekst śląskiego matriarchatu. Swoiste wywyższenie kobiety było też wpisane w karnawałowy „świat na opak”⁵⁸. W wyznaczonym miejscu i czasie zderzały się przeciwieństwa: to, co wysokie (ideał żony), z tym, co niskie (rubaszne uświadomienie seksualne); to, co budziło cześć (rodzi-

⁵³ J. S. Wasilewski, ...*Po śmierci wędrować. Szkice z zakresu etnologii świata znaczeń (II)*, „Teksty” 1979, nr 4, s. 69–70.

⁵⁴ D. Simonides, *Babski comber*, [w:] *Śląskie uciechy i zabawy (materiały etnologiczne i folklorystyczne)*, pod red. I. Bukowskiej-Floreńskiej, Bytom 1991, s. 141.

⁵⁵ K. Kossakowska-Jarosz, „Stara baba” w ludowym obrzędzie – reorientacja jej recepcji na Górnym Śląsku w XIX wieku, [w:] *Egzystencjalne doświadczenie starości w literaturze*, pod red. A. Głenias, I. Jokiel, M. Szladowskiego, Opole 2008, s. 129–131.

⁵⁶ D. Simonides, dz. cyt., s. 141.

⁵⁷ I. Bukraba-Rylska, *Polskiej wsi Logos i Ethos*, Gniezno 2019, s. 274–275.

⁵⁸ A. Kłocińska, *Karnawał wobec sacrum. O ludyczności kultury współczesnej*, „Kultura i Wartości” 2012, nr 3, s. 120.

na jako podstawowa wartość), a co spotykało się ze śmiechem (nieporadność samotnych); to, co piękne (młodość świeżo poślubionych), ze szpetotą (stylizacją starych kobiet na czarownice, zwierzęta, postacie spoza ekumeny ubrane przy tym niestosownie, brzydko, brudno); co pożądane (prokreacja), z tym, czego się obawiano (bezdziethość). Ważne jest tutaj to, że ludoznawcy jeszcze przed I wojną światową wywodzili określenie „comber” od niemieckiego *Zimmer*, które w starej górnioniemiecczyźnie brzmiało *Zimber* i oznaczało „pień, kłodę, drzewo, kloc”⁵⁹. Comber ma też przypisywany sobie krakowski rodowód, tak nazywać się miał bajeczny burmistrz Krakowa, który był okrutny, nielubiany (zwłaszcza przez przekupki) i zmarł w Tłusty Czwartek⁶⁰.

Wracając do głównego wywodu, dodajmy jeszcze, że ludyczny i wychowawczy charakter (poprzez piętnowanie postaw nagannych) miał spotykany na niektórych terytoriach Polski (głównie zachodniej) we wtorek przed Popielcem obrzęd podkoziółka, który, prócz magii wegetatywnej i matrymonialnej, był też formą ekspiacji panien niezamężnych – poprzez złożenie datku pieniężnego przeproszały, że nie weszły w związek małżeński⁶¹.

W Środę Popielcową popularny był również zwyczaj ośmieszania w przestrzeni publicznej panien poprzez przyczepianie do ich płaszczy tak zwanych klocków: kurzej nogi, skorupy od jaja, indyczej szyjki, kawałka drzewa, głowy od śledzia, wstążki, papierków, marchwi, co wzbudzało śmiech postronnych i stanowiło dla nich, prócz pokrzywdzonych, świetną okazję do zabawy⁶². W Krakowskim (utrwalono w materiale kolbergowskim) rytuały te miały rozbudowaną formę, klocek ciągnęli kawalerowie i niezamężne – co było przede wszystkim zachowaniem obrzędowo-magicznym rozbudzenia płodności i wegetacji (to archaiczny obrzęd najprawdopodobniej będący kontynuacją wożenia pnia symbolizującego płodność)⁶³. Kloc przypinany najczęściej pannom był formą piętna, z którego musiały się potem zniesmaczone wykupić⁶⁴. Ciągnięcie klocka miało rozbudowaną formułę i jako obrzęd inkorporowało przestrzeń publiczną. Oskar Kolberg pisał o terenie Krakowskiego:

Zwyczaj przypinania klocków [...] osobom niezamężnym w dzień popielcowy czyli we wstępną Środę, obchodzony bywa u ludu przy szczególnej uroczystości. Jeden z gospodarzy przebrany w łachmany za dziada mającego przedstawić Wstępną-Środę, ze śledziem na kiju przywiązany, przewodniczy orszakowi młodych chłopców, którzy ciągnąc kloc duży na łańcuchu uwiązany, łapią po drodze parobków lub dziewczki i zaprzągłszy do niego, wśród przycinków i śmiechu, zmuszają ich ciągnąć go i prowadzą do karczmy na okup, a to za karę [...]⁶⁵.

⁵⁹ M. Wieruszewska, *Obrzędy recepcyjne...*, s. 77.

⁶⁰ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana. 1*, [A-D], wstęp J. Krzyżanowski, Warszawa 1989, s. 252.

⁶¹ M. Wieruszewska, *Sanckja opinii publicznej w polskich obrzędach i zwyczajach ludowych*, „Etnografia Polska” XIII, 1969, z. 1, s. 67.

⁶² A. Zadrożyńska, dz. cyt., s. 89.

⁶³ M. Wieruszewska, *Obrzędy recepcyjne...*, s. 77–78.

⁶⁴ O. Kolberg, *Dziela wszystkie*, t. 5, *Krakowskie*, cz. 1, Kraków 1962, s. 269.

⁶⁵ Tamże, s. 270–271.

Śpiewano przy tym, że ciągnięcie kłoca jest ukaraniem za niezawarcie ślubu w okresie zapustów. „Jałowość” była groźna, w momencie przesilenia zimowo-wiosennego chodziło o demonstrację jej przeciwnej witalności, o pogniębienie bezżennych i niezamężnych oraz zademonstrowanie, że w przestrzeń publiczną wchodzi życie, podczas gdy samotni raczej symbolizowali śmierć, martwość, beznadziejny stan, który niczego nie wyda na świat. Naturalną kolejną rzeczą było ich upokorzenie. Ponadto nakładała się jeszcze symbolika chrześcijańska i Wielki Post – okres umartwiania, abstynencji, negacji pierwiastka życiowego, który miał potem zostać zwieńczony i przewyciężony radykalnie innym Zmartwychwstaniem. Nieprzypadkowa jest tutaj kumulacja obrzędowa, kiedy zazębiały się dwa porządki – karnawału i postu, były to relacje znacznie bardziej złożone niż prosty antagonizm lub wręcz walka, określić je można jako koegzystencję⁶⁶. Zarówno post, jak i karnawał pozostają w relacji względem kulminacji porządku metafizycznego, jakim jest Zmartwychwstanie. Karnawał to chaos (mający na przykład odniesienie do momentu po śmierci Chrystusa na krzyżu), natomiast post to uwydatnienie się pierwiastka konania albo kenozy (dobrowolnego ogołocenia się, wyniszczenia się) Zbawiciela. W trakcie takiego przesilenia (pór roku, etapów wegetacji, biblijnych odniesień, metafizycznych wykładni czy okresów roku liturgicznego) rosła potrzeba odwołania się nie tylko do magii dobrego początku kojarzonej z płodnością, lecz także do osób, które reprezentowały inne cechy niż witalizm życia, wydobycia ich na sferę publiczną. W Wielkim Poście (czasie martwoty przedwiośnia) świat pogrążał się przeciwieństwo w chaosie śmierci, trzeba było więc symbolicznie zmanifestować zarodek życia i zeszkalować „bezpłodne łona”. Maria Wieruszewska jednoznacznie wskazuje na kłoca jako formę stygmatyzowania:

Niekiedy kłoc dochodził do przeszło metrowych rozmiarów i konieczność ciągnięcia go była rzeczywiście karą dotkliwą, zwłaszcza, że połączoną z drwiną i ośmieszeniem (niewykluczone, że forma kłoca nawiązuje do narzędzia tortur z dawnego prawa zwyczajowego)⁶⁷.

Stąd w czasie takiego przesilenia potrzeba odwołania się do osób, które reprezentowały inne cechy niż witalizm życia, wydobycia ich na sferę publiczną. Kłodę popielcową, bo tak też nazywano kłoca, kończyły „wyzwoliny”, skarcone panny i kawalerywie stawiali alkohol i miała już miejsce zwykła pijatyka. Cały ten obrzęd był wyrazistą krytyką rytualną i słowną samotnych. Przeganianym po drogach pannom zaprzęgniętym do kłoca dogadywano: „Lepiej było w te mięsopusty iść lada za chłopinę, niż włóczyć szczepinę”⁶⁸.

Pewne świadectwo tego, jak mogli się poczuć zmuszeni do ciągnięcia kłoca, odczytuję z refleksji już cytowanego Baranowskiego, który opisuje obyczajowość Polski centralnej między Wartą a Pilicą. Historyk ten wzmiankuje, że w Środę Popielcową

⁶⁶ A. K ł o c i ń s k a, dz. cyt., 123.

⁶⁷ M. W i e r u s z e w s k a, *Sanckje systemu kontroli społecznej wobec rodziny wiejskiej na przykładzie dwóch wybranych wsi powiatu bełchatowskiego*, Łódź 1971, s. 116.

⁶⁸ E. F e r e n c, *Polskie tradycje świąteczne*, Poznań 2010, s. 139.

w XIX wieku wydrwiwano na tych terenach panny i kawalerów, którzy nie zawarli związku małżeńskiego w karnawale. Podobnie jak to omówiłem, zaprzęgano ich do wielkiego kłoca, który musieli ciągnąć, aż się nie wykupili. Młode dziewczyny znosiły to pogodnie, nie wykazywano się względem nich złośliwością (inni badacze dodają, że nawet niektóre cieszyły się, że wreszcie widziano w nich nie podlotka, lecz kobietę; ponadto istniało przekonanie, że zaprzęgnięcie młodej dziewczyny do kłoca wróżyło jej na przyszłość długie i szczęśliwe życie u boku ukochanego⁶⁹). Gorzej było ze starymi pannami. Baranowski zwracał uwagę: „W stosunku [...] do kobiet starych potrafiiono nieraz postępować w sposób okrutny. Czasami przez całą Środę Popielcową siedziały one ukryte na strychu lub w stodole, aby nie wpaść w ręce wyrostków, którzy godzinami potrafili męczyć schwytań⁷⁰. Istotnie kawalerowie i panny, pragnąc uniknąć ciągnięcia kłody popielcowej, starali się ukrywać, przy czym, jak zaznaczają etnografowie, zazwyczaj zabiegi okazywały się nieskuteczne i ludzie stanu wolnego poddawani byli publicznej stygmatyzacji⁷¹. Podkreślana jest niezwykła brutalność owego obrzędu, który dla schwytych kończył się poraniem i uszczerbkiem na zdrowiu.

Tradycja kłoca była, jak już wspomniałem, archaiczna. Szczególnie rozwinęła się w czasach staropolskich (zwłaszcza w pierwszej połowie XVII wieku). Folgowaly mu środowiska chłopskie i mieszczańskie (szczególnie krakowskie przekupki, które wówczas polowały na młodych kawalerów, zaprzęgając ich do kłody popielcowej). Rządziej przyjmowali ów obyczaj przedstawiciele kultury wyższej (nadmienię tylko, że do kłody popielcowej nawiązano nawet na balu sylwestrowym króla Władysława IV w 1635 roku, co zadziwiło poselstwo francuskie⁷²), ale w XVIII wieku obyczaj ów ostał się już głównie na wsi wśród włościan⁷³, w miastach przyjął znacznie zredukowaną formę przyczepiania do ubrań pomniejszych przedmiotów (kłoca zastąpiły klocki, inaczej określane mianem „materklasów”)⁷⁴. Zanim to jednak nastąpiło, utrwalona została w księdze grodzkiej Biecza z 1624 roku historia starej panny Reginy Gołki, którą zmuszono do ciągnięcia kłody popielcowej, cytując za Janem Stanisławem Bystroniem:

oto ci wśród straszego krzyku i wrzasku całymi zastępami do protestującej przepadli. Jedni z nich udających niedźwiedzi, drudzy przebrani za Niemców (*ad instar Germanorum seu Miemców*), inni za kobiety i dziewczęta, a reszta, w liczbie około dwudziestu, z pomalowanymi twarzami, z rogami u głowy, odziana w skóry koźle tak, że im tylko świeciły zęby i oczy na kształt diabłów, ogromny pniak dębowy, długości sześciu, grubości czterech łokci, obwiedziony żelaznymi łańcuchami, a na ten cel umyślnie przygotowany, powłókszy protestującą... ubrawszy naprzód w powróśla słomiane, nie uproszeni jej uprzejmymi prośbami, siłą i przemocą ją porwali, przywiązawszy łańcuchem do

⁶⁹ M. Ziółkowska, *Szczodry wieczór, szczodry dzień. Obrzędy, zwyczaje, zabawy*, Warszawa 1989, s. 259.

⁷⁰ B. Baranowski, dz. cyt. s. 125.

⁷¹ B. Ogrodowska, *Święta polskie. Tradycja i obyczaj*, Warszawa 2000, s. 139.

⁷² M. Ziółkowska, dz. cyt., s. 260.

⁷³ E. Ferenc, dz. cyt., s. 139.

⁷⁴ B. Ogrodowska, *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce*, Warszawa 2000, s. 81.

pnia, i włóczyli do ratusza z najwyższą obrazą i straszną boleścią, tak że omdlała na siłach, biegnącą zaś bez żadnego względu popychając, do dźwigania ciężaru twardymi biczami zmusili⁷⁵.

Jak widzimy, to z jednej strony zachowanie silnie zrytualizowane, z drugiej niezwykle brutalne. Mamy typowych przebierańców z zaświatów (postacie demoniczne, zwierzęce, cudzoziemców, obcych, a nawet osoby transseksualne, jak mężczyźni ucharakteryzowani na kobiety), którzy, krzycząc, dokonują brutalnej napaści na osobę bezbronną. Można to różnie odczytywać, ale z pewnością była to przemoc rzeczywista i zarazem symboliczna. Ujawnia się również zbieżność tradycji kloca i combra – ich wspólny rodowód ugruntowany w symbolice wegetacyjno-płodnościowej i piętnowaniu beżennych i niezamężnych.

W będącym na przełomie karnawału i postu obrzędzie kłody popielcowej doszukuje się też odniesienia do porządku wyższego. Z dzisiejszej perspektywy było to oczywiście poniżające, ale nie można przeoczyć, że wpisywało się w dialektykę sacrum. Rubasność zapustów, karnawałowi przebierańcy, praktyki ludyczne pojawiające się w różnych zakątkach Polski i w różnorodnych obrzędach wpisują się w świat, w którym śmiech, parodia, pastisz, kpina sąsiadują z przemocą, pogardą, brakiem litości i wyrachowaniem. Jakby nakładały się dwa różne aspekty życia: pierwszym jest jego erupcja, drugim zaś stłumienie; albo dwa stany emocjonalne: radość jednych i smutek drugich. Za Agatą Kłocińską podkreślę, że zachowania te, mające odbicie w porządkach karnawału i postu, nie stanowiły antagonizmu, lecz raczej komplementarność, i to o szczególnym znaczeniu metafizycznym. Kłocińska pisze: „Współzależność karnawału i postu umożliwia przybliżenie ambiwalentnej struktury sacrum – tego co stoi ponad wszelkimi przeciwieństwami, nie jest ani jednym ani drugim, ale czymś »całkiem innym«”⁷⁶. Obrzędy ludyczne przełomu zapustów i postu były zakamuflowanym językiem, poprzez który starano się wyrazić niewyraźne lub sproblematyzować transcendentną tajemnicę. Widać, że samotni okazywali się wręcz niezbędni w kontekście ówczesnego szukania sensu, przełamywania szyfrów transcendencji (przybliżania radykalnie innej natury sacrum), wskazywania na przygodność oraz relatywność życia na „tym padole” (zarówno w stanie wolnym, jak i związku małżeńskim).

Praktyki miłosne bardzo często opierały się na stygmatyzacji samotnych, straszaniem nimi i losem okrutnego życia w pojedynkę. Czego nie robiono, by znaleźć się na małżeńskim kobiercu? W jakich by udratyzowanych uroczystościach i sytuacjach nie uczestniczono, to w ceremonialnych grach liczono się z możliwością potępienia. Na przykład w ostatni wtorek karnawału na ziemi opoczyńskiej organizowano „przetarg dziewcząt”, zwany także „jarmarkiem dziew” lub „targowiskiem”. Wieczorem w karczmie gromadziła się jałowizna (dziewczęta – jałówki i chłopcy – młode byczki). Kawalerowie wybierali spośród siebie handlarza, pośrednika – faktora, a sami grali rolę nabywców. Chłopcy zachowywali się jak podczas targu bydła, a dziewczęta jak kupowane zwierzęta. Barbara Ogrodowska pisze o tym następująco:

⁷⁵ J.S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*, t. 2, Warszawa 1960, s. 53.

⁷⁶ A. Kłocińska, dz. cyt., s. 132.

podsuwano targowanym dziewczętom siano, kazano im chodzić wolno po karczmie, aby można się im było dobrze przyjrzeć, chwając niewybrednie ich zalety (np. jest zdrowa, dobrze wypasiona, będzie dawać dużo mleka, dobrze się cielić) i w podobny sposób wytykano wady (chodzi koślawo, jest narowista, szkodna, ma wąskie biodra, będzie cielić się ciężko...)⁷⁷.

Ładne dziewczę znajdowało szybko nabywcę. Razem zasiadali do stołu, na którym stały już zakąska i wódka. Warto zainteresować się tymi dziewczętami, które nie miały amatorów. Jeszcze raz przytoczę Ogrodowską:

przetarg dziewcząt brzydkich, nie lubianych, hardych, nie mających powodzenia, starano się przeciągnąć jak najdłużej, narażając je tym samym na złośliwe żarty i drwiny, a w końcu wypędzano je z karczmy wołając, że muszą jeszcze długo chodzić na pastwisko, bo teraz nadają się tylko na sieczkę albo na podpałkę⁷⁸.

Bliżej sytuację przedstawia w swej etnograficznej relacji Jan Piotr Dekowski:

Smutny był los dziewcząt niewykupionych. W Sławnie wyprowadzano je na tzw. wywód, tj. za drzwi. W Ogonowicach, gdzie w pobliżu znajdowały się gorzelnie, wysyłano je na wywar, twierdząc jednocześnie, że są niezdatne do chowu. W Szadkowicach wyprowadzano je na sieczkę. We wsi Syski nie wykupione dziewczęta zmuszano do całowania w pośladki kozoka czyli minca, tj. figurę ludzką narysowaną kredą lub węglem na drzwiach lub ławie. Ta ostatnia kara była również stosowana na kawalerów nie biorących udziału w przetargu. W czasie, gdy całowali narysowaną figurę, inni zniechęca bili ich po tylną część ciała⁷⁹.

I znowu, biorąc pod uwagę całokształt zachowań, zademonstrowana zostaje magia dobrego początku, zabawa w targ bydła, zabiegi matrymonialne, w których jak cień kryje się negatywny scenariusz dla części uczestniczek i uczestników (młodych ubogich chłopaków, których nie stać było na wykup dziewczyny w przetargu, także czekało upokorzenie⁸⁰). Samotność jest tutaj obrzędowo obwarowana jako stan wysoce niehonorowy, kłopotliwy, potęguje to publiczny charakter obrzędu. Rysuje się też dysproporcja – z jednej strony śmiechy kawalerów i panien, którym się poszczęściło (choć zniosły bydlęcą kondycję), z drugiej nieszczęście tych, które nauczone życiem i rytualnie przegnane „na pastwisko”, zapewne ze smutkiem wracały samotnie do domu (uprzednio żywiły nadzieję, ale tym razem los nie był łaskawy). Płacz i odtrącenie symbolizowały martwość, natomiast panujący w karczmie śmiech ogółu był też formą rytualnego zaklinalnia obfitości, urodzaju. Śmiech jest bowiem w kulturze tradycyjnej najbardziej czytelnym

⁷⁷ B. O g r o d o w s k a, *Polskie obrzędy i zwyczaje doroczne*, Warszawa 2007, s. 98–99.

⁷⁸ Tamże, s. 99.

⁷⁹ J.P. D e k o w s k i, *Zapustny przetarg dziewcząt w Opoczyńskim*, „Literatura Ludowa” 1966, z. 2–3, s. 25.

⁸⁰ T e n ż e, *Spoleczność wiejska w Jasieniu*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna” 1957, nr 1, s. 54.

nym znakiem życia⁸¹. Władimir Propp tak wyraził się o owym przeświadczeniu: „[...] śmiechowi przypisywano nie tylko zdolność zwiększenia sił życiowych, ale także zdolność budzenia ich. Śmiechowi przypisywano zdolność wywoływania życia w dosłownym sensie tego słowa. Dotyczyło to życia zarówno człowieka, jak i roślinnej przyrody”⁸². Stąd nie dziwi, że ośmieszenie było szczególnym rodzajem piętna – upokarzało, ale też w jakiś sposób zaklinało rzeczywistość, przyzywało życie, było wręcz tego życia manifestacją.

W tym kontekście należy lokować też, odbywający się zaraz po „jarmarku dziew”, obrzęd „objiania starych kawalerów”. Jego przestrzenią była ta sama karczma, jednakże tym razem mężatki szykanowały starszych mężczyzn stanu wolnego. Tak pisze o owym zachowaniu w innym swoim tekście Dekowski:

kobiety wyciągały z ukrycia na środek izby starych kawalerów i tam ich biły dziurawymi torbami napełnionymi popiołem. Jeśli któryś z nich zanadto bronił się, okładały go laską lub kijem. Za wymierzoną karę nie wolno było wszczynać awantur ani obrażać się. Bardziej honorowy kawaler, po obspaniu popiołem, zawiadamiał przebrane kobiety, że gotów jest zafundować im cukierków i gorzałki⁸³.

W tym przypadku szczególnie interesuje mnie zakaz żywienia urazy oraz usługiwanie gnębicielkom. To jest bowiem wpisywanie się w realia powszedniej wesołości. Należało nie okazywać smutku, znieść upokorzenie i bynajmniej nie zakłócać radosnego nastroju. Śmiech stanowił wyznacznik życia, jak to ukazałem powyżej. Tej radości nie wolno było mącić zwłaszcza w przestrzeni publicznej, międzyludzkiej, nawet jeśli uprzednio zostało się napiętnowanym za starokawalerstwo.

Jeszcze inną formę piętnowania niezamężności miały przywołyvky związane z obrzędowością wielkanocną. W podinowrocławskim Szymborzu (współcześnie dzielnicy Inowrocławia) Klub Kawalerów kontynuuje tradycję sięgającą co najmniej pierwszej połowy XIX wieku. Na wsi kujawskiej w XIX wieku i pierwszej połowie XX wieku była to powszechna forma świętowania. Przywołyvky odbywały się w pierwszy dzień Wielkanocy (wieczorem lub nocą). Młodzi kawalerowie wykrzykiwali z drzewa, dachu albo jakiegoś wzniesienia imiona dziewcząt podane uprzednio przez innych kawalerów starających się o względy kobiet. Tacy kawalerowie musieli zapłacić okup za upatrzone dziewczyny, aby uzyskać monopol na poddanie swoich wybranek dyngusowi. Panny, jak obyczaj wiejski nakazywał, broniły się przed oblaniem wodą, ale w rzeczywistości owego stanu pożądały – istniało bowiem przekonanie, że niepoddanie dyngusowi zwiastuje staropanieństwo⁸⁴. Dziewczęta wywoływane były wierszowaną rymowaną. Pantom pożądanym dedykowano wierszyki pochwalne, panegiryczne,

⁸¹ J.S. Wasilewski, dz. cyt., s. 70.

⁸² W. Propp, *O komizmie i śmiechu*, tłum. P. Knysz, Kraków 2016, s. 193–194.

⁸³ J.P. Dekowski, *Zwyczaj doroczne i rodzinne*, [w:] J.P. Dekowski, Z. Hauke, *Folklor regionu opoczyńskiego*, Warszawa 1974, s. 199.

⁸⁴ W. Mędrzecki, *Młodzież wiejska na ziemiach Polski centralnej 1864–1939. Procesy socjalizacji*, Warszawa 2002, s. 58.

a tym, które nie miały wzięcia, przypisywano na siłę jakiegoś chłopca i artykułowano pod ich adresem uwagi krytyczne⁸⁵. Klub Kawalerów z Szymborza tradycję tę kultywuje po dziś dzień, z tym że przywoływki (określane tutaj przywołówkami) dość długo miały charakter jednostronnego znęcania się nad pannami. Te pożądane miały uznanie i wyrażano się o nich pozytywnie, te mniej lubiane spotykały się z krytyką, ale ostatecznie wstawiali się za nimi amatorzy. Była jeszcze i trzecia grupa tych, które źle się prowadziły lub były nieatrakcyjne – na te spadała największa hańba, po prostu nikt ich imion nie wywoływał i żaden amant ich nie wykupił⁸⁶. Można się tylko domyślać, jak czuła się dziewczyna z Szymborza podczas przywołówki w roku 1949, co prawda wywołana, ale w jaki sposób:

A pod numerem 5 – mieszka
 Panna Agnieszka,
 Co za chłopami ganio.
 Dejcie ji gnojówki do mycia,
 A pyż do szorowania
 Zgrzebło do czesania
 Kurzy tyłek do przeglądania.
 Niech śpi, niech się nie boji,
 Bo za nióm jeden „pokraka” stoi
 Jak go adamowym żebrem przebierzmujem,
 To mu chody naprostujem,
 Ten jóm wykupił⁸⁷.

Z tak szkalującym wywołaniem kontrastowały teksty pozytywne, na przykład ten z okolic Brześcia Kujawskiego z przedwojnia:

Pierwszy numer ode dwora
 Jest tam Marysia ładno, urodno.
 Do róży podobno.
 A niech się nie boi
 Bo za nióm Wojtek stoi.
 Cztery kubły wody
 Do jeji urody⁸⁸.

Helena Przesławska podkreśla, że przywoływki były formą kojarzenia małżeństw, miłosnych zalotów i zarazem karcenia niezamężnych. Brak rytualnego wywołania był rodzajem większego piętna niż upodlające, sfolkloryzowane formuły. „Przeskoczka” (panna z dzieckiem) musiała znieść upokorzenie, ale jednak się z nią liczone (marginalnie doznawała akceptacji, pomimo wysmiania). Oto przykład spod Strzelna:

⁸⁵ T. D u n i n - K a r w i c k a, *Rola tradycji w kulturze wsi kujawskiej*, Toruń 2000, s. 84–85.

⁸⁶ Tamże, s. 85–86.

⁸⁷ H. P r z e s ł a w s k a, *Przywoływki dyngusowe na Kujawach*, Toruń 1974, s. 79.

⁸⁸ Tamże, s. 43.

Potrzeba dla niej wody zimnej ze dwa kubliska
dla umycia pyska.
Niech się niczego nie boi,
bo za nią sąsiadów kundel stoi⁸⁹.

Wyszydzenie wiązało się z obciążeniem panny z dzieckiem skazą, właściwie to jej przypisywano wyłączną winę za zajście w ciążę. Wobec mężczyzny zachowywano się tolerancyjnie, nawet jeśli odtrącał swoje dziecko⁹⁰.

Helena Przesławska swój wywód na temat przywoływek kujawskich podsumowuje stwierdzeniem, że największym piętnem, często tożsamym ze staropanieństwem, było przemilczenie podczas zrytualizowanego przywoływania:

każdej dziewczynie jak najbardziej zależało na tym, by ją „obwołano”, chociażby nawet w sposób dla niej niepochelebny, ponieważ było to sprawdzianem, że jej osoba w lokalnej społeczności jakoś się liczyła i że nie znalazła się na społecznym marginesie wsi. Oficjalna natomiast oferta matrymonialna, jaką była ewentualna przywoływka skierowana do niej przez kawalera, chroniła dziewczynę, zwłaszcza starszą, przed drwinami związanymi z pogardą dla staropanieństwa, po dziś dzień jeszcze aktualną na wsi⁹¹.

Każda forma skrajnej krytyki i bezdusznego wyśmiania, jak w przypadku „przeskoczki” spod Strzelna lub dziewczyny z Szymborza, była pretekstem do zaznaczenia obecności, podkreślenia bycia członkiem społeczności wiejskiej. Przeskoczka – matka dziecka nieślubnego, tym samym owoc „psiego wesela” (jak nazywano na wsi seksualne stosunki pozamałżeńskie), stąd skojarzona z kundlem, choć upokorzona w przestrzeni publicznej, jednakże w tym świecie była, zaistniała. Stara panna zaś jako nieprzywołana była poddawana anihilacji, pozbawiono ją podmiotowości i sprawczości, funkcjonowała w niebycie.

Jak widać, obrzędowość przywoływania i witania wiosny (odradzania życia, triumfu nad śmiercią) z końca zapustów, Wielkiego Postu lub Wielkanocy miała charakter wyjątkowo brutalnie piętnujący przede wszystkim kobiety niezamężne. Wszystko działo się w sferze publicznej: droga, karczma, dach domu, centralny plac we wsi, co jeszcze potęgowało z jednej strony udratyzowanie, a z drugiej sam dramat – rozumiany jako nieszczęście, które niektórych spotyka. To jest charakterystyczne: po pierwsze zabawa, erupcja radości, śmiechu, miłości, wręcz apoteoza seksualności, po drugie społeczny stygmat ogłoszony publicznie. Zacierały się granice między sferą prywatną i publiczną, indywidualną i społeczną. Wymieniona z imienia i numeru domu konkretna dziewczyna z Szymborza wręcz staje się tutaj niemą ofiarą poddaną zbiorowej chłości, wszak napisano jej skazę i uroczyście to ogłoszono mieszkańcom wsi, nadając przy tym owemu obwieszczeniu sfolkloryzowaną żartobliwą formułę (w konwencji dyngusu, zaintereso-

⁸⁹ Tamże, s. 47.

⁹⁰ A. P e r z a n o w s k i, dz. cyt., s. 75.

⁹¹ H. P r z e s ł a w s k a, dz. cyt., s. 48.

wania jakiegoś „pokraki” jej osobą i komicznej zapowiedzi bierzmowania go „żebrem adamowym”).

Szykan było więcej. Podkreślę, że rozciągały się one nieproporcjonalnie na niekorzyść kobiet. Tak pisze o wsi bełchatowskiej Wieruszewska:

w czasie karnawału chłopcy przyczepiali wianki z chwastów na ścianach domów, w których mieszkały stare panny, pogardliwie nazywane ciotami. W ostatki, a czasem również w wigilię Bożego Narodzenia bielili im okna, a w czasie postu tłukli przed drzwiami garnki z popiołem⁹².

Zaznaczę tutaj, że określenie „ciota” to inaczej czarownica, niewierząca w Boga, tylko w złe, która ze swej natury szkodziła ludziom⁹³. Czarownice w warunkach polskich nosiły dwa zespolone atrybuty, pierwszy wróżki-znachorki, drugi czarownicy-służebnicy szatana⁹⁴. Poprzez pejoratywne określenie „ciota” stygmatyzowano samotną kobietę w starszym wieku i łączono ją z postacią demoniczną. Napiętnowana stawiała się w przestrzeni wiejskiej epifanią zła. Podkopywanie autorytetu starych panien i wdów (zaliczanych także do grona ciot) – osób usiłujących wybić się na niezależność, zdecydować o własnym losie i nie ograniczyć się tylko do rodziny (szczególnie irytowała tutaj niezależność ekonomiczna tych kobiet) jest w tym wypadku swoistym wyrachowaniem. Tak na zachodzie Europy, jak i w Polsce nawet małe dzieci wiedziały, że stare panny i wdowy to czarownice/wiedźmy/cioty (a stygmat odrzuconej osoby samotnej potęgował jeszcze jeden stereotyp – kobiecego wieku starczego⁹⁵). Jednakże określenie „ciota”, jednoznacznie pejoratywne, funkcjonowało zamiennie z łagodniejszym i pozytywnym słowem „ciocia” (na przykład w powieści limanowskim) wskazującym na swoistą poufałość, na quasi-rodzinną funkcję takiej osoby, przy tym bliskiej, przyszywanej rodzinie/rodzinom, będącej dla innych wychowawcą, opiekunem i gwarantującej wręcz oparcie emocjonalne⁹⁶. W każdym razie oba określenia, pejoratywne „ciota” i „ciocia”, mają ten sam kościec – odnoszą się do osoby samotnej, a przez to niepełnej (niespełnionej). W pierwszym przypadku kobiety wyrugowanej poza rodzinę i społeczeństwo (przypisanej praktykom złowróżbnym), w drugim kobiety o nierównym statusie, którą do rodziny się niejako z łąski adoptuje. Kobiecość osiągało się tylko przez macierzyństwo, w innym przypadku kobieta samotna – anormalny „odmieniec” – zaprzeczała predyspozycjom swojego ciała⁹⁷.

O co się tak naprawdę toczyła ta obrzędowa gra? Czy o wybranie i ułożenie sobie życia z żoną lub mężem? Prawie każda dziewczynka i chłopiec wyczekiwali tylko chwili, kiedy w rytuałach matrymonialnych będą czynnie uczestniczyć, kiedy ich dotyczyć będzie akcja. Liczyli na to, że zmienią swoje życie na lepsze, że będą pełnowartościowi,

⁹² M. W i e r u s z e w s k a, *Obrzędy recepcyjne...*, s. 78.

⁹³ B. S z y c h o w s k a - B o e b e l, *Lecznictwo ludowe na Kujawach (materiały i rozważania)*, Toruń 1972, s. 53.

⁹⁴ B. G a p i ń s k i, *Ludzie starzy na wsi polskiej od schyłku XIX wieku po rok 1939*, Poznań 2014, s. 178.

⁹⁵ P. T h a n e, *The age of old age*, [w:] *A history of old age*, pod red. P. T h a n e, Los Angeles 2005, s. 14.

⁹⁶ I. K u ź m a, *Współczesna religijność kobiet. Antropologia doświadczenia*, Wrocław 2008, s. 162–163.

⁹⁷ Tamże, s. 168.

że staną się podmiotami wiejskiego życia społecznego. Szczególnie ważne jest tutaj to, że człowieka, który założył rodzinę, nie wolno było już „tykać”, mówić doń per ty, ale pozostawać w oficjalnej relacji per wy. Świadczy to o nabyciu przezeń pełni praw i zaistnieniu jako podmiotowość w relacjach interpersonalnych. Thomas i Znaniecki wyrazili się następująco: „Po ślubie ludzie zwracają się do nich [małżonków] przez »wy« zamiast mówić »ty«, ci nowi członkowie [społeczności] zaczynają odgrywać aktywną rolę w gminie, w parafii, w stowarzyszeniach [...]”⁹⁸.

Spójrzmy teraz, co się działo z osobami stanu wolnego? Kondycja tych ludzi była porównywana, a poniekąd tożsama z grupą chorych psychicznie. Wszyscy oni z punktu widzenia interesów tradycyjnej społeczności byli dewiantami, ich proces rozwojowy został zakłócony, pozostali niejako w okresie dzieciństwa (mówiono o nich bezpośrednio imionami, zdrobnieniami imion, przydomkami albo bezosobowo), byli pozbawieni praw, które przysługiwały rodzicom i gospodarzom⁹⁹. Stąd nie dziwi, rejestrowana współcześnie przez antropologa Perzanowskiego postawa kawalera, a przy tym osoby niepełnosprawnej psychicznie (uznawanej za „głupiego”), który wbrew okrutnej opinii publicznej dopominał się pełni praw, nieustannie podkreślał w relacjach z „normalnymi”, że ma godność i domagał się, by mówiono o nim „pan Michał”¹⁰⁰. Pomimo absurdalnej sytuacji, w jakiej się znajdował, upominał się o podmiotowe traktowanie. W stosunku do starych kawalerów i pań używano też określeń wręcz obelżywych. Tadeusz Rosiak, prowadzący badania etnograficzne w latach 60. XX wieku w Rembieszowie w powiecie łaskim, odnotował, że na takie kobiety (po 22 roku życia) mówiono: stara panna, stara klympa, stara dupa, przywara, a na takiego mężczyznę (po 27 roku życia): stary kawaler, stary wołek, łychuń, stare byczysko¹⁰¹.

SAMOTNOŚĆ ARTYSTÓW LUDOWYCH I ŻYCIE PUSTELNICZE

Specyficzną grupę samotników stanowili artyści ludowi. Ich działalność artystyczna traktowana była jak zabawa i nie cieszyła się prestiżem (nie to, co praca na roli, gospodarzenie), uznawana była za podłą, a oni sami często za umysłowo chorych. Przyjrzyć się tylko wybranym fragmentom biografii trzech osób, których szczytowa aktywność przypada na czasy PRL. Jednym z nich był świątkarz Wojciech Oleksy (1903–1985) z Paszyna w Nowosądeckiem. Mimo że początkowo był niedoceniany i traktowany z politowaniem, rzeźbił. „Odkrył” go miejscowy proboszcz, który zauważył, że gospodyni z plebanii pali w piecu jego „paprokami” (rzeźbami). Nastawienie otoczenia do „sławnego ziomka” zmieniło się po tym, jak jego twórczością zainteresowali się amatorzy sztuki prymitywnej (znalazł w regionie 120 naśladowców, którzy wykorzystali

⁹⁸ W. I. T h o m a s, F. Z n a n i e c k i, dz. cyt., s. 114.

⁹⁹ A. P e r z a n o w s k i, dz. cyt., s. 187.

¹⁰⁰ Tamże, s. 135–139.

¹⁰¹ T. R o s i a k, *Korespondencja z terenu. O niektórych zwyczajach dotyczących młodzieży wiejskiej w Rembieszowie, pow. Łask*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” XII, 1970, s. 169.

skwapliwie modę na sztukę ludową w PRL)¹⁰². Andrzej Perzanowski kreśli jego sylwetkę jako osoby beżennej:

Oleksy był przede wszystkim „biednym Wojtusiem”, kulawym niemową, starym kawalerem; był „hecowny”, kiedy chodził po kołodzie i śpiewał „po swojemu”, jego śpiew na pastwisku rozlegał się po całej okolicy. Był też bratem „Kaśki Kulawicy”, starej panny o krzywych nogach, przy tym wziętej krawcowej. Mógł rzeźbić, ponieważ nie zajmowała go poważna praca w gospodarstwie¹⁰³.

Symbolem sztuki prymitywnej w kontekście światowym pozostaje Nikifor Krynicki, właściwie Epifan Drowniak (1895–1968), jeden z najwybitniejszych twórców, stary kawaler, który żył w biedzie (wręcz mówiono o nim „żebrak”), analfabeta. Poprzez sztukę zanegował swoje marne położenie i choć postronni śmiali się z jego urojeń „zdrowym rechotem »normalnego« człowieka”, to jednak, jak pisał Ksawery Piwocki, jego wyimaginowany świat zaklęty w obrazach jest świadectwem triumfu nad ową smutną rzeczywistością¹⁰⁴. Całe swoje życie malował, bełkotał niezrozumiale, bo miał przyrośnięty język, co pogłębiało jego wyobcowanie. Rodziny nie założył, utrzymywał się z malarstwa. W Krynicy chodził od domu do domu i sprzedawał swoje obrazki lub je zamieniał na jedzenie albo nocleg, a kiedy nie chciano od niego nic kupić, po prostu żebrał (nosił list żebraczy)¹⁰⁵. Miał wielkie ambicje, do obrazków przystawiał pieczęć „Nikifor-Matejko”, przedstawiał też siebie z głową w aureoli i ze świętą księgą (przypomnijmy – był analfabetą). Choć później starano się z niego usilnie zrobić Polaka, był Łemkiem (wywieziony podczas akcji „Wisła”, wrócił do swojej Krynicy). Funkcjonował na pograniczu dwóch wyznań chrześcijańskich (stąd u niego inspiracje sztuką cerkiewną i katolicką). Aleksander Jackowski podkreśla, że Nikifor znał kanony cerkiewne, rozpoznawał świętych, rozumiał perspektywę zbieżną, kreślił osie symetrii na szkicach, miał głębokie wyczucie koloru, słowem był profesjonalistą i pracował nad swoim warszatem¹⁰⁶. Jego obrazki sprzedawane były za grosze, często wyrzucane, ludzie nimi nawet palili w piecach, z czasem jednak odniósł sukces. Zauważony przez elity artystyczne jeszcze przed II wojną światową, ostatecznie stał się popularny w latach 50. i 60. XX wieku. W latach 50. sprzedawał swe obrazki za pięćdziesiąt groszy albo złotówkę. Dziś ich ceny wzrosły kilka tysięcy razy, dlatego nie dziwią wypowiedzi współcześnie rejestrowane i towarzyszący im płacz: „Panie, jakbym pieniędzmi w piecu paliła. Ale skąd człowiek miał wiedzieć, że to tyle warte” (osoba ta używała dzieł Nikifora za znakomitą podpałkę) albo słowa: „Za te obrazki mogłabym dzisiaj dom postawić” (wolała jednak uprzednio nimi napalić w piecu)¹⁰⁷. Kiedy w połowie lat 50. z ramienia PAN Jackowski próbował ułatwić Niki-

¹⁰² A. P e r z a n o w s k i, dz. cyt., s. 81–82.

¹⁰³ Tamże, s. 82.

¹⁰⁴ K. P i w o c k i, *Dziwny świat współczesnych prymitywów*, Warszawa 1980, s. 199.

¹⁰⁵ A. J a c k o w s k i, *Świat Nikifora*, Gdańsk 2005, s. 8.

¹⁰⁶ Tamże, s. 33.

¹⁰⁷ A. K r o h, *Wesołego Alleluja Polsko Ludowa czyli o pogmatwanych dziejach chłopskiej kultury plastyknej na ziemiach polskich*, Warszawa 2014, s. 102.

forowi życie w Krynicy, usłyszał od tamtejszego przewodniczącego Rady Narodowej: „Co wy w nim widzicie? Przecież to żebrak! Włóczęga! A te jego obrazki? Dziecko by lepiej umiało namalować! A tu, zdawałoby się poważni ludzie, przyjeżdżają, interweniuja”¹⁰⁸. Widok Nikifora – mężczyzny samotnego z kuferkiem przemierzającego Krynice i uznawanego za żebraka, pozostał wysoce sugestywny także dziś.

Innym twórcą ludowym, również kawalerem, był Karol Wójciak, znany jako Heródek (1892–1969), zwykły „bejdok” z Lipnicy Wielkiej. Od dzieciństwa zdradzał objawy niepełnosprawności (wada wymowy i choroba psychiczna). Gdy miał osiem lat, ojciec kupił mu spodnie i zniszczoną marynarkę. Chłopiec postanowił ustroić ciemne i brzydkie ubranie, zrobił w nim dziurki i wetknął kwiaty. Ojciec wyrzucił go wówczas z domu, odtąd mieszkał w stajniach i u przygodnych ludzi. Rodzina określała go mianem „nieudanego krewniaka”¹⁰⁹. Pracował jako pastuch, rzeźbił – to najbardziej kochał. Właściwie to był serdeczny, prostolinijny i lubiany. Rzadko reagował złością, głównie masochistycznie, na przykład, gdy zniszczono jego rzeźby, chciał popełnić samobójstwo. To pokazuje sadystyczny stosunek otoczenia do niego i zły do jego sztuki. Chodził w brudnych ubraniach (zapamiętano, że nosił po kilka koszul, spodni albo krawatów jednocześnie). Codziennie brał udział w mszy świętej, nosił krzyż na pogrzebach, chętnie opowiadał o rajach, który miał być taki jak przyroda na Babiej Górze. Tworzył rzeźby o tematyce sakralnej. „Odkryty” w 1959 roku jako stary człowiek przez Jerzego Darowskiego i Irenę Wrońską z Muzeum Tatrzańskie, został opisany przez etnografa Jana Bujaka w „Przekroju” (z 21 V 1967)¹¹⁰. Darowski i Bujak szybko popadli w konflikt o to, kto tak naprawdę ukazał Heródkę szerszemu światu¹¹¹. Obrosły legendą jego lata życia, na przykład jak pasał gęsi i krowy na Babiej Górze (co było oczywiście nieprawdą). Miał sypiać tylko w oborach, drewni, co dementuje Antoni Kroh, podkreślając, że Heródek spał pod koniec życia w kuchni. Wytapetował wówczas część stodoły, która była jego pracownią, zdjęciami kobiet z kolorowych czasopism, wreszcie powiesił portret Władysława Gomułki na ścianie (tymczasem jego niektórzy biografowie, robiąc z niego „świętego”, ograniczali się do podania, że wisiała u niego tylko reprodukcja *Świętej Trójcy* Andrieja Rublowa)¹¹². Robił rzeczy syzyfowe, sam chciał zabezpieczyć podczas powodzi bieg rzeki, by okolicznych ludzi nie zalało. Grywał też na skrzypcach własnej roboty (na chrzcinach, weselach, lubił wówczas zatańczyć, zaśpiewać, pozalecać się do dziewcząt). Traktowano jego występy jako parodię pieśni orawskiej, ewidentnie wpisywał się w tradycję wędrownych dziadów, którzy przeplatali treści śpiewane, grane i mówione¹¹³. Rzeźby nazywał mianem „Pany”. Pisał o nich Darowski:

¹⁰⁸ Tamże.

¹⁰⁹ B. K o l b u s z o w s k a, *Karol Wójciak Heródek. Portret ludowego artysty*, „Polska Sztuka Ludowa” 1972, nr 4, s. 207–208.

¹¹⁰ J. B u j a k, *Heródek, artysta z Lipnicy Wielkiej*, „Przekrój” 1967, nr 1154, s. 5–6.

¹¹¹ A. K r o h, dz. cyt., s. 107.

¹¹² Tamże, s. 109.

¹¹³ J. M r o c z e k, *Heródkowe muzykowanie*, „Polska Sztuka Ludowa” 1972, nr 4, s. 215.

Hierarchię postaci zaznacza wzrostem. Najwyższy więc zawsze Pan Bóg będzie, Chrystus jest mniejszy, lecz od świętych większy, archanioły duże a anioły małe. Każdemu nazwa jego przystoi, będzie to więc Mikulasz czy Wendelin, aby łatwiej, kto zacz, rozpoznać, rzeźbiarz każdemu na klocku, domalowuje czy rytem zaznacza prymitywny atrybut postaci. Marcinowi – dziecko, Jackowi – ledwo widoczny instrument muzyczny (pokazując go Heródek wpada w zachwyt i w kółko śpiewa: „Jacek chudy zagrał w dudy, Jacek chudy zagrał w dudy...”)¹¹⁴.

Był typowym samotnikiem. O jego samotności tak nadmienia Bożena Kolbuszowska:

nie mając oparcia w rodzinie, nie posiadając własnego majątku został wyrzucony poza nawias wiejskiej społeczności. [...] Odrębność psychiki Karola skazała go na samotność. Oparcie moralne znajdował w swojej twórczości. Przed samotnością chronił się często wśród swoich rzeźb. [Zwykł mawiać:] „Jak je sobie poustawiam, to się robi od razu weselej na świecie”, „...pięknie jest wtedy, jak na jakim sądzie ostatecznym...”¹¹⁵.

Wszyscy trzej zaprezentowani twórcy ludowi, to ewidentnie ludzie wyobcowani ze społeczeństwa, żyjący bezzennie. Spośród wyróżnionych przez Czesława Robotyckiego konwencji ujmowania biografii artysty ludowego: „Bożego człowieka”, „twórcy naturalnego”, „twórcy świadomego”, reprezentują niewątpliwie pierwszy typ. Są to ludzie:

- 1) biedni, niespełna rozumu, źle urodzeni,
- 2) znajdujący się na marginesie społecznym,
- 3) żyjący swoją wyobraźnią i wykazujący brak kontaktu z otoczeniem,
- 4) koncentrujący się tylko na swej twórczości,
- 5) lekceważeni wśród swoich,
- 6) którzy, zostają odkryci przez księdza lub profesjonalistę, na przykład etnografa, plastyka, ale odrzucają oferowaną pomoc bądź wykorzystują ją aspołecznie¹¹⁶.

Artyści ci są historycznymi bohaterami, na których nałożono specyficzną konwencję prezentacji ich losów, tak by wpisywała się w określony schemat. W Polsce Ludowej na takie historie zapanowała moda, ambicją było opisanie zdolnego, ograniczonego intelektualnie, aspołecznego i samotnego „dziwaka” z prowincji. Jednakże w świecie realnym, ponad wszelką wątpliwość, samotność – i to także w negatywnym wymiarze nachalnego stereotypu – towarzyszyła wspomnianym artystom na co dzień (nie była tylko elementem wystylizowanej konwencji literackiej czy konkretniej „prozy naukowej”).

Ratunkiem dla osoby samotnej na znalezienie akceptacji w społeczności wiejskiej była rola pustelnika – mieszkającego na pograniczu *orbis interior* i *orbis exterior*, ekuumeny i anekumeny, osoby mogącej neutralizować wrogie działanie sił z zewnątrz, stanowiącej wzór i konfrontowanej z niebezpiecznymi mocami. Doceniano go, bo mieszkał na granicy światów i niczym bohater gwarantował pradawny porządek (w tym uświęco-

¹¹⁴ J. D a r o w s k i, *Heródek*, „Polska Sztuka Ludowa” 1968, nr 1–2, s. 82.

¹¹⁵ B. K o l b u s z o w s k a, dz. cyt., s. 214.

¹¹⁶ C. R o b o t y c k i, *Biografia twórcy ludowego jako prawda artystyczna*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne” 1990, nr 27, s. 31–32.

ne wiejskie wartości i wizję świata czy zaświatów)¹¹⁷. Funkcja pustelnika była bardzo potrzebna, zważywszy na wysoko rozbudzoną izolację świadomościową modelowej wspólnoty wiejskiej¹¹⁸. On kontaktował się z sacrum. Pustelnik wpisywał się bowiem w horyzont bohaterstwa i jak na prawdziwego bohatera przystało, był świadkiem istnienia rzeczywistości transcendentnej¹¹⁹. Kalniuk zwraca uwagę: „pustelnik okazuje się medium przywołującym Bożych wysłanników, za których sprawą pobiera nauki w rzeczywistości adresowane do ogółu”¹²⁰. Pustelnicy to ludzie świątobliwi, mawiano o nich „prawie święci”, ich miejsca zamieszkania czy bliskie przestrzenie (przede wszystkim źródła, kamienie, wzgórze, skały, grotty) określano jako cudowne¹²¹, stąd wysoka pozycja pustelnika w religijnej wspólnocie wiejskiej, która otaczała go szacunkiem jako przedstawiciela rzeczywistości numinotycznej. Pustelnik spoufalony był nie tyle ze swoim światem, centrum, jakim była wieś, ile wychodził do innej rzeczywistości, mediował, był za pan brat ze śmiercią. W Kalwarii Zebrzydowskiej w latach 70. XX wieku przy dróżkach maryjnych i pasyjnych mieszkał pustelnik, który sypiał w trumnie, w niej miał być pochowany, inaczej też się od postronnych ludzi prezentował: chodził w koszuli z czarnego worka przepasanej sznurem niczym w żałobie, nie stylizował owłosienia, wskutek czego miał długą brodę i włosy, czyli zaburzał zwyczajowy rytm kultury dbania o siebie, modelowania zarostu typowego dla doczesności. Wyróżniały go też rekwizyty religijne, szczególnie duży różaniec, i pogrążenie w modlitwie¹²². Pustelnikiem tym był Stanisław Saniewski, który wpisał się w pejzaż kalwaryjski po II wojnie światowej (między innymi za zebrane przez siebie pieniądze w latach 50. XX wieku ufundował dla sanktuarium – kościoła pod wezwaniem Matki Bożej Anielskiej okazałą Drogę Krzyżową)¹²³.

Artystów ludowych i pustelników wyróżniał fakt, że byli to „swoi – obcy”. Jako ludzie żyjący na marginesie oswojonego świata, mogli eksperymentować, czy to estetycznie, czy mistycznie. Towarzyszyła im wówczas typowa dla sacrum ambiwalencja fascynacji i grozy. Ludzie ci mogli sobie pozwolić na inwencję, normalnie w tradycyjnym świecie piętnowaną i wysoce niepożądaną. Tolerowano też ich ekstrawagancję, a często wręcz chorobę umysłową, interpretując to jako kreatywną formę doświadczania świata, czy przestrzeń wolności, na którą zwykli ludzie pozwolić sobie nie mogli. To te grupy outsiderów wchodziły w nieznanne, w chaos, który stanowił zagrożenie, ale i był źródłem pragnień, by poprzez inspirację z jego strony nadać sens zwykłemu życiu i je urozmaicić,

¹¹⁷ T. Kalniuk, dz. cyt., s. 20.

¹¹⁸ L. Stomma, *Antropologia kultury wsi polskiej XIX w.*, Warszawa 1986, s. 130–149.

¹¹⁹ Ł. Trzciniński, *Mit bohaterski w perspektywie antropologii filozoficznej i kulturowej*, Kraków 2006, s. 20.

¹²⁰ T. Kalniuk, *Pustelnik*, [w:] *Słownik polskiej bajki ludowej*, pod red. V. Wróblewskiej, Toruń 2018, s. 103.

¹²¹ S. Węglarz, *Pustelnicy – ludowi święci*, „Polska Sztuka Ludowa” 1983, nr 3–4, s. 156.

¹²² K. I. Kubiakowie, *Misterium Męki Pańskiej w Kalwarii Zebrzydowskiej*, „Polska Sztuka Ludowa” 1978, nr 3–4, s. 146.

¹²³ H.E. Wycawski, *Kalwaria Zebrzydowska. Historia klasztoru Bernardynów i kalwaryjskich drózek*, Kalwaria Zebrzydowska 2006, s. 116, 327.

odnowić. Artystom i pustelnikom pozwalano na wścibstwo w zaświaty, inne stany świadomości, w niezrozumiane rewiry piękna, w to, co określano jako obcość.

ZAKOŃCZENIE

W czasie badań wyodrębniłem grupy osób samotnych o społecznej stygmatyzacji odmiennej niż bezzenni i niezamężne, na przykład: wdowcy i wdowy, samotne panny z dzieckiem, sieroty, małżonkowie porzuceni, niepełnosprawni, znachorzy i znachorki, „mądre” (podejmujące się praktyk magicznych), wędrowni dziadowie i dziadówki, włóczędzy. Zaznaczyć należy, że przypisanie wyszczególnionych kategorii osób do jednej grupy jest często kłopotliwe, ponieważ niezamężna mogła być równocześnie na przykład znachorką, a niepełnosprawny – bezzennym włóczęgą. Samotni wyodrębniali się w specyficznych sytuacjach, na przykład w chorobie, cierpieniu albo scenariuszach wielu zachowań obrzędowych (na przykład w fazie liminalnej obrzędów przejścia – wyłączenia spod codziennej rutyny, porządku społecznego, odizolowania¹²⁴).

Na pewno na postrzeganie samotności miał wpływ wariant religijności ludowej. Kościół instytucjonalny przełomu XIX i XX wieku, jak formułują to Thomas i Znaniecki, tradycyjnie wspierał związki małżeńskie, a przy tym koncentrował się szeroko na piętnowaniu zachowań niemoralnych¹²⁵. Nie atakował jednak beżzenności i niezamężności, ale przeciwnie pozwalał, aby tacy ludzie współorganizowali kult, przewodzili modłom. To samotni i starzy stanowili grupę najczęściej uczestniczących w publicznych praktykach religijnych. Mężczyźni pełnili funkcje posługujących przy kościele, angażowali się podczas nabożeństw, byli przewodnikami kalwaryjskimi i brali aktywny udział w pątnictwie. Kobiety prowadziły modlitwom maryjnym lub modliły się za zmarłych, wyróżniały się podczas nabożeństw, kroczyły w procesjach za sztandarami, posługiwały w parafii. Samotni udzielali się w organizacjach religijnych, czemu sprzyjał coraz intensywniejszy w XIX wieku rozwój bractw i stowarzyszeń kościelnych¹²⁶. Nawet ułomni fizycznie i psychicznie pomagali duchowieństwu (na przykład: Heródek w ceremonii pogrzebowej, Wojtuś w chodzeniu „po kołędzie”).

Pokazałem też, że samotni artyści ludowi przede wszystkim w swej sztuce podnosili motywy sakralne, a ich opiekunami albo nawet „odkrywcami” ich talentu byli często duchowni. Samotni żebracy przed kościołami i w sanktuariach prosili o materialne wsparcie, ofiarując w zamian modły lub pielgrzymki (wierzono, że tym samym pośredniczyli w relacjach z Bogiem, porządkiem transcendentnym, mieli kontakt ze światem zmarłych, wręcz reprezentowali na tym świecie przodków)¹²⁷. Tradycja wigilijna pod-

¹²⁴ P. K o w a ł s k i, *Kultura magiczna. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa 2007, s. 489–494.

¹²⁵ W. I. T h o m a s, F. Z n a n i e c k i, dz. cyt., s. 122.

¹²⁶ D. O ł s z e w s k i, *Kultura i życie religijne społeczeństwa polskiego w XIX wieku*, Lublin 2014, s. 176.

¹²⁷ K. M i c h a j ł o w a, *Dzied wędrowny jako postać mediacyjna w kulturze ludowej Słowian*, [w:] *Fascynacje folklorystyczne. Księga poświęcona pamięci Heleny Kapelusz*, [red. M. K a p e ł u ś, A. E n g e l - k i n g], Warszawa 2002, s. 101–103.

kreślała ugoszczenie samotnego wędrowca, tradycja Zaduszek nakazywała poczęstowanie przed cmentarzami kwestujących samotnych żebraków specjalnym pieczywem, kaszą, a z czasem także wręczenie datków pieniężnych (produkty naturalne – pożywienie były pierwotnymi darami, wraz z rozwojem gospodarki rynkowej pojawiał się coraz częściej pieniądz).

Wreszcie należy wspomnieć rzecz zasadniczą, że szansą na ustrzeżenie się piętna staropaniństwa i starokawalerstwa była możliwość, przy braku przeciwwskazań, wyboru życia duchownego. Bardziej złożona była sytuacja osób, które nie respektowały katolickiej etyki seksualnej, na przykład wspomnianych już przeskoczek. Wieruszewska odnotowała, że w powiecie bełchatowskim jeszcze przed I wojną światową panna z nieślubnym dzieckiem była publicznie napiętnowana w przestrzeni sakralnej (na przykład leżała krzyżem w kościele podczas Wielkanocy, albo była zniesławiana przez księdza podczas zapowiedzi przedślubnych)¹²⁸. Jednakże daleko idące generalizowanie na przykładzie jej ustaleń może okazać się zawodne, gdyż zanotowane przypadki różniły się z praktyką i ówczesnym nauczaniem Kościoła, a ponadto w świetle ustaleń historycznych na wsi tradycyjnej (w drugiej połowie XIX wieku) częstokroć wykazywano tolerancję dla przedślubnych stosunków seksualnych¹²⁹. Upokarzające było „zaczepienie” – przywdzianie przez samotną kobietę (matkę dziecka) czepca, podobnie jak czyniły to mężatki¹³⁰. Aczkolwiek w okresie staropolskim, jak podaje Tomasz Wiślicz, panowało daleko idące przyzwolenie dla przedmażeńskich stosunków seksualnych i miano wyrozumiałość względem kochanków, dopóki nie pojawiło się dziecko (czyli obowiązywała dyskrekcja – ciąża takową naruszała), to jednak stygmatyzacja w znacznie większej skali dotyczyła kobiet z dzieckiem niż mężczyzn. Wiślicz podkreśla: „Spłodzenie potomka w takim związku przedślubnym, gdzie ojciec dziecka nie chciał lub nie mógł poślubić swojej kochanki, wywierało negatywny wpływ przede wszystkim na życie kobiety, w mniejszym natomiast stopniu szkodziło mężczyźnie”¹³¹. W okresie późniejszym, choć zmieniały się realia najpierw polityczne i gospodarcze, a w ich następstwie kulturowe (upadła I Rzeczypospolita, następnie do historii przeszedł porządek wsi pańszczyźnianej), nadal kobieta była przez społeczność wiejską uznawana za główną sprawczynię. W latach 30. XX wieku na wsi mazowieckiej wyrażano się w tej materii brutalnie, wręcz ordynarnie: „jak suka nie da, to pies nie weźmie”, obarczając skazą za pojawienie się dziecka dziewczynę¹³². Położenie samotnej panny z dzieckiem utrzymane w konwencji zdrady, porzucenia przenikało teksty folkloru¹³³. Kołysanki ludowe, prócz dostosowanej pod niemowlęta rytmiki, utrzymane były w formie tęsknoty, skargi, autoironii. W Ciechanow-

¹²⁸ M. Wieruszewska, *Kontrola społeczna prokreacyjnej funkcji rodziny w świetle badań wsi bełchatowskiej*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” XII, 1970, s. 54.

¹²⁹ W. Mędrzecki, dz. cyt., s. 31–32.

¹³⁰ T. Wiślicz, dz. cyt., s. 52.

¹³¹ Tamże, s. 98–99.

¹³² A. Perzanowski, dz. cyt., s. 75.

¹³³ D. Węzowicz-Ziółkowska, *Miłość ludowa. Wzory miłości wieśniaczej w polskiej pieśni ludowej XVIII–XX wieku*, Wrocław 1991, s. 116–117.

skim w końcu XIX wieku porzucona przez mężczyznę samotna matka śpiewała swemu małemu dziecku, pragnąc je usypiać: „mame mas przy sobie, tate diabli wzieni”¹³⁴.

Nie ulega też wątpliwości, że w samej religijności ludowej rozpatrywanej modelowo i deklaratywnie ganiono pozamałżeńskie stosunki seksualne. W „biblii ludowej” samotne panny z dzieckiem wywodzono z przeświadczenia, jakoby pierwsi rodzice mieli posiadać więcej córek niż synów (pozostawiona bez partnera kobieta zaczęła tym samym rozbijać związki innych, wchodzić w relacje niezinstytucjonalizowane, grzeszne). Magdalena Zowczak, badając kulturę religijną pogranicza katolicko-prawosławnego i katolicko-unickiego, pokazuje, jakie były tego konsekwencje: „Nadliczbowa dziewczyna, skazana na samotność, jest narzędziem szatana, poprzedniczką zawitek, pokrytek, czy też przeskoczek, czyli panien, które nie ustrzegły dziewictwa”¹³⁵. Etnolożce tak opowiadał informator z krośnieńskiego (z pochodzenia Łemko): „Ewa miała 13 córek i 12 synów. Każda córka wychodziła za męża za swego brata, najmłodsza za najstarszego i tak po kolei. Jedna została bez męża i dlatego teraz kobiet jest więcej niż mężczyzn i powstają nieformalne związki”¹³⁶. Z drugiej strony trzeba pamiętać, że w tym samym wiejskim świecie samotne panny z dzieckiem szykanowane w porządku publicznym (przynajmniej deklaratywnie) miały oparcie w porządku transcendentnym, co było widoczne szczególnie w kulcie maryjnym. Przysłowie głosiło „Samotno rodzi, Panienska z nieba schodzi”. Trudno mówić tutaj o spójnej wykładni samotności, zważywszy, że kontekst religijności ludowej komplikuje „semantyka paraleliczna” zespalająca teoretyczny język kościelny z sensualistycznym folklorem, daleko posuniętą abstrakcją, metaforyczność z konkretem¹³⁷. Języki te były komplementarne, wzajemnie na siebie oddziałujące i się dopełniające (oba zakładały sacrum, a ateizm był im obcy). Można więc mówić za Jerzym Bartmińskim o „chrystianizacji folkloru i folkloryzacji chrześcijaństwa”¹³⁸. Dla podjętych tutaj rozważań nad samotnością ważne jest, że instytucjonalnie bezżenni i niezamężne mieli w Kościele oparcie, odtrącenie pojawiało się wraz z upublicznieniem pozamałżeńskich relacji seksualnych. Praktyka ludowa, a zwłaszcza życie codzienne były przestrzeniami, w których odbierano samotnych pejoratywnie.

Na stygmatyzację samotnych przemożny wpływ, o ile nie wręcz determinujący całkowicie, miał ówczesny porządek społeczny, a zwłaszcza rodzinny. Rodziny były duże, obejmowały liczne grono krewnych i spowinowaconych, w ich skład wchodziły także osoby obce, do wspólnoty domowej przyczepione. Dość powszechne było wychowywanie obcych osieroconych lub przekazanych dzieci („chowańców”, „hodowańców”). Tradycyjne społeczności wnikliwie obserwował holenderski fenomenolog Gerardus

¹³⁴ J. Cieślowski, *Zabawy językowe*, [w:] *Antropologia twórczości słownej. Zagadnienia i wybór tekstów*, wstęp i red. A. Karpowicz, Warszawa 2012, s. 78.

¹³⁵ M. Zowczak, *Religijność na pograniczu. Eseje apokryficzne*, Warszawa 2015, s. 97.

¹³⁶ Tamże, s. 98.

¹³⁷ Tamże, s. 77.

¹³⁸ J. Bartmiński, *Chrystianizacja folkloru – folkloryzacja chrześcijaństwa*, [w:] *Chrześcijaństwo w religijności ludowej – 1050 lat po Chrście Polski*, pod red. Z. Kupisińskiego, Lublin 2017, s. 32–33.

van der Leeuw, podkreślając przy tym, że rodzina jest tam „istnością od której nie można się uwolnić. Nie jest ona [...] związkiem, lecz społecznością w najściślejszym tego słowa znaczeniu, a wiążąca ją wspólnota obejmuje całe życie, z fizycznym włącznie”¹³⁹.

Jak wspomniałem na początku, wspólnota wiejska była federacją rodzin. Sprzyjała temu tendencja uniformistyczna. Jednostka wykraczająca poza wartości grupowe i podstawowe, określone formy życia, jak podawał Dobrowolski, musiała się liczyć po pierwsze „z represją satyryczną przez wyśmianie”, po drugie „z represją moralną przez potępienie i bojkot towarzyski”, wreszcie po trzecie „z represją prawną przez zastosowanie sankcji karnych”¹⁴⁰. W tym kontekście prymatu autorytetów, tradycji, uniformującego wartościowania, rodzina wszechobecnie kontrolowała – działanie ludzkie miało być dla i ku niej. Osoby, które nie chciały lub nie mogły brać udziału w sztafecie pokoleń, łączyć się, wstępować na ślubny kobierzec, mieć dzieci, były obłożone tabu. Ontogeneza podporządkowana była tutaj filogenezie, co pogłębiało alienację ludzi stanu wolnego – na ogół bezdzietnych.

W refleksji nad samotnością należy widzieć konkretnych ludzi, nie osoby wpisujące się w „piękno tradycji” (trudno zresztą, jak z niniejszego tekstu wynika, mówić tutaj o „pięknie”, pozytywna waloryzacja estetyczna jest wysoce wątpliwa, nie mówiąc już o takowej waloryzacji moralnej). Ów tradycyjny stary świat – jak wierzone obdarzony świadomością i moralnie wrażliwy – samotnymi wzgardził. Bezzennym i niezamężnym odmieńcom dawano odczuć, i zapewne sami przeczuwali, niestosowność swojego istnienia, wyalienowani byli z rytmu przyrody, porządku rozpoczętej przez Stwórcę (pro)kreacji („Bądźcie płodni i rozmnażajcie się!”). To nie tylko społeczna, lecz wręcz ontoteologiczna degradacja. Osoby pozostawały samotne nie tylko względem innych ludzi, lecz także nie miały zdomowienia się w *Universum*. Traktowano je jako niepotrzebne, zdarzające się jak stan chorobowy w zdrowym organizmie Kosmosu, stan wielce niepożądany.

Uświadamiam sobie dopiero teraz, że zabiegi magii miłosnej, obrzędowości matrymonialnej wymierzone były właściwie w samotnych. Badając wróżby miłosne, Katarzyna Łeńska-Bąk zwraca uwagę, że rozkładały się one w większej skali i częstotliwości na kobiety, co jej zdaniem świadczy, że „pozostanie w staropanieństwie było zdecydowanie bardziej dotkliwie niż pozostanie w starokawalerstwie”¹⁴¹. W przypadku osób bezzennych i niezamężnych w magii miłosnej był prócz pozytywnego zaklinania rzeczywistości też aspekt pejoratywny i, to podkreślę, mogący ranić konkretne osoby. Ofiarami byli realni samotni ludzie, a nie tylko społeczne stereotypy czy inne przypisywane im teksty kultury, zbiorowe fantazmaty. W paralelnym kontekście o praktykach antysemitycznych pisze Joanna Tokarska-Bakir: „W odróżnieniu od tekstów o pλανetnikach, upiorach czy tak zwanej morowej dziewicy, desygnatem wątków żydowskich są jednak realni ludzie i właśnie dlatego śladów ich życia nie wolno ograniczać do symbolicznego konter-

¹³⁹ G. van der Leeuw, *Fenomenologia religii*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawa 1997, s. 222.

¹⁴⁰ K. Dobrowolski, dz. cyt., s. 36–37.

¹⁴¹ K. Łeńska-Bąk, „Kukuleczko, panienecko powiedz mi...” *Wróżby matrymonialne w kulturze ludowej*, „Kwartalnik Opolski” 2014, nr 1, s. 64.

fektu”¹⁴². I podobnie za obrzędowością, jak byśmy jej nie nazwali: agrarną, kreacyjną, miłosną, ludyczną, „dobrego początku”, szło wyszydzenie i krzywda konkretnych ludzi. Niech nas nie zwiedzie sfabularyzowana narracja, upoetyzowane formuły – ludzie samotni to ludzie krzywdzeni! Przy tym dwukrotnie wyalienowani – raz: przez swoich bliższych, rodzinę, sąsiadów każących im nieść brzemię niedojrzałości, odrzucenia, wyśmiania, odgrywać rolę „kozłów ofiarnych”, a dwa: przez praktyki dyskursywne osób o tym piszących, strażników tradycji, którzy często komicznie prezentowali ich losy, kamuflując krzywdę w imię piękna obyczaju lub po prostu szukania sensowności życia w jego absurdalności.

W etnologii, socjologii, historii społecznej zbyt długo królowało przeświadczenie, że można tłumaczyć zachowania jednostkowe pod kątem przypisania ich głównie grupie. W takich ujęciach niejednokrotnie podmiotowość konkretnego człowieka podpinano pod kolektyw. Krzywdę odmienia (w rozumieniu osoby, która wyraziście odchyliła się od standardu) tłumaczono koniecznością obrony ustalonego porządku aksjonormatywnego. Jeszcze inną formą było uśrednianie, naginanie pod przeciętność jednostek nieprzeciętnych. Samotni, jakże często w analizowanym tutaj wiejskim świecie, byli niezwykli (w znaczeniu: odbiegali od potocznego życia). Wypada przyznać słuszność stwierdzeniu Hansa Mayera, jego ostrzeżenie jest adekwatne w przypadku analizowanych tutaj historii, a zwłaszcza praktyk dyskursywnych, poprzez które historie te zostały utrwalone. Mayer podkreśla: „Filozofia [w naszym kontekście wiejskiej samotności raczej – strategia badawcza], która pogardza tak zwaną personalizacją, a uznaje tylko kolektywy, czyli przedkłada kwantytatywnie doniosłe przypadki przeciętne nad jakość przypadków wyjątkowych, stymuluje myślenie fetyszystyczne i nieludzkie praktyki”¹⁴³. Słowa te mogą być rozpatrywane w czterech aspektach podejmowanych tutaj rozważań nad samotnością:

- 1) ujmowania „chłopskiej kultury tradycyjnej” jako tylko skoordynowanego mechanizmu, funkcjonalnego aparatu, który, aby mógł zachowywać sprawność, nie musiał się specjalnie liczyć z ofiarami (samotnymi),
- 2) związanej z takim obrazem strategii narracyjnej, która tłumaczyła w duchu durkheimowskim funkcjonalność społeczeństwa przez prymat grupy (istotne jest to, co społeczne, a jednostkowe niewiele znaczy jako gorsze). Idąc w tym kierunku, zbyt łatwo usprawiedliwiano zło na konkretnym człowieku i nie miano specjalnego zrozumienia dla samotników, za to wszechobecnie wyczulonym pozostawano na normach, ich podtrzymywaniu i „słusznym” piętnowaniu osób poza nie wychodzących,
- 3) koncentracji na zjawiskach codziennych, statystycznych, typowych, „wyśrodkowanych” i uspojnionych z pominięciem kuriozów, przejawów ludzkiej inwencji, nonkonformizmu albo ich zredukowaniem do niewartych pogłębionej refleksji błahostek, czy zgoła przypadkowych sytuacji,

¹⁴² J. Tokarska-Bakir, *Rzeczy mgliste. Eseje i studia*, wpraw. M. Janion, Sejny 2004, s. 49.

¹⁴³ H. Mayer, *Odmienicy*, przeł. A. Kryczyńska, Warszawa 2005, s. 549.

- 4) wszystkie te ewidentne ograniczenia upoważniają do dalej idącej konstatacji, że język stygmatyzacji samotnych nie spotkał się z wyrazistą dyskredytacją ze strony osób dokumentujących kulturę ludową. Stygmatyzacja w realnym świecie została jeszcze rozwinięta w kulturze symbolicznej – konkretnie w tekstach nauki i etnograficznych świadectwach popularyzatorskich.

Zwrócenie uwagi na jednostkę, konkretną osobę, niepowtarzalną jakość jest szansą wybrnięcia z zaistniałych paradoksów i wyczerpanych paradygmatów badawczych, a być może także szansą projektowania bardziej optymistycznych scenariuszy w realnym świecie, by nie stymulować już teraz rozpoznanych fetyszystycznych niehumanicznych praktyk.

W klasycznych rozważaniach nad piętnem (ang. *stigma*) Erving Goffman akcentuje: ludzie normalni – *normalsi* kwestionują, że napiętnowani są takimi jak oni ludźmi, że stygmatyzowany jest w pełni człowiekiem. *Normalsi* konstruuje naprędce, dodajmy tu, mając za sobą tradycję ludową w interesującym nas przypadku, własną roboczą teorię piętna, łączą upokarzające atrybuty z gotowymi stereotypami, czyż bowiem określenia „stara dupa”, „stare byczyisko” nie są dyskredytujące jak „kaleka, bękart, kretyn”¹⁴⁴. Tym samym stygmatyzujący, co podkreśla Goffman, „zmniejszają życiowe szanse” napiętnowanych¹⁴⁵. Wypada zapytać, czyż tak radykalne stygmatyzowanie samotnych, a zwłaszcza kobiet, na wsi polskiej, jak tutaj ukazane, nie było po prostu wielkim marnotrawstwem (choćby ich potencjału, talentu, osobowości)?

Co uderza w opisach ludzi samotnych, to częste ich wyszydzenie: śmiech, radość, ironizowanie, przedrzeźnianie, upokarzanie (przy tym o znamionach beztroski). Za „wiejskimi głupkami” biegają roześmiane małe dzieci, nie dając im żyć. To nie normy określały życie, ale znacznie bardziej przerażający stygmat dewiacji, wręcz niekontrolowany, kto mógł przewidzieć, do czego w swym szyderstwie posuną się „ludzie normalni”. Jaką przerażającą okazała kreatywność w upadaniu, w potworzeniu innych i przepoczwarzaniu siebie. Mimo konserwatyizmu wiejskiego, zaplanowania wszystkiego wedle gotowych scenariuszy zachowawczych, owe formuły postępowania stwarzały znakomitą przestrzeń pomysłowości, by ranić i delektować się ranieniem. Przemoc realną i symboliczną sprowadzano przy tym do figli, czyli bagatelizowano, co jeszcze silniej powiększało tragizm tych sytuacji. Dla ludzi samotnych najczęściej nie było ratunku, a świadkami ich bezradności była roześmiana gawiedź. Stosownym jest tutaj przytoczenie niezwykle adekwatnych, jak na zaistniałe sytuacje, słów Eugene’a Ionesco: „Komizm jest poczuciem absurdalności i wydaje się bardziej beznadziejny od tragizmu, komizm nie daje wyjścia z sytuacji...”¹⁴⁶. Źródła milczą, ale można zastanowić się, jak czuła się podczas przywołówki wykupiona od obłania wiadrem świńskich pomyj dziewczyna-

¹⁴⁴ E. G o f f m a n, *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, przeł. A. D z i e r ż y ń s k a, J. T o k a r s k a - B a k i r, wstęp J. T o k a r s k a - B a k i r, Gdańsk 2007, s. 34–35.

¹⁴⁵ Tamże, s. 35.

¹⁴⁶ Z. B e n e d y k t o w i c z, C. R o b o t y c k i, „I co nam z tego zostało”. *Glossa do rozmowy z Piotrem Skrzyneckim*, „Polska Sztuka Ludowa” 1988, nr 1–2, s. 114.

na i przypisana do odrażającego partnera, gdy jej koleżance trafił się ukochany niczym z bajki, wykupujący przy tym prawo do skropienia flakonikiem perfum.

Kiedy dziś jesteśmy świadkami kształtowania się subkultur ludzi samotnych, kiedy łamane są wzorce życia rodzinnego, kiedy podważa się prymat grupy nad jednostką, a społeczeństwo staje się zatimizowane (kwestionowane jest samo „społeczeństwo” – ma ono tylko wartość jako pojęcie – nazwa, a nie jest to już realny byt), warto mieć świadomość, że przy znajomości materiału empirycznego trudno sobie pozwolić na jednoznaczny ocenę w rodzaju: „dawniej świat i ludzie byli lepsi”. Taki osąd, co potwierdza niniejszy wywód, pozostaje wręcz spłaszczeniem i zafałszowaniem, w rzeczywistości bowiem ten sielankowy wiejski porządek społeczno-kulturowy, za jakim wielu tęskni, wcale tak kolorowo nie wyglądała, a jeśli już nawet miał barwne odcienie, to nieadresowane dla wszystkich w tym świecie uczestniczących (w nim egzystujących). W pewnym znaczeniu ta rzeczywistość nadal intryguje (ma wyrazisty sens życia), a w pewnym przeraża (ten sens jest okupiony ofiarami). W prymacie życia zbiorowego nad indywidualnym samotni nie pasowali, choć trzeba podkreślić, że spora grupa zrytualizowanych zachowań ich uwzględniała, nie był to jednak awers ówczesnej kultury, lecz jej rewers. Przeciwnie współcześnie kształtuje się niezwykle dynamicznie kultura singli. Związane to jest z radykalnie innym statusem osoby (nierelacyjnym) i odmiennym charakterem dzisiejszej erotyki. Dawniej miłość była jakością ściśle reglamentowaną przez grupę, dziś widać, jak osamotniony dyskurs miłości, co rozważał Roland Barthes, „wyparty poza wszelką stadność”, ma szansę stać się przestrzenią afirmacji *per se* (wyjść poza determinizmy: państwowe, religijne, prawne, społeczne, ekonomiczne)¹⁴⁷. Zmiany obligują w tym kontekście do pytania: co z naszą samotnością w tak urządzanym świecie?

BIBLIOGRAFIA

- Baranowski B., *Życie codzienne wsi między Wartą a Pilicą w XIX wieku*, Warszawa 1969.
- Bartmiński J., *Chryścianizacja folkloru – folkloryzacja chrześcijaństwa*, [w:] *Chrześcijaństwo w religijności ludowej – 1050 lat po Chrzcie Polski*, pod red. Z. Kupisińskiego, Lublin 2017, s. 17–35.
- Bartmiński J., *Formy obecności sacrum w folklorze*, [w:] *Folklor – sacrum – religia*, pod red. J. Bartmińskiego i M. Jasińskiej-Wojtkowskiej, Lublin 1995, s. 9–19.
- Bartmiński J., Niewiadomski D., *Ziemia*, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych. T. 1. Kosmos 2. Ziemia, woda, podziemie*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1999, s. 17–56.
- Barthes R., *Fragmety dyskursu miłosnego*, przeł. M. Bieńczyk, Warszawa 2011.
- Benedyktowicz Z., Robotycki C., „*I co nam z tego zostało*”. *Glossa do rozmowy z Piotrem Skrzyneckim*, „Polska Sztuka Ludowa” 1988, nr 1–2, s. 113–114.
- Bujak J., *Heródek, artysta z Lipnicy Wielkiej*, „Przekrój” 1967, nr 1154, s. 5–6.
- Bukraba-Rylska I., *Polskiej wsi Logos i Ethos*, Gniezno 2019.
- Bukraba-Rylska I., *Socjologia wsi polskiej*, Warszawa 2008.
- Burszta J., *Społeczności lokalne*, [w:] *Etnografia Polski. T. 1, Przemiany kultury ludowej*, pod red. M. Bierackiej [i in.], Wrocław 1976, s. 437–475.
- Bystrzeński J.S., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*, t. 2, Warszawa 1960.

¹⁴⁷ R. Barthes, *Fragmety dyskursu miłosnego*, przeł. M. Bieńczyk, Warszawa 2011, s. 5.

- Chlebowska A., „*Stare panny*”, *wdowy i rozwiedzione. Samotne szlachcianki w Prusach w latach 1815–1914 na przykładzie prowincji Pomorze*, Szczecin 2012.
- Chwalba A., *Historia powszechna 1989–2011*, Warszawa 2011.
- Cieślakowski J., *Zabawy językowe*, [w:] *Antropologia twórczości słownej. Zagadnienia i wybór tekstów*, wstęp i red. A. Karpowicz, Warszawa 2012, s. 77–85.
- Czarnecka J., *Singiel i singielka o życiu w pojedynkę*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. 52, 2008, nr 3, s. 153–178.
- Czemerys E., *Portale randkowe – sposób na samotność czy zabawa?*, „Zabawy i Zabawki. Kwartalnik poświęcony zagadnieniom ludzemu i ludyczności” VIII, 2010, nr 1–4, s. 137–150.
- Czeremski M., *Struktura mitów. W stronę metonimii*, Kraków 2009.
- Darowski J., *Heródek*, „Polska Sztuka Ludowa” 1968, nr 1–2, s. 80–82.
- Dekowski J.P., *Spoleczeństwo wiejska w Jasieniu*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna” 1957, nr 1, s. 23–73.
- Dekowski J.P., *Zapustny przetarg dziewcząt w Opoczyńskim*, „Literatura Ludowa”, 1966, z. 2/3, s. 21–26.
- Dekowski J.P., *Zwyczajne doroczne i rodzinne*, [w:] J.P. Dekowski, Z. Hauke, *Folklor regionu opoczyńskiego*, Warszawa 1974, s. 187–250.
- Dobrowolski A., *Lud hrubieszowski*, „Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie” I, 1895, s. 157–167, 207–218, 244–256.
- Dobrowolski K., *Chłopska kultura tradycyjna (Próba teoretycznego zarysu na podstawie materiałów źródłowych XIX i XX w. z południowej Małopolski)*, „Etnografia Polska” I, 1958, s. 19–52.
- Drozdowska W., *Grupy rówieśnicze w Załęczu Wielkim (podział, obrzędy recepcyjne, życie towarzyskie)*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, nr 5, 1961, s. 97–118.
- Dunin-Karwicka T., *Rola tradycji w kulturze wsi kujawskiej*, Toruń 2000.
- Eliade M., *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 1. *Od epoki kamiennej do misteriów eleuzyńskich*, przeł. S. Tokarski, Warszawa 2007.
- Eliade M., *Traktat o historii religii*, przeł. J. Wierusz-Kowalski, Warszawa 2009.
- Ferenc E., *Polskie tradycje świąteczne*, Poznań 2010.
- Gapiński B., *Ludzie starzy na wsi polskiej od schyłku XIX wieku po rok 1939*, Poznań 2014.
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana. 1*, [A-D], wstęp J. Krzyżanowski, Warszawa 1989.
- Goffman E., *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, przeł. A. Dzierżyńska, J. Tokarska-Bakir, wstęp J. Tokarska-Bakir, Gdańsk 2007.
- Jackowski A., *Świat Nikifora*, Gdańsk 2005.
- Johnson S.M., *Dobre życie w pojedynkę*, Warszawa 1993.
- Johnson S.M., *First person singular. Living the good life alone*, Filadelfia 1977.
- Kalniuk T., *Osobliwość pustelnicstwa w świecie kultury ludowej*, „Literatura Ludowa” 2004, nr 1, s. 15–20.
- Kalniuk T., *Pustelnik*, [w:] *Słownik polskiej bajki ludowej*, pod red. V. Wróblewskiej, Toruń 2018, s. 100–104.
- Kłocińska A., *Karnawał wobec sacrum. O ludyczności kultury współczesnej*, „Kultura i Wartości” 2012, nr 3, s. 117–133.
- Kolberg O., *Dziela wszystkie*, t. 5, *Krakowskie*, cz. 1, Kraków 1962.
- Kolberg O., *Dziela wszystkie*, t. 20, *Radomskie*, cz. 1, Kraków 1964.
- Kolbuszowska B., *Karol Wójciak Heródek. Portret ludowego artysty*, „Polska Sztuka Ludowa” 1972, nr 4, s. 207–214.
- Kossakowska-Jarosz K., „*Stara baba*” w ludowym obrzędzie – reorientacja jej recepcji na Górnym Śląsku w XIX wieku, [w:] *Egzystencjalne doświadczenie starości w literaturze*, pod red. A. Glenia, I. Jokiel, M. Szladowskiego, Opole 2008, s. 123–137.
- Kowalska-Lewicka A., *Młodzież wiejska na Podhalu w pierwszej połowie XIX w. (w świetle anonimowej relacji)*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, IX, 1967, s. 225–241.
- Kowalski P., *Kultura magiczna. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa 2007.
- Kroh A., *Wesołego Alleluja Polsko Ludowa czyli o pogmatwanych dziejach chłopskiej kultury plastycznej na ziemiach polskich*, Warszawa 2014.

- Kubiakowie K. i I., *Misterium Męki Pańskiej w Kalwarii Zebrzydowskiej*, „Polska Sztuka Ludowa” 1978, nr 3–4, s. 143–160.
- Kuźma I., *Współczesna religijność kobiet. Antropologia doświadczenia*, Wrocław 2008.
- Leeuw G. van der, *Fenomenologia religii*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawa 1997.
- Libera Z., *Pocalunek w życiu wieśniaka*, [w:] *Poszukiwanie sensów. Lekcja z czytania kultury*, pod. red. P. Kowalskiego i Z. Libery, Kraków 2006, s. 129–148.
- Łeńska-Bąk K., „*Kukuleczko, panienecko powiedz mi...*” *Wróżby matrymonialne w kulturze ludowej*, „Kwartalnik Opolski” 2014, nr 1, s. 63–77.
- Mayer H., *Odmieńcy*, przeł. A. Kryczyńska, Warszawa 2005.
- Mędrzecki W., *Młodzież wiejska na ziemiach Polski centralnej 1864–1939. Procesy socjalizacji*, Warszawa 2002.
- Michajłowa K., *Dziad wędrowny jako postać mediacyjna w kulturze ludowej Słowian*, [w:] *Fascynacje folklorystyczne. Księga poświęcona pamięci Heleny Kapeluś*, [red. M. Kapeluś, A. Engelking], Warszawa 2002, s. 101–108.
- Minois G., *Historia samotności i samotników*, przeł. W. Klenczon, Warszawa 2018.
- Mroczek J., *Heródkowe muzykowanie*, „Polska Sztuka Ludowa” 1972, nr 4, s. 215–222.
- Niedźwiedzka S., *Moda na singla*, „Okolice. Rocznik Etnologiczny” V, 2007, s. 115–130.
- Ogrodowska B., *Polskie obrzędy i zwyczaje doroczne*, Warszawa 2007.
- Ogrodowska B., *Święta polskie. Tradycja i obyczaj*, Warszawa 2000.
- Ogrodowska B., *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce*, Warszawa 2000.
- Olszewski D., *Kultura i życie religijne społeczeństwa polskiego w XIX wieku*, Lublin 2014.
- Orszulak-Dudkowska K., *Ogłoszenia matrymonialne. Studia z pogranicza folklorystyki i antropologii kultury*, Łódź 2008.
- Pawluczuk W., *Oblicza wiary*, Kraków 2014.
- Perzanowski A., *Odmieńcy. Antropologiczne studium dewiacji*, Warszawa 2009.
- Piwocki K., *Dziwny świat współczesnych prymitywów*, Warszawa 1980.
- Propp W., *O komizmie i śmiechu*, tłum. P. Knyż, Kraków 2016.
- Przesławska H., *Przywoływki dyngusowe na Kujawach*, Toruń 1974.
- Robotycki C., *Biografia twórcy ludowego jako prawda artystyczna*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne” 1990, nr 27, s. 29–36.
- Robotycki C., *Myślenie typu ludowego w polskiej kulturze masowej (propozycje badawcze)*, „Etnografia Polska”, t. 29, 1985, z. 1, s. 111–117.
- Rosiak T., *Korespondencja z terenu. O niektórych zwyczajach dotyczących młodzieży wiejskiej w Rembieszowie, pow. Łask*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” XII, 1970, s. 168–173.
- Simonides D., *Babski comber*, [w:] *Śląskie uciechy i zabawy (materiały etnologiczne i folklorystyczne)*, pod red. I. Bukowskiej-Floreńskiej, Bytom 1991, s. 123–152.
- Stelmachowska B., „*Podkociołek*” w obrzędowości zapustnej Polski Zachodniej, Poznań 1933.
- Stomma L., *Antropologia kultury wsi polskiej XIX w.*, Warszawa 1986.
- Sulima R., *Słowo i etos. Szkice o kulturze*, Kraków 1992.
- Szychowska-Boebel B., *Lecznictwo ludowe na Kujawach (materiały i rozważania)*, Toruń 1972.
- Thane P., *The age of old age*, [w:] *A history of old age*, pod red. P. Thane, Los Angeles 2005, s. 9–29.
- Thomas W.I., Znaniecki F., *Chłop polski w Europie i Ameryce. T. 1, Organizacja grupy pierwotnej*, uwagi wstępne J. Chałasiński, J. Szczepański, Warszawa 1976.
- Tokarska-Bakir J., *Rzeczy mgliste. Eseje i studia*, wpraw. M. Janion, Sejny 2004.
- Tomicki R., *Religijność ludowa*, [w:] *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej. T. 2*, pod red. M. Biernackiej, M. Frankowskiej, M. Paprockiej, Warszawa 1981, s. 29–70.
- Trzcziński Ł., *Mit bohaterski w perspektywie antropologii filozoficznej i kulturowej*, Kraków 2006.
- Wasilewski J.S., „*Po śmierci wędrować. Szkic z zakresu etnologii świata znaczeń (II)*”, „Teksty” 1979, nr 4, s. 58–84.
- Węglarz S., *Pustelnicy – ludowi święci*, „Polska Sztuka Ludowa” 1983, nr 3–4, s. 151–162.

- Wężowicz-Ziółkowska D., *Miłość ludowa. Wzory miłości wieśniaczej w polskiej pieśni ludowej XVIII–XX wieku*, Wrocław 1991.
- Wieruszewska M., *Kontrola społeczna prokreacyjnej funkcji rodziny w świetle badań wsi belchatowskiej*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” XII, 1970, s. 45–55.
- Wieruszewska M., *Obrzędy recepcyjne wieku dojrzałego w Belchatowskiem*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, VIII, 1966, s. 25–82.
- Wieruszewska M., *Sankcja opinii publicznej w polskich obrzędach i zwyczajach ludowych*, „Etnografia Polska” XIII, 1969, s. 63–72.
- Wieruszewska M., *Sankcje systemu kontroli społecznej wobec rodziny wiejskiej na przykładzie dwóch wybranych wsi powiatu belchatowskiego*, Łódź 1971.
- [Kłoczowski J.A.], *Wierzę Bogu, ufam człowiekowi. Rozmowy z o. Janem Andrzejem Kłoczowskim OP*, Poznań 2015.
- Wiślicz T., *Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia*, Wrocław 2012.
- Witos W., *Dziela wybrane*, t. 1, *Moje wspomnienia*, cz. 1, przedm. E. Karczewski, J.R. Szaflik, Warszawa 1998.
- Wyczawski H.E., *Kalwaria Zebrzydowska. Historia klasztoru Bernardynów i kalwaryjskich drózek*, Kalwaria Zebrzydowska 2006.
- Zadrożyńska A., *Świąty, zaświąty. O tradycji świątowań w Polsce*, Warszawa 2000.
- Zawistowicz-Adamska K., *Spoleczność wiejska. Wspomnienia i materiały z badań terenowych. Zaborów 1837–38*, Warszawa 1958.
- Ziółkowska M., *Szczodry wieczór, szczodry dzień. Obrzędy, zwyczaje, zabawy*, Warszawa 1989.
- Zowczak M., *Biblia ludowa. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej*, Toruń 2013.
- Zowczak M., *Religijność na pograniczu. Eseje apokryficzne*, Warszawa 2015.

STRESZCZENIE

Artykuł powstał w związku z przygotowywaną w Bibliotece Jagiellońskiej wystawą *Oblicza samotności w kulturze*. Autor koncentruje się na roli jaką odgrywali ludzie samotni (beżenni i niezamężne) w „chłopskiej kulturze tradycyjnej”. Bazuje przede wszystkim na materiałach etnograficznych. We wstępie artykułu nakreślona zostaje ogólnikowo współczesna kultura ludzi samotnych. Zasadniczy wywód zaczyna się od ukazania statusu ludzi samotnych w kulturze ludowej. Dalej autor koncentruje się na stygmatyzującej samotnych obrzędowości (głównie z przełomu zapustów i Wielkiego Postu). Następnie przedstawia dwa charakterystyczne typy samotników: artystów ludowych i pustelników. Całość wieńczy zestawieniem dawnej formacji kulturowej z dzisiejszą kształtującą się kulturą singli.

SŁOWA KLUCZOWE:

chłopska kultura tradycyjna, myślenie typu ludowego, samotność, stara panna, stary kawaler, współczesna kultura singli

LONELINESS IN A TRADITIONAL RURAL COMMUNITY.
REFLECTIONS AS BASED ON ETHNOGRAPHIC MATERIALS FROM
THE SECOND HALF OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES

SUMMARY

The paper was written in connection with the exhibition *Faces of Loneliness in Culture* held in the Jagiellonian Library. The author discusses the role of loners (bachelors and maidens) in the traditional peasant culture, basing primarily on ethnographic materials. In the introduction, the contemporary culture of loners is outlined in general terms. The main argument begins by showing the status of lone people in the folk culture. The author concentrates next on rites stigmatizing loners (performed mainly at the turn of Shrovetide and Lent), presenting also two particular types of loners, folk artists and hermits, and concluding with comparison of the historical cultural formation with today's culture of singles.

KEYWORDS:

traditional peasant culture, folk traditions, loneliness, old maid, old bachelor, contemporary culture of singles

JULIA KRAJCARZ

Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska

 <https://orcid.org/0000-0001-5098-3357>

DOI: 10.26106/45TV-ZA70

PAŃSTWOWA BIBLIOTEKA BEJAZYDA W STAMBULE

Obok Tureckiej Biblioteki Narodowej (tur. *Milli Kütüphane*) zlokalizowanej w stołecznej Ankarze, Państwowa Biblioteka Bejazyda, powszechnie znana pod krótszą nazwą jako Biblioteka Bejazyda (tur. *Bevizit Devlet Kütüphanesi*) w Stambule jest dziś najważniejszą instytucją gromadzącą, katalogującą i udostępniającą wszelkiego rodzaju druki na terenie Republiki Tureckiej. Jednocześnie jest najstarszą publiczną biblioteką turecką, powstałą z inicjatywy państwa, otwartą dla szerokiego grona czytelników. Jej rola w dziejach tureckiego bibliotekoznawstwa może być porównana do znaczenia Biblioteki Jagiellońskiej dla bibliotekoznawstwa polskiego. Ani Biblioteka Bejazyda, ani Biblioteka Jagiellońska nie są bibliotekami narodowymi, a jednak gromadzą wszelkie druki ukazujące się na terenie krajów ich lokalizacji, mają szczególne znaczenie w historii szkolnictwa wyższego oraz ważne i bogate zbiory o ogromnym znaczeniu dla własnych kultur. Ponadto obydwie znajdują się w dawnych stolicach, odpowiednio w Stambule i Krakowie.

FUNDATOR MECZETU

Mimo iż nazwa instytucji odwołuje się do sułtana Bejazyda, nie on był fundatorem tej książnicy. Sułtan żył na przełomie XV i XVI wieku, natomiast biblioteka została założona w XIX wieku w części budynków należących do zabudowań tzw. *külliyeye*, czyli kompleksu budynków przymeczetowych, których fundatorem był sułtan Bejazyd II.

Bejazyd II urodził się w 1447 roku jako syn sułtana Mehmeda II i greckiej lub albańskiej nałożnicy. Jego ojciec jest znany w historiografii jako Zwycięzca (tur. *Fatih*), który w 1453 roku doprowadził do podboju Konstantynopola i uczynił z tego miasta stolicę rozrastającego się imperium Osmanów. Bejazyd otrzymał staranne wykształcenie, potrafił posługiwać się kilkoma językami. Wykazywał biegłość zarówno w dziedzinie nauk ścisłych, jak i literaturze oraz filozofii. Najbardziej jednak upodobał sobie teo-

logię muzułmańską. Po śmierci Mehmeda w 1481 roku przejął władzę, mimo iż w kolejce do tronu wyprzedzał go, z racji starszeństwa, jego brat Dżem (tur. *Cem*). Bejazyd miał poparcie wojsk janczarskich. Wstępując na tron, został ósmym z kolei sułtanem państwa Osmanów i drugim władcą panującym w Konstantynopolu – Stambule; nosił imię Bejazyd II, a znany był jako Pobożny (tur. *Veli*). Pozbawiony tronu księżę Cem szukał pomocy wojskowej i poparcia w Europie. Niektóre państwa były skłonne mu pomóc w odzyskaniu, a właściwie uzyskaniu korony Imperium Osmańskiego. Księżę Cem został jednak podstępnie zgładzony, a państwa europejskie nie zaatakowały wojsk Bejazyda. Prowadzona przez sułtana polityka zagraniczna i dokonane podboje doprowadziły do znacznego rozrostu terytorium państwa Osmanów, zarówno w Europie, Azji, jak i Afryce.

Bejazyd II nie tylko podbijał nowe tereny, ale także dbał o rozwój sztuki i nauki. Założył specjalny fundusz dla naukowców, artystów i pisarzy. Sam publikował wiersze, zwyczajowo pod pseudonimem. Był fundatorem licznych budowli, spośród których za najważniejsze uchodzą dwa wielkie kompleksy meczetowe: w niedawnej stolicy Edirne (Adrianopol) oraz w Stambule. Pod koniec XV wieku przyjął żydowskich uchodźców, wypędzonych z Hiszpanii przez Królów Katolickich, Ferdynanda i Izabelę. Sefardyjczy, zajmujący się handlem i bankowością, osiedlili się licznie w miastach Bałkanów, Stambule, Izmirze, bardzo przyczyniając się do rozwoju gospodarczego i finansowego imperium Osmanów na początku XVI wieku¹. Bejazyd II zmarł nagle 26 maja 1512 roku, prawdopodobnie został otruty².

KOMPLEKS MECZETOWY³

Zabudowania meczetowe fundacji Bejazyda II powstawały w latach 1501–1506. Nie wiadomo, kto był ich projektantem – Mimar (czyli Architekt) Kemaleddin, Hayrettin czy Jakubszach. Na miejsce zlokalizowania zespołu budowli wybrano dawny plac Teodozjusza, utworzony jeszcze za czasów rzymskich. W czasach bizantyńskich istniał w jego obrębie kościół, z którego materiał prawdopodobnie częściowo użyto do budowy meczetu i jego zabudowań. Meczet Bejazyda uważa się za drugi sułtański powstały w Stambule, po meczecie Fatiha. Jednocześnie jest to najlepiej zachowany, najstarszy meczet sułtański w dawnej stolicy Imperium Osmańskiego. Meczet Fatiha uległ bowiem poważnemu zniszczeniu w czasie trzęsienia ziemi w XVIII wieku i nie zachował pierwotnej formy. Do dziś swój pierwotny wygląd zachowała spora część meczetu Bejazyda. On także ulegał zniszczeniom, na przykład w czasie tak zwanego „małego końca świata”, czyli trzęsienia ziemi w 1509 roku. W XVI wieku przy aranżacji meczetu pracował także słynny Mimar Sinan. Najstarsza część Stambułu, dawnego Konstantynopola

¹ C. Roth, *Le Monde des Sefardim*, [online] <http://sefarad.org/lm/038/1.html> [dostęp: 10.12.2018].

² J. Freely, *Prywatne życie sułtanów. Sekrety władców Imperium Osmańskiego*, Kraków 2017.

³ Y. Yücel, A. Sevim, *Türkiye tarihi. 2, Osmanlı dönemi (1300–1566)*, Ankara 1990, s. 378.

la, podobnie jak Rzym, położona jest na siedmiu wzgórzach. Na trzecim z nich znajdują się zabudowania meczetu Bejazyda⁴.

Meczet ma cechy pośrednie pomiędzy architekturą sakralną tak zwaną anatolijską, a nowym typem, określanym jako wczesna klasyczna architektura osmańska⁵. Reliktem dawnych form jest obszerne podwórze (tur. *avlu*) w typie atrium, na planie prostokąta, poprzedzające wejście główne do meczetu. Meczet posiada dwa minarety, umieszczone symetrycznie przy bocznych ścianach podwórza, nie przy głównej bryle meczetu. Dzieciniec okalają podcienia podparte na bizantyńskich, porfirowych kolumnach. Za meczetem założono niewielki ogród, w nim można podziwiać mauzoleum fundatora, sułtana Bejazyda II, jego córki Seldżuka (tur. *Selcuk Hatun*) oraz wielkiego wezyra działającego w XIX wieku, Kodża Mustafy Reszyta Paszy. Meczet Bejazyda powszechnie jest określany jako „meczet gołębi”. Z nazwą tą wiąże się wiele legend, między innymi o pomocy sułtana fundatora dla handlarki gołębi. Do dziś mury meczetu i plac przed nim obsiadają codziennie setki tych ptaków.

Na zachód od meczetu znajduje się budynek medresy, czyli wyższej szkoły koranicznej, który wchodzi w skład kompleksu (tur. *külliyeye*)⁶. Dziś mieści się w nim Muzeum Sztuki Kaligraficznej (tur. *Hat Sanatlar Müzesi*). Po przeciwnej stronie meczetu w kompleksie wybudowano szkołę podstawową (tur. *mektep*) z majestatycznym liwanem, czyli rodzajem monumentalnego, przesklepionego wejścia, charakterystycznego dla wcześniejszej tureckiej architektury sakralnej z Anatolii oraz budownictwa perskiego. W pobliżu Uniwersytetu Stambulskiego przetrwały także budynki łaźni, dziś użytkowane jako magazyn. Przy wschodniej, zewnętrznej ścianie dziedzińca meczetu utworzono zabudowania handlowe, przeznaczone dla kupców, antykwariuszy i zbieraczy książek. Miejsce to funkcjonuje do dziś i jest znane jako Targ Antykwariuszy (tur. *Sahaflar Çarşısı*)⁷.

Zwyczajowo wielkie kompleksy, takie jak fundacja Bejazyda zawierały także kuchnię i stołówkę (tur. *imaret*), gdzie mogli dostać posiłek biedni, chorzy, a także uczniowie oraz studenci medresy. Z zabudowaniami gospodarczymi sąsiedował budynek karawanseraju (tur. *kervansaray* lub *han*), czyli zajazdu dla podróżnych, zaopatrzonego w miejsca noclegowe dla ludzi i stajnie dla zwierząt. Przez stulecia zabudowania *imaret* i karawanseraju straciły swą pierwotną funkcję i były użytkowane tylko jako stajnie, nieremontowane popadły w ruinę, z której podniosła je adaptacja na cel nowej fundacji sułtana Abdulhamida – bibliotekę.

⁴ J. K r a j c a r z, E. S i e m i e n i e c - G o ł a ś, *The mosques of Istanbul. Names, history and legends*, Kraków 2014, s. 59.

⁵ T. Ö z, *Istanbul camileri*, Istanbul 1997, s. 82.

⁶ M. D e m i r s a r, *Stambul*, Warszawa 2003, s. 71.

⁷ V. A b l e, *Stambul*, Warszawa 2011, s. 74.

FUNDATOR BIBLIOTEKI⁸

Nazwa najstarszej tureckiej biblioteki państwowej nosi imię sułtana Bejazyda II, ale jej fundatorem był jego daleki potomek, sułtan Abdulhamid II (tur. *Abdülhamit*). Władca ten żył w latach 1842–1918, a panował od 1876 roku, do rewolucji w roku 1909 roku. Wstąpił na tron w wyniku przewrotu pałacowego, po odsunięciu od władzy jego niepoczytalnego brata Murada V. Nowy władca zastał skarb państwa w opłakanym stanie. Pod wpływem namów polityków z kręgu młodoosmańskiego sułtan wprowadził odważne, reformatorskie zmiany: nadał konstytucję oraz pozwolił na utworzenie parlamentu.

Szybko zdecydował się ukrócić nowatorski, demokratyzujący trend, rozwiązał parlament, zawiesił konstytucję, a przez następne lata rządził despotycznie i nieudolnie, wietrząc spiski. Za jego panowania miało miejsce jednak wiele dalekowzrocznych posunięć. Niektóre wzorowane były na decyzjach władców zachodnioeuropejskich. *De facto* finanse państwa kontrolowały europejskie spółki i rządy. Największą inspiracją dla sułtana było wzbudzanie i wzmacnianie ducha narodowego, również na wzór zachodnioeuropejski. Ideą przyświecającą sułtanowi był panislamizm⁹. Za jego panowania doszło do kilkakrotnych rzezi Ormian oraz pogromu Greków. Pomimo niechlubnych przykładów narastających nastrojów nacjonalistycznych, podejmowano decyzje, które miały doprowadzić do wzmocnienia państwa. Za panowania tego sułtana pojawiły się próby unowocześnienia transportu, poprzez nadanie zachodnim firmom koncesji na budowę kolei na terenie Imperium Osmańskiego, co ostatecznie uzależniało osmańskie koleje od rządów zagranicznych.

Sułtan wspierał budowę meczetów, szpitali, szkół, a także, wzorem zachodnich państw, zdecydował się na utworzenie państwowej biblioteki o charakterze naukowym, która miała być odpowiedzialna za zbieranie, porządkowanie, katalogowanie, udostępnianie ważnych zabytków piśmiennictwa i druku na terenie Imperium Osmańskiego. Inspiracją dla niego były biblioteki w Londynie, Paryżu i Berlinie.

Na siedzibę biblioteki wybrano stołeczny Stambuł i prestiżową, centralną lokalizację w sąsiedztwie jednego z najważniejszych meczetów miasta i państwa, w pobliżu głównej osi komunikacyjnej zwanej *Divanyolu* i starego pałacu sułtańskiego *Topkapı*. Na potrzeby nowo tworzonej instytucji zaadaptowano popadające w ruinę zabudowania wchodzące niegdyś w skład kompleksu przy meczecie Bejazyda.

⁸ G. Z a j ą c, *Ciało twoje, kości moje... Rodzina i szkoła epoki Abdülhamita II w świetle tureckiej autobiografii*, Kraków 2018, s. 40.

⁹ Panislamizm – pogląd religijny i polityczny głoszący potrzebę politycznego i kulturalnego zjednoczenia wszystkich wyznawców islamu, [online] <https://sjp.pl/panislamizm> [dostęp: 7.12.2018].

HISTORIA BIBLIOTEKI BEJAZYDA¹⁰

Oficjalne otwarcie instytucji o nazwie Powszechna Biblioteka Osmańska (osm. *Kütüthane-i Umum-i Osmani*) nastąpiło 24 czerwca 1884 roku. Pierwszą pozycją dostępną dla czytelników była tak zwana Historia Naima – historia Imperium osmańskiego obejmująca XVI i XVII wiek, autorstwa urzędnika Mustafy Naima. Początkowo w skład zasobu bibliotecznego weszły rękopisy pochodzące z niewielkich bibliotek funkcjonujących przy meczetach, siedzibach bractw sufickich, mauzoleach ważnych postaci. Te biblioteki, niekiedy mieszczące się w pojedynczych szafach, wchodziły w skład fundacji mecenasów lub fundatorów meczetów. Wiele takich instytucji istniało wówczas w Stambule, spora ich część uległa zniszczeniu i stopniowemu rozproszeniu. Publiczna biblioteka sułtańska była szansą na uratowanie tych zbiorów, początkowo głównie teologicznych. Z inicjatywy sułtana Abdulhamida, ministra edukacji Mustafy Nuri Paszy oraz wielkiego wezyra Mehmeda Saida Paszy na pierwsze pomieszczenia nowej biblioteki wybrano dawny *imaret* i karawanseraj przy meczecie Bejazyda. Były to budowle wzniesione na początku XVI wieku (1501–1506), przez dłuższy czas nieużywane, nadawały się do dogodnej adaptacji.

Pomieszczenie z kopułą, dawniej prawdopodobnie miejsce, gdzie wydawano jedzenie potrzebującym, zaadaptowano na czytelnię. Budynki okalały reprezentacyjny dziedziniec z fontanną pośrodku. Adaptacji dokonał architekt Ohannes Kalfa. Prace aranżacyjne trwały 8 lat (1884–1892). Utworzona z inicjatywy sułtańskiej biblioteka od początku podlegała Ministerstwu Oświaty.

Trzy lata po otwarciu biblioteki zbiory powiększyły się do 4164 obiektów. Początkowo stałymi czytelnikami byli głównie członkowie sułtańskiego dworu, którzy tradycyjnie po oficjalnej piątkowej modlitwie z sułtanem przychodzili do biblioteki. Każdy z nich pogrążał się w lekturze w swoim ulubionym fotelu. W czasie wojen bałkańskich (1912–1913), pierwszej wojny światowej (1914–1918) oraz tureckiej wojny wyzwolenczej (1919–1922) budynek biblioteki służył jako magazyn broni. Po wojnach bałkańskich i utracie terenów imperium osmańskiego na Bałkanach do biblioteki trafiły 8054 obiekty z przymeczetowych i przymedresowych księżnic z miejscowości, które pozostały poza granicami kraju. W ten sposób uratowano je przed rozproszeniem i zniszczeniem. Po zmianie ustroju i przekształceniu państwa z sułtanatu w republikę biblioteka nie zmieniła charakteru działalności, będąc niezmiennie pod auspicjami Ministerstwa Oświaty.

W 1934 roku ukazało się rozporządzenie prezydenta Mustafy Atatürka, według którego jeden egzemplarz każdego druku ukazującego się na terenie Republiki Tureckiej miał być deponowany i przeznaczony do użytku w Bibliotece Bejazyda. W latach 1896–1939 nieprzerwanie dyrektorem biblioteki był Saip Sendżer (tur. *Saip Sencer*), znany z niekonwencjonalnych zachowań, na przykład z uwagi na wielką liczbę gryzoni grasujących w starych murach biblioteki, zdecydował się na trzymanie kotów w czytelniach i magazynach oraz dogłębne i karmienie okolicznych zwierząt. Czytelnicy nazy-

¹⁰ M. G ö k m a n, *Beyazıt Umumi Kütüphanesi*, İstanbul 1956.

wali odtąd to miejsce „kocią biblioteką”. Była pierwszą księżnicą w Turcji, w której założono własną pracownię oprawy książek.

Od 1942 roku zaczęto w Bibliotece Bejazyda wprowadzać fiszki katalogowe, co wówczas było podejściem nowoczesnym w katalogowaniu. Cztery lata później przeprowadzono pierwszy remont biblioteki, który objął wydzielenie sali koncertowej. W kolejnych latach księżnica się rozrastała, w 1950 roku posiadała 40-tysięczny zbiór. W 1952 roku utworzono w bibliotece oddział dziecięcy, który po kilku latach został zamknięty z powodu braku pomieszczeń dla ciągle powiększających się zbiorów podstawowych. W 1974 roku brak przestrzeni był tak kłopotliwy, iż na dalsze sale biblioteki zaadaptowano sąsiedni, XIX-wieczny budynek dawnej Szkoły Stomatologicznej. W 1992 roku w bibliotece utworzono specjalny dział dla czytelników niewidomych.

W 2003 roku w Bibliotece Bejazyda nastąpiła bardzo ważna zmiana, do jej zbiorów włączono bowiem największą prywatną kolekcję prasy tureckiej, znaną pod nazwą *Hakkı Tarık Us Kütüphanesi*, która dotąd mieściła się w sąsiednim budynku dawnej szkoły podstawowej w kompleksie meczetowym. Odtąd zbiory Biblioteki Bejazyda zawierają największy w Turcji zbiór prasowy, dostępny dla czytelników. Kolekcja prasowa została zdigitalizowana.

WSPÓŁCZESNOŚĆ BIBLIOTEKI

Obecnie omawiana instytucja działająca pod nazwą Państwowa Biblioteka Bejazyda (tur. *Beyazıt Devlet Kütüphanesi*) podlega specjalnemu dyrektoriatowi w obrębie Ministerstwa Kultury i Turystyki Republiki Tureckiej. Biblioteka ma charakter naukowy i służy przede wszystkim naukowcom. Instytucja znajduje się w Stambule, przy ulicy Turan Emeksiz Sokağı 6, w dzielnicy Beyazıt. Po remoncie, który rozpoczęto w 2009 roku, najstarsza biblioteka państwowa należy do najnowocześniejszych w kraju. Wykonawcy renowacji i nowej aranżacji biblioteki zostali wyróżnieni licznymi krajowymi i międzynarodowymi nagrodami za umiejętną konserwację, usunięcie elementów wcześniejszych, mniej udanych odnów i dostosowanie XVI-wiecznych budynków do potrzeb współczesnych użytkowników. W czasie remontu odkryto fundamenty bizantyńskiego kościoła, na których wzniesiono zabudowania meczetowe. Pozostałości te wyeksponowano w podłodze biblioteki. Podcieniowy dziedziniec przeszklono, uzyskując ciekawe połączenie oryginalnej, dawnej przestrzeni z nowoczesnością. Najstarsze księgi i druki umieszczono w przeszklonych pokojach-szafach, doświetlanych naturalnym światłem. Użytkownicy mają do dyspozycji salę konferencyjną na 50 osób, niewielką salę muzealną mieszczącą jednocześnie 20 zwiedzających, laboratorium językowe dla 30 osób, salę kinową i telewizyjną oraz cztery przestrzenie czytelnicze przeznaczone dla 300 osób. Obecnie zbiór liczy ponad milion obiektów, z czego około 813 tysięcy to książki drukowane, 5 tysięcy audiobooków, ponad 30 tysięcy czasopism, 55 tysięcy gazet oraz 11 tysięcy rękopisów. Biblioteka posiada ponad 63 tysiące obiektów innych niż książki, a są to plakaty, pocztówki, mapy, banknoty, broszury.

Biblioteka ma niezwykle cenny zbiór starodruków i rękopisów. Jest największą w Turcji instytucją gromadzącą zbiory dawnych osobistych bibliotek osób należących do rodziny sułtańskiej lub członków rządu. Cenne zbiory zawierają obiekty w języku osmańskim, arabskim, perskim, łacinie lub innych językach europejskich. Za niezwykle cenny uważa się zbiór ponad 900 albumów fotograficznych wchodzących niegdyś w skład osobistej kolekcji założyciela biblioteki, sułtana Abdulhamida. Liczy on blisko 37 tysięcy zdjęć przedstawiających obiekty zarówno stambulskie, jak i z innych miast Imperium Osmańskiego oraz różnych miejsc w Europie.

Dyrektor Państwowej Biblioteki Bejazyda Abdülkadir Öztürk kieruje 36 pracownikami naukowymi i 14 pracownikami obsługi administracyjnej i technicznej. W 2017 roku w bibliotecznym systemie zarejestrowanych było 100,9 tysięcy czytelników, krajowych i zagranicznych. Warunkiem zapisu do biblioteki jest okazanie dowodu tożsamości, opłata nie jest pobierana. Za opłatą można zamówić wydruki ksero lub płyty CD ze wskazanymi treściami. Od 2017 roku biblioteka działa codziennie przez całą dobę.

Mankamentem biblioteki jest strona internetowa¹¹ funkcjonująca tylko w tureckiej wersji językowej. Biblioteka jest obecna w mediach społecznościowych, takich jak Facebook, Instagram, Twitter oraz kanał na YouTube, gdzie informuje o bieżących wydarzeniach.

Biblioteka Bejazyda ulokowana jest w sercu Stambułu w dawnym kompleksie meczetu sułtana Bejazyda II, w sąsiedztwie obiektów o szczególnym znaczeniu dla kultury tureckiej. W pobliżu ustawiono pomnik Ibrahima Müteferriki, pierwszego drukarza Imperium Osmańskiego, żyjącego w XVIII wieku. Tuż obok znajduje się słynny, nie tylko w Turcji, Targ Antykwariuszy, sąsiadujący z istniejącą od 1950 roku kawiarnią artystyczno-literacką *Küllük Kahvesi*. W północnej części Placu Bejazyda znajduje się brama do głównego kampusu Uniwersytetu Stambulskiego. Z drugiej strony kampusu znajduje się słynny meczet sułtana Sulejmana (tur. *Süleymaniye*). Na wschód od zabudowań najstarszej biblioteki tureckiej, w tym samym kwartale zabudowań, mieści się oddział Biblioteki Rękopisów (dzielnicy) Bejazyd (tur. *Beyazit Yazma Eserler Kütüphanesi*) oraz jedna z bram wiodących do słynnego Krytego Bazaru, a w zachodniej części Placu stoi budynek dawnej medresy – dziś Muzeum Sztuki Kaligraficznej. Sama instytucja biblioteki dodaje jeszcze większego splendoru tej dzielnicy miasta.

Wizyta w księżnicy stwarza możliwość dostępu do każdego tureckojęzycznego druku, który ukazał się w okresie od 1934 roku do dziś w Turcji oraz najbogatszego zbioru tureckiej prasy, a także do zbioru rękopisów osmańskich, jednego z najcenniejszych w Turcji. Zmodernizowana według najnowszych trendów biblioteka jest miejscem dogodnym dla pracy naukowej, a oryginalne wnętrza i XVI-wieczne mury dodają tej pracy szczególnego uroku.

¹¹ *Beyazit State Library*, [online] <http://www.beyazitdevletkutup.gov.tr/> [dostęp: 30.11.2018].

BIBLIOGRAFIA

- Able V., *Stambul*, Warszawa 2011.
Beyazit State Library, [online] <http://www.beyazitdevletkutup.gov.tr/> [dostęp: 30.11.2018].
Demirsar M., *Stambul*, Warszawa 2003.
Freely J., *Prywatne życie sultanów. Sekrety władców Imperium Osmańskiego*, Kraków 2017.
Gökman M., *Beyazit Umumi Kütüphanesi*, İstanbul 1956.
Krajcarz J., E. Siemieniec-Golaś, *The mosques of Istanbul. Names, history and legends*, Kraków 2014.
Öz T., *Istanbul camileri*, İstanbul 1997.
Roth C., *Le Monde des Sefardim*, [online] <http://sefarad.org/lm/038/1.html> [dostęp: 10.12.2018].
Yücel Y., Sevim A., *Türkiye tarihi. 2, Osmanlı dönemi (1300–1566)*, Ankara 1990.
Zajac G., *Ciało twoje, kości moje... Rodzina i szkoła epoki Abdülhamita II w świetle tureckiej autobiografii*, Kraków 2018.

STRESZCZENIE

Tekst prezentuje historię Państwowej Biblioteki Bejazyda w Stambule, najstarszej księżnicy w Turcji, utworzonej z inicjatywy państwa w 1884 roku. Biblioteka ma charakter naukowy, jest otwarta zarówno dla czytelników tureckich, jak i zagranicznych, których liczba obecnie wynosi ponad 100 tysięcy. Instytucja ta przechowuje i udostępnia cenne i liczne zbiory prasy, rękopisów, a także egzemplarze każdego tureckiego druku, który ukazał się w Turcji od 1934 roku. Dla czytelników udostępniono dotychczas ponad milion obiektów, z czego ponad 800 tysięcy to drukowane książki. Zbiór biblioteki należy do najcenniejszych w Turcji i ma szczególne znaczenie przede wszystkim dla badań historycznych. Mieści się w centralnym miejscu Stambułu, w sąsiedztwie meczetu Bejazyda, Uniwersytetu Stambulskiego, meczetu Sulejmana, Krytego Bazaru, Targu Antykwariuszy i Muzeum Sztuki Kaligraficznej.

SŁOWA KLUCZOWE:

Turcja, Stambul, Państwowa Biblioteka Bejazyda, sułtan Bejazyd II, sułtan Abdulhamit II

BEYAZIT STATE LIBRARY IN ISTANBUL

SUMMARY

The paper presents the history of the Beyazit State Library in Istanbul, the oldest library in Turkey, created on the initiative of the Turkish state in 1884. This is a research library, visited by both Turkish and foreign patrons, whose number has now exceeded 100,000. The institution has preserved and provided access to a number of valuable collections of press, manuscripts, as well as copies of every Turkish publication that has been printed in Turkey from 1934. Over 1 million items have been made available to patrons, of which over 800,000 are printed books. The collections of the library are one of the most treasured in Turkey and of particular importance for historical research. It is located in the centre of Istanbul, near Beyazit Mosque, the Istanbul University, the Süleymaniye Mosque, the Grand Bazaar, the Antiquarian Market, and the Museum of Calligraphic Art.

KEYWORDS:

Turkey, Istanbul, Beyazıt State Library, Sultan Bayezid II, Sultan Abdul Hamid II

Il. Plac przed meczetem Bejazyda i biblioteką jego imienia. Fot. autor.

JOANNA PYPLACZ
Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska
 <https://orcid.org/0000-0002-8735-5028>

DOI: 10.26106/cmsj-q886

POST MORTEM EST... OMNIS VOLUPTAS¹, CZYLI ŚMIERĆ PO WIEDEŃSKU

Wiedeński kult śmierci daje o sobie znać w rozmaity sposób. Na platformie sieciowej o wdzięcznej nazwie Vienna Decay, skupiającej artystów związanych między innymi z undergroundem, art punkiem, mroczną muzyką alternatywną, w 2010 roku opublikowano album *Wien Ist Tot*², czyli „Wiedeń nie żyje”. Pomimo że z pozoru to tylko kreacja artystyczna, mająca na celu przyciągnięcie uwagi odbiorcy, stolica Austrii mogłaby z powodzeniem zostać nazwana stolicą kultury sepulkralnej.

Niniejszy krótki tekst stanowi pokłosie przygotowanej przez Katarzynę Starzycką (Biblioteka Austriacka Kraków, Biblioteka Jagiellońska) oraz przeze mnie wystawy pod tytułem *Wien, post mortem*, którą można było zobaczyć w Bibliotece Jagiellońskiej w dniach 21 października–11 listopada 2019 roku³; wystawy o Wiedniu mniej znanym, lecz jednakowo, a może i dla niektórych jeszcze bardziej fascynującym niż ten powszechnie kojarzony z walcami Johanna Straussa (młodsze), przytulnymi kawiarenkami bądź też secesją, czyli z jej jaśniejszym obliczem.

¹ Parafraza łacińskiej sentencji *Post mortem est nulla voluptas*, mojego autorstwa.

² *Wien Ist Tot*, by Vienna Decay, [online] <https://viennadecay.bandcamp.com/album/wien-ist-tot> [dostęp: 17.01.2020].

³ Wystawa: *Wien post mortem – czyli o śmierci w Wiedniu*, [online], <https://austria.org.pl/wydarzenia/wien-post-mortem-czyli-o-smierci-w-wiedniu> [dostęp: 12.01.2020]; *Wien, post mortem*, [online] https://bj.uj.edu.pl/dzialalnosc/kulturalna/wystawy/-/journal_content/56_INSTANCE_wyaB7mgtwFIz/4148353/143756862 [dostęp: 17.01.2020].

UKRYTE PIĘKNO

Łacińskie przysłowie brzmi *Post mortem est nulla voluptas*, czyli „Po śmierci nie ma żadnej przyjemności”. Jeśli jednak przekornie zamienimy słowo *nulla* na *omnis*, a zwrot *post mortem* potraktujemy jako odniesienie do estetyki związanej ze śmiercią, a nie do naszego własnego zgonu, uzyskamy idealną definicję mroczniejszego Wiednia; takiego, jakiego poszukać trzeba samemu, gdyż nie pokażą go nam w pełnej krasie ani zorganizowane wycieczki, ani standardowe przewodniki, ani nawet bardzo szczegółowe publikacje. Internet także nie powie nam absolutnie wszystkiego, a gdy będziemy na miejscu, wiedeńskie ulice i place wydadzą nam się wesołe i radosne.

Nic tymczasem nie zwodzi bardziej niż pozory i za kurtyną utkaną z muzyki Straussa, *Pocałunku* Gustava Klimta oraz białych sukien młodej Elżbiety Bawarskiej, czyli słynnej cesarzowej Sissi, kryje się zgoła inny krajobraz: fascynujący, choć zupełnie odmienny od tego, co na temat miasta powiedzą nam popularne źródła.

ZENTRALFRIEDHOF

O wiedeńskie cmentarze zwykle zahaczamy przy okazji „pielgrzymek” do grobów znanych ludzi: kompozytorów, malarzy, poetów, naukowców. Jakże bowiem można być w Wiedniu i nie odwiedzić Wolfganga Amadeusa Mozarta czy Ludwiga van Beethovena? Jeśli ktoś jest melomanem, z pewnością prędzej przy później trafi do czarodziejskiego kręgu na Zentralfriedhof, czyli na Cmentarzu Centralnym, by wsłuchać się w *Requiem* grane przez duchy na połączonych strunach wykutych w marmurze instrumentów, przy subtelnym akompaniamencie śpiewu kosów i posępnego krakania kruków. Po chwili, oszołomiony urodą rzeźb zdobiących groby sławnych muzyków, prawdopodobnie zapragnie pozostać i pozwiedzać, chłonąc wzrokiem zamyślane twarze, posplatane palce, fałdy szat, tajemnicze welony, czarne lzy erozji... Niektóre obrazy na długo pozostaną w jego pamięci.

Zentralfriedhof to bardzo specyficzne miejsce. Zdarza się, że wiedeńczycy przychodzą tu, by – dosłownie – porozmawiać z nieżyjącymi już członkami rodziny. Staruszka głośno dyskutująca ze swym ukochanym bratem jakoś nikogo nie dziwi, gdyż jej zachowanie harmonizuje z mimiką i gestami rzeźb lamentujących wdów, łkających dzieci, klęczących matron czy też melancholijnych młodzieńców. Ona żyje i oni też „żyją”... Każde na swój sposób. Nekropolia zdaje się tętnić różnymi formami życia, choć jest to w zasadzie miejsce przeznaczone dla umarłych.

Il. 1. Rzeźby nagrobne z Zentralfriedhof. Fot. autor

Il. 2. Posąg z Zentralfriedhof. Fot. autor

SPOTKANIE Z WOLFGANGIEM

Płaskorzeźba z realistycznym portretem Mozarta z profilu zdobi pusty grób kompozytora na Zentralfriedhof. Takie symboliczne pochówki fachowo nazywa się kenotafami, od greckiego *kenos* (pusty) i *taphos* (grób). Stając naprzeciwko owej podobizny, uświadamiamy sobie, że wypadałoby odwiedzić artystę w rzeczywistym miejscu jego spoczynku. Sam Wolfgang Amadeus zdaje się zachęcać, byśmy spędzili parę chwil w jego towarzystwie na tajemniczym, zarośniętym przez wybujałą roślinność cmentarzu Świętego Marka (Sankt Marxer Friedhof).

Nie wypada zlekceważyć zaproszenia od samego Mozarta, choć wyprawa na Sankt Marxer Friedhof może stanowić niemałe wyzwanie dla kogoś, kto nie zna dobrze topografii Wiednia... Cmentarz ten jest tymczasem wyjątkowy, już choćby przez sam fakt, iż spoczywają na nim – niestety w niezidentyfikowanym grobie – doczesne szczątki autora *Don Giovanni* oraz *Requiem*. Kompozytora upamiętnia skromny pomnik z zamysłonym aniołkiem, który zdaje się ubolewać nie tyle nad samą śmiercią geniusza, ile nad faktem, że nie da się odnaleźć dokładnego miejsca jego pochówku.

W roku 1784 Mozart wprowadził się do mieszkania w kamienicy przy Domgasse 5 i spędził w nim ostatnie lata swego krótkiego, lecz niezwykle intensywnego żywota. Dziś znajduje się tu tak zwany Dom Mozarta (Mozarthaus), czyli muzeum upamiętniające artystę. Obejrzeć w nim można wiele pamiątek, między innymi faksymile rękopisu *Dies irae* ze słynnego *Requiem* czy też pierwsze wydanie *Don Giovanni*. Prezentowane są również projekty oryginalnych scenografii wykorzystanych przy wystawieniu oper, na przykład *Czarodziejskiego fletu*, z którego pochodzi jedna z najciekawszych, najmroczniejszych, a zarazem najpiękniejszych postaci z dzieł kompozytora, oczywiście oprócz słynnego ducha Komandora z *Don Giovanni* – Królowa Nocy (Die Königin der Nacht).

SANKT MARXER FRIEDHOF

Wspomniany cmentarz Świętego Marka przypomina scenię z XVIII-wiecznej powieści gotyckiej. Natura przenika się tu z dziełami rąk ludzkich, zachłanne chwasty bezczelnie obłapiają popękane płyty nagrobne, z egzaltacją ściskają za szyje lamentujące anioły, a poczciwy bluszcz gęsto porasta rozsypujące się krzyże, tak jakby chciał okryć ich wstyd... Dziwne to miejsce, zdające się funkcjonować niezależnie od szybkiego pulsu wielkiego miasta, pośpiechu turystów spragnionych „zaliczenia” kolejnych obowiązkowych zabytków, zgiełku wytwarzanego przez samochody, metro i kolej... Tutaj zatrzymał się czas. Mozart zaprosił nas na prywatny koncert ciszy, byśmy na chwilę zapomnieli o wszystkim dokoła i, pogrążeni w zadumie, wodzili wzrokiem po bielejących wśród wybujałej roślinności nagrobkach, celebrując owo niezwykle spotkanie.

UPIORNE ROZKOSZE

Zwiedzając ten inny Wiedeń, nie sposób pominąć krypty cesarskiej (Kapuzinergruft). Dla miłośników intensywnych doznań estetycznych jest to prawdziwa uczta duchowa! Bogactwo monumentalnych, bajecznie ozdobionych cynowych trumien onieśmiela, a pogrążone w półmroku podziemi wyszczerzone kościotrupy zdają się nie odrywać oczu (a właściwie oczodołów) od patrzącego. Eksplorując kryptę, odczuwamy niepokój, lecz brniemy dalej, nie mogąc się nasycić upiornym czarem owych niezwykłych dzieł sztuki funeralnej.

Bacznie obserwowani przez ciekawskie czaszki, tajemnicze zjawy w welonach, posępne gryfy oraz majestatyczne lwy, wreszcie trafiamy do centrum podziemnego cmentarzyska, a mianowicie do grobowca Karola VI Habsburga. Sarkofag ten, ozdobiony wspaniałymi, realistycznymi rzeźbami w kształcie ukoronowanych szkieletów można uznać za jeden z najbardziej przerażających obrazów *memento mori*.

Il. 3. Fragment sarkofagu Karola VI Habsburga. Fot. autor

Wyjątkowości dodają mu skąpe oświetlenie oraz zalegająca w krypcie niezmacona cisza. Naprawdę warto pozostać tam nieco dłużej, kiedy wszyscy inni zwiedzający już sobie pójdą.

Kapuzinergruft jednocześnie przeraża, zdumiewa i zachwyca. Pełne przepychu królewskie korony zdobiące czaszki o niekompletnym uzębieniu mają w sobie coś tragicznie groteskowego: symbolizują ułudę władzy, bezcelowość tytulatury i prestiżu, ulotność doczesnych zaszczytów, sławy tudzież dóbr materialnych. Człowiek, nawet wysoko urodzony, jest w końcu tylko garstką prochu, marnością nad marnościami...

Słynnej krypcie cesarskiej, opisanej i obfotografowanej przez wielu, poświęcano nie tylko opracowania stricte naukowe. Stała się ona również tytułową bohaterką powieści, między innymi *Die Kapuzinergruft* Josepha Rotha, opublikowanej po raz pierwszy w 1938 roku⁴, a także *Tod in der Kaisergruft. Ein Wien-Krimi* autorstwa Beate Maxian⁵. Nieprzypadkowo drugi z wymienionych utworów to kryminał – jakież bowiem miejsce lepiej nadaje się na scenię popełnienia morderstwa? Zwłoki wśród przerażających sarkofagów – efekt murowany.

Podobnie jak Paryż oraz Kraków (krypty pod kościołem Świętego Kazimierza), także i Wiedeń ma swoje katakumby (Michaelergruft). Znajdują się one w podziemiach kościoła Świętego Michała. Natrafić tam można między innymi na świetnie zakonserwowane – jak w przypadku postaci zmarłej dziewczynki oraz kilku dżentelmenów w strojach charakterystycznych dla tamtej epoki – mumie z XVIII wieku, stosy kości, a także na specyficzne kompozycje z tychże ułożone. Michaelergruft zawiera również kolekcję dość niezwykłych trumien pokrytych malowidłami utrzymanymi w stylistyce *memento mori*, nieco nieporadnymi pod względem artystycznym, lecz przykuwającymi uwagę na równi z prawdziwymi czaszkami i piszczelami⁶. Prostota owych malunków odzwierciedla uniwersalną prawdę: śmierć czeka na nas wszystkich, bez względu na status społeczny.

Kolejne tego rodzaju cmentarzysko rozciąga się pod katedrą Świętego Szczepana (Domkirche Sankt Stephan). Zwiedzając ową gotycką świątynię i podziwiając jej surowe piękno, łatwo przeoczyć ukryte w pomroce jednej z bocznych naw, zupełnie niepozorne zejście do podziemi. Prowadzi ono do skomplikowanego labiryntu korytarzy, korytarzyków tudzież ślepych uliczek. Oprócz licznych stosów nieuporządkowanych kości ofiar szalejącej w 1735 roku epidemii czarnej śmierci mieści ono – dosłownie – wnętrzności Wiednia, a nawet całego imperium: w 56 urnach spoczywają organy wewnętrzne panujących niegdyś Habsburgów.

⁴ Zob. J. Roth, *Die Kapuzinergruft. Roman*, Bilthoven 1938.

⁵ Zob. B. Maxian, *Tod in der Kaisergruft. Ein Wien-Krimi*, München 2018.

⁶ Dokonałym kompendium wiedzy na temat historii, zawartości oraz stanu zachowania tej krypty jest praca pod redakcją Alexandry Rainer (Hrsg.), *Die Michaeler Gruft in Wien. Retten, was zu retten ist*, Wien 2005.

PIĘKNY TRUP, PIĘKNY POGRZEB

Wyrażenie *Eine schöne Leich*, czyli „piękny trup” (w idiomatycznym znaczeniu: „piękny pogrzeb”), określa osobliwy ideał pogrzebu doskonałego⁷. Ceremonia ta stanowi dla rodowitego wiedeńczyka nie tyle pożegnanie zmarłego, ile wydarzenie zgoła estetyczne: udany pogrzeb jest ucztą dla oka. Wszystko musi być piękne, począwszy od nie-nagannego wyglądu nieboszczyka aż po ozdobne okucia do karawanu oraz inne, nawet najdrobniejsze detale. Jak wszystko w Wiedniu, także kult śmierci cechuje tu spora doza arcyzmu. Śmierć to nie tylko smutna i nieuchronna konieczność: to uroczystość, celebrowana zbiorowo, z pasją i zaangażowaniem... To zwieńczenie sztuki życia.

MAKABRYCZNE MUZEUM

Tuż przy wiedeńskim Zentralfriedhof działa bardzo osobliwe Muzeum Pogrzebu (Bestattungsmuseum), założone w roku 1967 i prowadzone przez Bestattung Wien, jedyne przedsiębiorstwo pogrzebowe działające na terenie miasta. Pomysłodawcą, a zarazem autorem projektu owego nietypowego przybytku mrocznego piękna był antropolog kultury i nauczyciel akademicki dr Wittigo Keller⁸.

W Bestattungsmuseum panuje bardzo specyficzny klimat. Znajdują się w nim typowe dla muzeum oszklone gabloty z eksponatami, lecz można napotkać tu również zakątki przypominające swym charakterem scenografię niszowego filmu lub przedstawienia, pełne subtelności, choć bardzo mrocznego uroku. Przechodząc obok niepokojących postaci manekinów poprzebieranych za grabarzy oraz czarnych sylwet wiktoriańskich wdów, stajemy oko w oko z brązowym odlewem trupiej czaszki oraz maskami pośmiertnymi oddającymi charakterystyczne dla tężejących tkanek wyostrenie rysów zmarłych.

W muzeum obejrzyć można także wyeksponowany w centralnym miejscu autentyczny karawan, różnokolorowe, ozdobne urny, miniatutki pojazdów używanych przez Bestattung Wien, uroczą makietę cmentarza, elementy garderoby funeralnej, krucyfiksy, klepsydry, artystyczne księgi kondolencyjne, a także trumnę wielokrotnego użytku o wdzięcznym imieniu Josephine, nazwaną tak od imienia cesarza Józefa II – autora niesławnej „reformy józefińskiej” mającej na celu ograniczenie zbytku przy pogrzebach⁹.

⁷ Zob. N. P a r s o n s, *Vienna. A Cultural History*, Oxford 2009, s.73.

⁸ Więcej o muzeum oraz jego pomysłodawcy zob.: U. T r a u b, *Wiener Bestattungsmuseum. Auf Leben und Tod*, [online] <https://www.aerzteblatt.de/archiv/122725/Wiener-Bestattungsmuseum-Auf-Leben-und-Tod> [dostęp: 12.01.2020].

⁹ Zob. J. C a l i - M a d e l l, *Mansions of the Mind. Vienna and the Spatial Uncanny*, [w:] *Writing Urban Space. Exploring the Relationship Between Imaginative Writing and the Built Environment*, eds L.M. B e l l, G. G o o d w i n, Winchester–Washington 2012, s. 36.

„GOTYCKA” CESARZOWA

Mrok oraz specyficzna melancholia dyskretnie snują się po całym Wiedniu i wyczuć je można prawie w każdym zakątku, w każdym zabytku, na przykład w pałacu Hofburg, gdzie znajduje się muzeum poświęcone cesarzowej Sissi. Zgromadzono tu pamiątki z różnych okresów życia małżonki Franciszka Józefa I. Ekspozycje podzielono na dwie grupy, skrajnie się od siebie różniące. Pierwsza, utrzymana w jasnej, radosnej tonacji kolorystycznej, dotyczy wczesnego okresu życia Elżbiety Bawarskiej, druga natomiast – późniejszego, kiedy po tragicznej śmierci ukochanego syna, księcia Rudolfa Sissi przywdziała dożywotnią żałobę. Tonący w ciemnych barwach wystrój tej części muzeum odzwierciedla drastyczną zmianę w charakterze, stylu bycia oraz upodobaniach dotkniętej osobistym nieszczęściem monarchini. Umieszczony w specjalnej małej salce posępny manekin prezentujący uszytą z czarnych koronek kreację Sissi napawa grozą, przypominając trochę postaci duchów z wiktoriańskich horrorów.

W muzeum zobaczyć można też gipsowy odlew maski pośmiertnej Elżbiety, jej najpiękniejsze kreacje, portrety z różnych okresów życia, przedmioty osobiste, imitację pociągowego wagonu z epoki, a także fotografię sukni, którą cesarzowa miała na sobie w chwili swej tragicznej śmierci – ze śladem po zaostrzonym pilniku użytym przez zamachowca. Sekcję poświęconą schyłkowi życia władczyni można określić, analogicznie do Muzeum Pogrzebu, jako muzeum żałoby.

Il. 4. Maska pośmiertna cesarzowej Sissi z muzeum w pałacu Hofburg. Fot. autor

MROKI LUDZKIEJ PSYCHE

Odwiedzając Wiedeń, nie sposób pominąć domu Sigmunda Freuda, pełnego pamiętek po uczonym, między innymi pierwszych wydań jego prac, wycinków z gazet oraz... właśnie, tego „czegoś”. W mieszkaniu przy Berggasse 19, gdzie obecnie znajduje się poświęcone mu muzeum, słynny psychiatra przyjmował i z różnym skutkiem leczył pacjentów, tutaj także napisał swe najślawniejsze rozprawy. Miejsce to ma specyficzny klimat, który dopełnia obecność używanego przez naukowca lustra oraz symbolicznej już teraz kolekcji starożytności egipskich.

Stolica Austrii kryje w sobie jeszcze jedną upiorną tajemnicę – Narrenturm, czyli Wieżę Wariatów, z początku znaną pod nazwą Irrenturm. Jest to pięciopiętrowa rotunda stojąca przy Spitalgasse 2, wzniesiona w roku 1784 z inicjatywy cesarza Józefa II, tego samego, który wprowadził do obiegu kontrowersyjną trumnę wielokrotnego użytku. W owej wieży zamykano chorych psychicznie, ale także podupadłych finansowo czy też zwyczajnie nie lubianych przez cesarza ludzi, skądinąd zupełnie zdrowych na umyśle.

DWIE TWARZE KLIMTA

Kolejne spośród miejsc specyficznych, idealnych dla miłośników tego innego, nieoczywistego oblicza Wiednia, to galeria Albertina, założona przez księcia Alberta Sasko-Cieszyńskiego, zięcia cesarzowej Marii Teresy¹⁰. Obejrzeć tu można dzieła jednego z najoryginalniejszych malarzy XX wieku, przedstawiciela realizmu magicznego, Franza Sedlacka (między innymi słynną *Pieśń o zmierzchu* z 1931 roku), rachityczne dziewczęce akty uwiecznione przez Eгона Schielego, a nawet (wiszące nieopodal) portrety *post mortem*. Znajdują się tu także upiorne *Nimfy wodne* Gustava Klimta (1899), które tak jak *Śmierć i życie* (1915) utrzymane są w mroczniejszej stylistyce. Podobne w charakterze malowidła pędzla tego artysty zdobią Budynek Secesji (Secessionsgebäude). Kojarzony powszechnie z radosnym, ociekającym złotem *Pocałunkiem* słynny malarz ma bowiem w swym dorobku również obrazy budzące niepokój, grozę, a nawet odrazę¹¹.

Można powiedzieć, że stolica Austrii jest właśnie trochę jak Gustav Klimt: zarówno promienna, jak też przerażająca; jasna i ciemna, niejednoznaczna, choć – paradoksalnie – estetycznie bardzo spójna. Oswojona śmierć uśmiecha się tu do nas szeroko na

¹⁰ Zob. T.P. Campbell, *Director's Foreword*, [w:] W. Koeppe, *Vienna circa 1780. An Imperial Silver Service Rediscovered*, New York 2010, s. vii.

¹¹ Zob. D. Cavallo, *Gustav Klimt. A Critical Reappraisal*, Jefferson 2018, s. 45, zob. także: J. Rogoyska, P. Bader, *Gustav Klimt*, New York 2012, s. 155.

każdym kroku: z wystaw antykwariatów, ze ścian muzeów, z kościelnych murów, ze starych nagrobków... Pobrzmiwa w rozmowach i żartach, otula miasto swymi czarnymi skrzydłami... Trzeba to tylko poczuć i dać się ukołysać.

Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka Austriacka w Krakowie
Forum Kultury Austriackiej w Warszawie

zapraszają na wystawę
WIEN, POST MORTEM

Hol Biblioteki Jagiellońskiej
21.10 - 11.11.2019

21.10.2019, o godz. 12.00
w sali konferencyjnej BJ
(wejście od ul. Oleandry)
uroczyste otwarcie wystawy
połączone z prelekcją
Pani dr hab. Joanny Pyplacz

*Post mortem est omnis
voluptas – na przyjemności
czas przyjdzie po śmierci*

Opracowanie merytoryczne wystawy i zdjęcia
dr hab. Joanna Pyplacz

Opracowanie merytoryczne wystawy
Katarzyna Starzycka

Projekt plansz - Mariusz Paluch
Projekt plakatu i zakładki - Michał Worgacz

austriackie forum kultury ^{www} Biblioteka Austriacka Kraków

Il. 5. Plakat do wystawy *Wien, post mortem* (zbiory Biblioteki Jagiellońskiej)

BIBLIOGRAFIA

Cali-Madell J., *Mansions of the Mind. Vienna and the Spatial Uncanny*, [w:] *Writing Urban Space. Exploring the Relationship Between Imaginative Writing and the Built Environment*, eds L.M. Bell, G. Goodwin, Winchester–Washington 2012, s. 29–39.

- Campbell T.P., *Director's Foreword*, [w:] W. Koeppel, *Vienna circa 1780. An Imperial Silver Service Rediscovered*, New York 2010, s. vii.
- Cavallaro, D., *Gustav Klimt. A Critical Reappraisal*, Jefferson 2018.
- Maxian B., *Tod in der Kaisergruft. Ein Wien-Krimi*, München 2018.
- Die Michaeler Gruft in Wien. Retten, was zu retten ist*, Hrsg. A. Rainer, Wien 2005.
- Parsons, N., *Vienna. A Cultural History*, Oxford 2009.
- Rogoyska, J., Bade P., *Gustav Klimt*, New York 2012, s. 155.
- Roth J., *Die Kapuzinergruft. Roman*, Balthoven 1938.
- Traub U., *Wiener Bestattungsmuseum. Auf Leben und Tod*, [online] <https://www.aerzteblatt.de/archiv/122725/Wiener-Bestattungsmuseum-Auf-Leben-und-Tod> [dostęp: 12.01.2020].
- Wien Ist Tot*, by Vienna Decay, [online] <https://viennadecay.bandcamp.com/album/wien-ist-tot> [dostęp: 17.01.2020].
- Wien, post mortem, [online] https://bj.uj.edu.pl/dzialalnosc/kulturalna/wystawy/-/journal_content/56_INSTANCE_wyaB7mgtwF1z/4148353/143756862 [dostęp: 17.01.2020].
- Wystawa: *Wien post mortem – czyli o śmierci w Wiedniu*, [online] <https://austria.org.pl/wydarzenia/wien-post-mortem-czyli-o-smierci-w-wiedniu> [dostęp: 12.01.2020].

STRESZCZENIE

Niniejszy krótki artykuł stanowi podsumowanie wystawy zatytułowanej *Wien, post mortem*, którą zorganizowałam we współpracy z Katarzyną Starzycką i która odbyła się w Bibliotece Jagiellońskiej w dniach 21 października–11 listopada 2019 roku. Miała ona na celu ukazanie Wiednia z nieco innej perspektywy, jako stolicy europejskiej kultury sepulkralnej oraz kołyski mrocznej estetyki.

SŁOWA KLUCZOWE:

Wiedeń, wystawa, śmierć, pogrzeb, mroczna estetyka, kultura sepulkralna, żałoba

POST MORTEM EST... OMNIS VOLUPTAS, OR DEATH VIENNESE STYLE

SUMMARY

This short article sums up the exhibition entitled *Wien, Post Mortem*, which I prepared together with Katarzyna Starzycka and which took place at the Jagiellonian Library, from 21st October to 11th November 2019. The exhibition aimed to show Vienna from a slightly different perspective as the capital of European sepulchral culture and the cradle of dark aesthetics.

KEYWORDS:

Vienna, exhibition, death, funeral, dark aesthetics, sepulchral culture, mourning

WERONIKA MADRYAS-SZYBA
Uniwersytet Wrocławski, Instytut Psychologii
 <https://orcid.org/0000-0001-5478-0055>

DOI: 10.26106/g3h1-2b89

BAŚNIOTERAPIA JAKO NARZĘDZIE WSPIERAJĄCE DWUJĘZYCZNOŚĆ DZIECI POLONIJNYCH WE WŁOSZECH

W niniejszym artykule przedstawiono wykorzystanie baśnioterapii, w szerszym rozumieniu definiowanej jako biblioterapia, w zwiększaniu kompetencji komunikacyjnych dzieci polonijnych we Włoszech oraz dążeniu do ich dwujęzyczności. W wąskim ujęciu baśnioterapia stanowi część biblioterapii, która z kolei jest fragmentem arteterapii. Ten ostatni termin zdefiniowany został przez Witę Szulc, współzałożycielkę Stowarzyszenia Arteterapeutów Polskich Kajros oraz prezesa honorowego tej organizacji. Jak określiła badaczka:

Arteterapia jest działalnością ukierunkowaną na człowieka i jego środowisko, mającą na celu przywrócenie, poprawę lub utrzymanie zdrowia i dobrej jakości życia, prowadzoną przez osoby o odpowiednich kwalifikacjach, której specyfika polega na tym, że do realizacji tego celu wykorzystuje sztukę, w różnych jej formach, traktowaną jako narzędzie terapeutyczne oraz związek terapeutyczny zachodzący między prowadzącym terapię a jego podopiecznym¹.

Jeśli chodzi o sam termin „biblioterapia”, w literaturze przedmiotu cytuje się najczęściej definicję, którą opracowała Rhea Joyce Rubin. Według badaczki jest to:

program aktywności oparty na interaktywnych procesach zastosowania drukowanych i niedrukowanych materiałów, zarówno wyobrażeniowych, jak i informacyjnych, ułatwiających przy pomocy bibliotekarza lub innego profesjonalisty osiągnięcie wglądu w normalny rozwój lub dokonywanie zmian w emocjonalnie zaburzonej zachowaniu².

¹ Kajros. Stowarzyszenie Arteterapeutów Polskich, [online] www.kajros.pl [dostęp: 12.03.2017].

² *Bibliotherapy sourcebook*, ed. R.J. Rubin, London 1978, s. XI, cyt. za: I. Borecka, *Biblioterapia w szkole. Poradnik dla bibliotekarzy*, Legnica 1998, s. 7.

Wskazuje się różne cele biblioterapeutyczne, między innymi: identyfikację, projekcję, *katharsis* i wgląd. Identyfikacja umożliwia uczestnikom biblioterapii zastępcze przeżycie, zachodzące przez możliwość mówienia o swoich uczuciach za pośrednictwem mówienia o bohaterze literackim. Projekcja polega na badaniu przesłania, intencji autora w odniesieniu do życia i doświadczenia odbiorcy. *Katharsis* pozwala na odreagowanie napięcia i zdaje się najistotniejszym elementem skutecznego procesu biblioterapeutycznego. Natomiast wgląd rozumiany jest jako doznanie samopoznania podczas terapii³.

Przyjąć można, iż kluczową funkcję w arteterapii pełni relacja terapeutyczna, zachodząca w wyniku konfrontacji pacjenta z szeroko pojmowanym dziełem. Natomiast koordynatorem każdego rodzaju arteterapii i przewodnikiem w procesie twórczo-leczniczym (uzdrawiającym) jest terapeuta. W biblioterapii zaś, a zatem także baśnioterapii, relację tę poszerzyć można o bohatera literackiego. W takim rozumieniu ostatecznie w baśnioterapii udział biorą: uczestnik zajęć, baśnioterapeuta, bohater literacki, tekst i ilustracje tworzące spójne dzieło. I to właśnie posłużenie się wprowadzonym do tak zwanego porostowego modelu baśnioterapeutycznego⁴ bohaterem literackim, przez identyfikację i projekcję, umożliwia zarówno *katharsis*, jak i wgląd w samego siebie.

POROSTOWY MODEL ZARZĄDZANIA INFORMACJĄ JAKO PIERWSZY OBRAZ KOMUNIKACJI HIPERTEKSTOWEJ

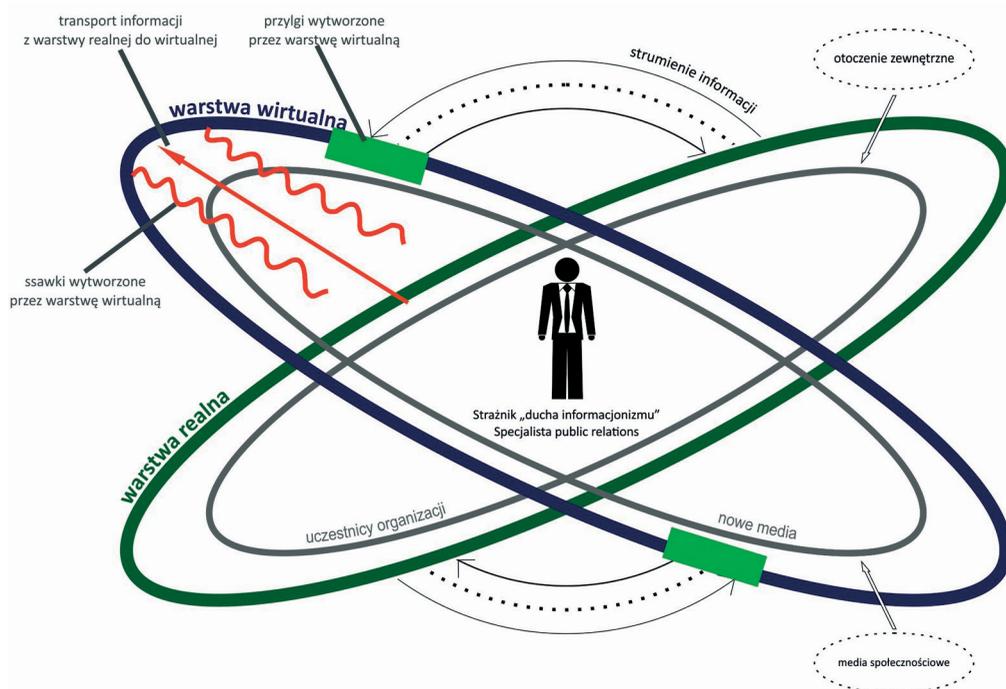
Teoretycznym fundamentem dla wspomnianego wyżej porostowego modelu baśnioterapeutycznego jest tak zwany porostowy model zarządzania informacją (inaczej: porostowy model public relations), który można uznać jednocześnie za pierwszy metaforyczny obraz komunikacji hipertekstowej. Inspiracją dla analizy porostu w kontekście public relations stała się lektura książki Wiesława Fałtynowicza pod tytułem *Porosty w lasach. Przewodnik terenowy dla leśników i taksatorów*⁵. Zauważono, że anatomia porostów jest podobna do budowy hipertekstualnego modelu public relations. Zaprezentowany na rysunku 1 model ukazuje połączenie tych dwóch perspektyw badawczych⁶.

³ A. D o l n a, *Biblioterapia a czytelnictwo*, [online] www.edukacja.edux.pl/p-4687-biblioterapia-a-czytelnictwo.php [dostęp: 11.03.2017].

⁴ Model hipertekstualnej komunikacji utworzony w nawiązaniu do porostowego modelu zarządzania informacją. Obydwa schematy zostały objaśnione i omówione szerzej w dalszej części artykułu.

⁵ W. F a ł t y n o w i c z, *Porosty w lasach. Przewodnik terenowy dla leśników i taksatorów*, Warszawa 2012.

⁶ Hipertekstualny model zarządzania informacją (public relations) we współczesnej, sieciowej, otwartej i hipertekstowej organizacji został szczegółowo omówiony w rozdziale czwartym monografii mojego autorstwa: W. M a d r y a s, *Hipertekstualny model public relations we współczesnej organizacji*, Toruń 2016, s. 172–176.

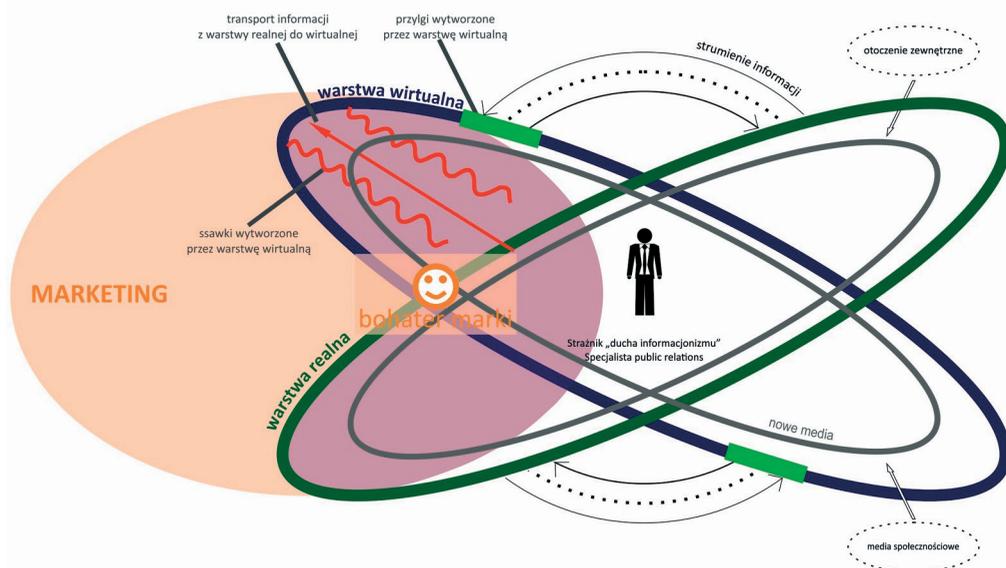
Rys. 1. Porostowy, hipertekstualny model zarządzania informacją (public relations) w organizacji sieciowej – schemat przestrzenny opracowany na podstawie metafory porostu. Pojedynczy splot – pojedyncze działania public relations. Źródło: opracowanie własne

Zaznaczone kolorem czerwonym i zielonym ssawki i przylgi (charakterystyczne dla porostu) podkreślają dominację warstwy wirtualnej w procesach komunikacyjnych dotyczących struktur sieciowych, w tym również przedsiębiorstw sieciowych.

Fałtynowicz podkreśla, że „porosty są organizmami złożonymi z co najmniej dwóch komponentów; zawsze jednak w ich plechach obecny jest cudzożywny grzyb i samożywny glon”⁷. To właśnie odrębne właściwości, niepodobne do rodzicielskich, pozwalają porównać ów nowy biologiczny byt, jakim jest porost, do nowego korporacyjnego bytu, jaki stanowi hipertekstualny model public relations. Również organizacyjni rodzice, czyli realna i wirtualna warstwa komunikacji, dają początek odmiennemu komunikacyjnemu bytowi, który z łatwością adaptuje się do sieciowej hipertekstualnej rzeczywistości. Już zasadnicza cecha, czyli hipertekstualność, czyni ów model charakterologicznie odrębnym od poprzednich, wcześniejszych modeli, a wręcz zupełnie suwerennym⁸.

⁷ W. Fałtynowicz, *Natura porostów – porosty w naturze*, [w:] *Przyroda, ekologia, kultura*, red. E. Dobierzevska-Mozzrymas, A. Jezierski, Wrocław 2012, s. 159–167, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3400. *Seminaria Interdyscyplinarne – Studium Generale Universitatis Wratislaviensis im. Profesora Jana Mozzrymasa*, t. 16.

⁸ W. Madryas, *Hipertekstualny model...*, s. 186–188.

Rys. 2. Porostowy model public relations z udziałem bohatera marki. Źródło: opracowanie własne

Zaprezentowany na rysunku 2 model skoncentrowany na wymiarze przyrodniczym (perspektywie naturalistycznej nawiązującej do organicyzmu i bioniki) poszerzyć można o wymiar kulturowy (perspektywę konstruktywizmu społecznego bazującą na związku wiedzy i widzenia). Oznacza to, że świadomość cech środowiska naturalnego pozwala nadal nadawać kulturowo zapośredniczone znaczenia obserwowanym obiektom. Przenikanie się dwóch ideologicznie odrębnych obszarów przedstawiono na rysunku 10 w monografii mojego autorstwa pod tytułem *Hipertekstualny model public relations we współczesnej organizacji* (s. 193). Tym samym pokazano, że kontekst przyrodniczy nie wyklucza rozumienia reprezentowanego przez zwolenników konstruktywizmu społecznego. I to właśnie uwzględnienie dwóch wymiarów pozwala specjalście do spraw public relations na efektywne zarządzanie informacją, w którym rozważa się różne sposoby widzenia rzeczy i różne percepcje rzeczywistości. To zaś oznacza, że współistnienie obu warstw powoduje wielowarstwowe, złożone postrzeganie organizacyjnej rzeczywistości i może przynieść wymierne PR-owskie korzyści dla szeroko rozumianej komunikacji⁹.

Wprowadzenie bohatera marki do porostowego, hipertekstualnego modelu zarządzania informacją pozwala poszerzyć analizę działalności public relations o kontekst marketingowy. Takie rozwiązanie bywa szczególnie istotne dla organizacji, w których wzniesiono komunikacyjny mur między marketingiem a public relations. Bohater marki może odegrać ważną rolę w przekształceniu owego muru w most. Odpowiednio zaprojektowana maskotka jest dobrym duchem organizacji, gdyż staje się łącznikiem zarówno pomiędzy marketingiem i public relations, jak i warstwami komunikacji – wirtualną

⁹ Tamże, s. 192–194.

i realną. To zaś oznacza, że bohater marki może stanowić ważne wsparcie dla specjalisty do spraw public relations, w szczególności w działaniach adresowanych do publiczności zewnętrznych, przykładowo: flash mobach, konferencjach prasowych, drzwiach otwartych czy sponsoringu, a także łagodzić sytuacje będące załączkiem kryzysu, a w efekcie komunikacyjnej klęski.

Ostatecznie przyjęto, że specjalista do spraw public relations w porostowym modelu zarządzania informacją z udziałem bohatera marki odpowiada za przyłgi scalające obie warstwy. Bohater marki zaś reguluje funkcjonowanie ssawek tak, by pobierać odpowiednie ilości sprawdzonych informacji, a jednocześnie unikać zbyt silnej dominacji którejs z warstw.

Zachowanie równowagi komunikacyjnej w obu warstwach stanowi trudne zadanie dla specjalisty zarządzania informacją. Bohater marki z większą łatwością o nie dba, ponieważ może przebywać w kilku miejscach jednocześnie. Oznacza to, że kiedy w warstwie realnej pojawia się jako rzeczywista maskotka, to w tym samym czasie w warstwie wirtualnej może być aktywny jako animowana postać¹⁰.

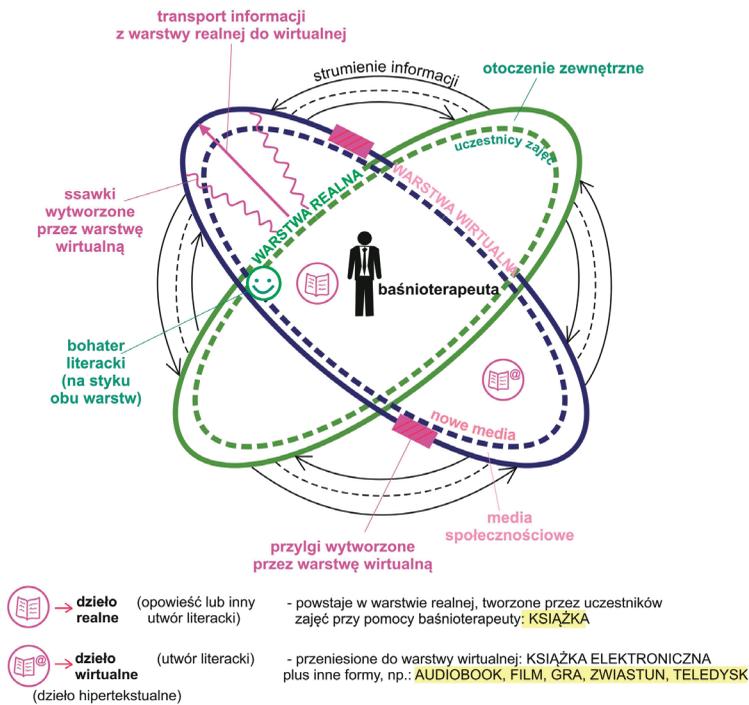
Reasumując, wprowadzenie bohatera marki do porostowego modelu zarządzania informacją ma wspomóc likwidację komunikacyjnych barier w organizacji hipertekstowej, z którymi tak często borykają się specjaliści do spraw public relations, i ostatecznie doprowadzić do wielowarstwowej integracji opierającej się na dialogu. Dokonuje się to w dużej mierze przez nierealność tej postaci, czyniącą ją podobną do bohatera literackiego, zajmującego istotne miejsce w porostowym modelu baśnioterapeutycznym – kolejnym modelu hipertekstualnej komunikacji.

POROSTOWY MODEL BAŚNIOTERAPEUTYCZNY

W porostowym modelu baśnioterapeutycznym, który można uznać za pochodną – literackie dziecko – modelu biblioterapeutycznego¹¹, funkcję specjalisty do spraw public relations pełni baśnioterapeuta bądź w szerszym ujęciu biblioterapeuta. To on stanowi centrum zaprezentowanego na rysunku 3 schematu, ponieważ zarządza strumieniami informacji i zazwyczaj także inicjuje proces komunikacji przez lekturę, opowiadanie, pomysł na historię, czyli działania mające stanowić wstęp do dialogu z uczestnikami zajęć lub wspólnego procesu twórczego.

¹⁰ Tamże, s. 191.

¹¹ Porostowy model biblioterapeutyczny jest najszerszym ujęciem dla hipertekstualnych modeli terapii przez literaturę, w tym również porostowego modelu baśnioterapeutycznego. Podkreślić należy, że wszystkie rodzaje wielowarstwowych modeli terapii przez różne typy aktywności twórczej (przykładowo: biblioterapię, muzykoterapię, wykorzystanie form plastycznych, teatralnych itd.) są pochodnymi porostowego modelu szeroko rozumianej terapii przez sztukę (arteterapii), będącego najbardziej ogólnym modelem w omawianej klasyfikacji.

Rys. 3. Porostowy model baśnioterapeutyczny. Źródło: opracowanie własne

Kształujący się w warstwie realnej dyskurs może rozwijać się dwutorowo, czyli również w warstwie wirtualnej. Dlatego też baśnioterapeuta odpowiada za przyłgi scalające obie warstwy. Przemysłenie ich współdziałania, a także określenie zasad, punktów i intensywności łączenia się pozwala bowiem zadbać o odpowiednią, w kontekście komunikacyjnym, współpracę obu płaszczyzn. Baśnioterapeuta przez cały czas czuwa nad obiegiem informacji, co jest szczególnie ważne, gdy uczestnicy baśnioterapii pracują nad tekstem – współtworzą nową baśń, opowieść czy nowelę. W tym przypadku dyskretne zarządzanie hipertekstualną komunikacją pomaga opracować spójny utwór.

Włączenie do modelu bohatera literackiego wspomaga sprawniejsze zarządzanie strumieniami informacji. Podkreślić trzeba, że zaproponowane dla niego w modelu miejsce jest nieprzypadkowe, a wręcz komunikacyjnie zasadne. Bohater literacki, podobnie jak bohater marki w porostowym modelu zarządzania informacją, umiejscowiony został na styku obu warstw. Jego nierealność pozwala mu bowiem na przebywanie w obu z nich jednocześnie. I to właśnie ta niezwykła aktywność wspomaga regulację funkcjonowania ssawek tak, by pobierały właściwe ilości sprawdzonych informacji. Jednocześnie bohater literacki, przez dyskretne uczestnictwo w wirtualnej i rzeczywistej przestrzeni, zapobiega zbyt silnej dominacji którejś z warstw, prowadzącej zazwyczaj do komunikacyjnego konfliktu.

Ważnym elementem modelu jest dzieło, w którego przypadku hipertekstualność może przybrać dwie postaci. Po pierwsze, w sytuacji, gdy efektem baśnioterapii będzie książka, to sposób jej rozpowszechniania zazwyczaj ma hipertekstualny charakter.

Oznacza to, iż wieńczące cykl zajęć dzieło może być popularyzowane zarówno przez media tradycyjne, jak i wirtualne. Po drugie, sama postać dzieła bywa hipertekstualna. Stworzony utwór może przybrać klasyczną, książkową formę, właściwą dla warstwy realnej, a jednocześnie formę elektroniczną (przykładowo audiobook lub film), wpisującą się w przestrzeń wirtualną.

Reasumując, wielowarstwowość dotyczy zarówno baśnioterapeuty, jak i bohatera literackiego, a także publiczności przynależącej do obu warstw oraz dzieła.

AUTOR MODELOWY I CZYTELNIK MODELOWY W POROSTOWYM MODELU BAŚNIOTERAPEUTYCZNYM

W porostowym modelu baśnioterapeutycznym baśnioterapeuta odgrywa rolę autora modelowego. Ten zaś to

głos, który przemawia do nas z miłością (czasem apodyktycznie, czasem podstępnie), który chce, abyśmy mu towarzyszyli. Głos ten ujawnia się jako strategia narracyjna, jako zbiór instrukcji, które poznajemy stopniowo i do których musimy się dostosować, kiedy postanawiamy zostać czytelnikami modelowymi¹².

Otóż baśnioterapeuta jest przewodnikiem w toczącej się narracji. Inicjuje proces twórczy, a w dalszej części baśnioterapii go koordynuje. W takim rozumieniu odpowiada za tworzenie zarówno strategii narracyjnej, jak i instrukcji do dalszego działania. Sugeruje strukturę utworu i czuwa nad kształtowaniem się spójnej całości. Poza tym opracowuje program zajęć. Program ów jest adresowany przede wszystkim do uczestników zajęć, ale może być rozpowszechniony i realizowany (w całości lub w pewnym zakresie) również w warstwie wirtualnej przez użytkowników sieci, w tym mediów społecznościowych. I to właśnie szeroko rozumiana obecność w sieci czyni także plan zajęć z baśnioterapii hipertekstualnym.

Interesującą grupę w kontekście wielowarstwowości stanowią członkowie zajęć tworzący warstwę realną. Z jednej strony są czytelnikami modelowymi, z drugiej zaś stają się autorami modelowymi, czyli współtwórcami powstającego dzieła¹³. Oznacza to, że ich rola ma złożony, hipertekstualny, dwuwarstwowy charakter. W sytuacji, gdy utwór stworzony podczas baśnioterapii zostanie rozpowszechniony w mediach, użytkownicy mediów tradycyjnych i nowych mediów (w szczególności społecznościowych) są czytelnikami modelowymi.

Także obecnego na styku warstw bohatera literackiego cechuje, wpisana w jego naturę, hipertekstualność. Jedyne on potrafi równocześnie przebywać w obu warstwach, co czyni go prawą ręką baśnioterapeuty i poważnym wsparciem w procesie twórczym i dydaktycznym. To właśnie bohater literacki może mieć na tyle dużą siłę perswazji, by

¹² U. E c o, *Sześć przechadzek po lesie fikcji*, tłum. J. J a r n i e w i c z, Kraków 1996, s. 21.

¹³ W hipertekstualnym modelu zarządzania informacją (public relations) jednoczesną funkcję autora modelowego i czytelnika modelowego pełnią dziennikarze. W. M a d r y a s, *Hipertekstualny model...*, s. 101.

stać się drugim, obok baśnioterapeuty, autorem modelowym. Przez swoją obecność, osobowość i narrację kształtuje wirtualny dialog, co oznacza, że buduje komunikację z wirtualnymi użytkownikami modelowymi.

Zaprezentowany w teoretycznej części artykułu model ma uniwersalny charakter. To sprawia, iż zastosowanie go w analizowanym projekcie wymaga węższej analizy, skoncentrowanej na konkretnym wydarzeniu.

STUDIUM PRZYPADKU

Mój pierwszy dwujęzyczny zbiór baśni zatytułowany *Baśnie srebrzystego księżycy. Le fiabe della luna argentata* został wydany w 2015 roku przez Wydawnictwo DANA Danuty Wojtaszczyk¹⁴. Książka była sprzedawana w księgarniach w Rzymie oraz za pośrednictwem strony internetowej wydawnictwa. Wywiad ze mną na temat publikacji ukazał się 4 grudnia 2014 roku w czasopiśmie „Nasz Świat”¹⁵. Przeprowadziła go Danuta

Rys. 4. Pierwsza strona okładki. Źródło: archiwum autorki

¹⁴ T a ż, *Baśnie srebrzystego księżycy. Le fiabe della luna argentata*, tłum. I. B a n c h i g, il. A. K u - m u d a, Gdynia 2015.

¹⁵ T a ż, *Wywiad z Weroniką Madryas, autorką baśni „Le fiabe della luna argentata”*, rozm. przepr. D. W o j t a s z c z y k, [online] naszswiat.it/polacy-we-wloszech/weronika-madryas-autorka-basni-le-fiabe-della-luna-argentata/ [dostęp: 1.02.2020].

Wojtaszczyk, będąca członkiem redakcji pisma; promowała ona także wszystkie moje późniejsze działania we Włoszech.

Opublikowana wówczas baśń *Drzewo i ptak* została przedstawiona podczas Book-City Milano w listopadzie 2017 roku w Narodowym Muzeum Nauki i Technologii im. Leonarda da Vinci w Mediolanie w ramach spotkania „Le Strade della Fiaba Europea”¹⁶. Udział w tym wydarzeniu zaowocował nowymi kontaktami ze środowiskiem polonijnym we Włoszech.

W czerwcu 2018 roku na Sycylii w Palermo w Villa Niscemi (Sala delle Carrozze) odbyło się spotkanie literackie dotyczące mojego drugiego dwujęzycznego zbioru baśni zatytułowanego *Baśnie złocistych gwiazd. Le fiabe delle stelle dorate*, wydanego w tym samym roku w Palermo przez oficynę People & Humanities¹⁷. Wzięli w nim udział: Davide Farina, konsul honorowy Rzeczypospolitej Polskiej w Palermo, Giovanna Marano, radna do spraw szkolnictwa w Palermo, Mauro Buscemi, dyrektor wydawnictwa People & Humanities, Beata Kowalczyk, prezes stowarzyszenia włosko-polskiego Europa Condivisa – Wspólna Europa, dzieci uczęszczające na zajęcia do Sobotniej Szkoły Kultury i Języka Polskiego w Palermo, powstałej przy stowarzyszeniu Europa Condivisa – Wspólna Europa, uczniowie Convitto Nazionale „Giovanni Falcone”, szkoły państwowej „S.S. Tomaselli” oraz kompleksu szkolnego Umberto Giordano¹⁸. To właśnie uczniowie z wymienionych placówek wykonali ilustracje do książki. Inicjatywa została zorganizowana przez stowarzyszenie Europa Condivisa – Wspólna Europa we współpracy z Konsulatem Honorowym Rzeczypospolitej Polskiej w Palermo, pod patronatem Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Rzymie i Comune di Palermo.

Podczas spotkania odczytałam list do dzieci i pozostałych uczestników wydarzenia, podpisałam książki oraz wzięłam udział w debacie dotyczącej szeroko rozumianych komunikacyjnych i kulturowych korzyści wynikających z dwujęzyczności dzieci polonijnych. Dwujęzyczność umożliwia lub ułatwia komunikację z członkami polskich rodzin w Polsce oraz Polakami we Włoszech, kształtuje i umacnia tożsamość narodową oraz wspiera działalność środowiska polonijnego we Włoszech. W większości przypadków polonijne dzieci, które wzięły udział w projekcie, pochodziły z rodzin polsko-włoskich i miały mamę Polkę. I chociaż to mamy zabiegały o znajomość języka polskiego, to widoczne było silne poparcie ze strony włoskich rodzin dla dwujęzyczności. Świadczyć o tym mogą liczna obecność Włochów na spotkaniu oraz ich zaangażowanie w organizację i realizację omawianego wydarzenia.

¹⁶ Prezentacja polskiej bajki na BookCity w Mediolanie, [online] <https://www.polacywewloszech.com/2017/11/13/prezenta-polskiej-bajki-bookcity-w-mediolanie/> [dostęp: 1.02.2020]; Le Strade della Fiaba Europea, [online] www.facebook.com/events/290449818115533 [dostęp: 1.02.2020].

¹⁷ W. M a d r y a s, *Baśnie złocistych gwiazd. Le fiabe delle stelle dorate*, tłum. I. B a n c h i g, B. B u - j a l s k a, Palermo 2018.

¹⁸ Baśnie Weroniki [oficjalna strona autorska], [online] <https://www.weronikamadryasbooks.com/wydawnictwo> [dostęp: 1.02.2020]; W. M a d r y a s, *Baśnie Złocistych Gwiazd_Warsztaty literackie polsko włoskie*, film zamieszczony w serwisie YouTube, [online] https://www.youtube.com/watch?v=HNETnEZ_xWU [dostęp: 1.02.2020].

Czas spędzony z dziećmi w czerwcu 2018 roku zaowocował kolejnym projektem. Otóż w maju 2019 roku przeprowadziłam warsztaty literackie w kilku szkołach polonijnych oraz włoskich w Palermo, Salerno oraz Lago Patria¹⁹. Podczas zajęć dzieci realizowały prace plastyczne i teatralne nawiązujące do *Baśni złocistych gwiazd*. Aktywność i zaangażowanie uczestników warsztatów pozwoliły spełnić założone wcześniej cele baśnioterapeutyczne, do jakich należały zwiększenie kompetencji komunikacyjnych obu grup językowych oraz przełamanie lęku dzieci polonijnych przed wypowiedaniem się w języku polskim. Wspólna interpretacja baśni rozwinęła także u nich kompetencje literackie i twórcze oraz dała możliwość wykonania prac plastycznych i teatralnych.

Podkreślić należy, że niektórzy nauczyciele wraz z uczniami bardzo starannie przygotowali się do warsztatów – w kilku odwiedzanych placówkach książka została wcześniej przez nich przeczytana i wspólnie omówiona, w szkole podstawowej w Lago Patria włoskie dzieci stworzyły wspaniałą teatrzyk kukiełkowy, natomiast w Palermo uczniowie włoscy i polscy wspólnie zbudowali zaczarowane drzewo mieszkalne, a także opracowali bardzo precyzyjną i pomysłową makietę dziupli skrzata leśnego.

PROGRAM WARSZTATÓW LITERACKICH PROMUJĄCYCH DWUJĘZYCZNE,
WŁOSKO-POLSKIE WYDANIE *BAŚNI ZŁOCISTYCH GWIAZD*

Program został zaakceptowany przez Wydział Konsularny Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Rzymie i zrealizowany podczas spotkań. Jego głównym celem było uświadomienie dzieciom rodzin polsko-włoskich, jak ważna jest znajomość obu języków, a także rozbudzenie w uczestnikach zamiłowania do lektury i pokazanie, że czytanie, nawet w erze nowych mediów, może nieść radość i być inspiracją dla innych działań. Kolejnym, równie istotnym zadaniem warsztatów było promowanie zarówno języka polskiego, jak i polskiej literatury dziecięcej za granicą i w środowisku lokalnym, w tym przypadku pośród dzieci włoskich. Dwujęzyczna postać książeczki dała równe szanse na dotarcie do czytelników obu narodowości, a wspierające promocję warsztaty miały wspomagać integrację obu kultur.

Przedstawione założenia programu stanowiły bazę teoretyczną projektu oraz podstawę do określenia budżetu przedsięwzięcia. Jako cele szczegółowe można wskazać:

- pogłębienie kompetencji językowej;
- umocnienie poczucia polskości w przypadku dzieci z rodzin polskich lub polsko-włoskich;
- rozbudzenie wrażliwości i empatii;
- rozbudzenie i umocnienie zamiłowania do wysiłku intelektualnego;
- pogłębienie kreatywności i przygotowanie do koncepcyjnego, twórczego myślenia i działania;

¹⁹ Europa Condivisa – Wspólna Europa, [Warsztaty literackie, promujące dwujęzyczne, włosko-polskie, wydanie „Baśni złocistych gwiazd – Le fiabe delle stelle dorate”...], wpis z portalu społecznościowego Facebook z 18 maja 2019, [online] <https://www.facebook.com/1397622153826974/posts/2334138230175357/> [dostęp: 1.02.2020].

- poprawienie zdolności koncentracji na wykonywanym zadaniu;
 - przygotowanie do pracy w grupie;
 - pogłębienie kompetencji komunikacyjnych przez rozmowę i słuchanie pozostałych uczestników zajęć;
 - wsparcie w kształtowaniu odpowiednich relacji z rówieśnikami.
- Jeśli zaś chodzi o metody i techniki wykorzystywane podczas zajęć oraz o ich formę, można wskazać następujące rozwiązania:
- słowne – rozmowa kierowana, głośne czytanie;
 - aktywizujące – praca z tekstem, zabawy integracyjne, techniki plastyczne.
- W programie należało również wskazać środki do realizacji zadań. Były to:
- wybrane baśnie;
 - akcesoria potrzebne do ćwiczeń: kredki, farbki, pędzle, bloki.

Podczas warsztatów dzieci poznawały wybrane utwory z *Baśni złocistych gwiazd*. Czytałam słuchaczom jedną baśń, na której podstawie był realizowany dalszy program spotkania. Wszystkie starannie wykonane i pomysłowe prace zostały zaprezentowane na wystawie będącej uroczystym zakończeniem warsztatów.

Czas trwania warsztatów wynosił trzy godziny lekcyjne, po 45 minut z przerwami piętnastominutowymi. W trakcie pierwszej godziny czytałam uczestnikom wybraną baśń, na przykład *Sjęstę Eugeniusza*. Dzieci proponowały włoskie imiona dla bohaterów utworu oraz ustalały włoskie menu dla skrzatów, lotinek i dreptaków, zgłaszały się, dyskutowały, robiły burzę mózgow. Następnie w zespołach (liczących trzy lub cztery osoby) wykonywały kredkami ilustrację drzewa na dużym arkuszu – projekt drzewa mieszkalnego. Podczas trzeciej godziny każde dziecko już samodzielnie malowało farbami portret lotinki, dreptaka, skrzata lub kwiatonki.

Weronika Madryas

Baśnie złocistych gwiazd
Le fiabe delle stelle dorate

Warsztaty literackie promujące dwujęzyczne, polsko-włoskie, wydanie „Baśni złocistych gwiazd”.

Weronika Madryas

21 maj - Palermo, godz. 9:30-11:00
D.D.S. "Nicolò Garzilli" - Plesso Garzilli
Via Isonzo, 7, 90144 Palermo
16:30-18:00
Galleria d'Arte Moderna,
Via Sant'Anna, 21

23 maj - Salerno, godz. 16:30-19:00
chiesa Santa Maria ad Martyres,
via Adriano Falvo 2/1, zona Torione a Salerno

24 maj - Lago Patria, godz. 10:30-13:00
Scuola dell'infanzia paritaria Le Coccole
Via Staffetta 2A . 80014 Giugliano in Campania . (NA)

25 maj - Lago Patria, godz. 11:00-12:30/16:30-18:00
Sobotnia Szkoła Kultury i Języka Polskiego
w Lago Patria 187, Campania (NA)

Logos of various institutions and publishers are displayed at the bottom of the poster.

Rys. 5. Plakat informujący o warsztatach z pierwszą stroną okładki. Źródło: archiwum autorki

W wersji skróconej warsztatów, trwającej dwie godziny lekcyjne, wszystkie zajęcia realizowane były wyłącznie na podstawie baśni *Sjesta Eugeniusza*. Dzieci, podobnie jak w wersji dłuższej, proponowały włoskie imiona dla bohaterów utworu oraz ustalały włoskie menu dla skrzatów, lotinek i dreptaków, zgłaszały się, dyskutowały, robiły burzę mózgów. W ostatniej zaś części zajęć uczestnicy rysowali dziuplę skrzata Eugeniusza.

Najbardziej zaangażowani zaprojektowali także własne okładki z mapą rozgwieżdżonego nieba oraz nadali nazwy wybranym złocistym gwiazdom.

ZAKOŃCZENIE

W przeprowadzonych we Włoszech warsztatach odgrywałam rolę baśnioterapeuty, lotinki i skrzaty zaś stały się modelowymi bohaterami literackimi. To im dzieci poświęciły najwięcej uwagi, o czym świadczy wykonanie makiety domku skrzata, maskotki skrzata leśnego oraz wybudowanie drzewa mieszkalnego. Natomiast w projekcie o dwujęzyczności dzieci były zarazem modelowymi czytelnikami i autorami. Dziecięce interpretacje tekstów znalazły bowiem odzwierciedlenie w oryginalnych ilustracjach, dzięki którym powstał barwny i niepowtarzalny zbiór baśni.

W tym przypadku baśnioterapia służyć miała pokonaniu barier psychologicznych, emocjonalnych, adaptacyjnych i kulturowych, które są naturalnym następstwem sytuacji życiowej dzieci polonijnych. Taki stan rzeczy wymagał ode mnie przyjęcia roli „czułego narratora”, o którym opowiadała Olga Tokarczuk w swoim wykładzie noblowskim. Lotinki i dreptaki były tym, czym stał się wspomniany przez noblistkę baśniowy imbryk: „To czułość sprawia, że imbryk zaczyna mówić. Tęsknię do tamtego świata od imbryka”²⁰. Czajniczek z opowieści Hansa Christiana Andersena to przykład wyjątkowego bohatera literackiego, wrażliwego i czułego. Jego dobroć sprawiła, iż zyskał sympatię, szacunek, współczucie i zaufanie dzieci wielu pokoleń. Dlatego też to lotinki i skrzaty, serdeczne i czułe niczym imbryk, ochoczo wspierały dzieci polonijne w dążeniu do dwujęzyczności. Jedną z istotniejszych korzyści z niej wynikających jest przezwyciężenie wyalienowania, które towarzyszy małym Polakom na emigracji. Biegła znajomość dwóch języków zwiększa poczucie bezpieczeństwa i przynależności do obu społeczności.

Zaangażowanie dzieci włoskich w projekt i wspólna praca nad książką pogłębiły ich integrację z dziećmi polonijnymi, stanowiącymi zarówno narodową, jak i szkolną mniejszość. Dodatkowo nie bez znaczenia pozostaje fakt, iż ilustrowane baśnie napisane zostały przez polską autorkę, ponieważ dzięki lekturze włoskie dzieci miały okazję poznać niektóre aspekty kultury polskiej, w tym wybrane potrawy, oraz charakterystyczną dla naszego kraju przyrodę²¹.

²⁰ O. T o k a r c z u k, *Przemowa noblowska Olgi Tokarczuk. Laureatką literackiej Nagrody Nobla 2018*, [online] <https://www.nobelprize.org/uploads/2019/12/tokarczuk-lecture-polish.pdf> [dostęp: 24.07.2020].

²¹ Obecnie (styczeń 2020) pracuję nad cyklem opowieści o przygodach polskiego skrzata Feliksa, który odbywa podróż z Polski na Sycylię. Podczas swojej wyprawy poznaje włoskiego skrzata Sergia. Stworzenie tych postaci ma w przyszłości wspomóc integrację dzieci włoskich i polskich.

Załącznik. List do dzieci odczytany w czerwcu 2018 roku, zarówno w języku polskim, jak i w języku włoskim, zgodnie z ideą dwujęzyczności, na Sycylii w Palermo w Villa Niscemi (Sala delle Carrozze) podczas mojego spotkania autorskiego

Drodzy Nauczyciele, Rodzice i Drogie Dzieci,

z wielką radością witam Was na dzisiejszym spotkaniu poświęconym *Baśniom złocistych gwiazd*, dwujęzycznej książce będącej naszym wspólnym dziełem.

W tym ważnym dla mnie dniu pragnę podzielić się z Wami pewnym wspomnieniem. Otóż blisko piętnaście lat temu, jeszcze jako studentka, płynęłam promem na Sycylię. Wsparta o balustradę patrzyłam na taflę roziskrzonego w słonecznym blasku morza. Nie śniłam nawet, iż pewnego czerwcowego dnia powrócę tu jako pisarka.

W Mesynie powitały mnie Madonna della Lettera i lipcowy skwar. I wiercie mi, Moi Mili, że gdyby tamtego ranka, podczas którego rozedrgane gorącym powietrze zwiastowało pasmo upalnych dni i nocy, gdyby wówczas ktoś powiedział mi, że tutejsze dzieci zilustrują moje baśnie, pokręciłabym głową z niedowierzaniem, a proroctwo owo potraktowałabym jako żart. Chociaż przyznam się Wam w tajemnicy, że już wtedy poza wakacyjnym bagażem wiozłam ze sobą, znoszone przez serce, albowiem trwające od dzieciństwa, marzenie o pisarstwie.

Marzenie owo zaczęło się realizować pomału, poczynawszy od zbioru baśni wydane-go tuż po ukończeniu studiów, poprzez kolejne, w tym dwujęzyczne, włosko-polskie *Baśnie srebrzystego księżycyca* poprzedzające dziś celebrowane *Baśnie złocistych gwiazd*.

Jak zapewne zauważyliście, wiele z moich baśni to opowieści leśne, w których splatają się losy skrzatów, dreptaków, lotinek oraz zwierzątek i owadów zamieszkujących lasy i polany. Wielokrotnie piszę o jeżach, wiewiórkach, ślimakach, świerszczach, biedronkach, ważkach, chrabąszczach i pszczołach. W tych historiach ważną rolę odgrywa drzewo, albowiem to w nim zamieszkują nieśmiertelni malcy. Skrzaty zajmują dziuple na parterze. Dziuple owe są wyposażone we wszelkie wygody, kuchnię z obszernym paleniskiem, bawialnię z kominkiem, dobrze zaopatrzoną spiżarkę i sypialnię na pięterku. Dreptaki zaś wykorzystują architekturę korzeni do drążenia swych podziemnych norek, w których ważne miejsce pełni warsztat. Delikatne lotinki żyją w kokonach zawieszonych na gałęziach, dyndających wysoko w czuprynach drzew.

Na krańcu czarodziejskiego lasu stoi finezyjna chatka otoczona krzewami gadających róż. To tam czaruje wróżka, a na okiennym parapecie wygrzewa się kocur. W saloniku zaś, na krągłym stoliczku, połyskuje szklana czarodziejska kula, która za sprawą zaklęcia i dotknięcia różdżką pokazuje przyszłe dzieje.

Niekiedy do lasu przybywa w odwiedziny skrzat miejski. Opuszcza wówczas swą kamienicę, a dokładnie mieszkanko w szparze w parkiecie, i na skrzydłach zaprzyjaźnionego ptaka frunie z wizytą do leśnych przyjaciół.

Z prawdziwym wzruszeniem oglądałam Wasze ilustracje: portrety skrzatów, lotinek i dreptaków, a także ptaka trzymającego w dziobie srebrną łyżeczkę i parę trzewików. Wszystkie były piękne, albowiem wyrażały Wasze wyobrażenia o czarodziejskim

świecie, w którym każdy cud i niesamowitość zdarzyć się może. Wybór, którego musiałam się podjąć, był niezwykle trudny, ale ze względów wydawniczych konieczny.

Spotkanie z Wami zainspirowało mnie do napisania kolejnej baśni pod tytułem *Podróż skrzata Feliksa*. Skrzat ów wyrusza w podróż na skrzydłach Lazurowego Ptaka do śródziemnomorskiej krainy. W tej opowieści sady jabłoni zastąpią gaje oliwne, cykady zajmą miejsce świerszczy, pojawią się jaszczurki, kraby i piaskowy skrzat. I tę baśń właśnie zadedykuję Wam, moim sycylijskim ilustratorom.

Na zakończenie chciałam Wam podziękować za piękne obrazki, a Nauczycielom i Rodzicom za wsparcie, pomoc i życzliwość. Szczególne podziękowanie składam pani Beacie Kowalczyk i panu konsulowi Davidemu Farinie, bez których zaangażowania *Baśnie złocistych gwiazd* na pewno nie zostałyby wydane.

I pamiętajcie, że to Wasz udział w tej publikacji pozwolił spełniać mi dalej moje marzenie o pisarstwie. W przyszłości takich ziszczonych marzeń i Wam, Drogie Dzieci, z całego serca życzę.

Wierzę również, że moją kolejną włoską publikacją będzie powieść-baśń *Kamień władzy*, nad którą niedawno ukończyłam wieloletnią pracę i którą chciałabym bardzo wydać również w języku włoskim. Tytułowy kamień prowadzi do odwiecznej walki dobra ze złem, a w starciach owych uczestniczą zarówno nieśmiertelnicy: czarodziejki, wróżki, lotniki, dreptaki, skrzaty, kwiatonki, jak i ludzie. Trylogia *Kamień władzy* to moje kolejne marzenie.

Nie bójcie się marzyć. Marzenia dadzą Wam siłę do działania. Przecież Wy, Drogie Dzieci, o tym doskonale wiecie. To my, dorośli, zapominamy o naszych dziecięcych pragnieniach. Dlatego proszę Was, byście przypominali nam o nich każdego dnia i pomagali je spełniać, tak jak mi pomogliście.

BIBLIOGRAFIA

- Baśnie srebrzystego księżycza czyli wspaniałe polsko-włoskie wydanie polskich baśni, [online] <http://www.naszswiat.net/wiadomosci/wiadomosci/wlochy/basnie-srebrzystego-ksiezycza-czyli-wspaniale-polsko-wloskie-wydanie-polskich-basni.html> [dostęp: 1.02.2020].
- Baśnie Weroniki [oficjalna strona autorska], [online] <https://www.weronikamadryasbooks.com/wydarzenia> [dostęp: 1.02.2020].
- Borecka I., *Biblioterapia w szkole. Poradnik dla bibliotekarzy*, Legnica 1998.
- Dolna A., *Biblioterapia a czytelnictwo*, [online] www.edukacja.edux.pl/p-4687-biblioterapia-a-czytelnic-two.php [dostęp: 11.03.2017].
- Eco U., *Sześć przechadzek po lesie fikcji*, tłum. J. Jarniewicz, Kraków 1996.
- Europa Condivisa – Wspólna Europa, [Warsztaty literackie, promujące dwujęzyczne, włosko-polskie, wydanie „Baśni złocistych gwiazd – Le fiabe delle stelle dorate”...], wpis z portalu społecznościowego Facebook z 18 maja 2019, [online] www.facebook.com/1397622153826974/posts/2334138230175357/ [dostęp: 1.02.2020].
- Fałtynowicz W., *Natura porostów – porosty w naturze*, [w:] *Przyroda, ekologia, kultura*, red. E. Dobierzewska-Mozrzyńska, A. Jezierski, Wrocław 2012, s. 159–167, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3400. *Seminaria Interdyscyplinarne – Studium Generale Universitatis Wratislaviensis im. Profesora Jana Mozrzyńskiego*, t. 16.
- Fałtynowicz W., *Porosty w lasach. Przewodnik terenowy dla leśników i taksatorów*, Warszawa 2012.
- Kajros. Stowarzyszenie Arteterapeutów Polskich, [online] www.kajros.pl [dostęp: 12.03.2017].
- Le Strade della Fiaba Europea, [online] www.facebook.com/events/290449818115533 [dostęp: 1.02.2020].
- Madryas W., *Baśnie srebrzystego księżycza. Le fiabe della luna argentata*, tłum. I. Banchig, il. A. Kumuda, Gdynia 2015.
- Madryas W., *Baśnie złocistych gwiazd. Le fiabe delle stelle dorate*, tłum. I. Banchig, B. Bujalska, Palermo 2018.
- Madryas W., *Baśnie Złocistych Gwiazd_ Warsztaty literackie polsko włoskie*, film zamieszczony w serwisie YouTube, [online] https://www.youtube.com/watch?v=HNETnEZ_xWU [dostęp: 1.02.2020].
- Madryas W., *Hipertekstualny model public relations we współczesnej organizacji*, Toruń 2016.
- Madryas W., *Wywiad z Weroniką Madryas, autorką baśni „Le fiabe della luna argentata”*, rozm. przepr. D. Wojtaszczyk, [online] naszswiat.it/polacy-we-wloszech/weronika-madryas-autorka-basni-le-fiabe-della-luna-argentata/ [dostęp: 1.02.2020].
- Prezentacja polskiej bajki na BookCity w Mediolanie, [online] <https://www.polacywewloszech.com/2017/11/13/prezenta-polskiej-bajki-bookcity-w-mediolanie/> [dostęp: 1.02.2020].
- Tokarczuk O., *Przemowa noblowska Olgi Tokarczuk. Laureatką literackiej Nagrody Nobla 2018*, [online] <https://www.nobelprize.org/uploads/2019/12/tokarczuk-lecture-polish.pdf> [dostęp: 24.07.2020].

STRESZCZENIE

Artykuł *Baśnioterapia jako narzędzie wspierające dwujęzyczność dzieci polonijnych we Włoszech* jest podsumowaniem warsztatów baśnioterapeutycznych przeprowadzonych przeze mnie w maju 2019 roku. Warsztaty stanowiły element przedsięwzięcia literacko-edukacyjnego skierowanego do dzieci polonijnych oraz włoskich w wybranych szkołach w Palermo, Salerno i Lago Patria. Zajęcia zrealizowane zostały z wykorzystaniem materiału z dwujęzycznego zbioru *Baśnie złocistych gwiazd* mojego autorstwa.

Celem artykułu jest ukazanie korzyści płynących z promowania dwujęzyczności oraz podkreślenie skuteczności biblioterapii jako narzędzia służącego realizacji tego dążenia. W efekcie zaangażowania uczestników zajęć powstały: ilustracje do książki, spektakl oraz makiety dziupli

skrzata. Dwujęzyczna książka pomogła zintegrować dzieci obu narodowości oraz popularyzować czytelnictwo.

SŁOWA KLUCZOWE:

dwujęzyczność, biblioterapia, baśnioterapia, porostowy model baśnioterapeutyczny, dzieci polonijne

FAIRY-TALE THERAPY AS A TOOL SUPPORTING BILINGUALISM IN POLISH EXPAT CHILDREN IN ITALY

SUMMARY

Fairy-tale therapy as a tool supporting bilingualism in Polish expat children in Italy is a follow-up paper to the fairy-tale therapy workshop conducted by the author in May 2019. The workshop was part of a literary and educational undertaking involving Polish expat and Italian children in selected schools in Palermo, Salerno, and Lago Patria. The classes based on the texts from my bilingual collection *Baśnie złocistych gwiazd* (Tales of the golden stars).

The article shows the benefits of promoting bilingualism and to emphasize effectiveness of bibliotherapy as a means to this aim. The outcome of the workshop were the following things created by its participants: illustrations to the book, an acting performance, and models of a gnome's hollow. The bilingual book was essential in supporting integration of children of both nationalities as well as in inducing them to read.

KEYWORDS:

bilingualism, bibliotherapy, fairy-tale therapy, hypertextual lichen fairy-tale therapy model, Polish expat children

ANETA KOWALSKA

Biblioteka Politechniki Krakowskiej

 <https://orcid.org/0000-0002-9002-2160>

DOI: 10.26106/ned8-v860

MARTA STĄPOREK

Biblioteka Politechniki Krakowskiej

 <https://orcid.org/0000-0003-4766-1802>

MAŁOPOLSKIE FORUM BIBLIOTEK 2019 W OCZACH UCZESTNIKÓW

W dniach 23–25 października 2019 roku odbyła się kolejna edycja Małopolskiego Forum Bibliotek (MFB), tym razem pod hasłem „Po drugiej stronie lustra: AI, UX i UI w bibliotekach”, nawiązującym do tytułu opublikowanej w 1871 roku powieści Lewisa Carrolla *O tym, co Alicja odkryła po drugiej stronie lustra*. Organizatorzy MFB stwierdzili, że środowisko bibliotekarzy znajduje się obecnie w podobnej sytuacji jak bohaterka XIX-wiecznej powieści:

My – mieszkańcy globalnej wioski – podobnie jak Alicja, coraz częściej czujemy się bezradni i zagubieni w obliczu reguł rządzących współczesnym światem, dyktowanych przez algorytmy i tocząca się poza naszą świadomością walkę botów. [...] Boty rozmawiające z nami równie swobodnie, jak prawdziwi ludzie to jedna z najbardziej dynamicznie rozwijających się technologii, zaraz obok technologii 5G. [...] Zakłęci we władzy algorytmów nie do końca rozumiemy świat, który nas otacza. Musimy jednak starać się, nieustannie podejmować wysiłek intelektualny, poznawczy, aby nadal mógł być naszym światem. Uczyć się nowych pojęć, starać się rozumieć mechanizmy i nowe reguły nim rządzące i zgodnie z nimi kształtować koncepcje rozwoju bibliotek. [...] [musimy] poznać reguły funkcjonowania współczesnego świata, aby móc trafić do jego mieszkańców, poznać skutki wpływu sztucznej inteligencji na ten świat i nauczyć się badać jego mieszkańców¹.

Podobnie jak w latach ubiegłych, czwarte z kolei forum skupiło środowisko bibliotekarzy bibliotek akademickich i publicznych, a także pracowników naukowo-dydaktycznych zajmujących się zagadnieniami informacji i komunikacji naukowej, bazujących

¹ MFB 2019, [online] <http://www.mfb.confer.uj.edu.pl/> [dostęp: 15.12.2019]. W cytatach pozostawiono pisownię zgodną z oryginałem.

obecnie przede wszystkim na wykorzystaniu *information technology* (IT, technologia informacyjna). Uczestnicy MFB mieli okazję wysłuchać wystąpień, których tematyka koncentrowała się na kwestiach związanych z: formami nowoczesnych usług informacyjnych opartych na wykorzystaniu *artificial intelligence* (AI, sztuczna inteligencja) i *augmented reality* (AR, rzeczywistość rozszerzona), badaniem potrzeb i zachowań użytkowników za pomocą metod i technik *user experience* (UX, doświadczenie użytkownika) i *user interface* (UI, interfejs użytkownika) oraz ze sposobami interpretacji i zastosowania wyników tych badań w doskonaleniu oferty bibliotecznej, a także wpływem nowych technologii na tworzony przez użytkowników obraz świata i obraz bibliotek². Wydarzeniem otwierającym MFB była prekonferencja sponsora głównego forum – firmy Aleph Polska. Maciej Dziubecki, prezes zarządu firmy, zaprezentował zebrany w Bibliotece Jagiellońskiej (BJ) ogólne informacje na temat Almy – systemu bibliotecznego następnej generacji – i jej implementacji w Polsce³, a także na temat firmy Aleph Polska, będącej jedynym w Polsce dystrybutorem produktów firmy Ex Libris. W wystąpieniu *Alma w działaniu, przedstawienie pracy w systemie* Iwona Sikora-Celej, konsultant – bibliotekarz systemowy firmy, omówiła ogólne zasady praktycznego wykorzysta-

Il. 1. Oficjalne rozpoczęcie konferencji przez dyrektora Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Krakowie Jerzego Woźniakiewicza. Fot. Artur Wójcik

² *O konferencji* [MFB 2019], [online] <http://www.mfb.confer.uj.edu.pl/o-konferencji> [dostęp: 15.12.2019].

³ Biblioteka Jagiellońska jako pierwsza biblioteka po Bibliotece Narodowej wdrożyła system Alma (w ramach projektu „e-usługa OMNIS”); *BJ pierwszą biblioteką akademicką w Polsce z instalacją Almy*, [online] https://bj.uj.edu.pl/for-users/news/-/journal_content/56_INSTANCE_wyaB7mgtwFIz/4148353/140236785 [dostęp: 15.12.2019].

nia systemu oraz jego poszczególne funkcje – gromadzenia, katalogowania, udostępniania, tworzenia raportów i statystyk – a także zastosowanie panelu administracji.

Uczestników konferencji, rozpoczętej oficjalnie o godz. 12.30 w Auditorium Maximum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (UJ), przywitał dyrektor Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej (WBP) w Krakowie Jerzy Woźniakiewicz – moderator sesji pierwszej.

Pierwszy prelegent – dyrektor Biblioteki Narodowej (BN) dr Tomasz Makowski – w wystąpieniu *Narzędzia budowy ogólnokrajowej sieci bibliotecznej* zwrócił uwagę na fakt, że sieć tego typu pozwoli lepiej wykorzystać potencjał bibliotek dotychczas rozproszonych, a ich użytkownikom zapewni kompleksową informację i wygodny dostęp do treści oraz zasobów polskich bibliotek. Biblioteki odwiedza 20% społeczeństwa, zdecydowaną większość stanowią dzieci i młodzież szkolna. W związku z tym zaleca się podjęcie działań rozdzielających funkcje bibliotek szkolnych i publicznych – między innymi przeniesienie lektur szkolnych do bibliotek szkolnych, tak by biblioteki publiczne mogły gromadzić głównie literaturę dla dorosłych i do nich kierować swoją ofertę. Dobra biblioteka publiczna to taka, która ma użytkowników; jest ona tym lepsza, im większy odsetek lokalnej społeczności korzysta z jej usług. Tomasz Makowski poruszył również kwestię narodowego projektu rozwoju czytelnictwa i roli bibliotekarzy we współczesnym społeczeństwie. Powinni oni sięgać do tradycji, ale w codziennej pracy wykorzystywać nowoczesne narzędzia (tu ważna jest umiejętność zastosowania tych już dostępnych, ale również gotowość do uczenia się nowych). Bibliotekarze powinni być zyczliwi, dostępni i otwarci, posiadać odpowiednie kompetencje, szukać rozwiązań aktualnych problemów zarówno w teraźniejszości, jak i w przyszłości, tak aby umożliwić użytkownikom jak najszybszy dostęp do całościowej informacji i zapewnić jej jak największą relewantność, odpowiadającą ich potrzebom. Według T. Makowskiego współczesne bibliotekarstwo porównać można do medycyny, w której działania biegają dwutorowo – w aspekcie praktycznym i teoretycznym. Zadanie bibliotekarzy to patrzenie w przyszłość, szukanie rozwiązań najnowszych i najskuteczniejszych z uwzględnieniem dotychczasowych osiągnięć, analogicznie jak ma to miejsce w pracy lekarzy.

Prelegent w swoim wystąpieniu odniósł się również do kolekcji przetworzonych na formę cyfrową zasobów BN i BJ, stanowiącej obecnie trzeciej na świecie zdigitalizowanej i udostępnianej *online* zbioru dziedzictwa narodowego⁴. Przedsięwzięcie udało się zrealizować dzięki projektowi „Patrimonium – digitalizacja i udostępnienie polskiego dziedzictwa narodowego ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej”⁵. Na koniec T. Makowski przypomniał jeszcze o innych dużych projektach realizowanych i nadzorowanych w ostatnich latach przez BN: polskiej bibliotece cyfrowej Polona⁶, pol-

⁴ Pierwsze miejsce – Biblioteka Narodowa w Norwegii, drugie – Biblioteka Narodowa we Francji.

⁵ *O projekcie* [„Patrimonium – digitalizacja i udostępnienie polskiego dziedzictwa narodowego ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej”], [online] <https://www.bn.org.pl/projekty/patrimonium/o-projekcie/> [dostęp: 15.12.2019].

⁶ *O Polonie*, [online] <https://polona.pl/page/o-polonie/> [dostęp: 15.12.2019].

skim systemie cyfrowych wypożyczeń międzybibliecznych *Academica*⁷ oraz e-usłudze *OMNIS*⁸, pełniącej funkcję ogólnopolskiego systemu informatycznego oferującego jeden punkt dostępu do zbiorów polskich bibliotek i aktualnej oferty rynku wydawniczego w kraju.

Il. 2. Biblioteczny web design: trendy, ograniczenia, inspiracje – prezentacja dr Bożeny Jaskowskiej. Fot. A. Wójcik

Kolejnym prelegentem MFB była dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Rzeszowskiego oraz wykładowca akademicki w Wyższej Szkole Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie dr Bożena Jaskowska. W prezentacji *Biblioteczny web design: trendy, ograniczenia, inspiracje* przedstawiła aktualne preferencje w projektowaniu nowoczesnych komercyjnych stron WWW z zaleceniem, by stały się one wzorami do naśladowania w projektowaniu nowych czy też modyfikacji już istniejących bibliotecznych serwisów internetowych. Analiza komercyjnych serwisów internetowych (na przykład Cahn Wilson⁹, Steven Mengin Digital Designer¹⁰, Moog Music¹¹) pozwoliła prelegentce wyróżnić rozwiązania graficzne warte naśladowania, takie jak:

- odejmowanie, dążenie do minimalizmu w projektowaniu;
- kierowanie się zasadą *mobile first* – twórcy witryn już na etapie ich planowania i projektowania powinni wziąć pod uwagę fakt, że obecnie ponad 60% ruchu internetowego odbywa się przy użyciu urządzeń mobilnych; strony powinny zatem być respon-

⁷ *Academica*, [online] https://academica.edu.pl/about/new_quality [dostęp: 15.12.2019].

⁸ *O projekcie* [„e-usługa OMNIS”], [online] <https://www.bn.org.pl/projekty/omnis/o-projekcie/> [dostęp: 15.12.2019].

⁹ Cahn Wilson, [online] <https://www.cahnwilson.com/> [dostęp: 15.12.2019].

¹⁰ Steven Mengin Digital Designer, [online] <https://www.stevenmengin.com/> [dostęp: 15.12.2019].

¹¹ Moog Music, [online] <https://www.moogmusic.com/> [dostęp: 15.12.2019].

sywne, „lekkie”, czyli w jak najmniejszym stopniu obciążające urządzenia użytkowników; należy zastosować układ pionowy, duży stopień pisma i wprowadzić klawisze przystosowane do działania za pomocą dotyku – znaczenia nabierają ułożenie przycisków oraz uproszczona nawigacja;

- stosowanie strony typu *one page / long page* – czyli jednej, długiej strony bez paginacji, możliwej do przewijania, z umiarkowaną ilością informacji, na której opowiadane są historie (*storytelling*), a do odbiorcy przemawia się przede wszystkim obrazem; w dzisiejszych czasach strony głównie oglądamy, a nie czytamy;

- stosowanie tak zwanych *hero images*, czyli zdjęć, ikon stanowiących motyw przewodni strony (zaleca się rezygnację ze sliderów – automatycznie przesuujących elementów graficznych, które prowadzą do „ślepoty banerowej”, „ślepoty sliderowej”);

- stosowanie dużych ikon, wideo, dużych obrazów trójwymiarowych w wysokiej rozdzielczości wypełniających przestrzeń strony, umieszczanie w jej centralnym punkcie krótkiego tekstu z ważnym przekazem;

- kierowanie się zasadą prostoty i symetrii przy prezentowaniu ikon i obrazów w postaci siatki;

- stosowanie zasady minimalizmu przy doborze czcionki, uzyskiwanie przejrzystości strony przez zastosowanie białego tła, szerokich marginesów, odstępów, ograniczonej liczby kolorów, prostych linii;

- używanie czcionek szeryfowych, które przeżywają obecnie swój renesans i są powszechnie stosowane, przy czym projektowane litery stanowią jeden z głównych elementów graficznych strony;

- uwzględnienie w projektowaniu UX hackingu i maksymalizowanie pozytywnych doświadczeń użytkowników, tak aby z przyjemnością wracali do strony; inspirację w tym zakresie mogą stanowić rozwiązania wykorzystywane w mediach społecznościowych, takie jak czaty, umożliwiające komunikację.

Omówione trendy znalazły już zastosowanie w wybranych projektach serwisów bibliotecznych, na przykład w Public Library of Brookline¹², Denver Public Library¹³, MIT Libraries¹⁴, Harvard Business School¹⁵, UCF Libraries¹⁶, Clifton Park-Halfmoon Public Library¹⁷, Bibliotece Narodowej¹⁸. Przy tworzeniu serwisów poza „modą” trzeba mieć na względzie ich funkcje – informacyjną, komunikacyjną, usługową i wizerunkową. Elementami, które można uznać za minimum i które bezwzględnie powinny się w nich znaleźć, są: serwis wyszukiwawczy (katalog, wyszukiwarka), dane kontaktowe, lokalizacja, godziny otwarcia, aktualności. Najistotniejsze, by dobrze zaplanować struk-

¹² Public Library of Brookline, [online] <https://www.brooklinelibrary.org/> [dostęp: 15.12.2019].

¹³ Denver Public Library, [online] <https://www.denverlibrary.org/> [dostęp: 15.12.2019].

¹⁴ MIT Libraries, [online] <https://libraries.mit.edu/> [dostęp: 15.12.2019].

¹⁵ Harvard Business School, [online] <https://www.library.hbs.edu/> [dostęp: 15.12.2019].

¹⁶ UCF Libraries, [online] <https://library.ucf.edu/> [dostęp: 15.12.2019].

¹⁷ Clifton Park-Halfmoon Public Library, [online] <https://cphlibrary.org/> [dostęp: 15.12.2019].

¹⁸ Biblioteka Narodowa, [online] <https://www.bn.org.pl/> [dostęp: 15.12.2019].

turę treści; zaleca się jej fragmentaryzację, czyli zamieszczenie krótkiej listy dostępnych opcji, ograniczenie ilości informacji na stronie oraz stosowanie stałych i identyfikujących elementów, takich jak menu, nawigacja lub logo.

W kolejnym wystąpieniu – *Myśl globalnie, działaj lokalnie, czyli kreowanie atrakcyjnej oferty biblioteki publicznej* – dyrektor Biblioteki Miejskiej w Łodzi Paweł Braun podzielił się doświadczeniem związanym z zarządzaniem siecią bibliotek publicznych. W 2018 roku wskutek połączenia i ujednoczenia pracy 80 bibliotek publicznych (działających dotychczas w ramach 5 sieci bibliotek dzielnicowych) powstała Biblioteka Miejska w Łodzi. Aktualnie jest ona największą instytucją kultury w mieście, a jej działalność skupia się na popularyzacji czytelnictwa przez organizowanie spotkań autorskich i wydarzeń kulturalnych. Poważny problem stanowił fakt, że 5 różnych sieci to w rzeczywistości 5 różnych koncepcji i wiele pomysłów na to, czym biblioteka publiczna jest lub powinna być, jaką odgrywa rolę i w jaki sposób powinna funkcjonować.

Dotychczas postępowano według zasady, że biblioteka działa dla użytkownika najkorzystniej, jak potrafi według własnego uznania i doświadczenia. Oszacowano, że tylko około 15% obywateli miasta było dotychczas zainteresowanych ofertą biblioteczną, a aż 85% płaciło rocznie w podatkach 15–17 mln zł na funkcjonowanie bibliotek, nie korzystając z ich oferty. To doprowadziło do wniosku, że z ekonomicznego punktu widzenia funkcjonowanie bibliotek publicznych jest nieuzasadnione. Przyjrzenie się procentowemu zaangażowaniu użytkowników w wykorzystanie oferty biblioteczej pozwoliło stwierdzić, że biblioteki w takiej kondycji były przede wszystkim magazynami. Złe biblioteki są magazynami, dobre świadczą usługi, a najlepsze – tworzą społeczności.

Jedna sieć bibliotek miejskich oraz trendy zrównoważonego rozwoju wymusiły stworzenie nowej koncepcji działalności i organizacji. Bibliotekarze, jako osoby wciąż cieszące się dużym zaufaniem społecznym, muszą stać się animatorami i moderatorami wydarzeń inicjowanych przez użytkowników, którym nie prezentuje się oferty biblioteczej, lecz zaprasza się ich do jej współtworzenia, tak by stała się ona jak najbardziej adekwatna do aktualnych i rzeczywistych potrzeb.

Nowa koncepcja zakłada zapewnienie użytkownikom miejsca, w którym mogą realizować własne pomysły i potrzeby (dotyczy to mieszkańców miasta, różnych grup społecznych, przedstawicieli instytucji i organizacji). Podjęto próbę wykorzystania potencjału użytkowników, oferując im przestrzeń; mogą w niej realizować potrzeby informacyjne, edukacyjne, kulturalne, rozwijać i współdzielić pasje (na przykład zainteresowanie tematami związanymi z globalnym ociepleniem, ochroną środowiska, opieką nad zwierzętami). Tego typu lokalna przestrzeń umożliwia wymianę myśli, opinii, informacji, dyskusję czy też podnoszenie kompetencji i kwalifikacji zawodowych. Nowa rola biblioteki to pełna dyspozycyjność wobec użytkowników, budowanie wiedzy o świecie, miejscach i ludziach.

Połączenie łódzkich bibliotek w jedną sieć wymusiło takie zmiany jak na przykład wydłużenie czasu udostępniania (z myślą o użytkownikach aktywnych zawodowo), zwiększenie liczby kupowanych książek, połączenie katalogów w jeden system zamówień i rezerwacji. Przekształcenia dotyczące koncepcji współczesnej biblioteki wpłynę-

ły również na zatrudnianie ludzi niemających wykształcenia bibliotekarskiego. Przyjmowanie do pracy osób z humanistycznym wykształceniem pozwoliło zastosować nowe, świeże pomysły na bibliotekę, a dotychczasowym pracownikom, zwłaszcza tym z długim stażem pracy, umożliwiło nabycie nowej wiedzy bądź aktualizację dotychczasowej.

Drugą sesję Małopolskiego Forum Bibliotek, prowadzoną przez prof. dr. hab. Zdzisława Pietrzyka, dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej, rozpoczęło wystąpienie pracowników naukowych Instytutu Studiów Informacyjnych UJ (*Badania UX w Bibliotece Jagiellońskiej – pilotaż*) – dr Palomy Korycińskiej, dr Anety Januszko-Szakiel oraz Marka Dei. Prelegenci przedstawili wnioski z przeprowadzonego w 2019 roku pilotażowego badania grupy użytkowników BJ. Badanie miało na celu identyfikację działań podejmowanych przez odbiorców w systemie informacyjnym oraz ocenę funkcjonalności tego systemu i jego wpływu na decyzje podejmowane w zakresie realizowania bądź zaniechania wyszukiwania. Zadaniem użytkowników było przeprowadzenie dwóch kwerend przy wykorzystaniu zaawansowanego formularza wyszukiwawczego oraz omówienie zawartości pełnego opisu bibliograficznego. Badanie zrealizowano w czerwcu przy wykorzystaniu wyszukiwarki Chamo oraz we wrześniu przy wykorzystaniu wyszukiwarki Primo. Dokonano próby uchwycenia sposobów i poziomu skuteczności radzenia sobie użytkowników BJ w obu wyżej wymienionych systemach w konkretnych zadaniach wyszukiwawczych oraz obserwacji i rejestracji ich zachowań. Rezultatem końcowym ponownego przedsięwzięcia badawczego w zamierzeniu badaczy ma być poprawa użyteczności istniejącego rozwiązania (strona WWW BJ, aplikacje) i zebranie informacji o potrzebach i oczekiwaniach grupy docelowej.

Do pilotażowego badania wykorzystano dwie metody badawcze: narzędzie BPMN¹⁹ oraz kwerendy. Narzędzie BPMN umożliwia dokładne odwzorowanie działań użytkownika w systemie informacyjnym oraz ocenę wpływu funkcjonalności tego systemu na decyzje o kontynuowaniu, zawieszeniu lub odroczeniu wyszukiwania. Natomiast proste kwerendy wymagały od użytkowników skorzystania z formularza wyszukiwania zaawansowanego oraz zinterpretowania zawartości rekordu bibliograficznego (protokół *think aloud*). Zamierzeniem badaczy było ukazanie ewentualnych różnic oddziaływania środowiska obu systemów (Chamo i Primo) na skuteczność wyszukiwania, mierzoną za pomocą takich parametrów jak czas (długość trwania wyszukiwania) oraz liczba operacji suboptymalnych (czynności nieadekwatnych do celu wyszukiwania lub możliwości systemu).

Badacze zapowiedzieli podjęcie kolejnych etapów prac według ulepszonej procedury, między innymi uwzględniającej włączenie wywiadów fokusowych oraz zgromadzenie bazy diagramów (map) BPMN do metaanalizy, a w efekcie końcowym sformułowanie propozycji zmian i usprawnień dla BJ w zakresie komunikacji z jej użytkownikami.

¹⁹ Business Process Model and Notation (BPMN) – graficzna notacja służąca do opisywania procesów biznesowych, opracowana w 2004 roku, wersja obowiązująca 2.0, status normy ISO/IEC 19510:2013, certyfikacja znajomości BPMN – Instytut Badań Systemowych Polskiej Akademii Nauk; *Korzyści z certyfikacji*, [online] http://www.ibspan.waw.pl/polski_certyfikat/index.php?z=1 [dostęp: 15.12.2019].

Kolejny prelegent drugiej sesji MFB przedstawił refleksje wywołane pytaniem zawartym w tytule wystąpienia: *Czy sztuczna inteligencja lubi brzydkie słowa?* Łukasz Kozak – mediewista, ekspert od technologii i mediów współpracujący z BN – podzielił się doświadczeniem i spostrzeżeniami związanymi z wyszukiwaniem zdigitalizowanych zasobów przy wykorzystaniu wulgaryzmów jako słów kluczowych. Podejmowane próby wyszukiwań doprowadziły do obnażenia niedoskonałości systemów wyszukiwawczych, między innymi Polony, i wynikającego stąd szumu informacyjnego. Obecnie wykorzystywane oprogramowanie *optical character recognition* (OCR, optyczne rozpoznawanie znaków) nie jest skuteczne przy analizie słów kluczowych lub fraz wyszukiwawczych.

Biblioteki cyfrowe to dobre środowisko do tworzenia, rozwijania i uczenia narzędzi sztucznej inteligencji o charakterze analitycznym²⁰, na przykład takich, dzięki którym oprogramowanie OCR mogłoby rozpoznawać grafikę bądź przetwarzać język naturalny²¹. Mogłyby one być w przyszłości wykorzystane jako silniki wyszukiwawcze systemów gromadzących zdigitalizowane piśmiennictwo. Współczesne algorytmy i oprogramowanie OCR nie mają odpowiednich mechanizmów do analizy zdigitalizowanych tekstów i dokumentów, co spowalnia między innymi badania językoznawców nad staropolskim piśmiennictwem.

Aktualnie trwają prace nad tworzeniem narzędzi inżynierii językowej, które byłyby skuteczne w analizie zdigitalizowanych rękopisów, starodruków, tekstów barokowych (na przykład projekt KorBa, czyli Korpus Barokowy²², badania Jacka Tłagi i Soni Wronkowskiej²³).

Zagadnienia sztucznej inteligencji poruszone zostały również przez dr. hab. Jana Krefta (Instytut Kultury UJ) w wystąpieniu *We władzy algorytmów – po drugiej stronie lustra*. Prelegent zwrócił uwagę przede wszystkim na takie problemy, jak: nauka algorytmu, obrazy algorytmu, datafikacja, czyli kwantyfikowanie i konwertowanie elementów rzeczywistości na dane, algorytmiczna klasa wyższa i władza algorytmów.

Badacze sztucznej inteligencji, botów oraz sieci Internet wykazują dużą dozę nieufności do algorytmów, testują i sprawdzają, w jakim zakresie i w jakich obszarach można skupiać uwagę użytkowników, wpływać na ich wiedzę o świecie oraz na podejmowane przez nich decyzje. Sztuczna inteligencja pobudza wyobraźnię, a datafikacja powoduje modyfikację i stopniowe przekształcanie wszystkich aspektów życia w dane (na przykład przyjaźń w mediach społecznościowych wyraża lajk, wartość dorobku naukowca mierzy indeks Hirscha). Społeczeństwo masowo wytwarza i archiwizuje dane, zostawiając w sieci ślady swojej aktywności w postaci lajków, tweetów, komentarzy, zrzutów ekranu, foto-

²⁰ Tu uwzględnia się też wykorzystanie *deep neural network*, czyli sztucznej sieci neuronowej.

²¹ Ciąg działań: digitalizacja, identyfikacja grafii, dopasowanie danych, trening OCR, walidacja słownika.

²² *O korpusie*, [online] <https://korba.edu.pl/overview> [dostęp: 15.12.2019].

²³ *Sztuczna inteligencja jako usługa w Bibliotece Narodowej [...]. Referat Jacka Tłagi*, [online] <https://www.bn.org.pl/aktualnosci/3810-sztuczna-inteligencja-jako-usluga-w-bibliotece-narodowej-%5B...%5D.-referat-jacka-tlagi.html> [dostęp: 15.12.2019].

grafii, wideo, plików i tak dalej. Tak powstał *dataism*²⁴, czyli koncepcja jednej wszechobejmującej teorii łączącej wszystkie dyscypliny naukowe. Następuje powolna dyskredytacja działalności człowieka w sieci na rzecz monopolizacji sztucznej inteligencji (botów, aplikacji, programów); powstaje „algorytmiczna klasa wyższa” (tak zwana algokracja), w której nie ma miejsca na „obiektywne algorytmy”; one decydują o tym, z kim rozmawiamy, co czytamy, na co kierujemy naszą uwagę (na przykład przez reklamę lub komentarze z fałszywymi opiniami tworzonymi przez boty), generują wojny botów, budują i badają tak zwane plemiona (sieciowe), manipulują informacją i „kolonizują” dane, wpływają bezpośrednio na życie indywidualne, dobrostan, a nawet bezpieczeństwo. Obecnie na świecie funkcjonuje kilka głównych ośrodków badań nad sztuczną inteligencją: Google, Facebook, Baidu, Microsoft, International Business Machines Corporation (IBM).

Il. 3. „Miałem sen o bibliotece...” – debata w klubie Drukarnia. Fot. A. Wójcik

Wystąpienia prelegentów pierwszej i drugiej sesji przeplatane były prezentacjami sponsorów. Ofertę w pierwszym dniu MFB zaprezentowali przedstawiciele firm EBSCO (*FOLIO – platforma usług bibliotecznych oparta na oprogramowaniu typu open source*), BonaSoft (prezentacja systemu Koha – intuicyjny interfejs, zaawansowane generatory raportów, responsywność, zapewnienie współpracy z e-usługą OMNIS i katalogiem NUKAT, możliwość integracji z systemami zewnętrznymi), ProQuest oraz Sage.

Pierwszy dzień MFB zakończyła wieczorna debata „Miałem sen o bibliotece...”. Oniryczny temat zgłębiany w klubie Drukarnia, zlokalizowanym nad Wisłą w dzielnicy Podgórze. Bibliotekarze mieli okazję skonfrontowania własnych wizji ze studenckim

²⁴ S. Brinson, *God is in the Algorithm*, [online] <https://www.sambrinson.com/dataism/> [dostęp: 15.12.2019].

snem o bibliotece. Debata była atrakcyjnym elementem forum ze względu na uczestników z zewnątrz, czyli spoza środowiska bibliotekarskiego, których głos mógł stać się inspiracją dla bibliotekarzy, a także ze względu na luźną formę spotkania i towarzyski charakter miejsca. Debatę rozpoczął i... właściwie nie musiał już prowadzić, bo potoczyła się płynnie, dr hab. Remigiusz Sapa, prof. UJ (Instytut Studiów Informacyjnych UJ). Udział w niej wzięli przedstawiciele Samorządu Studentów UJ, ze strony organizatorów dyrektor Biblioteki Głównej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (UP) dr Stanisław Skórka, dyrektor WBP Jerzy Woźniakiewicz, zastępca dyrektora WBP Maria Cibicka, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II dr Katarzyna Kołakowska oraz pozostali uczestnicy MFB. Spotkanie zgromadziło przedstawicieli różnego rodzaju bibliotek, co unaocznilo nie tylko odmienne problemy i zmagania w codziennej pracy, ale i wiele punktów zbieżnych (zarówno po stronie bibliotekarzy, jak i użytkowników). Dyskutowano o wizjach i potrzebach, przedstawiono działania już zrealizowane i te będące w fazie planowania. Mówiono o bibliotekach jako zasobach, miejscach, wspólnych przestrzeniach społecznych, ale też przestrzeniach do nauki, umożliwiających wyciszenie się przy pracy indywidualnej. Pojawiło się zagadnienie biblioteki 24-godzinnej; zauważono, że właściwie od kiedy istnieją e-booki, taka biblioteka jest już w pewnym sensie dostępna dla każdego w systemie 24/7. Podkreślono, że biblioteka marzeń to odpowiednie zasoby, miejsce oraz ludzie – konieczny zestaw elementów pozwalających na przykład na organizację imprez, prowadzenie szkoleń, wychodzenie poza regały, budynki. Biblioteki publiczne odgrywają szczególną rolę w integrowaniu społeczności lokalnej, budowaniu społeczeństwa obywatelskiego, organizacji spotkań, na przykład kulturalnych. W miarę możliwości lokalowych i organizacyjnych biblioteki stają się „trzecim miejscem”, po domu i pracy. Istotnym zagadnieniem poruszonym przez studentów była promocja działań bibliotecznych i ich widoczność na przykład w mediach społecznościowych, co wiąże się z tematami podejmowanymi już w trakcie konferencji, takimi jak bańki informacyjne i algorytmy wpływające na naszą rzeczywistość. Kolejnym zadaniem bibliotek wynikającym z nadmiaru informacji jest edukowanie w zakresie kompetencji informacyjnych. Zarówno bibliotekarze, jak i studenci widzą pole do działania, jeśli chodzi o uczenie krytycznej oceny, selekcji i interpretacji otrzymanej informacji oraz zapewniania dostępu do rzetelnych treści. Zadano również pytanie bezpośrednio skierowane do studentów jako użytkowników różnego typu bibliotek dotyczące ich oczekiwań. Odpowiedzi w znacznym stopniu zbiegły się z tym, jak swoją pracę i miejsce jej wykonywania wyobrażają sobie bibliotekarze. Podkreślono takie kwestie jak minimalizowanie formalności, maksymalizacja dostępu (do książek tradycyjnych, elektronicznych zasobów, baz danych), zapewnienie miejsca do spokojnej pracy, ale i do pracy grupowej, również do zaplecza gastronomicznego, a także do bezpośredniego kontaktu z bibliotekarzem jako osobą kompetentną, by pomóc na przykład przy tworzeniu bibliografii tematycznych. W podsumowaniu debaty zauważono, że bibliotekarze wciąż mają wiele pomysłów oraz „werwę” intelektualną, dysponują dużym potencjałem. Widać jednak również braki (głównie finansowe) wpływające na bibliotekarską aktywność i ją intensyfikujące. Debata dała okazję do skonfrontowania dążeń i kierunków działań bibliotekarzy z oczekiwaniami odbiorców.

Małopolskie spotkanie bibliotekarzy po raz kolejny stało się prawdziwym świętem, nie tylko bibliotekarzy i bibliotek, ale również szeroko pojmowanego świata książki. Nie przez przypadek zbiegło się z 23. Międzynarodowymi Targami Książki w Krakowie²⁵. Międzynarodowe Centrum Targowo-Kongresowe EXPO Kraków przy ulicy Galicyjskiej było miejscem realizacji kolejnych punktów programu MFB. Prezentacje i debaty drugiego dnia forum zorganizowano właśnie tam.

Il. 4. „Sztuczna inteligencja w świecie książki” – specjalna edycja „Future Talks”.
Fot. A. Wójcik

W ramach pierwszej sesji odbyło się spotkanie z dr. Thomasem Beckerem (Wydział Nauk Informatyczno-Komunikacyjnych Politechniki w Kolonii) pod tytułem *Die (Öffentliche) Bibliotheken von morgen* [(Publiczne) biblioteki jutra]. Specjalista w zakresie funkcjonowania bibliotek publicznych w Monachium i Mannheim podzielił się z uczestnikami swoimi przemyśleniami, tezami dotyczącymi przyszłości bibliotek, głównie publicznych, i bibliotekarzy. Jego zdaniem konieczne jest:

- wyjście z budynków bibliotek oraz aktywne szukanie użytkowników;
- eksperymentowanie, angażowanie się, uczestnictwo na przykład w działaniach społeczności lokalnej;
- wzbogacanie kontaktu z użytkownikiem przez różne formy aktywności;
- pośredniczenie w sprawach demokracji, w kwestiach obywatelskich; zachowywanie właściwej postawy wobec spraw konfliktowych, wspieranie wolności słowa (zajmowanie neutralnych stanowisk, zachęcanie do debat);

²⁵ [Dwudzieste trzecie] 23. Międzynarodowe Targi Książki w Krakowie, [online] <https://ksiazka.krakow.pl/pl/> [dostęp: 15.12.2019].

- umożliwianie wymiany poglądów, zapewnianie miejsca na polityczne debaty, dialog dotyczący spraw lokalnych i ogólnych;
- wspieranie czytelnictwa, na przykład przez propagowanie cyfrowych rozwiązań, uczenie korzystania z nowych technologii, testowanie nowych technologii, na przykład dronów;
- otwieranie się na użytkowników, emanowanie fascynacją i zaangażowaniem – kontakt z biblioteką powinien stanowić przyjemność, widoczną po stronie użytkowników oraz jej pracowników.

W trakcie dyskusji wątpliwości i sceptyczne podejście wzbudziła kwestia angażowania się bibliotek w sprawy polityczne. Zrozumiałe wydaje się ich uczestniczenie w sprawach społecznych, ale jak zauważono, ich włączanie się w dyskurs polityczny może spowodować utratę zaufania użytkowników do nich jako instytucji bezstronnych i demokratycznych. Podczas rozmowy o sytuacji bibliotek w Niemczech pojawiło się także pytanie o ich udział w programie integracji imigrantów. Po 2015 roku biblioteki w Niemczech i Austrii zintensyfikowały działania, jakie w tych krajach prowadzone są od lat. Przykłady to między innymi udział w organizacji kursów językowych i innych (udostępnianie materiałów do nauki i przestrzeni bibliotecznej dla wolontariuszy i imigrantów, współpraca ze szkołami, instytucjami prowadzącymi różnorodne szkolenia). Zdaniem T. Beckera zaangażowanie bibliotek w kwestię imigrantów wpływa na pozytywny wizerunek tych instytucji i wzrost ich znaczenia w społeczności lokalnej, co jest dużym sukcesem. W podsumowaniu prelegent zaakcentował najważniejsze tezy swojego wystąpienia: wyjście poza biblioteki (trudne i nie zawsze chętnie podejmowane, ale konieczne – daje możliwość rozwoju, poznawania i wdrażania nowych form pracy); odejście od rutyny (przełamywanie własnych przyzwyczajzeń zapobiega wypaleniu zawodowemu); wspieranie demokracji (sprawia, że działania bibliotekarzy są widoczne, co skutkuje również lepszym finansowaniem bibliotek). Thomas Becker podkreślił, że biblioteka to miejsce, w którym nigdy nie będzie spokoju; rola bibliotekarzy polega na podejmowaniu działań niewygodnych, na byciu elastycznym i otwartym na zmiany, na przewidywaniu potrzeb użytkowników, ich edukowaniu, uświadamianiu – także w kwestiach demokratyczno-politycznych.

W ramach sesji drugiej odbyła się specjalna edycja projektu „Future Talks”²⁶ pod tytułem „Sztuczna inteligencja w świecie książki”. Wydarzenie, szczególnie wymagające otwartości i wiary w to, co wydawać mogłoby się niemożliwe, pokazywało potencjał ludzkiego intelektu, jego osiągnięcia, ale i pułapki, do których sam człowiek doprowadził.

Spotkanie przyciągnęło znacznie większe grono zainteresowanych, niż mogła pomieścić sala przygotowana przez organizatorów. Zgodnie z ideą projektu „Future Talks” było interdyscyplinarnym spotkaniem. Tym razem o innowacyjnych rozwiązaniach, technologiach, automatyzacji dyskutowali przedstawiciele środowiska bibliotekarskiego, wydawniczego oraz technologicznego. Sesję prowadził Łukasz Wilczyński – konsultant biznesowy z branży innowacyjnej gospodarki, dyrektor generalny w firmie Pla-

²⁶ Future Talks, [online] <https://app.evenea.pl/event/Albooks> [dostęp: 15.12.2019].

net Partners, panelistami byli biocybernetyk dr inż. Jarosław Bułka, pełnomocnik prezydenta miasta Krakowa do spraw transformacji cyfrowej, dr hab. Piotr Marecki, prof. UJ – wydawca, producent i wytwórca utworów cyfrowych, oraz Łukasz Kozak (w zastępstwie S. Wronkowskiej, kierownika Pracowni Rozwoju Polony w BN).

Il. 5. Rajski Hyde Park, Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Krakowie.

Fot. A. Wójcik

W trakcie spotkania poruszono wiele zagadnień, między innymi zastanawiano się, czy sztuczna inteligencja czyta książki, jak jej rozwój wpłynie na świat książki, jak jest ona wykorzystywana na przykład w bibliotekach cyfrowych, czy dzięki rozwojowi technologii człowiek zyska czas na czytanie (w takich obszarach jak na przykład telemarketing bądź opieka społeczna czytające voiceboty mogą zastąpić człowieka), czy przyszłość zmieni czytelnicze przyzwyczajenia, funkcjonowanie i wizerunek wydawnictw, księgarni, bibliotek, zawodów związanych z tymi instytucjami. Obecnie algorytmy sztucznej inteligencji, między innymi te badające gust i preferencje czytelnicze, już pomagają w wyborach literackich. Poruszono również kwestię remediacji; mówiono o tym, co dzieje się z książką, literaturą i jej twórcami w cyfrowym świecie, o utworach generowanych przez boty „literackie”. Uczestnicy spotkania mieli okazję zobaczyć efekty pisarstwa cyfrowego, książki z rozszerzoną rzeczywistością, do których czytania wymagane jest użycie smartfona i specjalnych aplikacji.

Ostatnia sesja, podczas której wygłoszono referat *OMNIS, co dalej?*, była sposobnością do podsumowania projektu „e-usługa OMNIS”, współfinansowanego w ramach Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz budżetu państwa. Wicedyrektorzy BN – Dominik Cieszkowski i Kacper Trzaska – opowiadali o jego celach, zadaniach, etapach realizacji, kierunkach działań. Przedstawiono korzyści przewidywane jako wynik realizacji projektu (stworzenie jednolitego

systemu informacji o wszystkich zasobach bibliotek w Polsce, optymalizacja procesu opracowania zbiorów – spójne zasady katalogowania, finansowanie centralne). Aktualnie scalono zasoby trzech bibliotek: BN, BJ oraz Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Witolda Gombrowicza w Kielcach²⁷. Do realizacji projektu wybrano system Alma i wyszukiwarke Primo. Najistotniejsza dla środowiska bibliotekarskiego jest przyszłość projektu; pojawiły się pytania o jego dalszy kształt. O tym, ile bibliotek zostanie włączonych do współpracy i jaki będą miały one charakter, zadecydują sposób i wysokość finansowania.

W trzecim dniu MFB uczestnicy mieli możliwość dołączenia do Rajskiego Hyde Parku zorganizowanego w WBP w Krakowie i podzielenia się doświadczeniami, wiedzą i przemyśleniami związanymi z pracą. W kameralnych grupach odbyło się kilka wystąpień, prelekcji i warsztatów:

- „Projektowanie i ocena systemów nawigacji w oparciu o metodę Navigation stress test” – warsztaty prowadził dr S. Skórka z Biblioteki Głównej UP. Prelegent przybliżył kwestię nawigacji na stronach internetowych, cech i zadań zastosowanego systemu. Omówił rodzaje nawigacji (drugorzędna, globalna, lokalna, kontekstowa, fasetowa), jej mechanizmy (stosowanie na przykład mapy, diagramu drzewa, chmury tagów, pašków nawigacyjnych, dynamicznego menu, nagłówek, etykiet), problemy użytkownika. W ramach ćwiczeń uczestnicy warsztatów podjęli próby określania funkcjonalności przyjętych rozwiązań nawigacyjnych wybranych serwisów internetowych. Badania prowadzono z zastosowaniem testu pozwalającego na wykrycie problemów w nawigowaniu i zaburzeń poczucia orientacji na stronie.

- *W czym robot może zastąpić bibliotekarza?* – prelekcja dr. Krzysztofa Sopyły i Urszuli Witkowskiej, przedstawicieli start-upu technologicznego Literacka Sp. z o.o., realizowanego przez specjalistów z branży księgarsko-wydawniczej, promocyjno-eventowej i IT²⁸. Podjęli oni temat, który już przewijał się na forum – sztucznej inteligencji w świecie książki. Przedstawili jeden z realizowanych przez siebie projektów „Automatyczny Recenzent – inteligentny system rekomendacji książek”, działający dzięki zastosowaniu oprogramowania AI, uczenia maszynowego i przetwarzania języka naturalnego. System proponuje czytelnikowi książki dostosowane do jego gustu czytelniczego. Wykorzystuje przy tym informacje o ich fabule. Po analizie treści książek przypisuje im określone kategorie oraz stopień zaawansowania. Istnieje możliwość przetestowania systemu oraz przyłączenia się do rozwijania projektu (na przykład przez wprowadzanie danych o przeczytanych książkach²⁹).

- *„Nie taki projekt straszny” – doświadczenia z realizacji projektu Europejskie Dziedzictwo Techniczne (EDT) – upowszechnianie historycznych i współczesnych publikacji z zakresu nauk technicznych w innowacyjnym środowisku informatycznym* – prelekcja przedstawicielek Biblioteki Politechniki Krakowskiej (BPK). W trakcie spo-

²⁷ Stan badań na grudzień 2019 roku.

²⁸ Literacka Sp. z o.o., [online] <https://literacka.com.pl/> [dostęp: 15.12.2019].

²⁹ Zob. „CoDoCzytania”, [online] <https://codoczytania.pl> [dostęp: 15.12.2019].

tkania Dorota Buzdygan, Dorota Lipińska i Maria Pietrukowicz dzieliły się szczegółami i wnioskami z prac realizowanych przez BPK we współpracy z Akademią Górniczo-Hutniczą im. Stanisława Staszica w Krakowie (AGH) w ramach Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa. W efekcie końcowym projektu powstało otwarte oprogramowanie Redo, zmodernizowano i w nowej szacie graficznej udostępniono Repozytorium PK³⁰, wzbogacono zasób o całe kolekcje historycznych, unikatowych zbiorów PK i AGH z zakresu nauk technicznych, przyrodniczych, architektury, sztuki, historii i kulturoznawstwa (ponad 6 tys. pozycji książkowych i czasopism). Zainteresowani wystąpieniem uzyskali praktyczne rady i podpowiedzi dotyczące realizacji tego typu projektu (na przykład odnoszące się do planowania czasu na poszczególne zadania, organizacji pracy, promocji).

- „Wykorzystanie internetowych źródeł informacyjnych do opracowania Deskryptorów BN dla literatury pięknej” – warsztat dla katalogujących amatorów i nie tylko, spotkanie prowadził Wojciech Kowalewski z WBP w Krakowie i Instytutu Studiów Informacyjnych UJ, który podzielił się doświadczeniami związanymi z opracowaniem zasobów bibliotek i prowadzonymi od lat szkoleniami dla bibliotekarzy oraz spostrzeżeniami na temat pracy w małych i dużych bibliotekach. Na podstawie licznych przykładów przybliżył nowe zasady katalogowania, skupiając się na deskryptorach umożliwiających opis przedmiotowy i formalny zbiorów³¹. Zwrócił uwagę na, jak to określił, „folklor deskryptorowy”, czyli regionalne ubarwienia i uzupełnienia opisów przejmowanych z BN. Wśród narzędzi internetowych ułatwiających opis wymienił VIAF (Wirtualną międzynarodową kartotekę haseł wzorcowych)³², Classify. An experimental classification web service, czyli eksperymentalny klasyfikacyjny serwis internetowy³³, oraz projekt „Wolne Lektury”³⁴.

- *Dlaczego warto zainteresować się małymi wydawnictwami* – prelekcja Krzysztofa Bilińskiego. Inicjator i właściciel Wydawnictwa IX³⁵, działającego od końca 2017 roku, dzielił się doświadczeniami ze swojej działalności w branży wydawniczej, z radzenia sobie na rynku w cieniu dominujących dużych firm. Opowiadał o ofercie swojego wydawnictwa, dbałości o dobór repertuaru oraz o techniczne wykonanie. Przedstawił problemy i działania na wszystkich etapach pracy związane z kosztami wydania książki, pozyskiwaniem licencji, procesem wydawniczym, współpracą z autorami, tłumaczami, redaktorami, grafikami, artystami malarzami, ilustratorami, przygotowaniem do druku, magazynowaniem. Mówił o promowaniu działalności, miejscach, w których należy szukać szans na pokazanie się (inicjatywy fanowskie, blogi, spotkania autorskie).

³⁰ *Informacje o Repozytorium PK*, [online] <https://repozytorium.biblos.pk.edu.pl/static/1958> [dostęp: 15.12.2019].

³¹ *Deskryptory BN*, [online] <https://www.bn.org.pl/dla-bibliotekarzy/deskryptory-bn> [dostęp: 15.12.2019].

³² VIAF. Virtual International Authority File, [online] <https://viaf.org/> [dostęp: 15.12.2019].

³³ Classify. An experimental classification web service, [online] <http://classify.oclc.org/classify2/> [dostęp: 15.12.2019].

³⁴ Wolne Lektury, [online] <https://wolnelektury.pl/> [dostęp: 15.12.2019].

³⁵ Wydawnictwo IX, [online] <https://wydawnictwoix.pl/> [dostęp: 15.12.2019].

Il. 6. Rajski Hyde Park, Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Krakowie. Fot. Artur Wójcik

Niestety nie odbyły się ujęte w programie Rajskiego Hyde Parku warsztaty „Badanie potrzeb i kreowanie doświadczeń, czyli z doliny krzemowej do biblioteki” Agnieszki Karp-Szymańskiej, prezes zarządu Grupy CzasDzieci.pl.

Forma wszystkich odbytych spotkań pozwoliła osobom zainteresowanym na nawiązanie kontaktów z praktykami, specjalistami różnych dziedzin, którym można było zadać szczegółowe pytania, poprosić o udzielanie rady dotyczącej konkretnego problemu.

Na zakończenie warto odnieść się do fragmentu powieści L. Carrolla przywołanego przez organizatorów MFB: „Bo TU, jak widzisz, trzeba biec tak szybko, jak się potrafi, żeby zostać w tym samym miejscu. A jak chcesz dostać się w inne miejsce, musisz biec dwa razy szybciej”³⁶. Słowa te, wielokrotnie powtarzane w trakcie wydarzenia, doskonale oddają bibliotekarską rzeczywistość. Możemy traktować je jak motto przyświecające codziennej pracy.

Na stronie MFB czytamy: „Musimy się spieszyć, bo reguły zmieniają się szybciej, niż kiedykolwiek przedtem. Musimy ze światem po drugiej stronie lustra komunikować się przy pomocy właściwego dla tego świata języka”³⁷.

W tym pędzie, przy zawrotnym tempie zmian, pomagają nam między innymi takie wydarzenia jak MFB – maksymalnie dostosowane do potrzeb środowiska, organizowane przez ludzi dostrzegających obszary wymagające szczególnej uwagi i podejmujących zawodowe wyzwania, gromadzące ludzi otwartych, szukających odpowiedzi, wskazówek i najlepszych rozwiązań na przyszłość.

³⁶ MFB 2019, dz. cyt.

³⁷ Tamże.

NETOGRAFIA

- Academica, [online] https://academica.edu.pl/about/new_quality [dostęp: 15.12.2019].
- Biblioteka Narodowa, [online] <https://www.bn.org.pl/> [dostęp: 15.12.2019].
- BJ pierwszą biblioteką akademicką w Polsce z instalacją Armii*, [online] https://bj.uj.edu.pl/for-users/news/-/journal_content/56_INSTANCE_wyaB7mgtwFIz/4148353/140236785 [dostęp: 15.12.2019].
- Brinson S., *God is in the Algorithm*, [online] <https://www.sambrinson.com/dataism/> [dostęp: 15.12.2019].
- Cahn Wilson, [online] <https://www.cahnwilson.com/> [dostęp: 15.12.2019].
- Classify. An experimental classification web service, [online] <http://classify.oclc.org/classify2/> [dostęp: 15.12.2019].
- Clifton Park-Halfmoon Public Library, [online] <https://cphlibrary.org/> [dostęp: 15.12.2019].
- „CoDoCzytania”, [online] <https://codoczytania.pl> [dostęp: 15.12.2019].
- Denver Public Library, [online] <https://www.denverlibrary.org/> [dostęp: 15.12.2019].
- Deskryptory BN*, [online] <https://www.bn.org.pl/dla-bibliotekarzy/deskryptory-bn> [dostęp: 15.12.2019].
- [Dwudzieste trzecie] 23. Międzynarodowe Targi Książki w Krakowie, [online] <https://ksiazka.krakow.pl/pl/> [dostęp: 15.12.2019].
- Future Talks, [online] <http://futuretalks.pl/> [dostęp: 15.12.2019].
- Harvard Business School, [online] <https://www.library.hbs.edu/> [dostęp: 15.12.2019].
- Informacje o Repozytorium PK*, [online] <https://repozytorium.biblos.pk.edu.pl/static/1958> [dostęp: 15.12.2019].
- Korzyści z certyfikacji*, [online] http://www.ibspan.waw.pl/polski_certyfikat/index.php?z=1 [dostęp: 15.12.2019].
- Literacka Sp. z o.o., [online] <https://literacka.com.pl/> [dostęp: 15.12.2019].
- MFB 2019, [online] <http://www.mfb.confer.uj.edu.pl/> [dostęp: 15.12.2019].
- MIT Libraries, [online] <https://libraries.mit.edu/> [dostęp: 15.12.2019].
- Moog Music, [online] <https://www.moogmusic.com/> [dostęp: 15.12.2019].
- O konferencji* [MFB 2019], [online] <http://www.mfb.confer.uj.edu.pl/o-konferencji> [dostęp: 15.12.2019].
- O korpucie*, [online] <https://korba.edu.pl/overview> [dostęp: 15.12.2019].
- O Polonie*, [online] <https://polona.pl/page/o-polonie/> [dostęp: 15.12.2019].
- O projekcie* [„e-usługa OMNIS”], [online] <https://www.bn.org.pl/projekty/omnis/o-projekcie/> [dostęp: 15.12.2019].
- O projekcie* [„Patrimonium – digitalizacja i udostępnienie polskiego dziedzictwa narodowego ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej”], [online] <https://www.bn.org.pl/projekty/patrimonium/patrimonium---digitalizacja-i-udostepnienie-polskiego-dziedzictwa-narodowego-ze-zbiorow-biblioteki-narodowej/o-projekcie/> [dostęp: 15.12.2019].
- Polski certyfikat BPMN. Certyfikowanie znajomości notacji BPMN przez Instytut Badań Systemowych Polskiej Akademii Nauk, [online] http://www.ibspan.waw.pl/polski_certyfikat/index.php?z=1 [dostęp: 15.12.2019].
- Public Library of Brookline, [online] <https://www.brooklinelibrary.org/> [dostęp: 15.12.2019].
- Steven Mengin Digital Designer, [online] <https://www.stevenmengin.com/> [dostęp: 15.12.2019].
- Sztuczna inteligencja jako usługa w Bibliotece Narodowej [...]. Referat Jacka Tłagi*, [online] <https://www.bn.org.pl/aktualnosci/3810-sztuczna-inteligencja-jako-usluga-w-bibliotece-narodowej-%5B...%5D.-referat-jacka-tlagi.html> [dostęp: 15.12.2019].
- UCF Libraries, [online] <https://library.ucf.edu/> [dostęp: 15.12.2019].
- VIAF. Virtual International Authority File, [online] <https://viaf.org/> [dostęp: 15.12.2019].
- Wolne Lektury, [online] <https://wolnelektury.pl/> [dostęp: 15.12.2019].
- Wydawnictwo IX, [online] <https://wydawnictwoix.pl/> [dostęp: 15.12.2019].

STRESZCZENIE

W dniach 23–25 października 2019 roku w Krakowie odbyło się 4. Małopolskie Forum Bibliotek pod hasłem „Po drugiej stronie lustra: AI, UX i UI w bibliotekach”. Organizatorami wy-

darzenia byli: Biblioteka Jagiellońska, Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Krakowie, Instytut Studiów Informacyjnych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Instytut Nauk o Informacji Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie oraz Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich – Zarząd Okręgu Małopolskiego. Główne tematy konferencji to: zagadnienia *high-tech*, nowe technologie, ich wpływ na funkcjonowanie bibliotek, zmieniające się rola i wizerunek bibliotek, wykorzystanie sztucznej inteligencji w bibliotekach, potrzeby i zachowania użytkowników związane z technologią, rola bibliotekarza wynikająca ze zmian społeczno-technologicznych.

W ramach trzydniowego programu zaproponowano wykłady, debatę z udziałem studentów, prezentacje, debaty na Targach Książki w Krakowie oraz Rajski Hyde Park.

SŁOWA KLUCZOWE:

Małopolskie Forum Bibliotek, sztuczna inteligencja (AI), doświadczenie użytkownika (UX), interfejs użytkownika (UI), usługi informacyjne

THE MAŁOPOLSKA FORUM OF LIBRARIES 2019 IN THE EYES OF ITS PARTICIPANTS

SUMMARY

On October 23–25, 2019, the 4th Małopolska Forum of Libraries was held in Krakow under the motto: “On the other side of the mirror: AI, UX and UI in libraries.” The event was organized jointly by: the Jagiellonian Library, the Regional Public Library in Krakow, the Institute of Information Studies of the Jagiellonian University in Kraków, the Institute of Information Studies of the Pedagogical University of Krakow and the Board of the Małopolska Region of the Association of Polish Librarians. The main topics of the conference were: high tech issues, new technologies and their influence on the functioning of libraries, the changing role and image of libraries, the use of artificial intelligence in libraries, the needs and behaviour of users related to technology, the role of the librarian resulting from social and technological changes.

Within the three-day programme, lectures, a debate involving the participation of students, presentations, debates at the Book Fair in Krakow and Rajski Hyde Park were proposed.

KEYWORDS:

Małopolska Forum of Libraries, artificial intelligence (AI), user experience (UX), user interface (UI), information services

ZDZISŁAW PIETRZYK

Uniwersytet Jagielloński, Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej

 <https://orcid.org/0000-0002-5159-1037>

DOI: 10.26106/qx6b-c596

ANDRÉ SÉGUENNY (1938–2019)

Andrzej Ściegienny – bo tak do 1975 roku brzmiało imię i nazwisko wybitnego historyka, badacza dziejów spirytualistów – urodził się 12 kwietnia 1938 roku w Brześciu nad Bugiem jako syn Wincentego i Zofii z Gutowskich. Jego ojciec był zawodowym oficerem dyplomowanym Wojska Polskiego, do którego wstąpił w trakcie jego tworzenia się 1 listopada 1918 roku. Od 1937 roku W. Ściegienny służył w Brześciu nad Bugiem w 35. pułku piechoty i tamże urodził się Andrzej. W okresie wojny W. Ściegienny przedostał się do Francji, a po jej upadku ewakuowano go do Anglii. W 1942 roku został jako ci-chociemny zrzucony na teren Polski. Po wojnie ukrywał się pod przybranymi nazwiskami¹ i był prześladowany przez ówczesne władze, co wpłynęło na życie jego syna.

Do szkoły średniej A. Ściegienny uczęszczał w latach 1951–1955 w Łodzi, gdzie jego ojciec przybrał nazwisko Bobowicz. W latach 1955–1957 studiował na Wydziale Łączności na Politechnice Warszawskiej. W 1957 roku przez kilka miesięcy przebywał we Francji. Po powrocie do Polski zrezygnował ze studiów politechnicznych. W latach 1958–1963 kontynuował studia w zakresie filozofii w katedrze filozofii nowożytnej na Uniwersytecie Warszawskim (UW) kierowanej przez prof. Leszka Kołakowskiego. Studia uniwersyteckie z zakresu filozofii ukończył uzyskaniem tytułu magistra filozofii w 1963 roku.

¹ K.A. To ch m a n, *Ściegienny Wincenty Bartłomiej*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 50, red. nac. A. R o m a n o w s k i, Warszawa–Kraków 2014–2015, s. 472–474.

W okresie studiów aktywnie uczestniczył w życiu studenckim. Był zaangażowany w działalność Centralnego Klubu Studentów Politechniki Warszawskiej „Stodoła”. Dla działającego w Stodole kabaretu na przełomie lat 50. i 60. XX wieku pisał teksty, w tym teksty piosenek. W latach 1959–1960 działał w grupie poetyckiej Anabasis założonej przez Mariana Ośniałowskiego. Grupa ta miała zrzeszać młodych poetów nienależących do żadnych ugrupowań i wędrować „przed siebie w poszukiwaniu niewiadomego celu”². W 1960 roku A. Ściegienny przystąpił do ugrupowania poetyckiego Grupa Warszawska założonego przez Jerzego Stanisława Czajkowskiego, jednego z twórców dwutygodnika „Współczesność”. W piśmie „Wiatraki” (miesięcznym dodatku literackim „Faktów i Myśli”) zamieścił we wrześniowym numerze w 1959 roku wiersz *Śmierć Piotra Czajkowskiego*. Swoje utwory publikował w czasopismach literackich takich jak „Twórczość” – obok Edwarda Stachury – i „Almanach Młodych”. W 1961 roku jego wiersze ukazały się w zbiorze *Dysonanse*, umieszczonym w serii *Zeszyty Poetyckie* wydawnictwa Iskry. W tomie tym opublikowali swoje utwory także Bogdan Loebel, Joanna Pollakówna i Zbigniew Zalewski³. Od 1961 roku A. Ściegienny należał do Związku Autorów i Kompozytorów Scenicznych.

W czasie studiów w katedrze filozofii nowożytnej UW A. Ściegienny brał udział w badaniach socjologicznych. Kierował w latach 1960–1963 ekipą badawczą w projekcie „Świadomość społeczna i światopogląd polskich pracowników nauki”, prowadzonym przez prof. Irenę Nowakowską. Uczestniczył w badaniach socjologicznych nad ówczesnym społeczeństwem (między innymi badania pod nazwą „Stratyfikacja społeczna w Polsce”, którymi przewodził prof. Stefan Nowak), już jako pracownik katedry filozofii nowożytnej UW (od 1963 roku).

Andrzej Ściegienny rozpoczął pracę w katedrze filozofii nowożytnej UW na stanowisku asystenta pod kierunkiem prof. L. Kołakowskiego. Poza wypełnianiem obowiązków nauczyciela akademickiego i badacza zajmował się tłumaczeniami tekstów filozoficznych. Przetłumaczył między innymi dzieło Sorena Kierkegaarda *Jednostka i tłum*⁴ oraz uczestniczył w przygotowaniach do wydania w języku polskim dzieła Helmuta Gillnera *Fryderyk Nietzsche. Filozoficzna i społeczna doktryna immoralizmu*⁵. Już w emigracyjnym okresie jego życia w druku ukazały się w jego tłumaczeniu listy Dietricha Bonhoeffera z więzienia, zawarte w *Wyborze pism* tego niemieckiego antyfaszysty⁶.

² J. Kulmowa, [Odpowiedź na ankietę z 1981 roku], cyt. za: E. Głębička, *Grupy literackie w Polsce 1945–1989. Leksykon*, Warszawa 2000, s. 204.

³ J. Pollakówna, *Dysonanse*, Warszawa 1961, *Zeszyty Poetyckie* (zawiera również: B. Loebel, *Szkieł do pejzażu*; A. Ściegienny, *Wiersze*; Z. Zalewski, *Gliniana krtań*).

⁴ S. Kierkegaard, *Jednostka i tłum*, tłum. A. Ściegienny, [w:] *Filozofia egzystencjalna*, wyb. i wstęp L. Kołakowski, K. Pomian, Warszawa 1965, s. 51–58, *Wybrane Teksty z Historii Filozofii*.

⁵ H. Gillner, *Fryderyk Nietzsche. Filozoficzna i społeczna doktryna immoralizmu*, [przedm. J. Gawarewicz, weryfikacja cytatów z dzieł wydanych w języku polskim A. Ściegienny], Warszawa 1965.

⁶ D. Bonhoeffer, *Wybór pism*, wyb., oprac. oraz noty wstępne A. Morawska, [tłum. A. Ściegienny], Warszawa 1970, *Biblioteka „Więzi”*, t. 27.

W ramach pracy w katedrze filozofii nowożytnej UW rozpoczął studia nad dziejami myśli reformacyjnej, czego pierwszym efektem była rozprawa *Spór Erazma z Lutrem*, drukowana w pracy zbiorowej *Antynomie wolności. Z dziejów filozofii wolności*⁷. Rok później ukazała się pierwsza monografia A. Ściegiennego – *Luter*, opublikowana w serii *Myśli i Ludzie* oficyny Wiedza Powszechna⁸. Stanowiła ona pokłosie badań nad dziejami doktryn religijnych wczesnej reformacji i była jednocześnie jedną z pierwszych polskojęzycznych biografii tego reformatora. Andrzej Ściegienny wskazywał, że Marcin Luter w pierwszym etapie swojej działalności (czyli do około 1520 roku) był reformatorem Kościoła katolickiego, a następnie już ideologiem nowego podejścia do wiary. Biografia i doktryna nauki niemieckiego teologa zostały przedstawione w przystępny sposób. Jako załącznik A. Ściegienny zamieścił kilka tekstów źródłowych autorstwa reformatora, w tym: *Do chrześcijańskiej szlachty narodu niemieckiego o poprawie stanu chrześcijańskiego*, *O niewolnej woli* i *Kazanie o dobrych uczynkach*.

W drugiej połowie lat 60. XX wieku A. Ściegienny publikował artykuły dotyczące filozofii oraz tematu, nad którym pracował przez wiele lat od czasów studenckich, to jest podejścia Erazma z Rotterdamu i Marcina Lutra do reform Kościoła w latach 20. XVI wieku, a także wystąpień filozofów i teologów związanych z kwestiami chrystologicznymi. Jego prace znalazły się w dziele *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*⁹, zamieszczał je również w piśmie społeczno-kulturalnym Stowarzyszenia Ateistów i Wolnomyślicieli „Argumenty” oraz w „Zeszytach Argumentów”. W redakcji „Argumentów” pracował jako asystent Bronisława Geremka.

Po wystąpieniach młodzieży studenckiej w marcu 1968 roku A. Ściegienny wraz ze swoim profesorem L. Kołakowskim solidaryzował się ze studentami i występował w ich obronie. Z tego powodu został w 1968 roku relegowany z UW. Zajmował wówczas stanowisko starszego asystenta. Przez prawie dwa lata nie mógł uzyskać żadnej pracy, mimo że składał oferty w różnych instytucjach.

W 1970 roku dzięki zaproszeniu na stypendium do Francji przez profesora filozofii Gabriela Marcela i sfinansowaniu wyjazdu przez Fondation pour une entraide intellectuelle européenne oraz pisarza Jerzego Andrzejewskiego wyjechał z Polski. W Paryżu odbył kurs w École pratique des hautes études pod kierunkiem wybitnego znawcy życia i twórczości Erazma z Rotterdamu prof. Roberta Mandrou. Kurs, a właściwie studia, w tej prestiżowej instytucji dla badaczy dziejów kultury ukończył uzyskaniem dyplomu. Duży wpływ na edukację A. Ściegiennego w École pratique miał prof. Richard Stauffer, wybitny szwajcarski historyk i teolog, pełniący wówczas funkcję kierownika badań nad historią i teologią reformacji. W Paryżu A. Ściegienny uczęszczał na zajęcia w Instytucie Katolickim (Institut Catholique), gdzie pod kierunkiem między innymi ks. Józefa Wolińskiego uzupełniał swoją wiedzę z zakresu greki, łaciny oraz patrystyki, tak bardzo po-

⁷ A. Ściegienny, *Spór Erazma z Lutrem*, [w:] *Antynomie wolności. Z dziejów filozofii wolności*, red. M. Drużkowski, K. Sokół, Warszawa 1966, s. 185–204.

⁸ Tenże, *Luter*, Warszawa 1967, *Myśli i Ludzie*. 2, *Filozofia Nowożytna i Współczesna*.

⁹ *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, kom. red. B. Baczkó [i in.], Wrocław 1971.

trzebnych w studiowaniu teologii oraz zrozumieniu postaw i zachowań ludzi z XVI wieku przejawianych „w poszukiwaniu prawdziwej wiary”¹⁰.

W 1971 roku A. Ściegienny uzyskał kolejne stypendium w Institut für Europäische Geschichte w Moguncji. Przebywał w nim w latach 1971–1972 w sekcji historii religii zachodnioeuropejskiej pod kierunkiem jej ówczesnego dyrektora prof. Josepha Lortza. W ramach stypendium pracował nad studium z zakresu podstaw soteriologii w kontekście myśli Marcina Lutera i Erazma z Rotterdamu. Po rocznym pobycie w Moguncji powrócił do Francji i został zatrudniony w Centre national de la recherche scientifique (CNRS), a następnie skierowany do pracy w Centre d'études supérieures de la Renaissance (CESR) przy Uniwersytecie w Tours (Université de Tours). W trakcie pobytu w Moguncji oraz w czasie pracy w Tours przygotował rozprawę doktorską pod kierunkiem Jeana-Claude'a Margolina, dotyczącą poglądów teologiczno-filozoficznych śląskiego spirytualisty Kaspara Schwenkfelda. Przewodniczącym komisji przyjmującej w 1974 roku pracę A. Ściegiennego był wybitny historyk francuski Jean Delumeau. Została ona opublikowana rok później w serii prowadzonej przez wydawnictwo Institut für Europäische Geschichte i nosiła tytuł *Homme charnel, homme spirituel. Étude sur la christologie de Caspar Schwenckfeld (1489–1561)*¹¹. W 1974 roku A. Ściegienny ponownie przebywał na stypendium w Moguncji.

Rok 1975 był przełomowy w życiu A. Ściegiennego, ponieważ przeprowadził się wówczas do Strasburga, gdzie badacze dziejów reformacji, teologii i religii założyli Groupe de recherches sur les non-conformistes religieux des XVIe et XVIIe siècles et l'histoire des protestantismes (GRENEP). Należał on do współorganizatorów tej grupy i ściśle współpracował z Jeanem-Georges'em Rottem, historykiem Alzacji i dziejów religii, oraz Markiem Lienhardem, badaczem dziejów filozofii i teologii protestanckiej. Organizacyjnie dalej był pracownikiem CNRS, ale blisko współdziałał z Wydziałem Teologii Protestanckiej Uniwersytetu Marca Blocha w Strasburgu (Faculté de théologie protestante de l'Université de Strasbourg). Grupa GRENEP zakładała prowadzenie badań nad dziejami reformacji, między innymi nad myślą najważniejszych związanych z nią postaci, takich jak Jan Kalwin, Marcin Luter i Marcin Bucer, ale przede wszystkim nad działalnością tych ugrupowań religijnych i poszczególnych reformatorów, którzy nie znaleźli uznania władz świeckich i byli uważani za dysydentów i nonkonformistów religijnych.

Andrzej Ściegienny szybko dał się poznać jako doskonały badacz i jednocześnie organizator życia naukowego. W 1977 roku wraz z Jeanem-Georges'em Rottem, Ber-

¹⁰ Nawiązanie do tytułu tomu zbiorowego: A. Ściegienny, *W poszukiwaniu prawdziwej wiary. Szkice z historii religii XVI wieku. Humanizm, reformacja, spirytualizm*, Lublin 2009.

¹¹ A. Ściegienny, *Homme charnel, homme spirituel. Étude sur la christologie de Caspar Schwenckfeld (1489–1561)*, Wiesbaden 1975, *Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz*, 76. Książka ta ukazała się także po angielsku: A. Ściegienny, *The Christology of Caspar Schwenckfeld. Spirit and Flesh in the Process of Life Transformation*, trans. by P.C. Erb and S. Niemann, Lewiston, N.Y., USA 1987, *Texts and Studies in Religion*, Vol. 35.

nardem Rousselem, Rodolphe'em Peterem i Markiem Lienhardem przedstawił założenia programu badawczego polegającego na studiowaniu i opracowywaniu dziejów nonkonformistów religijnych w Europie. Początkowo projekt miał obejmować przede wszystkim nonkonformistów religijnych związanych ze Strasburgiem – mieszkających w nim lub mających z nim styczność w latach 1520–1648¹². Założeniem serii *Bibliotheca Dissidentium* było publikowanie biografii wybranych postaci oraz bibliografii ich dzieł, zarówno ogłoszonych drukiem, jak i rękopiśmiennych, omówienie treści ich poszczególnych utworów i dokumentów wydanych za ich życia, a także późniejszych dokumentów i literatury na ich temat, scharakteryzowanie ich korespondencji. Biobibliografia poszczególnych sylwetek odgrywała rolę biograficzną, bibliograficzną oraz osadzającą w kontekście historycznym. Po trzech latach przygotowań w 1980 roku ukazał się pierwszy tom z serii *Bibliotheca Dissidentium*, którego A. Ściegienny był współautorem i redaktorem¹³. W tomie tym zamieszczono biobibliografię między innymi Johannesa Campanusa i Christiana Entfeldera. Andrzej Ściegienny, redagując tę serię wydawniczą w latach 1980–2008, prowadził ją z wielkim oddaniem, zaangażowaniem i profesjonalizmem. Zabiegał o autorów z różnych krajów Europy, by przedstawić jak najszerszą paletę sylwetek nonkonformistów religijnych, których działania można podsumować jako sprzeciw wobec Kościołów oficjalnych oraz głównych kierunków religijnych i ich doktryn.

Na początku lat 80. XX wieku A. Ściegienny nawiązał kontakt z prof. Wacławem Urbanem, co zaowocowało skierowaniem uwagi redaktora serii *Bibliotheca Dissidentium* na badania nad heterodoksją w Europie Centralnej i Wschodniej. Efektem wspólnej pracy badaczy był obszerny tom dotyczący najwybitniejszego myśliciela polskiego XVI wieku Andrzeja Frycza Modrzewskiego¹⁴. Na potrzeby serii *Bibliotheca Dissidentium* dzięki staraniom jej redaktora zostało sporządzonych 16 biografii radykalnych reformatorów związanych z Polską. Kolejnym kierunkiem współpracy z historykami z Europy Centralnej były Węgry. Badacze węgierscy na czele z Mihályem Balázsem zaprezentowali w *Bibliotheca Dissidentium* swoje badania nad nonkonformistami religijnymi¹⁵. W serii kierowanej przez A. Ściegiennego zostały uwzględnione także postaci

¹² B. Rousseau, A. Séguenny, *Les non-conformismes aux XVIe et XVIIe siècles. Bilan d'une première enquête sur les travaux en cours*, avec la collab. de M. Lienhard, R. Peter, J. Rott, „Revue d'histoire et de philosophie religieuses” LVII, 1977, n° 2, s. 209–222.

¹³ *Bibliotheca dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles*, t. 1, *Johannes Campanus, Christian Entfelder, Justus Velsius, Catherine Zell-Schütz*, éd. par A. Séguenny, textes revus par J. Rott, Baden-Baden–Bouxwiller 1980, *Bibliotheca Bibliographica Aureliana*, 79.

¹⁴ A. Séguenny, W. Urban, *Bibliotheca dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles*, t. 18, *Andrzej Frycz Modrzewski (Modrevius)*, éd. par A. Séguenny en collab. avec J. Rott, Baden-Baden–Bouxwiller 1997, *Bibliotheca Bibliographica Aureliana*, 151.

¹⁵ *Bibliotheca dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles*, t. 12, *Ungarländische Antitrinitarier. Tamás Arany, István Basilius, István Császmai, Lukács Egri, Elias Gezmidele*, einl. von M. Balázs, éd. par A. Séguenny en collab. avec I. Backus, J. Rott, Baden-Baden–Bouxwiller 1990, *Bibliotheca Bibliographica Aureliana*, 121; J. Káldos, *Bibliotheca dis-*

związane z heterodoksją w Kościele prawosławnym, a autorem artykułów o nich był prof. Mikhail Dmitriev¹⁶.

Efektom prac A. Ściegiennego nad *Bibliotheca Dissidentium* było wydanie 26 tomów w serii głównej oraz 8 tomów w podserii *Scripta et Studia*, zawierającej monografię, które w założeniu jej redaktora miały ukazywać religijne ruchy dysydenckie w Europie. Autorami publikacji poza A. Ściegiennym byli między innymi Wacław Urban, Mihály Balázs, R. Emmet McLaughlin, Michael Screech. Dzięki staraniom redaktora seria była publikowana w prestiżowym wydawnictwie naukowym Valentina Koenera w Baden-Baden. Tworząc to wielkie dzieło, A. Ściegienny stał się osobą znaną w międzynarodowym środowisku badaczy dziejów reformacji na całym świecie. Był zapraszany na konferencje naukowe, w tym do Polski. Wraz z przejściem na emeryturę w 2008 roku przekazał redakcję *Bibliotheki Dissidentium* prof. Martinowi Rothkegelowi.

Z Polską i nauką polską A. Ściegienny nie zerwał nigdy kontaktów. Starannie pielęgnował język polski, niejednokrotnie wskazując nam, mieszkającym w Polsce, na niechlujstwo językowe panujące w naszej Ojczyźnie. Wraz z żoną Jadwigą prenumerowali miesięcznik „Kultura” i kwartalnik „Zeszyty Historyczne”, wydawane przez paryski Instytut Literacki (Institut Littéraire). Starał się być na bieżąco z wydarzeniami w Polsce, interesował się sytuacją społeczną, gospodarczą i polityczną. Zgodnie z zasadą „Z oddali widać lepiej” w latach 90. XX wieku trafnie komentował i przewidywał rozwój sytuacji politycznej w naszym kraju. W trudnych czasach zrywu solidarnościowego i w późniejszych latach 80. XX wieku starał się pomagać rodakom w Ojczyźnie, organizując pomoc materialną, i przyjeżdżał do niej jako osoba zaangażowana w pomoc charytatywną. Po nawiązaniu kontaktu z kieleckim i lubelskim środowiskiem historycznym i odnowieniu relacji z historykami z rodzinnej Warszawy dość często przyjeżdżał do Polski. Brał udział w seminariach i kolokwiach naukowych. Należy podkreślić, że A. Ściegienny należał do tych osób, które przebywając na emigracji, poza granicami Polski, nigdy nie straciły realnego kontaktu z Ojczyzną. Mieszkała w niej jego matka, o której zawsze mówił z wielkim oddaniem i którą starał się często odwiedzać.

Na pomoc A. Ściegiennego w zakresie różnych przedsięwzięć naukowych, które prowadziły do propagowania naszych dziejów i kultury na zachodzie Europy, mogło liczyć wiele osób. Doskonałym przykładem jego zaangażowania w sprawy polskie i jednocześnie pomocy w działaniu naukowym był jego przyjazd do Krakowa na zaproszenie dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej prof. Krzysztofa Zamorskiego przy współdziałaniu z byłym dyrektorem prof. Janem Pirożyńskim. Andrzej Ściegienny spowodował, że zaproszenie to dotarło także do Valentina Koenera, właściciela Verlag Valentin Koerner.

sidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles, t. 15, *Ungarländische Antitrinitarier*. György Enyedi, unter Mitw. von M. Balázs, éd. par A. Séguenny en collab. avec I. Bacus, J. Rott, Baden-Baden–Bouxwiller 1993, *Bibliotheca Bibliographica Aureliana*, 137.

¹⁶ M. V. Dmitriev, *Bibliotheca dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles*, t. 19, *Dissidents russes, I. Feodosij Kosoj*, éd. par A. Séguenny en collab. avec J. Rott, Baden-Baden–Bouxwiller 1998, *Bibliotheca Bibliographica Aureliana*, 159.

W czasie wizyty V. Koernera w Bibliotece Jagiellońskiej w 1995 roku podjęto decyzję o współpracy z jego oficyną. Efektem było wydanie ośmiotomowego katalogu druków XVI-wiecznych należących do Biblioteki Jagiellońskiej¹⁷. O promowaniu polskich badaczy przez A. Ściegiennego mówił między innymi Jan Harasimowicz, autor dzieła o architekturze protestanckiej na Śląsku, który dzięki rekomendacji redaktora *Bibliotheki Dissidentium* mógł swoją książkę opublikować w wydawnictwie V. Koernera w Baden-Baden¹⁸. Andrzej Ściegienny starał się o stypendia i możliwości pracy badawczej we Francji i w Niemczech dla badaczy z Europy Środkowo-Wschodniej. Osobom przebywającym w Strasburgu udzielał wsparcia i gościny, których sam doświadczyłem, także w domu państwa Jadwigi i Andrzeja Ściegiennych, przebywając na badaniach archiwalno-bibliotecznych w tym mieście na przełomie lat 1990/1991.

Andrzej Ściegienny jako pracownik CNRS miał swój maleńki gabinet w gmachu Biblioteki Narodowej i Uniwersyteckiej w Strasburgu (Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg). Całe naukowe życie spędził wśród książek i bardzo doceniał rolę bibliotek i bibliotekarzy w procesie badawczym. Chętnie zgodził się na propozycję wejścia do Rady Naukowej „Biuletynu Biblioteki Jagiellońskiej”, w której pracach uczestniczył od rocznika LXIII, wydanego za 2013 rok.

Środowisko badaczy reformacji polskiej skupione wokół prof. Henryka Gmiterka z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, doceniając dorobek naukowy A. Ściegiennego, przygotowało tom zbiorowy z wyborem Jego artykułów, publikowanych w czasopismach naukowych i księgach zbiorowych we Francji, Polsce, Szwajcarii, USA i na Węgrzech¹⁹.

We Francji A. Ściegienny założył rodzinę. Jego żoną została wspomniana już Jadwiga z domu Duda (ur. 1945 w Makowie), która w 1974 roku uzyskała stopień doktora w zakresie egiptologii. W Strasburgu pracowała w Radzie Europy. Państwo Ściegienni mieli dwoje dzieci: Charles’a Séguenny’ego (ur. 1975), nauczyciela historii w Lycée Jean Monnet w Joué-lès-Tours, oraz Gabrielę Séguenny-Helmbacher (ur. 1985), nauczycielkę w szkole podstawowej w Strasburgu.

Andrzej Ściegienny zmarł w Strasburgu 9 marca 2019 roku. Został pochowany 13 marca 2019 roku na cmentarzu w Robertsau, dzielnicy Strasburga. Długoletni współpracownik zmarłego prof. M. Lienhard na zakończenie swojego szkicu o zmarłym kole-dze²⁰ napisał Jego krótką charakterystykę. Jest ona bardzo trafna, więc opinię tę mogę

¹⁷ *Catalogus librorum saeculi XVI qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviensis asservantur. BJ 16. Katalog druków XVI wieku ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie. BJ 16, curavit M. Malicki, confecerunt M. Gółuska [i in.], [t. 1–8], Baden-Baden 2002–2005.*

¹⁸ J. Harasimowicz, *Protestanckie budownictwo kościelne*, [rozmowa], Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP – Dekada Reformacji, [online] <http://luter2017.pl/protestanckie-budownictwo-harasimowicz-architektura/> [dostęp: 8.06.2020]; t e n ż e, *Kunst als Glaubensbekenntnis. Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte der Reformationszeit*, Baden-Baden 1996, *Studien zur Deutschen Kunstgeschichte*, H. 359.

¹⁹ A. Séguenny, *W poszukiwaniu...*

²⁰ M. Lienhard, *André Séguenny (1938–2019)*, „Revue d’histoire du protestantisme”, t. 4, 2019, n° 2, s. 345–349.

przytoczyć niczym moją własną. Andrzej Ściegienny był badaczem rzetelnym, organizatorem i recenzentem wymagającym oraz krytycznym, potrafiącym zmobilizować innych do współpracy z *Bibliothecą Dissidentium* i do pracy badawczej, w tym piszącego te słowa. Był w swoich działaniach perfekcjonistą, choć czasem niecierpliwym, miał dar przekonywania do kontynuowania prac badawczych. „Na poziomie ludzkim był ujmujący, wierny przyjaźni, potrafił się śmiać”²¹.

Kraków, 8 czerwca 2020

Zdzisław Pietrzyk

²¹ Tamże. Tłumaczenie własne – Z.P.

ALEKSANDRA CIEŚLAR
Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska
 <https://orcid.org/0000-0001-6150-4198>

DOI: 10.26106/qs7k-sk61

DZIAŁALNOŚĆ BIBLIOTEKI JAGIELLOŃSKIEJ W ROKU 2018. SPRAWOZDANIE

W roku 2018 struktura organizacyjna Biblioteki Jagiellońskiej nie zmieniła się, nastąpiły jedynie niewielkie zmiany w obsadzie stanowisk kierowniczych:

- dr Arkadiusz Knapik – z dniem 1 października objął kierownictwo Oddziału Zabezpieczenia Zbiorów (OZZ) oraz Kliniki Papieru w ramach tego Oddziału,
- mgr Małgorzata Kusak – z dniem 1 kwietnia objęła kierownictwo Sekcji Wydarzeń Kulturalnych w Oddziale Organizacji (OOrg).

Częściowo zmienił się skład Dyrekcji – funkcję dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej nadal pełnił prof. dr hab. Zdzisław Pietrzyk, jego zastępcami byli: mgr Aleksandra Cieślar (zastępca dyrektora ds. administracji), mgr Krzysztof Frankowicz (zastępca dyrektora ds. zbiorów) oraz mgr Krystyna Sanetra (zastępca dyrektora ds. rozwoju), po której z dniem 1 października 2018 roku stanowisko objął mgr inż. Tomasz Zacharski.

PRACOWNICY

W roku sprawozdawczym Biblioteka zatrudniała ogółem 404 osoby (stan na dzień 31 grudnia 2018 roku), w tym 266 kobiet (66%) i 138 mężczyzn (34%). W działalności podstawowej zatrudnionych było 338 osób (w tym 267 na stanowiskach bibliotekarskich), 66 osób zaś to pracownicy administracji, obsługi technicznej oraz porządkowej. W niepełnym wymiarze etatu pracowało 12 osób.

W 2018 roku w BJ pracowało także 9 wolontariuszy (w Oddziale Gromadzenia Zbiorów (OGr), w Oddziale Udostępniania Zbiorów i Informacji Naukowej (OUZiIN), w Oddziale Zbiorów Specjalnych (OZS) oraz w Oddziale Magazynów (OMa)), a także 14 osób zatrudnionych na podstawie umów cywilnoprawnych (umów zleceń oraz umów o dzieło) w celu realizacji konkretnych zadań.

Stan zatrudnienia na dzień 31 grudnia 2018 roku*

Wyszczególnienie	Ogółem	Działalność podstawowa	Administracja, obsługa techniczna i porządkowa
Liczba pracowników	404	338	66
w tym pełnozatrudnieni	392	331	61
w tym kobiety	266	230	36
w tym kobiety pełnozatrudnione	257	226	31
Etaty przeliczeniowe ogółem	399,75	335,00	63,75

* zmodyfikowana tabela z formularza sprawozdawczego Głównego Urzędu Statystycznego (K-03, Dział 3, poz. 1)

Wśród zatrudnionych było 20 osób ze stopniem naukowym doktora (w tym 2 z habilitacją). Kilka osób kontynuowało studia doktoranckie: mgr Ekaterina Baumann (na Wydziale Zarządzania i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego (WZiKS UJ)), mgr Krzysztof Frankowicz (na Wydziale Filozoficznym Akademii Ignatianum w Krakowie), mgr Jakub Krzysztoń (na Wydziale Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie), mgr Michał Lewicki (na Wydziale Historycznym UJ), mgr Ewa Valde-Nowak (na WZiKS UJ), mgr Barbara Żurek (na Wydziale Historycznym UJ). Mgr Leszek Szafrąński uzyskał stopień naukowy doktora w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie bibliologia i informatologia (dysertacja pod tytułem *Zarządzanie zasobami dokumentów elektronicznych w instytucjonalnych repozytoriach akademickich* przygotowana pod kierunkiem dr. hab. Remigiusza Sapy). Dr Joanna Pypłacz uzyskała stopień doktora habilitowanego nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo. Mgr Edyta Gałuszka rozpoczęła studia podyplomowe Marketing Internetowy na Wydziale Humanistycznym Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie (AGH). Monika Marmużniak, Justyna Mączka, Aleksandra Potoczna i Agnieszka Wojak ukończyły studia magisterskie na kierunku Zarządzanie Informacją na WZiKS UJ. Marzena Napora kontynuowała niestacjonarne studia magisterskie na kierunku Bezpieczeństwo Narodowe na Wydziale Stosunków Międzynarodowych i Politycznych UJ.

Troje pracowników odbyło krajowe staże naukowe: mgr Ewelina Borowiec (w Bibliotece Głównej AGH oraz w Bibliotece Politechniki Krakowskiej), mgr Mariusz Staniszewski (w Bibliotece Głównej AGH) oraz mgr Piotr Witkowski (w Bibliotece Politechniki Krakowskiej).

Pracownicy podnosili również kwalifikacje zawodowe poprzez uczestnictwo w licznych szkoleniach i prezentacjach o różnorodnej tematyce:

- pracownicy OGr, Oddziału Opracowania Zbiorów (OOZ) oraz Oddziału Zbiorów Cyfrowych (OZC) uczestniczyli w szkoleniu dotyczącym serwisów Biblioteki Narodowej *POLONA i Academica – miliony publikacji w każdej bibliotece*,
- pracownicy OUZiIN uczestniczyli w licznych webinarjach, prelekcjach i warsztatach dotyczących głównie prezentacji czasopism wydawnictwa Oxford University

Press, baz danych, korzystania z elektronicznych źródeł informacji, sporządzania raportów cytowań itp.,

- pracownicy OZC uczestniczyli w kursach i szkoleniach dotyczących prawa autorskiego i otwartego dostępu do publikacji naukowych oraz poszukiwania informacji o dorobku naukowym i tworzenia analiz bibliometrycznych,

- pracownicy OZC przyjęci do realizacji projektu „Repozytorium otwartego dostępu do dorobku naukowego i dydaktycznego UJ” odbyli kompleksowe szkolenia z zarządzania zasobami cyfrowymi, przygotowania plików cyfrowych do publikacji oraz wprowadzania metadanych do systemu Repozytorium UJ (RUJ),

- pracownicy Oddziału ds. Projektów brali aktywny udział w szkoleniach dotyczących obiegu dokumentów finansowych oraz rozliczania projektów realizowanych w ramach Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa,

- pracownicy OOrg uczestniczyli w szkoleniach dotyczących zasad obiegu dokumentów finansowych oraz wprowadzania modułu PM w systemie SAP w odniesieniu do zarządzania budynkami Uczelni,

- pracownicy wewnętrznej służby ochrony „Straż Biblioteki Jagiellońskiej” uczestniczyli w licznych szkoleniach dotyczących elektronicznych systemów bezpieczeństwa, ochrony przeciwpożarowej, bezpieczeństwa pożarowego, cyberbezpieczeństwa w firmach, technik strzeleckich, samoobrony i technik interwencyjnych, zasad udzielania pierwszej pomocy przedlekarskiej,

- pracownicy wielu oddziałów korzystali ze szkoleń z zakresu psychologii (dotyczących zarządzania sobą w czasie, zarządzania małymi zadaniami i komunikacji w zespole) oraz w kursach prowadzonych w ramach projektu „ZintegruJ – Kompleksowy Program Rozwoju Uniwersytetu Jagiellońskiego”.

W związku z wprowadzeniem w maju unijnego ogólnego rozporządzenia o ochronie danych (RODO) wszyscy pracownicy BJ odbywali sukcesywne szkolenia dotyczące gromadzenia i przetwarzania danych osobowych. W ramach przygotowania do wdrażania nowego systemu bibliotecznego Alma pracownicy OOOZ, OGr, OUZiIN, OZC oraz Oddziału Komputeryzacji odbywali szkolenia w tym zakresie. Większość szkoleń odbywała się w Bibliotece Narodowej w Warszawie.

Na emeryturę odeszło 7 pracowników: Janina Boroń (starszy magazynier biblioteczny), Teresa Burda (starszy magazynier biblioteczny), mgr Antoni Czermak (kustosz), Zofia Krawczyk (porządkowa), Danuta Nadolny (bibliotekarz), Genowefa Suska (porządkowa) i mgr Barbara Tkaczyk (kustosz).

Umowę o pracę rozwiązano z 6 pracownikami: dr. José Alonso de la Fuente (młodszy bibliotekarz), mgr Barbarą Hulek (młodszy bibliotekarz), Dorotą Domaradzką (porządkowa), Andrzejem Kowalskim (samodzielny informatyk), dr. Adrianem Wiechciem (specjalista informatyk) oraz mgr Małgorzatą Żmudzką-Kosałą (bibliotekarz).

Zmarło 5 pracowników: dr Andrzej Obrębski (20 lutego 2018 roku) – zatrudniony w BJ w latach 1978–1981 i 2001–2018, zastępca dyrektora BJ ds. zbiorów specjalnych, konserwacji i spraw wydawniczych w latach 2003–2011; mgr Grażyna Kędrak (1 marca 2018 roku) – zatrudniona w BJ w latach 1984–2018 w Oddziale Opracowania Zbiorów;

mgr Anna Łuzna (7 marca 2018 roku) – zatrudniona w BJ w latach 1953–1970 w Oddziale Opracowania Wydawnictw Ciągłych oraz w Oddziale Bibliotek Zakładowych, w latach 1968–1970 kierownik Sekcji Centralnego katalogu Oddziału Bibliotek Zakładowych; mgr Tadeusz Antos (8 marca 2018 roku) – zatrudniony w BJ w latach 1965–2014, kierownik Sekcji Informacji Naukowej w Oddziale Informacji Naukowej w latach 1990–1994, kierownik Sekcji Kwerend w Oddziale Informacji Naukowej w latach 1994–2005; Andrzej Setkowicz (7 lipca 2018 roku) – zatrudniony w BJ w latach 1970–2013 w Oddziale Magazynów oraz w Oddziale Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów.

INFORMACJE OGÓLNE

W 2018 roku do Oddziału Opracowania Zbiorów, kierowanego przez dr Żanetę Kubic, wpłynęło z OGr 64 538 wol. książek (to jest o 14% mniej niż w roku poprzednim, w którym do zbiorów BJ przyjęto duży dar po prof. Juliuszu Bardachu). W ramach opracowania bieżącego skatalogowano formalnie i przedmiotowo 68 525 wol. druków zwartych, to jest o 0,6% więcej niż w roku 2017. Liczba rekordów bibliograficznych wprowadzonych w okresie sprawozdawczym do katalogu komputerowego wzrosła o 3,7% i wyniosła 37 373. W zakresie opracowania retrospektywnego odnotowano około 10-proc. spadek w porównaniu z rokiem poprzednim – łącznie w ramach retrokonwersji opracowano 15 974 wol., dla których sporządzono 7873 rekordów bibliograficznych (spadek o 41%). Tak drastyczny spadek opracowania w porównaniu z rokiem 2017 wynika z faktu, że w okresie sprawozdawczym, wobec konieczności realizacji wielu zadań związanych przede wszystkim z pracami nad wdrażaniem nowego systemu bibliotecznego Alma, opracowanie retrospektywne zbiorów nie było traktowane jako zadanie priorytetowe i prace w tym zakresie wykonywane były niemal wyłącznie w ramach projektu „Działalność Upowszechniająca Naukę” (DUN). Ogółem suma wszystkich rekordów bibliograficznych sporządzonych dla druków zwartych i wprowadzonych do Komputerowego Katalogu Zbiorów Bibliotek UJ (KKZBUJ) wyniosła 45 246 (to jest o 15,2% mniej niż w roku 2017).

Do Sekcji Wydawnictw Ciągłych OOOZ przyjęto z Oddziału Gromadzenia Zbiorów 4869 wol. czasopism i serii monograficznych, to jest o 8904 wol. (czyli 64,6%!) mniej w porównaniu z rokiem 2017. W liczbie tej znalazło się 1105 nowych tytułów wydawnictw ciągłych. W okresie sprawozdawczym liczba woluminów opracowanych w ramach wpływu bieżącego wynosiła 7031, to jest o 7929 wol. mniej niż w roku poprzednim (53%!). W Sekcji Wydawnictw Ciągłych do katalogu komputerowego wprowadzono łącznie 2645 rekordów bibliograficznych, ze znaczną przewagą rekordów skopionych z bazy NUKAT. Utworzono 1736 rekordów zasobu. W ramach retrokonwersji, którą w pierwszej kolejności objęto zaległe tytuły czasopism, opracowano 9813 (spadek o 19,6%) wol. wydawnictw ciągłych, dla których utworzono i wprowadzono do KKZBUJ 2170 rekordów bibliograficznych i 815 rekordów zasobu. Suma wszystkich rekordów bibliograficznych sporządzonych dla wydawnictw ciągłych wyniosła 4815 (o 29,9% mniej niż w roku 2017), zaś suma rekordów zasobu – 2551 (o 15,8% mniej niż w roku 2017).

W Oddziale utworzono ogółem 10 958 nowych haseł wzorcowych, wśród których znalazły się 7902 hasła osobowe, 1277 haseł korporatywnych, 236 haseł przedmiotowych, 92 hasła geograficzne, 595 tytułów serii oraz 856 tytułów ujednoliconych. Oprócz powyższych haseł w Sekcji Opracowania Przedmiotowego utworzono ponadto 2758 haseł przedmiotowych rozwiniętych, a 527 haseł przedmiotowych skopiowano z kartoteki haseł wzorcowych formalnych.

Priorytetowymi zadaniami Oddziału Opracowania Zbiorów w roku 2018 były: opracowanie bieżące druków zwartych, wdrożenie dziedzinowego podziału materiału do opracowania według schematów Deskryptorów Biblioteki Narodowej (DBN) oraz szkolenie pracowników w tym zakresie, ustalenia dotyczące przyszłości opracowania przedmiotowego zbiorów (w tym przekształcanie języka haseł przedmiotowych KABA w DBN), zacieśnianie współpracy z Biblioteką Narodową w zakresie ujednolicenia zasad opracowania formalnego i przedmiotowego zbiorów oraz sukcesywne przygotowania do wdrożenia nowego systemu zarządzania procesami bibliotecznymi Alma.

W maju 2018 roku zarządzeniem Dyrektora utworzono stanowisko pełnomocnika Dyrektora BJ ds. wdrożenia systemu bibliotecznego i współpracy z Biblioteką Narodową. Na stanowisko to została powołana dr Żaneta Kubic, kierownik OOZ. Od września rozpoczęto regularne, cotygodniowe spotkania zespołu wdrożeniowego, na których rozwiązywano bieżące problemy i omawiano postęp prac. W okresie wakacyjnym członkowie zespołu uczestniczyli w szkoleniach dotyczących systemu Alma, organizowanych przez Bibliotekę Narodową. Ponadto co miesiąc odbywały się spotkania informacyjne dla pracowników bibliotek wydziałowych i instytutowych, wchodzących w skład systemu biblioteczo-informacyjnego UJ.

Pracownicy Oddziału aktywnie wspierali bibliotekarza systemowego w pracach związanych z porządkowaniem KKZBUJ, czuwając nad usuwaniem z kartoteki haseł wzorcowych rekordów powielonych oraz przeprowadzając niezbędne melioracje rekordów bibliograficznych.

Komputerowy Katalog Zbiorów Bibliotek UJ – dostępny pod adresem <http://www.bj.uj.edu.pl/uj/katalog> – obsługiwany był nadal przez zintegrowany system biblieczny VTLS/Virtua. Według stanu na dzień 31 grudnia 2018 roku baza ta rejestrowała 1 560 511 tytułów książek i czasopism w 3 824 993 egzemplarzach oraz 80 475 rekordów zasobu wydawnictw wielotomowych, seryjnych i czasopism BJ, a także bibliotek instytutowych UJ. Spójność danych i efektywne wyszukiwanie w katalogu BJ zapewnia kartoteka haseł wzorcowych (khw), licząca 1 827 361 rekordów różnych typów. W sumie KKZBUJ zawiera 7 293 340 rekordów (stan na 31 grudnia 2018 roku). Zbiory opracowane komputerowo stanowią obecnie około 43% ogólnej liczby zbiorów BJ, a 45% ogólnej liczby zbiorów UJ.

Przyrost komputerowego opracowania zbiorów w roku 2018

	Rekordy bibliograficzne (tytuły)	Rekordy egzemplarza	Rekordy zasobu (tomy)	Rekordy khw
Rekordy wprowadzone w 2018 roku	95 530	224 354	3 560	88 719
w tym sporządzone przez:				
Bibliotekę Jagiellońską	38 908	161 950	2 702	19 560
Biblioteki instytutowe UJ	8 580	46 099	440	6 428
Bibliotekę Medyczną i biblioteki zakładowe CM UJ	1 957	16 305	418	2 624
przejęte z bazy NUKAT	46 085	—	—	60 107

Koszt utrzymania centralnego katalogu UJ w 2018 roku wyniósł 215 061,00 zł (w tym serwis i prawo do aktualizacji VTLS/Virtua: 171 641,00 zł oraz serwis i prawo do aktualizacji ORACLE: 43 420,00 zł).

Pracownicy Sekcji Informacji Naukowej Oddziału Udostępniania Zbiorów i Informacji Naukowej, kierowanego przez mgr Aleksandrę Prokop-Kacprzak, do wszystkich katalogów kartkowych włączyli ogółem 1766 kart. Kontynuowano też prace związane z digitalizowaniem kart dla Podstawowego Katalogu Alfabetycznego – ogółem zeskanowano 359 kart, a numeracją PKA oznaczono 343 karty.

Pracownicy Sekcji kontynuowali również prace związane z aktualizowaniem Bazy Biogramów, do której wprowadzono 1188 nowych opisów, a 1082 rekordy już istniejące uzupełniono o nowe informacje. Na koniec 2018 roku stan bazy wynosił 46 855 rekordów.

W Oddziale opracowano 719 kwerend krajowych i 30 zagranicznych, przeprowadzono 2475 konsultacji bibliograficznych. W odpowiedzi na 980 zapytań, które wpłynęły do Sekcji, wysłano 1345 listów. Załatwiono także 126 spraw dotyczących usług reprograficznych.

W ramach usługi „Bibliotekarz dla Ciebie” pracownicy Oddziału udzielili czytelnikom 37 indywidualnych, bezpłatnych konsultacji dotyczących korzystania z katalogów tradycyjnych i elektronicznych, wyszukiwania informacji w polskich i obcych bazach danych, korzystania z zasobów *online*, sporządzania bibliografii i przeprowadzania analizy bibliometrycznej.

Kontynuowano również prace nad bieżącą aktualizacją ulotek i informatorów o BJ w wersji polsko- i anglojęzycznej, zajmując się ich redagowaniem, tłumaczeniem, zamawianiem w drukarni oraz dystrybucją w Bibliotece. Podobnie jak w roku poprzednim pracownicy Sekcji administrowali również profilem BJ na Facebooku, gdzie umieszczano między innymi posty informujące o wykładach z cyklu *Ars Quaerendi* oraz o testowanych bazach, a także promujące usługi Sekcji.

W Oddziale Zbiorów Cyfrowych, kierowanym przez dr. Leszka Szafrąńskiego, na bieżąco magazynowano i opracowywano wszelkiego rodzaju dokumenty elektroniczne. W 2018 roku pracownicy Oddziału utworzyli dla dokumentów elektronicznych, dźwię-

kowych niemuzycznych, filmów oraz dokumentów zwartych i ciągłych 1596 nowych rekordów bibliograficznych (w tym 779 opisów bibliograficznych dla dokumentów *born digital*), skopiowali zaś 388 rekordów. Ponadto utworzono 465 rekordów haseł wzorcowych, do rekordów bibliograficznych dodano 3698 haseł przedmiotowych i utworzono 211 haseł przedmiotowych rozwiniętych. Kontynuowano również prace nad katalogowaniem dokumentów drukowanych zabezpieczonych w postaci mikroform. W ramach tych prac skatalogowano 34 tytuły czasopism i 315 druków zwartych.

Oddział ds. Projektów, kierowany przez mgr Małgorzatę Mrożek-Buksę, koncentrował się głównie na pełnej obsłudze administracyjnej projektów finansowanych z różnych źródeł zewnętrznych, polegającej w szczególności na – udziale w zebraniach zespołów projektowych; – przygotowywaniu wniosków aplikacyjnych o przyznanie środków pozabudżetowych wraz z odpowiednimi załącznikami; – sporządzaniu umów projektowych wraz z harmonogramami planowanych zadań i kosztorysami; – przygotowywaniu dokumentów niezbędnych do rzeczowej realizacji projektów (pełnomocnictwa, protokoły uzgodnień procedur, protokoły wyboru personelu); – sporządzaniu umów cywilnoprawnych dla wykonawców projektów; – planowaniu wydatkowania środków na wynagrodzenia dodatkowe dla pracowników Biblioteki wykonujących zadania projektowe; – planowaniu wkładu własnego; – przygotowywaniu i kontroli kart czasu pracy osób realizujących projekty; – koordynacji podpisywania aneksów do umów z pracownikami; – obsłudze delegacji krajowych i zagranicznych odbywających się w ramach projektów; – składaniu zamówień na zakupy lub przeprowadzeniu rozeznania rynku; – sporządzaniu sprawozdań i raportów rocznych; – bieżącej kontroli budżetu w systemie SAP w zakresie przyznanych środków finansowych oraz prowadzeniu bogatej korespondencji z instytucjami dotującymi i z administracją UJ.

Ponadto pracownicy Oddziału ds. Projektów przez cały rok aktywnie angażowali się w różnego rodzaju działania, promujące Bibliotekę Jagiellońską poprzez współpracę z Sekcją Wydarzeń Kulturalnych OOrg oraz z Działem Promocji i Informacji UJ i różnymi instytucjami zewnętrznymi. Działania promocyjne w odniesieniu do organizowanych w BJ wydarzeń, posiadanych zbiorów oraz Jagiellońskiej Biblioteki Cyfrowej (JBC) prowadzono głównie na portalach społecznościowych, takich jak:

Facebook (<https://www.facebook.com/BibliotekaJagiellonska/>),

Instagram (https://www.instagram.com/jagiellonian_library/),

Twitter (https://twitter.com/Jagiellonka_UJ?lang=pl).

Liczba osób obserwujących profil BJ na dzień 31 grudnia 2018 roku wynosiła: 380 na Blogu, 1210 na Instagramie i 160 na Twitterze.

Kontynuowano także współpracę nawiązaną wcześniej z Sekcją trenerską FLOW Koła Naukowego Studentów Psychologii. W ramach obchodzonego w maju Tygodnia Bibliotek zorganizowano cykl spotkań szkoleniowych poświęconych różnym zagadnieniom, jak na przykład warsztaty dla studentów dotyczące procesu rekrutacyjnego (*Rekrutacja od A do Z, czyli nie tylko CV*), warsztaty dotyczące komunikacji interpersonalnej (*Jak gadać, żeby się dogadać*), organizacji wyjazdów (*Mission (Im)possible: kreatywne planowanie podróży*), prowadzenia negocjacji (*Jak negocjować i nie zwario-*

wać?), zarządzania sobą w czasie (*Wydłużyć 24 godziny: Szkolenie z zarządzania sobą w czasie*), dedykowane seniorom szkolenie dotyczące technik relaksacyjnych (*Jak egzystować i się nie stresować?*). Łącznie w warsztatach udział wzięło około 40 osób.

Pracownicy Oddziału ds. Projektów odpowiadali również za prowadzenie Bloga BJ. Główne tematy poruszane na Blogu dotyczą literatury, historii książki, fotografii, ciekawostek o BJ, twórczości czytelników. W okresie sprawozdawczym opublikowano 9 artykułów, 33 wpisy z cyklu „Czy wiesz, że...” oraz 11 grafik prezentujących czasopisma digitalizowane w ramach projektu „Patrimonium – digitalizacja i udostępnienie polskiego dziedzictwa narodowego ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej”. Artykuły oraz inne materiały pojawiające się na Blogu promowane są na nowo utworzonym profilu na Facebooku <https://www.facebook.com/search/top/?q=blog%20bj>.

Do magazynu ogólnego zbiorów w Oddziale Magazynów, kierowanym przez mgr Katarzynę Furdyńską, włączono 376 110 woluminów (o 7,1% mniej niż w roku 2017) – oprócz nowych wpływów liczba ta obejmuje zwroty czytelnicze, egzemplarze opracowane w ramach retrospekcji oraz zwroty depozytów. Liczba nowych druków zwartych i wydawnictw ciągłych (52 375 jedn.), które wpłynęły do magazynu archiwalnego zmalała o 1937 (to jest 3,6%) w porównaniu z rokiem poprzednim. Spadła także (o 5,9%) liczba zamówień otrzymanych przez Sekcję Egzemplarza Archiwalnego – w roku sprawozdawczym wyniosła ona 2623. Liczba zamówień czytelniczych ogółem (311 753) zmalała o 7523 (2,4%). Zamówienia na rewersach tradycyjnych stanowiły około 4,23% (13 226) wszystkich zamówień. Niestety, nadal utrzymuje się stała tendencja spadkowa w odniesieniu do liczby zamówień czytelniczych na zbiory tradycyjne.

Wszyscy pracownicy Oddziału Magazynów zaangażowani byli w przeprowadzanie permanentnej dyslokacji zbiorów. Ze względu na duży wpływ czasopism do magazynu archiwalnego i użytkowego konieczne jest kontynuowanie dyslokacji, jednak nie rozwiązuje to narastających problemów z przestrzenią magazynową. Prowadzone prace są jedynie rozwiązaniem doraźnym. Szacuje się, że w ciągu najbliższych 2 do 3 lat konieczne będzie składowanie zbiorów poza budynkiem Biblioteki.

Pracownicy Sekcji Opracowania Technicznego OMA osygnowali 32 383 wol. wydawnictw ciągłych. Liczba utworzonych rekordów egzemplarza zmalała o 10,5% – nanesiono 99 006 barkodów. Kontynuowano także retrospektywne opracowanie zbiorów – w ramach pracy bieżącej utworzono łącznie 43 639 rekordów.

W Sekcji Rękopisów Oddziału Zbiorów Specjalnych, kierowanego przez mgr. Zbigniewa Kozińskiego, w okresie sprawozdawczym zakończono opracowanie i meliorację 411 jedn. rękopiśmiennych. Wykonano opisy katalogowe do 6 łańskich rękopisów średniowiecznych, uporządkowano i sporządzono opisy akcesyjne do 312 rękopisów nowożytnych i najnowszych oraz do 1 jedn. pisanego materiału reprograficznego. Zmeliorowano ponadto 92 rękopisy nowożytnie i najnowsze.

Wśród opracowanych i zmeliorowanych w okresie sprawozdawczym materiałów na szczególną uwagę zasługują spuścizny Barbary Sordyłowej, Ignacego Kazimierza Petelenza, Beaty Obertyńskiej oraz Anieli i Leli Pawlikowskich. Pracownicy Sekcji kontynuowali ponadto porządkowanie i opracowywanie Archiwum Wisławy Szymbor-

skiej, spuścizny prof. Stanisława Sierotwińskiego oraz zbioru *Extrawagantów*, w którym na szczególną uwagę zasługują papiery Marii z Paygertów Bobrzyńskiej.

Istotną część czasu pracy stanowiła obsługa korespondencji dotyczącej zbiorów specjalnych. Pracownicy Sekcji Rękopisów prowadzili najobszerniejszą wymianę listów z czytelnikami (blisko 1380 listów, co stanowi 46% całej korespondencji OZS). Pracownicy Sekcji opracowali ponadto 104 kwerendy (66 krajowych i 38 zagranicznych) oraz udzielili łącznie 1351 informacji (w tym 539 bibliograficznych i 812 rzeczowych).

Obiekty rękopiśmienne BJ eksponowane były na 30 pokazach i lekcjach bibliotecznych, skierowanych do różnych środowisk, zawodów i grup społecznych – wśród uczestników byli uczniowie, studenci, pracownicy naukowcy, członkowie stowarzyszeń i towarzystw naukowych, kulturalnych i społecznych, pracownicy instytucji, urzędów i organizacji krajowych i zagranicznych, politycy szczebla centralnego i samorządowego oraz duchowni. Rękopisy prezentowano ponadto na wystawach odbywających się poza BJ – między innymi na wystawie towarzyszącej prezentacji III edycji Listy Krajowej programu UNESCO Pamięć Świata organizowanej przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych w Belwederze, *Wyspiański nieznany* w Muzeum Narodowym w Krakowie, *W klasztornej skrypcji* w bibliotece klasztoru benedyktynów w Tyńcu oraz na 3 wystawach odbywających się w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego: *Szable w dłoń! Szermierka szablą jako polskie dziedzictwo narodowe*, *Adam Mickiewicz w Krakowie* i *Xawery Pusłowski. Krakowski, polski, światowy*.

W Sekcji Starych Druków OZS prace nad opracowaniem zbiorów koncentrowały się przede wszystkim na katalogowaniu obiektów przeznaczonych do digitalizacji w ramach projektu „Patrimonium...” oraz opracowywaniu dubletów BJ i druków przejętych z bibliotek instytutowych UJ. W KKZBUJ skatalogowano łącznie 1290 dzieł (28% więcej w porównaniu z rokiem 2017), utworzono 446 haseł wzorcowych (to jest 11,2% mniej w porównaniu z rokiem poprzednim), 1512 rekordów bibliograficznych (31,4% więcej niż w roku poprzednim) i 1222 rekordy egzemplarza (9,9-proc. spadek w porównaniu z rokiem 2017).

Pracownicy Sekcji wykonali dla czytelników 86 kwerend (59 krajowych i 27 zagranicznych). Udzielono łącznie 708 informacji (w tym 448 bibliograficznych i 260 rzeczowych).

W roku sprawozdawczym Sekcja Starych Druków zorganizowała 35 pokazów książek dla gości indywidualnych i grup zorganizowanych z kraju i z zagranicy. Starodruki prezentowane były na wystawach odbywających się zarówno w gmachu Biblioteki, jak i poza nim – między innymi na wystawach: *550-lecie Parlamentaryzmu Rzeczypospolitej* na Zamku Królewskim w Warszawie, *Szable w dłoń! Szermierka szablą jako polskie dziedzictwo narodowe* w Muzeum UJ oraz *Apokryfy słowiańskie* w Muzeum Archeologicznym w Krakowie.

W Sekcji Zbiorów Muzycznych OZS kontynuowano prace nad opisem muzykaliów w KKZBUJ. Skatalogowano łącznie 1665 dzieł (8,1% więcej niż w roku 2017) w 1666 wol., dla których utworzono 917 oryginalnych haseł wzorcowych, 1648 rekordów bibliograficznych i 2130 rekordów egzemplarza. Wśród skatalogowanych dzieł

było 1647 druków muzycznych (1648 wol.), 15 dokumentów dźwiękowych oraz 3 dokumenty życia muzycznego. Do inwentarza wpisano 1600 wol. druków muzycznych, 2 rękopisy, 38 dokumentów życia muzycznego i 14 dokumentów audiowizualnych.

Jak co roku pracownicy Sekcji aktywnie uczestniczyli w organizacji wystawy autografów muzycznych, towarzyszącej 22. Wielkanocnemu Festiwalowi Ludwiga van Beethovena. Znaczną część czasu pochłaniała bieżąca obsługa korespondencji, przygotowywanie zamówień do Sekcji Reprografii, przeprowadzanie zleconych kwerend (opracowano 74 kwerendy, w tym 54 krajowe i 20 zagranicznych). Udzielono łącznie 577 informacji, w tym 195 informacji bibliograficznych i 382 rzeczowe.

W okresie sprawozdawczym przeprowadzono 17 pokazów druków i rękopisów muzycznych BJ.

Pracownicy Sekcji Zbiorów Graficznych i Kartograficznych OZS wprowadzili do KKZBUJ 1022 jedn. pochodzące ze zbiorów ikonograficznych (35,7% więcej niż w roku 2017), wśród których znalazł się 1 album, 314 rycin, 524 rysunki oraz 183 pocztówki. Sporządzono dla nich 979 rekordów bibliograficznych. Do katalogu komputerowego wprowadzono ponadto opisy 926 jedn. zbiorów kartograficznych.

Znaczną część czasu pracy zajmowało pracownikom przygotowanie kwerend, wymagających niejednokrotnie żmudnych poszukiwań i starannej weryfikacji w literaturze fachowej. W roku sprawozdawczym przeprowadzono 87 kwerend krajowych (w tym 58 dotyczących zbiorów graficznych i 29 dotyczących zbiorów kartograficznych) oraz 12 zagranicznych (odpowiednio 11 i 1). Udzielono łącznie 1083 informacji: 602 bibliograficzne (w tym 286 w odniesieniu do zbiorów graficznych i 316 w odniesieniu do zbiorów kartograficznych) oraz 481 rzeczowych (odpowiednio 188 i 293).

Pracownicy Sekcji zorganizowali 7 pokazów zbiorów własnych dla zainteresowanych czytelników, 24 obiekty eksponowano na wystawach odbywających się poza BJ, między innymi w Belwederze na wystawie towarzyszącej prezentacji III edycji Listy Krajowej programu UNESCO Pamięć Świata organizowanej przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych, na wystawach *Akademia na Uniwersytecie*. *Związki Akademii Sztuk Pięknych z Uniwersytetem Jagiellońskim*, *Szable w dłoń! Szermierka szablą jako polskie dziedzictwo narodowe* oraz *Adam Mickiewicz w Krakowie* w Muzeum UJ, *Mistrz i Katarzyna*. *Hans Suess von Kulmbach i jego dzieła dla Krakowa* w Muzeum Narodowym w Krakowie (Oddział w Pałacu Erazma Ciołka) oraz *Niepodległość. Wokół myśli historycznej Józefa Piłsudskiego* i *Wypiański nieznan* w Muzeum Narodowym w Krakowie.

W Sekcji Wydawnictw Rzadkich i Dokumentów Życia Społecznego (SWRiDŻS) OZS skatalogowano 2011 jedn. wydawnictw rzadkich, dla których sporządzono 148 tradycyjnych kart katalogowych oraz 28 950 jedn. dokumentów życia społecznego, dla których napisano 450 kart. Ogółem utworzono 1185 rekordów egzemplarza, 2786 rekordów bibliograficznych i 98 rekordów khw.

Pracownicy Sekcji opracowali 53 kwerendy krajowe i udzielili łącznie 256 informacji (w tym 133 bibliograficznych i 123 rzeczowych).

Obiekty ze zbiorów SWRiDŻS prezentowane były na 5 pokazach na miejscu, zaś 8 jedn. eksponowano na wystawach odbywających się poza BJ: *Przyszłość będzie*

inna. Wizje i praktyki modernizacji społecznej po 1918 roku w Narodowej Galerii Sztuki w Warszawie, *Szable w dłoń! Szermierka szablą jako polskie dziedzictwo narodowe* oraz *Adam Mickiewicz w Krakowie* w Muzeum UJ i *Wyspiański nieznany* w Muzeum Narodowym w Krakowie.

W Sekcji Konserwacji Oddziału Zabezpieczenia Zbiorów, kierowanego przez dr. Arkadiusza Knapika, w okresie sprawozdawczym prowadzono głównie prace konserwatorskie przy zbiorach specjalnych, związane z realizacją projektu „Patrimonium...” oraz udzielano konsultacji i wsparcia dla Sekcji Opraw, również uczestniczącej w projekcie.

W pracowni Sekcji całkowitej bądź częściowej konserwacji poddano 842 dzieła (łącznie 23 388 kart), w tym: 232 rękopisy, 514 wol. starych druków, 27 pozycji inwentarzowych ze zbiorów graficznych kartograficznych, 30 muzykaliów, 29 obiektów z SWRiDŹS, 21 wol. druków zwartych i czasopism z magazynu ogólnego oraz 5 obiektów spoza BJ. Sporządzono 215 kompletów dokumentacji opisowej i fotograficznej konserwowanych dzieł. W Systemie Obsługi Jagiellońskiej Biblioteki Cyfrowej (SO JBC) umieszczono 1969 opisów stanu zachowania obiektów. Wykonano ponadto konserwację opraw 333 obiektów (w tym 25 rękopisów, 265 starych druków, 9 obiektów ze zbiorów kartograficznych, 9 muzykaliów, 9 jedn. dokumentów życia społecznego oraz 16 druków zwartych i ciągłych). Wykonano też oprawy ochronne na zbiory specjalne w postaci 12 teczek, 570 koszulek ochronnych na grafiki, rękopisy, stare druki i druki rzadkie oraz 182 podkłady kartonowe i 137 *passe-partout*, przeznaczonych do ochrony zbiorów zarówno podczas ich stałego przechowywania, jak i do celów wystawienniczych.

Pracownicy Sekcji Reprograficznej OZZ wykonali łącznie 3 235 078 skanów z oryginałów (w tym 3 225 848 skanów zostało wykonanych w ramach realizacji projektu „Patrimonium...” oraz do zbiorów cyfrowych BJ i na potrzeby bieżącej działalności Biblioteki i 9230 zamówionych przez czytelników). Skany zostały zapisane na 246 dyskach DVD i 48 płytach CD. Liczba wykonanych w 2018 roku skanów, przekładająca się na ponad 100-proc. wzrost wydajności pracy w stosunku do roku poprzedniego oraz ponad 6-krotny(!) w stosunku do roku 2016, jest najwyższa w historii funkcjonowania Sekcji. Wynik ten był możliwy do osiągnięcia dzięki dodatkowemu sprzętowi zakupionemu w 2017 roku do realizacji projektu „Patrimonium...” oraz zatrudnieniu dodatkowych osób do jego obsługi, ale przede wszystkim dzięki dużemu zaangażowaniu pracowników i elastycznej organizacji pracy. Trzeba podkreślić, że ten niezwykle satysfakcjonujący wynik osiągnięto pomimo pewnych trudności, wynikających z przerw i spowolnień powodowanych awariami eksploatowanych urządzeń.

W Sekcji wykonano ponadto 19 977 kserokopii zrobionych z oryginałów (w tym dla czytelników: 3563 sztuki w formacie A4, do celów służbowych: 16 321 sztuk w formacie A4 i 93 sztuki w formacie A3, 446 zdjęć cyfrowych do celów służbowych oraz sporządzono wydruki z 2408 plików cyfrowych dla celów służbowych BJ (w tym 1538 sztuk w formacie A4 i 870 w formacie A3). Skopiowano 48 płyt DVD i 8 płyt CD. W 2018 roku nie wykonywano mikrofilmów ze skanów w ramach planowej działalności BJ, wykonano natomiast 1485 mikrofilmów pozytywnych dla czytelników. W całym roku kalendarzowym Sekcja wykonywała skany i zdjęcia cyfrowe na potrzeby wystaw

organizowanych w BJ oraz zabezpieczała tzw. oprawę fotograficzną wszelkich imprez odbywających się w Bibliotece.

W introligatorni Sekcji Opraw OZZ oprawiono 3262 druki zwarte, 3850 wol. czasopism, 439 broszur i 117 ksiąg administracyjnych, wykonano 76 opraw prowizorycznych dla 2394 czasopism, przeoprawiono 1161 wol. druków zwartych, naprawiono 11 wol. druków zwartych i 1764 wol. czasopism, wykonano 5672 pudła ochronne (1086 zbiorczych i 4586 jednostkowych) oraz 2264 koperty i koszulki ochronne (głównie na zbiory specjalne).

Klinika Papieru kontynuowała proces masowej konserwacji zbiorów w instalacji Bookkeeper III. Odkwaszaniu poddano 17 044 wol. zbiorów archiwalnych i bibliotecznych o łącznej wadze około 8090 kg. Blisko 88% odkwaszanych pozycji pochodziło ze zbiorów własnych, pozostałe zaś z Muzeum Śląskiego w Katowicach, Muzeum Historii Kielc, Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Kielcach, Wydziału Fizyki, Astronomii i Informatyki Stosowanej UJ, Muzeum Historii Żydów Polskich w Warszawie, Biblioteki Tatrzańskiego Parku Narodowego w Zakopanem, Polskiej Akademii Umiejętności, Archiwum Nauki PAN i PAU oraz zleceniodawców prywatnych. Za realizację usługi odkwaszania w odniesieniu do zbiorów obcych, pochodzących z wyżej wymienionych instytucji, Biblioteka Jagiellońska otrzymała około 111 300 zł (w porównaniu z rokiem 2017 udział podmiotów zewnętrznych, korzystających z usługi odkwaszania uległ zmniejszeniu o blisko 24% pod względem ilościowym i o blisko 31% pod względem masowym; wzrosła natomiast ilość odkwaszonych zbiorów własnych – o blisko 27% pod względem ilościowym oraz o blisko 24% pod względem masowym). Przed przystąpieniem do procesu odkwaszania wykonywano często dezynfekcję powierzonych zbiorów w komorze fumigacyjnej, za którą to usługę uzyskano ponad 42 000 zł.

Oddział Komputeryzacji, kierowany przez mgr Katarzynę Sokołowską, podobnie jak w latach poprzednich odpowiadał za sprawne funkcjonowanie wewnętrznej sieci komputerowej Biblioteki. Na sieć tę składa się 8 serwerów (na których zainstalowane są systemy do obsługi KKZBUJ, JBC, domeny BJ, monitoringu infrastruktury sieciowej i RUJ) oraz 440 komputerów typu PC. Podstawowe działania koncentrowały się głównie na bieżącej obsłudze oprogramowania VTLS/Virtua oraz innych oprogramowań, aktualizacji systemów operacyjnych zainstalowanych na komputerach, usuwaniu wszelkiego typu awarii oraz szeroko rozumianej obsłudze informatycznej. Pracownicy Oddziału administrowali także urządzeniem firewall, urządzeniami sieciowymi w 20 szafach teleinformatycznych, urządzeniami UPS, 2 macierzami dyskowymi, 2 bibliotekami taśmowymi oraz 6 dyskami NAS. W sierpniu 2018 roku przeprowadzono migrację aplikacji systemu Virtua z wersji r 15.1 SP1 do wersji r 16.1 SP3 HF3 wraz z migracją aplikacji Chamo w 3 bazach (KKZBUJ, baza Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, 1 baza testowa). Do obowiązków Oddziału należało również administrowanie serwerami i bazami JBC. W ramach tych zadań wykonywano backupy, monitorowano pracę systemu i stanu urządzeń infrastruktury JBC. W ramach projektu „Patrimonium...” zmodyfikowano oprogramowanie SO JBC.

Pracownicy Oddziału administrowali ponadto stworzonym przez siebie systemem do obsługi Katalogu Podstawowego i rozwiązywali zgłaszane przez użytkowników pro-

blemy. Obsługiwano ponadto stroną BJ w portalu UJ (w polskiej i angielskiej wersji językowej) – na bieżąco aktualizowano umieszczane na niej wiadomości i komunikaty, przygotowywano i publikowano pliki graficzne poszczególnych gałęzi struktury strony BJ. W ramach prac prowadzonych w Oddziale administrowano też oprogramowaniem do obsługi Oddziału Gromadzenia Zbiorów w odniesieniu do egzemplarza obowiązkowego, darów, zakupów i wymiany oraz zarządzano oprogramowaniem do obsługi bazy opraw i bazy melioracji. Oddział Komputeryzacji administrował również Bazą Publikacji Pracowników UJ, rozszerzaną do obsługi i tworzenia bazy RUJ. Przy współpracy z Sekcją Repozytorium OZC napisano, a następnie zmodyfikowano oprogramowanie do eksportu danych z RUJ celem zaimportowania ich do bazy Polskiej Bibliografii Narodowej (PBN). Realizowano również prace programistyczne – między innymi dla potrzeb RUJ zaprojektowano, wykonano i wdrożono moduł do gromadzenia identyfikatorów ORCID uwierzytelnionych przez użytkownika z wykorzystaniem mechanizmów API ORCID. Pracownicy Oddziału uczestniczyli ponadto w wielu szkoleniach dotyczących nowego systemu bibliotecznego Alma, przygotowując się do jego wdrożenia w bibliotekach sieci UJ.

ZBIORY

W 2018 roku w rejestrze przybytków Biblioteki Jagiellońskiej odnotowano wpływ 144 424 wol. i jedn. dokumentów samoistnych (spadek o 6,9% w porównaniu z rokiem 2017), w tym 93 665 wol. druków zwartych i ciągłych (spadek o 12,2%) i 50 759 jedn. zbiorów specjalnych (wzrost o 4,8% w porównaniu z rokiem poprzednim). W rejestrze ubytków odnotowano 420 wol. o łącznej wartości 22 141,00 zł.

Ogółem w okresie sprawozdawczym na zakup literatury naukowej i baz danych wydano 1 579 684,00 zł (w tym z budżetu BJ 101 784,00 zł). Do inwentarza Biblioteki wpłynęło 151 098 wol. i jedn. (3,2-proc. spadek w porównaniu z rokiem 2017) o łącznej wartości 5 632 106,95 zł. W zależności od źródła pozyskania wpływ ten przedstawia się następująco: z egzemplarza obowiązkowego – 94 012 wol. i jedn. o wartości 4 410 867,07 zł; z kupna (budżet BJ oraz środki UJ) – 1761 wol. i jedn. o wartości 399 247,10 zł; z darów – 10 040 wol. i jedn. o wartości 406 808,78 zł; z wymiany – 2682 wol. i jedn. o wartości 214 705,00 zł; ze starego zasobu – 838 wol. i jedn. o wartości 193 229,00 zł, z księgozbioru zabezpieczonego – 15 wol. o wartości 7250,00 zł. Dokumenty życia społecznego (w ilości 41 750 jedn.) jako druki ulotne nie są wyceniane. Dodatkowo w 2018 roku zeskanowano i opublikowano w JBC 151 856 publikacji o łącznej pojemności 163 775 GB, których wartość oszacowano na 24 566 250,00 zł (przy założeniu, że wartość wytworzenia, opracowania i opublikowania 1 GB wynosi 150,00 zł).

Sekcja Egzemplarza Obowiązkowego Oddziału Gromadzenia Zbiorów, kierowanego przez mgr Ewę Dąbrowską, odnotowała wpływ 83 875 wol. druków zwartych i wydawnictw ciągłych oraz 47 092 jedn. zbiorów specjalnych. Wartość zbiorów, które wpłynęły do Biblioteki w ramach egzemplarza obowiązkowego, wyniosła 4 574 117,07 zł.

Jeśli chodzi o zbiory otrzymane w ramach egzemplarza obowiązkowego, to w porównaniu z rokiem poprzednim rok 2018 charakteryzował się spadkiem wpływu w odniesieniu do druków zwartych i wydawnictw ciągłych, wzrósł natomiast wpływ zbiorów specjalnych, głównie w zakresie dokumentów życia społecznego i jednostek zbiorów muzycznych.

Pracownicy Sekcji wzorem lat ubiegłych z niezwykłą sumiennością egzekwowali przysyłanie obowiązkowych egzemplarzy bibliotecznych przez wydawców. W odpowiedzi na 5963 wysłane urgensy otrzymaliśmy 2062 wol. druków zwartych oraz 2030 numerów czasopism.

Ze środków przyznanych na działalność statutową wydano 1 477 900,00 zł na zakup czasopism i baz danych *online* dla BJ i UJ (to jest o 116 147,00 zł mniej w porównaniu z rokiem 2017). Pracownicy naukowcy i studenci UJ (w tym Collegium Medicum) mieli dostęp do 85 baz danych, 60 351 tytułów czasopism oraz 194 656 książek elektronicznych.

W 2018 roku Biblioteka Jagiellońska prenumerowała 160 tytułów czasopism zagranicznych. W wyniku przeprowadzonego postępowania przetargowego jako dostawcę czasopism wybrano firmę ABE-IPS. Przetarg na dostawę czasopism polskich na rok 2018 wygrała firma „Garmond”, która jako jedyna złożyła ofertę przetargową. Wytyczne niezbędne do przygotowania przetargu opracowano na podstawie danych zebranych z 55 jednostek UJ. Na sporządzonej liście przetargowej znalazły się 484 tytuły w 816 egzemplarzach. Firma „Garmond” podjęła się dostarczania 368 tytułów, pozostałe 116 tytułów poszczególne jednostki Uczelni musiały zamawiać we własnym zakresie, bezpośrednio u wydawców. W ramach tej prenumeraty BJ otrzymała w 2018 roku 35 tytułów czasopism polskich w 36 egzemplarzach.

Ogółem w 2018 roku Biblioteka Jagiellońska gromadziła 9755 bieżących tytułów czasopism drukowanych, w tym 9118 polskich i 637 zagranicznych.

Za pośrednictwem Sekcji Pozyskiwania Zbiorów Oddział Gromadzenia zakupił w roku sprawozdawczym 1178 wol. druków zwartych i ciągłych (spadek o około 15,6% w porównaniu z rokiem poprzedzającym) oraz 868 jedn. zbiorów specjalnych (spadek w stosunku do roku 2017 o około 10,4%). Kupowane były przede wszystkim książki polskie, wydawnictwa zagraniczne stanowiły około 27% całości zakupów (głównie polonika oraz nieliczne pozycje naukowe).

Cennym źródłem pozyskiwania zbiorów była również wymiana, którą w okresie sprawozdawczym Biblioteka Jagiellońska prowadziła ze 152 kontrahentami zagranicznymi oraz 11 partnerami krajowymi. Dla celów wymiany i reprezentacji zakupiono 2730 wol. za sumę 58 306,13 zł. Do partnerów krajowych i zagranicznych wysłano ogółem 3840 wol. druków zwartych i wydawnictw ciągłych, otrzymano z kolei 2460 wol. druków zwartych i wydawnictw ciągłych oraz 50 jedn. zbiorów specjalnych, wycenionych szacunkowo na kwotę 233 864,00 zł. Analiza poniesionych kosztów wymiany pokazuje, że podobnie jak w latach ubiegłych, bilans wymiany wypadł korzystnie, to znaczy wartość otrzymanych wydawnictw przewyższyła kwotę wydatków poniesionych na zakup ponad 175 500 zł. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej wzbogaciły się o wiele cennych pozycji

otrzymanych między innymi z Biblioteki Kongresu w Waszyngtonie (244 wol. o wartości oszacowanej na 97 891,00 zł), z Biblioteki Uniwersyteckiej w Seattle (cenne wydawnictwa o wartości bliskiej 5857,00 zł), z Biblioteki Narodowej w Paryżu (publikacje wycenione na kwotę 4673,00 zł), z duńskiej Syddansk Universitetsbibliotek w Odense (cenne merytorycznie publikacje naukowe wycenione na 3324 zł), z Biblioteki Uniwersyteckiej w Dijon, z Niemieckiej Biblioteki Narodowej w Lipsku, z Herder-Institut w Marburgu, z Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel. Wśród innych istotnych dla BJ partnerów zagranicznych w zakresie wymiany wydawnictw znalazły się również biblioteki Białorusi, Bułgarii, Czech, Litwy, Macedonii, Rumunii, Serbii i Słowacji. W porównaniu z rokiem 2017 poprawiła się nieznacznie współpraca z Rosją i Ukrainą. W odniesieniu do współpracy z partnerami polskimi zmalała znacząco liczba sprowadzanych do BJ woluminów druków zwartych, co wynika z utrudnień spowodowanych remontem prowadzonym w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu, a także z zakończenia (z przyczyn proceduralnych) współpracy w zakresie wymiany wydawnictw z Biblioteką Uniwersytetu Łódzkiego. Zmalała również ilość wydawnictw ciągłych pozyskanych drogą wymiany, z powodu częstszego publikowania ciągłych wydawnictw naukowych w formie elektronicznej.

Jak co roku przyjmowaliśmy również dary z kraju i z zagranicy. W okresie sprawozdawczym do zbiorów włączono 6152 wol. druków zwartych i czasopism wraz z 2794 jedn. zbiorów specjalnych (o szacunkowej wartości 604 898,00 zł). Wśród podarowanych obiektów znalazło się wiele ciekawych i cennych pozycji (w tym 5218 wol. druków zwartych, 934 wol. wydawnictw ciągłych, 102 rękopisy, 118 starodruków, 891 jedn. zbiorów muzycznych, 269 jedn. zbiorów graficznych i 1301 druków ulotnych i dokumentów życia społecznego), otrzymanych zarówno od instytucji, jak i od osób prywatnych. W gronie darczyńców znaleźli się między innymi: prof. Janusz Kotlarczyk (1150 wol. druków zwartych i 32 wol. wydawnictw ciągłych), dr Jan Oberbek (272 druki muzyczne), prof. Maria Karpluk (173 wol. druków zwartych i 3 wol. wydawnictw ciągłych), The Packard Humanities Institut z Kalifornii (76 jedn. zbiorów muzycznych), Biblioteka Instytutu Botaniki UJ (69 starodruków), Biblioteka Instytutu Religioznawstwa UJ (32 starodruki), Biblioteka Instytutu Historii Sztuki UJ (12 starodruków).

Księgozbiór dubletów w Sekcji Pozyskiwania Zbiorów powiększył się o 10 131 wol. książek i czasopism, przy czym 7990 wol. przekazano innym bibliotekom i instytucjom oświatowo-edukacyjnym, zaś 16 624 wol. i numery zniszczonych lub niepotrzebnych książek i czasopism przekazano na makulaturę. Ostatecznie zatem (po uwzględnieniu wpływów) z zasobu tego ubyło 14 483 wol. zbiorów.

Zbiory Sekcji Rękopisów OZS powiększyły się łącznie o 313 pozycji. Do *Księgi przybytków* zostało wpisanych 100 jedn. pochodzących z darów, 210 jedn. pochodzących ze starego zasobu BJ i 2 jedn. z kupna. Do ciekawszych nabytków należą: licząca 19 jedn. spuścizna doc. dr hab. Barbary Sordylowej (wicedyrektora Biblioteki Jagiellońskiej w latach 1974–1976); papiery Ignacego Kazimierza Petelenza podarowane Bibliotece przez jego wnuka, prof. Piotra Petelenza (27 jedn.); fragmenty papierów eseisty, teatrologa, publicysty i dramaturga Jana Pawła Gawlika, podarowane przez jego rodzinę, a także zakupione listy publicysty i działacza politycznego Ksawerego Bronikowskie-

go z lat 1842–1851 do jego siostry, Ludwiki z Bronikowskich Józefowej Strzyżowskiej i siostrzenicy Aleksandry ze Strzyżowskich Stadnickiej.

Sekcja Starych Druków OZS otrzymała z Oddziału Gromadzenia Zbiorów 122 dzieła w 166 wol., z czego 9 obiektów (9 wol.) zostało zakupionych, 113 dzieł (157 wol.) zaś zostało Bibliotece подарowanych. Do ksiąg inwentarzowych wpisano 376 dzieł w 338 wol. – wśród nich przeważały dzieła otrzymane z bibliotek instytutowych UJ oraz pozyskane ze starego zasobu BJ. Wśród wpisanych do inwentarza obiektów znalazło się 176 poloników z okresu od XVI do XVIII wieku oraz 200 druków obcych. Do najcenniejszych starych druków, które wpłynęły do zbiorów Biblioteki, zaliczyć należy *Proverbia Salomonis*, *Compendium Hebraicae Grammatices* Matthaeusa Aurogallusa (Wittenberga 1523), *Emblemata sacra* Johanna Schabaeljego (Amsterdam 1654), *Histoire du regne de Charles Gustave* Samuela Pufendorffa (Norymberga 1697), *Flora Prussica* Johanna Gottschela (Królewiec 1703), *Gerusalemme liberata* Torquata Tassa (Wenecja 1745), *The Vegetable System* (vol. 1–8) Johna Hilla (Londyn 1759–1764), *In Evangelium Lucae paraphrasis* Erazma z Rotterdamu (Paryż 1540) oraz *Office de la Semaine Sainte... a l'usage de Madame La Dauphine* [Marii Wettyn] (Paryż 1752). Łączna wartość obiektów wpisanych w 2018 roku do inwentarza starych druków BJ wyniosła 237 550,00 zł.

Do Sekcji Zbiorów Muzycznych OZS wpłynęło 3235 jedn. i wol. muzykaliów (wśród nich 21 rękopisów, 1900 druków, 1254 jedn. muzycznych dokumentów dźwiękowych: płyty analogowe, taśmy i dyski cyfrowe) oraz 60 dokumentów życia społecznego (afisze). W ramach egzemplarza obowiązkowego do Sekcji trafiło 1747 jedn. (z czego 617 jedn. to druki, 1071 jedn. to dokumenty dźwiękowe, a 59 to afisze muzyczne). W darze otrzymaliśmy 21 rękopisów, 694 druki (nuty), 181 dokumentów dźwiękowych i 1 afisz, zakupiono zaś 3 jedn. (w tym 1 druk i 2 dokumenty dźwiękowe). W ramach wymiany otrzymaliśmy 2 druki muzyczne. Pokazną część nabytków Sekcji (586 druków muzycznych) stanowiły materiały pochodzące ze starego zasobu Biblioteki. Do najciekawszych muzykaliów, które wzbogaciły zasoby Sekcji Zbiorów Muzycznych, zaliczyć należy przekazane przez The Packard Humanities Institute 76 dzieł Carla Philippa Emanuela Bacha oraz przekazane przez innych edytorów następujące wydawnictwa: *Sinfonie Nr. 7, A-Dur, op. 92* Ludwiga van Beethovena, *Streichquintette* Felixa Mendelssohna Bartholdy'ego, *Zwei Jugendlieder* Roberta Schumanna, operę *Goplana* Władysława Żeleńskiego, *Etiudę f-moll z Méthodes pour le piano* Fryderyka Chopina oraz nuty подарowane przez Szymona Deptułę i Jana Oberbeka.

Sekcja Zbiorów Graficznych i Kartograficznych wzbogaciła się o 1007 wol. i jedn., z czego 304 jedn. stanowiły materiały ikonograficzne, a 704 to dzieła kartograficzne (w 981 wol./arkuszach). Jak co roku największym źródłem pozyskania materiałów kartograficznych był egzemplarz obowiązkowy, dzięki któremu otrzymaliśmy 45 atlasów (w 79 wol.) i 596 map (642 arkusze). W formie darów przekazano Bibliotece 10 atlasów oraz 7 map, w ramach wymiany wpłynęła 1 mapa, zakupiliśmy zaś 44 mapy. Zbiory ikonograficzne powiększyły się głównie dzięki hojności darczyńców – od ofiarodawców otrzymaliśmy 2 albumy, 2 ryciny, 2 ekslibrisy, 261 fotografie, 26 pocztówek i 10 reprodukcji. Wśród nabytków ikonograficznych na szczególną uwagę zasługują:

druk artystyczny *Wunderbare kleine Kunst* Hansa Friedricha Geista (z daru prof. S. Depuły), 13 karykatur Marszałka Józefa Piłsudskiego autorstwa Zdzisława Czermańskiego (z daru Bolesława Farona), 2 ekslibrysy z kolekcji Jerzego Weinberga (linoryt wykonany przez Ryszarda Bandosza oraz miedzioryt wykonany przez Wojciecha Jakubowskiego), a także album okolicznościowy z okazji 300. rocznicy założenia Kalwarii Zebrzydowskiej (z daru Leszka Zachuty).

Do SWRiDŹS wpłynęło 41 750 pozycji (o 6,9% więcej niż w roku poprzednim), w tym 168 druków rzadkich oraz 41 582 pozycje dokumentów życia społecznego. Spośród nich 166 pozycji przekazano do Sekcji Zbiorów Muzycznych. Wśród pozyskanych dokumentów życia społecznego zdecydowanie przeważały materiały otrzymane w ramach egzemplarza obowiązkowego (39 735 jedn.), od darczyńców otrzymaliśmy 1402 jedn., drogą kupna pozyskano 606 jedn., 7 jedn. otrzymano w ramach wymiany. Jak zwykle, wśród nabytków Sekcji największą grupę stanowiły wydawnictwa informacyjno-kulturalne (17 316 jedn.) oraz wydawnictwa techniczno-handlowe (15 616 jedn.). Wśród dokumentów życia społecznego, które w roku sprawozdawczym trafiły do zbiorów Sekcji, należy wyróżnić programy teatralne i informatory kulturalne (łącznie 376 szt.), przekazane przez Tomasza Nastulczyka z Centrum Badawczego Bibliografii Polskiej Estreicherów. Ponadto pracownicy Biblioteki podarowali do zbiorów 363 druki wyborcze.

**Zestawienie stanu zbiorów tradycyjnych Biblioteki Jagiellońskiej
opracowanych i wpisanych do inwentarzy**

		Przyrost w roku 2018*	Stan na 31 XII 2018
A.	Zbiory ogólne	wol.	wol.
	druki zwarte nowe	70 977	2 828 840
	wydawnictwa ciągłe	25 621	1 097 500
	Razem	96 598	3 926 340
B.	Zbiory specjalne	jedn.	jedn.
	rękopisy	313	34 748
	stare druki	338	109 498
	zbiory graficzne	304	64 775
	zbiory kartograficzne	981	61 177
	zbiory muzyczne	1 707	49 611
	normy, opisy patentowe	4 820	304 195
	mikroformy**	1	181 555
	materiały audiowizualne	997	31 766
	inne zbiory	36 930	1 214 335
	Razem	46 391	2 051 660
	Ogólny stan zbiorów A+B	142 989	5 978 000

* – po odliczeniu ubytków

** – mikrofilmy, mikrofisz, fotokopie, kserokopie

Stan zbiorów bibliotek UJ na dzień 31 grudnia 2018 roku

	Druki zwarte (wol.)	Wyd. ciągłe (wol.)	Zbiory specjalne (jedn.)	Razem (wol. i jedn.)
Biblioteka Jagiellońska	2 828 840	1 097 500	2 052 945	5 979 285
Biblioteki instytutowe UJ	1 712 612	279 822	149 941	2 142 435
Razem:	4 541 452	1 377 322	2 202 886	8 121 720
Udział procentowy Biblioteki Jagiellońskiej w zasobie bibliotecznym UJ	62%	79,7%	93,2%	73,6%

**Drukowane czasopisma bieżące w Bibliotece Jagiellońskiej
oraz w bibliotekach instytutowych UJ**

	Liczba tytułów czasopism krajowych	Liczba tytułów czasopism zagranicznych	Razem
Biblioteka Jagiellońska	9 118	637	9 755
Biblioteki instytutowe	889	532	1 421
Razem:	10 007	1 169	11 176
Udział procentowy Biblioteki Jagiellońskiej w zasobie bibliotecznym UJ	91,1%	54,5%	87,3%

Dzięki dokumentom przekazany przez Oddział Gromadzenia Zbiorów wzbogacił się również Oddział Zbiorów Cyfrowych, który otrzymał 477 dokumentów elektronicznych zwartych, 295 dokumentów elektronicznych ciągłych (wraz z 50 drukowanymi dokumentami towarzyszącymi), 508 dokumentów dźwiękowych niemuzycznych, 192 dokumenty audiowizualne oraz 3014 dokumentów elektronicznych w postaci pliku (w tym 556 dokumentów zwartych i 2458 dokumentów ciągłych).

Istotnym problemem, z którym zmagają się pracownicy Oddziału, jest stale pogarszająca się jakość przechowywanych mikrofilmów, zwłaszcza tych pochodzących z lat 60. i 70. XX wieku. Pękające nośniki wymagają klejenia, a w drastycznych przypadkach ponownego wykonania pozytywu, jednakże w roku sprawozdawczym ze względu na zbyt wysoki koszt wytwarzania nie wykonano żadnego mikrofilmu. Kolejnym problemem jest pogarszanie się stanu zachowania dyskietek i płyt CD z lat 90. XX i początku XXI wieku, jak również stopniowe znikanie z rynku oprogramowania umożliwiającego odczyt danych zawartych na tych nośnikach. W celu kompleksowego zabezpieczenia zasobów elektronicznych i ich archiwizacji pracownicy OZC kontynuowali rozpoczęte w poprzednich latach zgrzywanie kaset video, płyt CD i DVD. W ramach godzin nadliczbowych zabezpieczyli i opublikowali w JBC 420 płyt CD i DVD.

Zbiory elektroniczne Biblioteki Jagiellońskiej wg stanu na 31 XII 2018 roku

Zbiory elektroniczne zinwentaryzowane	36 386 jedn.
Licencjonowane zbiory elektroniczne, do których BJ opłaciła dostęp w tym:	255 092 jedn.
książki elektroniczne	194 656 jedn.
czasopisma elektroniczne	60 351 jedn.
bazy danych	85
Materiały zdigitalizowane przez Bibliotekę	534 250 jedn.

W minionym roku pracownicy Sekcji Skontrum OZZ kontynuowali kontrolę stanu inwentarzowego druków zwartych w Oddziale Magazynów w obrębie sygnatur od 300 001 do 345 000, wydawnictw ciągłych w Oddziale Magazynów w obrębie sygnatur od 415 001 do 419 874, od 420 001 do 425 000 i egzemplarzy archiwalnych w obrębie sygnatur A 408 001 do A 409 919 oraz rękopisów i starodruków w magazynie Sekcji Zbiorów Muzycznych OZS (tzw. berlinki) według posiadanej przez Sekcję dokumentacji ewidencyjnej. Ogółem podczas prac skontrolowanych sprawdzono 56 918 jedn. w Oddziale Magazynów i 8095 jedn. w Oddziale Zbiorów Specjalnych. Rezultaty przeprowadzonych prac przedstawiono w 9 protokołach.

Na podstawie wydruków otrzymanych z Oddziału Komputeryzacji oraz fiszek nadsyłanych z Oddziału Magazynów pracownicy Sekcji rejestrowali i sprawdzali pozycje nieodnalezione. W wyniku przeprowadzonej kontroli odnotowano braki w odniesieniu do 378 wol. druków zwartych o łącznej wartości 17 946,00 zł i 42 wol. wydawnictw ciągłych o łącznej wartości 4195,00 zł. Braki te zostały wpisane do rejestru ubytków Oddziału Magazynów. Wszystkie egzemplarze zdefektowane, które zostały przekazane do Sekcji (78 wol.), uzupełniono i oddano do oprawy.

CZYTELNICTWO I INFORMACJA NAUKOWA

W porównaniu z rokiem 2017 liczba czytelników zarejestrowanych w bazie BJ zmalała o 560 (to jest o 2,4%) – odnotowano 22 986 użytkowników aktywnie korzystających ze zbiorów tradycyjnych, w tym 10 667 studentów UJ i 1318 pracowników UJ. Proporcjonalnie (również o 2,0%) spadła też liczba pozycji wypożyczanych na zewnątrz – udostępniono 236 362 wol.

Wzrosła natomiast (o 8%) liczba osób korzystających z czytelni – odnotowano 60 456 odwiedzin, zaś liczba zbiorów udostępnionych na miejscu utrzymała się na prawie identycznym poziomie i wyniosła 191 883 wol. i jedn.

Dużym zainteresowaniem cieszyła się także Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa oraz Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Korzystanie ze zbiorów na miejscu odbywało się w czytelniach i w gabinetach zbiorów specjalnych, zapewniających 362 miejsca (w tym 2 separatki dla osób niedowidzących).

Udostępnianie zbiorów tradycyjnych czytelnikom indywidualnym w systemie bibliotecznym UJ oraz coraz bardziej popularne korzystanie ze zbiorów elektronicznych w roku sprawozdawczym przedstawiają poniższe tabele.

**Udostępnianie zbiorów tradycyjnych czytelnikom indywidualnym
w systemie bibliotecznym UJ w 2018 roku**

	Liczba czytelników zapisanych	Udostępniono na miejscu	Udostępniono na zewnątrz
Biblioteka Jagiellońska	22 986	191 883	236 362
Biblioteki instytutowe UJ*	27 177	201 613	256 098
Razem	50 163	393 496	492 460

* wg sprawozdań bibliotek instytutowych

Korzystanie ze zbiorów elektronicznych dostępnych zdalnie lub w sieci lokalnej*

Wyszczególnienie	Ogółem
Liczba sesji	3 275 779
Liczba pobranych dokumentów	1 476 111
Liczba wyświetleń publikacji z Jagiellońskiej Biblioteki Cyfrowej	2 236 352
Liczba odsłon strony internetowej Biblioteki Jagiellońskiej	604 819

* wg tabeli zamieszczonej w formularzu sprawozdawczym Głównego Urzędu Statystycznego (K-03, dział 7, poz. 2)

Czytelnię Główną odwiedziły 35 782 osoby (przeciętnie 126 osób dziennie), jednak w porównaniu z rokiem 2017 liczba pozycji udostępnionych na miejscu nieznacznie zmalała – o 0,2%. Ogółem z magazynu ogólnego i z księgozbioru podręcznego wypożyczono 124 763 wol. Wypożyczenia z księgozbioru podręcznego stanowiły 22,6% całości zamówień (28 176 wol.). W związku ze zwiększoną liczbą czytelników w czerwcu na stałe przeorganizowano miejsce na przechowywanie gazet dużych formatów. Zmniejszając liczbę stołów przeznaczonych na gazety, uzyskano większą liczbę stołów dla czytelników. Kontynuowano również *Wystawę nowości* w Lectorium, dzięki której czytelnicy mają możliwość zapoznania się z najnowszymi tytułami włączonymi do księgozbioru podręcznego Czytelni Głównej.

W porównaniu z rokiem 2017 odnotowano niewielki wzrost (3,9%) w odniesieniu do liczby odwiedzin w Czytelni Pracowników Nauki, którą przeciętnie odwiedzało 30 osób dziennie. W okresie sprawozdawczym skorzystały z niej 8264 osoby, którym udostępniono łącznie 36 660 wol. (spadek o 2%). Do czytelni tej należy też 8 separetek, które po rozpatrzeniu podań złożonych przez zainteresowane osoby są przydzielane przez Dyrekcję BJ do korzystania na czas semestru lub całego roku.

W lutym 2018 roku Biblioteka Jagiellońska podpisała deklarację przystąpienia do Cyfrowej Wypożyczalni Publikacji Naukowych Academia Biblioteki Narodowej. W związku z tym w Czytelni Głównej i w Czytelni Pracowników Nauki na dodatkowych komputerach zainstalowano dwa terminale do obsługi tego systemu. Do końca roku z usługi tej skorzystało 92 czytelników, którzy przeczytali 212 publikacji i dokonali 126 rezerwacji.

W Czytelni Europeistycznej w porównaniu z rokiem poprzednim odnotowano również nieznaczny spadek liczby użytkowników (o 6,7%). Czytelnię odwiedziło łącznie 3510 osób (przeciętnie 13 osób dziennie), natomiast liczba wypożyczonych pozycji zmalała o 3,8% (5568 wol.). Z części ogólnoeuropejskiej księgozbioru podręcznego wypożyczono 633 wol., z części austriackiej – 120 wol. Z magazynu ogólnego dostarczono do Czytelni 2377 wol. druków zwartych i 535 wol. druków ciągłych, a z magazynu czasopism bieżących 308 tytułów w 1903 numerach. W Bibliotece Austriackiej, działającej w ramach Czytelni Europeistycznej, zarejestrowano 159 aktywnych kont czytelniczych. Na facebookowym fanpage'u BJ pojawiały się tematyczne posty związane z promocją księgozbioru Biblioteki Austriackiej i organizowanymi przez nią wydarzeniami. Tam też ma założoną swoją zakładkę.

Zgodnie z zarządzeniem nr 3/2018 Dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej prof. Zdzisława Pietrzyka z dnia 13 sierpnia 2018 roku, dotyczącym ochrony danych osobowych podczas rejestrowania odwiedzin czytelników w czytelniach oraz tworzenia kopii zapasowych bazy KKZBUJ zawierającej w module udostępniania dane osobowe, od 16 sierpnia 2018 roku zaprzestano prowadzenia ksiąg odwiedzin czytelników we wszystkich czytelniach OUZiN.

W roku sprawozdawczym Wypożyczalnię odwiedziło 152 214 osób (średnio 536 osób dziennie), to jest około 2,5% mniej w porównaniu z rokiem poprzednim. Z magazynu ogólnego sprowadzono dla czytelników 208 008 wol. (w tym 9326 wol. dla pracowników BJ i 198 682 wol. dla użytkowników zewnętrznych), z rezerwacji przyjęto 26 508 wol., zaś z księgozbioru podręcznego „W” wydano 1846 pozycji. Ogółem na zewnątrz wypożyczono 236 414 wol. (łącznie z 52 wol. wypożyczonymi z Czytelni Europeistycznej), co stanowi o 2% mniej niż w 2017 roku. W dalszym ciągu pracownicy Wypożyczalni obsługiwali także użytkowników 3 bibliotek instytutowych Wydziału Filologicznego UJ (Biblioteki Instytutu Filologii Romańskiej, Biblioteki Instytutu Filologii Słowiańskiej oraz Biblioteki Instytutu Filologii Orientalnej), przeniesionych tymczasowo do gmachu BJ w związku z remontem i przebudową Collegium Paderevianum.

Zapisy do Biblioteki na rok akademicki 2018/2019 rozpoczęto 1 października 2018 roku. Typy legitymacji, jak i ich ceny nie uległy zmianie w stosunku do roku poprzedniego. Wszystkie legitymacje (z wyjątkiem kart „els”) opatrzone zostały hologramem w kolorze żółtym. Z opłat pobieranych za wydanie legitymacji bibliotecznych w 2018 roku uzyskano 125 950,00 zł.

W dalszym ciągu z powodzeniem stosowano tryb urgowania w stosunku do czytelników zalegających z terminowym oddawaniem wypożyczonych dzieł. W wyniku podjętych działań odzyskano 455 wol., do budżetu Biblioteki wpłynęło 1565,00 zł za pozycje zagubione oraz 223 444,00 zł z tytułu opłat za przetrzymanie książek. Ogółem

w wyniku wszelkiego rodzaju opłat pobieranych przez Wypożyczalnię w okresie sprawozdawczym do budżetu Biblioteki wpłynęło 349 394,00 zł.

Nadal dużą popularnością wśród czytelników cieszyła się usługa pozwalająca na samodzielne dokonywanie prolongat wypożyczonych dzieł. Liczba prolongat tradycyjnych dokonanych w 2018 roku wyniosła 27 140, podczas gdy liczba prolongat *online* aż 185 991.

W porównaniu z rokiem 2017 o 8,6% zmalało zainteresowanie czytelników korzystaniem z Wypożyczalni Międzybibliotecznej, za której pośrednictwem można wypożyczać dzieła z innych bibliotek i instytucji krajowych, a także zagranicznych. W 2018 roku z usług Wypożyczalni skorzystały 253 osoby. W okresie sprawozdawczym otrzymaliśmy ogółem 1573 zamówienia (1518 z bibliotek krajowych i 55 z instytucji zagranicznych), co oznacza 1,2-proc. spadek w porównaniu z 2017 rokiem. W 2018 roku do 154 instytucji krajowych Biblioteka Jagiellońska wysłała 1195 wol. książek oraz 135 kopii materiałów oryginalnych (mikrofisz, kserokopie, mikrofilmy zbiorów specjalnych). Do 20 bibliotek zagranicznych wysłano 18 wol. książek oraz 14 kopii materiałów oryginalnych. Łącznie do instytucji krajowych i zagranicznych Wypożyczalnia Międzybiblioteczna wysłała 1213 wol. druków zwartych oraz 156 kopii materiałów oryginalnych. Z kolei z BJ wysłano 326 zamówień (rewersów), w tym 277 do bibliotek polskich, 49 do bibliotek zagranicznych. W wyniku ich realizacji z 45 bibliotek polskich otrzymano 142 wol., 9 kopii materiałów oryginalnych w postaci mikrofisz i kserokopii oraz 118 mikrofilmów ze zbiorów specjalnych, zaś z 14 bibliotek zagranicznych dostaliśmy 37 wol. książek oraz 11 kopii materiałów oryginalnych w postaci mikrofisz i kserokopii. Łącznie z instytucji krajowych i zagranicznych otrzymaliśmy 179 wol. druków zwartych i 138 kopii materiałów oryginalnych.

Pracownicy Wypożyczalni Międzybibliotecznej za pośrednictwem Internetu sprawdzili dla czytelników 320 pozycji w katalogach bibliotek polskich i zagranicznych, wysłali 1 kwerendę (dotyczącą 1 pozycji), odpowiedzieli na 2 kwerendy (dotyczące 2 pozycji).

W zakresie korzystania z Czytelni Informacji Naukowej odnotowano 3,2-proc. spadek czytelnictwa – w ciągu 270 dni jej otwarcia zarejestrowano 7246 odwiedzin (w tym czytelnicy korzystający z księgozbioru podręcznego oraz użytkownicy Internetu). W Czytelni tej udostępniono około 3189 wol. (ze względu na wolny dostęp do półek dane te są szacunkowe). Do księgozbioru podręcznego włączono 344 wol., wycofano zaś 59 wol. – obecnie liczy on 16 814 wol.

Z Czytelni Dokumentów Audiowizualnych skorzystało 1426 osób (około 5 osób dziennie), którym udostępniono 788 jedn. zbiorów. W dniu 28 marca odbyło się w niej oficjalne otwarcie kącika kultury Narodowego Uniwersytetu Autonomicznego Meksyku (UNAM). W ceremonii otwarcia uczestniczyli między innymi rektor UNAM dr Enrique Graue Wiechers wraz z małżonką i attaché ds. kulturalnych Ambasady Meksyku w Polsce Irwin Genaro Salazar Vega, ze strony Uniwersytetu Jagiellońskiego zaś: rektor prof. dr hab. nauk med. Wojciech Nowak, prorektor ds. badań naukowych i funduszy strukturalnych prof. dr hab. Stanisław Kistryn, dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej prof. dr hab. Zdzisław Pietrzyk oraz kierownik Oddziału Zbiorów Cyfrowych BJ dr Leszek Szafranski. W ramach kącika zainstalowano trzy nowe stanowiska komputerowe z odpowiednim oprogramowaniem, umożliwiające czytelnikom korzystanie z zasobów biblioteki

cyfrowej UNAM, oferującej między innymi dostęp do dokumentów literackich i opracowań naukowych, plików wideo, audycji radiowych i podcastów.

Oddział Zbiorów Specjalnych udostępniał swoje zbiory w 2 czytelnich i w 2 gabinetach, które łącznie odwiedziło 4159 osób (wzrost o 4,4% w porównaniu z rokiem 2017). Czytelnicy ci skorzystali z 20 915 wol. materiałów pochodzących ze zbiorów specjalnych, z druków sprowadzonych z magazynu ogólnego Biblioteki oraz z księgozbiorów podręcznych sekcji. W odniesieniu do poszczególnych sekcji udostępnianie zbiorów specjalnych przedstawiało się następująco.

Liczba czytelników, którzy korzystali w roku sprawozdawczym ze zbiorów rękopiśmiennych, wzrosła o 5,2%. Czytelnię Sekcji Rękopisów odwiedziło 1957 osób, którym udostępniono łącznie 5668 jedn. (w tym 3799 rękopisów, 1792 wol. z księgozbioru podręcznego, 76 wol. druków zwartych i ciągłych z magazynu ogólnego oraz 1 mikrofilm).

Czytelnię Starych Druków odwiedziły 1133 osoby, które skorzystały łącznie z 5355 wol. (54,6-proc. wzrost w porównaniu z rokiem poprzednim!), z czego 4444 stanowiły wol. z magazynu starych druków, 799 – książki z księgozbioru podręcznego oraz 112 – druki z magazynu ogólnego.

Niewielki wzrost odnotowano również w zakresie udostępniania muzykaliów – zarejestrowano 208 wizyt, podczas których czytelnikom udostępniono 979 wol. druków muzycznych, 139 rękopisów muzycznych, 42 muzyczne dokumenty życia społecznego, 29 mikrofilmów oraz 83 wol. z księgozbioru podręcznego. Łącznie w 2018 roku w Gabinetie Zbiorów Muzycznych udostępniono 1272 pozycje (o 18,2% więcej niż w roku 2017).

Z obiektów przechowywanych przez Sekcję Zbiorów Graficznych i Kartograficznych OZS skorzystało 412 czytelników, to jest o 17,3% mniej niż w roku 2017 (313 z nich korzystało ze zbiorów graficznych, 99 ze zbiorów kartograficznych). W niewielkim stopniu (o 4,9%) zmalała również liczba udostępnionych pozycji – łącznie 5881 jedn. zbiorów specjalnych (w tym 4788 jedn. zbiorów graficznych, 683 jedn. zbiorów kartograficznych i 1 dokument cyfrowy) oraz 409 pozycji z księgozbioru podręcznego (384 dotyczące grafiki i 25 kartografii).

W odniesieniu do obiektów SWRiDŹS padła zarówno liczba czytelników zainteresowanych zbiorami rzadkimi, jak i dokumentami życia społecznego. W 2018 roku z wydawnictw rzadkich skorzystało 381 osób (identycznie jak w roku poprzednim), którym udostępniono 1032 jedn. (spadek o około 14% w stosunku do roku poprzedniego), w tym 1006 jedn. ze zbiorów „Rara” i 26 jedn. ze zbiorów II obiegu). Jedynie 68 osób zainteresowanych było dokumentami życia społecznego, jednakże udostępniono im 1697 jedn. tego typu zbiorów (prawie trzykrotnie tyle, co w roku 2017!). Czytelnicy skorzystali ponadto z 10 wol. należących do księgozbioru podręcznego Sekcji.

Zbiory Oddziału Dokumentów Cyfrowych udostępniane były w Czytelni Dokumentów Audiowizualnych, z której w 2018 roku skorzystało 1426 osób (spadek o 4,6% w porównaniu z rokiem 2017). Czytelnikom udostępniono około 788 wol. (dokładna liczba udostępnionych pozycji jest trudna do oszacowania ze względu na wolny dostęp do półek). Większość czytelników korzystała z mikroform i dokumentów elektronicznych lub audiowizualnych, wzrosła jednak liczba użytkowników (646 osób) korzystających ze zbiorów elektronicznych za pomocą komputerów znajdujących się w Czytelni.

Wzrost ten spowodowany jest najprawdopodobniej faktem publikowania w bibliotece cyfrowej coraz większej liczby dokumentów, do których dostęp, ze względu na prawa autorskie, możliwy jest jedynie przy pomocy komputerów znajdujących się w Czytelni.

W 2018 roku do dyspozycji czytelników w całej Bibliotece przeznaczonych było 49 komputerów, z czego 47 podłączonych było do Internetu, zaś pozostałe umożliwiały wyłącznie dostęp do katalogu *online*.

Ze wszystkich komputerów sieci Uniwersytetu oraz z komputerów domowych czytelnicy mieli dostęp do 85 baz danych prenumerowanych *online*. Baza *Legalis. System Informacji Prawnej* udostępniana była na miejscu w Bibliotece. Narodowa Biblioteka Tajwanu przekazała za pośrednictwem Zakładu Japonistyki i Sinologii UJ dostęp do bazy *National Central Library, Taiwan*. Łącznie udostępniano 87 baz: *Abbreviationes Online*, *Academic Search Complete*, *ACM Digital Library*, *ACS Journals*, *Agricola*, *AIP Journals*, *APS Journals*, *Archive of Celtic-Latin Database*, *Aristoteles Latinus Database*, *Arts & Humanities Citation Index 1975–*, *Beck Online*, *Bibliographie de Civilisation Médiévale*, *BIOSIS Citation Index*, *Book Citation Index*, *Business Source Complete*, *Cambridge Journals Online*, *Central and East European Online Library (CEEOL)*, *Chemical Abstracts Plus*, *Conference Proceedings Citation Index – Science 1990–*, *Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities 1990–*, *Current Chemical Reactions*, *Current Contents Connect*, *Data Citation Index*, *Database of Latin Dictionaries*, *De Gruyter Online Journals*, *Derwent Innovations Index*, *eBook Academic Collection*, *Emerald Management Xtra*, *Emerging Sources Citation Index (ESCI) – 2015-present*, *EMIS Polska*, *ERIC – Educational Resource Information Center*, *Essential Science Indicators*, *Europa Sacra*, *European Views of Americas (1493–1750)*, *Film & Television Literature Index with Full Text*, *GreenFILE*, *Health Source – Consumer Edition*, *Health Source – Nursing/Academic Edition*, *Historical Abstracts with Full Text*, *In Principio*, *Index Chemicus*, *International Directory of Medievalists*, *International Medieval Bibliography*, *IOP Science*, *Journal Citation Reports*, *JSTOR – The Arts and Sciences. Collections I–XII*, *KCI-Korean Journal Database*, *Legal Source*, *Legalis. System Informacji Prawnej* (udostępniana tylko stacjonarnie), *Lex Omega*, *Library of Latin Texts*, *Library Information Science & Technology Abstracts*, *MasterFile Premier*, *Medline*, *MLA Directory of Periodicals*, *MLA International Bibliography*, *Monumenta Germaniae Historica*, *National Central Library, Taiwan* (Narodowa Biblioteka Tajwanu), *Newspaper Source*, *Oxford Journals*, *Oxford Music Online*, *Oxford Scholarship Online – Biology*, *Oxford Scholarship Online – Classical Studies*, *Oxford Scholarship Online – History*, *Oxford Scholarship Online – Law*, *Oxford Scholarship Online – Philosophy*, *Papal Letters (Ut per litteras apostolicos... / Lettres pontificales)*, *Patrologia Latina*, *Polska Bibliografia Lekarska*, *ProQuest Central*, *ProQuest Dissertations and Theses*, *Reaxys*, *Regional Business News*, *RILM Abstracts of Music Literature*, *RSC Journals*, *SAGE Premier*, *SciELO Citation Index*, *ScienceDirect*, *Science Citation Index – Expanded 1945–*, *Scopus*, *Social Sciences Citation Index with Abstracts 1956–*, *Springer Link*, *Taylor & Francis*, *Teacher Reference Center*, *Westlaw International*, *Wiley Online Library*, *Zoological Record*. Informacja na ten temat jest na bieżąco aktualizowana na stronie domowej BJ. W ramach baz pełnotekstowych zapewniono dostęp do 60 351 czasopism elektronicznych.

Ponadto w 2018 roku udostępniono 12 testowych zasobów *online*, dotyczących niemal wszystkich dziedzin wiedzy (*Academic Search Ultimate, Business Source Ultimate, Brill Online Journal Collection, BrowZine*, baza *Chinese Insight*, czasopisma z kolekcji *The Lancet* oraz *Cell Press, Kluwer Arbitration, Kluwer IP Law Online, Kluwer Online, MGG Online – Die Musik in Geschichte und Gegenwart, PressReader, Regional Business News*). O nowo zakupionych i testowanych bazach informuje się na bieżąco kilkuset pracowników Uniwersytetu.

W roku sprawozdawczym pracownicy BJ opracowali łącznie 1165 kwerend (w tym 1038 krajowych i 127 zagranicznych) oraz udzielili 6450 informacji (w tym 4392 bibliograficzne i 2058 rzeczowych).

Bibliotekę zwiedziły 3023 osoby, w tym 347 z zagranicy z 39 krajów (między innymi z Austrii, Azerbejdżanu, Belgii, Białorusi, Chin, Chorwacji, Czarnogóry, Czech, Danii, Francji, Grecji, Gruzji, Hiszpanii, Holandii, Indii, Izraela, Japonii, Kanady, Kazachstanu, Litwy, Macedonii, Meksyku, Mongolii, Niemiec, Norwegii, Pakistanu, Portugalii, Rosji, Rumunii, Słowacji, Słowenii, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Szwecji, Turcji, Ukrainy, Urugwaju, Węgier, Wielkiej Brytanii i Włoch). Wśród nich było 199 bibliotekarzy (w tym 89 z zagranicy). Dla wielu z nich zorganizowano pokazy zbiorów specjalnych.

JAGIELLOŃSKA BIBLIOTEKA CYFROWA

W roku sprawozdawczym w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej opublikowano 151 856 dokumentów, na które składają się kopie cyfrowe dokumentów zwartych, dokumentów ciągłych, starych druków, rękopisów, muzykaliów, druków ulotnych, grafiki map. Liczba publikowanych pozycji rosła systematycznie z miesiąca na miesiąc, przy czym największy przyrost (ponad 31 500 pozycji) nastąpił w listopadzie, co obrazuje poniższe zestawienie tabelaryczne:

Miesiąc	Liczba publikacji w JBC
Styczeń	420 180
Luty	429 274
Marzec	436 223
Kwiecień	453 807
Maj	467 093
Czerwiec	484 575
Lipiec	500 425
Sierpień	512 438
Wrzesień	526 651
Październik	533 113
Listopad	564 633
Grudzień	568 918

W Oddziale Zbiorów Cyfrowych nadal prowadzono prace związane z projektem „Sylabusy”. Pracownicy Oddziału zeskanowali i udostępniali w JBC kopie cyfrowe książek dla studentów Instytutu Ekonomii WZiKS UJ. W ramach tegoż projektu na dzień 31 grudnia 2018 roku w JBC opublikowano 1001 dokumentów.

Statystykę dotyczącą liczby i wagi plików oraz ilości publikacji wytworzonych w JBC w roku sprawozdawczym przedstawia poniższa tabela.

Liczba plików	2 026 531
Rozmiar plików w formacie Tiff w GB	163 775
Rozmiar plików wynikowych w formacie PDF w GB	1 098
Liczba opublikowanych dokumentów	151 856

W okresie sprawozdawczym pracownicy Sekcji na bieżąco realizowali wszelkie prośby, zamówienia i kwerendy czytelników polskich i zagranicznych. W odniesieniu do pozycji umieszczonych w JBC – zrealizowano 31 zamówień na kopie cyfrowe oraz przeprowadzono 175 kwerend.

Z zasobów JBC skorzystało w 2018 roku 130 120 użytkowników, którzy odwiedzili witrynę 265 476 razy i zaliczyli 2 236 352 odsłony. Liczba czytelników utrzymywała się średnio na poziomie 16 165 miesięcznie. Korzystanie z zasobów JBC nieznacznie zmniejszyło się w okresie wakacyjnym (czerwiec–wrzesień) i drastycznie spadło w pierwszych miesiącach roku (styczeń–marzec) ze względu na implementację nowej wersji oprogramowania (w trakcie tych prac JBC była czasowo niedostępna dla użytkowników).

Szczegółową statystykę dotyczącą liczby aktualnie udostępnianych pozycji, liczby czytelników korzystających z JBC w danym momencie, łączną liczbę czytelników od początku uruchomienia bazy, zestawienie udostępnianych publikacji, zestawienie wyświetlanych pozycji, publikacje najczęściej czytane i najlepiej oceniane przez użytkowników, a także łączną liczbę wygenerowanych stron WWW, łączną liczbę wyszukiwań i łączną liczbę odwiedzających w rozbiciu na poszczególne miesiące można śledzić na bieżąco na stronie domowej biblioteki cyfrowej pod adresem <https://jbc.bj.uj.edu.pl/>.

REPOZYTORIUM UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

Pracownicy Sekcji Repozytorium UJ prowadzili na bieżąco prace nad rozbudową systemu DSpace o nowe funkcjonalności związane z wprowadzaniem danych bibliograficznych na podstawie *Ustawy z dnia 30 kwietnia 2010 r. o zasadach finansowania nauki* oraz *Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 29 czerwca 2015 r. w sprawie Systemu Informacji o Nauce*. System był na bieżąco testowany w celu poprawy błędów.

W roku sprawozdawczym wykonano 2 eksporty danych do PBN (w okresie styczeń/luty i lipiec/sierpień). Zestawienie wysłanych metadanych w odniesieniu do poszczególnych wydziałów UJ przedstawia poniższa tabela.

Wydział UJ	Liczba opisów wysłanych do PBN*
Wydział Biochemii, Biofizyki i Biotechnologii	503
Wydział Biologii	841
Wydział Geografii i Geologii	495
Wydział Chemii	885
Wydział Filologiczny	1 045
Wydział Filozoficzny	961
Wydział Fizyki, Astronomii i Informatyki Stosowanej	1 163
Wydział Historyczny	723
Wydział Matematyki i Informatyki	408
Wydział Polonistyki	1 123
Wydział Prawa i Administracji	1 751
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych	821
Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej	1 552
Małopolskie Centrum Biotechnologii	163
Jagiellońskie Centrum Rozwoju Leków	20

* rekordy bibliograficzne publikacji wydanych w latach 2017–2018 zatwierdzone w ankietach jednostek naukowych UJ

Przyrost danych bibliograficznych w RUJ w poszczególnych miesiącach okresu sprawozdawczego przedstawia poniższe zestawienie.

Miesiąc	Liczba opisów bibliograficznych w RUJ	Przyrost
Styczeń	45 496	4 020
Luty	49 516	4 194
Marzec	53 710	4 466
Kwiecień	58 176	4 604
Maj	62 780	4 790
Czerwiec	67 570	4 908
Lipiec	72 478	4 961
Sierpień	77 439	5 186
Wrzesień	82 625	5 525
Październik	88 150	5 861
Listopad	94 011	6 106
Grudzień	100 117	6 436
Łączny przyrost roczny		61 057

W sierpniu 2018 roku rozpoczęto realizację projektu „Repozytorium otwartego dostępu do dorobku naukowego i dydaktycznego UJ” pod kierunkiem dr. Leszka Szafrąńskiego. Docelowo w projekcie ma zostać udostępnionych w otwartym dostępie: 46 979 publikacji pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego, 49 500 opisów bibliograficznych oraz 830 dokumentów z dostosowaną dla potrzeb osób niepełnosprawnych funkcjonalnością. Dodatkowym zadaniem jest rozbudowa systemu Repozytorium. Na dzień 31 grudnia 2018 roku w ramach projektu udostępniono 1290 dokumentów pełnotekstowych i 8016 opisów bibliograficznych publikacji pracowników UJ oraz zaadaptowano na potrzeby osób niepełnosprawnych 2387 stron tekstów naukowych.

W 2018 roku w RUJ zatwierdzono 14 624 opisy bibliograficzne, a 22 876 opisów zostało poprawionych. Na dzień 31 grudnia 2018 roku w Bibliografii Publikacji Pracowników UJ zarejestrowanych było 59 051 (o 34,7% więcej w porównaniu z poprzednim rokiem) opisów bibliograficznych książek, czasopism, artykułów z czasopism i rozdziałów książek, 5562 dokumenty pełnotekstowe oraz 874 prace doktorskie. Szczegółową statystykę ilości zatwierdzonych i zmodyfikowanych rekordów bibliograficznych oraz ilości publikacji pełnotekstowych dodanych do RUJ w 2018 roku przedstawia poniższe zestawienie tabelaryczne.

Opisy bibliograficzne utworzone	5 162
Opisy bibliograficzne zatwierdzone	14 624
Opisy bibliograficzne zmodyfikowane	22 876
Konsultacje telefoniczne	1 387
Konsultacje mailowe	5 762
Liczba publikacji pełnotekstowych	1 655

Liczba użytkowników RUJ znacznie wzrosła – w okresie sprawozdawczym utrzymywała się średnio na poziomie 10 721 miesięcznie (nieznaczny spadek odnotowano w miesiącach wakacyjnych od lipca do września). W sumie w 2018 roku z zasobów RUJ skorzystało 112 389 osób (45,5% więcej w porównaniu z rokiem 2017), które odwiedziły witrynę 182 195 razy, zaliczając 2 162 793 odsłony. W związku z uzupełnianiem Bibliografii Publikacji Pracowników UJ i dostarczaniem pełnych tekstów do RUJ w okresie sprawozdawczym pracownicy Sekcji przeprowadzili 1387 konsultacji telefonicznych i 5762 konsultacji mailowych z pracownikami i bibliotekarzami UJ.

PROJEKTY

W roku sprawozdawczym Biblioteka Jagiellońska realizowała projekt z zakresu „Działalności Upowszechniającej Naukę” (DUN), finansowany przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, obejmujący pięć zadań:

1. „Rozbudowa bazy Komputerowego Katalogu Zbiorów Bibliotek UJ – książki z lat 1950–1989 – kontynuacja” (łączny koszt realizacji zadania to 94 565,37 zł, w tym

wkład własny: 8688,32 zł; w 2018 r. kontynuowano i zakończono również zadanie pod tą samą nazwą, dla którego umowa została podpisana w 2017 roku – całkowity koszt realizacji zadania w 2018 r. wyniósł 167 220,07 zł, w tym dofinansowanie 118 526,60 zł),

2. „Katalog Wydawnictw Kartograficznych – mapy geograficzne, topograficzne i geologiczne” (łączny koszt realizacji zadania to 21 207,95 zł, w tym wkład własny: 1938,25 zł),

3. „Konservacja, przeoprawa i oprawa 96 wolumenów czasopism medycznych z kolekcji XIX i pocz. XX w. (do 1945 r.)” (zadanie realizowane przez Bibliotekę Medyczną Collegium Medicum UJ – łączny koszt realizacji zadania to 37 605,95 zł),

4. „Kolekcja poloników z księgozbioru prof. Szymona Deptuły” (łączny koszt realizacji zadania to 46 462,40 zł, w tym wkład własny: 5413,51 zł),

5. „Katalog spuścizn rękopiśmiennych wybitnych naukowców i artystów” (łączny koszt realizacji zadania to 15 248,21 zł, w tym wkład własny: 1428,36 zł).

Zgodnie z obowiązującą umową projekt został zakończony w roku sprawozdawczym. Biblioteka realizowała ponadto inne projekty:

- „Edytorstwo muzyczne w Krakowie w latach 1850–1918” (dofinansowanie w ramach projektów objętych wsparciem przez Narodowe Centrum Nauki; planowana wartość projektu: 99 554,00 zł; wysokość kosztów poniesionych w 2018 roku: 5068,54 zł);

- „Repozytorium otwartego dostępu do dorobku naukowego i dydaktycznego UJ” (projekt realizowany w latach 2018–21 w ramach Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa, Działanie 2.3. „Cyfrowa dostępność i użyteczność informacji sektora publicznego”; łączna wartość projektu: 7 507 580,50 zł, wysokość kosztów poniesionych w 2018 roku: 410 531,54 zł). W okresie sprawozdawczym w ramach projektu zrealizowano zakup komputerów oraz monitorów na potrzeby realizacji zaplanowanych prac, zakupiono ponadto oprogramowania komputerowe (CorelDraw, Adobe Acrobat, Speech to Text, Adobe Photoshop, Adobe InDesign, ABBYY FineReader), napęd do biblioteki taśmowej, skanery i roll-up reklamowy na potrzeby promocji projektu. Przeprowadzono również dialog techniczny, którego celem było przygotowanie dokumentacji technicznej do planowanego postępowania na wyłonienie firmy informatycznej. Zawarto też umowę dotyczącą doradztwa prawnego w projekcie w zakresie prawa autorskiego.

Największym realizowanym przedsięwzięciem finansowanym ze źródeł zewnętrznych była kontynuacja projektu „Patrimonium – digitalizacja i udostępnienie polskiego dziedzictwa narodowego ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej” (projekt realizowany wspólnie z Biblioteką Narodową w Warszawie w ramach Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa, Działanie 2.3. „Cyfrowa dostępność i użyteczność informacji sektora publicznego”, Poddziałanie 2.3.2 „Cyfrowe udostępnienie zasobów kultury”; łączna wartość projektu: 98 633 924,00 zł, w tym po stronie BJ: 17 160 160,00 zł; wysokość kosztów poniesionych w 2018 roku: 6 463 034,84 zł). W ramach projektu „Patrimonium...” w bibliotece cyfrowej Polona do 31 grudnia 2018 roku opublikowano 237 941 dokumentów. Tym samym osiągnięto drugi z trzech kamieni milowych, gwarantujący zrealizowanie zamierzonych celów.

W okresie sprawozdawczym w realizację projektu „Patrimonium...” zaangażowanych było 141 osób, w tym: 136 osób będących pracownikami Biblioteki Jagiellońskiej

(wśród nich 57 osób zatrudnionych na nowych etatach i 79 osób oddelegowanych do wykonywania zadań projektu w ramach posiadanych etatów), 2 pracowników Oddziału Spraw Osobowych UJ, 2 pracowników Działu Zamówień Publicznych UJ oraz 1 pracownik Działu Rozliczeń Projektów Strukturalnych UJ.

W okresie sprawozdawczym zakończono realizację projektu „Orientalia Polonica. Polskie tradycje badań nad Orientem”, finansowanego ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (łącznie wysokość kosztów poniesionych w 2018 roku: 64 666,67 zł).

W roku sprawozdawczym pracownicy Oddziału pomagali również w przygotowaniu i składaniu wniosków o dofinansowanie kolejnych projektów:

- „Odczytać ślady. Rzecz o Stanisławie Tarnowskim” (wniosek aplikacyjny do Fundacji Lanckorońskich). Planowana wartość projektu: 40 478,50 zł (w tym kwota wnioskowanego dofinansowania: 21 853,50 zł. Fundacja nie udzieliła dofinansowania);

- „Pierwsza europejska relacja z Persji i Afganistanu – krytyczna edycja i przekład *Tragica vertentis belli Persici historia* Tadeusza Judy Krusińskiego (1675–1757)” (konkurs finansowany przez Narodowy Program Rozwoju Humanistyki w ramach programu Uniwersalia 2.2). Planowana wartość projektu: 355 661,00 zł. Okres realizacji: 4 lata. Celem projektu jest krytyczna edycja i przekład dzieła autorstwa T.J. Krusińskiego *Tragica vertentis belli Persici historia* i włączenie go do kultury polskiej jako jednego z najważniejszych dzieł europejskiej historiografii Bliskiego Wschodu, wydane go pierwotnie w języku łacińskim i przetłumaczonego na wiele języków europejskich, z wyjątkiem języka polskiego. Kierownik projektu: dr Jacek Partyka;

- „X.Y.Z. – wiodący dziennikarz i polityczny korespondent warszawski z końca XIX w.: miscellanea sienkiewiczowskie” (w ramach konkursu Preludium 16 ogłoszonego przez Narodowe Centrum Nauki). Planowana wartość projektu: 42 874,00 zł. Okres realizacji: 12 miesięcy. Celem projektu jest udowodnienie hipotezy, że Henryk Sienkiewicz jako agent X. Y. Z., nawiązał czynne kontakty ze środowiskiem emigracji polskiej w Paryżu i Szwajcarii. Kierownik projektu: mgr Barbara Babraj;

- „Działalność Upowszechniająca Naukę” – wniosek złożony do Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, obejmujący 5 zadań: „Konserwacja, przeoprawa i oprawa czasopism i książek medycznych z kolekcji XIX i początku XX wieku (do 1945 roku)”, „Rozbudowa bazy Komputerowego Katalogu Zbiorów Bibliotek UJ – książki z XIX wieku”, „Opracowanie IV tomu *Inwentarza rękopisów BJ. Etap 1*”, „Luminaarze naukowo-kulturalnego życia Krakowa i jego okolic”, „Mapy topograficzne Polski XX wieku”. Planowana łączna wartość projektu: 369 220,00 zł;

- Wniosek na dofinansowanie wydania anglojęzycznego numeru specjalnego „Biuletynu Biblioteki Jagiellońskiej” (w ramach konkursu DUN). Wartość projektu: 51 114,00 zł;

- Wniosek dotyczący umiędzynarodowienia i podniesienia poziomu wydawniczo-edytorskiego „Biuletynu Biblioteki Jagiellońskiej” (w ramach programu Wsparcie dla czasopism naukowych, ogłoszonego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego). Wartość projektu: 54 099,00 zł;

- „Nieznane oblicze Stanisława ze Skarbimierza. Świadczenia działalności pierwszego rektora Uniwersytetu Krakowskiego jako inkwizytora biskupiego – edycja źródłowa i tłumaczenie pism antyheretyckich uczonego” (w ramach konkursu Sonata 14, ogłoszonego przez Narodowe Centrum Nauki). Planowana wartość projektu: 99 971,00 zł. Realizacja projektu: do 2021 roku. Kierownik projektu: dr Wojciech Świeboda;
- „Repozytorium otwartego dostępu do dorobku naukowego i dydaktycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego” (wyjaśnienia dotyczące otrzymanych uwag formalnych do wniosku złożonego w 2017 roku). Planowana wartość projektu: 7 507 580,50 zł.

Oddział ds. Projektów prowadził również nadzór nad realizacją zadania „Biblioteka Jagiellońska wsparciem procesów dydaktycznych realizowanych w Uniwersytecie Jagiellońskim” („Sylabusy”). W grudniu 2018 roku w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej w kolekcji „Sylabusy” zanotowano 1001 publikacji. Stanowią je materiały z Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ, z Instytutu Ekonomii, Finansów i Zarządzania UJ oraz z Instytutu Filozofii UJ.

W Oddziale kontynuowano ponadto ogólnopolską akcję „Bookcrossing”. Pracownicy Oddziału systematycznie dokonywali selekcji książek wytypowanych przez OGr, a następnie rejestrowali książki w serwisie internetowym Bookcrossing.pl i je sygnowali. Łącznie w okresie sprawozdawczym Oddział ds. Projektów „uwolnił” 569 egzemplarzy książek. Począwszy od 2016 roku, 3569 publikacji stanowiących głównie dublety zbiorów BJ znalazło nowych właścicieli.

IMPREZY NAUKOWO-KULTURALNE ORGANIZOWANE PRZEZ BIBLIOTEKĘ

Rok 2018 obfitował w szereg wydarzeń kulturalno-naukowych, zorganizowanych przez Bibliotekę Jagiellońską.

W dniu 13 stycznia 2018 roku, na zaproszenie Biblioteki Jagiellońskiej, Koła Grodzkiego Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich i restauracji Kwant Bistro Jagiellonka, Tadeusz Grajpel, właściciel autorskiej Pracowni Badań i Edukacji Historycznej w Końskich (w której zajmuje się odtwarzaniem dawnych technologii i rzemiosł związanych z dziejami książki, dokumentu i drzeworytu) poprowadził warsztaty drzeworytnicze. Podczas zajęć w holu Biblioteki można było poznać sztukę drzeworytniczą oraz samodzielnie wykonać drzeworytniczą odbitkę. W wydarzeniu uczestniczyło około 70 osób.

23 marca 2018 roku pracownicy Sekcji Wydarzeń Kulturalnych OOrg i Sekcji Informacji Naukowej OUZiIN prezentowali Bibliotekę Jagiellońską podczas Dnia Otwartego UJ w Auditorium Maximum UJ.

W dniach 11–12 maja 2018 roku w BJ obchodzono Dni Otwarte Funduszy Europejskich (DOFE). Biblioteka włączyła się do tej ogólnopolskiej akcji już po raz czwarty. W ramach tego wydarzenia promowano głównie finansowany ze środków Funduszy Europejskich projekt „Patrimonium...”, zorganizowano pokazy ciekawych, wybranych obiektów muzycznych i graficznych oraz wydawnictw rzadkich i dokumentów życia społecznego zdigitalizowanych w ramach tego projektu, zorganizowano wycieczki po Bibliotece w miejsca niedostępne na co dzień dla czytelników. W wydarzeniach uczestniczyło około 50 osób.

W dniach 9–14 maja obchodziliśmy XV Ogólnopolski Tydzień Bibliotek pod hasłem „(Do)wolność czytania”, nawiązującym do 100-lecia obchodów odzyskania przez Polskę niepodległości (jako że czytanie było ważnym elementem zachowania tożsamości, historii, tradycji i kultury polskiego narodu). Podobnie jak w roku poprzednim, współorganizatorem wydarzeń była Sekcja Trenerska FLOW Koła Naukowego Studentów Psychologii UJ. Studenci umożliwili zainteresowanym osobom udział w warsztatach: *Jak gadać, żeby się dogadać*, *Rekrutacja od A do Z, czyli nie tylko CV*, *Jak egzystować i się nie stresować?*, *Mission (Im)possible: kreatywne planowanie podróży*, *Jak negocjować i nie zwariować?* oraz *Wydłużyć 24 godziny: Szkolenie z zarządzania sobą w czasie*.

Dnia 9 czerwca 2018 roku w Bibliotece Jagiellońskiej odbyła się kolejna Noc Bibliotek pod hasłem „RzeczpospoCzyta”. W ramach tego wydarzenia przygotowano szereg atrakcji: zwiedzanie Biblioteki z uwzględnieniem miejsc na co dzień niedostępnych dla czytelnika, zawody szachowe, warsztaty kaligraficzne, gra terenowa w ogrodzie BJ, zadanie polegające na wydostaniu się z tzw. escape roomu, gry i zabawy dla dzieci. W imprezie tej uczestniczyło łącznie około 250 osób.

W dniu 28 września Biblioteka aktywnie uczestniczyła w Małopolskiej Nocy Naukowców, organizując dwa pokazy tematyczne: *Konserwacja jako nauka interdyscyplinarna* (w ramach tego pokazu można było zwiedzić Pracownię Konserwacji oraz zapoznać się z nowoczesnymi metodami i technikami konserwacji zbiorów specjalnych, a także odkwaszania zbiorów w Klinice Papieru) oraz *Sekrety starych woluminów* (pokaz zbiorów specjalnych). Zaprezentowano ponadto i omówiono metody badawcze stosowane w opracowaniu naukowym obiektów przechowywanych w BJ.

W dniach 22–27 października 2018 roku trwały obchody Tygodnia Otwartej Nauki (Open Access Week) pod hasłem „Tworzymy rzetelne podstawy otwartej wiedzy” mające na celu promowanie otwartego dostępu do publikacji i danych naukowych. W ramach obchodów dr Leszek Szafrąński wygłosił 2 wykłady omawiające ideę otwartego dostępu do nauki, w tym aspekty prawne otwartej nauki, sposoby udostępniania publikacji w Internecie (na prawach wolnych licencji), zasady udostępniania treści. Przedstawiony został również nowy projekt „Repozytorium otwartego dostępu do dorobku naukowego i dydaktycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego”. W wykładach uczestniczyło łącznie około 60 osób.

W dniach 24–26 października 2018 roku w ramach Małopolskiego Forum Bibliotek (MFB) odbyła się konferencja zatytułowana „Biblioteka 2.028. Między nadmiarem a niedostatkiem”. Od pierwszej edycji w 2016 roku MFB jest ściśle powiązane z odbywającymi się w przedostatnim tygodniu października Międzynarodowymi Targami Książki w Krakowie. Oprócz Biblioteki Jagiellońskiej we współorganizacji przedsięwzięcia uczestniczyła Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Krakowie, Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ, Instytut Nauk o Informacji Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie oraz Zarząd Okręgu Małopolskiego Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich. Ze względu na duże zainteresowanie konferencją sesja pierwsza, którą prowadził dyrektor Zdzisław Pietrzyk, odbyła się w Auli Collegium Novum UJ.

Sesje druga i trzecia odbywały się równolegle w Bibliotece Jagiellońskiej oraz w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Krakowie. W czasie trzydniowych obrad podczas wykładów, seminariów, warsztatów i paneli dyskusyjnych uczestnicy starali się odpowiedzieć na pytania dotyczące przyszłości bibliotek, zaangażowania czytelników w rozwijanie współczesnych programów działań i usług bibliotecznych, potrzeb i oczekiwań użytkowników wobec współczesnych bibliotek. W konferencji wzięło udział prawie 200 osób – bibliotekarzy, bibliotekoznawców oraz przedstawiciele dostawców usług dla bibliotek z całego kraju.

W ramach spotkań autorskich, kontynuowanych głównie w cyklu Salon literacki „Jagiellonki” w 2018 roku, zorganizowano kilkanaście imprez:

- promocja książki Jakuba Bohuszewicza *Od opętania do rytuału. Pojęcie i praktyka transu w kultach wodun i katolicyzmie*. W dyskusji towarzyszącej promocji uczestniczyli: prof. dr hab. Andrzej Szyjewski, dr hab. Małgorzata Sacha i dr Maciej Czeremski z Instytutu Religioznawstwa UJ oraz autor;
 - spotkanie z Kaspem Pawlikowskim, autorem książki *Z Medyki. Wspomnienia rodzinne Kaspra Pawlikowskiego*. Spotkanie prowadził Tomasz Fiałkowski, z którym autor rozmawiał o świecie, rodzinie i artystach;
 - promocja książki Roberta Kłosowicza *Konteksty dysfunkcyjności państw Afryki Subsaharyjskiej*. W dyskusji towarzyszącej promocji uczestniczyli: dr Joanna Mormul (z Katedry Stosunków Międzynarodowych i Polityki Zagranicznej UJ) oraz autor;
 - spotkanie z austriackim pisarzem Reinhardem Kaiser-Mühleckerem;
 - spotkanie z Krzysztofem Kołtunem, autorem książki *Bestialstwo UPA pod Lubomlem na Wołyniu*;
 - wykład dr hab. Iwony Węgrzyn (z Katedry Kultury Literackiej Pogranicza Wydziału Polonistyki UJ), zatytułowany *Jak dziewiętnastowieczne powieści nauczyły nas być smakoszami. Literatura i kuchnia w XIX wieku*;
 - promocja książki Marka Pawlaka *Zawstydzona tożsamość. Emocje, ideologie i władza w życiu polskich migrantów w Norwegii*. W dyskusji towarzyszącej promocji uczestniczyli: dr hab. Dariusz Niedźwiedzki, prof. UJ (z Instytutu Europeistyki UJ) oraz autor;
 - spotkanie z austriacką pisarką Lydią Mischkulnig;
 - promocja książki Katarzyny T. Nowak *Rok na odwyku*;
 - spotkanie z Tomaszem Pospieszny, połączone z promocją jego książek: *Nieskalana sławą. Życie i dzieło Marii Skłodowskiej-Curie, Radowa księżniczka. Historia Ireny Joliot-Curie* oraz *Zapomniany geniusz. Lise Meitner – pierwsza dama fizyki jądrowej*. Spotkanie prowadziła Małgorzata Sobieszczak-Marciniak (prezes Towarzystwa Marii Skłodowskiej-Curie w Hołdzie, a także wieloletnia dyrektorka Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie);
 - promocja książki Katarzyny Misiołek *Ktoś ci się przygląda*;
 - spotkanie „Witaj, niewątpliwy Cezarze! O tłumaczeniu filmów historycznych”, połączone z promocją książki Agaty Hołobut i Moniki Woźniak *Historia na ekranie. Gatunek filmowy a przekład audiowizualny*. Spotkanie prowadziła Zofia Ziemann. W dys-

kusji o pożytkach stylometrycznej, przekładoznawczej i filmoznawczej perspektywy w analizie dialogu filmowego udział wzięli: Anita Bielańska, Elżbieta Muskat-Tabakowska, Jan Rybicki i autorki;

- promocja książki Karoliny Wawer *Drugi plan. Twórczość Wiesława Myśliwskiego w perspektywie postkolonialnej*;
- spotkanie z dr hab. Joanną Pyplacz „Powieść gotycka – tajemniczy i zapomniany gatunek”;
- promocja książki Piotra Mareckiego *Gatunki cyfrowe. Instrukcja obsługi*;
- spotkanie z Marcinem Kopciem, autorem książki *Rozwój miasta przez pryzmat procesów rewitalizacji, przykład Krakowa 2004–2017*;
- promocja pierwszego tomu *Pism Jerzego Pleśniarowicza Wiersze i przekłady wierszy*. W dyskusji towarzyszącej promocji uczestniczyli: dr Jan Pieszczachowicz, prof. Wojciech Ligęza oraz prof. Krzysztof Pleśniarowicz;
- promocja książki Magdaleny Banaszekiewicz *Turystyka w miejscach kłopotliwego dziedzictwa*. Spotkanie prowadził Paweł Plichta z Instytutu Studiów Międzykulturowych UJ. W dyskusji towarzyszącej promocji uczestniczyli: Paweł Cywiński, Agnieszka Konior (z Instytutu Kultury WZiKS UJ), Zygmunt Kruczek (z Wydziału Turystyki i Rekreacji Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie), Michał Kuryłowicz (z Instytutu Rosji i Europy Wschodniej UJ) oraz autorka publikacji;
- wykład Eweliny Wajs-Baryły połączony z promocją książki *Bronisława Dłuska. Doktor wszech nauk lekarskich*.

Średnia liczba uczestników Salonów literackich „Jagiellonki” wynosiła 35 osób. Łącznie w spotkaniach tych udział wzięło około 330 osób.

Biblioteka Jagiellońska we współpracy z Instytutem Filologii Angielskiej UJ zorganizowała sesję naukowo-dydaktyczną „Dwieście lat Frankenstein Mary Shelley – twórca i potwór”, połączoną z projekcją filmu oraz głośnym czytaniem powieści. Imprezie towarzyszyła niewielka wystawa powieści gotyckiej, przygotowana przez dr hab. Joannę Pyplacz z Sekcji Starych Druków OZS BJ.

W roku sprawozdawczym w Bibliotece odbyło się kilkanaście wystaw tematycznych i pokazów okolicznościowych. W ujęciu chronologicznym przedstawiały się one następująco:

- 12–28 lutego 2018 roku – *Kalliope Austria. Kobiety w społeczeństwie, kulturze i nauce* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Konsulat Generalny Austrii w Krakowie, Biblioteka Austriacka, Austriackie Forum Kultury; kurator i scenariusz: Katarzyna Starzycka; projekty graficzne: Ewa Valde-Nowak; prace pomocnicze: Mariusz Paluch, Ewa Valde-Nowak, Michał Worgacz.

Wystawa prezentowała okres 200 lat w świetle biografii wybitnych Austriaczek, którym (według organizatorów) Austria zawdzięcza swoją kulturową tożsamość, a które w oficjalnej historiografii swego kraju były często niedoceniane. Wśród nich znalazły się arystokratki, artystki, damy prowadzące salony, aktorki, reżyserki, kompozytorki, śpiewaczki, uczone, działaczki polityczne i aktywistki walczące o prawa kobiet. Wystawie towarzyszyły materiały promocyjne w postaci banera, plakatu i informacji na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku

- 12–30 marca 2018 roku – *Beethoven i wielkie rocznice* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Stowarzyszenie im. Ludwiga van Beethovena; kurator i scenariusz: Michał Lewicki; oprawa plastyczna: Mariusz Paluch; opisy rycin: Beata Górecka; prace konserwatorskie: Sekcja Konserwacji OZZ BJ; fotografie i skany: Ludwik Węgiel, Sekcja Reprografii OZZ BJ; aranżacja i realizacja: Michał Lewicki, Mariusz Paluch, Michał Worgacz.

Wystawę zorganizowano z okazji 22. Wielkanocnego Festiwalu Ludwiga van Beethovena. W związku z obchodzoną w 2018 roku 100. rocznicą odzyskania niepodległości przez Polskę, oprócz utworów Beethovena na ekspozycji zaprezentowano także najcenniejsze zabytki polskiej kultury muzycznej (wśród nich pochodzący z 1408 roku rękopis *Bogurodzicy*, wczesne wydanie *Mazurka Dąbrowskiego*, *Śpiewy historyczne* Juliana Ursyna Niemcewicza, pieśni Stanisława Moniuszki, autografy dzieł Fryderyka Chopina i Karola Szymanowskiego, szkice do *Fantazji Polskiej* Ignacego Jana Paderewskiego). Wernisaż wystawy uświetnił recital fortepianowy w wykonaniu Krzysztofa Książka, który wykonał utwory I.J. Paderewskiego i Ludwiga van Beethovena. Wystawie towarzyszyły banery, plakaty, katalog oraz materiały promocyjne zamieszczone na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku;

- 9 kwietnia – 18 maja 2018 roku – „*Z wielkim łękiem wszyscy przed nim drżą...*” – *Stulecie Czarnej Trzynastki, Krakowskiej Drużyny Harcerskiej im. Zawiszy Czarnego* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Czarna Trzynastka Krakowska Drużyna Harcerska im. Zawiszy Czarnego; kurator i scenariusz: Bartosz Rzońca; projekt aranżacyjny i graficzny: Olga Bardan; oprawa plastyczna: Olga Bardan; prace pomocnicze: Mariusz Paluch, Michał Worgacz; współpraca: Andrzej Czajka, Hubert Dziadzio, Jacek Jankosz, Andrzej Kacperski, Konrad Myślik, Michał Palczewski.

Wystawa okolicznościowa poświęcona była środowisku jednej z najstarszych krakowskich drużyn harcerskich – Czarnej Trzynastce – w 100-lecie jej istnienia. Wśród eksponatów znalazły się dokumenty i zdjęcia ze zbiorów Fundacji Czarnej Trzynastki Krakowskiej, Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Czarnej Trzynastki Krakowskiej Szczepu Harcerskiego im. Zawiszy Czarnego, Komisji Historycznej Chorągwi Krakowskiej Związku Harcerstwa Polskiego oraz osób prywatnych. Wystawie towarzyszyły materiały informacyjno-promocyjne współorganizatora w postaci banera, folderu, plakatu i informacji na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku;

- 15 czerwca – 13 lipca 2018 roku – *Archie Granot Papercuts* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Wydział Fizyki, Astronomii i Informatyki Stosowanej UJ; kurator i scenariusz: Mariusz Paluch; projekty graficzne zaproszenia, folderu i plakatu: Krzysztof Magda; oprawa plastyczna: Mariusz Paluch, Aleksandra Szalla-Kleemann; realizacja: Maciej Kluza, Małgorzata Kusak, Mariusz Paluch, Aleksandra Szalla-Kleemann, Michał Worgacz; konsultacje: Andrzej Bartczak; prace konserwatorskie: Sekcja Konserwacji OZZ BJ.

Wystawa prezentowała prace artysty izraelskiego Archiego Granota, tworzącego safardyjską odmianę wycinanki żydowskiej, precyzyjnie odtwarzającą symbolikę Sacrum i duchowość sztuki, głęboko osadzonej w uniwersalnym, religijnym przekazie Bi-

blii. Prace A. Granota eksponowane są na całym świecie, łącznie z Biblioteką Kongresu USA, Jewish Museum w Nowym Jorku, Muzeum Nowoczesnej Sztuki Sakralnej w Saint Louis, Muzeum Wiktorii i Alberta w Londynie, Yeshiva University Museum w Nowym Jorku oraz Israel Museum w Jerozolimie. Wystawie towarzyszyły materiały promocyjne w postaci banera, folderu, plakatu i informacji na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku;

- 27 czerwca – 14 lipca 2018 roku – *Zwierzaki-cudaki* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska; realizacja: Anna Osińska, Patrycja Wozowicz.

Wystawa ta, zorganizowana w holu Biblioteki, prezentowała ponad 60 prac dorosłych i dzieci, uczestniczących w warsztatach rzeźbienia w plastelinie artystycznej, które odbyły się podczas Nocy Bibliotek 2018. Towarzyszyły jej materiały promocyjne w postaci informacji zamieszczonych na stronie internetowej BJ oraz na Facebooku;

- 3–14 września 2018 roku – „*Przedwiośnie*” w różnych językach – organizatorzy: Sekcja Informacji Naukowej OUZiIN BJ.

Na wystawie zorganizowanej w holu Biblioteki z okazji przypadającego na dzień 8 września Narodowego Czytania *Przedwiośnia* Stefana Żeromskiego zaprezentowano wydania tego dzieła w 8 różnych językach, pochodzące ze zbiorów BJ. W jednej z gablot można było zobaczyć znany powszechnie fragment powieści o szklanych domach napisany w języku chorwackim, czeskim, niemieckim, polskim, rosyjskim, serbskim oraz słowackim. Wystawie towarzyszyły materiały informacyjne zamieszczone na stronie internetowej BJ oraz na Facebooku;

- 17 września – 27 października 2018 roku – *Lettra – 2018, znak/litera. Tworzywo litera* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Związek Polskich Artystów Plastyków Okręg Krakowski, Katedra Edytorstwa i Nauk Pomocniczych Wydziału Polonistyki UJ; kurator, scenariusz i oprawa plastyczna: dr hab. Teresa B. Frodyma; realizacja: dr hab. Teresa B. Frodyma, Małgorzata Kusak, Mariusz Paluch, Michał Worgacz.

Wystawa była kontynuacją rozpoczętego przed dwoma laty cyklu *Wokół Książki*, zaś jej tematem przewodnim była litera, które może mieć różną postać (znak, symbol, czcionka itp.), ale też różne przeznaczenie – może być tekstem, tytułem, szyldem, znakiem, inicjałem, nazwą... Nawiązując do liczby liter w polskim alfabetcie, do wzięcia udziału w wydarzeniu zaproszono 35 artystów-grafików różnego pokolenia. Wystawie towarzyszyły dodatkowe atrakcje, takie jak wizyta studyjna w Drukarni Sklepiarzu i w Pracowni Graficznej Związku Polskich Artystów Plastyków Okręg Krakowski, spotkania z grafikami, projektantami graficznymi i wydawcami, warsztaty kaligrafii i warsztaty graficzne. Towarzyszył jej ponadto baner, plakat oraz materiały promocyjne zamieszczone na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku;

- 5 listopada 2018 roku – *Słowem Paderewski* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Balet Cracovia Danza, Instytut Muzykologii UJ; realizacja: Małgorzata Kusak, Mariusz Paluch, Ewa Valde-Nowak, Michał Worgacz.

Pokazowi autografu listu Ignacego Jana Paderewskiego w holu Biblioteki towarzyszył wykład mgr Justyny Szombary z Ośrodka Dokumentacji Muzyki Polskiej XIX i XX wieku im. I.J. Paderewskiego (działającego przy Instytucie Muzykologii UJ) oraz

materiały promocyjne w postaci banera internetowego, plakatu oraz informacji zamieszczonych na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 7–30 listopada 2018 roku – *100 lat obchodów Święta Niepodległości 1918–2018* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego; kurator i scenariusz: dr hab. Andrzej Dróżdź; oprawa plastyczna, skład i łamanie katalogu: Mariusz Paluch; realizacja: dr hab. Andrzej Dróżdź, Małgorzata Kusak, Mariusz Paluch, Michał Worgacz; prace konserwatorskie: Sekcja Konserwacji OZZ BJ.

Na wystawie skupiono uwagę nie tyle na rekonstrukcji zdarzeń prowadzących do wskrzeszenia Rzeczypospolitej, ile na składnikach formowania się, a następnie powszechnego zaakceptowania daty 11 listopada 1918 roku jako dnia odzyskania przez Polskę niepodległości. Wystawie towarzyszyły materiały promocyjne w postaci banera, katalogu, plakatu, zakładki oraz informacji na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 11 grudnia 2018 roku – 25 stycznia 2019 roku – *Obecność muzyki Oliviera Messiaena w Polsce* – organizator: Biblioteka Jagiellońska; kurator i scenariusz: dr h.c. Jerzy Stankiewicz; oprawa plastyczna: Mariusz Paluch, Michał Worgacz; realizacja: Małgorzata Kusak, Mariusz Paluch, Michał Worgacz; prace konserwatorskie: Sekcja Konserwacji OZZ BJ.

Wystawa zorganizowana w 110. rocznicę urodzin francuskiego kompozytora Oliviera Messiaena, wielkiego klasyka muzyki XX wieku, prezentowała oryginały jego listów i pism kierowanych do adresatów polskich, partytury jego polskich studentów z klasy kompozycji w Konserwatorium Paryskim, nagrania, płyty, programy koncertów, afisze i plakaty oraz publikacje muzykologiczne. Zaprezentowano ponadto obrazy malarzy krakowskich, inspirowanych muzyką Messiaena: Janiny Kraupe-Świdorskiej i Piotra Kmiecica. Wernisażowi wystawy towarzyszył koncert „Olivier Messiaen i kompozytorzy Krakowa – Krzysztof Penderecki, Zbigniew Bujarski i Marek Stachowski”. Wystawie towarzyszyły cykliczne spotkania i projekcje dokumentów muzycznych prowadzone przez Jerzego Stankiewicza (tzw. Poniedziałki z Olivierem Messiaenem) oraz materiały promocyjne w postaci plakatu, ulotek oraz informacji zamieszczonych na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- grudzień 2018 roku – *Cicha Noc* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka Austriacka; kurator i scenariusz: Katarzyna Starzycka; projekty graficzne: Małgorzata Kusak; realizacja: Małgorzata Kusak, Katarzyna Starzycka; prace pomocnicze: Mariusz Paluch, Michał Worgacz.

Wystawę zorganizowano z okazji 200. rocznicy powstania kolędy. Towarzyszyły jej materiały promocyjne w postaci banera internetowego, plakatu oraz informacji na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

Poza wymienionymi wyżej wystawami w Bibliotece zorganizowano też 8 *Wystaw nowości*, na których eksponowano 1459 wol. nowych nabytków BJ (w tym 1454 polskich i 5 zagranicznych). Wystawa nowości prezentowana jest jednocześnie na profilu BJ na Facebooku.

Wszystkie wydarzenia relacjonowane były na bieżąco w serwisie społecznościowym Facebook, prowadzonym przez pracowników Sekcji Wydarzeń Kulturalnych OOrg i współredagowanym przez pracowników Sekcji Informacji Naukowej OUZiIN. W ciągu roku „polubiły” nas 5123 osoby.

PRACE NAUKOWE I WYDAWNICZE

Ważniejsze prace indywidualne pracowników Biblioteki, wydane w 2018 roku:

- Baś M., Pawica A., *Danuta Patkaniowska (1953–2017)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVII, 2017 [wyd. 2018], s. 486–495.
- Baumann E., *Wizualizacja wyników oceny stanu zachowania księgozbiorów za pomocą mapy*, „Nowa Biblioteka” 2018, nr 4 (31), s. 7–20, [online] http://www.nowabiblioteka.us.edu.pl/archiwum/2018_4/Baumann.pdf
- Bielec I., Grzęda A., Kiryk G., *Kobiety mają głos! Stulecie przyznania praw wyborczych kobietom w Polsce*, „Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa”, [online] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/623428>
- Bober A., Kubic Ż., Podstawska-Sobiło A., *Opracowanie przedmiotowe zbiorów bibliotecznych na świecie – przegląd tendencji*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” XLVIII, 2017 [wyd. 2018], s. 11–26.
- Borsuk E., Dąbrowska E., *Książki „niebezpieczne”, książki zakazane: wpływ ideologicznej kontroli państwa na gromadzenie zbiorów w Bibliotece Jagiellońskiej w okresie PRL*, [w:] *Bibliotekarz – biblioteka – historia. Materiały pokonferencyjne z okazji setnej rocznicy powstania Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich*, red. A. Wałkowski, Warszawa 2018, s. 166–185.
- Borsuk E., Klatka U., *Dar Zofii Bobowicz dla Biblioteki Jagiellońskiej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVII, 2017 [wyd. 2018], s. 229–239.
- Brzeziak A., Bułat B., *Poradniki savoir-vivre’u. Bibliografia druków tego typu wydanych w Polsce lub w języku polskim do połowy XX wieku*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVII, 2017 [wyd. 2018], s. 337–387.
- Bułat B., *Wyszukiwanie informacji w pracy Sekcji Informacji Naukowej Biblioteki Jagiellońskiej*, Kraków 2018.
- Cieślar A., *Działalność Biblioteki Jagiellońskiej w roku 2016. Sprawozdanie*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVII, 2017 [wyd. 2018], s. 417–474.
- Cieślar A., Valde-Nowak E., *Sylwetka naukowa i bibliografia prac profesora Zdzisława Pietrzyka*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVII, 2017 [wyd. 2018], s. 5–27.
- Drózdź A., *100 lat obchodów Święta Niepodległości 1918–2018. Katalog wystawy*, Kraków 2018.
- Drózdź A., *Polska racja stanu a wyobrażenia Paneuropy w utopijnej powieści Feliksa Burdeckiego pt. Babel (1931)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Politologica”, 18 (2017) [wyd. 2018], Folia 247, s. 25–39.
- Frankowicz K., *Konstanty Bielecki (1928–2016)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVII, 2017 [wyd. 2018], s. 475.

- Frankowicz K., Kubic Ż., *Małopolskie Forum Bibliotek w oczach organizatorów*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVII, 2017 [wyd. 2018], s. 241–247.
- Frankowicz K., Szyba M., Zwiercan M., *Jan Sajdera (1937–2017)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVII, 2017 [wyd. 2018], s. 495–496.
- Gapiński B., *Anton Onderka na tle kultury Górnego Śląska*, [w:] *W kręgu kultury religijnej. Publikacja Towarzystwa Czytelni Ludowych z okazji 100-lecia odzyskania niepodległości*, red. B. Gapiński, R. Stanek, Gniezno 2018, s. 47–54.
- Gapiński B., *Chleb w życiu codziennym społeczności wiejskiej*, [w:] *Dziedzictwo kulinarne w kontekstach tradycyjnych i współczesnych*, red. J. Adamowski, M. Tymochowicz, Gniezno 2018, s. 159–168.
- Gapiński B., *Chłopska starość*, [w:] *Rodzina i ojczyzna*, red. B. Gapiński, R. Stanek Gniezno 2018, s. 41–51.
- Gapiński B., *Kondycja człowieka starego w tradycyjnej rodzinie chłopskiej*, [w:] *W kręgu kultury religijnej. Publikacja Towarzystwa Czytelni Ludowych z okazji 100-lecia odzyskania niepodległości*, red. B. Gapiński, R. Stanek, Gniezno 2018, s. 79–88.
- Gapiński B., *Maria Patyk: kobieta niezwykła: kujawska animatorka kultury i społecznik*, Gniezno 2018.
- Gapiński B., *Miłość rodzinna w ujęciu biskupa Jana Pietraszki*, [w:] *Rodzina i ojczyzna*, red. B. Gapiński, R. Stanek, Gniezno 2018, s. 97–108.
- Gapiński B., Stanek R., *Od redaktorów*, [w:] *W kręgu kultury religijnej. Publikacja Towarzystwa Czytelni Ludowych z okazji 100-lecia odzyskania niepodległości*, red. B. Gapiński, R. Stanek, Gniezno 2018, s. 7.
- Grudzień S., *Marian Kęsek (1944–2016)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVII, 2017 [wyd. 2018], s. 476–484.
- Grudzień S. (współautor Kale S.), *U krugu hrvatskih poznanstava Henryka Batowskog: između književnosti, politike i povijesti (Henryk Batowski's contacts with eminent Croats and Polish Croatists. W kręgu chorwackich i kroastystycznych znajomości Henryka Batowskiego)*, [w:] *Poljsko-hrvatske veze kroz stoljeća. Povijest, kultura, književnost. Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Związki polsko-chorwackie na przestrzeni wieków: historia, kultura, literatura” Kraków, 8–9.VI.2016*, red. M. Czerwiński, A. Damir, Zagrzeb 2018, s. 69–82.
- Grygiel J., *Pozycja społeczna kobiety w tradycji husyckiej i katolickiej – próba porównania*, [w:] *Świat kobiet w Czechach i w Polsce w średniowieczu i w epoce nowożytnej*, red. W. Iwańczak, A. Januszek-Sieradzka, J. Smołucha, Kraków, 2018, s. 329–341.
- Jaglarz M., (współautor Erdmann D.), *Prezent spod równika. Wycinek rękopisu dziennika podróży Aleksandra von Humboldta do Ameryki ze zbioru Radowitza*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVII, 2017 [wyd. 2018], s. 221–227.
- Klatka U., „*Bajki*” Marii z Kossaków Pawlikowskiej – utwory zaniechane?, „*Sztuka edycji*” 2018, t. 13, z. 1, s. 45–50.
- Klatka U., Danowska E., Krawczuk W., Paś M., Pezda J., *Pamiętki po Adamie Mickiewiczu w Krakowie: (wybór)*, [w:] *Adam Mickiewicz w Krakowie. Katalog wystawy, Collegium Maius UJ 15.10–15.11.2018*, red. J.M. Paluch, I. Ronkiewicz-Brańgel, Kraków 2018, s. 158–179.

- Krajcarz J., *Muzeum Literatury im. Nizamięgo w Baku*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVII, 2017 [wyd. 2018], s. 411–416.
- Krawczyk B., *Korespondencja Józefa Muczkowskiego z Joachimelem Lelewelem z lat 1827–1830 w sprawie wydania dzieł Adama Mickiewicza*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVII, 2017 [wyd. 2018], s. 153–186.
- Kurek B., *Pamiętniki mej młodości – dziennik młodego kaliszczanina*, „Bliżej Biblioteki” 2018, nr 1/2 (10/11), s. 35–43.
- Marlewicz O., *Blog Biblioteki Jagiellońskiej*, „Alma Mater” 2018, z. 201, s. 89.
- Partyka J., *Obraz życia cystersów mogińskich w kronice Sebastiana Kielczewskiego ze zbiorów Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie (rkps 3652)*, [w:] *Dzieje i kultura cystersów w Polsce*, t. 2, red. M. Starzyński, D. Tabor, Kraków 2018, s. 327–341.
- Pietrzyk Z., *Berlinka*, [w:] *Tysiąc skarbów Krakowa*, red. J. Purchla i J. Ziętkiewicz-Kotz, Kraków 2018, s. 565–568.
- Pietrzyk Z., *Biblioteka Jagiellońska – wczoraj, dziś i wyzwania przyszłości*, „Rocznik Biblioteki Kraków” II, 2018, s. 231–242.
- Pietrzyk Z., [Recenzja] *Forum Bibliotek Medycznych 2017 R 10 Nr 1 (19)*, „Forum Bibliotek Medycznych” 2017, R. 10, nr 1 (19), s. 668–672.
- Pietrzyk Z., *O bitwach i potyczkach w rejonie Łagowa w czasie Powstania Styczniowego*, [w:] *Historia i walory turystyczne Łagowa*, red. J. Kamińska, Łagów 2018, s. 25–32.
- Pietrzyk Z., (współautorzy: Pulnar J., Niemirski Z., Pulnar-Ferdjani I.), *Służąc Bogu, służyli Polsce*, t. 3, Sandomierz 2018.
- Pietrzyk Z., *Uniwersytet Krakowski wobec reformacji*, [w:] *Reformacja w Krakowie (XVI–XVII wiek). Materiały z sesji naukowej 6 maja 2017 roku*, red. Z. Noga, Kraków 2018, s. 67–82.
- Porębska M., *Geneza i pierwsze lata twórczości przekładowej Zofii Jachimeckiej*, [w:] *Twórczość i edukacja twórcza. Konteksty wychowawcze, poznawcze i artystyczne*, red. M. Dymon, J. Posłuszna, Kraków 2018, s. 59–89.
- Pyplacz J., *A Macabre Parallel. A Reading of Lucan’s Pharsalia 1, 1–7*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVII, 2017 [wyd. 2018], s. 321–335.
- Pyplacz J., *The Sinister Oracle. Joseph Conrad’s Heart of Darkness and Virgil’s Aeneid*, „Yearbook of Conrad Studies” 2017 [wyd. 2018], z. 12, s. 47–48.
- Sanetra K., *Standardowe dane bibliograficzne w katalogach hybrydowych*, „Biuletyn EBIB” 2018, z. 2 (179), s. 1–18, [online] <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/629>
- Tytko M.M., *Dobro czy wartość w wychowaniu dziecka? Ujęcie realistyczne w pedagogice filozoficznej*, „Cieszyński Almanach Pedagogiczny” 2018, t. 5, s. 22–38.
- Tytko M.M., *Uniosceptyczny patriotyzm S. Papięza i P. Döerre’go – polski gospodarczy interes narodowy*, „Pedagogika Katolicka” 2018, nr 22 (1), s. 46–54.
- Tytko M.M., *Pedagogika katolicka a Koran o wojnie (dżihadzie) w wyborze ks. Dariusza Oko*, „Pedagogia Ojcostwa” 2018, nr 16 (1), s. 71–93, [online] http://ped.kat.pl/images/czasopisma/po16/PO_nr_16_druk_21.05.18.pdf#page=71

KONTAKTY NAUKOWE Z BIBLIOTEKAMI I INSTYTUCJAMI KRAJOWYMI

Jak co roku Biblioteka Jagiellońska utrzymywała ściśle kontakty naukowe z wieloma bibliotekami i instytucjami krajowymi. Wielu pracowników Biblioteki czynnie uczestniczyło w pracach różnorodnych komisji i instytucji o charakterze ogólnopolskim.

Dyrektor BJ, prof. Zdzisław Pietrzyk, nadal pełnił funkcję wiceprzewodniczącego Rady ds. Narodowego Zasobu Bibliotecznego oraz przewodniczącego kilku rad naukowych: Rady Naukowej Biblioteki Narodowej w Warszawie, Rady Naukowej Biblioteki Naukowej PAU-PAN w Krakowie, Rady Programowej Książnicy Cieszyńskiej oraz Rady Naukowej Biblioteki Międzynarodowego Centrum Kultury w Krakowie. Kolejny już rok był też członkiem Krajowej Rady Biblioteczej.

Mgr Krystyna Sanetra była członkiem Komitetu Redakcyjnego serii wydawniczej *Formaty, Kartoteki*. Aktywnie uczestniczyła również w pracach zespołu recenzentów „Przeglądu Bibliotecznego”.

Dr Jerzy Grygiel był członkiem Zespołu Historii Czech i Stosunków Polsko-Czeskich Komitetu Nauk Historycznych PAN oraz Komisji Środkowoeuropejskiej PAU. Mgr Izabela Korczyńska była członkiem Stowarzyszenia Historyków Sztuki – Oddział Kraków. Zgodnie z wieloletnią tradycją, kierownik Oddziału Opracowania Zbiorów, dr Żaneta Kubic, nadal aktywnie uczestniczyła w pracach Komitetu Technicznego nr 242 ds. Informacji i Dokumentacji Polskiego Komitetu Normalizacyjnego. Mgr Aleksandra Prokop-Kacprzak była członkiem działającego w 40 krajach Międzynarodowego Towarzystwa Organizacji Wiedzy (International Society for Knowledge Organization), zrzeszającego specjalistów (zarówno teoretyków, jak i praktyków) informacji naukowej. Dr Leszek Szafranski wraz z mgr Ewą Harpułą, mgr Justyną Wolan i mgr Małgorzatą Wielek-Konopką aktywnie uczestniczyli w pracach Grupy Roboczej ds. Standardów Bibliograficznych w NUKAT. Mgr Barbara Żurek kolejny rok pełniła funkcję sekretarza zarządu Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego.

Kontynuowano również współpracę w ramach Zespołu Konsultacyjnego języka haśł przedmiotowych KABA przy Centrum NUKAT, opiniując bieżące problemy. W merytorycznych dyskusjach aktywny udział brała mgr Anna Pawica – pracownik Sekcji Opracowania Przedmiotowego OZ. Mgr Agata Pazdur-Bąk uczestniczyła w pracach Zespołu ds. Rozwoju Deskryptorów Biblioteki Narodowej.

Bibliotekarze UJ współkatalogujący w KKZBUJ uczestniczyli jednocześnie we współkatalogowaniu w narodowym katalogu centralnym NUKAT, we współtworzeniu którego bierze udział 126 bibliotek krajowych. Udział bibliotekarzy UJ przedstawia się następująco:

Typ rekordu	NUKAT (ogólna liczba rekordów)	UJ (liczba rekordów utworzonych przez bibliotekarzy UJ)
Rekordy bibliograficzne dla druków zwartych	3 912 307	624 388
Rekordy bibliograficzne dla wydawnictw ciągłych	110 864	23 625
Rekordy bibliograficzne – analityczne	82 749	712
Rekordy kartoteki haseł wzorcowych – hasła opisu bibliograficznego	2 689 292	473 137
Rekordy kartoteki haseł wzorcowych – hasła przedmiotowe jhp KABA + hasła przedmiotowe rozwinięte jhp KABA	1 344 734	159 833

Pracownicy Biblioteki brali również aktywny udział w konferencjach i sesjach naukowych:

- mgr Marzanna Baś – konferencja naukowa „Biblioteka dla Dydaktyki II” – referat (współautor mgr A. Prokop-Kacprzak) *Aktywność Biblioteki Jagiellońskiej we wspomaganiu procesu dydaktycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz w realizacji społecznej potrzeby uczenia się przez całe życie* (Chorzów, czerwiec 2018);
- mgr Marzanna Baś, mgr Agnieszka Brzeziak, mgr Leszek Szafrąński, mgr Aleksandra Prokop-Kacprzak – III Warsztat Pracy Infobrokera (Kraków, maj 2018);
- mgr Ewa Borsuk – konferencja „EOIF – Elektroniczny Obieg Informacji w Firmie” (Kraków, luty 2018);
- mgr Ewa Borsuk, mgr Ewa Dąbrowska, mgr Katarzyna Guzy, mgr Joanna Hoły, Monika Marmużniak, mgr Katarzyna Szczepaniec, mgr Krystyna Tracz, Agnieszka Wójcik, mgr Ewa Ziolo – konferencja „Technologie treści” (Kraków, maj 2018);
- mgr Agnieszka Brzeziak – IV Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Bibliografie specjalne: rozwój i integracja” (Warszawa, maj 2018);
- mgr Aleksandra Cieślar, mgr Krzysztof Frankowicz, mgr Krystyna Sanetra – konferencja „Biblioteki w czasie przełomu” (Kraków, styczeń 2018);
- mgr Katarzyna Guzy – konferencja „Architektura informacji jako dyscyplina akademicka (AIDA)” (Kraków, czerwiec 2018);
- mgr Elżbieta Kopyś, dr Żaneta Kubic, mgr Olga Marlewicz, mgr Małgorzata Mrozek-Buksa, mgr Marta Myszkal-Ziółek, mgr Agata Pazdur-Bąk, mgr Krystyna Sanetra, mgr Marta Sozańska, mgr Marta Szafrąńska, mgr Krystyna Tracz, mgr Beata Urbaniak, mgr Ewa Valde-Nowak, mgr Małgorzata Wielek-Konopka, Agnieszka Wójcik – konferencja w ramach Małopolskiego Forum Bibliotek 2018 „Biblioteka 2.028. Między nadmiarem a niedostatkiem” (Kraków, październik 2018);
- mgr Barbara Bułat – konferencja „Historie ukryte w pamiętnikach. Pamiętnik jako przedmiot i źródło badań naukowych” (Toruń, maj 2018);
- mgr Ewa Dąbrowska – konferencja w ramach Małopolskiego Forum Bibliotek 2018 „Biblioteka 2.028. Między nadmiarem a niedostatkiem” – referat *Przyszłość jest dziś: jutro bibliotek akademickich z perspektywy obecnych zmian* (Kraków, październik 2018);

- mgr Ewa Dąbrowska, mgr Krystyna Tracz – II Ogólnopolski Kongres Biblioteczno-Wydawniczy (Sosnowiec, czerwiec 2018);
- mgr Edyta Gałuszka – konferencja „Tożsamość – Niepodległość – Media” (Kraków, listopad 2018);
- dr Bartłomiej Gapiński – konferencja „Rzeczpospolita – suwerenna i niepodległa 1918–2018” – referat *Ojciec Kazimierz Łabiński jako bohater* (Wrocław, październik 2018); konferencja „Pamięć – tożsamość – świadomość. W meandrach polskiej niepodległości: 1918-2018” – referat *Ojciec Kazimierz Łabiński jako patriota* (Zielona Góra, grudzień 2018);
- dr Sebastian Grudzień – konferencja międzynarodowa „Libri Rariores & Rarissimi. Polonica w zbiorach państwowych bibliotek Rosji, Ukrainy, Białorusi i Litwy” (Kraków, luty 2018); konferencja „Pożegnanie z Galicją. Wkład Małopolski w budowę niepodległości Polski” (Kraków, marzec 2018); konferencja „Bibliotekarz dziedzinowy w bibliotece akademickiej” – referat *Specjalizacja dziedzinowa w działalności Sekcji Informacji Naukowej Biblioteki Jagiellońskiej* (Warszawa, maj 2018); konferencja „Prasa krakowska w 100. rocznicę odzyskania niepodległości” (Kraków, listopad 2018);
- mgr Dorota Jezierska, mgr Agnieszka Rembowska – uczestnictwo w wykładach w ramach realizacji międzynarodowego projektu badawczego „Wpływ polimerów na stan zachowania malowideł ściennych w Polsce oraz możliwości ich usuwania przy zastosowaniu nanoemulsji” (Kraków, styczeń 2018);
- mgr Dorota Jezierska, mgr Marta Kłosiewicz, mgr Agnieszka Rembowska – konferencja „Muzealia w konserwacji” (Kraków, czerwiec 2018); 2. edycja Targów Dziedzictwo „Zabezpieczenie Dziedzictwa dla Przyszłych Pokoleń” (Kraków, październik 2018);
- mgr Jakub Krzysztonek – Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Niepodległość. Idee, fakty, perspektywy” – referat *Roman Dmowski i sprawa Polski na konferencji wersalskiej* (Kraków, maj 2018);
- dr Żaneta Kubic – konferencja „Druki XIX wieku w nadsekwąńskiej Książnicy Narodowej” – referat „*Ojczyste rzeczy*”. *Dziewiętnastowieczne druki nienotowane w „Bibliografii polskiej” Karola Estreichera w zbiorach Biblioteki Polskiej w Paryżu* (Kraków, maj 2018);
- dr Żaneta Kubic, mgr Małgorzata Wielek-Konopka – X Spotkanie Polskiej Grupy Użytkowników VTLS/Virtua (Kraków, czerwiec 2018);
- dr Lucyna Nowak – Ogólnopolskie Spotkanie Edytorów – (Lublin, wrzesień 2017);
- prof. dr hab. Zdzisław Pietrzyk – konferencja „Biblioteki w czasie przełomu” – referat *Biblioteka Jagiellońska – wczoraj, dziś i wyzwania jutra* (Kraków, styczeń 2018); konferencja „Historia i walory turystyczne Łagowa” – referat *O bitwach i potyczkach w rejonie Łagowa* (Łagów, czerwiec 2018); II Forum Bibliotek Pedagogicznych (Kraków, czerwiec 2018); konferencja „Stulecie sławistyki na UJ” – referat *Drugie życie uczonego – spuścizna Wiktora Weintrauba w BJ* (Kraków, październik 2018);
- mgr Aleksandra Prokop-Kacprzak – Seminarium EPALE „Biblioteka Dorosłego Człowieka. O nieograniczonych możliwościach bibliotekarzy” (Katowice, kwiecień

2018); VII Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Zarządzanie Informacją w Nauce” (Katowice, listopad 2018);

- mgr Agnieszka Rembowska – symposium międzynarodowe „Tworzywo litera. Osobowość litery” (Kraków, październik 2018);

- mgr Leszek Szafrąński – symposium międzynarodowe „Libraries of the world: experiences of users and librarians. Meeting worldwide challenges of today” (Kraków, luty 2018); XVIII Ogólnopolska konferencja naukowa bibliotek uczelni niepublicznych i publicznych „Biblioteka przyszłości – wyzwania – trendy – zagrożenia” – referat *Realizacja procesów wydawniczych w repozytorium* (Nowy Sącz, maj 2018); konferencja w ramach Małopolskiego Forum Bibliotek 2018 „Biblioteka 2.028. Między nadmiarem a niedostatkiem” – referat *Cyfrowy model biblioteki na przykładzie usług oferowanych użytkownikom przez Bibliotekę Jagiellońską* (Kraków, październik 2018); konferencja „Biblioteki Podlasia i Polski północno-wschodniej. Przeszłość, terażniejszość i przyszłość” – referat *Rola repozytoriów instytucjonalnych w zmieniającym się środowisku informacji naukowej i działalności bibliotek akademickich* (Białystok, listopad 2018);

- dr Wojciech Świeboda – konferencja „Polityka kościelna i praktyki religijne Jagiellonów” – referat *Pierwsi Jagiellonowie a inkwizycja papieska w Królestwie Polskim* (Oświęcim, październik 2018).

W dniach 8–30 września mgr Ewa Valde-Nowak reprezentowała Bibliotekę w Pałacu Belwederskim w Warszawie, uczestnicząc w III edycji Polskiej Listy Krajowej Programu UNESCO Pamięć Świata. Edycja ta miała charakter wyjątkowy, odbywała się bowiem podczas jubileuszu 100. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości. Wydarzenie zostało objęte patronatem narodowym Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy. Podczas uroczystości Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych – Przewodniczący Polskiego Komitetu Programu Pamięć Świata – i Sekretarz Generalny Polskiego Komitetu ds. UNESCO wręczyli certyfikaty przedstawicielom instytucji przechowujących wpisane na Listę obiekty. Dotychczasowa Lista została poszerzona o 21 obiektów, wśród których znalazły się przechowywane w Bibliotece Jagiellońskiej atlas, mapa i rękopisy Eugeniusza Romera związane z jego działalnością w procesie kształtowania granic Polski w latach 1916–1920. Uroczystości towarzyszyła wystawa *Pamięć Polski – Dokumenty Niepodległej*, podczas której promowane obiekty zostały zaprezentowane zwiedzającym w ramach Dni Otwartych w Belwederze.

WSPÓŁPRACA Z ZAGRANICĄ

W 2018 roku Biblioteka Jagiellońska kontynuowała również swoją współpracę z bibliotekami zagranicznymi.

W dniach 20–27 maja dr hab. Andrzej Drózdź (pracownik Sekcji Wydawnictw Rzadkich i Dokumentów Życia Społecznego OZS) w ramach wymiany bezpośredniej przebywał w Bibliotece Narodowej Republiki Czeskiej w Pradze. Celem jego wizyty było przeprowadzenie kwerend bibliotekarskich, nawiązanie kontaktów oraz ustalenie kierunków współpracy z czeskimi bibliotekarzami, zajmującymi się podobną tematyką

badan. Podczas pobytu dr A. Dróżdź zaznajomił się z historią i aktualnie realizowanymi celami tamtejszej placówki, zwiedził Muzeum KGB i Muzeum Komunizmu, ustalił wstępne zasady współpracy w zakresie badania procesu niszczenia książek w okresie stalinizmu na terenie Polski i Czechosłowacji z powodów ideologicznych oraz omówił możliwości przyszłej współpracy między krakowską Fundacją Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego i praską Fundacją Libri Prohibiti, zwłaszcza w zakresie organizacji wystawy druków drugiego obiegu. Pobyt w Pradze wykorzystał również na nawiązanie kontaktu z dyrektorem Platformy Europejskiej Pamięci i Sumienia (współpracującej na rzecz rozszerzenia wiedzy na temat reżimów totalitarnych i upamiętnienia ich ofiar) i zaproponowanie projektu ujednoczonych badań komparatystycznych na temat strat poniesionych przez bibliotekarstwo w czasach stalinizmu w Europie Środkowej. W trakcie wizyty dr A. Dróżdź miał czas nie tylko na badania własne, dotyczące głównie stalinowskiego bibliocydu oraz szeroko pojętego zagadnienia antropologii książki, ale również na atrakcje turystyczne. Zwiedził między innymi Manuscriptorium w Klementinum, barokową wieżę i Muzeum Astronomiczne, galerie i główne obiekty muzealne w kompleksie zabytkowym Hradczanów, uczestniczył w Nocy Kościołów, podczas której można było odwiedzić prawie wszystkie praskie świątynie i wysłuchać organizowanych w nich koncertów.

Z Pragi przyjęliśmy z kolei panią Štefanię Demską, która przebywała w Bibliotece Jagiellońskiej w dniach 5–9 listopada 2018 roku. Podczas pięciodniowej wizyty pani S. Demska zapoznała się ze strukturą organizacyjną BJ, odwiedziła OUZiIN, OOZ, OZC, OMa oraz Klinikę Papieru w OZZ. Najwięcej czasu spędziła w Sekcji Zbiorów Muzycznych OZS. Podczas pobytu miała również okazję odwiedzić Instytut Muzykologii UJ oraz zwiedzić Collegium Maius.

W dniach 25–29 czerwca mgr Katarzyna Furdyna (kierownik OMa) i Wojciech Kutyba (kierownik Sekcji Magazynowania Zbiorów w OMa) w ramach wymiany bezpośredniej odbyli staż zagraniczny w Bibliotece Naukowej Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie. Na początku wizyty zapoznali się ze specyfiką pracy, organizacją i strukturą biblioteki. W trakcie zwiedzania magazynów rozmawiali na temat właściwego magazynowania i dbałości o zbiory i udzielali rad w tym zakresie. Zapoznali się także z pracą Oddziału Konserwacji oraz Oddziałów Rękopisów i Starych Druków. Podczas stażu mieli ponadto możliwość zwiedzić gmach Lwowskiej Naukowej Biblioteki im. Wasyla Stefanyka, dawny gmach Ossolineum. W ostatnim dniu pobytu we Lwowie wzięli udział w konferencji współorganizowanej z Uniwersytetem Wrocławskim. Do Biblioteki Jagiellońskiej przywieźli kilkanaście egzemplarzy książek, zaległych w ramach wymiany.

W tym samym czasie mgr Aneta Giza (kierownik Sekcji Czytelń w OUZiIN) oraz mgr Magdalena Kaczor (pracownik Sekcji Wypożyczania w OUZiIN) w ramach wymiany bezpośredniej uczestniczyły w wyjeździe służbowym do Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie. Pierwszego dnia pobytu obie panie zwiedziły wystawę najcenniejszych zbiorów tamtejszej biblioteki oraz najstarsze budynki uniwersytetu, zapoznały się z pracą poszczególnych czytelń, z układem książek na półkach, systemem zabezpieczania zbiorów, zasadami wypożyczania zbiorów do domu i korzystania ze zbiorów na miejscu. W ko-

lejnycy mieli możliwość zapoznania się z zadaniami i pracami Oddziału Rękopisów, Oddziału Starych Druków, Oddziału Kartografii i Oddziału Wydawnictw Rzadkich, gdzie poznały problemy dotyczące zabezpieczania i przechowywania zbiorów. Najciekawszą częścią szkolenia była dla nich wizyta w nowym budynku biblioteki (National Open Access Scholary Communication and Information Center), znajdującym się na kampusie uniwersyteckim. Ostatni dzień pobytu obie panie spędziły na rozmowach z bibliotekarzami i podsumowaniu wizyty oraz zwiedzaniu Muzeum Adama Mickiewicza.

Z Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie gościliśmy z kolei Nijolę Bulotaitė i Kristinę Gudavičienė, które przebywały w Krakowie w dniach 1–5 października 2018 roku. W ramach pobytu panie zapoznały się ogólnie z działalnością i strukturą organizacyjną BJ, odwiedziły OUZiIN, OMa, OZC oraz Klinikę Papieru w OZZ. Najwięcej czasu spędziły w Sekcji Wydarzeń Kulturalnych w OOrg. Zorganizowano dla nich pokaz zbiorów specjalnych (rękopiśmiennych, graficznych i kartograficznych), złożyły wizytę w Wydawnictwie Uniwersytetu Jagiellońskiego, zwiedziły również Muzeum UJ w Collegium Maius.

W dniach 1–5 października mgr Anna Krzak (kierownik Sekcji JBC w OZC) przebywała w Bibliotece Narodowej Słowacji w Martinie. Ze względu na osobiste zainteresowanie architekturą biblioteczną mogła poznać kompleksowo wszystkie działy tamtejszej placówki: dział opracowania, dział udostępniania, dział bibliografii, pracownię konserwacji zbiorów i digitalizacji. W dziale bibliografii zapoznała się z procesem opracowania zbiorów oraz z wydawnictwami Biblioteki Narodowej, między innymi z bardzo ciekawym albumem, dotyczącym dzieł kartograficznych zgromadzonych w bibliotece. W trakcie stażu pani A. Krzak szczegółowo poznała proces digitalizacji zbiorów od magazynu aż po wykonanie kopii cyfrowych. Poznała także zasady typowania zbiorów do digitalizacji, sposób ich opracowania oraz konserwację, system pracy w pracowni digitalizacji, typy skanerów oraz system zarządzania kopiami cyfrowymi. Szczególną uwagę zwróciła na sposoby zabezpieczania zbiorów przed i po ich digitalizacji. Zapoznała się ponadto z pracą w Archiwum Literackim, którego podstawowym zadaniem jest pozyskiwanie, rejestrowanie, przetwarzanie, zabezpieczanie i udostępnianie obiektów rękopiśmiennych i fotograficznych, dokumentujących życie kulturalne Słowacji, zwłaszcza w zakresie literatury i muzyki. W dziale tym pani A. Krzak mogła między innymi zapoznać się z korespondencją Zofii Nałkowskiej oraz rękopisami i przekładami na język słowacki dzieł Adama Mickiewicza i Tadeusza Dołęgi-Mostowicza.

W dniach 14–20 października mgr Ekaterina Baumann (pracownik OZC) w ramach wymiany bilateralnej przebywała z wizytą w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Państwowego w Sankt Petersburgu w Rosji. Podczas pobytu zaznała się z historią tamtejszego uniwersytetu oraz strukturą, działalnością, budżetem i sposobami finansowania biblioteki. Pani E. Baumann zapoznała się ponadto z organizacją i pracą ogólnorosyjskiego repozytorium eLibrary.ru, a także uczestniczyła w przygotowanym dla niej pokazie zasobów elektronicznych biblioteki. Odwiedziła też pracownię konserwatorską, gdzie omawiała zagadnienia konserwacji zachowawczej zbiorów, warunków ich przechowywania, a także metod oceny stanu ich zachowania i uczestnictwa w tym procesie

bibliotekarzy. Pani E. Baumann złożyła również wizytę w sekcji ksiąg rzadkich i cennych w celu zbadania warunków przechowywania i monitorowania zbiorów. Uczestniczyła również w pokazie najcenniejszych zasobów biblioteki – kilku inkunabułów, rękopisu XII-wiecznego oraz książek z autografami członków rodziny cesarskiej i znanych pisarzy rosyjskich (w tym Aleksandra Puszkina i Fiodora Dostojewskiego). W jednym dniu została także zaproszona w charakterze słuchacza na odbywającą się właśnie konferencję naukową Biblioteki Rosyjskiej Akademii Nauk „Aktualne tendencje zabezpieczenia zbiorów w bibliotece naukowej: konferencja poświęcona 65-leciu Naukowo-badawczego Oddziału Konserwacji i Restauracji Zbiorów Bibliotecznych Rosyjskiej Akademii Nauk”. W ostatni dzień pobytu zwiedziła Federalne Centrum Konserwacji Zbiorów Bibliotecznych przy Bibliotece Narodowej w Petersburgu (instytucję rządową, kierującą procedurami konserwacji zachowawczej w całym kraju), gdzie oprowadzono ją po pracowni badań chemicznych, opakowań ochronnych, laminowania, papierni i introligatorni.

Wszystkie wyjazdy pracownicy oceniali bardzo wysoko pod względem merytorycznym, podkreślając panującą wszędzie serdeczną, przyjazną atmosferę i chęć współpracy. Odbyte staże pozwoliły na zdobycie wielu ciekawych doświadczeń, pobudzających do pracy intelektualnej i nowych planów zawodowych.

Oprócz wyjazdów realizowanych w ramach umów bilateralnych pracownicy BJ odwiedzali również placówki zagraniczne w ramach innych zawartych porozumień.

W dniach 30 września – 12 października mgr Beata Kurek (kierownik Sekcji Wydawnictw Rzadkich i Dokumentów Życia Społecznego w OZS) przebywała w Bibliotece Muzeum Polskiego w Rapperswilu, kolejny już rok pomagając przy selekcjonowaniu i katalogowaniu książek pochodzących ze spuścizn Polaków przebywających na emigracji oraz zajmując się pracami pomocniczymi w Muzeum.

W dniach 15–21 października mgr Aleksandra Prokop-Kacprzak (kierownik OUZiIN) w ramach stypendium naukowego finansowanego przez Austriackie Towarzystwo Literackie (Österreichische Gesellschaft für Literatur) gościła w Austriackiej Bibliotece Narodowej w Wiedniu (mieszczącej się w cesarskim pałacu Hofburg) oraz w Bibliotece Uniwersytetu Wiedeńskiego (mieszczącej się w głównym budynku uczelni). Celem obu wizyt było głównie zapoznanie się z bieżącą pracą dotyczącą udostępniania zbiorów w czytelnich i w wypożyczalniach oraz z wdrożonym już w tych bibliotekach systemem bibliotecznym Alma. W Austriackiej Bibliotece Narodowej pani A. Prokop-Kacprzak zobaczyła punkt wpisów czytelników, czytelnie, punkt odbioru złożonych zamówień, punkt reprograficzny dla czytelników. Miała również okazję zwiedzić najbardziej reprezentacyjną część biblioteki, jaką jest sala paradna – Prunksaal – jedna z najpiękniejszych sal bibliotecznych na świecie.

W kolejnych miesiącach pierwszego kwartału roku 2018 pracownicy OOOZ – mgr Małgorzata Galos, dr Wioleta Jakubas, mgr Joanna Jutrznia i dr Żaneta Kubic – gościły w Bibliotece Polskiej w Paryżu w ramach projektu badawczego Polskiej Akademii Umiejętności „Opracowanie katalogów XIX-wiecznych druków wydanych na emigracji i ziemiach polskich ze zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu i Towarzystwa Historyczno-Literackiego”.

W okresie sprawozdawczym Biblioteka Jagiellońska uczestniczyła także w programie Erasmus, w ramach którego pracownicy Biblioteki odwiedzali inne placówki naukowe za granicą.

W dniach 9–13 kwietnia mgr Elżbieta Kopyś (pracownik OGr) w ramach programu Erasmus+ („Mobilność z krajami programu”) odbyła praktykę w Narodowej i Uniwersyteckiej Bibliotece Islandii w Reykjaviku. W trakcie pobytu zapoznała się ze specyfiką pracy tamtejszej biblioteki, ze szczególnym uwzględnieniem problemów gromadzenia, katalogowania, digitalizacji zasobów bibliotecznych oraz współpracy między uniwersytetami islandzkimi. W ramach szkolenia miała też możliwość dogłębnego zaznajomienia się z funkcjonowaniem Islandzkiego Narodowego Konsorcjum Zasobów Elektronicznych (<https://hvar.is>), będącego jedynym na świecie narodowym konsorcjum umożliwiającym nieograniczony dostęp do płatnych zasobów dla wszystkich mieszkańców kraju.

W dniach 16–20 kwietnia mgr Joanna Jutrznia (pracownik OOO) w ramach programu Erasmus+ uczestniczyła w szkoleniu w bibliotece jezuickiego Uniwersytetu Deusto (Universidad de la Iglesia de Deusto) w Bilbao w Hiszpanii. W ramach szkolenia pani J. Jutrznia zapoznała się z funkcjonowaniem tamtejszego Oddziału Udostępniania oraz Oddziału Opracowania, co było dla niej szczególnie przydatne, ponieważ Deusto jako pierwsze w Hiszpanii w styczniu 2017 roku wdrożyło Almę, nowy system biblioteczny, który w 2019 roku ma zastąpić w Bibliotece Jagiellońskiej VTLS. W ramach szkolenia zapoznała się z implementowanymi modułami dotyczącymi gromadzenia i katalogowania zbiorów, odwiedziła dział promocji i szkoleń, oferujący szereg kursów dla studentów (umożliwiających między innymi zapoznanie się z biblioteką, zbiorami) oraz pracowników uczelni (między innymi kursy dotyczące ewaluacji nauki, impact factor). Zapoznała się także ze zintegrowaną z Almą platformą uniwersytecką Oceano, umożliwiającą dostęp do katalogu, baz danych i repozytorium Ignacego Loyoli.

W dniach 7–11 maja dr Wioleta Jakubas (pracownik OOO) w ramach programu Erasmus+ gościła na Uniwersytecie Balearów (Universitat de les Illes Balears). W trakcie 5 dni spędzonych w Palmie dr W. Jakubas zapoznała się z pracą bibliotek wydziałowych, odbyła wizytę w oddziale starych druków, zapoznała się ze specyfiką pracy w oddziale katalogowania, zaprezentowano jej proces digitalizacji zbiorów, odwiedziła również repozytorium uniwersyteckie.

W późniejszym terminie, w dniach 4–8 czerwca dr W. Jakubas odbyła jeszcze jedno szkolenie w ramach programu Erasmus+ na Uniwersytecie w Sassari na Sardynii we Włoszech (Universita degli Studi di Sassari). Szkolenie obejmowało 5 dni roboczych. W pierwszym dniu wizyty dr W. Jakubas odwiedziła bibliotekę nauk społecznych „Antonio Pigliaru” (będącą biblioteką referencyjną Wydziałów Ekonomii, Biznesu i Prawa tamtejszej uczelni) oraz odbyła spotkanie z pracownikami Europejskiego Centrum Dokumentacji, podczas którego zapoznała się z informacjami o systemie bibliotecznym obsługującym Uniwersytet w Sassari. W kolejnych dniach złożyła wizytę w bibliotece naukowej z funkcjami pomocniczymi do nauczania i badań dla nauk chemicznych, farmaceutycznych i medyczno-weterynaryjnych (Biblioteca di Chimica, Farmacia e Medicina veterinaria), gdzie zapoznała się z systemem obiegu dokumentów w bibliotece uniwersyteckiej. W trakcie pobytu dr W. Jakubas odwiedziła także biura rektoratu oraz

uniwersyteckiej administracji centralnej i obsługi międzynarodowej, bibliotekę Ministerstwa Dziedzictwa Kulturowego oraz działań i turystyki, a także bibliotekę Wydziału Architektury w Alghero.

W ramach programu Erasmus+ staż odbyła również mgr Ewa Borsuk (kierownik Sekcji Pozyskiwania Zbiorów w OGr), która w dniach 4-8 czerwca odwiedziła Bibliotekę Główną Uniwersytetu w Hradec Králové w Czechach. W czasie pięciodniowego stażu pani E. Borsuk zapoznała się z bieżącymi projektami realizowanymi w bibliotece, rozmawiała o sprawach bieżących związanych z udostępnianiem zbiorów, o lekcjach bibliotecznych organizowanych dla zainteresowanych grup użytkowników oraz o najczęstszych problemach dotyczących funkcjonowania małych i dużych bibliotek. Oprócz tej biblioteki pani E. Borsuk odwiedziła jeszcze dwie inne instytucje: Bibliotekę Naukową (Studijní a vědecká knihovna) oraz Bibliotekę Episkopatu (Biskupská knihovna – Bibliotheca episcopalis Reginae Gradecii), posiadającą bardzo interesujący i cenny księgozbiór.

W tym samym czasie w ramach programu Erasmus+ dr Żaneta Kubic (kierownik OOO) i mgr Halina Stachowska (asystent dyrektora BJ) odbyły staż w Bibliotece Pantheon University of Social and Political Sciences w Atenach. W trakcie 5-dniowej wizyty obie panie zapoznały się ze strukturą organizacyjną, funkcjonowaniem i zadaniami tej jednostki uniwersyteckiej w zakresie gromadzenia i udostępniania zbiorów oraz zaznajomiły się z działaniem zintegrowanego systemu bibliotecznego Sierra. W trakcie pobytu odwiedziły również Bibliotekę Narodową, będącą w trakcie relokacji zbiorów z dotychczasowego budynku do nowego gmachu, podziwiwały nowoczesną architekturę, funkcjonalne rozwiązania oraz piękne położenie obu gmachów w pobliżu wybrzeża. Ze względu na prace związane z przeprowadzką księgozbioru panie nie mogły zwiedzić historycznego gmachu Biblioteki Narodowej.

W dniach 18–23 czerwca mgr Ewa Dąbrowska (kierownik OGr) w ramach programu Erasmus+ przebywała w Bibliotece Uniwersyteckiej Johann Christian Senckenberg we Frankfurcie nad Menem, gdzie odbyła szereg spotkań z pracownikami wielu działów, realizujących procesy biblioteczne oraz świadczących usługi dla studentów i naukowców. Zaznajomiła się z ogólnymi zasadami funkcjonowania biblioteki, procesem udostępniania zbiorów, realizowanymi projektami i digitalizacją. Podczas zorganizowanego dla niej pokazu w Zbiorach Rękopisów i Inkunabułów wśród wielu cennych obiektów miała okazję zobaczyć także Biblię Gutenberga.

Uczestników programu Erasmus+ przyjmowaliśmy również w Bibliotece Jagiellońskiej.

W dniach 15–18 maja w BJ gościliśmy pracowników Biblioteki Uniwersytetu Pavla Jozefa Šafarika w Koszycach na Słowacji: Agnesę Juhaszovą i Julię Vokalovą. Podczas wizyty obie panie zapoznały się z pracą OGr, OMa, OOO, OUZiIN oraz OZC. Zwiedziły Klinikę Papieru, uczestniczyły w zorganizowanym dla nich pokazie zbiorów specjalnych. Miały również okazję zwiedzić Muzeum UJ w Collegium Maius.

W dniach 10–14 września w BJ przebywała uczestniczka programu Erasmus Immaculada Fernandez z Uniwersytetu w Madrycie. W trakcie pięciodniowej wizyty zapoznała się z organizacją i funkcjonowaniem OUZiIN, OOO, OZS, OZC, Oddziału ds. Projektów oraz OMa. Odwiedziła również Klinikę Papieru i Sekcję Konserwacji oraz Sekcję Repro-

grafii w OZZ. W ostatnim dniu pobytu odwiedziła Bibliotekę WZiKS UJ. Przebywając w Krakowie, miała ponadto okazję zwiedzić najstarszą część UJ w Collegium Maius.

Pod koniec 2018 roku (w dniach 12 listopada – 14 grudnia) w ramach programu stypendialnego gościliśmy w Bibliotece studentów Wydziału Sztuki i Filozofii Uniwersytetu w Pardubicach (Czechy) – Jana Kutilka i Petra Šatařę, którzy przygotowywali swoje prace magisterskie, korzystając w Lectorium ze zbiorów BJ.

W ramach współpracy międzynarodowej pracownicy Biblioteki Jagiellońskiej uczestniczyli w konferencjach międzynarodowych:

- mgr Aleksandra Cieślar, prof. dr hab. Zdzisław Pietrzyk – XL Stała Konferencja Muzeów, Archiwów i Bibliotek Polskich na Zachodzie „W drodze do Niepodległości. Ślady działań w archiwach, dokumentach i publicystyce państwowej, lokalnej i polonijnej w krajach zamieszkiwanych przez Polaków” – referat *Spuścizna rękopiśmienna Eugeniusza Romera jako źródło wiedzy do kształtowania granic Polski w latach 1918–1920* (Paryż, wrzesień 2018);

- mgr Joanna Hoły – konferencja międzynarodowa „Креативність класики: сучасна бібліотека очима молодих” – referat *Link linkowi nierówny, czyli tajemnice tworzenia bibliografii cyfrowych* (Charków, wrzesień 2018);

- dr Żaneta Kubic – XIII międzynarodowa konferencja użytkowników produktów firmy ExLibris – IGeLU 2018 (International Group of Exlibris Users) (Praga, sierpień 2018);

- prof. dr hab. Zdzisław Pietrzyk – międzynarodowa konferencja naukowa „Magna Res Libertas. Ku Niepodległej. W 100-lecie odzyskania przez Polskę niepodległości” – referat: *Idea wolności. Kolumna Barska. Wokół listów Władysława Platera do Józefa Ignacego Kraszewskiego* (Rapperswil, czerwiec 2018).

DZIAŁALNOŚĆ DYDAKTYCZNA

Od stycznia do maja oraz od października do grudnia kontynuowano cykl otwartych wykładów szkoleniowych *Ars Quaerendi*, obejmujących 6 różnych sesji tematycznych. W ramach cyklu odbyło się 48 wykładów, w których udział wzięło 229 zarejestrowanych osób. Dużym powodzeniem (przejawiającym się zarówno pod względem liczby zainteresowanych jednostek UJ, jak i liczby osób) cieszyły się również wykłady *Ars Quaerendi Plus*. Skorzystało z nich 26 grup (łącznie 470 osób).

Prof. dr hab. Zdzisław Pietrzyk prowadził wykłady dla studentów bibliotekoznawstwa i informacji naukowej na WZiKS UJ: *Kolekcje zasobów informacyjnych i kultura książki w dziejach; Wielkie biblioteki i ich historia oraz Zarządzanie w bibliotekarstwie i praktyce informacyjnej*, a także seminarium magisterskie i doktoranckie. W Instytucie Historii UJ prowadził praktyczne ćwiczenia z przygotowania edycji źródeł późnonowoczesnych i nowożytnych ze zbiorów bibliotecznych.

Mgr Ewa Valde-Nowak prowadziła ćwiczenia *Podstawy bibliotekarstwa. Laboratorium* (15 godzin) dla studentów II roku studiów I stopnia na kierunku Zarządzanie Informacją na WZiKS UJ. Mgr Barbara Bułat prowadziła zajęcia dla studentów I roku

studiów doktoranckich Wydziału Historycznego UJ *Konwersatorium z technik przeszukiwania humanistycznych baz danych*. Dr Bartłomiej Gapiński prowadził laboratorium *Historia starości* oraz ćwiczenia i konwersatorium *Wprowadzenie do antropologii religii* dla studentów IV i V roku studiów historycznych UJ. Dr Monika Jaglarz prowadziła wykłady *Zarys historii książki* dla studentów studiów podyplomowych na Uniwersytecie Jana Pawła II. Dr Żaneta Kubic prowadziła konwersatorium *Wybrane kolekcje dawnej książki i zbiorów specjalnych w bibliotekach, archiwach i muzeach* dla słuchaczy studiów podyplomowych *Dawna Książka, Zbiory Specjalne i Archiwalia* na WZiKS UJ. Dr Leszek Szafranski prowadził ćwiczenia *Zarządzanie informacją wizualną i dźwiękową* dla studentów I roku studiów II stopnia na kierunku Informacja Naukowa i Bibliotekoznawstwo na WZiKS UJ, *Menedżer zasobów cyfrowych* i *Obiekty i kolekcje cyfrowe* dla studentów II roku studiów II stopnia na tym samym kierunku oraz *Zajęcia projektowe z przetwarzania informacji dla biznesu* – programy graficzne i tekstowe dla wszystkich zainteresowanych studentów UJ.

Pracownicy wielu oddziałów prowadzili ponadto szkolenia dla studentów i uczniów, odbywających w Bibliotece Jagiellońskiej praktyki studenckie (2 osoby z Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ, 1 osoba z AGH, 1 osoba z Liceum Ogólnokształcącego nr 10 w Krakowie oraz 1 osoba z Zespołu Szkół Energetycznych w Krakowie).

UTRZYMANIE BUDYNKU

Kolejny już rok wszelkie zadania związane z bieżącym utrzymaniem infrastruktury technicznej budynków BJ (w tym urządzeń oraz systemów związanych z transportem wewnętrznym, wentylacją i klimatyzacją pomieszczeń oraz systemem sygnalizacji pożaru), a także z utrzymaniem należytego stanu oświetlenia, instalacji wodnych, kanalizacyjnych i centralnego ogrzewania realizował Oddział Techniczny, kierowany przez mgr. inż. Janusza Mikę.

W 2018 roku w systemie wentylacyjno-klimatyzacyjnym budynku nr 2 wymieniono wszystkie jednostki CPU oraz moduły wykonawcze systemu sterowania centralami klimatyzacyjnymi, węzłami zmieszania wody chłodzącej i grzewczej oraz agregatami wody lodowej AG1 i AG2. Zmodyfikowano ponadto oprogramowanie sterowników, wprowadzono możliwość tworzenia nowych harmonogramów pracy dla poszczególnych central klimatyzacyjnych oraz poprawiono grafiki w systemie BMS. Naprawione zostały także pompy komory zraszania centrali klimatyzacyjnej N1 oraz pompa obiegu wody grzewczej dla nagrzewnic central klimatyzacyjnych strefowych N8–N20.

Przeprowadzono bieżącą konserwację całego systemu klimatyzacyjnego, wykonano naprawy oraz regulacje siłowników zaworów hydraulicznych i przepustnic, wymieniono uszkodzone manometry, a także czujniki temperatury, wilgotności i przepływu. Sprawdzone naciągi pasków napędowych wszystkich wentylatorów i naprawiono uszkodzone elementy. Wymieniono ponadto 243 filtry powietrza w 45 centralach klimatyzacyjnych, 70 filtrów w klimakonwektorach, 2 w serwerowni oraz 2 w skarbcu. Prze-

prowadzono wymagane przeglądy i kontrole szczelności układów freonowych w agregatach wody lodowej AG1, AG2, AG3 oraz w klimatyzatorach w skarbcu i w szafie klimatyzacji precyzyjnej w serwerowni.

Na bieżąco monitorowano stan ciśnienia wody w instalacjach grzewczych i chłodzących, pracę agregatów wody lodowej i węzła ciepłego centralnego ogrzewania. Wymienniki węzła ciepłego wyczyszczono z kamienia kotłowego. Usunięto też awarię rurociągu c.o. w rejonie bufetu oraz na 1. piętrze magazynowym w nowym gmachu.

W odniesieniu do systemu transportu książek prowadzono codzienny, bieżący nadzór nad jego pracą, dokonywano regularnych przeglądów stanu torowisk, zwrotnic, drzwi ogniowych oraz systemów sterujących. Prowadzono bieżące naprawy układów napędowych wózków (wymiana kółek jezdnych i bocznych, regulacje sprzęgieł), zwrotnic (wymiana uszkodzonego okablowania) oraz zasilaczy torowisk, wymieniono uszkodzone odcinki zębatek w torowisku oraz gumowe profile zakrętów i najazdówek przed zwrotnicami. Przeprowadzono także naprawy modułów sterujących, wymianę przekaźników, wymianę fotodetektorów i regulację krańcowych wyłączników w zderzakach. Wymieniono uszkodzoną płytę sterującą zwrotnicą W0304 oraz zaprogramowano w wymienionym module pamięć FLASH.

W głównej stacji transformatorowej prowadzono bieżące prace konserwacyjne i kontrolne stanu aparatury łączeniowej oraz okablowania. Przeprowadzono również okresowe kontrole stanu zabezpieczeń przeciwzwarceniowych i przeciwporażeniowych w tablicach rozdzielnic piętrowych.

Stosownie do zaleceń i uwag zamieszczonych w protokole przeglądu technicznego budynków wykonano prace związane z konserwacją pokrycia dachu i oczyszczeniem rynien.

Prowadzono również wszelkie prace związane z utrzymaniem właściwego stanu oświetlenia budynku, bieżącą naprawą sieci zasilania elektrycznego, naprawami ślusarskimi i hydraulicznymi. W OMa na 5. piętrze nowego budynku zainstalowano dźwиг platformowy, umożliwiający transport książek na poziom antresoli. Wymieniono ponadto zawiasy w drzwiach wejściowych do Kliniki Papieru oraz na 5. piętrze w drzwiach wejściowych do magazynu druków zwartych, wyrównano uszkodzoną posadzkę na 5. piętrze starego gmachu w rejonie południowej klatki schodowej oraz położono wykładzinę podłogową w pomieszczeniu kartoteki. W holu głównym budynku nr 2 wymieniono ściankę przesuwną, odgradzającą hol od Wypożyczalni – w celu podniesienia bezpieczeństwa użytkowników segmenty szklane zastąpiono segmentami wykonanymi z blachy azurowej.

Kolejna dotacja Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa umożliwiła kontynuowanie wymiany stolarki okiennej w starym budynku – wymieniono 46 okien skrzynekowych na 1. piętrze części wysokiej i 11 okien w części niskiej gmachu.

Wewnętrzna służba ochrony „Straż Biblioteki Jagiellońskiej” pod kierownictwem mgr. inż. Dariusza Bylicy nadzorowała także prace bieżące związane z utrzymaniem sprawności działania zainstalowanych urządzeń systemu sygnalizacji włamania, napadu i kontroli dostępu. W roku 2018 sporządzony został projekt wymiany zainstalowanych elementów zintegrowanego elektronicznego systemu bezpieczeństwa MDI oraz wpro-

wadzenia nowych elementów tego systemu takich jak: depozytory kluczy (w projekcie przewidziano depozytor na 150 kluczy), zdalny dostęp do szafek depozytowych, automatyczne otwieranie drzwi ewakuacyjnych, system RFID z bramką kontrolną.

Sukcesywnie modernizowany był system dozoru wizyjnego w celu zapewnienia możliwości bieżącego śledzenia mających miejsce w Bibliotece zdarzeń oraz ich ewentualnego odtworzenia w przypadku zaistnienia takiej konieczności. W okresie sprawozdawczym wykonano również prace modernizacyjno-porządkowe w pomieszczeniu monitoringu, które zostało przygotowane do pełnienia funkcji magazynu broni poprzez zainstalowanie atestowanych drzwi spełniających funkcję drzwi przeciwpożarowych o odporności ogniowej EI 60. Wykonano ponadto kontrolę dostępu do tego pomieszczenia oraz przygotowano okablowanie do wykonania kontroli dostępu z holu głównego (przy wypożyczalni) do części zamkniętej Biblioteki. W systemie NEDAP wykonano też kontrolę dostępu do Sekcji Reprografii OZZ.

Kontynuowano również rozpoczętą w 2014 roku realizację projektu „system jednego klucza”. W 2018 roku we wkładki Master Key wyposażonych było około 50 drzwi.

W roku sprawozdawczym lokalny system sygnalizacji włamania monitorowany był przez firmę JUSTUS. Praca grupy interwencyjnej, która w ramach tej samej umowy ma wspierać w działaniach wewnętrzną służbę ochrony „Straż Biblioteki Jagiellońskiej”, nie budziła żadnych zastrzeżeń.

BIBLIOTEKI INSTYTUTOWE UNIwersYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

W 2018 roku system biblioteczno-informacyjny Uniwersytetu Jagiellońskiego obejmował Bibliotekę Jagiellońską wraz z 7 bibliotekami wydziałowymi UJ, 1 biblioteką międzywydziałową oraz 24 bibliotekami instytutowymi, a także Biblioteką Medyczną z podległymi jej bibliotekami zakładowymi Collegium Medicum. Głównym zadaniem bibliotek instytutowych UJ, jako jednostek specjalistycznych, jest gromadzenie księgozbioru dla prowadzonych badań oraz dydaktyki na danym kierunku studiów.

W roku 2018 biblioteki instytutowe UJ wzbogaciły swój księgozbiór o 19 004 wol. druków zwartych, 4881 wol. czasopism i 379 jedn. zbiorów specjalnych. Po uwzględnieniu ubytkowania księgozbiorów poszczególnych jednostek, związanego głównie z usuwaniem zbiorów na przestarzałych nośnikach (na przykład: kasety VHS, taśmy magnetofonowe, kasety audio bądź dyskietki komputerowe) ostatecznie na dzień 31 grudnia 2018 roku biblioteki instytutowe UJ posiadały łącznie 2 142 435 wol. i jedn., w tym 1 712 612 wol. druków zwartych, 279 882 wol. czasopism i 149 941 jedn. zbiorów specjalnych. Liczba wszystkich tytułów czasopism bieżących wynosiła 1421, z czego 889 stanowiły tytuły polskie.

W roku sprawozdawczym nieznacznie wzrosła liczba posiadanych komputerów. Biblioteki wyposażone były w 430 urządzeń, z czego do dyspozycji czytelników przeznaczonych było 261 sztuk. Do Internetu podłączonych było 421 komputerów – czytelnicy mieli dostęp do 260 spośród nich. Do prac biblioteczno-bibliograficznych wykorzystywano łącznie 326 komputerów.

Dostęp do własnych katalogów w Internecie oraz korzystanie z zewnętrznych baz danych umożliwiło 30 bibliotek.

W odniesieniu do liczby użytkowników odnotowano niewielki spadek – o 610 osób (to jest 2,2%) – w stosunku do roku poprzedniego. W 2018 roku liczba zarejestrowanych czytelników indywidualnych wyniosła 27 177. Zmalało także udostępnianie zbiorów w okresie sprawozdawczym – z 272 0327 wol. wypożyczonych na zewnątrz w 2017 roku do 256 098 wol. wypożyczonych w 2018 roku (spadek o 5,9%) oraz z 236 514 wol. udostępnionych na miejscu w 2017 roku do 201 613 wol. udostępnionych w 2018 roku (spadek o 14,8%). Wynika to najprawdopodobniej z coraz większego wykorzystania przez czytelników źródeł dostępnych *online*.

Liczba zatrudnionych bibliotekarzy utrzymuje się na względnie stałym poziomie – w bibliotekach instytutowych i wydziałowych Uczelni pracowało łącznie 140 osób, w tym 130 na pełnym etacie (85 zatrudnionych pracowników posiadało wyższe wykształcenie bibliotekarskie).

Liczba zbiorów opracowanych przez biblioteki instytutowe oraz liczba rekordów wprowadzonych przez nie do KKZBUJ w 2018 roku przedstawia się następująco: utworzono 8580 rekordów bibliograficznych (to jest o 16,3% mniej niż w roku 2017), 46 099 rekordów egzemplarza (o 25,4% mniej niż w roku poprzednim) oraz 440 rekordów zasobu (tomów) – spadek o 49%. O 25% wzrosła natomiast liczba utworzonych rekordów haseł wzorcowych (6428).

Rok 2018 obfitował w dużą liczbę szkoleń merytorycznych dla pracowników bibliotek instytutowych w zakresie komputerowego opracowania dokumentów zwartych oraz wydawnictw ciągłych w systemie Virtua. W zajęciach trwających łącznie 84 godziny uczestniczyło 5 osób, z czego 4 po ukończeniu szkolenia uzyskały uprawnienia katalogerów. W ramach instruktażu i nadzoru nad bibliotekami sieci bibliotecznej Uniwersytetu przeprowadzono 45 konsultacji na miejscu oraz udzielono 37 informacji telefonicznych.

SŁOWA KLUCZOWE:

zbiory biblioteczne, czytelnictwo, wystawy, Biblioteka Jagiellońska

KEYWORDS:

collections, readership, exhibitions, Jagiellonian Library

ALEKSANDRA CIEŚLAR
Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska
 <https://orcid.org/0000-0001-6150-4198>

DOI: 10.26106/mhda-2h12

DZIAŁALNOŚĆ BIBLIOTEKI JAGIELLOŃSKIEJ W ROKU 2019. SPRAWOZDANIE

W roku 2019 struktura organizacyjna Biblioteki Jagiellońskiej uległa niewielkim zmianom. Z dniem 1 grudnia utworzono Oddział Czasopism (pod kierownictwem mgr. Adama Tomaszewicza), w którym wyodrębniono dwie sekcje: Sekcję Formatów I–III (pod kierownictwem dr Teresy Kaźmierczyk) oraz Sekcję Formatów IV–V (pod kierownictwem mgr. Artura Kobera). Oddział Opracowania Zbiorów (OOZ) zmienił swą nazwę na Oddział Katalogowania Książek. Nazwy zmieniły również sekcje wchodzące w skład tego Oddziału – Sekcja Druków Zwartych zmieniła nazwę na Sekcję Katalogowania Bieżącego (pod kierownictwem mgr. Moniki Zębali), natomiast Sekcja Opracowania Przedmiotowego na Sekcję Katalogowania Retrospektywnego (pod kierownictwem dr Wiolety Hryniewicz). Likwidacji uległa dotychczasowa Sekcja Wydawnictw Ciągłych. Zlikwidowano także Sekcję Przechowywania i Udostępniania Czasopism, działającą w ramach Oddziału Gromadzenia Zbiorów (OGr). Nastąpiły również niewielkie zmiany personalne na stanowiskach kierowniczych:

- mgr Małgorzata Kusak – z dniem 1 czerwca objęła kierownictwo Sekcji Wydawnictw Kulturalnych w Oddziale Organizacji (OOrg),
- mgr Krystyna Sanetra – od 1 czerwca objęła stanowisko p.o. kierownika Oddziału ds. Projektów.

Skład Dyrekcji nie zmienił się – funkcję dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej nadal pełnił prof. dr hab. Zdzisław Pietrzyk, jego zastępcami byli: mgr Aleksandra Cieślar (zastępca dyrektora ds. administracji), mgr Krzysztof Frankowicz (zastępca dyrektora ds. zbiorów) oraz mgr inż. Tomasz Zacharski (zastępca dyrektora ds. rozwoju).

PRACOWNICY

W roku sprawozdawczym Biblioteka zatrudniała ogółem 382 osoby (stan na dzień 31 grudnia 2019 roku), w tym 250 kobiet (65%) i 132 mężczyzn (35%). W działalno-

ści podstawowej zatrudnionych było 317 osób (w tym 255 na stanowiskach bibliotekarskich), zaś 65 osób to pracownicy administracji, obsługi technicznej oraz porządkowej. W niepełnym wymiarze etatu pracowało 10 osób.

W 2019 roku w BJ pracowało także 6 wolontariuszy (w Oddziale Zbiorów Specjalnych (OZS) oraz w Oddziale Magazynów (OMa)), a także 4 osoby zatrudnione na podstawie umów cywilnoprawnych (umów zleceń oraz umów o dzieło) w celu realizacji konkretnych zadań.

Stan zatrudnienia na dzień 31 grudnia 2019 roku*

Wyszczególnienie	Ogółem	Działalność podstawowa	Administracja, obsługa techniczna i porządkowa
Liczba pracowników	382	317	65
w tym: pełnozatrudnieni	372	309	63
w tym: kobiety	215	180	35
w tym: kobiety pełnozatrudnione	211	177	34
Etaty przeliczeniowe ogółem	377,75	313,75	64,00

* zmodyfikowana tabela z formularza sprawozdawczego Głównego Urzędu Statystycznego (K-03, Dział 3, poz. 1)

Wśród zatrudnionych były 23 osoby ze stopniem naukowym doktora (w tym 2 z habilitacją). Kilka osób kontynuowało studia doktoranckie: mgr Ekaterina Baumann (na Wydziale Zarządzania i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego (WZiKS UJ)), mgr Krzysztof Frankowicz (na Wydziale Filozoficznym Akademii Ignatianum w Krakowie), mgr Michał Lewicki (na Wydziale Historycznym UJ), mgr Ewa Valde-Nowak (na WZiKS UJ), mgr Barbara Żurek (na Wydziale Historycznym UJ). Mgr Olga Konatowska uzyskała stopień naukowy doktora w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie bibliologia i informatologia (dysertacja *Rola ilustratora i funkcje ilustracji w wypowiedziach polskich twórców grafiki książkowej w latach 1945–2015*, przygotowana pod kierunkiem dr hab. Małgorzaty Komzy, prof. Uniwersytetu Wrocławskiego). Stopień naukowy doktora w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie historia uzyskał również mgr Jakub Krzysztoń (dysertacja *Nowa Huta w latach 70. XX wieku. Życie socjalistycznego miasta*, przygotowana pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Bogdana Stanaszka). Mgr Edyta Gałuszka ukończyła studia podyplomowe Marketing Internetowy na Wydziale Humanistycznym Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie (AGH). Bogdan Celary ukończył niestacjonarne studia magisterskie na Wydziale Zarządzania Górnośląskiej Wyższej Szkoły Handlowej (specjalność Zarządzanie Zasobami Ludzkimi). Marzena Napora ukończyła niestacjonarne studia magisterskie na kierunku Bezpieczeństwo Narodowe na Wydziale Stosunków Międzynarodowych i Politycznych UJ. Michał Patulski ukończył studia magisterskie na kierunku Neofilologia w Instytucie Filologii

Orientalnej na Wydziale Filologicznym UJ. Norbert Nocóń ukończył studia magisterskie na Wydziale Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza-Modrzewskiego (specjalność Administracja Publiczna). Katarzyna Skrzyniarz ukończyła studia magisterskie na Wydziale Sztuki Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (UP) (specjalność Art & Design). Daniel Baumann kontynuował studia magisterskie na WZiKS UJ (kierunek Zarządzanie Informacją).

Troje pracowników odbyło krajowe staże naukowe: mgr Aneta Giza (w Bibliotece AGH), mgr Joanna Komorowska (w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie) oraz mgr Katarzyna Nosal (w Bibliotece Naukowej PAN i PAU w Krakowie).

Pracownicy podnosili również kwalifikacje zawodowe poprzez uczestnictwo w licznych szkoleniach i prezentacjach o różnorodnej tematyce:

- pracownicy OoZ uczestniczyli w szkoleniach dotyczących katalogowania różnego rodzaju dokumentów w nowym systemie bibliotecznym Alma (z zakresu tworzenia rekordów bibliograficznych i kartoteki haseł wzorcowych (khw), Deskryptorów Biblioteki Narodowej (DBN) itd.),
- pracownicy Oddziału Udostępniania Zbiorów i Informacji Naukowej (OUZiIN) uczestniczyli w licznych webinarach, prelekcjach i warsztatach dotyczących głównie prezentacji produktów firmy Elsevier, baz danych, korzystania z elektronicznych źródeł informacji, sporządzania raportów cytowań itp.,
- pracownicy Oddziału Zbiorów Cyfrowych (OZC) uczestniczyli w kursach i szkoleniach dotyczących prawa autorskiego, parametryzacji, tworzenia i używania narzędzi cyfrowych, działania systemów informatycznych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (w tym POL-onu) w ramach nowej ustawy prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, koncepcji zarządzania,
- pracownicy Oddziału ds. Projektów brali aktywny udział w szkoleniach i kursach dotyczących kadr i płac, przedsiębiorczości, narzędzi marketingowych, mediów społecznościowych, prowadzenia negocjacji oraz zarządzania finansami,
- pracownicy OOrg uczestniczyli w szkoleniach dotyczących profesjonalnego przygotowania materiałów na potrzeby druku (program Adobe InDesign),
- pracownicy wewnętrznej służby ochrony „Straż Biblioteki Jagiellońskiej” uczestniczyli w licznych szkoleniach dotyczących elektronicznych systemów bezpieczeństwa, ochrony przeciwpożarowej, cyberbezpieczeństwa w firmach, nadzoru wizyjnego w obiektach użytkowych, infrastruktury sieciowej budynków, zabezpieczeń mechaniczno-budowlanych, ochrony dóbr kultury na wypadek szczególnych zagrożeń,
- pracownicy wielu oddziałów korzystali ze szkoleń z zakresu RODO (dotyczących gromadzenia i przetwarzania danych osobowych), zachowania się wobec osób agresywnych używających przemocy i niebezpiecznych narzędzi oraz w kursach prowadzonych w ramach projektu „ZintegrUJ – Kompleksowy Program Rozwoju Uniwersytetu Jagiellońskiego”.

W ramach przygotowania do wdrażania nowego systemu bibliotecznego Alma pracownicy OoZ, OGr, OUZiIN, OZC oraz Oddziału Komputeryzacji odbywali szkolenia w tym zakresie.

Na emeryturę odeszło 11 pracowników: mgr Barbara Babraj (kustosz), Marek Brągiel (starszy magazynier biblioteczny), Urszula Chraścik (introligator), Wanda Cyganek (mistrz), mgr Waldemar Czaja (kustosz), Maria Duda (mistrz), Władysław Macałka (pracownik gospodarczy), Wiesława Ralska (starszy bibliotekarz), mgr Elżbieta Siwek (kustosz), Danuta Synowiec (porządkowa) i Teresa Wichman (starszy magazynier biblioteczny).

Umowę o pracę rozwiązano z 11 pracownikami: mgr. Dariuszem Antosiakiem (kustosz), Katarzyną Dąbrową-Głowacką (porządkowa), mgr Mileną Gronostalską (bibliotekarz), mgr Joanną Hoły (starszy bibliotekarz), mgr Agnieszką Klich (bibliotekarz), Moniką Lendą (porządkowa), Michałem Skórką (specjalista informatyk), Agatą Solarz (porządkowa), mgr Kają Stompór-Lesiecką (starszy bibliotekarz), Elżbietą Werewką (porządkowa) oraz Jakubem Zajączkowskim (starszy magazynier).

Zmarło 4 pracowników (wszyscy emerytowani): mgr Andrzej Malotta (24 lutego 2019 roku) – zatrudniony w BJ w latach 1975–2015 w Oddziale Udostępniania Zbiorów, w Oddziale Opracowania Wydawnictw Ciągłych, w Sekcji Opraw Oddziału Magazynów oraz w Oddziale Zbiorów Mikrograficznych i Fonograficznych (w latach 1994–1996 zastępca kierownika tegoż Oddziału); mgr Ryszard Juchniewicz (6 kwietnia 2019 roku) – zatrudniony w BJ w latach 1996–2007, w latach 1996–2001 zastępca dyrektora BJ ds. administracyjnych, w latach 2001–2007 zastępca dyrektora BJ ds. administracji i rozbudowy; Krystyna Wójcik (18 czerwca 2019 roku) – zatrudniona w BJ w latach 1968–2000 w Sekretariacie Biblioteki oraz w Pracowni Fototechnicznej (w latach 1977–1979 oraz 1988–1996 zastępca kierownika tejże Pracowni); Krystyna Perek (30 listopada 2019 roku) – zatrudniona w BJ w latach 1970–2007 w Oddziale Gromadzenia Zbiorów, w Oddziale Udostępniania Zbiorów oraz w Oddziale Konserwacji.

INFORMACJE OGÓLNE

W 2019 roku do Oddziału Opracowania Zbiorów, kierowanego przez dr Żanetę Kubic, wpłynęło z Oddziału Gromadzenia Zbiorów 64 835 wol. książek (to jest o 0,5% więcej niż w roku poprzednim). W ramach opracowania bieżącego skatalogowano formalnie i przedmiotowo 62 823 wol. druków zwartych (to jest o 8,3% mniej niż w roku 2018). Liczba rekordów bibliograficznych wprowadzonych w okresie sprawozdawczym do katalogu komputerowego zmalała o 5,4% i wyniosła 35 339 (z nieznaczną przewagą rekordów kopiowanych z katalogu centralnego NUKAT w pierwszej połowie roku i zdecydowaną przewagą rekordów kopiowanych z połączonego katalogu BN i BJ).

W zakresie opracowania retrospektywnego odnotowano około 16-proc. spadek w porównaniu z rokiem poprzednim – łącznie w ramach retrokonwersji opracowano 13 397 wol., dla których sporządzono 7355 rekordów bibliograficznych (spadek o 6,6%). Podobnie jak w roku 2018 w okresie sprawozdawczym prace retrokonwersyjne prowadzone były prawie wyłącznie w ramach projektu „Działalność Upowszechniająca Naukę” (DUN) oraz testowo pod koniec roku w nowym systemie Alma (egzemplarz archiwalny i zbiory pochodzące z XIX wieku). Ogółem suma wszystkich rekordów bi-

bliograficznych sporządzonych dla druków zwartych i wprowadzonych (do lipca) do Komputerowego Katalogu Zbiorów Bibliotek UJ (KKZBUJ), a następnie (od września) do katalogu Bibliotek UJ wyniosła 42 694 (to jest o 5,6% mniej niż w roku 2018).

Do Sekcji Wydawnictw Ciągłych OOOZ przyjęto z Oddziału Gromadzenia Zbiorów 3062 wol. czasopism i serii monograficznych, to jest o 1807 wol. mniej (czyli 3,7%) w porównaniu z rokiem 2018. W liczbie tej znalazły się 842 nowe tytuły wydawnictw ciągłych. Liczba woluminów opracowanych w okresie sprawozdawczym w ramach wpływu bieżącego wyniosła 6221, to jest o 810 wol. mniej (11,5%) niż w roku poprzednim. W Sekcji Wydawnictw Ciągłych do katalogu komputerowego wprowadzono łącznie 1952 rekordy bibliograficzne, z przewagą rekordów kopiowanych. Utworzono 1336 rekordów zasobu. W ramach retrokonwersji, którą w pierwszej kolejności objęto zaległe tytuły czasopism, opracowano 3060 wol. wydawnictw ciągłych (spadek o 68,8%), dla których utworzono i wprowadzono do KKZBUJ oraz Katalogu Bibliotek UJ 751 rekordów bibliograficznych i 395 rekordów zasobu. Suma wszystkich rekordów bibliograficznych sporządzonych dla wydawnictw ciągłych wyniosła 2703 (o 43,9% mniej niż w roku 2018), zaś suma rekordów zasobu – 1731 (o 32,1% mniej niż w roku 2018).

W Oddziale utworzono ogółem 6563 nowe hasła wzorcowe, wśród których znalazło się 4638 haseł osobowych, 840 haseł korporatywnych, 111 haseł przedmiotowych, 51 haseł geograficznych, 338 tytułów serii oraz 585 tytułów ujednoliconych. Oprócz powyższych haseł w Sekcji Opracowania Przedmiotowego utworzono 976 haseł przedmiotowych rozwiniętych, a 81 haseł przedmiotowych skopiowano z kartoteki haseł wzorcowych formalnych.

Priorytetowym zadaniem Oddziału Opracowania Zbiorów w roku 2019 było przygotowanie do wdrożenia nowego systemu zarządzania procesami bibliotecznymi Alma. W ramach podejmowanych działań współpracowano z Biblioteką Narodową w zakresie ujednolicenia zasad opracowania formalnego i przedmiotowego zbiorów, prowadzono ustalenia dotyczące przyszłości opracowania przedmiotowego zbiorów (w tym przekształcania języka haseł przedmiotowych KABA w DBN) oraz szkolenia pracowników w tym zakresie, prowadzono prace melioracyjne w bazie KKZBUJ w ramach przygotowań do migracji danych do nowego systemu, czuwano nad poprawnością deduplikacji rekordów opisu bibliograficznego oraz kartotek haseł wzorcowych, przygotowywano bibliotekarzy bibliotek UJ do stosowania nowych zasad katalogowania formalnego i przedmiotowego oraz do katalogowania w nowym systemie bibliotecznym.

Kierownik Oddziału dr Żaneta Kubic, powołana w 2018 roku na stanowisko pełnomocnika Dyrektora BJ ds. wdrożenia systemu bibliotecznego i współpracy z Biblioteką Narodową, realizowała swoje zadania do 31 października 2019 roku. Do tego terminu odbywały się również regularne, cotygodniowe spotkania zespołu wdrożeniowego, na których rozwiązywano bieżące problemy i omawiano postęp prac. Ponadto co miesiąc odbywały się spotkania informacyjne dla pracowników 39 bibliotek wydziałowych i instytutowych, wchodzących w skład systemu bibliotecznego-informacyjnego UJ, w których wdrażano system Alma.

W pierwszej połowie roku 2019 KKZBUJ (katalogi.uj.edu.pl) obsługiwany był przez zintegrowany system biblieczny VTLS/Virtua, od września zaś przez zintegro-

wany system zarządzania zasobami – Alma. Według stanu na dzień 31 grudnia 2019 roku baza ta rejestrowała 1 633 738 tytułów książek i czasopism w 3 985 040 egzemplarzach oraz 2 881 855 rekordów zasobu wydawnictw wielotomowych, seryjnych i czasopism Biblioteki Jagiellońskiej, a także bibliotek instytutowych UJ. Spójność danych i efektywne wyszukiwanie w katalogu BJ zapewniała kartoteka haseł wzorcowych (khw), licząca 1 877 890 rekordów różnych typów. W sumie KKZBUJ zawierał 10 378 523 rekordy (stan na 31 grudnia 2019 roku). Zbiory opracowane komputerowo stanowiły około 45% ogólnej liczby zbiorów BJ, a 46% ogólnej liczby zbiorów UJ.

Przyrost komputerowego opracowania zbiorów w roku 2019

	Rekordy bibliograficzne (tytuły)	Rekordy egzemplarza	Rekordy zasobu (tomy)	Rekordy khw
Rekordy prowadzone w 2019 roku	73 227	160 047	2 801 380	50 529

Koszt utrzymania centralnego katalogu UJ w 2019 roku wyniósł 214 715,59 zł (w tym serwis i prawo do aktualizacji VTLS/Virtua: 185 833,80 zł oraz serwis i prawo do aktualizacji ORACLE: 28 881,79 zł).

Od początku 2019 roku kontynuowano działania i prace związane z przygotowaniem do wdrożenia nowego systemu zarządzania procesami bibliotecznymi Alma, rozpoczęte cyklem szkoleń wprowadzających, realizowanych przez firmę Ex Libris na przełomie października i listopada 2018 roku. Dla potrzeb realizacji prac związanych z wdrożeniem tego systemu powołano zespół składający się z 5 pracowników Oddziału Komputeryzacji BJ oraz 15 ekspertów funkcjonalnych. Wdrożenie systemu Alma wraz z wyszukiwarką Primo objęło Bibliotekę Jagiellońską oraz 39 bibliotek wydziałowych, pozawydziałowych i instytutowych, należących do sieci biblioteczno-informacyjnej UJ.

Oficjalne rozpoczęcie procesu wdrażania nastąpiło w dniach 5–6 marca 2019 roku w ramach sesji prowadzonej przez przedstawicieli firmy Ex Libris. Do 26 lipca zespół wdrożeniowy prowadził prace związane z przygotowaniem danych do migracji oraz konfiguracją i uruchomieniem nowego systemu bibliotecznego Alma i wyszukiwarki Primo. W ramach prowadzonych działań przeprowadzono 2 migracje testowe, a następnie (w okresie od 26 lipca do 16 sierpnia) końcową migrację danych. Do procesu migracji danych do nowego systemu przekazano:

- 1 614 777 rekordów bibliograficznych (z których ponad 700 000 rekordów druków zwartych poddanych zostało procesowi deduplikacji przeprowadzonemu przez Bibliotekę Narodową),
- 81 328 rekordów zasobu,
- 3 941 448 rekordów egzemplarzy.

Uruchomienie systemu w wersji produkcyjnej w tzw. trybie Go-Live nastąpiło w dniu 30 sierpnia 2019 roku, zaś nowa wyszukiwarka została udostępniona użytkownikom z dniem 2 września.

Do końca roku sprawozdawczego kontynuowane były prace związane z korektami i modyfikacjami konfiguracji systemu Alma oraz wyszukiwarki Primo, korektami zmigrowanych i zdeduplikowanych danych, przygotowaniem narzędzi do tworzenia raportów statystycznych i dla potrzeb sprawozdawczości oraz przygotowaniem do uruchomienia kolejnych funkcjonalności w systemie. Prowadzono również szkolenia w zakresie pracy w systemie oraz konsultowano pojawiające się kwestie dotyczące jego obsługi.

Pracownicy Sekcji Informacji Naukowej Oddziału Udostępniania Zbiorów i Informacji Naukowej, kierowanego przez mgr Aleksandrę Prokop-Kacprzak, do wszystkich katalogów kartkowych włączyli ogółem 1067 kart. Kontynuowano również prace związane z aktualizowaniem Bazy Biogramów, do której wprowadzono 1549 nowych opisów, a 1176 rekordów już istniejących uzupełniono o nowe informacje. Na koniec 2019 roku stan bazy wynosił 48 404 rekordy.

W Oddziale opracowano 788 kwerend krajowych i 44 zagraniczne, przeprowadzono 4193 konsultacje bibliograficzne. W odpowiedzi na 983 zapytania, które wpłynęły do Sekcji, wysłano 1284 listy. Załatwiono także 93 sprawy dotyczące usług reprograficznych.

W ramach usługi „Bibliotekarz dla Ciebie” pracownicy Oddziału udzielili czytelnikom 40 indywidualnych, bezpłatnych konsultacji dotyczących korzystania z katalogów tradycyjnych i elektronicznych, wyszukiwania informacji w polskich i obcych bazach danych, korzystania z zasobów online, sporządzania bibliografii oraz przeprowadzania analizy bibliometrycznej.

W 2019 roku w związku ze zmianą systemu bibliotecznego poprawiono i zredagowano na nowo ulotki dotyczące korzystania z BJ i katalogów w wersji polsko- i angielskiej. Podobnie jak w roku poprzednim pracownicy Sekcji współredagowali portal BJ oraz stronę BJ na Facebooku, gdzie umieszczano między innymi posty informujące o wykładach z cyklu *Ars Quaerendi* oraz o testowanych bazach, a także promujące usługi Sekcji.

W Oddziale Zbiorów Cyfrowych, kierowanym przez dr. Leszka Szafrąńskiego, na bieżąco magazynowano i opracowywano wszelkiego rodzaju dokumenty elektroniczne. W 2019 roku pracownicy Oddziału utworzyli dla dokumentów elektronicznych, dźwiękowych niemuzycznych, filmów oraz dokumentów zwartych i ciągłych 659 nowych rekordów bibliograficznych (w tym 221 opisów bibliograficznych dla dokumentów *born digital*), zaś 464 rekordy zostały skopiowane. W ramach opracowania przedmiotowego i rzeczowego utworzono ponadto 67 rekordów haseł wzorcowych, do rekordów bibliograficznych dodano 1759 haseł przedmiotowych i utworzono 847 deskryptorów BN. Kontynuowano również prace nad katalogowaniem dokumentów drukowanych zabezpieczonych w postaci mikroform. W ramach tych prac skatalogowano 31 tytułów czasopism. Mniejsza liczba skatalogowanych zbiorów spowodowana jest tym, że w okresie sprawozdawczym cały zespół Sekcji Dokumentów Audiowizualnych zajmował się dodatkowo archiwizacją dokumentów *online* i ich publikacją w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej (JBC), kontaktami z wydawcami w celu pozyskiwania elektronicznego

egzemplarza obowiązkowego oraz wdrażaniem systemu Alma (uczestnictwo w szkoleniach, konsultowanie nowych zasad katalogowania itp.).

Oddział ds. Projektów, kierowany do czerwca 2019 roku przez mgr Małgorzatę Mrozek-Bukse, a następnie przez mgr Krystynę Sanetrę, koncentrował się głównie na pełnej obsłudze administracyjnej projektów finansowanych z różnych źródeł zewnętrznych, polegającej w szczególności na udziale w: – zebraniach zespołów projektowych; – przygotowywaniu wniosków aplikacyjnych o przyznanie środków pozabudżetowych wraz z odpowiednimi załącznikami; – sporządzaniu umów projektowych wraz z harmonogramami planowanych zadań i kosztorysami; – przygotowywaniu dokumentów niezbędnych do rzeczowej realizacji projektów (pełnomocnictwa, protokoły uzgodnień procedur, protokoły wyboru personelu); – sporządzaniu umów cywilnoprawnych dla wykonawców projektów; – planowaniu wydatkowania środków na wynagrodzenia dodatkowe dla pracowników Biblioteki wykonujących zadania projektowe; – planowaniu wkładu własnego; – przygotowywaniu i kontroli kart czasu pracy osób realizujących projekty; – koordynacji podpisywania aneksów do umów z pracownikami; – obsłudze delegacji krajowych i zagranicznych odbywających się w ramach projektów; – składaniu zamówień na zakupy lub przeprowadzaniu rozeznania rynku; – sporządzaniu sprawozdań i raportów rocznych; – bieżącej kontroli budżetu w systemie SAP w zakresie przyznanych środków finansowych oraz prowadzeniu bogatej korespondencji z instytucjami dotującymi i z administracją UJ.

Oddział ds. Projektów prowadził również nadzór nad realizacją zadania „Biblioteka Jagiellońska wsparciem procesów dydaktycznych realizowanych w Uniwersytecie Jagiellońskim” (tzw. „Sylabusy”). W miarę możliwości kontynuowano także ogólnopolską akcję „Bookcrossing”, w której ramach „uwolnionych” zostało 97 egzemplarzy książek (tym samym od początku trwania akcji, to jest od 2016 roku, 3666 książek, pochodzących głównie z dubletów zbiorów BJ, znalazło nowych właścicieli).

Ponadto pracownicy Oddziału ds. Projektów przez cały rok aktywnie angażowali się w różnego rodzaju działania promujące Bibliotekę Jagiellońską poprzez współpracę z Sekcją Wydarzeń Kulturalnych OOrg oraz z Działem Promocji i Informacji UJ i różnymi instytucjami zewnętrznymi. Działania promocyjne w odniesieniu do organizowanych w BJ wydarzeń, posiadanych zbiorów oraz JBC prowadzono głównie na portalach społecznościowych, takich jak:

Facebook (<https://www.facebook.com/BibliotekaJagiellonska/>),

Instagram (https://www.instagram.com/jagiellonian_library/),

Twitter (https://twitter.com/Jagiellonka_UJ?lang=pl).

Liczba osób obserwujących profil BJ na dzień 31 grudnia 2019 roku wynosiła: 480 na Blogu, 1288 na Instagramie i 243 na Twitterze.

Pracownicy Oddziału ds. Projektów odpowiadali również za prowadzenie Bloga BJ. Główne tematy poruszane na Blogu dotyczą literatury, historii książki, fotografii, ciekawostek o BJ, twórczości czytelników. Artykuły oraz inne materiały pojawiające się na Blogu (kilkadziesiąt postów, promujących głównie obiekty cyfrowe publikowane w JBC, ciekawe grafiki, ilustracje, fragmenty tekstów) publikowane są na Facebooku <https://www.facebook.com/blogbj/>.

Pracownicy Oddziału sprawowali również pieczę nad udziałem Biblioteki Jagiellońskiej w międzynarodowej akcji „Color Our Collections” (<https://library.nyam.org/colorourcollections/>), w której ponad 500 archiwów, bibliotek i muzeów z całego świata udostępnia bezpłatne kolorowanki sporządzone ze swoich zasobów. W 2019 roku spośród obiektów cyfrowych opublikowanych w JBC wybrano 12 grafik, z których po ich wyedytowaniu utworzono *Jagiellonian Library Coloring Book 2019*, dostępną od 5 lutego 2019 roku pod adresem <https://library.nyam.org/colorourcollections/jagiellonian-library-coloring-book-2019/>.

Do magazynu ogólnego zbiorów w Oddziale Magazynów, kierowanym przez mgr Katarzynę Furdynę, włączono 321 365 woluminów (o 14,6% mniej niż w roku 2018) – oprócz nowych wpływów liczba ta obejmuje zwroty czytelnicze, egzemplarze opracowane w ramach retrospekcji oraz zwroty depozytów. Liczba nowych druków zwartych i wydawnictw ciągłych (50 431 jedn.), które wpłynęły do magazynu archiwalnego zmalała o 1944 (to jest 3,7%) w porównaniu z rokiem poprzednim. Wzrosła natomiast (o 1,4%) liczba zamówień otrzymanych przez Sekcję Egzemplarza Archiwalnego – w roku sprawozdawczym wyniosła 2661. Liczba zamówień czytelniczych ogółem (282 593) zmalała o 29 160 (9,4%). Zamówienia na rewersach tradycyjnych stanowiły około 3,2% (9119) wszystkich zamówień. Niestety, nadal utrzymuje się stała tendencja spadkowa w odniesieniu do liczby zamówień czytelniczych na zbiory tradycyjne.

Krytyczna sytuacja przestrzenna w magazynie archiwalnym druków zwartych wymusiła podjęcie ostatecznej próby wygosparowania jakiegokolwiek miejsca na przyjmowanie nowych wpływów. Zdecydowano o ścieśnieniu wpływającego w największych ilościach zbiorów II formatu. Dzięki determinacji całego zespołu w niecałe dwa miesiące udało się przesunąć aż 1874 mb. książek. Stosownie do potrzeb kontynuowano również dyslokację zbiorów w magazynach czasopism (archiwalnym i użytkowym). Trzeba podkreślić, że przeprowadzone dyslokacje stanowią jedynie rozwiązanie doraźne i w dłuższej perspektywie czasowej nie rozwiązują narastających z roku na rok problemów z przestrzenią magazynową.

Pracownicy Sekcji Opracowania Technicznego OMa osygnowali 30 750 wol. druków zwartych i 28 679 wol. wydawnictw ciągłych. Liczba utworzonych rekordów egzemplarza zmalała o 14,2% – naniesiono 84 953 barkody. Kontynuowano także retrospektywne opracowanie zbiorów – w ramach pracy bieżącej utworzono łącznie 40 729 rekordów.

W Sekcji Rękopisów Oddziału Zbiorów Specjalnych, kierowanego przez mgr. Zbigniewa Kozińskiego, w okresie sprawozdawczym zakończono opracowanie i meliorację 594 jedn. rękopiśmiennych. Wykonano opisy katalogowe do 3 łańskich rękopisów średniowiecznych i 104 rękopisów nowożytnych i najnowszych, uporządkowano i sporządzono opisy akcesyjne do 442 rękopisów nowożytnych i najnowszych oraz do 4 jedn. pisanego materiału reprograficznego. Zmeliorowano 2 łańskie rękopisy średniowieczne oraz 39 rękopisów nowożytnych i najnowszych.

Wśród opracowanych i meliorowanych w okresie sprawozdawczym materiałów na szczególną uwagę zasługują spuścizna Celiny Bobińskiej, część twórczości i korespondencji Beaty Obertyńskiej, pokaźna część korespondencji Leli i Kaspra Pawlikowskich, materiały Jerzego Zdziechowskiego oraz rękopisy Wisławy Szymborskiej.

W zbiorze skatalogowanych rękopisów znalazło się ponadto 646 jedn. skanowanych w projekcie „Patrimonium – digitalizacja i udostępnienie polskiego dziedzictwa narodowego ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej” („Patrimonium...”) oraz do zbiorów cyfrowych BJ.

Istotną część czasu pracy stanowiła obsługa korespondencji dotyczącej zbiorów specjalnych. Pracownicy Sekcji Rękopisów prowadzili najobszerniejszą wymianę listów z czytelnikami (ponad 1400 pism, co stanowi 40% całej korespondencji OZS), opracowali 94 kwerendy (68 krajowych i 26 zagranicznych) oraz udzielili łącznie 1358 informacji (w tym 509 bibliograficznych i 849 rzeczowych).

Obiekty rękopiśmienne BJ eksponowane były na 36 pokazach i lekcjach bibliotecznych, skierowanych do różnych środowisk, zawodów i grup społecznych – wśród ich uczestników byli uczniowie, studenci, pracownicy naukowcy, rektorzy uniwersytetów zagranicznych, członkowie stowarzyszeń i towarzystw naukowych, kulturalnych i społecznych, pracownicy instytucji, urzędów oraz organizacji krajowych i zagranicznych, politycy. Rękopisy prezentowano ponadto na kilku wystawach odbywających się poza BJ – między innymi na wystawach: *W klasztornym skryptorium* w bibliotece klasztoru benedyktynów w Tyńcu, *Faszination Stadt. Die Urbanisierung Europas im Mittelalter und das Magdeburger Recht* w Kulturhistorisches Museum w Magdeburgu oraz *Zwierzyniec zaprasza Garbary* w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa (dyplom pergaminowy).

W Sekcji Starych Druków OZS opracowanie zbiorów polegało przede wszystkim na katalogowaniu obiektów przeznaczonych do digitalizacji w ramach projektu „Patrimonium...” oraz opracowywaniu dubletów BJ i druków przejętych z bibliotek instytutowych UJ. Skatalogowano łącznie 953 dzieła (26% mniej w porównaniu z rokiem 2018), dla których utworzono 1410 rekordów egzemplarza (15,4-proc. wzrost w porównaniu z rokiem 2018).

Pracownicy Sekcji wykonali dla czytelników 130 kwerend (87 krajowych i 43 zagraniczne). Udzielono łącznie 630 informacji (w tym 401 bibliograficznych i 229 rzeczowych).

W roku sprawozdawczym Sekcja Starych Druków zorganizowała 33 pokazy książek dla gości indywidualnych i grup zorganizowanych z kraju i z zagranicy. Starodruki prezentowane były na wystawach odbywających się zarówno w gmachu Biblioteki, jak i poza nim – między innymi na wystawach *Faszination Stadt. Die Urbanisierung Europas im Mittelalter und das Magdeburger Recht* w Kulturhistorisches Museum w Magdeburgu oraz *Zwierzyniec zaprasza Garbary* w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa.

W Sekcji Zbiorów Muzycznych OZS kontynuowano prace nad opisem muzykaliów w KKZBUJ. Skatalogowano łącznie 1296 dzieł (22,2% mniej niż w roku 2018) w 1318 wol., dla których utworzono 1144 rekordy bibliograficzne i 2510 rekordów egzemplarza. Wśród skatalogowanych dzieł było 1214 druków muzycznych (1236 wol.), 1 rękopis muzyczny oraz 81 dokumentów dźwiękowych. Do inwentarza wpisano 755 wol. druków muzycznych i 79 rękopisów muzycznych.

Jak co roku pracownicy Sekcji aktywnie uczestniczyli w organizacji wystawy autografów muzycznych, towarzyszącej 23. Wielkanocnemu Festiwalowi Ludwiga van Beetho-

vena. Znaczną część czasu pochłaniała bieżąca obsługa korespondencji, przygotowywanie zamówień do Sekcji Reprografii, przeprowadzanie zleconych kwerend (opracowano 89 kwerend, w tym 58 krajowych i 31 zagranicznych). Udzielono łącznie 602 informacji, w tym 199 informacji bibliograficznych i 403 rzeczowe.

W okresie sprawozdawczym przeprowadzono 16 pokazów druków i rękopisów muzycznych BJ.

Pracownicy Sekcji Zbiorów Graficznych i Kartograficznych OZS wprowadzili do katalogu komputerowego 1202 jedn. pochodzące ze zbiorów ikonograficznych (17,6% więcej niż w roku 2018), wśród których znalazły się 3 albumy, 85 rycin, 815 rysunków, 118 fotografii oraz 181 pocztówek. Sporządzono dla nich 1070 rekordów bibliograficznych. Do katalogu wprowadzono ponadto opisy 666 jedn. zbiorów kartograficznych. Wśród skatalogowanych dzieł znalazło się 38 atlasów (w 56 wol.).

Znaczną część czasu pracy zajmowało pracownikom przygotowanie kwerend, wymagających niejednokrotnie żmudnych poszukiwań i starannej weryfikacji w literaturze fachowej. W roku sprawozdawczym przeprowadzono 59 kwerend krajowych (w tym 46 dotyczących zbiorów graficznych i 13 dotyczących zbiorów kartograficznych) oraz 19 zagranicznych (odpowiednio 16 i 3). Udzielono łącznie 1068 informacji: 529 bibliograficznych (w tym 179 w odniesieniu do zbiorów graficznych i 350 w odniesieniu do zbiorów kartograficznych) oraz 539 rzeczowych (odpowiednio 214 i 325).

Pracownicy Sekcji zorganizowali 14 pokazów zbiorów własnych dla zainteresowanych czytelników, 6 obiektów eksponowano na wystawach odbywających się poza BJ – między innymi na wystawach: *Machinae Calculatoriae* w Muzeum UJ, *Krakowskie drogi żelazne* w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa oraz *Leonardiana w kolekcjach polskich* w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.

W Sekcji Wydawnictw Rzadkich i Dokumentów Życia Społecznego (SWRiDŹS) OZS skatalogowano 853 jedn. wydawnictw rzadkich, dla których sporządzono 68 tradycyjnych kart katalogowych oraz 26 775 jedn. dokumentów życia społecznego, dla których napisano 403 karty. Ogółem utworzono 834 rekordy egzemplarza, 612 rekordów bibliograficznych i 40 deskryptorów.

Pracownicy Sekcji opracowali 49 kwerend krajowych i udzieliли łącznie 137 informacji (w tym 62 bibliograficzne i 75 rzeczowych).

Obiekty ze zbiorów SWRiDŹS eksponowane były na 5 pokazach na miejscu, zaś 3 jedn. eksponowano na wystawach odbywających się poza BJ: *Czas przełomu. Sztuka awangardy w Europie Środkowej 1908–1928* w Międzynarodowym Centrum Kultury w Krakowie oraz *Krakowskie drogi żelazne* w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa.

W Sekcji Konserwacji Oddziału Zabezpieczenia Zbiorów (OZZ), kierowanego przez dr. Arkadiusza Knapika, w okresie sprawozdawczym prowadzono głównie prace konserwatorskie przy zbiorach specjalnych związane z realizacją projektu „Patrimonium...” oraz udzielano konsultacji i wsparcia dla Sekcji Opraw, również uczestniczącej w projekcie.

W pracowni Sekcji całkowitej bądź częściowej konserwacji poddano 1465 dzieł (łącznie 26 225 kart), w tym: 195 rękopisów, 1203 wol. starych druków, 37 pozycji inwentarzowych ze zbiorów graficznych i kartograficznych, 11 muzykaliów, 4 obiekty

z SWRiDŹS, 13 wol. druków zwartych i czasopism z magazynu ogólnego oraz 2 obiekty spoza BJ. Sporządzono 123 komplety dokumentacji opisowej i fotograficznej konserwowanych dzieł. W Systemie Obsługi Jagiellońskiej Biblioteki Cyfrowej (SO JBC) umieszczono 3174 opisy stanu zachowania obiektów. Wykonano ponadto konserwację opraw 904 obiektów (w tym 37 rękopisów, 855 starych druków, 5 obiektów ze zbiorów graficznych i kartograficznych, 5 muzykaliów i 2 dzieł z magazynu ogólnego). Wykonano też oprawy ochronne na zbiory specjalne w postaci 4 teczek, 1128 koszulek ochronnych na grafiki, rękopisy, stare druki i druki rzadkie oraz 186 podkładów kartonowych i 45 *passé-partout*, przeznaczonych do ochrony zbiorów zarówno podczas ich stałego przechowywania, jak i do celów wystawienniczych.

Pracownicy Sekcji Reprograficznej OZZ wykonali łącznie 2 080 311 skanów z oryginałów (w tym 2 073 499 w ramach realizacji projektu „Patrimonium...”, do zbiorów cyfrowych BJ i na potrzeby bieżącej działalności Biblioteki oraz 6812 zamówionych przez czytelników). Skany zostały zapisane na 113 dyskach DVD. W porównaniu z rokiem 2018 (w którym wykonano rekordową liczbę skanów w historii funkcjonowania Sekcji Reprografii) w okresie sprawozdawczym odnotowano 35-proc. spadek wydajności skanowania. Spadek ten był wynikiem zmniejszenia się liczby pracowników zatrudnionych do realizacji projektu „Patrimonium...” oraz mniejszą ilością materiałów przewidzianych do skanowania w danym okresie, a także kilkoma drobnymi awariami sprzętu skanującego.

W Sekcji wykonano ponadto 16 415 kserokopii zrobionych z oryginałów (w tym dla czytelników: 1073 sztuki w formacie A4, do celów służbowych: 15 246 sztuk w formacie A4 i 96 sztuk w formacie A3) oraz 502 zdjęcia cyfrowe do celów służbowych. Sporządzono wydruki z 1509 plików cyfrowych (w tym 1262 sztuki w formacie A4 i 86 sztuk w formacie A3 do celów służbowych BJ oraz 61 sztuk w formacie A4 i 100 sztuk w formacie A3 dla czytelników).

Skopiowano 13 płyt DVD. W całym roku kalendarzowym Sekcja wykonywała skany i zdjęcia cyfrowe na potrzeby wystaw organizowanych w BJ oraz zabezpieczała tzw. oprawę fotograficzną wszelkich imprez odbywających się w Bibliotece.

W introligatorni Sekcji Opraw OZZ oprawiono 2673 druki zwarte, 1702 wol. czasopism, 273 gazety, 505 broszur i 80 ksiąg administracyjnych, wykonano 2446 opraw prowizorycznych dla 2132 wol. czasopism i 314 wol. gazet, przeoprawiono 1546 wol. druków zwartych, 101 wol. czasopism i 6 wol. gazet, naprawiono 177 wol. druków zwartych, 1103 wol. czasopism i 1056 wol. gazet, wykonano 5222 pudła ochronne (285 zbiorczych i 4935 jednostkowych) oraz 3350 teczek, kopert i koszulek ochronnych (głównie na zbiory specjalne).

Klinika Papieru kontynuowała proces masowej konserwacji zbiorów w instalacji Bookkeeper III. Odkwaszaniu poddano 18 873 wol. zbiorów archiwalnych i bibliotecznych o łącznej wadze około 7665 kg. Blisko 93% odkwaszanych pozycji pochodziło ze zbiorów własnych, pozostałe zaś z Muzeum Śląskiego w Katowicach, Muzeum Historii Kielc, Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Kielcach, Biblioteki Tatrzańskiego Parku Narodowego w Zakopanem, Polskiej Akademii Umiejętności, Archiwum Nauki PAN i PAU, Archiwum Państwowego w Rzeszowie oraz zleceniodawców prywatnych. Za

realizację usługi odkwaszania w odniesieniu do zbiorów obcych, pochodzących z wyżej wymienionych instytucji BJ otrzymała 124 330,00 zł (w porównaniu z rokiem 2018 udział podmiotów zewnętrznych, korzystających z usługi odkwaszania uległ zmniejszeniu o blisko 26% pod względem ilościowym, ale zwiększeniu o 16% pod względem masowym; w odniesieniu do odkwaszonych zbiorów własnych BJ odnotowano sytuację odwrotną – pod względem ilościowym liczba zbiorów wzrosła o około 15%, natomiast pod względem masowym zmalała o około 9%). Przed przystąpieniem do procesu odkwaszania wykonywano często dezynfekcję powierzonych zbiorów w komorze fumigacyjnej, za którą to usługę uzyskano ponad 32 300,00 zł.

W roku 2019 instalacja Bookkeeper doznała dwóch poważnych awarii, mających wpływ na spadek sumarycznej liczby cykli. Pierwsza z nich, mająca miejsce w sierpniu, polegała na wyłamaniu elementu siłownika w zbiorniku poziomym, co spowodowało wyłączenie tego reaktora z pracy na okres 3 tygodni. Awaria ta została usunięta. Druga z awarii dotyczyła 2-stopniowych cyrkulatorów chłodniczych, będących elementem układu odzysku rozpuszczalnika stosowanego w zawieszynie płynu odkwaszającego w instalacji. Układ sprężający w cyrkulatorach chłodniczych działa w oparciu o czynniki R404A i R23 i z czasem może ulec rozszczelnieniu, w związku z czym konieczne jest uzupełnianie tych czynników. Niestety, obowiązujące regulacje Unii Europejskiej dotyczące wprowadzania i obrotu odczynnikami o wysokim potencjale cieplarnianym znacznie ograniczyły dostęp do nich – w przypadku niemożliwości ich zakupu może zaistnieć konieczność zaprojektowania nowego układu.

Oddział Komputeryzacji, kierowany do końca stycznia przez mgr Katarzynę Sołowską, a następnie (po jej rezygnacji) przez wicedyrektora mgr. inż. Tomasza Zacharskiego, podobnie jak w latach poprzednich prowadził bieżące prace związane z utrzymaniem infrastruktury IT w budynku BJ oraz z obsługą, konserwacją, instalacją i utrzymaniem stacji roboczych w Bibliotece. W skład wewnętrznej sieci komputerowej wchodziło 8 serwerów (na których zainstalowane były systemy do obsługi KKZBUJ, JBC, SO JBC, Windows Serwer, monitoringu infrastruktury sieciowej i Repozytorium UJ) oraz 415 komputerów typu PC. Ponadto pracownicy Oddziału udzielali bieżącej pomocy pracownikom i czytelnikom BJ w zakresie użytkowania sprzętu elektronicznego. Do obowiązków Oddziału w roku sprawozdawczym należało również administrowanie serwerami i bazami JBC. W ramach tych zadań wykonywano backupy i monitorowano pracę systemu i stanu urządzeń infrastruktury JBC. Administrowano również stworzonymi w Oddziale bazami danych wykorzystywanymi przez Oddział Gromadzenia Zbiorów oraz systemem do obsługi Katalogu Podstawowego, a także rozwiązywano zgłaszane przez użytkowników problemy.

W ramach realizacji projektu „Patrimonium...” realizowano prace związane z zarządzaniem SO JBC oraz archiwizacją wytworzonych skanów na taśmach magnetycznych LTO-7.

Obsługiwano ponadto stronę BJ w portalu UJ (w polskiej i angielskiej wersji językowej) – na bieżąco aktualizowano umieszczane na niej wiadomości i komunikaty, przygotowywano i publikowano pliki graficzne poszczególnych gałęzi struktury strony BJ.

Od początku roku w Oddziale kontynuowano działania i prace związane z przygotowaniem do wdrożenia nowego systemu bibliotecznego Alma.

ZBIORY

W 2019 roku w rejestrze przybytków Biblioteki Jagiellońskiej odnotowano wpływ 144 495 wol. i jedn. dokumentów samoistnych (jedynie o 71 wol. więcej niż w roku 2018), w tym 90 309 wol. druków zwartych i ciągłych (spadek o 3,6%) i 54 185 jedn. zbiorów specjalnych (wzrost o 6,7% w porównaniu z rokiem poprzednim), przy czym 84,2% liczby jedn. zbiorów specjalnych to dokumenty życia społecznego. W rejestrze ubytków odnotowano 213 wol. druków zwartych i ciągłych o łącznej wartości 12 641,00 zł.

Ogółem w okresie sprawozdawczym na zakup literatury naukowej i baz danych wydano 1 590 077,62 zł (w tym z budżetu BJ 92 426,62 zł). Do inwentarza Biblioteki wpłynęło 141 357 wol. i jedn. (6,4% spadek w porównaniu z rokiem 2018) o łącznej wartości 4 644 124,33 zł. W zależności od źródła pozyskania wpływ ten przedstawia się następująco: z egzemplarza obowiązkowego – 85 538 wol. i jedn. o wartości 3 314 318,42 zł; z kupna (budżet BJ oraz środki UJ) – 1410 wol. i jedn. o wartości 252 620,98 zł; z darów – 5244 wol. i jedn. o wartości 525 583,94 zł; z wymiany – 2435 wol. i jedn. o wartości 213 977,99 zł; ze starego zasobu – 645 wol. i jedn. o wartości 324 823,00 zł, z księgozbioru zabezpieczonego – 8 wol. o wartości 12 800,00 zł. Dokumenty życia społecznego (w ilości 46 077 jedn.) jako druki ulotne nie są wyceniane. Dodatkowo w 2019 roku zeskanowano i opublikowano w JBC 142 124 pozycje o łącznej pojemności 229 390 GB, których wartość oszacowano na 34 408 500,00 zł (przy założeniu, że wartość wytworzenia, opracowania i opublikowania 1 GB wynosi 150,00 zł).

Sekcja Egzemplarza Obowiązkowego Oddziału Gromadzenia Zbiorów, kierowanego przez mgr Ewę Dąbrowską, odnotowała wpływ 80 739 wol. druków zwartych i wydawnictw ciągłych oraz 50 112 jedn. zbiorów specjalnych. W porównaniu z rokiem 2018 rok sprawozdawczy charakteryzował się spadkiem wpływu w odniesieniu do druków zwartych i wydawnictw ciągłych, wzrósł natomiast wpływ zbiorów specjalnych, głównie w zakresie dokumentów życia społecznego.

Pracownicy Sekcji wzorem lat ubiegłych z niezwykłą sumiennością egzekwowali przysyłanie obowiązkowych egzemplarzy bibliotecznych przez wydawców. W odpowiedzi na 4727 wysłanych urgensów otrzymaliśmy 1515 wol. druków zwartych oraz 980 numerów czasopism.

Ze środków przyznanych na działalność statutową wydano 1 497 651,00 zł na zakup czasopism i baz danych *online* dla BJ i UJ (to jest o 19 751,00 zł więcej w porównaniu z rokiem 2018). Pracownicy naukowci i studenci UJ (w tym Collegium Medicum) mieli dostęp do 87 baz danych, 61 972 tytułów czasopism oraz 206 337 książek elektronicznych.

W 2019 roku Biblioteka Jagiellońska prenumerowała 160 tytułów czasopism zagranicznych, zaś w ramach przetargu na prenumeratę krajową 35 tytułów. Dostawę czasopism zagranicznych dla Biblioteki kontynuowała firma ABE-IPS, która wygrała

przetarg na lata 2017–2019. Firma ta wygrała również postępowanie przetargowe na prenumeratę zagraniczną na lata 2020–2023, w którym Biblioteka Jagiellońska zamówiła 61 tytułów. Z kolei przetarg na dostawę czasopism polskich na rok 2019, podobnie jak w roku 2018, wygrała firma „Garmond”, która jako jedyna złożyła ofertę przetargową. Wytyczne niezbędne do przygotowania przetargu opracowano na podstawie danych zebranych z 55 jednostek UJ. Na sporządzonej liście przetargowej znalazły się 454 tytuły w 765 egzemplarzach. Firma „Garmond” podjęła się dostarczania 338 tytułów, pozostałe 116 tytułów poszczególne jednostki Uczelni muszą zamawiać we własnym zakresie, bezpośrednio u wydawców.

Ogółem w 2019 roku Biblioteka Jagiellońska gromadziła 10 018 bieżących tytułów czasopism drukowanych, w tym 9348 polskich i 670 zagranicznych.

Za pośrednictwem Sekcji Pozyskiwania Zbiorów Oddział Gromadzenia zakupił w roku sprawozdawczym 998 wol. druków zwartych i ciągłych (spadek o około 15,3% w porównaniu z rokiem poprzedzającym) oraz 1037 jedn. zbiorów specjalnych (wzrost w stosunku do roku 2018 o około 19,5%). Kupowane były przede wszystkim książki polskie, wydawnictwa zagraniczne stanowiły około 36% całości zakupów (głównie polonika oraz nieliczne pozycje naukowe).

Cennym źródłem pozyskiwania zbiorów była również wymiana, którą w okresie sprawozdawczym Biblioteka Jagiellońska prowadziła ze 177 kontrahentami zagranicznymi oraz 34 partnerami krajowymi. Dla celów wymiany i reprezentacji zakupiono 3500 wol. za sumę 65 644,54 zł. Do partnerów krajowych i zagranicznych wysłano ogółem 2365 wol. druków zwartych i wydawnictw ciągłych, otrzymano z kolei 2695 wol. druków zwartych i wydawnictw ciągłych oraz 37 jedn. zbiorów specjalnych, wycenionych szacunkowo na kwotę 169 590,00 zł. Analiza poniesionych kosztów wymiany pokazuje, że podobnie jak w latach ubiegłych, bilans wymiany wypadł korzystnie, to znaczy wartość otrzymanych wydawnictw przewyższyła kwotę wydatków poniesionych na zakup o prawie 104 500,00 zł. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej wzbogaciły się o wiele cennych pozycji otrzymanych między innymi z Niemieckiej Biblioteki Narodowej w Lipsku (96 książek i 1 czasopismo o łącznej wartości 20 911,00 zł), z Biblioteki Kongresu w Waszyngtonie (45 wol. o wartości oszacowanej na 15 991,00 zł), z Biblioteki Uniwersytetu w Stanfordzie (25 książek i 1 czasopismo o łącznej wartości 5198,00 zł), ze Słowackiej Biblioteki Narodowej w Martinie (38 książek, 58 czasopism i 2 jednostki zbiorów specjalnych o łącznej wartości 5117,00 zł), z Biblioteki Akademii Rumuńskiej w Bukareszcie (1 książka i 115 czasopism o łącznej wartości 3671,00 zł), z Biblioteki Uniwersyteckiej w Seattle (21 książek, których wartość oszacowano na 3531,00 zł). Wśród innych istotnych dla BJ partnerów zagranicznych w zakresie wymiany wydawnictw znalazły się również inne biblioteki Czech, Francji, Litwy, Niemiec, Słowacji i Stanów Zjednoczonych Ameryki. W porównaniu z rokiem 2018 poprawiła się współpraca z Rosją i Ukrainą oraz z krajami bałkańskimi. W odniesieniu do partnerów polskich znacząco poprawiła się współpraca z Biblioteką Raczyńskich w Poznaniu (która zakończyła prowadzony wcześniej remont), co przy zachowaniu ubiegłorocznego poziomu współpracy z Biblioteką Uniwersytetu w Olsztynie i Biblioteką Książnicy Pedagogicznej w Kaliszu pozwoliło znacznie wzmocnić (w porównaniu z rokiem po-

przedzającym) wpływ z tytułu uzupełnienia egzemplarza obowiązkowego lub drugiego egzemplarza użytkowego wydawnictw polskich wydawanych od XIX do XXI wieku.

Wymiana wydawnictw w roku 2019 była również zaangażowana w akcję uwalniania wydawnictw z zapasów magazynowych Księgarni Akademickiej, magazynku wymiany BJ oraz druków zbędnych wymiany poprzez wykładanie ich na regałach do zbierania przez czytelników (w ciągu całego roku przekazano 231 tytułów w 532 wol.).

Jak co roku przyjmowaliśmy również dary z kraju i z zagranicy. W okresie sprawozdawczym do zbiorów włączono 5877 wol. druków zwartych i czasopism wraz z 2999 jedn. zbiorów specjalnych. Wśród podarowanych obiektów znalazło się wiele ciekawych i cennych pozycji (w tym 5404 wol. druków zwartych, 473 wol. wydawnictw ciągłych, 318 rękopisów, 13 starodruków, 362 jedn. zbiorów muzycznych, 365 jedn. zbiorów graficznych, 13 jedn. zbiorów kartograficznych oraz 1891 druków ulotnych i dokumentów życia społecznego), otrzymanych zarówno od instytucji, jak i od osób prywatnych. W gronie darczyńców znaleźli się: Instytut Bliskiego i Dalekiego Wschodu UJ (1297 wol.), dr Krystyna Czajkowska (81 książek i 2 czasopisma, w tym cenne egzemplarze z dedykacjami od autorów, między innymi Kazimierza Wyki, Stanisława Pigonia, Stefana Wiecheckiego (Wiecha), Michała Borwicza), dr Elżbieta Ricklefs z Erlangen (45 książek oraz 17 płyt muzycznych), redakcja „Linguistic Bibliography” wydawnictwa Brill z Amsterdamu (7 książek i 24 tytuły czasopism językoznawczych). Wśród cenniejszych darów wymienić również należy materiały z Archiwum Wisławy Szymborskiej oraz archiwalia po prof. Celinie Bobińskiej z UJ. Do Biblioteki przywieziono też księgozbiór Teodora Parnickiego, który będzie włączany do zbiorów w roku 2020.

Księgozbiór dubletów w Sekcji Pozyskiwania Zbiorów powiększył się o 8030 wol. i jedn. książek i czasopism, przy czym 3527 wol. przekazano innym bibliotekom i instytucjom opiekuńczym i edukacyjnym, zaś 15 910 wol. i numery zniszczonych lub niepotrzebnych książek i czasopism przekazano na makulaturę. Ostatecznie zatem (po uwzględnieniu wpływów) z zasobu tego ubyło 11 407 wol. zbiorów.

Zbiory Sekcji Rękopisów OZS powiększyły się łącznie o 446 pozycji. Do *Księgi przybytków* zostało wpisanych 318 jedn. pochodzących z darów, 119 jedn. ze starego zasobu BJ i 5 jedn. z kupna. Do ciekawszych nabytków należą: licząca 166 jedn. spuścizna prof. Celinie Bobińskiej, rękopisy Wisławy Szymborskiej (bruliony, czystopisy i maszynopisy autoryzowane wierszy, limeryków i różnych utworów rymowanych oraz maszynopis mowy noblowskiej *Poeta i świat* – łącznie 11 jedn.), papiery Eweliny Pęksowej (malerki tworzącej na szkle), które otrzymaliśmy w darze od samej artystki (15 jedn.), zakupione dwa listy Kazimierza Przerwy-Tetmajera do Izabeli Komorowskiej z 1902 i 1909 roku oraz fragmenty papierów dr. Eustachego Nowickiego (pedagoga, kuratora Okręgu Szkolnego Krakowskiego w latach 1931–1933). Łączna wartość obiektów wpisanych w 2019 roku do inwentarza rękopisów BJ wyniosła 318 808,00 zł.

Sekcja Starych Druków OZS otrzymała z Oddziału Gromadzenia Zbiorów 18 dzieł w 23 wol., z czego 9 obiektów (10 wol.) zostało zakupionych, zaś pozostałych 9 dzieł (13 wol.) zostało Bibliotece podarowanych. Do ksiąg inwentarzowych wpisano 291 dzieł w 314 wol. – wśród nich przeważały dzieła pozyskane ze starego zasobu BJ.

Wśród wpisanych do inwentarza obiektów znalazło się 157 poloników pochodzących głównie z XVIII wieku oraz 134 druki obce. Do najcenniejszych starych druków, które wpłynęły do zbiorów BJ, zaliczyć należy polonika *L'Office de la Semaine Sainte* Jeana-Baptiste'a Morvana de Bellegarde'a (Paryż 1727) i *L'Office de la Quinzane de Paque* (Paryż 1732), *Relation historique de la Pologn* Gasparda Tende'a, (Paryż 1686), *La Voyager Francois [La Courlandie. La Pologne]* Josepha Delaporte'a (Paryż 1779) oraz *Dictionnaire historique portatif* Jeana-Baptiste'a Ladvocata (Paryż 1752). Łączna wartość obiektów wpisanych w 2019 roku do inwentarza starych druków BJ wyniosła 148 730,00 zł.

Do Sekcji Zbiorów Muzycznych OZS wpłynęło 4000 jedn. muzykaliów (wśród nich 2470 druków (nut), 1384 jedn. muzycznych dokumentów dźwiękowych: płyty analogowe, taśmy i dyski cyfrowe) oraz 146 dokumentów życia społecznego (afisze). W ramach egzemplarza obowiązkowego do Sekcji trafiły 2142 jedn. (z czego 846 jedn. to druki, 1150 jedn. to dokumenty dźwiękowe a 146 jedn. to afisze muzyczne). W darze otrzymaliśmy 184 druki (nuty) i 234 dokumenty dźwiękowe. W ramach wymiany otrzymaliśmy 6 druków muzycznych. Pokażną część nabytków Sekcji (1434 druki muzyczne) stanowiły materiały pochodzące ze starego zasobu BJ. Do najciekawszych muzykaliów, które wzbogaciły zasoby Sekcji Zbiorów Muzycznych, zaliczyć należy przekazane przez Musica Jagellonica *Pieśni z Katechizmów Ewangelików Reformowanych (1558–1600). Cz. I: Katechizm krakowski i królewiecki, Pieśni z Katechizmów Ewangelików Reformowanych (1558–1600). Cz. II: Katechizm nieświeski i wileński* oraz *Weihnachts – Oratorium, BWV 248* Jana Sebastiana Bacha (podarowane przez Martinę Rebmann ze Staatsbibliothek zu Berlin) i *Musicalisches Gesang-Buch* Georga Christiana Schemeliego (dar Elżbiety Burdy-Riclefs z Erlangen). Wśród podarowanych Bibliotece zbiorów znalazły się także płyty gramofonowe (winyłowe) z muzyką rozrywkową i klasyczną pochodzące z daru Szymona Deptuły oraz płyty gramofonowe (winyłowe) z muzyką klasyczną, podarowane przez Elżbietę Burdę-Ricklefs (wśród nich 7 płyt z cennymi nagraniami utworów Jana Sebastiana Bacha, Johannesa Brahmsa, Fryderyka Chopina i innych w wykonaniu Artura Rubinsteina *Die schönsten Klavierkonzerte* oraz 12 płyt z nagraniami utworów Chopina *Balladen nr 1–4, Mazurken Nr 1–51, Nocturnes Nr 1–19*).

Sekcja Zbiorów Graficznych i Kartograficznych wzbogaciła się o 771 wol. i jedn., z czego 375 jedn. stanowiły materiały ikonograficzne, a 396 to dzieła kartograficzne (w 809 wol./arkuszach). Jak co roku największym źródłem pozyskania materiałów kartograficznych był egzemplarz obowiązkowy, w ramach którego otrzymaliśmy 30 atlasów (w 44 wol.) i 299 map (338 arkuszy). W formie darów przekazano Bibliotece 2 mapy, zaś 65 map zakupiono. Wśród nabytków kartograficznych na szczególną uwagę zasługuje zakupiony zespół map powiatów z byłych województw: warszawskiego, wrocławskiego, łódzkiego i opolskiego w skali 1 : 25 000 z lat 1959–64 (65 jedn. w 415 wol.). Z kolei zbiory ikonograficzne powiększyły się głównie dzięki hojności darczyńców – od ofiarodawców otrzymaliśmy 7 albumów, 8 rycin, 7 rysunków, 5 ekslibrisów, 299 fotografii, 42 pocztówki i 1 reprodukcję. Wśród nabytków ikonograficznych na szczególną uwagę zasługują: bogaty i zróżnicowany dar Aliny Kalczyńskiej (projekty medali, szkicownik, akwarele) oraz dar Beaty Mielczarek – litografia (Pamiętka ślubu z 1895 roku) i rysunek ołówkiem Vlastimila Hoffmana.

Do SWRiDŹS wpłynęło 45 910 pozycji (o 10% więcej niż w roku poprzednim), w tym 99 druków rzadkich oraz 45 811 pozycji dokumentów życia społecznego. Spośród nich 279 pozycji przekazano do Sekcji Zbiorów Muzycznych. Wśród pozyskanych dokumentów życia społecznego zdecydowanie przeważały materiały otrzymane w ramach egzemplarza obowiązkowego (43 393 jedn.), od darczyńców otrzymaliśmy 2055 jedn., drogą kupna pozyskano 626 jedn., 3 jedn. otrzymano w ramach wymiany. Jak zwykle, wśród nabytków Sekcji największą grupę stanowiły wydawnictwa informacyjno-kulturalne (17 671 jedn.) oraz wydawnictwa techniczno-handlowe (15 304 jedn.). W grupie dokumentów życia społecznego, które w roku sprawozdawczym trafiły do zbiorów Sekcji, należy wyróżnić przekazane przez Pawła Nastulczyka z Centrum Badawczego Bibliografii Polskiej Estreicherów 4 plakaty, 4 kalendarze, 590 druków kulturalno-informacyjnych i 24 programy teatralne, 15 druków i czasopism z II wojny światowej oraz 3 druki powojenne przekazane przez Barbarę Ostafin, książkę kucharską Lucyny Cwierczakiewiczowej, 70 przedwojennych nalepek i etykiet firmowych podarowanych przez Monikę Kwiek oraz 2210 plakatów podarowanych przez Stanisława Szlezynghiera. Pracownicy BJ podarowali do zbiorów 234 druki wyborcze.

**Zestawienie stanu zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej
opracowanych i wpisanych do inwentarzy**

		Przyrost w roku 2019*	Stan na 31 XII 2019
A.	Zbiory ogólne	wol.	wol.
	druki zwarte nowe	66 425	2 895 265
	wydawnictwa ciągłe	21 594	1 119 094
	Razem	88 019	4 014 359
B.	Zbiory specjalne	jedn.	jedn.
	rękopisy	522	35 270
	stare druki	291	109 789
	zbiory graficzne	375	65 454
	zbiory kartograficzne	894	63 052
	zbiory muzyczne	755	50 366
	normy, opisy patentowe	7 442	311 637
	mikroformy**	134	181 689
	materiały audiowizualne	962	32 728
	dokumenty elektroniczne	3 249	39 635
	inne zbiory	38 635	1 252 970
	Razem	53 259	2 142 590
	Ogólny stan zbiorów A+B	141 278	6 156 949

* – po odliczeniu ubytków

** – mikrofilmy, mikrofisz, fotokopie, kserokopie

Stan zbiorów bibliotek UJ na dzień 31 grudnia 2019 roku

	Druki zwarte (wol.)	Wyd. ciągłe (wol.)	Zbiory specjalne (jedn.)	Razem (wol. i jedn.)
Biblioteka Jagiellońska	2 895 265	1 119 094	2 142 590	6 156 949
Biblioteki instytutowe UJ	1 688 327	283 299	150 299	2 121 925
Razem:	4 583 592	1 402 393	2 292 889	8 278 874
Udział procentowy Biblioteki Jagiellońskiej w zasobie bibliotecznym UJ	63,2%	79,8%	93,4%	74,4%

Drukowane czasopisma bieżące w Bibliotece Jagiellońskiej
oraz w bibliotekach instytutowych UJ

	Liczba tytułów czasopism krajowych	Liczba tytułów czasopism zagranicznych	Razem
Biblioteka Jagiellońska	9 348	670	10 018
Biblioteki instytutowe	853	491	1 344
Razem:	10 201	1 161	11 362
Udział procentowy Biblioteki Jagiellońskiej w zasobie bibliotecznym UJ	91,6%	57,7%	88,2%

Dzięki dokumentom przekazanych przez Oddział Gromadzenia Zbiorów wzbogacił się również Oddział Zbiorów Cyfrowych, który otrzymał 318 dokumentów elektronicznych zwartych, 219 dokumentów elektronicznych ciągłych (wraz z 48 drukowanymi dokumentami towarzyszącymi), 559 dokumentów dźwiękowych niemuzycznych, 268 dokumentów audiowizualnych oraz 2932 dokumenty elektroniczne w postaci pliku (w tym 476 dokumentów zwartych i 2456 dokumentów ciągłych). W stosunku do lat 2017 i 2018 w okresie sprawozdawczym odnotowano spadek ilości dokumentów przekazywanych w formie elektronicznej w ramach egzemplarza obowiązkowego.

Istotnym problemem, z którym zmagają się pracownicy Oddziału, jest stale pogarszająca się jakość przechowywanych mikrofilmów, zwłaszcza tych pochodzących z lat 60. i 70. XX wieku. Pękające nośniki wymagają klejenia, a w drastycznych przypadkach ponownego wykonania pozytywu, jednakże w roku sprawozdawczym ze względu na zbyt wysoki koszt wytwarzania nie wykonano żadnego mikrofilmu. Kolejnym problemem jest pogarszanie się stanu zachowania dyskietek i płyt CD z lat 90. XX wieku i z początku XXI wieku, jak również stopniowe znikanie z rynku oprogramowania umożliwiającego odczyt danych zawartych na tych nośnikach. W celu kompleksowego zabezpieczenia zasobów elektronicznych i ich archiwizacji pracownicy OZC kontynuowali rozpoczęte w poprzednich latach zgrywanie kaset video, płyt CD i DVD w celu zabezpieczenia i archiwizacji znajdujących się na nich danych. W ramach prac prowa-

dzonych w godzinach nadliczbowych zabezpieczono i opublikowano w JBC 152 płyty CD i DVD.

Zbiory elektroniczne Biblioteki Jagiellońskiej wg stanu na 31 grudnia 2019 roku

Zbiory elektroniczne zinwentaryzowane	39 635 jedn.
Licencjonowane zbiory elektroniczne, do których BJ opłaciła dostęp w tym:	268 396 jedn.
książki elektroniczne	206 337 jedn.
czasopisma elektroniczne	61 972 jedn.
bazy danych	87
Materiały zdigitalizowane przez Bibliotekę	676 374 jedn.

W minionym roku pracownicy Sekcji Skontrum OZZ kontynuowali kontrolę stanu inwentarzowego druków zwartych w Oddziale Magazynów w obrębie sygnatur od 345 001 do 390 000, od 395 001 do 400 000 i od 500 001 do 535 000, wydawnictw ciągłych w obrębie sygnatur od A 410 001 do A 420 000, egzemplarza archiwalnego w obrębie sygnatur od A 1 do A 30 000 oraz rękopisów i starodruków (tzw. stary zasób – dział Literatura włoska). Ogółem podczas prac skontrolowanych sprawdzono 115 000 jedn. w Oddziale Magazynów i 13 335 jedn. w Oddziale Zbiorów Specjalnych. Rezultaty przeprowadzonych prac przedstawiono w 12 protokołach.

Na podstawie wydruków otrzymanych z Oddziału Komputeryzacji oraz fiszek nadsyłanych z Oddziału Magazynów pracownicy Sekcji rejestrowali i sprawdzali pozycje nieodnalezione. W wyniku przeprowadzonej kontroli odnotowano braki w odniesieniu do 210 wol. druków zwartych o łącznej wartości 12 141,00 zł i 3 jedn. wydawnictw ciągłych o łącznej wartości 500,00 zł. Braki te zostały wpisane do rejestru ubytków Oddziału Magazynów.

CZYTELNICTWO I INFORMACJA NAUKOWA

W porównaniu z rokiem 2018 liczba czytelników zarejestrowanych w bazie BJ zmalała o 1601 (to jest o 7%) – odnotowano 21 385 użytkowników aktywnie korzystających ze zbiorów tradycyjnych, w tym 10 207 studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego i 1290 pracowników UJ. Pomimo spadku liczby czytelników znacząco (o 68,7%) wzrosła liczba pozycji wypożyczonych na zewnątrz – udostępniono 398 667 wol.

Wzrosła natomiast (o 6,5%) liczba osób korzystających z czytelni – odnotowano 64 363 odwiedziny, przy czym dość znacznie (o 26,7%) zmalała liczba zbiorów udostępnionych na miejscu (140 540 wol. i jedn.).

Dużym zainteresowaniem cieszy się nadal Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa oraz Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego (RUJ).

Korzystanie ze zbiorów na miejscu odbywało się w czytelniach oraz w gabinetach zbiorów specjalnych, zapewniających 362 miejsca (w tym 2 separatki dla osób niedowidzących).

Udostępnianie zbiorów tradycyjnych czytelnikom indywidualnym w systemie bibliotecznym UJ oraz coraz bardziej popularne korzystanie ze zbiorów elektronicznych w roku sprawozdawczym przedstawiają poniższe tabele.

**Liczba czytelników indywidualnych zarejestrowanych
w systemie bibliotecznym UJ w 2019 roku**

	Liczba czytelników zapisanych
Biblioteka Jagiellońska	21 385
Biblioteki instytutowe UJ	25 368
Razem	46 753*

* spadek o 6,8% w porównaniu z rokiem 2018

Korzystanie ze zbiorów elektronicznych dostępnych zdalnie lub w sieci lokalnej*

Wyszczególnienie	Ogółem
Liczba sesji	1 013 991
Liczba pobranych dokumentów	1 380 174
Liczba wyświetleń publikacji z Jagiellońskiej Biblioteki Cyfrowej	2 152 181
Liczba odsłon strony internetowej Biblioteki Jagiellońskiej	1 523 928

* wg tabeli zamieszczonej w formularzu sprawozdawczym Głównego Urzędu Statystycznego (K-03, dział 7, poz. 2)

Czytelnię Główną odwiedziło 38 818 osób (przeciętnie 134 osoby dziennie), jednak w porównaniu z rokiem 2018 liczba pozycji udostępnionych na miejscu znacznie zmalała – o 20,8%. Ogółem z magazynu ogólnego, z magazynu egzemplarza archiwalnego i z księgozbioru podręcznego wypożyczono 98 746 wol. Wypożyczenia z księgozbioru podręcznego stanowiły 21,5% całości zamówień (21 267 wol.). Szczególnie duży wzrost odwiedzin nastąpił w czerwcu – liczba osób korzystających z Lectorium była większa o 3036 niż w 2018 roku. Przy współpracy ze stowarzyszeniem All in UJ w Bibliotece dwukrotnie zorganizowano „Nocną naukę” – w okresie sesji egzaminacyjnych (przez 5 dni stycznia i 4 dni czerwca) Czytelnia Główna oraz Czytelnia Informacji Naukowej były otwarte do godziny 00.30.

W czerwcu otworzono dodatkowo Czytelnię Europeistyczną. Akcja ta cieszyła się dużym zainteresowaniem studentów – w styczniu z czytelni skorzystało 410 osób, zaś w czerwcu 494 osoby. W oznaczonym miejscu Czytelni Główniej kontynuowano „Wystawę Nowości w Lectorium”, dzięki której czytelnicy mają możliwość zapoznania się z najnowszymi tytułami włączonymi do księgozbioru podręcznego Czytelni Główniej.

W porównaniu z rokiem 2018 odnotowano niewielki spadek (4%) w odniesieniu do liczby odwiedzin w Czytelni Pracowników Nauki, którą przeciętnie odwiedzało 30 osób dziennie. W okresie sprawozdawczym skorzystały z niej 7932 osoby, którym udostęp-

niono łącznie 29 919 wol. (spadek o 18,4%). Do czytelni tej należy też 8 separetek, które po rozpatrzeniu podań złożonych przez zainteresowane osoby są przydzielane przez Dyрекcję BJ do korzystania na czas semestru lub całego roku.

Z Cyfrowej Wypożyczalni Publikacji Naukowych Academia Biblioteki Narodowej, obsługiwanej na terminalach zainstalowanych w Czytelni Głównej i w Czytelni Pracowników Nauki do końca roku skorzystało 58 czytelników, którzy przeczytali 149 publikacji i dokonali 108 rezerwacji.

W Czytelni Europeistycznej w porównaniu z rokiem poprzednim odnotowano minimalny wzrost liczby użytkowników (o 0,5%). Czytelnię odwiedziło łącznie 3528 osób (przeciętnie 13 osób dziennie), przy czym liczba wypożyczonych pozycji zmalała aż o 36% (3538 wol.). Z części ogólnoeuropejskiej księgozbioru podręcznego wypożyczono 23 wol., z części austriackiej – 40 wol. Z magazynu ogólnego dostarczono do Czytelni 2011 wol. druków zwartych i 426 wol. druków ciągłych, a z magazynu czasopism bieżących 200 tytułów w 1038 numerach. W Bibliotece Austriackiej, działającej w ramach Czytelni Europeistycznej, zarejestrowano 177 aktywnych kont czytelniczych. Biblioteka Austriacka ma swoją zakładkę na facebookowym fanpage'u BJ, gdzie pojawiają się tematyczne posty związane z promocją jej księgozbioru oraz organizowanych przez nią wydarzeń. Ponadto zbiory Biblioteki Austriackiej prezentowane były regularnie w gablocie znajdującej się przed Czytelnią Europeistyczną (zmiana ekspozycji co 2 tygodnie).

W roku sprawozdawczym Wypożyczalnię odwiedziły 163 074 osoby (średnio 618 osób dziennie), to jest około 7,1% więcej w porównaniu z rokiem poprzednim. W okresie od września do końca roku z magazynu ogólnego dostarczono dla czytelników 61 831 wol. (ze względu na zmianę systemu bibliotecznego brak jest danych w odniesieniu do wcześniejszych miesięcy), z rezerwacji przyjęto 24 079 wol., zaś z księgozbioru podręcznego „W” wydano 2186 pozycji. Ogółem na zewnątrz wypożyczono 398 667 (łącznie z 12 wol. wypożyczonymi z Czytelni Europeistycznej), czyli o 69% więcej niż w roku 2018. W dalszym ciągu pracownicy Wypożyczalni obsługiwali także użytkowników 3 bibliotek instytutowych Wydziału Filologicznego UJ (Biblioteki Instytutu Filologii Romańskiej, Biblioteki Instytutu Filologii Słowiańskiej oraz Biblioteki Instytutu Filologii Orientalnej), przeniesionych tymczasowo do gmachu BJ w związku z remontem i przebudową Collegium Paderevianum.

Zapisy do Biblioteki na rok akademicki 2019/2020 rozpoczęto 1 października 2019 roku. Typy legitymacji, jak i ich ceny nie uległy zmianie w stosunku do roku poprzedniego, natomiast zmieniona została szata graficzna karty biblioteczej. Wszystkie legitymacje (z wyjątkiem kart „els”) opatrzone zostały hologramem w kolorze miętowym. Z opłat pobieranych za wydanie legitymacji biblioteczych w 2019 roku uzyskano 115 945,00 zł. W związku z wprowadzeniem nowego systemu bibliotecznego, funkcjonującego od 2 września 2019 roku, zmieniony został sposób naliczania opłat za nieterminowy zwrot książek. Do 20 lipca 2019 roku opłata za nieterminowy zwrot książek wynosiła 1,50 zł za każde rozpoczęte 5 dni przetrzymania, zaś od 2 września opłata ta wynosi 0,30 zł za każdy rozpoczęty dzień po upływie terminu zwrotu.

W dalszym ciągu z powodzeniem stosowano tryb urgowania w stosunku do czytelników zalegających z terminowym oddawaniem wypożyczonych dzieł. W wyniku podjętych działań odzyskano 3675 wol., do budżetu Biblioteki wpłynęło 1885,00 zł za pozycje zagubione oraz 214 753,50 zł z tytułu opłat za przetrzymanie książek. Ogółem w wyniku wszelkiego rodzaju opłat pobieranych przez Wypożyczalnię w okresie sprawozdawczym do budżetu Biblioteki wpłynęło 330 699,50 zł.

Nadal dużą popularnością wśród czytelników cieszyła się usługa pozwalająca na samodzielne dokonywanie prolongat wypożyczonych dzieł. Liczba prolongat tradycyjnych dokonanych w 2019 roku wyniosła 36 427, podczas gdy liczba prolongat *online* 171 159.

W porównaniu z rokiem 2018 zainteresowanie czytelników korzystaniem z Wypożyczalni Międzybibliotecznej, za pośrednictwem której można wypożyczać dzieła z innych bibliotek i instytucji krajowych, a także zagranicznych utrzymało się dokładnie na tym samym poziomie. W 2019 roku z usług Wypożyczalni skorzystały 254 osoby. W okresie sprawozdawczym otrzymaliśmy ogółem 1141 zamówień (1091 z bibliotek krajowych i 50 z instytucji zagranicznych), co oznacza 27,5% spadek w porównaniu z rokiem 2018. W 2019 roku do 141 instytucji krajowych Biblioteka Jagiellońska wysłała 850 wol. książek oraz 105 kopii materiałów oryginalnych (mikrofisz, kserokopie, mikrofilmy zbiorów specjalnych). Do 22 bibliotek zagranicznych wysłano 28 wol. książek oraz 16 kopii materiałów oryginalnych. Łącznie do instytucji krajowych i zagranicznych Wypożyczalnia Międzybiblioteczna wysłała 878 wol. druków zwartych oraz 105 kopii materiałów oryginalnych. Z kolei z Biblioteki Jagiellońskiej wysłano 235 zamówień (rewersów), w tym 189 do bibliotek polskich i 46 do bibliotek zagranicznych. W wyniku ich realizacji z 49 bibliotek polskich otrzymano 140 wol., 2 kopie materiałów oryginalnych w postaci mikrofisz i kserokopii oraz 45 mikrofilmów ze zbiorów specjalnych, zaś z 21 bibliotek zagranicznych dostaliśmy 44 wol. książek oraz 1 kopię materiałów oryginalnych w postaci mikrofisz i kserokopii. Łącznie z instytucji krajowych i zagranicznych otrzymaliśmy 184 wol. druków zwartych i 48 kopii materiałów oryginalnych.

Pracownicy Wypożyczalni Międzybibliotecznej za pośrednictwem Internetu sprawdzili dla czytelników 311 pozycji w katalogach bibliotek polskich i zagranicznych i odpowiedzieli na 2 kwerendy (dotyczące 2 pozycji).

W zakresie korzystania z Czytelni Informacji Naukowej odnotowano 27,2% wzrost czytelnictwa – w ciągu 293 dni jej otwarcia zarejestrowano 9218 odwiedzin (w tym czytelnicy korzystający z księgozbioru podręcznego oraz użytkownicy Internetu). W Czytelni tej udostępniono około 5692 wol. (ze względu na wolny dostęp do półek dane te są szacunkowe). Do księgozbioru podręcznego włączono 301 wol., wycofano zaś 125 wol. – obecnie liczy on 16 990 wol.

Zbiory Oddziału Dokumentów Cyfrowych udostępniane były w Czytelni Dokumentów Audiowizualnych, z której w 2019 roku skorzystało 1551 osób (wzrost o 8,8% w porównaniu z rokiem 2018). Czytelnikom udostępniono około 790 wol. (dokładna liczba udostępnionych pozycji jest trudna do oszacowania ze względu na wolny dostęp do półek). Większość czytelników korzystała z mikroform i dokumentów elektronicz-

nych lub audiowizualnych, wzrosła jednak liczba użytkowników (827 osób) korzystających ze zbiorów elektronicznych za pomocą komputerów znajdujących się w Czytelni. Wzrost ten spowodowany jest niewątpliwie faktem publikowania w JBC oraz w RUJ coraz większej liczby dokumentów, do których dostęp, ze względu na prawa autorskie, możliwy jest jedynie przy pomocy komputerów znajdujących się w czytelniach BJ.

Oddział Zbiorów Specjalnych udostępniał swoje zbiory w 2 czytelniach i w 2 gabinetach, które łącznie odwiedziło 3316 osób (spadek o 20,3% w porównaniu z rokiem 2018). Czytelnicy ci skorzystali z 18 769 wol. materiałów pochodzących ze zbiorów specjalnych, z druków sprowadzonych z magazynu ogólnego Biblioteki oraz ze zbiorów podręcznych sekcji. W odniesieniu do poszczególnych sekcji udostępnianie zbiorów specjalnych przedstawiało się następująco.

Liczba czytelników, którzy korzystali w roku sprawozdawczym ze zbiorów rękopiśmiennych, zmalała o 16,8%. Czytelnię Sekcji Rękopisów odwiedziło 1629 osób, którym udostępniono łącznie 5077 jedn. (w tym 3745 rękopisów, 1270 wol. z księgozbioru podręcznego oraz 62 wol. druków zwartych i ciągłych z magazynu ogólnego).

Czytelnię Starych Druków odwiedziło 768 osób (32,2% spadek w porównaniu z rokiem 2018), które skorzystały łącznie z 3466 wol. (35,3% spadek w porównaniu z rokiem poprzednim), z czego 2780 stanowiły wol. z magazynu starych druków, 609 – książki z księgozbioru podręcznego oraz 77 – druki z magazynu ogólnego.

W zakresie udostępniania muzykaliów odnotowano znaczący wzrost wypożyczeń – zarejestrowano 195 wizyt, podczas których czytelnikom udostępniono 1565 wol. druków muzycznych, 374 rękopisy muzyczne, 3 muzyczne dokumenty życia społecznego oraz 64 wol. z księgozbioru podręcznego. Łącznie w 2019 roku w Gabinetcie Zbiorów Muzycznych udostępniono 2006 pozycji (o 57,7% więcej niż w roku 2018)!

Z obiektów przechowywanych przez Sekcję Zbiorów Graficznych i Kartograficznych OZS skorzystało 380 czytelników, to jest o 7,8% mniej niż w roku 2018 (304 z nich korzystało ze zbiorów graficznych, 76 ze zbiorów kartograficznych). W niewielkim stopniu (o 4,7%) wzrosła natomiast liczba udostępnionych pozycji – łącznie 5614 jedn. zbiorów specjalnych (w tym 4906 jedn. zbiorów graficznych i 708 jedn. zbiorów kartograficznych) oraz 544 pozycje z księgozbioru podręcznego (515 dotyczących grafiki i 29 z zakresu kartografii).

W odniesieniu do obiektów Sekcji Wydawnictw Rzadkich i Dokumentów Życia Społecznego znacząco spadła zarówno liczba czytelników zainteresowanych zbiorami rzadkimi, jak i dokumentami życia społecznego. W 2019 roku z wydawnictw rzadkich skorzystało 288 osób (spadek o 24,4% w porównaniu z rokiem poprzednim), którym udostępniono 1004 jedn. (spadek o około 2,7% w stosunku do roku poprzedniego), w tym 973 jedn. ze zbiorów „Rara” i 12 jedn. ze zbiorów II obiegu). Jedynie 56 osób zainteresowanych było dokumentami życia społecznego – udostępniono im 1058 jedn. tego typu zbiorów (37,7% spadek w porównaniu z rokiem 2018). Czytelnicy skorzystali ponadto z 19 wol. należących do księgozbioru podręcznego Sekcji.

W 2019 roku do dyspozycji czytelników w całej Bibliotece przeznaczonych było 49 komputerów, z czego 43 podłączone były do Internetu, zaś pozostałe umożliwiały wyłącznie dostęp do katalogu *online*.

Ze wszystkich komputerów sieci UJ oraz z komputerów domowych czytelnicy mieli dostęp do 86 baz danych *online* oraz 1 bazy udostępnianej stacjonarnie (na miejscu w Bibliotece). Łącznie udostępniano 87 baz: *Abbreviationes Online*, *Academic Search Complete*, *ACM Digital Library*, *ACS Journals*, *Agricola*, *AIP Journals*, *APS Journals*, *Archive of Celtic-Latin Database*, *Aristoteles Latinus Database*, *Arts & Humanities Citation Index 1975–*, *Beck Online*, *Bibliographie de Civilisation Médiévale*, *BIOSIS Citation Index*, *Book Citation Index*, *Business Source Complete*, *Cambridge Journals Online*, *Central and East European Online Library (CEEOL)*, *Chemical Abstracts Plus*, *Conference Proceedings Citation Index – Science 1990–*, *Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities 1990–*, *Current Chemical Reactions*, *Current Contents Connect*, *Data Citation Index*, *Database of Latin Dictionaries*, *De Gruyter Online Journals*, *Derwent Innovations Index*, *eBook Academic Collection*, *Emerald Management Xtra*, *Emerging Sources Citation Index (ESCI) – 2015–present*, *EMIS Polska*, *ERIC – Educational Resource Information Center*, *Essential Science Indicators*, *Europa Sacra*, *European Views of Americas (1493–1750)*, *Film & Television Literature Index with Full Text*, *GreenFILE*, *Health Source – Consumer Edition*, *Health Source – Nursing/Academic Edition*, *Historical Abstracts with Full Text*, *In Principio*, *Index Chemicus*, *International Directory of Medievalists*, *International Medieval Bibliography*, *IOP Science*, *Journal Citation Reports*, *JSTOR – The Arts and Sciences. Collections I–XII*, *KCI-Korean Journal Database*, *Legal Source*, *Legalis. System Informacji Prawnej* (udostępniana tylko stacjonarnie), *Lex Omega*, *Library of Latin Texts*, *Library Information Science & Technology Abstracts*, *MasterFile Premier*, *Medline*, *MLA Directory of Periodicals*, *MLA International Bibliography*, *Monumenta Germaniae Historica*, *National Central Library*, *Taiwan (Narodowa Biblioteka Tajwanu)*, *Newspaper Source*, *Oxford Journals*, *Oxford Music Online*, *Oxford Scholarship Online – Biology*, *Oxford Scholarship Online – Classical Studies*, *Oxford Scholarship Online – History*, *Oxford Scholarship Online – Law*, *Oxford Scholarship Online – Philosophy*, *Papal Letters (Ut per litteras apostolicos.../ Lettres pontificales)*, *Patrologia Latina*, *Polska Bibliografia Lekarska*, *ProQuest Central*, *ProQuest Dissertations and Theses*, *Reaxys*, *Regional Business News*, *RILM Abstracts of Music Literature*, *RSC Journals*, *SAGE Premier*, *SciELO Citation Index*, *Science Direct*, *Science Citation Index – Expanded 1945–* *Scopus*, *Social Sciences Citation Index with Abstracts 1956–*, *Springer Link*, *Taylor & Francis*, *Teacher Reference Center*, *Westlaw International*, *Wiley Online Library*, *Zoological Record*. Informacja na ten temat jest na bieżąco aktualizowana na stronie domowej BJ. W ramach baz pełnotekstowych zapewniono dostęp do 61 972 czasopism elektronicznych.

Ponadto w 2019 roku udostępniono 8 testowych zasobów *online*, dotyczących niemal wszystkich dziedzin wiedzy (*Academic Complete*, *Academic Video Online*, *Artstor Digital Library*, *BioOne*, *ICE Virtual Library*, *Trans Tech Publications – Scientific*, *ProQuest Central*, *ProQuest Dissertations & Theses Global*). O nowo zakupionych i testowanych bazach informuje się na bieżąco kilkuset pracowników Uniwersytetu.

W roku sprawozdawczym pracownicy BJ opracowali łącznie 1272 kwerendy (w tym 1109 krajowych i 163 zagraniczne) oraz udzielili 7988 informacji (w tym 5893 bibliograficzne i 2095 rzeczowych).

Bibliotekę zwiedziło 2349 osób, w tym 414 z zagranicy z 41 krajów (między innymi z Afganistanu, Argentyny, Austrii, Azerbejdżanu, Belgii, Białorusi, Bułgarii, Chin, Chorwacji, Czech, Danii, Egiptu, Estonii, Finlandii, Francji, Grecji, Hiszpanii, Holandii, Indonezji, Irlandii, Japonii, Kamerunu, Kanady, Kirgistanu, Korei Południowej, Maroko, Niemiec, Portugalii, Rosji, Rumunii, Serbii, Singapuru, Słowacji, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Szwajcarii, Szwecji, Turcji, Ukrainy, Węgier, Wielkiej Brytanii i Włoch). Wśród nich było 125 bibliotekarzy (w tym 120 z zagranicy). Najliczniejsze grupy stanowili zwiedzający z Białorusi (71 osób), Argentyny (44 osoby) i z Chorwacji (40 osób). Dla wielu z nich zorganizowano pokazy zbiorów specjalnych.

JAGIELLOŃSKA BIBLIOTEKA CYFROWA

W roku sprawozdawczym w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej opublikowano 142 124 dokumenty, na które składają się kopie cyfrowe dokumentów zwartych, dokumentów ciągłych, starych druków, rękopisów, muzykaliów, druków ulotnych, grafik i map. Liczba publikowanych pozycji rosła systematycznie z miesiąca na miesiąc, przy czym największy przyrost (ponad 63 650 pozycji) nastąpił w grudniu, co obrazuje poniższe zestawienie tabelaryczne:

Miesiąc	Liczba publikacji w JBC
Styczeń	570 456
Luty	577 333
Marzec	583 878
Kwiecień	589 694
Maj	598 613
Czerwiec	600 000
Lipiec	605 898
Sierpień	609 177
Wrzesień	628 528
Październik	637 383
Listopad	639 765
Grudzień	703 418

Pracownicy Sekcji JBC kontynuowali również prace nad przetwarzaniem formatu DjVu na format PDF. W roku 2019 przetworzono i ponownie opublikowano w JBC 303 kopie cyfrowe rękopisów i starodruków oraz 435 kopii cyfrowych druków.

W Oddziale Zbiorów Cyfrowych nadal prowadzono prace związane z projektem „Sylabusy”. Pracownicy Oddziału zeskanowali i udostępniali w JBC kopie cyfrowe książ-

żek dla studentów Instytutu Ekonomii, Finansów i Zarządzania UJ, Instytutu Filozofii UJ oraz Instytutu Informatyki i Bibliotekoznawstwa WZiKS UJ. W ramach tegoż projektu na dzień 31 grudnia 2019 roku w JBC zanotowano 1339 opublikowanych dokumentów.

Statystykę dotyczącą liczby i wagi plików oraz ilości publikacji wytworzonych w JBC w roku sprawozdawczym przedstawia poniższa tabelka:

Liczba plików	1 283 157
Rozmiar plików w formacie Tiff w GB	229 390
Rozmiar plików wynikowych w formacie PDF w GB	463
Liczba opublikowanych dokumentów	142 124

W okresie sprawozdawczym pracownicy Sekcji na bieżąco realizowali wszelkie prośby, zamówienia i kwerendy czytelników polskich i zagranicznych w odniesieniu do pozycji umieszczonych w JBC – zrealizowano 21 zamówień na kopie cyfrowe oraz przeprowadzono 157 kwerend.

Z zasobów JBC skorzystało w 2019 roku 136 143 użytkowników (4,6% więcej niż w roku 2018), którzy odwiedzili witrynę 262 069 razy i zaliczyli 2 1526 181 odsłon. Liczba czytelników utrzymywała się średnio na poziomie 11 345 miesięcznie. Korzystanie z zasobów JBC nieznacznie zmniejszyło się w okresie wakacyjnym (czerwiec–wrzesień), zaś drastyczny spadek odnotowano w okresie luty–kwiecień ze względu na awarię modułu statystyk i brak możliwości prawidłowego odczytu danych.

Szczegółową statystykę dotyczącą liczby aktualnie udostępnianych pozycji, liczby czytelników korzystających z JBC w danym momencie, łączną liczbę czytelników od początku uruchomienia bazy, zestawienie udostępnianych publikacji, zestawienie wyświetlanych pozycji, publikacje najczęściej czytane i najlepiej oceniane przez użytkowników, a także łączną liczbę wygenerowanych stron WWW, łączną liczbę wyszukiwań i łączną liczbę odwiedzających w rozbiciu na poszczególne miesiące można śledzić na bieżąco na stronie domowej biblioteki cyfrowej pod adresem <https://jbc.bj.uj.edu.pl/>.

REPOZYTORIUM UNIwersYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

Pracownicy Sekcji Repozytorium UJ prowadzili na bieżąco prace nad rozbudową systemu DSpace o nowe funkcjonalności związane z wprowadzaniem danych bibliograficznych na podstawie *Ustawy o zasadach finansowania nauki* oraz *Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie Systemu Informatyki o Nauce* z dnia 29 czerwca 2015 roku. System był na bieżąco testowany w celu poprawy błędów.

W roku sprawozdawczym wykonano 2 eksporty danych do Polskiej Bibliografii Narodowej (PBN) (w okresie styczeń/luty i lipiec/sierpień). Zestawienie wysłanych metadanych w odniesieniu do poszczególnych wydziałów UJ przedstawia poniższa tabela.

Wydział UJ	Liczba opisów Wysłanych do PBN*
Wydział Biochemii, Biofizyki i Biotechnologii	850
Wydział Biologii	1 514
Wydział Geografii i Geologii	1 089
Wydział Chemii	1 456
Wydział Filologiczny	1 964
Wydział Filozoficzny	2 167
Wydział Fizyki, Astronomii i Informatyki Stosowanej	2 299
Wydział Historyczny	1 910
Wydział Matematyki i Informatyki	733
Wydział Polonistyki	2 464
Wydział Prawa i Administracji	3 456
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych	1 879
Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej	3 357
Małopolskie Centrum Biotechnologii	306
Jagiellońskie Centrum Rozwoju Leków	67

* rekordy bibliograficzne publikacji wydanych w latach 2017–2019, zatwierdzone w ankietach jednostek naukowych UJ

Przyrost danych bibliograficznych w RUJ w poszczególnych miesiącach okresu sprawozdawczego przedstawia poniższe zestawienie.

Miesiąc	Liczba opisów bibliograficznych w RUJ	Przyrost
styczeń	61 651	594
luty	63 678	2 027
marzec	65 946	2 268
kwiecień	67 881	1 935
maj	70 094	2 213
czerwiec	71 845	1 751
lipiec	73 581	1 736
sierpień	75 021	1 440
wrzesień	77 031	2 010
październik	79 447	2 416
listopad	81 292	1 845
grudzień	120 120	38 828
Łączny przyrost roczny		59 063

W okresie sprawozdawczym kontynuowano rozpoczęty w sierpniu 2018 roku projekt „Repozytorium otwartego dostępu do dorobku naukowego i dydaktycznego UJ”, pod kierownictwem dr. Leszka Szafrąńskiego. Docelowo w projekcie ma zostać udostępnionych w otwartym dostępie: 46 979 publikacji pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego, 49 500 opisów bibliograficznych oraz 830 dokumentów z funkcjonalnością dla osób niepełnosprawnych. Dodatkowym zadaniem jest rozbudowa systemu Repozytorium. Na dzień 31 grudnia 2019 roku w ramach projektu udostępniono 16 808 dokumentów pełnotekstowych i 38 668 opisów bibliograficznych publikacji pracowników UJ oraz zaadaptowano na potrzeby osób niepełnosprawnych 162 teksty naukowe.

W 2019 roku w RUJ zatwierdzono 33 894 opisy bibliograficzne, a 22 194 opisy zostały poprawione. Na dzień 31 grudnia 2019 roku w Bibliografii Publikacji Pracowników UJ zarejestrowanych było 120 120 (o 103,4% więcej w porównaniu z poprzednim rokiem) opisów bibliograficznych książek, czasopism, artykułów z czasopism i rozdziałów książek, 21 217 dokumentów pełnotekstowych oraz 1001 prac doktorskich. Szczegółową statystykę ilości zatwierdzonych i zmodyfikowanych rekordów bibliograficznych oraz ilości publikacji pełnotekstowych dodanych do RUJ w 2019 roku przedstawia poniższe zestawienie tabelaryczne:

Opisy bibliograficzne utworzone	13 561
Opisy bibliograficzne zatwierdzone	33 894
Opisy bibliograficzne zmodyfikowane	22 194
Publikacje pełnotekstowe	6 579

Liczba użytkowników RUJ znacznie wzrosła – w okresie sprawozdawczym utrzymywała się średnio na poziomie 13 506 miesięcznie (podobnie jak w przypadku JBC nieznaczny spadek odnotowano w miesiącach wakacyjnych od lipca do września). W sumie w 2019 roku z zasobów Repozytorium skorzystały 162 073 osoby (44,25% więcej w porównaniu z rokiem 2018), które odwiedziły witrynę 231 316 razy, zaliczając 3 113 151 odsłon. W związku z uzupełnianiem Bibliografii Publikacji Pracowników UJ i dostarczaniem pełnych tekstów do RUJ w okresie sprawozdawczym pracownicy Sekcji przeprowadzili 1722 konsultacje telefoniczne i 6376 konsultacji mailowych z pracownikami i bibliotekarzami UJ.

PROJEKTY

W roku sprawozdawczym Biblioteka Jagiellońska kontynuowała rozpoczęty w 2018 roku projekt z zakresu „Działalności Upowszechniającej Naukę” (DUN), finansowany przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, obejmujący pięć zadań:

1. „Rozbudowa bazy Komputerowego Katalogu Zbiorów Bibliotek UJ – książki z lat 1950–1989 – kontynuacja” (koszt realizacji zadania w okresie sprawozdawczym to 141 962,95 zł, w tym wkład własny: 13 093,42 zł). Łącznie w latach 2018–2019 opracowano retrospektywnie 10 080 książek, sporządzając 10 080 rekordów bibliograficznych,

2. „Katalog Wydawnictw Kartograficznych – mapy geograficzne, topograficzne i geologiczne” (łącznie koszt realizacji zadania w 2019 roku to 18 088,34 zł, w tym wkład własny: 1734,25 zł). Zadanie to realizowane było przez pracowników Instytutu Nauk Geologicznych UJ. Łącznie w latach 2018–2019 Biblioteka Instytutu Nauk Geologicznych UJ opracowała retrospektywnie 1001 materiałów kartograficznych, sporządzając w KKZBUJ 1001 rekordów bibliograficznych,

3. „Konservacja, przeoprawa i oprawa 96 wolumenów czasopism medycznych z kolekcji XIX i początku XX wieku (do 1945 roku)” (zadanie realizowane przez Bibliotekę Medyczną Collegium Medicum UJ – łączna wartość zadania wykonanego w latach 2018–2019 to 75 210,00 zł, w tym wkład własny BM CMUJ: 6900,00 zł). W ramach zadania wykonano konserwację, przeoprawę i oprawę 216 wol. czasopism,

4. „Kolekcja poloników z księgozbioru prof. Szymona Deptuły” (łącznie koszt realizacji zadania w roku sprawozdawczym to 43 296,46 zł, w tym wkład własny: 12 441,76 zł). W ramach zadania do zbiorów BJ włączono 2252 wol. publikacji zwartych, 90 wol. czasopism, 2582 numery czasopism polonijnych, 171 płyt gramofonowych, 6 jedn. starych druków, 3 jedn. zbiorów graficznych oraz 1049 jedn. dokumentów życia społecznego. Zarejestrowane druki ze spuścizny Sz. Deptuły wyceniono na kwotę 81 160,00 zł,

5. „Katalog spuścizn rękopiśmiennych wybitnych naukowców i artystów” (łącznie koszt realizacji zadania to 32 541,07 zł, w tym wkład własny: 3098,56 zł). W 2019 roku utworzono 1008 rekordów bibliograficznych w formacie MARC21 dla spuścizn rękopiśmiennych osób związanych działalnością naukową i artystyczną ze środowiskiem i instytucjami naukowymi Krakowa, jak również 31 rekordów kartoteki haseł wzorcowych (khw) dotyczących haseł opisu bibliograficznego.

Biblioteka realizowała ponadto inne projekty:

- kolejną edycję projektu DUN na lata 2019–2020 – realizowano 4 zadania: „Rozbudowa bazy Komputerowego Katalogu Zbiorów Bibliotek UJ – książki z XIX wieku” (łącznie wartość wykonanego zadania to 64 316,35 zł, w tym wkład własny: 6189,49 zł), „Konservacja, przeoprawa i oprawa czasopism i książek medycznych z kolekcji XIX i początku XX wieku (do 1945 roku)” (łącznie wartość wykonanego zadania to 39 240,00 zł, w tym wkład własny: 3600,00 zł), „Luminarze naukowo-kulturalnego życia Krakowa i jego okolic” (łącznie wartość wykonanego zadania to 5594,94 zł, w tym wkład własny: 546,03 zł), „Mapy synoptyczne na kontynencie europejskim i terenie Polski Południowej” (łącznie wartość wykonanego zadania to 13 837,22 zł, w tym wkład własny: 1270,93 zł);

- w ramach kolejnej umowy na dofinansowanie „Działalności Upowszechniającej Naukę” realizowano jeszcze zadanie pod nazwą „Wydanie anglojęzycznego numeru specjalnego Biuletynu Biblioteki Jagiellońskiej” (łącznie wartość wykonanego zadania w 2019 roku to 34 380,00 zł, w tym wkład własny: 2700,01 zł). Publikacja ma zawierać 15 artykułów naukowych zamieszczonych wcześniej w języku polskim w różnych rocznikach „Biuletynu Biblioteki Jagiellońskiej”,

- „Edytorstwo muzyczne w Krakowie w latach 1850–1918” (dofinansowanie w ramach projektów objętych wsparciem przez Narodowe Centrum Nauki; planowana wartość projektu: 99 554,00 zł; wysokość kosztów poniesionych w 2019 roku to

11 013,83 zł). Realizacja projektu w 2019 roku poświęcona była zbieraniu i porządkowaniu materiału źródłowego, sporządzaniu katalogu krakowskich druków muzycznych z lat 1850–1918 oraz analizie zebranego materiału i danych dotyczących działalności krakowskich wydawców nut w latach 1850–1918,

- „Repozytorium otwartego dostępu do dorobku naukowego i dydaktycznego UJ” (łącznie wartość projektu to 7 507 580,50 zł, wysokość kosztów poniesionych w 2019 roku to 2 773 198,75 zł). W okresie sprawozdawczym zrealizowano zakup skanerów do digitalizacji zasobów na potrzeby realizacji prac w projekcie, zakupiono kolejnych 10 sztuk oprogramowania komputerowego Fine Reader, a także drugi napęd do biblioteki taśmowej. Opublikowano również przewodnik metodologiczny „Adaptacja publikacji naukowych do potrzeb osób z niepełnosprawnością wzroku”,

- „Patrimonium – digitalizacja i udostępnienie polskiego dziedzictwa narodowego ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej” (projekt realizowany wspólnie z Biblioteką Narodową w Warszawie; łączna wartość projektu: 98 633 924,00 zł, w tym po stronie BJ: 17 160 160,00 zł; wysokość kosztów poniesionych w 2019 roku to 4 360 203,52 zł). Rok 2019 był ostatnim pełnym rokiem realizacji projektu. W ciągu trzech lat BJ zdigitalizowała 348 734 obiekty, udostępniając je w JBC oraz w serwisie Biblioteki Narodowej – Polona. W styczniu 2019 roku w realizację projektu „Patrimonium...” zaangażowane były 134 osoby, w tym: 131 osób będących pracownikami BJ (wśród nich 53 osoby zatrudnione na nowych etatach i 70 osób oddelegowanych do wykonywania zadań projektu w ramach posiadanych etatów oraz 8 pracowników otrzymujących wynagrodzenie uzupełniające za dodatkowe obowiązki wynikające z udziału w realizacji projektu), 2 pracowników Działu Spraw Osobowych UJ oraz 1 pracownik Działu Rozliczeń Projektów Strukturalnych UJ.

W roku sprawozdawczym pracownicy Oddziału pomagali również w przygotowaniu i składaniu wniosków o dofinansowanie kolejnych projektów:

- „Patrimonium – zabytki piśmiennictwa”, potocznie określane jako „Patrimonium bis” (wniosek o dofinansowanie w ramach Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa, Poddziałanie 2.3.2 „Cyfrowe udostępnienie zasobów kultury”, przygotowany w partnerstwie z Biblioteką Narodową). Planowana wartość projektu po stronie Biblioteki Jagiellońskiej: 7 086 237,51 zł (w tym wkład własny: 1 089 154,71 zł). Podobnie jak w przypadku „Patrimonium...” celem projektu jest digitalizacja i udostępnienie w postaci cyfrowej wybranych zbiorów specjalnych BJ (500 jedn. rękopisów, 1500 obiektów starodrukowych, około 24 800 jedn. dokumentów życia społecznego, 500 obiektów ikonograficznych, 200 obiektów kartograficznych oraz 1500 pozycji tworzących kolekcję dzieł pracowników Biblioteki Jagiellońskiej począwszy od XVIII wieku do roku 1918),

- „Komitety Obywatelskie i ich rola w budowie społeczeństwa obywatelskiego i transformacji ustrojowej w Polsce w świetle dokumentów i relacji. Zebranie i kompleksowe opracowanie naukowe oraz udostępnienie materiałów Komitetów Obywatelskich od 1989 roku” (wniosek składany był do konkursu w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki 2016–2019. Moduł „Dziedzictwo narodowe” przez Fundację Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego. Planowana wartość projektu: 1 799 221,00 zł. Realizację projektu zaplanowano na lata 2020–2025.

IMPREZY NAUKOWO-KULTURALNE ORGANIZOWANE PRZEZ BIBLIOTEKĘ

Rok 2019 obfitował w szereg wydarzeń kulturalno-naukowych, zorganizowanych przez Bibliotekę Jagiellońską.

20 marca 2019 roku pracownicy Oddziału Zbiorów Cyfrowych prezentowali Bibliotekę Jagiellońską podczas Dnia Otwartego UJ w Auditorium Maximum UJ. Prezentacji towarzyszyła promocja Repozytorium UJ. Dr Leszek Szafranski wygłosił wykład *Cyfrowy świat książek: jak to działa na UJ*.

W dniach 10–12 maja 2019 roku w BJ obchodzono Dni Otwarte Funduszy Europejskich (DOFE). Biblioteka włączyła się do tej ogólnopolskiej akcji już po raz piąty. W ramach tego wydarzenia promowano głównie finansowany ze środków Funduszy Europejskich projekt „Patrimonium...”, zorganizowano pokazy ciekawych, wybranych obiektów muzycznych i graficznych oraz wydawnictw rzadkich i dokumentów życia społecznego zdigitalizowanych w ramach tego projektu, zorganizowano wycieczki po Bibliotece w miejsca niedostępne na co dzień czytelnikom. W wydarzeniach uczestniczyło około 50 osób.

W dniach 9–15 maja obchodziliśmy XVI Ogólnopolski Tydzień Bibliotek pod hasłem „#biblioteka”, nawiązującym do szczególnej roli odgrywanej przez biblioteki w systemach informacyjnych. Podobnie jak w roku poprzednim, współorganizatorem wydarzeń była Sekcja Treńska FLOW Koła Naukowego Studentów Psychologii UJ, która przygotowała cykl spotkań szkoleniowych poświęconych różnym zagadnieniom, jak na przykład warsztaty dla studentów dotyczące rozwiązywania konfliktów (Okiełznać konflikty) bądź sposobów oddziaływania na ludzi i obrony przed manipulacją (Wpływ społeczny – z czym to się je?) oraz warsztaty dla pracowników bibliotek, dotyczące technik wyznaczania i podtrzymywania celów (Do celu, czyli dokąd?), technik relaksacji i radzenia sobie ze stresem (Jak zatrzymać pęd?), zarządzania zadaniami w czasie (Czy czas da się dogonić?). Łącznie w warsztatach udział wzięło około 40 osób.

Dnia 5 października 2019 roku w Bibliotece Jagiellońskiej odbyła się kolejna Noc Bibliotek pod hasłem „Znajdźmy wspólny język”. W ramach tego wydarzenia przygotowano szereg atrakcji: rozgrywki w gry planszowe (*Zaplansz UJ w Jagiellonce*), warsztaty recyklingu *Twórcy robotów*, warsztaty papiernicze *Zrób coś z niczego* oraz warsztaty kaligraficzne pod hasłem *Wspólny język – wspólne pismo: tekstura, pismo średniowiecznej Europy*. Można było również odwiedzić „Niewidzialny Pokój”, aby doświadczyć „życia w ciemności” i przybliżyć sobie postrzeganie świata przez osoby niewidome. Uczestnicy Nocy Biblioteki mieli możliwość zwiedzenia Kliniki Papieru oraz Pracowni Reprografii. Dodatkową atrakcją było kino rodzinne. W imprezie tej uczestniczyło łącznie około 250 osób.

W dniach 21–27 października 2019 roku trwały obchody X edycji Międzynarodowego Tygodnia Otwartej Nauki (Open Access Week) pod hasłem „Otwartość dla kogo? Powszechny dostęp do wiedzy” mające na celu promowanie otwartego dostępu do publikacji i danych naukowych. W ramach obchodów zainteresowane osoby mogły wysłuchać wykładów przybliżających idee otwartego dostępu, zagadnienia prawa autorskiego w kontekście otwartej nauki, problemy, na jakie natrafiają osoby z niepełnosprawnościami.

mi w korzystaniu z zasobów otwartych oraz kwestie związane z otwartym publikowaniem danych badawczych.

W dniach 23–25 października 2019 roku w ramach Małopolskiego Forum Bibliotek (MFB) odbyła się konferencja zatytułowana „Po drugiej stronie lustra. UX, UI i AI w bibliotekach”. Od pierwszej edycji w 2016 roku MFB jest ściśle powiązane z odbywającymi się w przedostatnim tygodniu października Międzynarodowymi Targami Książki w Krakowie. Konferencja odbywała się w 4 lokalizacjach, przy jej organizacji współpracowało 5 instytucji i 8 partnerów. Wydarzenie to miało 4 patronaty honorowe i 4 medialne oraz 5 sponsorów. Oprócz Biblioteki Jagiellońskiej we współorganizacji przedsięwzięcia uczestniczyła Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Krakowie, Instytut Studiów Informacyjnych UJ, Instytut Nauk o Informacji UP oraz Zarząd Okręgu Małopolskiego Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich. W czasie trzydniowych obrad podczas wykładów, seminariów, warsztatów i paneli dyskusyjnych uczestnicy zastanawiali się nad formami nowoczesnych usług informacyjnych opartych na wykorzystaniu sztucznej inteligencji i rzeczywistości rozszerzonej, badaniem potrzeb i zachowań użytkowników za pomocą metod i technik *user experience* i *user interface*, sposobami interpretacji i zastosowania wyników tych badań w doskonaleniu oferty bibliotecznej oraz wpływem nowych technologii na tworzony przez użytkowników obraz świata i bibliotek. W konferencji wzięło udział ponad 200 uczestników – bibliotekarzy, bibliotekoznawców oraz przedstawiciele dostawców usług dla bibliotek z całego kraju.

W ramach spotkań autorskich, kontynuowanych głównie w cyklu Salon literacki „Jagiellonki” w 2019 roku odbyło się kilkanaście imprez (w tym 3 spotkania z autorami austriackimi, zorganizowane przez Czytelnię Austriacką, działającą w ramach Czytelni Europeistycznej BJ):

- promocja książki Andrzeja Szczerskiego *Transformacja. Sztuka w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989*. W dyskusji towarzyszącej promocji uczestniczyli: prof. dr hab. Tomasz Gryglewicz (z Instytutu Historii Sztuki UJ), red. Justyna Nowicka (z Radia Kraków), dr Jakub Woynarowski (z Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie) oraz autor.

- promocja książki Magdaleny Śmiei *W związku z inteligencją emocjonalną. Rola inteligencji emocjonalnej w relacjach społecznych i związkach intymnych*. W dyskusji towarzyszącej promocji uczestniczyli: dr Agata Blaut (z Instytutu Psychologii UJ), dr Anna Czarna (z Instytutu Psychologii Stosowanej UJ), Paulina Szwed (z Instytutu Psychologii UJ) oraz autorka;

- spotkanie z austriacką pisarką Karin Peschka;

- promocja książki Krystyny Czerni *Nowosielski – sztuka sakralna. Podlasie, Warmia i Mazury, Lublin*. W dyskusji towarzyszącej promocji uczestniczyli: Krzysztof Klimek (artysta malarz, uczeń Jerzego Nowosielskiego), Ewa Zalewska (kierownik Muzeum Ikon z Oddziału Muzeum Podlaskiego w Supraślu), Adam Zagajewski (poeta) oraz autorka;

- promocja książki pod red. Małgorzaty Boguni-Borowskiej *Współczesny świat dziecka. Media i konsumpcja*. Spotkanie prowadził Tomasz Pytko ze stowarzyszenia All in UJ. W dyskusji towarzyszącej promocji uczestniczyli: dr hab. Małgorzata Bogunia-

-Borowska (z Instytutu Socjologii UJ), dr hab. Marcjanna Nózka (z Instytutu Socjologii UJ), dr Joanna Rzońca (doktorantka Instytutu Sztuk Audiowizualnych UJ), dr Kamil Łuczaj (z Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie) oraz Adam Dąbrowski (z Instytutu Socjologii UJ);

- spotkanie „Facebook. Między wolnością a opresją”, połączone z promocją książki Malwiny Popiołek *Czy można żyć bez Facebooka* oraz Jana Krefta *Władza algorytmów. U źródeł potęgi Google i Facebooka*. Dyskusję z autorami prowadził dr Michał Pałasz (z WZiKS UJ);

- promocja książki Leszka Szafrąńskiego *Zarządzanie zasobami dokumentów elektronicznych w instytucjonalnych repozytoriach akademickich*. W dyskusji towarzyszącej spotkaniu uczestniczyli: dr hab. Remigiusz Sapa (z Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ); dr hab. Michał Rogoż, prof. UP (z Instytut Nauk o Informacji UP), dr Małgorzata Janiak (z Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ) oraz autor;

- promocja książki Stefana Klemczaka *Deux ex metaphora. Bóg filozofów i jego funkcje*. W dyskusji towarzyszącej promocji uczestniczyli: prof. dr hab. Tadeusz Gadacz, dr hab. Jakub Gomułka, prof. UP oraz autor;

- prelekcja dr. hab. Andrzeja Dróżdża *PRL w satyrycznych ilustracjach drugiego obiegu z lat 80. XX wieku*;

- promocja książki Jacka Bylicy *Cygańska rapsodia. Transkulturowe studium rzeczywistości społecznej andrychowskich Romów – konteksty pedagogiczne*. W dyskusji towarzyszącej promocji uczestniczyli: dr hab. Mariusz Sztuka, prof. UJ, dr Artur Paszko, dr Dagmara Mrozowska oraz autor;

- promocja książki Gabrieli Żuchowskiej-Zimnal *Ponowoczesne szaty kultury. Ubiór jako narzędzie konstruowania i komunikowania tożsamości jednostkowej*. W dyskusji towarzyszącej promocji uczestniczyli: Stella Strzemecka (z Instytutu Socjologii UJ), Barbara Kohlbrenner (doradca wizerunkowy i coach), Anna Franczyk (historyk sztuki, specjalizująca się w historii ubioru) oraz autorka;

- spotkanie z Claudią Erdheim, autorką książki *Czyś ty oszalała?*;

- promocja książek *Zanim powstała Liga. Almanach rozgrywek piłkarskich w Polsce w latach 1919–1926. Tom 1: Sezon 1919* Pawła Gaszyńskiego oraz *1929. Zielone mistrzostwo* Jerzego Miatkowskiego i Jarosława Owsiańskiego.

Średnia liczba uczestników Salonów literackich „Jagiellonki” wynosiła 40 osób. Łącznie w spotkaniach tych udział wzięło około 800 osób.

W minionym roku w Bibliotece odbyło się siedemnaście wystaw tematycznych i pokazów okolicznościowych. W ujęciu chronologicznym przedstawiały się one następująco:

- 14 stycznia – 27 lutego 2019 roku – *Pamięć Polski – Dokumenty Niepodległej* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych; realizacja: Małgorzata Kusak, Mariusz Paluch, Adam Piasnik, Michał Worgacz.

Wystawa, zorganizowana w holu BJ, prezentowała obiekty wpisane na Polską Listę Krajową Programu UNESCO Pamięć Świata. Towarzyszyły jej materiały promocyjne w postaci banera internetowego i informacji zamieszczonych na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 26 lutego – 27 marca 2019 roku – „*Radość pisania*” – wystawa rękopisów *Wisławy Szymborskiej* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Fundacja Wisławy Szymborskiej; kuratorzy, koncepcja wystawy i wybór obiektów: dr Urszula Klatka, Sebastian Kudas; opisy obiektów: dr Urszula Klatka; realizacja: dr Urszula Klatka, Sebastian Kudas, Małgorzata Kusak, Sylwia Miłkowska, Mariusz Paluch, Michał Worgacz; projekty graficzne oraz projekt aranżacji wystawy: *Teren Prywatny*; reprodukcje: Paulina Kowalczyk; udostępnienie obiektów na stronie JBC: Mariusz Staniszewski.

Jako pretekst do przygotowania wystawy posłużył proces digitalizacji wybranych rękopisów wierszy Wisławy Szymborskiej przez Bibliotekę Jagiellońską i opublikowanie ich w JBC oraz na stronach Polony. Na wystawie można było obejrzeć autografy wierszy Noblistki oraz egzemplarze pierwszych wydań tomów poetyckich, w których teksty te zostały opublikowane. Ponadto zaprezentowane zostały wydania poezji W. Szymborskiej w tłumaczeniach na języki obce. Zestawienie rękopisów z ich wersjami cyfrowymi oraz publikacjami książkowymi stworzyło możliwość przyjrzenia się procesowi twórczemu jako całości – od pierwszych szkiców po wersję ostateczną, która trafia do czytelników. Wystawie towarzyszyły materiały promocyjne w postaci banerów, katalogu, plakatu, spotu reklamowego oraz informacji zamieszczonych na stronach internetowych, w prasie, radiu i telewizji.

- 26 marca 2019 roku – prezentacja dwóch rękopisów muzycznych Stanisława Moniuszki (arii z opery *Verbum Nobile* oraz jednej z najśłynniejszych polskich pieśni *Prząśniczka*) – realizacja: Małgorzata Krzos, Małgorzata Kusak, Agnieszka Malatyńska-Stankiewicz; choreografia do muzyki Stanisława Moniuszki: Romana Agnel, Leszek Rembowski.

Prezentacji autografów towarzyszył happening z cyklu „Cracovia Danza: balet w mieście”. W pokazie tanecznym, którego choreografię ułożono do muzyki S. Moniuszki, zespół baletowy Cracovia Danza pokazał związki kompozytora z Krakowem. Happeningowi towarzyszyły materiały promocyjne w postaci banera internetowego i informacji zamieszczonych na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 29 marca – 26 kwietnia 2019 roku – *Nagroda im. Karla Dedeciusa* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Instytut Filologii Germańskiej UJ, Niemiecki Instytut Kultury Polskiej w Darmstadt; realizacja: dr hab. Jadwiga Kita-Huber, Małgorzata Kusak, Mariusz Paluch, Adam Piaśnik; projekty graficzne: Michał Worgacz.

Otwarcu wystawy zorganizowanej w holu BJ towarzyszyło spotkanie z tłumaczką Lisą Palmes, laureatką Nagrody im. Karla Dedeciusa w roku 2017 oraz materiały promocyjne w postaci banera internetowego i informacji zamieszczonych na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 1–19 kwietnia 2019 roku – *Beethoven i pieśń romantyczna* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Stowarzyszenie im. Ludwiga van Beethovena; kurator, scenariusz, opracowanie katalogu i opisy obiektów: Michał Lewicki; oprawa plastyczna: Mariusz Paluch; opisy rycin i fotografii: Beata Górecka; prace konserwatorskie: Sekcja Konserwacji OZZ BJ; fotografie i skany: Sekcja Reprografii OZZ BJ; aranżacja i realizacja: Małgorzata Kusak, Michał Lewicki, Mariusz Paluch, Adam Piaśnik, Michał Worgacz.

Wystawę zorganizowano z okazji 23. Wielkanocnego Festiwalu Ludwiga van Beethovena. W ramach wystawy zaprezentowane zostały przede wszystkim autografy i druki najważniejszych kompozytorów pieśni niemieckiej i polskiej (Ludwiga van Beethovena, Johanna Brahmsa, Carla Loewego, Gustava Mahlera, Feliksa Mendelssohna, Stanisława Moniuszki, Krzysztofa Pendereckiego, Franza Schuberta, Roberta Schumanna, Karola Szymanowskiego, Hugo Wolfa), pochodzące z przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej zbiorów dawnej Pruskiej Biblioteki Państwowej w Berlinie oraz z kolekcji Sekcji Zbiorów Muzycznych BJ. Na wystawie zaprezentowano także obiekty ze zbiorów Sekcji Rękopisów oraz Sekcji Zbiorów Graficznych i Kartograficznych BJ. Wystawie towarzyszyły banery, plakaty, katalog i materiały promocyjne zamieszczone na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 10–30 maja 2019 roku – *Przestrzeń, mity, znaczenia* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska; kurator: Jani Konstantinovski Puntos; koncepcja: Jani Konstantinovski Puntos, Rimer Cardillo; koordynacja: Małgorzata Kusak; projekt katalogu: Jani Konstantinovski Puntos; redakcja katalogu: Iwona Wawrzynek, Michał Worgacz; tłumaczenia tekstów na język angielski: Marek Krośniak, Ewdoksia Papuci-Władyka; fotografie: Rimer Cardillo, Leszek Okoński, Jani Konstantinovski Puntos, Adam Jankowski, Michał Worgacz; realizacja: Małgorzata Kusak, Mariusz Paluch, Adam Piaśnik, Iwona Wawrzynek, M. Worgacz.

Na wystawie zaprezentowano prace dwóch artystów – Janiego Konstantinovskiego Puntos oraz Rimera Cardillo. Obydwaj przedstawiali swoje dzieła w BJ czternaście lat wcześniej. Wśród eksponatów znalazły się grafiki, dzieła malarskie, fotografie, kompozycje przestrzenne, odlewy w brązie. R. Cardillo pokazał na wystawie cykl prac pochodzący z 1973 roku zatytułowany „Cykady i ćmy”, którego powstanie było reakcją artysty na wydarzenia związane z przewrotem wojskowym oraz starciami z partyzancką organizacją Tupamaros w Urugwaju. Z kolei J. Puntos zaprezentował instalacje składające się z filmów i fotografii, nawiązujących do tych samych, co cykl grafik Cardillo, podtekstów politycznych i wydarzeń, które brutalnie wstrząsnęły światem (sceny wojenne, atak na World Trade Center, wymuszona migracja milionów przybyszów z Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki oraz inne kataklizmy). Wystawie towarzyszyły materiały promocyjne w postaci banera internetowego, katalogu i informacji zamieszczonych na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 6 czerwca – 6 lipca 2019 roku – *W poszukiwaniu utraconej ciszy: wystawa haiga i sumi-e* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Wydawnictwo Austeria; kurator i koncepcja: Lidia Rozmus; realizacja: Małgorzata Kusak, Mariusz Paluch, Adam Piaśnik, Ewa Valde-Nowak, Michał Worgacz.

Koncepcją wystawy było przedstawienie książki-portfolio zatytułowanej *In Silence • 静けに • W ciszy – haiga* autorki książek artystycznych Lidii Rozmus, w której prezentowane są cztery pory roku i towarzyszące im haiku. Wystawiono również serię sumi-e w postaci zwojów. Część tej multimedialnej ekspozycji stanowiły prowadzone przez artystkę warsztaty malowania sumi-e „Jeden ruch pędzla” (malarstwo tuszem i pędzlem na papierze ryżowym) i rozważania na temat sztuki i estetyki japońskiej. Wystawie towarzyszyły materiały promocyjne w postaci banera internetowego, folde

ru, plakatu i informacji zamieszczonych na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 10 czerwca – 6 lipca 2019 roku – *20 lat po książce: liberatura – książka artystyczna* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska; kuratorzy: Małgorzata Niespodziewana-Rados, Bogna Sroka-Mucha, Edyta Stajniak; koncepcja i aranżacja: Marta Świetlik; koordynacja: Tomasz A. Kalita, Małgorzata Kusak.

Wystawa została zorganizowana w holu Biblioteki, w 20. rocznicę Wystawy Książki Niekonwencjonalnej w BJ (czerwiec 1999 r.). Zaprezentowano na niej współczesne dzieła studentów krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych oraz Wydziału Sztuki UP. Można było również zobaczyć eksponaty z Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi, wydawnictwa Liberatorium Radosława Nowakowskiego, a nawet kolaże-wyklejanki dwóch Noblistek: Wisławy Szymborskiej i Herty Müller. Wystawie towarzyszyły materiały promocyjne w postaci banera internetowego, plakatu i informacji zamieszczonych na stronie internetowej BJ oraz na Facebooku.

- 19 czerwca 2019 roku – *Skarby Meksyku w Bibliotece Jagiellońskiej* – organizatorzy: Ambasada Meksyku w Polsce, Biblioteka Jagiellońska, Centrum Meksykańskie UJ, Centrum Meksykańskie Narodowego Uniwersytetu Autonomicznego Meksyku z oddziałem w Berlinie; realizacja: dr Monika Jaglarz, Małgorzata Kusak; prace konserwatorskie: Sekcja Konserwacji BJ.

Na wystawie zorganizowanej w holu starego gmachu Biblioteki w ramach obchodów 250-lecia narodzin wybitnego naukowca i badacza, Aleksandra Humboldta, zaprezentowano materiały dotyczące Meksyku, pochodzące z jego spuścizny rękopiśmiennej oraz oryginały i wydania faksymilowe autografów ze zbioru „Manuscripta Americana” z byłej Pruskiej Biblioteki Państwowej w Berlinie, przechowywane w BJ. Wystawie towarzyszyły materiały promocyjne w postaci banera internetowego, plakatu i informacji zamieszczonych na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 15–26 lipca 2019 roku – *Od teoretycznych traktatów do kompozytorskich arcydzieł – muzykalia w Bibliotece Jagiellońskiej na przestrzeni wieków* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka Kraków; kurator, koncepcja, opracowanie katalogu i opisów: Michał Lewicki; aranżacja wystawy: Małgorzata Kusak, Michał Lewicki; projekty graficzne wydruków wielkoformatowych: Michał Worgacz; realizacja: Małgorzata Kusak, Michał Lewicki, Mariusz Paluch, Adam Piaśnik, Iwona Wawrzynek, Michał Worgacz; prace konserwatorskie i oprawa: Sekcja Konserwacji BJ; fotografie i skany: Sekcja Reprografii BJ.

Wystawa zorganizowana została z okazji odbywającego się w dniach 14–19 lipca w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie Kongresu Międzynarodowego Stowarzyszenia Muzycznych Bibliotek, Archiwów i Centrów Informacji IAML 2019. Jej celem było zaprezentowanie szczególnie cennych i interesujących rękopisów i druków muzycznych, przechowywanych w BJ. Muzykalia zostały zestawione i ukazane w taki sposób, by ukazać chronologię gromadzenia i przyrastania kolekcji oraz historyczne przemiany w profilu gromadzonych zbiorów. Wystawie towarzyszył baner internetowy, plakat, katalog oraz materiały promocyjne zamieszczone na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 7–23 sierpnia 2019 roku – *O matematyce i matematykach w stulecie PTM* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska; realizacja: Małgorzata Kusak, Mariusz Paluch, Adam Piaśnik, Iwona Wawrzynek, Michał Worgacz.

Wystawa przygotowana została przez Komisję Nauki, Edukacji i Sportu oraz Polskie Towarzystwo Matematyczne (PTM) w związku z ogłoszeniem przez Senat roku 2019 Rokiem Matematyki. Na kilkunastu planszach zaprezentowano historię polskiej szkoły matematycznej (między innymi Warszawskiej Szkoły Matematycznej i Lwowskiej Szkoły Matematycznej), a także jej wybitnych przedstawicieli na czele z twórcą analizy funkcjonalnej Stefanem Banachem. Przypomniano osiągnięcia Mariana Rejewskiego, Jerzego Różyckiego i Henryka Zygalskiego – kryptologów z Uniwersytetu Poznańskiego, którzy rozpracowali tajemnicę działania niemieckiej maszyny szyfrującej Enigma. Zaprezentowano również sylwetki wszystkich prezesów PTM. W części *Matematyka – teraźniejszość i wyzwania na przyszłość* pokazano wybrane plakaty („Mapa mózgu”, „Rozpoznawanie mowy”, „Wykrywanie i leczenie nowotworów”, „Symulacja galaktyk”, „Eksperymentowanie z sercem”) z serii *Mathematical Moments*, przygotowanej przez American Mathematical Society, a wskazującej i promującej rolę, jaką matematyka odgrywa w przyrodzie, medycynie, technologii i kulturze. Wystawie towarzyszyły materiały promocyjne w postaci banera internetowego i informacji zamieszczonych na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 2 września – 5 października 2019 roku – *Szyfry, kody, cyfry* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Instytut Kościuszki, Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego; realizacja: Małgorzata Kusak, Mariusz Paluch, Adam Piaśnik, Iwona Wawrzynek, Michał Worgacz.

Wystawa, zorganizowana w holu Biblioteki, poświęcona została polskim uczonym reprezentującym głównie szkoły matematyczne z lat 1918–1945 (matematykom, informatykom i kryptologom), których odkrycia istotnie przyczyniły się do wzmocnienia bezpieczeństwa procesu przekazywania, szyfrowania i deszyfrowania informacji. Ekspozycja prezentowała ich dorobek oraz wkład w rozwój światowej kryptologii i cybernetyki. Wystawie towarzyszyły materiały promocyjne w postaci banera internetowego i informacji zamieszczonych na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 5 września – 4 października 2019 roku – *Matematyka na znaczkach pocztowych* – organizator: Biblioteka Jagiellońska, Wydział Matematyki i Informatyki UJ; kuratorzy i koncepcja wystawy: dr Danuta Ciesielska i dr Krzysztof Ciesielski; realizacja: dr Danuta Ciesielska, dr Krzysztof Ciesielski, Małgorzata Kusak, Mariusz Paluch, Adam Piaśnik, Iwona Wawrzynek, Michał Worgacz; tekst w katalogu: dr Danuta Ciesielska, dr Krzysztof Ciesielski; skład i łamanie katalogu: Mariusz Paluch; projekty plansz i plakat: Michał Worgacz.

Wystawa towarzyszyła Jubileuszowemu Zjazdowi Matematyków Polskich w stulecie Polskiego Towarzystwa Matematycznego. Materiały eksponowane na wystawie (znaczki oraz inne ciekawostki filatelistyczne, w tym wiele pamiątkowych kopert First Day Covers) pochodziły ze zbiorów Danuty i Krzysztofa Ciesielskich. W jednym z pierwszych dni trwania wystawy uruchomiono stoisko filatelistyczne, na którym moż-

na było nabyć kartki jubileuszu stulecia PTM oraz uzyskać pamiątkowy stempel Zjazdu. Wystawie towarzyszyły materiały promocyjne w postaci banera internetowego, plakatu, karty pocztowej, katalogu i informacji zamieszczonych na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 11 października – 8 listopada 2019 roku – *Orientalne skarby Biblioteki Jagiellońskiej* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Instytut Orientalistyki UJ; merytoryczne opracowanie wystawy i katalogu: Andrzej Bartczak, prof. Marzenna Czerniak-Drożdżowicz, Agnieszka Heuchert, dr Renata Rusek-Kowalska, dr Katarzyna Sarek, prof. Ewa Siemieniec-Gołaś; redakcja katalogu: Ewa Valde-Nowak; realizacja wystawy: Małgorzata Kusak, Mariusz Paluch, Adam Piaśnik, Iwona Wawrzynek, Michał Worgacz; tłumaczenia: dr Barbara Rudzińska; projekty graficzne (okładka katalogu, plakat, zaproszenie): Michał Worgacz; skład i łamanie katalogu: Mariusz Paluch; fotografie: Mariusz Paluch, Michał Worgacz; prace konserwatorskie, oprawa: Sekcja Konserwacji BJ.

Wystawa, zorganizowana z okazji 100-lecia orientalistyki krakowskiej, znalazła się w programie międzynarodowej konferencji naukowej „Languages and Civilizations. Oriental Studies in Cracow 1919–2019”, odbywającej się w dniach 14–16 października 2019 roku. Przedstawiono na niej kilkadziesiąt obiektów reprezentujących poszczególne specjalności Instytutu Orientalistyki UJ. Wśród prezentowanych obiektów związanych z Bliskim i Dalekim Wschodem znalazły się dzieła zarówno rękopiśmienne, jak i drukowane (utwory literackie, dzieła historyczne, traktaty, relacje z podróży, zapiski, diariusze, pamiętniki, mapy, egzemplarze Koranu, słowniki, modlitewniki). Wystawie towarzyszyły materiały promocyjne w postaci banera internetowego, plakatu, katalogu i informacji zamieszczonych na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 21 października – 11 listopada 2019 roku – *Wien post mortem* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka Austriacka w Krakowie, Forum Kultury Austriackiej w Warszawie; opracowanie i zdjęcia: dr hab. Joanna Pypłacz; projekt: Katarzyna Starzycka; opracowanie graficzne: Mariusz Paluch, Michał Worgacz.

Wystawa, zorganizowana w holu Biblioteki, ukazywała ciekawostki związane ze specyficznym podejściem wiedeńców do śmierci, obrządków żałobnych, cmentarzy i pochówków. Prezentowane fotografie przedstawiały piękno cmentarzy i nagrobków, labirynt podziemnych krypt i katakumb. Wystawie towarzyszyła prelekcja dr hab. Joanny Pypłacz *Post mortem est omnis voluptas – na przyjemności czas przyjdzie po śmierci* oraz materiały promocyjne w postaci banera internetowego, zakładki i informacji zamieszczonych na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 20 listopada – 20 grudnia 2019 roku – *Karty kalendarza* – organizatorzy: Biblioteka Jagiellońska, Związek Polskich Artystów Plastyków Okręg Krakowski, Katedra Edytorstwa i Nauk Pomocniczych Wydziału Polonistyki UJ, Koło Naukowe Edytorów; pomysłodawca wystawy, kurator, scenariusz i projekty graficzne katalogu, plakatu i zaproszenia: dr hab. Teresa B. Frodyma; aranżacja wystawy: Mariusz Paluch; realizacja: dr hab. Teresa B. Frodyma, Małgorzata Kusak, Mariusz Paluch, Adam Piaśnik, Iwona Wawrzynek, Michał Worgacz; redakcja katalogu: dr hab. Teresa B. Frodyma, Iwona Wawrzynek; korekta: Jadwiga Zielińska; skład i łamanie: Klaudia Socha; tłumaczenie: Anna Morawska-Jandura.

Tematem przewodnim wystawy zorganizowanej w ramach cyklu Wokół Książki był kalendarz traktowany nie tylko jako przedmiot użytkowy, ale też jako idea przedstawiona w różnej formie i materii graficznej, pozwalająca określić upływający i nadchodzący czas. Zaprezentowano na niej prace projektowe, graficzne i rysunkowe, książki artystyczne itd. Ekspozowane prace współczesne wzbogacały obiekty pochodzące ze zbiorów BJ. Wystawie towarzyszyły materiały promocyjne w postaci banera internetowego, plakatu, katalogu i informacji zamieszczonych na stronach internetowych BJ i UJ oraz na Facebooku.

- 6 grudnia 2019 roku – 30 stycznia 2020 roku – *Kartki świąteczne ze zbiorów Związku Polskich Artystów Plastyków Oddział Kraków* – kurator: dr hab. Teresa B. Frodyma; realizacja: dr hab. Teresa B. Frodyma, Mariusz Paluch, Adam Piaśnik.

Wystawa zorganizowana w holu Biblioteki z okazji nadchodzących świąt Bożego Narodzenia.

Poza wymienionymi wyżej wystawami w Bibliotece zorganizowano też 13 *Wystaw nowości*, na których ekspozowano 1262 wol. nowych nabytków BJ (w tym 1239 polskich i 23 zagraniczne).

Wszystkie wydarzenia relacjonowane były na bieżąco w serwisie społecznościowym Facebook, prowadzonym przez pracowników Sekcji Wydarzeń Kulturalnych OOrg i współredagowanym przez pracowników Sekcji Informacji Naukowej OUZiN. W ciągu roku „polubiło” nas 6200 osób.

PRACE NAUKOWE I WYDAWNICZE

Ważniejsze prace indywidualne pracowników Biblioteki, wydane w 2019 roku:

- Baś M., Prokop-Kacprzak A., *Aktywność Biblioteki Jagiellońskiej we wspomaganie procesu dydaktycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz w realizacji społecznej potrzeby uczenia się przez całe życie*, „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2018 [wyd. 2019], nr 2 (52), s. 125–135.

- Baumann E., *Проверка физического состояния книжных фондов в Польше: обзор методов и комментарии*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media” 2019, nr 1 (32), s. 23–43, [online] http://www.nowabiblioteka.us.edu.pl/archiwum/2019_1/Baumann.pdf

- Borucki T., *Fotorelacja z wycieczki przez Tatry do Zakopanego z epoki Chałubińskiego*, „WEGA. Biuletyn Wielkiej Encyklopedii Gór i Alpinizmu” 2019, nr 1, s. 84–99, [online] <https://stapis.com.pl/wp-content/uploads/2019/02/2019-Biuletyn-nr-1-compressed.pdf#page=84>

- Cieślar A., *Działalność Biblioteki Jagiellońskiej w roku 2017. Sprawozdanie*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVIII, 2018 [wyd. 2019], s. 193–252.

- Cieślar A., Pietrzyk Z., *Spuścizna rękopiśmienna Eugeniusza Romera jako źródło wiedzy do kształtowania granic Polski w latach 1918–1920*, [w:] *W drodze do Niepodległości. Ślady działań w archiwach, dokumentach i publicystyce państwowej, lokalnej i polonijnej w krajach zamieszkiwanych przez Polaków. Materiały Sesji naukowej*

XL Stałej Konferencji Muzeów, Archiwów i Bibliotek Polskich na Zachodzie (Paryż, 28 VIII–1 IX 2018), red. A. Biernat, Paryż–Warszawa 2019, s. 19–29, [online] <https://www.mabpz.org/publikacje-b/spuszczizna-rekopismienna-eugeniusza-romera-jako-zrodlo-wiedzy-do-kszaltowania-granic-polski-w-latach-1918-1920>

• Gałuszka E., Kolasa W.M., *Dorobek naukowy i literacki Ignacego S. Fiuta (1980–2018)*, „Literat Krakowski. Pismo Krakowskiego Oddziału Związku Literatów Polskich” 2019, nr 12, s. 111–114.

• Gałuszka E., Kolasa W.M., *Dorobek naukowy i popularyzatorski Walerego Pi-sarka. Studium bibliometryczno-dokumentacyjne*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2019, t. 62, nr 2 (238), s. 33–86.

• Gapiński B., *Grupa strzelneńska*, „Ziemia Kujawska” 2019, t. 27, s. 163–167.

• Gapiński B., *Ojciec Kazimierz Łabiński. Między nurtem historii a poetycką pasją*, „Ziemia Kujawska” 2019, t. 27, s. 95–111.

• Gapiński B., *Między Krakowem a Inowrocławiem. Grzegorz Turnau*, [w:] *Pamięć miasta. Honorowi obywatele Inowrocławia*, red. T. Łaskiewicz, Warszawa 2019, s. 243–270.

• Gapiński B., *Misjonarz i poeta. Kazimierz Łabiński OMI*, Poznań 2019.

• Gapiński B., *Słowo wstępne*, [w:] I. Bukraba-Rylska, *Polskiej wsi Logos i Ethos*, Gniezno 2019, s. 7–10.

• Jaglarz M., „*Korespondencje konstantynopolikańskie*” *Józefa Ignacego Kraszewskiego*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVIII, 2018 [wyd. 2019], s. 71–80.

• Klatka U., *Rękopisy Wisławy Szymborskiej*, „Alma Mater” 2019, t. 208–209, s. 89–91.

• Krajcarz J., *Biblioteka Husrewa Beja w Sarajewie*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVIII, 2018 [wyd. 2019], s. 123–131.

• Kurek B., *Maria Dąbrowska w sprawie zwierząt. Okruchy z Biblioteki Jagiellońskiej*, „Blżej Biblioteki. Pismo bibliotekarzy Wielkopolski południowo-wschodniej” 2019, nr 1/2 (12/13), s. 15–21, [online] <https://en.calameo.com/read/001407954412768fdb618#page=9>

• Münnich-Kafel K., *Grażyna Kędrak (1953–2018)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVIII, 2018 [wyd. 2019], s. 273–276.

• Nowak J., *Bibliotekarz a nauczanie kompetencji informacyjnych. Propozycja działania*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVIII, 2018 [wyd. 2019], s. 133–149.

• Pietrzyk Z., *Karol Estreicher starszy. Między Krakowem, Lwowem i Warszawą*, „Rocznik Krakowski” LXXXV, 2019, s. 187–194.

• Pietrzyk Z., *Od skrytorium do wirtualnej czytelnicy*, „Rocznik Biblioteki Kraków” III, 2019, s. 316–325.

• Pietrzyk Z., *Spuścizny rozproszone jako problem badawczy i edytorski na przykładzie archiwum Stanisława Kota*, [w:] *Listy jako wyzwanie dla edytora*, red. J. Gruchała, Kraków 2019, s. 87–103.

• Pietrzyk Z., „*W Strasburgu ołtarz posiadają kalwiński, katedrę katolicką, wiarę luteranską, szaty według zwyczaju menonickiego*”. *Strasburg w latach 1651–1652*

w diariuszu podróży Bartłomieja Nataniela Wąsowskiego, [w:] *Sapientia ars vivendi putanda est. Wokół kultury i polityki. Studia z dziejów nowożytnych ofiarowane Profesorowi Marianowi Chachajowi*, red. nauk. A. Perłakowski, B. Rok, F. Wolański, Kraków–Warszawa 2019, s. 163–181.

- Sanetra K., *Format MARC 21 rekordu bibliograficznego dla rękopisu*, Warszawa 2019, [online] https://centrum.nukat.edu.pl/images/files/instrukcje_procedury/MARC_21/marc21_rekopisy_20191023.pdf

- Siudut G., *Absolwenci państwowych męskich szkół średnich ogólnokształcących we Lwowie w latach 1919–1939*, Kraków 2019.

- Świeboda W., *Błędy krawca Stanisława. Przyczynek do badań nad działalnością antyheretycką Stanisława ze Skarbimierza*, „Roczniki Historyczne” 2018, z. 84, s. 139–169.

- Tytko M.M., *Archiwalia NSZZ „Solidarność” (1980–1989) w zasobie Fundacji Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego w Krakowie: problemy metodologiczne opracowywania „solidarnościowych” zbiorów drugiego obiegu*, [w:] *Rozproszone archiwa NSZZ „Solidarność”. Materiały z konferencji, Gdańsk, 21 listopada 2013 r.*, red. M. Kruk, Ł. Grochowski, Warszawa 2019, s. 125–136.

- Tytko M.M., Martinek L., *Dvě stati o umění*, „Listy” 2019, t. 49, nr 2, s. 83–85.

- Tytko M.M., *Gatunki literackie i elementy strofiki w poezji religijnej (dydaktyka literatury) cz. 2*, [w:] *Kraina najdroższa: pokłosie IX Międzynarodowego Konkursu Jednego Wiersza o Puchar Wydawnictwa Św. Macieja Apostoła*, red. E. Przebieracz, Lubliniec 2019, s. 88–111.

- Tytko M.M., *Historia parafii na Woli Duchackiej (cz. VIII – ostatnia)*, „Kurier” 2019, t. 13, nr 1 (96), s. 22–23, [online] http://www.dzielnica11.krakow.pl/kurier/kurier_2019_01.pdf#page=22

- Tytko M.M., *O idei człowieka na przykładzie poezji współczesnej (Recenzja monografii naukowej dra Piotra Koprowskiego pt. Między podmiotowością jednostkową a oddziaływaniem społecznym. Szkice z historii idei)*, [w:] P. Koprowski, *Między podmiotowością jednostkową a oddziaływaniem społecznym. Szkice z historii idei*, Lubliniec 2019, s. 6–83.

- Tytko M.M., Flis S., Biernat A., Golon M., Wierzbicki P., Alot S., Zydorek E., *Stenogram dyskusji na temat potrzeby opracowania przewodnika po rozproszonych zbiorach archiwalnych NSZZ „Solidarność”*, [w:] *Rozproszone archiwa NSZZ „Solidarność”. Materiały z konferencji, Gdańsk, 21 listopada 2013 r.*, red. M.M. Tytko, Warszawa 2019, s. 167–182.

- Tytko M.M., *Uniosceptyczna koncepcja patriotyzmu gospodarczego S. Papieża i P. Döerre’go w rolnictwie*, „Pedagogika Katolicka. Człowiek – rodzina – społeczeństwo” 2019, nr 25 (2), s. 235–241, [online] http://pedkat.pl/images/czasopisma/pk25/PK_nr_25.pdf#page=235

- Tytko M.M., *Uniosceptyczna koncepcja S. Papieża i P. Döerre’ego – nowoczesny patriotyzm finansowy*, „Pedagogika Katolicka. Człowiek – rodzina – społeczeństwo” 2019, nr 24 (1), s. 52–60, [online] http://pedkat.pl/images/czasopisma/pk24/PK_nr_24zmiany2aaa.pdf#page=52

- Tytko M.M., *W orbicie wydawnictwa katolickiego: na jubileusz dekady istnienia literackiego Wydawnictwa św. Macieja Apostoła (2009–2019)*, [w:] *Być solą ziemi. Antologia poetycka współpracowników Wydawnictwa św. Macieja Apostoła wydana z okazji 10-lecia powstania Wydawnictwa*, red. E. Przebieracz, Lubliniec 2019, s. 5–59.
- Wawrykiewicz Z., *Andrzej Obrębski (1949–2018)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” LXVIII, 2018 [wyd. 2019], s. 253–272.
- Wójcik A., *Fantazmat Wielkiej Lechii. Jak pseudonauka zawładnęła umysłami Polaków*, Oświęcim 2019.

KONTAKTY NAUKOWE Z BIBLIOTEKAMI I INSTYTUCJAMI KRAJOWYMI

Jak co roku Biblioteka Jagiellońska utrzymywała ściśle kontakty naukowe z wieloma bibliotekami i instytucjami krajowymi. Wielu pracowników czynnie uczestniczyło w pracach różnorodnych komisji i instytucji o charakterze ogólnopolskim.

Dyrektor BJ, prof. Zdzisław Pietrzyk, nadal pełnił funkcję wiceprzewodniczącego Rady ds. Narodowego Zasobu Bibliotecznego oraz przewodniczącego kilku rad naukowych: Rady Naukowej Biblioteki Narodowej w Warszawie, Rady Naukowej Biblioteki Naukowej PAU-PAN w Krakowie, Rady Programowej Książnicy Cieszyńskiej oraz Rady Naukowej Biblioteki Międzynarodowego Centrum Kultury w Krakowie. Kolejny już rok był też członkiem Krajowej Rady Bibliotecznej.

Mgr Aleksandra Cieślak została członkiem Rady Naukowej Biblioteki Naukowej PAU-PAN w Krakowie.

Dr Jerzy Grygiel był członkiem Zespołu Historii Czech i Stosunków Polsko-Czeskich Komitetu Nauk Historycznych PAN oraz Komisji Środkowoeuropejskiej PAU. Mgr Izabela Korczyńska była członkiem Stowarzyszenia Historyków Sztuki – Oddział Kraków. Dr Żaneta Kubiec uczestniczyła w pracach Zespołu roboczego Krajowej Rady Bibliotecznej ds. kształcenia w zakresie informacji naukowej i bibliologii oraz Rady naukowej rocznika „Polish Libraries”. Mgr Aleksandra Prokop-Kacprzak była członkiem działającego w 40 krajach Międzynarodowego Towarzystwa Organizacji Wiedzy (International Society for Knowledge Organization), zrzeszającego specjalistów (zarówno teoretyków, jak i praktyków) informacji naukowej. Dr Marek M. Tytko kolejny już rok był członkiem Zespołu Metodologii Badań Pedagogicznych przy Komitecie Nauk Pedagogicznych PAN.

Mgr Agata Pazdur-Bąk uczestniczyła w pracach Zespołu ds. Rozwoju Deskryptorów Biblioteki Narodowej.

Z końcem 2019 roku w związku z uruchomieniem nowego systemu bibliotecznego w ramach projektu e-OMNIS i podjęciem współpracy z Biblioteką Narodową w wielu obszarach (między innymi w zakresie współkatalogowania), Biblioteka Jagiellońska oficjalnie zakończyła współpracę z katalogiem centralnym NUKAT. Prace związane ze współtworzeniem tego katalogu, w którym uczestniczyły 134 biblioteki krajowe, prowadzone były do lipca 2019 roku.

Udział Katalogu Komputerowego UJ we współtworzeniu katalogu NUKAT na dzień 31 grudnia 2019 roku przedstawiał się następująco:

Typ rekordu	NUKAT (ogólna liczba rekordów)	UJ (liczba rekordów utworzonych przez bibliotekarzy UJ)*	Udział procentowy UJ w NUKAT
Rekordy bibliograficzne dla druków zwartych	4 134 678	646 957	15,6
Rekordy bibliograficzne dla wydawnictw ciągłych	116 314	24 640	21,1
Rekordy bibliograficzne – analityczne	123 708	760	0,6
Rekordy kartoteki haseł wzorcowych – hasła opisu bibliograficznego	2 835 526	483 281	17,0
Rekordy kartoteki haseł wzorcowych – hasła przedmiotowe słownikowe jhp KABA + hasła przedmiotowe rozwinięte jhp KABA	1 405 972	161 957	11,5

* Liczba rekordów utworzonych w ramach pracy bieżącej do końca lipca 2019 roku oraz rekordy dodatkowe, wprowadzone do katalogu NUKAT już po wdrożeniu w bibliotekach UJ systemu Alma w ramach zakończenia projektów „Patrimonium...” i DUN.

Pracownicy BJ brali również aktywny udział w konferencjach i sesjach naukowych:

- mgr Ekaterina Baumann – konferencja naukowa „Migracja w Języku, Literaturze i Kulturze” – referat *Migracje dobrowolne i przymusowe. Międzynarodowy kocioł na półwyspie Kamczatka oczami migranta w Polsce* (Łódź, maj 2019);
- mgr Ewa Borsuk – konferencja „Bezpieczeństwo i niezawodność systemów IT” (Kraków, grudzień 2019);
- mgr Agnieszka Brzeziak, mgr Urszula Juszczyk, mgr Barbara Krawczyk, mgr Aleksandra Prokop-Kacprzak – IV Warsztat Pracy Infobrokera (Kraków, maj 2019);
- mgr Agnieszka Brzeziak, dr Sebastian Grudzień, mgr Jagoda Nowak – I Krakowska Konferencja Genealogiczna (Kraków, listopad 2019);
- mgr Barbara Bułat – I Krakowska Konferencja Genealogiczna – referat *Od korbki do grobu, czyli źródła informacji biograficznej w Bibliotece Jagiellońskiej* (Kraków, listopad 2019);
- mgr Aleksandra Cieślar, mgr Ewa Dąbrowska, mgr Krzysztof Frankowicz, prof. Zdzisław Pietrzyk, mgr Krystyna Tracz – III Międzynarodowa Konferencja „Oferta bibliotek a dostępność odbioru kultury” (Kraków, styczeń 2019);
- mgr Aleksandra Cieślar, mgr Ewa Dąbrowska, mgr Krzysztof Frankowicz, dr Sebastian Grudzień, mgr Katarzyna Guzy, mgr Joanna Jutrznia, dr Olga Konatowska, dr Żaneta Kubic, mgr Aleksandra Prokop-Kacprzak, mgr Mariusz Staniszewski, dr Leszek

Szafański, mgr Ewa Valde-Nowak, mgr Agnieszka Woźniak, mgr Tomasz Zacharski – konferencja w ramach Małopolskiego Forum Bibliotek 2019 „Po drugiej stronie lustra: AI, UX i UI w bibliotekach” (Kraków, październik 2019);

- mgr Ewa Dąbrowska, mgr Krystyna Tracz – konferencja międzynarodowa „O miejsce książki w historii sztuki” (Kraków, styczeń 2019);

- mgr Edyta Gałuszka – X Międzynarodowy Tydzień Otwartej Nauki „Otwartość dla kogo? Powszechny dostęp do wiedzy” – referat *Otwarte dane badawcze – zarządzanie, archiwizacja, zasady udostępniania* (Kraków, październik 2019);

- mgr Edyta Gałuszka, mgr Katarzyna Guzy, mgr Mariusz Staniszewski, mgr Katarzyna Szczepaniec – konferencja „Biblioteki Uczelniane Wobec Środowiska Akademickiego – nowe obszary działania” (Kraków, wrzesień 2019);

- dr Bartłomiej Gapiński – XIX Seminarium Dobrzańskie – referat *Karol Wojtyła a religijność ludowa* (Dobra koło Limanowej, czerwiec 2019); konferencja „Narracje historyczne we współczesnym świecie” – referat *Bezzenni i niezamężne w polskiej tradycji ludowej. Spojrzenie z perspektywy historii samotności* (Bydgoszcz, październik 2019); konferencja „Samotność człowieka w zdrowiu, chorobie i niepełnosprawności” – referat *Samotni w społeczności wiejskiej* (Barlinek, październik 2019); konferencja „Rodzina odkryta na nowo w prawie, ekonomii i socjologii” – referat *Ciocia i dziadek w rodzinie tradycyjnej. Bezzenni i starzy na tle społeczności chłopskiej* (Kraków, listopad 2019); konferencja „Analiza polskiego społeczeństwa” – referat *Ludzie samotni na wsi tradycyjnej* (Lublin, listopad 2019);

- dr Sebastian Grudziń – konferencja międzynarodowa „Spuścizna w XXI wieku – problemy gromadzenia, opracowywania i udostępniania” (Kraków, październik 2019);

- mgr Katarzyna Guzy, mgr Mariusz Staniszewski, dr Leszek Szafański – konferencja „Europejskie dziedzictwo w otwartych kolekcjach cyfrowych” (Kraków, marzec 2019);

- mgr Anna Krzak – konferencja naukowa „Biblioteka dla dydaktyki III” (Chorzów, wrzesień 2019);

- dr Żaneta Kubic – konferencja „20 lat minęło w bibliotece” (Kraków, maj 2019); konferencja „Kultura w czasach sztucznej inteligencji” (Kraków, maj 2019); IV Nowe Ogólnopolskie Forum Bibliotek Pedagogicznych (Kraków, czerwiec 2019); konferencja „Biblioteki uczelniane wobec środowiska akademickiego: nowe obszary działania” (Kraków, wrzesień 2019);

- prof. dr hab. Zdzisław Pietrzyk – konferencja „165 lat Krakowskiego Towarzystwa Sztuk Pięknych” – referat *Karol Estreicher między Krakowem, Lwowem a Warszawą* (Kraków, styczeń 2019); konferencja „Jan Latoszyński. Rektor Uniwersytetu Krakowskiego. Wielki syn Latoszyna” – referat *Jan Latoszyński rektor Uniwersytetu Krakowskiego i mąż stanu diecezji krakowskiej w XV wieku* (Latoszyn, listopad 2019); konferencja „Wielokulturowość i wieloetniczność w Rzeczypospolitej XV–XVIII wieku” – referat „*W Strasburgu ołtarz posiadają kalwiński, katedrę katolicką, wiarę lutezańską, szaty według zwyczaju menonickiego*”. *Strasburg w latach 1651–1652 w dziariuszu podróży Bartłomieja Nataniela Wąsowskiego* (Wrocław, grudzień 2019);

- mgr Aleksandra Prokop-Kacprzak – XV Krajowe Forum Informacji Naukowej i Technicznej (Kraków, wrzesień 2019);
- dr Leszek Szafranski – II Oblicza Transferu, otwarta debata „Transfer wiedzy w blogosferze popularnonaukowej” (Kraków, czerwiec 2019); I Kongres Bibliotek Szkół Wyższych – referat *Umowy transformacyjne (transformative agreements) w kontekście otwartego dostępu do wyników badań naukowych* (Łódź, czerwiec 2019); konferencja „Biblioteki Uczelniane Wobec Środowiska Akademickiego – nowe obszary działania” – referat *Repozytoria instytucjonalne na świecie: próba charakterystyki* (Kraków, wrzesień 2019); XV Krajowe Forum Informacji Naukowej i Technicznej „Informacja – Wiedza – Innowacje w Europejskiej Przestrzeni Informacyjnej” (Kraków, wrzesień 2019); konferencja „Targi Dziedzictwo: Zabezpieczenie dziedzictwa dla przyszłych pokoleń” – referat *Proces digitalizacji i tworzenia kolekcji cyfrowych* (Kraków, październik 2019); międzynarodowy X Tydzień Otwartej Nauki. „Otwartość dla kogo? Powszechny dostęp do wiedzy” – referat *Otwarty dostęp do publikacji naukowych* (Kraków, październik 2019); konferencja międzynarodowa „Lumen 2019” – referat *Modernizacja repozytorium dorobku naukowego opartego o DSpace do wymogów Ustawy 2.0 na przykładzie projektu realizowanego przez Bibliotekę Jagiellońską Uniwersytetu Jagiellońskiego* (Warszawa, listopad 2019);
- dr Marek M. Tytko – Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Kultura najnowsza – przegląd bieżących tendencji w literaturze, sztuce i filozofii” – referat *Eschatologizm w kulturze końca XX i początku XXI wieku* (Kraków, marzec 2019);
- mgr Ewa Valde-Nowak – LXIII Forum Sekcji Bibliotek Szkół Wyższych Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich przy Zarządzie Okręgu w Katowicach „Czasopisma bibliologiczne i informatologiczne w dobie przemian” (Katowice, maj 2019);
- mgr Tomasz Zacharski – konferencja prasowa „Polona/3 miliony” – referat „*Patrimonium...*” w *Bibliotece Jagiellońskiej* (Warszawa, grudzień 2019).

WSPÓŁPRACA Z ZAGRANICĄ

W 2019 roku Biblioteka Jagiellońska kontynuowała również swoją współpracę z bibliotekami zagranicznymi. W dniach 20–25 maja mgr Marzanna Baś (kierownik Sekcji Informacji Naukowej OUZiIN) i mgr Anna Krzak (kierownik Sekcji JBC OZC) przebywały w ramach wymiany bezpośredniej w Bibliotece Narodowej Republiki Czeskiej w Pradze. Podczas tygodniowego pobytu panie zapoznały się kompleksowo ze strukturą i ogólnym funkcjonowaniem biblioteki, ze zbiorami i pracami prowadzonymi w działach starych druków i rękopisów oraz w dziale referencyjnym i w dziale muzycznym, a także z systemem wypożyczania międzybibliotecznego. Zwiedzając poszczególne czytelnie, zwróciły szczególną uwagę na organizację udostępniania zbiorów, zarówno tradycyjnych, jak i elektronicznych. Odwiedziły też Bibliotekę Słowiańską, będącą częścią Biblioteki Narodowej, a zarazem największą w Europie Środkowej biblioteką badawczą, specjalizującą się w studiach słowiańskich. Poznając procesy zachodzące w różnych oddziałach tamtejszej placówki, miały możliwość zwiedzenia zarówno za-

bytkowego kompleksu Klementinum (wraz z imponującą barokową salą biblioteczną, wieżą astronomiczną oraz kaplicą lustrzaną, w której wysłuchały koncertu), jak i nowej siedziby biblioteki – Centralnego Depozytu w Hostivarze – gdzie zapoznały się z opracowaniem formalnym i rzeczowym zbiorów, procesem digitalizacji dokumentów oraz przebiegiem prac związanych z tworzeniem Czeskiej Narodowej Biblioteki Cyfrowej (Digitální knihovni) na poszczególnych etapach.

Z Pragi przyjeśliśmy w Krakowie Pavlinę Kočisovą, Monikę Holoubkovą i Janę Hrzinová, które w dniach 25–27 marca 2019 roku uczestniczyły w konferencji „Europejskie dziedzictwo w otwartych kolekcjach cyfrowych” (organizowanej przez Bibliotekę Politechniki Krakowskiej we współpracy z Katedrą Informatyki AGH), natomiast nie odwiedziły BJ. W dniach 14–19 lipca w Krakowie gościła również Štefánia Demská, biorąca udział w Kongresie Międzynarodowego Stowarzyszenia Muzycznych Bibliotek, Archiwów i Centrów Informacji (IAML) organizowanym w Uniwersytecie Jagiellońskim.

W terminie 17–21 czerwca mgr Barbara Babraj (pracownik OZC) w ramach wymiany bezpośredniej uczestniczyła w wyjeździe służbowym do Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie. Pierwszego dnia pobytu została oprowadzona po starym gmachu Uniwersytetu Wileńskiego oraz po kościele uniwersyteckim, a następnie zapoznała się z problematyką gromadzenia i katalogowania zbiorów. W następnym dniu gościła w Oddziale Rękopisów, gdzie przygotowano dla niej interesujące ją wycinki prasowe dotyczące Henryka Sienkiewicza (pochodzące ze spuścizny prof. Józefa Kallenbacha). Tam też miała możliwość zobaczenia faksymile rękopiśmiennego wydania dziewiętnastowiecznych utworów litewskiego poety Maironisa oraz zdigitalizowanych katalogów kartkowych druków litewskich, polskich i rosyjskich. W kolejnych dniach odwiedziła Oddział Starych Druków, pracownię digitalizacji zbiorów (Documental Heritage Preservation Division), Narodowe Akademickie Centrum Otwartego Dostępu, Komunikacji i Informacji (International Open Access Scholarly Communication and Information Center) oraz Muzeum Adama Mickiewicza. W godzinach popołudniowych, w czasie prywatnym odwiedzała Bibliotekę Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich. W dniach 30 września – 4 października w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie gościł dr Sebastian Grudzień (pracownik OUZiIN). W pierwszych dniach wizyty zapoznał się z ogólnym funkcjonowaniem biblioteki, zwiedził przyległe zabytkowe budynki uniwersyteckie, odwiedził Oddział Rękopisów (gdzie uczestniczył w przygotowanym dla niego pokazie manuskryptów) oraz pracownię digitalizacji zbiorów (Documental Heritage Preservation Division). W kolejnych dniach odwiedził Narodowe Akademickie Centrum Otwartego Dostępu, Komunikacji i Informacji (International Open Access Scholarly Communication and Information Center), gdzie miał możliwość przyjrzenia się nowoczesnej architekturze bibliotecznego, a także zapoznania się z wdrażaniem nowych technologii i ich wykorzystywaniem do pracy z użytkownikami. Dr S. Grudzień gościł również w Muzeum Adama Mickiewicza, gdzie spotkał się z dyrektorem tamtejszej placówki Rimantasem Šalna, ponadprogramowo zaś, w dniu powrotu do Polski, zwiedził Bibliotekę Narodową Litwy.

W ostatnim tygodniu czerwca (w dniach 23–29 czerwca) wicedyrektor ds. rozwoju mgr inż. Tomasz Zacharski oraz dr Arkadiusz Knapik (kierownik OZZ) w ramach bezpośredniej wymiany ogólnouczelnianej uczestniczyli w wyjeździe do Biblioteki Uniwersytetu Friedricha Schillera w Jenie. Celem ich wyjazdu było podniesienie kwalifikacji i zapoznanie się z rozwiązaniami oraz funkcjonalnościami podnoszącymi jakość i wygodę korzystania z usług biblioteczno-informacyjnych przez użytkowników bibliotek, jak również zaznajomienie się z funkcjonowaniem odpowiednich departamentów zajmujących się gromadzeniem zbiorów bibliotecznych i ich konserwacją i digitalizacją, a także oddziałów zajmujących się infrastrukturą informatyczną oraz pozyskiwaniem i obsługą funduszy zewnętrznych. Najistotniejszymi dniami delegacji okazały się dni spędzone w Pracowni Konserwacji Papieru i Skóry, Oddziale Digitalizacji oraz jednostce zajmującej się trójwymiarowym skanowaniem obiektów muzealnych i bibliotecznych. W ostatnim dniu pobytu obaj panowie mieli możliwość zwiedzenia biblioteki i archiwum katedry Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Naumburgu oraz Muzeum Miejskiego w Camburgu.

Dokładnie w tym samym czasie w ramach wymiany bezpośredniej Dorota Michałek-Górka (kierownik Sekcji Opracowania Technicznego w OMa) przebywała w Bibliotece Narodowej Słowacji w Martinie. Podczas pięciu dni roboczych miała możliwość zobaczenia niemal wszystkich zakamarków magazynów bibliotecznych, zlokalizowanych na 12 piętrach budynku i przyjrzeniu się sposobom składowania książek i czasopism. Jej zainteresowanie wzbudziły przede wszystkim najnowocześniejsze regały jezdne, sterowane elektronicznie, zainstalowane na trzech całkowicie zmodernizowanych piętrach. Pani D. Michałek-Górka odwiedziła także oddział opracowania zbiorów, czytelnice zbiorów specjalnych, czytelnię mikrofilmów, sekcję nadawania numerów ISBN. Z dużym zainteresowaniem spędziła czas w oddziale digitalizacji, konserwacji i oprawy, mieszczącym się w dużym kompleksie budynków po dawnych koszarach wojskowych we Vrutkach, nieopodal Martina. Tam zapoznała się z procesami automatycznego i ręcznego oczyszczania egzemplarzy przygotowanych do konserwacji i skanowania. W ramach urozmaicenia pobytu p. D. Michałek-Górka została zaproszona do Muzeum Literatury, gdzie miała możliwość zapoznania się z działalnością Macierzy Słowackiej.

Z Biblioteki Narodowej w Martinie przyjęliśmy z kolei Janę Poláčkovą i Marię Valovą, które gościły w BJ w dniach 21–23 października 2019 roku. W ramach pobytu panie zapoznały się ogólnie z działalnością i strukturą organizacyjną Biblioteki, odwiedziły OUZiIN, OZC, OZS oraz OZZ.

W dniach 23–29 czerwca mgr Krystyna Tracz (kierownik Sekcji Egzemplarza Obowiązkowego w OGr) w ramach wymiany dwustronnej pomiędzy uczelniami przebywała w Uniwersytecie Wielkotyrnowskim im. Świętych Cyryla i Metodego w Wielkim Tyrnowie (w Bułgarii). Celem jej wizyty w uczelni było przede wszystkim zapoznanie się z organizacją i działalnością dawnej Centralnej Biblioteki Uniwersyteckiej, połączonej w 2018 roku w jeden organizm z wydawnictwem uniwersyteckim i funkcjonującej obecnie jako Kompleks Biblioteczno-Informacyjno-Wydawniczy. Pięciodniowy staż pani K. Tracz oceniła jako bardzo udany pod względem merytorycznym.

W dniach 1–5 lipca mgr Aleksandra Prokop-Kacprzak (kierownik OUiIN) w ramach wymiany bilateralnej odwiedziła Bibliotekę Uniwersytecką w Salzburgu, w której skład wchodzi między innymi: Biblioteka Główna, Biblioteka UniPark, Biblioteka Nauk Prawnych i Biblioteka Nauk Społecznych. Jej wizyta związana była głównie z zapoznaniem się z wdrożonym już w tej bibliotece systemem bibliotecznym Alma oraz z procesem udostępniania zbiorów. W bibliotece pani A. Prokop-Kacprzak miała okazję pomagać w pracy w wypożyczalniach, w czytelniach oraz w magazynach.

W dniach 21–27 lipca mgr Agnieszka Brzeziak (pracownik OUiIN) w ramach wymiany bilateralnej odbyła staż zagraniczny w Bibliotece Naukowej Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie. Na początku wizyty zapoznała się z organizacją i strukturą całej biblioteki, a następnie odwiedziła Oddział Rękopisów, Oddział Starodruków, Oddział Konserwacji, Czytelnię Główną, magazyn oraz sekcję metodyczno-bibliograficzną. W kolejnych dniach pobytu miała możliwość zapoznania się z organizacją pracy Biblioteki Naukowej Narodowego Uniwersytetu Politechniki Lwowskiej oraz Biblioteki Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu Medycznego im. D. Halickiego. Zwiedziła także Muzeum Historii Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. I. Franki oraz różne oddziały ukraińskiego Muzeum Historycznego wraz z jego biblioteką (mieszczące się między innymi w Czarnej Kamienicy, w Kamienicy Królewskiej i w Arsenale Miejskim).

We Lwowie przebywał również wicedyrektor BJ ds. zbiorów mgr Krzysztof Frankowicz, który odwiedził tamtejszą bibliotekę uniwersytecką w dniach 3–9 września. Ponieważ był on zainteresowany głównie organizacją pracy i funkcjonowaniem całej jednostki, wiele czasu spędził na rozmowach z dyrektorem Vasylem Kmetem, podczas których panowie wymienili swoje doświadczenia w zakresie zarządzania, kładąc szczególny nacisk na systemy biblioteczne. W trakcie pobytu we Lwowie dyrektor K. Frankowicz zwiedził obydwa budynki biblieczne, odbył spotkania z kierownikami poszczególnych działów, zapoznał się z problemami dnia codziennego lwowskich bibliotekarzy. Miał także możliwość uczestnictwa w wykładzie na temat najstarszych i najcenniejszych druków przechowywanych w bibliotece, zorganizowanym w ramach współpracy z urzędem miasta Lwowa.

Wszystkie wyjazdy pracownicy oceniali bardzo wysoko pod względem merytorycznym, podkreślając panującą wszędzie serdeczną, przyjazną atmosferę i chęć współpracy. Odbyte staże pozwoliły na zdobycie wielu ciekawych doświadczeń, pobudzających do pracy intelektualnej i nowych planów zawodowych.

Oprócz wyjazdów realizowanych w ramach umów bilateralnych pracownicy Biblioteki Jagiellońskiej odwiedzali również placówki zagraniczne w ramach innych zawartych porozumień.

W okresie sprawozdawczym BJ uczestniczyła także w programie Erasmus, w ramach którego pracownicy Biblioteki odwiedzali inne placówki naukowe za granicą.

W dniach 18–22 marca mgr Ewa Dąbrowska (kierownik OGr) oraz mgr Krystyna Tracz (kierownik Sekcji Egzemplarza Obowiązkowego w OGr) w ramach programu Erasmus+ (projekty KA103 „Mobilność edukacyjna”) odbyły praktykę w Bibliotece Uniwersyteckiej w Sewilli (w Hiszpanii). O wyborze tej biblioteki na miejsce stażu

zdecydowały zarówno wdrożenie w niej systemu Alma kilka miesięcy wcześniej, jak i stosowany tam model zarządzania oparty na zasadach jakości i ciągłego doskonalenia, dzięki czemu biblioteka ta już wielokrotnie uzyskiwała certyfikaty jakości. W trakcie pobytu obie panie miały możliwość zapoznania się z zadaniami jednostek zarządzających wszystkimi bibliotekami dziedzinowymi i wydziałowymi uniwersytetu (17 jednostek) oraz usługami centralnymi. Osobiście odwiedziły wybrane placówki, zapoznając się ze specyfiką ich funkcjonowania oraz uczestnicząc w pokazach zbiorów specjalnych i ich konserwacji.

W dniach 19–23 maja w ramach tego samego programu obie panie uczestniczyły również w wyjeździe szkoleniowym do Biblioteki Uniwersyteckiej w Hajfie (w Izraelu). W trakcie pobytu zapoznały się z pracą tamtejszej placówki w zakresie gromadzenia i opracowania zbiorów drukowanych, cyfrowych i polimedialnych, różnego typu usługami świadczonymi na rzecz społeczności akademickiej oraz działaniami podejmowanymi na rzecz dokumentowania historii i kultury Izraela. Poza zwiedzeniem biblioteki panie miały ponadto okazję zobaczyć bogate w zabytki archeologiczne muzeum uniwersyteckie Hecht Museum oraz nowoczesne budynki kampusu uczelnianego. Odbyte szkolenie panie oceniły jako bardzo interesujące, zarówno ze względu na możliwość przyjrzenia się wdrożonemu tam systemowi Alma, jak i poznania organizacji i usług świadczonych przez dużą, nowoczesną bibliotekę uczelnianą, której działalność odzwierciedla współczesne trendy bibliotekarstwa akademickiego, odpowiadające aktualnym potrzebom użytkowników.

W dniach 7–14 lipca mgr Ewa Borsuk (kierownik Sekcji Pozyskiwania Zbiorów w OGr) w ramach programu Erasmus+ gościła w dwóch wielkich bibliotekach Strasburga (we Francji) – w Bibliotece Uniwersyteckiej (Les bibliothèques de l'Université de Strasbourg) oraz w Bibliotece Narodowej i Uniwersyteckiej (Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg). Podczas 5-dniowego stażu pani E. Borsuk zwiedziła bibliotekę główną oraz biblioteki wydziałowe uniwersytetu, pokazano jej magazyny i sejf, gdzie przechowywane są szczególnie cenne obiekty i dokumenty antyczne (papiirusy, ostrakony, tabliczki zapisane pismem klinowym, medale i monety z całego świata), zapoznała się z polityką gromadzenia zbiorów i funkcjonowaniem sieci CollEx-Persée, ułatwiającej użytkownikom w całej Francji dostęp do dokumentów potrzebnych do badań, niezależnie od ich formy. Pokazano jej pracownię konserwacji zbiorów, magazyny i czytelnie. Tamtejsi bibliotekarze wyrazili zainteresowanie nawiązaniem kontaktów wymiennych z Biblioteką Jagiellońską.

W ramach programu Erasmus+ staż odbyły również dr Żaneta Kubiec (kierownik OOOZ) oraz mgr Halina Stachowska (asystent dyrektora BJ), które w dniach 15–22 września przebywały w Centralnej Bibliotece Uniwersyteckiej „Carol I” w Bukareszcie. Podczas pobytu panie odwiedziły niemal wszystkie oddziały tamtejszej placówki. Ich ciekawość wzbudziła między innymi skomplikowana i bardzo drobiazgowo ewidencja zbiorów, regulowana rozporządzeniami ministerialnymi. Ostatniego dnia pobytu panie miały okazję zwiedzić imponujący gmach Biblioteki Narodowej Rumunii, liczącej ponad 12-milionowy księgozbiór. Wizyta w Centralnej Bibliotece Uniwersyteckiej „Carol I” była dla obu pań bardzo ciekawym doświadczeniem – wielogodzinne rozmowy z ru-

muńskimi bibliotekarzami umożliwiły wymianę wzajemnych doświadczeń w zakresie organizacji i codziennej pracy w bibliotece, a zwłaszcza w zakresie implementacji nowego systemu bibliotecznego Alma.

Uczestników programu Erasmus+ przyjmowaliśmy również w Bibliotece Jagiellońskiej.

W dniach 20–24 maja w BJ przebywała pani Ljiljana Ćuk z Biblioteki Uniwersyteckiej w Nowym Sadzie (Serbia). Podczas wizyty zapoznała się z pracą OGr, OoZ, OUZiIN, OMa, OZC oraz Oddziału ds. Projektów. Zwiedziła również Klinikę Papieru, Sekcję Konserwacji OZZ oraz Bibliotekę Wydziałową WZiKS UJ. Uczestniczyła w zorganizowanym dla niej pokazie zbiorów specjalnych, miała też okazję zwiedzić Muzeum UJ w Collegium Maius.

W dniach 21 czerwca – 2 lipca w Bibliotece Jagiellońskiej gościł dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej i Krajowej w Bonn dr Ulrich Meyer-Doerpinghaus. W pierwszych dniach pobytu zwiedził Collegium Maius, odbył spotkanie z dyrekcją BJ w osobach prof. Zdzisława Pietrzyka i Aleksandry Cieślar, wygłosił wykład na temat macierzystej instytucji dla zainteresowanych pracowników BJ. W kolejnych dniach odbył spotkania z kierownikami OoZ, OGr, OMa, OUZiIN oraz OZC. Uczestniczył też w pokazie zbiorów specjalnych. Podczas wizyty w Krakowie odwiedził ponadto Bibliotekę Instytutu Historii Sztuki UJ i Bibliotekę Wydziałową WZiKS UJ. Gościł również w Oddziale ds. Projektów. W ostatnim dniu pobytu odbył spotkanie z wicedyrektorem Tomaszem Zacharskim i kierownikiem OZZ, a następnie złożył wizytę w Klinice Papieru.

W terminie 3–5 lipca w BJ przebywał kolejny uczestnik programu Erasmus – Thomas Stasinopoulou z Biblioteki Uniwersyteckiej w Atenach. Po omówieniu spraw organizacyjnych związanych z jego pobytym złożył wizytę w OGr, a następnie odwiedził OZC, OoZ, OUZiIN, OMa i Klinikę Papieru. Uczestniczył też w pokazie cennych obiektów, zorganizowanym dla niego przez OZS, zwiedził również Muzeum UJ w Collegium Maius.

W dniach 8–9 października gościliśmy w Bibliotece uczestniczącego w programie Erasmus pana Martina Hájka z Biblioteki Naukowej w Ołomuńcu (Czechy). W trakcie dwudniowej wizyty zapoznał się on z organizacją i funkcjonowaniem OUZiIN, OoZ, OZC i OMa. Odwiedził ponadto Klinikę Papieru oraz OZS, gdzie przygotowano dla niego pokaz zbiorów specjalnych. Przebywając w Krakowie, miał też okazję zwiedzić najstarszą część UJ w Collegium Maius.

W terminie 4–8 listopada przebywały w BJ panie Evelin Franku i Fruzsina Puskás z Uniwersytetu w Debreczynie (Węgry). Po spotkaniu organizacyjnym odwiedziły Sekcję Administracji w OOrg, OUZiIN, OMa, OGr i OoZ. W kolejnych dniach pobytu zwiedziły Muzeum UJ w Collegium Maius, Bibliotekę Wydziałową WZiKS UJ, uczestniczyły w zorganizowanym w BJ pokazie zbiorów specjalnych, złożyły wizytę w OZC, w Klinice Papieru oraz w Sekcji Wydarzeń Kulturalnych OOrg.

W dniach 28 maja – 26 czerwca w Bibliotece gościliśmy studentkę Uniwersytetu w Pardubicach (Czechy) – Helenę Honkiszową, która przebywała w Krakowie w ramach stypendium ufundowanego dla niej przez jej macierzystą uczelnię. W trakcie pobytu pani H. Honkiszova przygotowywała swoją pracę dyplomową, korzystając ze zbiorów

BJ, odwiedziła Instytut Judaistyki UJ, Muzeum Auschwitz-Birkenau oraz instytucje związane z Holocaustem.

W ramach programu stypendialnego pod koniec roku (w dniach 4 listopada – 6 grudnia) z Uniwersytetu w Pardubicach gościliśmy również studentkę slawistyki i historii Zuzanę Kuzelovą, która przygotowywała swoją pracę dyplomową, korzystając w Lectorium ze zbiorów BJ.

W ramach współpracy międzynarodowej pracownicy Biblioteki Jagiellońskiej uczestniczyli w konferencjach międzynarodowych:

- dr Sebastian Grudzień – konferencja „Development of historical Slavonic Studies in the geopolitical transformations in Central Europe in the first half of the 20th century” – referat *Historia w slawistycznym dorobku Henryka Batowskiego* (Praga, wrzesień 2019);
- dr Monika Jaglarz, dr Lucyna Nowak – konferencja w ramach programu Erasmus+ „Die Zukunft des Kulturellen Erbes im Modernen Europa“ (Poczdnam, listopad 2019);
- mgr Barbara Krawczyk – konferencja „Biblioteka i generacja: wyzwania, prognozy, oczekiwania” – referat *Biblioteka Jagiellońska w przestrzeni cyfrowej* (Połtawa, październik 2019);
- dr Żaneta Kubic – konferencja „The heritage of university libraries” – referat *How to deal with being the oldest and the biggest: Jagiellonian Library case study* (Paryż, listopad 2019);
- dr Żaneta Kubic, mgr Tomasz Zacharski – V4 Library Directors Meeting (Budapeszt, czerwiec 2019).

DZIAŁALNOŚĆ DYDAKTYCZNA

Od lutego do maja kontynuowano cykl otwartych wykładów szkoleniowych Ars Quaerendi, obejmujących 19 różnych sesji tematycznych. W ramach cyklu odbyło się 20 wykładów, w których udział wzięło 46 zarejestrowanych osób. Dużym powodzeniem (przejawiającym się zarówno pod względem liczby zainteresowanych jednostek UJ, jak i liczby osób) cieszyły się również wykłady Ars Quaerendi Plus. Skorzystało z nich 27 grup (łącznie 439 osób).

Prof. dr hab. Zdzisław Pietrzyk prowadził wykłady dla studentów bibliotekoznawstwa i informacji naukowej na WZiKS UJ: *Kolekcje zasobów informacyjnych i kultura książki w dziejach, Wielkie biblioteki i ich historia oraz Zarządzanie w bibliotekarstwie i praktyce informacyjnej*, a także seminarium magisterskie i doktoranckie.

Mgr Paweł Barcik prowadził ćwiczenia *Zbiory Specjalne – kartografia* dla słuchaczy studiów podyplomowych Dawna Książka, Zbiory Specjalne i Archiwalia na Wydziale Zarządzania i Komunikacji Społecznej UJ. Na tym samym kierunku mgr Anna Krzak prowadziła ćwiczenia *Digitalizacja i tworzenie kolekcji cyfrowych*. Kończąc zajęcia II semestru roku akademickiego 2018/2019, mgr Barbara Bułat prowadziła Konwersatorium z technik przeszukiwania humanistycznych baz danych dla studentów I roku

studiów doktoranckich Wydziału Historycznego UJ. Również w ramach II semestru roku akademickiego 2018/2019 dr Bartłomiej Gapiński prowadził konwersatorium *Wprowadzenie do antropologii religii* dla studentów IV roku Instytutu Historii UJ oraz warsztat *Historia starości* dla studentów V roku tego instytutu. Dr Leszek Szafrąński prowadził ćwiczenia *Zarządzanie informacją wizualną i dźwiękową* dla studentów I roku studiów II stopnia na kierunku Zarządzanie Informacją (na WZiKS UJ) oraz *Menedżer zasobów cyfrowych* dla studentów II roku studiów II stopnia na tym samym kierunku.

Pracownicy wielu oddziałów prowadzili ponadto szkolenia dla studentów i uczniów, odbywających w Bibliotece Jagiellońskiej praktyki studenckie (1 osoba z Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie i 1 osoba z Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ).

UTRZYMANIE BUDYNKU

Kolejny już rok wszelkie zadania związane z bieżącym utrzymaniem infrastruktury technicznej budynków BJ a także z utrzymaniem należytego stanu oświetlenia, instalacji wodnych, kanalizacyjnych i centralnego ogrzewania realizował Oddział Techniczny, kierowany przez mgr. inż. Janusza Mikę.

W 2019 roku przeprowadzono bieżącą konserwację całego systemu klimatyzacyjnego, wykonano naprawy oraz regulacje siłowników zaworów hydraulicznych i przepustnic, wymieniono uszkodzone manometry, a także czujniki temperatury, wilgotności i przepływu. Sprawdzono naciągi pasków napędowych wszystkich wentylatorów, prowadzono monitorowanie nastaw parametrów poszczególnych central klimatyzacyjnych oraz wprowadzono konieczne ich modyfikacje.

Wymieniono ponadto 245 filtrów powietrza w 45 centralach klimatyzacyjnych, 75 filtrów w klimakonwektorach, 2 w serwerowni, 2 w skarbcu oraz 32 w agregatach wody lodowej. W pomieszczeniu monitoringu ochrony wymieniono klimatyzator podsufitowy.

Przeprowadzono wymagane przeglądy i kontrole szczelności układów freonowych w agregatach wody lodowej AG1, AG2, AG3 oraz w klimatyzatorach w skarbcu i w szafie klimatyzacji precyzyjnej w serwerowni.

Na bieżąco monitorowano stan ciśnienia wody w instalacjach grzewczych i chłodzących, pracę agregatów wody lodowej i węzła cieplnego centralnego ogrzewania. Usunięto awarię zaworu regulacyjnego przepływu na rurociągu centralnego ogrzewania w piwnicy, w części niskiej budynku nr 1.

W odniesieniu do systemu transportu książek prowadzono codzienny, bieżący nadzór nad jego pracą, dokonywano regularnych przeglądów stanu wózków, torowisk, zwrotnic, drzwi ogniowych oraz urządzeń sterujących. Prowadzono bieżące naprawy układów napędowych wózków (wymiana kółek jezdnych i bocznych, regulacje sprzęgieł), zwrotnic (wymiana uszkodzonego okablowania) oraz zasilaczy torowisk, wymieniono uszkodzone odcinki zębatek w torowisku oraz gumowe profile zakrętów i najzdówek przed zwrotnicami. Przeprowadzono także naprawy modułów sterujących,

wymianę przekaźników, wymianę fotodetektorów i regulację krańcowych wyłączników w zderzakach. Przygotowano również specyfikację istotnych warunków zamówienia do przeprowadzenia pierwszego etapu modernizacji systemu transportu książek.

W głównej stacji transformatorowej prowadzono bieżące prace konserwacyjne i kontrolne stanu aparatury łączeniowej oraz okablowania. Przeprowadzono również okresowe sprawdzenie stanu zabezpieczeń przeciwzwarciovych i przeciwporażeniowych w tablicach rozdzielnic piętrowych.

Stosownie do zaleceń i uwag zamieszczonych w protokole przeglądu technicznego budynków wykonano prace związane z konserwacją wylotów kominowych oraz oczyszczenia dachu i rynien. Wymieniono też uszkodzone fragmenty izolacji rur doprowadzających glikol do agregatu ziębniczego AG3, usytuowanego na dachu budynku nr 1. Ponadto zabezpieczono kruszące się fragmenty dachu części wysokiej starego gmachu Biblioteki oraz poprawiono uszczelnienie świetlika nad holem głównym nowego gmachu.

Prowadzono również wszelkie prace związane z utrzymaniem właściwego stanu oświetlenia budynku, bieżącą naprawą sieci zasilania elektrycznego, naprawami ślusarskimi i hydraulicznymi. W Czytelni Głównej zdemontowano, a następnie (po przeprowadzeniu renowacji katedry), zamontowano i podłączono gniazda zasilające, teletechniczne i informatyczne. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom czytelników, zainstalowano też lampy dodatkowego oświetlenia na stołach.

W sali konferencyjnej budynku nr 1 przeprowadzono kable HDMI do podłączenia rzutnika, pozwalające na transmisję multimediów w najwyższej jakości. Przeciągnięto też przewody i zainstalowano dodatkowe kamery monitoringu ochrony w holu głównym starego gmachu.

Wykonano remont dźwigu platformowego zainstalowanego przy schodach, obok sali konferencyjnej w budynku nr 2.

W bramie przed wejściem głównym od strony ul. Oleandry wymieniono siłownik przesuwu bramy, a w bramie od strony ul. Kadrówki zamontowano siłowniki otwierające. Automatyka otwierania bramy, ze stałym jej nadzorem wizyjnym, to kolejne ułatwienie w obsłudze technicznej obiektu, a zarazem łatwość zdalnego otwarcia/zamknięcia bramy w przypadku zaistnienia takiej potrzeby (ewakuacja obiektu, dojazd służb ratowniczych bądź technicznych). Nad wjazdem oraz wzdłuż chodnika od strony południowej zamontowano oświetlenie.

Kolejna dotacja Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa umożliwiła kontynuowanie wymiany stolarki okiennej w starym budynku – wymieniono 58 okien skrzynkowych na 1. piętrze i 15 okien w pomieszczeniach katalogu w części niskiej gmachu.

Wewnętrzna służba ochrony „Straż Biblioteki Jagiellońskiej” pod kierownictwem mgr. inż. Dariusza Bylicy nadzorowała także prace bieżące związane z utrzymaniem sprawności działania zainstalowanych urządzeń systemu sygnalizacji włamania, napadu i kontroli dostępu.

W roku 2019 wykonano końcowe prace nad projektem kompleksowej modernizacji zintegrowanego systemu bezpieczeństwa MDI. Ogłoszony unijny przetarg nieograniczony wygrała firma DYSKRET, która w dniu 2 grudnia 2019 roku przystąpiła do

realizacji pierwszego etapu modernizacji. W ramach prowadzonych prac wymieniony zostanie cały system SSWN i KD oparty o produkty firmy Monitor Dynamics – zastąpią go urządzenia i oprogramowanie firmy NEDAP, które obsługują między innymi „Strefę studenta” na ul. Jagiellońskiej, należącą do Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 17 drzwiach zastosowany zostanie pilotażowy system bezprzewodowej kontroli dostępu w oparciu o zamki elektryczne ASSA ABLOY – APEIRO.

W pomieszczeniu uzbrojonego stanowiska interwencyjnego wymieniono urządzenie klimatyzacyjne wraz z całą instalacją, zapewniając tym samym bardzo dobre warunki pracy przebywających tam pracowników ochrony. Co więcej, mając na uwadze podniesienie poziomu bezpieczeństwa pracujących w tym pomieszczeniu osób, a w dalszej perspektywie możliwość zdalnego monitorowania niektórych parametrów pracy lokalnego systemu alarmowego, KD i telewizyjnego systemu dozorowego (CCTV), pomieszczenie to zostało wyposażone w kamerę IP o wysokiej rozdzielczości.

W ramach dozoru wizyjnego wymieniono również dwie kamery monitorujące obszar przed budynkiem Biblioteki od strony alei A. Mickiewicza (kamery stacjonarne HD-TVI z oświetlaczem podczerwieni) oraz zainstalowano kamerę (o kącie widzenia 180 stopni) monitorującą bramę i otoczenie BJ od strony Muzeum Narodowego. Obraz uzyskany z kamer w rękach prawidłowo działającego zespołu ochrony jest efektywnym narzędziem, pozwalającym bardzo szybko reagować na ewentualne, wymagające interwencji zdarzenia w tym obszarze.

System CCTV jest nieustannie modernizowany. Po zakończeniu pierwszego etapu modernizacji systemu bezpieczeństwa MDI cała infrastruktura teleinformatyczna oparta będzie o szkielet światłowodowy.

Kontynuowano również rozpoczętą w 2014 roku realizację projektu „system jednego klucza”. W 2019 roku we wkładki Master Key wyposażonych było około 50 drzwi.

W okresie sprawozdawczym zwiększono też ilość skrytek depozytowych, aby uniknąć sytuacji, w których czytelnik nie mógł skorzystać z niektórych agend BJ ze względu na brak możliwości pozostawienia swoich rzeczy.

W 2019 roku lokalny system sygnalizacji włamania monitorowany był przez firmę Solid. Praca grupy interwencyjnej, która w ramach tej samej umowy ma wspierać w działaniach wewnętrzną służbę ochrony „Straż Biblioteki Jagiellońskiej” nie budzi żadnych zastrzeżeń.

BIBLIOTEKI INSTYTUTOWE UNIwersYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

W 2019 roku system biblioteczno-informacyjny Uniwersytetu Jagiellońskiego obejmował Bibliotekę Jagiellońską wraz z 7 bibliotekami wydziałowymi UJ, 1 biblioteką międzywydziałową oraz 24 bibliotekami instytutowymi, a także Biblioteką Medyczną z podległymi jej bibliotekami zakładowymi Collegium Medicum. Głównym zadaniem bibliotek instytutowych UJ, jako jednostek specjalistycznych, jest gromadzenie księgozbioru dla prowadzonych badań oraz dydaktyki na danym kierunku studiów.

W roku 2019 biblioteki instytutowe Uniwersytetu Jagiellońskiego wzbogaciły swój księgozbiór o 17 658 wol. druków zwartych, 3672 jedn. inwentarzowe czasopism

i 358 jedn. zbiorów specjalnych. Po uwzględnieniu ubytkowania księgozbiorów poszczególnych jednostek, związanego głównie z usuwaniem zdezaktualizowanych materiałów (na przykład podręczniki z lat 60. i 70. XX wieku) bądź zbiorów na przestarzałych nośnikach (na przykład kasyety magnetofonowe) ostatecznie na dzień 31 grudnia 2019 roku biblioteki instytutowe UJ posiadały łącznie 2 121 925 wol. i jedn., w tym 1 688 327 wol. druków zwartych, 283 299 wol. czasopism i 150 299 jedn. zbiorów specjalnych. Liczba wszystkich tytułów czasopism bieżących wynosiła 1344, z czego 853 stanowiły tytuły polskie.

W roku sprawozdawczym nieznacznie wzrosła liczba posiadanych komputerów. Biblioteki wyposażone były w 442 urządzenia, z czego do dyspozycji czytelników przeznaczonych było 288 sztuk. Do Internetu podłączone były 432 komputery – czytelnicy mieli dostęp do 287 spośród nich. Do prac biblioteczno-bibliograficznych wykorzystywano łącznie 338 komputerów.

Dostęp do własnych katalogów w Internecie oraz korzystanie z zewnętrznych baz danych umożliwiło 29 bibliotek.

W odniesieniu do liczby użytkowników odnotowano spadek o 1809 osób (to jest 6,7%) – w stosunku do roku poprzedniego. W 2019 roku liczba zarejestrowanych czytelników indywidualnych wyniosła 25 368. Ze względu na charakter i różnice w funkcjonowaniu poszczególnych bibliotek wydziałowych i instytutowych oraz brak danych z niektórych jednostek, które nie rejestrują liczby zrealizowanych zamówień (jak na przykład Biblioteka Nauk Przyrodniczych czy też Biblioteka Muzeum Collegium Maius) bądź mają wolny dostęp do półek (jak na przykład Biblioteka Instytutu Psychologii, Biblioteka Instytutu Studiów Międzykulturowych, Biblioteka Wydziałowa WZiKS) niemożliwe jest zliczenie liczby udostępnionych przez biblioteki zbiorów.

Liczba zatrudnionych bibliotekarzy nieznacznie zmalała – w bibliotekach instytutowych i wydziałowych Uczelni pracowało łącznie 127 osób, w tym 121 na pełnym etacie (73 zatrudnionych pracowników posiadało wyższe wykształcenie bibliotekarskie).

Przez cały rok prowadzone były intensywne szkolenia merytoryczne w zakresie komputerowego opracowania dokumentów zwartych oraz wydawnictw ciągłych w nowo wprowadzonym systemie Alma. Przeprowadzone zajęcia trwały łącznie 306 godzin. Równocześnie prowadzone były szkolenia i konsultacje dotyczące innych modułów systemu, na przykład w zakresie gromadzenia bądź udostępniania zbiorów. Uczestniczyli w nich prawie wszyscy pracownicy bibliotek instytutowych i wydziałowych UJ.

W ramach instruktażu i nadzoru nad bibliotekami sieci bibliotecznej Uniwersytetu przeprowadzono 115 konsultacji na miejscu oraz udzielono 149 informacji telefonicznych.

SŁOWA KLUCZOWE:

zbiory biblioteczne, czytelnictwo, wystawy, Biblioteka Jagiellońska

KEYWORDS:

collections, readership, exhibitions, Jagiellonian Library

ZMARLI PRACOWNICY BIBLIOTEKI JAGIELLOŃSKIEJ

TADEUSZ ANTOS
(1947–2018)

W Bibliotece Jagiellońskiej od lat jest taki zwyczaj, że kiedy umiera pracownik, wspomnienie o nim zamieszczone jest w „Biuletynie Biblioteki Jagiellońskiej”. Tadeusz Antos zwykł mówić, żeby – kiedy przyjdzie kolej na Niego – napisać tylko, kiedy się urodził, kiedy zmarł i że pracował w Bibliotece. I nic więcej. Jednakże, ponieważ był On osobą, która wiele znaczyła dla kolegów i czytelników, Jego pracowitego życia nie możemy skwitować tylko tymi trzema informacjami. Poza tym Jego biografię chcemy przedstawić młodszym czytelnikom w szerszym kontekście, czyli pokazać, jak wyglądało życie w Bibliotece Jagiellońskiej (i nie tylko) kilkadziesiąt czy kilkanaście lat temu. Dlatego – wybac, Tadeuszu – napisaliśmy o Tobie więcej.

Informacje dotyczące studiów i przebiegu kariery zawodowej zaczerpnięte zostały przede wszystkim z archiwaliów Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie i BJ: protokołów komisji egzaminacyjnych¹, teczki studenta², teczki pracownika BJ³, sprawozdań

¹ Archiwum UJ (AUJ), Wydział Filologiczny 47, Protokół Wydziałowej Komisji dla doboru kandydatów na I rok studiów na rok szkolny 1965/66, *Filologia polska*, za rok szk. 1966/67, *Filologia polska*.

² AUJ, Wydział Filologiczny UJ, Instytut Filologii Polskiej, [teczka studenta] Antos Tadeusz, 1966/67–1971/72.

³ BJ, Oddział Organizacji BJ,teczka osobowa T. Antosa.

kierowników oddziałów BJ⁴, okólników dyrekcji BJ⁵, sprawozdań kierowników i pracowników Oddziału Informacji Naukowej (OIN)⁶. Wykorzystano także wspomnienia własne oraz innych osób pamiętających Tadeusza.

* * *

Tadeusz Antos urodził się 4 sierpnia 1947 roku w Krakowie, jako syn Jana i Józefy z domu Chuchla. Ojciec był rzemieślnikiem, właścicielem niewielkiego warsztatu cholewkarskiego, matka nie pracowała zawodowo. W latach 1954–1961 był uczniem Szkoły Podstawowej nr 34 w Krakowie. Ukończył ją z bardzo dobrym wynikiem, a następnie uczęszczał do I Liceum Ogólnokształcącego im. Bartłomieja Nowodworskiego w Krakowie. Jaka to była szkoła? W roku szkolnym 1961/62 (czyli pierwszym roku nauki Tadeusza) w „Nowodworku” były 4 klasy ósme (odpowiadające późniejszym pierwszym klasom liceum), w roku szkolnym 1964/65 (czyli ostatnim roku nauki Tadeusza w tej szkole) – 3 klasy jedenaste (czyli maturalne, odpowiadające późniejszym czwartym klasom liceum)⁷. Były to klasy męskie (niekoedukacyjne). Józef Bąk, autor historii Szkół Nowodworskich, o latach 60. XX wieku pisze tak:

Procesowi stopniowego uspołeczniania młodzieży towarzyszyło stałe zwiększanie wymagań wobec niej. Toteż jednostki mniej odporne psychicznie opuszczały szkołę: w r. 1963/64 odeszło z niej 19 uczniów. Młodzież, która szczęśliwie pokonała pierwsze trudności i przystosowała się do wymagań, wyносиła ze szkoły poza rzetelną wiedzę również odpowiednio ukształtowane cechy charakteru⁸.

W tekście napisanym przez Henryka Sędziwego, dyrektora I liceum w latach 1948–1971, znajdujemy informację, że „I liceum miało wprawdzie opinię szkoły o dużych wymaganiach, ale również dobrze przygotowującej do egzaminu na wyższe uczelnie”⁹. Jeśli weźmiemy pod uwagę tylko lata nauki Tadeusza w I liceum, to w 1962 roku i w 1963 roku na studia przyjęto 92% tych absolwentów „Jedynki”, którzy zdawali egzamin na studia,

⁴ AUJ, BJ 558, Sprawozdania oddziałów BJ 1972–1973; AUJ, BJ 559, Sprawozdania oddziałów BJ 1974; AUJ, BJ 560, Sprawozdania oddziałów BJ 1975; AUJ, BJ 561, Sprawozdania oddziałów BJ 1976.

⁵ AUJ, BJ 712, Okólniki i ogłoszenia Dyrekcji BJ 1964/65–1972/73; AUJ, BJ 713, Okólniki i ogłoszenia Dyrekcji BJ 1973/74–1986/87.

⁶ AUJ, Sprawozdania Oddziału Informacji Naukowej BJ 1976, 1977, 1978, 1979; BJ, Sekcja Informacji Naukowej, Sprawozdania roczne Oddziału Informacji Naukowej za lata 1980/81–1991/92, za lata 1992/93–1999/2000, za lata 2000–2010; BJ, Sekcja Informacji Naukowej, Sprawozdania personalne pracowników Oddziału Informacji Naukowej od stycznia 1980 do czerwca 1981, za lata 1981/82–1982/83, za lata 1983/84–1987/88, za lata 1988/89–1999/2000, za lata 2000–2007; BJ, Sekcja Informacji Naukowej, Sprawozdania personalne pracowników Oddziału Informacji Naukowej i Katalogów za lata 2008, 2009, za rok 2010.

⁷ H. Sędziwy, *I Liceum im. Bartłomieja Nowodworskiego w Krakowie w latach 1945–1971*, [w:] H. Sędziwy, J. Bąk, *Historia Szkół Nowodworskich w latach 1945–1988*, Kraków 1988, s. 39.

⁸ J. Bąk, *Semper in altum. Z dziejów Szkół Nowodworskich*, Kraków 1976, s. 296, *Cracoviana. Seria 2, Ludzie i Wydarzenia*.

⁹ H. Sędziwy, dz. cyt. s. 38.

w 1964 roku – 79%, a w 1965 roku, roku, w którym Tadeusz zdał egzamin dojrzałości – 87% zdających¹⁰. Henryk Sędziwy relacjonuje:

Na jednej z konferencji dyrektorów liceów i przedstawicieli wyższych uczelni padło stwierdzenie, że absolwenci liceum Nowodworskiego z notami dostatecznymi na świadectwach dojrzałości zdają lepiej niż inni z notami bardzo dobrymi¹¹.

W teczce osobowej Tadeusza zachował się odpis jego świadectwa dojrzałości¹², dzięki któremu wiemy, jakich przedmiotów uczył się w szkole i jakie otrzymał oceny na egzaminie maturalnym i roczne z przedmiotów nieobjętych egzaminem. Były to: „bardzo dobry” z języka rosyjskiego, geografii, astronomii, zajęć technicznych, rysunku technicznego, „dobry” z języka polskiego, języka łacińskiego, propedeutyki filozofii, biologii, higieny, wychowania fizycznego, przysposobienia wojskowego, „dostateczny” z historii, wiadomości o Polsce i świecie współczesnym, matematyki, fizyki, chemii. Tadeusz nie poprzestawał na realizacji programu nauczania. W liceum dwukrotnie zdobywał nagrody w konkursach na recenzję teatralną.

Bezsprzecznie umiłowanie Melpomeny wpłynęło na wybór kierunku studiów. Nie udało Mu się jednak zrealizować swych planów od razu. Po ukończeniu liceum starał się o przyjęcie na I rok studiów na Wydziale Filologicznym UJ (kierunek filologia polska). Przypomnijmy obowiązujące w tych czasach procedury i warunki¹³ przyjęcia na studia wyższe. Maturzysta w swojej szkole składał wniosek, że chce iść na studia wyższe, a także podanie o przyjęcie na pierwszy rok studiów wraz z załącznikami (własnoręcznie napisany życiorys, ankieta indywidualna na ustalonym formularzu, metryka urodzenia, świadectwo dojrzałości w oryginale, 3 fotografie, świadectwo lekarskie). Istniejąca w liceum szkolna komisja rekrutacyjna opiniowała złożone wnioski, przyjmowała podania, na formularzu ankiety indywidualnej dopisywała charakterystykę kandydata. Podania z załącznikami komisja przekazywała do rektorów szkół wyższych. Dalej dokumentami zajmowały się działające na uczelni komisje: uczelniana do spraw rekrutacji oraz wydziałowe do spraw doboru kandydatów na I rok studiów wyższych. Uczelniana komisja decy-

¹⁰ Tamże, s. 76.

¹¹ Tamże, s. 75–76.

¹² BJ, Oddział Organizacji BJ,teczka osobowa T. Antosa, odpis świadectwa dojrzałości T. Antosa.

¹³ Przedstawione procedury i warunki opracowane zostały na podstawie następujących dokumentów: Zarządzenie nr 129 Prezesa Rady Ministrów z dnia 25 maja 1956 r. w sprawie doboru kandydatów na I rok studiów w szkołach wyższych (Monitor Polski [dalej M.P.] 1956 nr 42 poz. 521), także *online*: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP19560420521> [dostęp: 09.08.2019]; Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 7 czerwca 1956 r. w sprawie trybu doboru kandydatów oraz warunków dopuszczenia na I rok studiów w szkołach wyższych (M.P. 1956 nr 49 poz. 566), także *online*: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP19560490566> [dostęp: 09.08.2019]; Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 24 czerwca 1957 r. zmieniające zarządzenie z dnia 7 czerwca 1956 r. w sprawie trybu doboru kandydatów oraz warunków dopuszczenia na I rok studiów w szkołach wyższych (M.P. 1957 nr 52 poz. 327), także *online*: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP19570520327> [dostęp: 09.08.2019].

dowała o dopuszczeniu kandydatów do egzaminu wstępnego i zawiadamiała ich listownie o wyznaczonym terminie egzaminów. Egzaminy wstępne odbywały się w terminie od 2 do 15 lipca. Składały się z części pisemnej i ustnej. Egzaminy pisemne z większości przedmiotów trwały 4 godziny. Kandydaci mieli do opracowania jeden temat, wybrany przez siebie spośród trzech ogłoszonych tematów. Pytania obejmowały materiał ustalony programem szkoły średniej. Kandydaci na filologię polską zdawali pisemnie literaturę polską, ustnie zaś literaturę polską (z elementami gramatyki polskiej) i historię. Obowiązywał ich także egzamin z języka obcego. Wyniki uzyskane na egzaminie wstępnym były podstawowym, ale nie jedynym kryterium przyjęcia na studia. Istniały bowiem także dodatkowe kryteria kwalifikacyjne. Od 1965 roku, żeby zwiększyć liczbę młodzieży robotniczej i chłopskiej wśród studentów, wprowadzono system punktowy, przyznając między innymi tak zwane punkty za pochodzenie. System ten został przedstawiony w wytycznych Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 maja 1965 roku w sprawie zasad i trybu kwalifikowania kandydatów na I rok studiów w szkołach wyższych na rok akademicki 1965/1966. Wytyczne omawia Dorota Gałaszewska-Chilczuk. Píše między innymi:

Punkty z tytułu dodatkowych kryteriów kwalifikacyjnych były przyznawane za pochodzenie społeczne. Otrzymywała je młodzież pochodzenia robotniczego i chłopskiego. Do nich dodawano punkty za bardzo [dobre] i dobre oceny z przedmiotów kierunkowych z ostatnich dwóch klas szkoły średniej, ale dotyczyło to tylko absolwentów z danego roku. Absolwenci z lat ubiegłych, którzy starali się o przyjęcie na dany kierunek studiów, lecz nie zostali przyjęci z powodu braku miejsc i ostatnio pracowali przez okres co najmniej 10 miesięcy dostawali punkty za tzw. wytrwałość. Przy równej liczbie ogólnej punktów wyższą lokatę otrzymywali ci kandydaci, którzy uzyskali na egzaminie lepsze oceny z przedmiotów kierunkowych¹⁴.

Tegoroczni absolwenci za ocenę co najmniej dobrą z przedmiotów egzaminacyjnych w klasie X, XI i świadectwo maturalne wraz z pozytywną opinią szkoły średniej uzyskiwali 3 punkty. Absolwenci zeszłoroczni, którzy posiadali udokumentowany staż pracy zawodowej przed studiami otrzymywali po 2 punkty. Kandydaci zaś legitymujący się pochodzeniem robotniczym i chłopskim mogli otrzymać do 3 punktów¹⁵.

W lipcu 1965 roku Tadeusz stał się ofiarą stresu egzaminacyjnego. Egzaminy pisemne poszły Mu bardzo dobrze (historia literatury) i dobrze (język obcy). Gorzej było przy egzaminach ustnych: historię literatury zdał na dostatecznie, historię natomiast oblał. Uzyskanie oceny niedostatecznej z którejkolwiek części egzaminu wstępnego skutkowało niezdaniem go w ogóle. Tadeusz podzielił los 158 spośród 331 kandydatów na polonistykę, którzy na studia nie zostali przyjęci.

Tadeusz miał zamiar ponownie starać się o przyjęcie na studia w następnym roku. Jako absolwentowi z poprzedniego roku nie przysługiwały Mu już punkty za dobre oce-

¹⁴ D. Gałaszewska-Chilczuk, *Partyjne zasady rekrutacji studentów. Ich efekty na przykładzie lubelskiego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” IX, 2009, s. 171, także [online] http://polska-ihpan.edu.pl/images/Polska09-2010/WA303_78900_B155-Polska-T-9-2010_Galasewska.pdf [dostęp: 09.08.2019].

¹⁵ Tamże, s. 172.

ny na świadectwie, ale podejmując pracę, mógł dostać punkty „za wytrwałość”. Okres dzielący go od kolejnych egzaminów na uczelnię postanowił więc przepracować w instytucji pokrewnej obranemu kierunkowi studiów. Wybór padł na BJ. We wrześniu 1965 roku Tadeusz złożył prośbę o zatrudnienie w BJ. Dyrekcja Biblioteki przesłała do Rektoratu UJ pismo następującej treści:

W związku ze zwolnieniem etatu służby bibliotecznej przez p. mgr Jana Kowalika, który przechodzi na nowy etat adiunkta bibliotecznego, uprzejmie proszę o przyjęcie do pracy w UJ p. Tadeusza Antosa i zatrudnienie go od 16 października 1965 r. w Bibliotece Jagiellońskiej w charakterze magazyniera z uposażeniem miesięcznym 1000 zł. [...] Wniosek został uzgodniony z Oddziałową Organizacją Partyjną i Radą Oddziałową ZNP przy BJ¹⁶.

Rektor do prośby się przychylił i Tadeusz otrzymał pismo:

Przyjmuję Pana do pracy w UJ na 3-ch [*sic!*] miesięczny okres próbny, a po upływie tego okresu na czas nieograniczony i powierzam obowiązki magazyniera bibliotecznego w BJ.

Do pracy należy zgłosić się w dniu 16 października 1965 r.

W okresie trwania umowy o pracę będzie Pan otrzymywał wynagrodzenie w wysokości 1000 zł [...]¹⁷.

Oddziałem Magazynów i Konserwacji Zbiorów kierował wówczas Andrzej Koziół (Lechowski). Tadeusz zajmował się głównie realizowaniem zamówień czytelników oraz włączaniem zwróconych pozycji na półki. Pod koniec kwietnia 1966 roku Tadeusz złożył podanie o zwolnienie z pracy z dniem 31 maja, wyjaśniając, że stara się o przyjęcie na I rok studiów wyższych, w związku z czym chciałby w większym niż dotychczas stopniu skoncentrować się na przygotowaniu do egzaminów wstępnych. Prośba została przyjęta i tak oto zakończył się pierwszy, trwający 8 miesięcy okres pracy Tadeusza Antosa w BJ.

Po raz drugi napisał podanie o przyjęcie na I rok studiów, złożył je bezpośrednio na uczelni. Zestaw dokumentów wymaganych od kandydata na studia tym razem powiększony został o zaświadczenie potwierdzające zatrudnienie. Po raz drugi musiał zdawać egzamin wstępny. Z egzaminu pisemnego z języka polskiego otrzymał ocenę dobrą, pozostałe przedmioty (ustny z polskiego i ustny z angielskiego) zdał lepiej lub znacznie lepiej (ustny z historii zdany bardzo dobrze). Z tytułu egzaminu wstępnego otrzymał 22 punkty. Dzięki temu jednak, że nowe, wydane 1 kwietnia 1966 roku wytyczne w sprawie zasad i trybu kwalifikowania kandydatów na I rok studiów w szkołach wyższych w roku szkolnym 1966/67¹⁸ zmniejszyły z 10 na 6 miesięcy długość minimalnego stażu pracy zawodowej przed studiami, otrzymał punkty z tytułu pracy przed studiami. W protokole Wydziałowej

¹⁶ BJ, Oddział Organizacji BJ,teczka osobowa T. Antosa, kopia pisma do Rektoratu UJ nr B-4a/20/65/66 z dn. 7 X 1965.

¹⁷ BJ, Oddział Organizacji BJ,teczka osobowa T. Antosa, kopia pisma do T. Antosa, potwierdzającego zawarcie umowy o pracę nr K 24a/33/65/66 z dn. 22 października 1965.

¹⁸ Wytyczne w sprawie zasad i trybu kwalifikowania kandydatów na I rok studiów w szkołach wyższych w roku szk. 1966/67 (załącznik do pisma ókólnego Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 IV 1966 r.

komisji dla doboru kandydatów na I rok studiów na rok szkolny 1966/67 w rubryce pochodzenie społeczne wpisano „robotnicze”, ale potem przekreślono i poprawiono na „inne”, a więc z tytułu pochodzenia społecznego punkty Tadeuszowi nie przysługiwały. Łącznie uzyskał 24 punkty. Tym razem na studia polonistyczne w UJ się dostał.

Studiował w latach 1966/67–1970/71 na Wydziale Filologicznym UJ (kierunek filologia polska). Od roku akademickiego 1966/67 wprowadzono nowy program studiów. Informacje o zajęciach przewidzianych na poszczególnych latach oraz o prowadzących je osobach znaleźć można w kolejnych edycjach informatora *Spis wykładów na rok akademicki...*¹⁹.

Przedmiotami typowo polonistycznymi były: wprowadzenie do nauki o literaturze (wraz z naukami pomocniczymi) (I rok, egzamin); historia literatury polskiej – ćwiczenia z analizy utworów literackich (I rok); historia literatury polskiej (z poszczególnych epok) (II rok, egzamin; III rok, egzamin, IV rok 2 egzaminy); wybrane zagadnienia teorii literatury (z elementami teorii sztuki) (III rok, egzamin); wybrane zagadnienia z literatury obcych: angielskiej, niemieckiej, francuskiej (rok II i III, egzamin); poetyka i wersyfikacja (I rok); nauka o współczesnym języku polskim (I i II rok, egzamin); zagadnienia poprawności i kultury języka (I rok); gramatyka języka staro-cerkiewno-słowiańskiego (rok II); gramatyka historyczna języka polskiego z dialektologią (III rok, egzamin); historia języka polskiego (IV rok, egzamin); metodyka nauczania historii literatury polskiej i języka (IV rok, egzamin). Wykłady prowadzili między innymi: doc. dr Jan Błoński, doc. dr Tadeusz Bujnicki, prof. dr Maria Dłuska, doc. dr Stanisław Grzeszczuk, prof. dr Stanisław Jodłowski, prof. dr Mieczysław Karaś, prof. dr Waław Kubacki, prof. dr Henryk Markiewicz, prof. dr Ewa Ostrowska, prof. dr Mieczysław, doc. dr Marian Stępień, prof. dr Tadeusz Ulewicz, doc. dr Tomasz Weiss, prof. dr Kazimierz Wyka.

Od IV roku studiów rozpoczynała się specjalizacja. Istniały dwa kierunki specjalistyczne: historia literatury i językoznawstwo. Tadeusz wybrał pierwszy z nich. Przedmioty specjalizacji obejmowały: wykłady monograficzne z historii literatury polskiej i teorii literatury, metodologię badań literackich, konwersatorium z literatury współczesnej. Ponadto obowiązywał studenta czynny udział w jednym z 10 seminariów magisterskich. Przejawiane już w liceum zainteresowanie teatrem skłoniło Tadeusza do wybrania seminarium prowadzonego przez dra Jerzego Gota (właściwie J. Spiegła). Było to jedno z pierwszych w historii UJ seminariów magisterskich o specjalności teatro-

nr DP I-5a/15/66), [w:] T. K r a j e w s k i, *Dobór kandydatów do szkół wyższych. Analiza czynników społecznych i pedagogicznych*, Warszawa 1969, s. 220–225.

¹⁹ *Spis wykładów na rok akademicki 1966/67. Wydział filologiczny 3*, [online] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/649788> [dostęp: 09.08.2019]; *Spis wykładów na rok akademicki 1967/68. Wydział filologiczny 3*, [online] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/649793> [dostęp: 09.08.2019]; *Spis wykładów na rok akademicki 1968/69. Wydział filologiczny 3*, [online] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/649798> [dostęp: 09.08.2019]; *Spis wykładów na rok akademicki 1969/70. Wydział filologiczny 3*, [online] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/649803> [dostęp: 09.08.2019]; *Spis wykładów na rok akademicki 1970/71. Wydział filologiczny 3*, [online] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/649808> [dostęp: 09.08.2019]; wszystkie także online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/648598#structure> [dostęp: 09.08.2019].

logicznej²⁰. W ramach specjalizacji historycznoliterackiej na roku IV i V prowadzone były także wykłady i ćwiczenia z tak zwanych przedmiotów fakultatywnych: z historii sztuki, z historii i teorii teatru (prowadzone przez J. Gota), bibliotekoznawstwa i inne.

Drugą grupę przedmiotów stanowiły: logika (I rok, egzamin), historia Polski (I rok, egzamin), elementy nauk pedagogicznych (III rok), podstawowe wiadomości z kultury współczesnej na tle teorii kultury (IV rok) oraz lektoraty. Obowiązkowa dla wszystkich studentów była nauka języka rosyjskiego na I i II roku, zakończona egzaminem. Ponadto student miał uczyć się jednego z języków zachodnioeuropejskich. Tadeusz wybrał lektorat języka angielskiego.

Program studiów przewidywał także przedmioty ideologiczne, oficjalnie określane między innymi mianem „bloków dyscyplin społeczno-politycznych”²¹. Na filologii polskiej za czasów Tadeusza były to: wybrane zagadnienia ekonomii politycznej (wykład i ćwiczenia, dwa semestry na II roku), główne problemy filozoficzne ze szczególnym uwzględnieniem filozofii marksistowskiej i teorii rozwoju społecznego (wykład i ćwiczenia, jeden semestr na II roku oraz dwa semestry na III roku), główne problemy teorii rozwoju społecznego (wykład i ćwiczenia, jeden semestr na IV roku zakończony egzaminem) oraz lektorat nauk politycznych (dwa semestry na IV roku oraz jeden semestr na V roku). Oprócz tego obowiązkowe było szkolenie wojskowe (I–III rok, po I i II roku egzamin) oraz wychowanie fizyczne (I i II rok).

W ciągu całych studiów student polonistyki musiał zdobyć 93 zaliczenia, w tym: na I roku – 22 (11 po każdym semestrze), na II – 24 (12 po każdym semestrze), na III – 20 (10 po każdym semestrze), na IV – 22 (11 po każdym semestrze) i na V – 5 na specjalizacji historycznoliterackiej (3 po pierwszym semestrze, 2 po drugim semestrze). Zdać należało w sumie 19 egzaminów (na I roku – 4, na II – 5, na III – 5, na IV – 5) oraz egzamin magisterski (dyplomowy). Większość zajęć odbywała się w gmachu przy ulicy Gołębiej 20, nieliczne – w Collegium Novum i Collegium Paderevianum.

Studia zakończył Tadeusz egzaminem magisterskim zdanym w dniu 4 lipca 1972 roku z wynikiem dobrym, uzyskując tytuł magistra polonistyki. W recenzji Jego pracy magisterskiej *Juliusz Osterwa jako dyrektor Teatru krakowskiego w latach 1932–35* wyróżniono dobrą znajomość epoki oraz zdecydowaną postawę autora wobec omawianych zagadnień jako cechy rzadko spotykane w pracach magisterskich. Pozytywnie oceniono język, eksponując zadatki indywidualnego stylu²².

²⁰ W latach 1967–1974 studenci IV i V roku polonistyki, którzy uczestniczyli w seminarium magisterskim Jerzego Gota, specjalizowali się w zakresie teatrologii. Zob.: J. M i c h a l i k, *Dwadzieścia pięć lat krakowskiej teatrologii*, [w:] *Teatrologia polska u schyłku XX wieku*, red. J. M i c h a l i k, A. M a r s z a ł e k, Kraków 2001, s. 31.

²¹ J. K l u c z y ń s k i, *Szkolnictwo wyższe w czterdziestoleciu Polski Ludowej*, Warszawa, Kraków 1986, s. 37. Czytamy tu: „Blok dyscyplin społeczno-politycznych są podstawową formą wychowania ideowo-politycznego. Rozwijana jest w nich umiejętność poznawania i interpretowania faktów oraz zjawisk społeczno-politycznych na podstawie wielostronnej i o metodologicznych walorach wiedzy oraz umiejętności ich oceny w kategoriach historyczno-dialektycznych”.

²² AUJ, Wydział Filologiczny UJ, Instytut Filologii Polskiej, [teczka studenta] Antos Tadeusz 1966/67–1971/72, ocena pracy magisterskiej *J. Osterwa jako dyrektor Teatru krakowskiego w l. 1932–35*.

Już jako magister Tadeusz ponownie zgłosił się do BJ z podaniem o przyjęcie do pracy. Na podaniu datowanym 15 sierpnia 1972 roku widnieje odręczna adnotacja napisana przez ówczesną wicedyrektor Ludwikę Tabeau: „Przyjęty na prace zlecone od 1 IX 72 w wymiarze 150 godz[in] mies[ięcznie] (Oddz[iał] Gromadzenia)”²³. Potem w związku z przejściem Zdzisława Kapery do Instytutu Filologii Orientalnej UJ zwolnił się w BJ etat, na który po uzgodnieniu z przedstawicielami Podstawowej Organizacji Partyjnej PZPR i Rady Oddziałowej ZNP przy BJ oraz uzyskaniu zgody władz UJ z dniem 1 października 1972 roku przyjęto Tadeusza, najpierw na trzymiesięczny okres próbny, a po upływie tego okresu na czas nieoznaczony, powierzając Mu stanowisko młodszego bibliotekarza z wynagrodzeniem miesięcznym w wysokości 1600 zł (plus dodatek w wysokości 100 zł)²⁴. W ten sposób rozpoczął się drugi, liczący 42 lata okres pracy Tadeusza w BJ.

Czas od września 1972 roku do maja 1975 roku spędził w Oddziale Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów. Został przydzielony do Sekcji Druków Zwartych, przez pierwszy miesiąc wykonywał prace zlecone, później był już w stałym składzie Oddziału, przejściowo w styczniu i lutym 1975 roku pracował w Sekcji Wydawnictw Ciągłych. Oddziałem kierowała Anna Pycowa, Sekcją Druków Zwartych – Józef Cęcek, Sekcją Wydawnictw Ciągłych – Krystyna Lederowa. Tadeusz miał okazję pracować także między innymi z Jadwigą Koziolową (Lechowską), Teresą Malik, Marią Mydlarz, Anną Sienkiewiczową. Tadeusz zajmował się głównie sprawami kupna. Praca polegała między innymi na opracowywaniu i wysyłaniu wniosków importowych na wydawnictwa z krajów demokracji ludowej oraz z krajów kapitalistycznych do ORPAN²⁵, sprawdzaniu w katalogach BJ pozycji z katalogów aukcyjnych, przeglądaniu zapowiedzi wydawniczych, pisaniu i włączaniu fiszek do kartoteki zamówień i kartoteki przybytków, rozpakowywaniu paczek z książkami, opracowywaniu rachunków, przekazywaniu zakupionych na aukcjach zbiorów specjalnych do odpowiednich oddziałów BJ.

W czerwcu 1975 roku rozpoczął szkolenie wewnętrzne, tak zwane wówczas szkolenie zawodowe. Jego organizację normował okólnik nr 12 z 2 stycznia 1975 roku²⁶. Całość spraw szkoleniowych nadzorowała wicedyrektor dr Barbara Sordyłowa. Referentem od spraw szkolenia została Halina Ślaska, która zajmowała się sprawami organizacyjnymi. Pełne szkolenie praktyczne trwało: 4 miesiące w Oddziale Opracowania Druków Zwartych, 3 miesiące – w Oddziale Udostępniania Zbiorów (w tym: 2 miesiące w czytelniach i księgozbiorach podręcznych, 1 miesiąc w wypożyczalniach), po 2 miesiące w Oddziałach: Katalogów, Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów, Opracowania Wydawnictw Ciągłych oraz po 1 miesiącu w Oddziale Katalogowania Rzeczowego oraz w Oddziale Infor-

²³ BJ, Oddział Organizacji BJ,teczka osobowa T. Antosa, podanie do Dyrekcji BJ z dn. 15.08.1972.

²⁴ BJ, Oddział Organizacji BJ,teczka osobowa T. Antosa, kopia pisma do Rektoratu UJ nr B-4a/20/72/73 z dn. 25 IX 1972 r.; kopia pisma do T. Antosa, potwierdzającego zawarcie umowy o pracę nr K 24a/103/72/73 z dn. 12 października 1972 r.

²⁵ ORPAN, czyli Ośrodek Rozpowszechniania Wydawnictwa Naukowych Polskiej Akademii Nauk, było to utworzone w 1954 r. gospodarstwo pomocnicze PAN, w 1975 r. przekształcone w przedsiębiorstwo, za pośrednictwem którego można było między innymi kupować publikacje zagraniczne.

²⁶ AUJ, BJ 713, Okólniki i ogłoszenia Dyrekcji BJ 1973/74–1986/87, okólnik nr 12 z 2 I 1975 nr B-1a/12/74/75, dot. regulaminu oraz planu szkolenia w 1975 r.

macji Naukowej. Pracę w pozostałych oddziałach szkolący się poznawać mieli w ramach szkolenia teoretycznego odbywanego w trakcie praktyki. W tym przypadku na 6 oddziałów zbiorów specjalnych (czyli Oddziały: Rękopisów, Starych Druków, Zbiorów Graficznych, Zbiorów Kartograficznych, Zbiorów Muzycznych, Dokumentów Życia Społecznego) przeznaczono 3 dni wykładów oraz pokazów, na Oddział Magazynów i Konserwacji Zbiorów oraz na Oddział Prac Naukowych, Organizacyjno-Naukowych i Dydaktycznych – po 1 dniu, na Oddział Bibliotek Instytutowych – 1–2 dni, na Pracownię Konserwatorską i Pracownię Fototechniczną – 2 dni. Całość szkolenia teoretycznego obejmowała więc 8–9 dni. W sumie pełne szkolenie praktyczne trwało 15 miesięcy, teoretyczne – 8–9 dni. Obydwa szkolenia łącznie obejmowały wszystkie działy ówczesnej BJ (z wyjątkiem Sekcji Administracyjnej). Do cyklu szkolenia zawodowego włączono ponadto: zwiedzanie innych bibliotek krakowskich, zwiedzenie Muzeum UJ oraz jednej drukarni, uczestniczenie w aukcji bibliofilskiej, a także wyjazdy szkoleniowe do innych miast w zależności od posiadanych na ten cel finansów. Oprócz tego osoba szkolona otrzymywała od referenta od szkolenia temat do wyboru z zakresu bibliotekoznawstwa, nauki o książce, bibliografii i informacji naukowej. Temat należało samodzielnie opracować w formie pracy pisemnej i oddać referentowi. Praca wraz z jego opinią była następnie przekazywana wicedyrektorowi od spraw szkoleniowych. Zakończenie szkolenia stanowiła rozmowa (rodzaj kolokwium sprawdzającego) z wicedyrektorem, a także rozmowa z dyrektorem Biblioteki, w czasie której pracownik mógł przedstawić swoje preferencje, jeśli chodzi o przyszłe miejsce pracy. Opisany tryb szkolenia przeznaczony był dla osób posiadających dyplom ukończenia studiów wyższych. Osoby nieposiadające studiów wyższych miały być szkolone poprzez organizowane w ciągu roku (jeden lub dwa) krótkie kursy szkoleniowe.

W 1975 roku szkolenie praktyczne rozpoczynało 5 osób, wśród nich Tadeusz. Jego plan szkolenia można łatwo odtworzyć: w czerwcu i lipcu był w Czytelni Głównej, po sierpniowym urlopie we wrześniu pracował w Wypożyczalni Miejscowej, w październiku i listopadzie – w Oddziale Katalogów, w grudniu – w Oddziale Opracowania Wydawnictw Ciągłych. Tu spędził także styczeń 1976 roku, po czym od lutego do maja pracował w Oddziale Opracowania Druków Zwartych (3 pierwsze miesiące – w Sekcji Wydawnictw Obcych, ostatni miesiąc – w Sekcji Wydawnictw Polskich). Na czerwiec przeszedł do Oddziału Katalogowania Rzeczowego Zbiorów, a po lipcowym urlopie szkolenie zakończył miesięcznym pobytem w Oddziale Informacji Naukowej w sierpniu (1 sierpnia 1976 roku awansował na stanowisko bibliotekarza). Z uwagi na wcześniejszą prawie trzyletnią pracę w Oddziale Gromadzenia Zbiorów szkolenie w tym dziale Go nie obowiązywało.

Po ukończeniu wewnętrznego szkolenia praktycznego, od 1 września 1976 roku został przydzielony do Oddziału Opracowania Wydawnictw Ciągłych. Oddziałem kierował Jan Kowalik, Sekcją Opracowania Wydawnictw Krajowych – Stanisława Paruchowa, a Sekcją Opracowania Wydawnictw Zagranicznych – Teresa Wróblewska. Praca polegała na katalogowaniu czasopism i wydawnictw zbiorowych, dopisywaniu kolejnych roczników czasopism na kartach w 4 katalogach alfabetycznych, pisaniu nowych kart katalogowych, włączaniu kart do katalogu wewnętrznego.

W grudniu 1976 roku Tadeusza skierowano do Oddziału Informacji Naukowej na miejsce Hanny Chmieleńskiej. W ten sposób dołączył do zespołu kierowanego od 1974 roku przez Zofię Skwarnicką. Zespół liczący 7 osób tworzyli ponadto: Janina Pawlicka-Nowakowa (w OIN od 1967 roku), Stefania Dunajowa (w OIN od 1973 roku), Irena Czerni (w OIN w latach 1953–1955, potem od października 1975 roku), Krystyna Bielawska (w OIN od stycznia 1976 roku), Danuta Bromowiczowa (w OIN od października 1976 roku). Po latach Tadeusz wspominał, że kiedy przyszedł do OIN, pracownicy byli zajęci jakimiś pilnymi zadaniami. W związku z tym wykorzystywali nowego kolegę do dyżurowania w Czytelni Bibliograficznej, prowadzonej przez Oddział. Dyżurując, Tadeusz czytał świeżo wydany skrypt dla studentów UJ Barbary Sordylowej *Podstawowe zagadnienia informacji naukowej*²⁷. Za szczególnie przydatny w pracy informacyjnej uznawał i wtedy, i później zawarty w tej książce *Przegląd dziedzinowy ważniejszych wydawnictw informacyjnych* – działowo ułożony wykaz bibliografii, encyklopedii specjalnych, słowników rzeczowych oraz słowników biograficznych polskich i zagranicznych, znajdujących się w zbiorach BJ (w szczególności w księgozbiorach Czytelni Głównej i Czytelni Bibliograficznej) i bibliotek instytutowych UJ.

W OIN Tadeusz pracował już do przejścia na emeryturę, z tym oddziałem kojarzy się chyba wszystkim, którzy Go znali. Tu miały miejsce Jego awanse na kolejne stanowiska: od 1 lutego 1978 roku – na starszego bibliotekarza, od 1 września 1980 roku – na kustosa, od 1 stycznia 1985 roku – na starszego kustosa. Od 1 października 1987 roku Tadeusz znowu został kustoszem. Stało się tak nie w wyniku degradacji spowodowanej jakimś służbowym przewinieniem, a na skutek likwidacji stanowiska starszego kustosa służby bibliotecznej.

Czym Tadeusz Antos się zajmował? Oprócz dyżurów w Czytelni Bibliograficznej (w systemie dwuzmianowym, w sobotę tylko na pierwszej zmianie) do zadań Tadeusza należało: opracowywanie kwerend na podstawie katalogów BJ, księgozbioru druków wydanych od 1801 roku oraz kartotek informacyjnych OIN; udzielanie informacji ustnych (w tym telefonicznych) bibliograficzno-katalogowych, faktograficznych, instruktażowych; stałe przeglądanie nowych nabytków BJ w sekcjach Oddziału Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów w celu przydzielania odpowiednich pozycji do księgozbioru Czytelni Bibliograficznej (od 2001 roku: Czytelnia Informacji Naukowej) oraz na Wystawę Nowości; szkolenie studentów, bibliotekarzy, stażystów. Ponadto prowadził statystykę Czytelni, udzielonych informacji i wysłanych kwerend; sporządzał zestawy tematów kwerend opracowanych w BJ dla BN (do wydawnictwa „Wykaz Tematyczny Ważniejszych Zestawień Bibliograficznych Wykonanych przez Biblioteki i Instytuty Naukowe w ... R.”). W razie potrzeby współpracował przy organizowaniu wystaw okolicznościowych.

Działalność szkoleniowa Tadeusza rozpoczęła się jeszcze w trakcie szkolenia wewnętrznego: w listopadzie 1975 roku nazwisko „Antos” znalazło się na liście 40 osób

²⁷ B. Sordylowa, *Podstawowe zagadnienia informacji naukowej*, Kraków 1977, *Varia* – Uniwersytet Jagielloński, 133.

wyznaczonych do prowadzenia zajęć z technik korzystania z biblioteki, nazywanych potocznie lekcjami bibliotecznymi. Tutaj znowu przypomnimy, posiłkując się informacjami z dyrekcyjnego okólnika²⁸, jak wyglądały w tym okresie takie zajęcia. Studenci I roku, których wówczas było na UJ około 2500 osób, byli podzieleni na grupy liczące 20–25 osób. Lekcje biblioteczne były wówczas obowiązkowe dla studentów I roku wszystkich kierunków studiów. Organizacją tych zajęć w BJ zajmował się Oddział Prac Naukowych, Organizacyjno-Naukowych i Dydaktycznych. W jesieni 1975 roku wprowadzono pewne novum, polegające na wykorzystaniu podczas zajęć materiałów audio-wizualnych. Tak jak wcześniej, lekcje zaczynały się od wykładu wprowadzającego, ale w owym roku tekst wykładu został ujednoczony, nagrany²⁹ na magnetofonie szpulowym. Przygotowano też ilustrujące tekst przezrocza. Pomysłodawczynią była Celina Zawodzińska (kierująca wówczas Oddziałem Udostępniania Zbiorów), materiały opracował zespół pod kierunkiem Barbary Sordylowej, stroną techniczną zajął się Marian Bochenek. Grupa studentów uczestnicząca w zajęciach najpierw wchodziła do sali konferencyjnej na parterze. Tu Marian Bochenek lub Jerzy Rączkiewicz odtwarzali nagrany wykład wprowadzający oraz wyświetlali przezrocza. Potem wyznaczony do przeprowadzenia zajęć bibliotekarz (jeden z owej listy 40 osób) siedł z grupą na 1. piętro, pokazując wszystkie miejsca ważne z punktu widzenia korzystania z biblioteki. Dłuższą chwilę spędzali w katalogu, gdzie studenci poznawali układ alfabetyczny obowiązujący w katalogu, układ kart w skrzynkach katalogu, sposób wypełniania papierowych rewersów. Każdy student dostawał na karteczce opis książki, miał ją znaleźć w katalogu i wypisać rewers. Wypełnione przez studentów rewersy sprawdzali pracownicy Oddziału Katalogów. Zaliczenie szkolenia było potwierdzane wbiciem pieczętki w indeksie, za co odpowiadał Oddział Prac Naukowych, Organizacyjno-Naukowych i Dydaktycznych.

Począwszy od roku 1975, Tadeusz pojawiał się co rok w wykazie pracowników obowiązanych oprowadzać wycieczki i prowadzić lekcje biblioteczne. Poza nimi Tadeusz zajmował się szkoleniami na zamówienie dla grup studentów różnych kierunków w zakresie źródeł informacji bibliograficznej ogólnej i dziedzinowej (głównie tradycyjnych, potem czasami także elektronicznych). Pierwsze tego typu szkolenie zlecono Mu już w grudniu 1976 roku, czyli zaraz w pierwszym miesiącu Jego pracy w OIN. Pisała o tym Irena Czerni:

Pracownicy OIN (Antos, Bielawska, Czerni, Nowakowa) przeprowadzili zajęcia z przysposobienia bibliograficznego dla 8 grup studentów II r[oku] prawa. Praca ta polegała na przygotowaniu

²⁸ AUJ, BJ 713, Okólniki i ogłoszenia Dyrekcji BJ 1973/74–1986/87, okólnik nr 11 z 16 XI 1975 nr B-1a/11/75/76, dot. przysposobienia czytelniczo-bibliotecznego studentów I roku UJ.

²⁹ Nie udało się znaleźć ani nagrania, ani informacji, kto na nagraniu czytał tekst wykładu. Anna Sienkiewiczowa kiedyś w rozmowie z B. Bułat wspominała, że razem z Edwardem Schnaydrem robiła nagranie dotyczące BJ. Odbywało się to w małym pokoiku na 7. lub 8. piętrze magazynu i przysparzało obojgu mnóstwo frajdy. Czy jednak chodziło o nagranie wykładu wprowadzającego do lekcji bibliotecznej, B. Bułat nie pamięta. Jest to jednak prawdopodobne, bo od października 1975 roku A. Sienkiewiczowa była kierownikiem Oddziału Prac Naukowych, Organizacyjno-Naukowych i Dydaktycznych.

pokazu najważniejszych narodowych polskich retrospektywnych i bieżących bibliografii, jak również bibliografii prawniczych znajdujących się w Czytelni Bibliograficznej i omówieniu tych bibliografii w celu wprowadzenia do ćwiczeń³⁰.

Również w listopadzie 1977 roku³¹ Tadeusz był jedną z 6 osób z OIN, które prowadziły zajęcia o nazwie *Seminarium z metodyki korzystania z bibliograficznych źródeł prawniczych* dla studentów II roku prawa UJ. Szkolenia odbywały się w Czytelni Bibliograficznej, która była wtedy niedostępna dla innych użytkowników. Tadeuszowi powierzano prowadzenie podobnych zajęć nie tylko z prawa, ale także z innych dziedzin. Ponadto szkolił w zakresie pracy wykonywanej w OIN nowych pracowników BJ, stażystów z innych bibliotek i studentów bibliotekoznawstwa odbywających w OIN odpowiednio: szkolenie wewnętrzne, staż czy praktykę studencką.

Uzupełnieniem szkoleń była poniekąd seria 10 informatorów, omawiających podstawowe źródła informacyjne z różnych humanistycznych dziedzin wiedzy, przeznaczonych dla studentów UJ³². Prace nad serią rozpoczęto w 1979 roku. Tadeuszowi przydzielono 2 dziedziny: filologię polską oraz historię sztuki. Dobrze oceniony przez recenzentów Stanisława Burkota i Jana Michalika informator z zakresu filologii polskiej ukazał się drukiem w grudniu 1980 roku³³ jako broszura formatu A5, objętości 1,5 arkusza wydawniczego, wydana w nakładzie 600 egzemplarzy w ramach serii *Skrypty Uczelniane – UJ*. Poradnik rejestrował 71 pozycji ujętych w 6 działów (Informatory bibliograficzne ogólne; Językoznawstwo; Nauka o literaturze; Metodyka nauczania języka polskiego; Teatrologia; Filmoznawstwo), uwzględniał podstawowe słowniki, encyklopedie, bibliografie (między innymi bieżące, zagadnień szczegółowych, osobowe, łącznikowe), kalendaria życia i twórczości pisarzy, znajdujące się w zbiorach BJ oraz Biblioteki Instytutu Filologii Polskiej UJ. Opisy bibliograficzne były uzupełnione o krótkie adnotacje oraz o informacje o lokalizacji danej pozycji w czytelniach czy magazynie BJ i/lub w Bibliotece Instytutu.

Prace nad informatorem z zakresu historii sztuki prowadzone były nieregularnie – w miarę wolnego czasu (marzec 1982, styczeń, marzec 1983, styczeń–maj 1986) i osiągnęły jedynie etap wstępnego opracowania redakcyjnego – bieżące zadania Oddziału nie pozwoliły na skończenie prac.

Tadeusz brał udział w organizowaniu wystaw. Razem z pracownikami BJ Zofią Skwarnicką i Piotrem Hordyńskim oraz Barbarą Lewińską z Muzeum UJ należał do ze-

³⁰ AUJ, BJ 561, Sprawozdania oddziałów BJ 1976, I. C z e r n i, Sprawozdanie za m. grudzień 1976.

³¹ AUJ, Sprawozdania Oddziału Informacji Naukowej BJ 1977, harmonogram Seminarium z metodyki korzystania z bibliograficznych źródeł prawniczych dla studentów II roku prawa UJ.

³² Więcej o informatorach zob. B. B u ł a t, *Przewodniki po świecie informacji, opracowane przez bibliotekarzy Biblioteki Jagiellońskiej dla jej czytelników: wczoraj, dziś i jutro*, [w:] *Bibliotekarz – przewodnik po księgozbiorze, wiedzy i informacji*, red. M. W o j c i e c h o w s k a, J. L a s k o w s k a, Gdańsk 2013, s. 197–198.

³³ T. A n t o s, *Podstawowe źródła informacji z zakresu filologii polskiej. Informator dla studentów UJ*, Kraków 1980, *Skrypty Uczelniane – Uniwersytet Jagielloński*, nr 373.

społu przygotowującego wystawę otwartą 2 października 1979 roku w Collegium Maius pod tytułem *Biblioteka Jagiellońska – przeszłość, terażniejszość, perspektywy*. Jak pisała ówczesna gazeta, wystawa ilustrowała „najważniejsze wydarzenia z dziejów sławnej księżnicy, bogactwo i różnorodność jej zasobów, ważne i rozległe funkcje, jakie spełnia obecnie oraz zadania oczekujące ją w przyszłości”³⁴.

Rok później, w listopadzie 1980 roku Tadeusz Antos i Irena Czerni rozpoczęli przygotowania do wystawy *Czesław Miłosz laureat literackiej nagrody Nobla 1980*. Wystawa prezentowana była od 21 stycznia do 28 lutego 1981 roku w BJ. Jak czytamy we wstępie do katalogu wystawy, „materiał przedstawiono w przekroju chronologicznym od pierwszych utworów poety opublikowanych w 1930 roku po najnowsze wydania z roku 1980. Pięćdziesięcioletni okres twórczości Miłosza podzielono na etapy związane z miejscami jego pobytu, a więc z Wilnem, Warszawą, Paryżem i Berkeley”³⁵. Część ekspozycji ilustrowała recepcję dzieł pisarza w Polsce, począwszy od lat 30. XX wieku. Pokazano także polskie edycje dzieł Miłosza (między innymi dokonanych przez niego przekładów wierszy innych poetów), wydane po 1945 roku oficjalnie oraz w tak zwanym drugim obiegu. Końcowa część poświęcona była uroczystości wręczenia literackiej nagrody Nobla w Sztokholmie w grudniu 1980 roku. Całość dopełniały zdjęcia poety z różnych okresów życia oraz miejscowości, z którymi był związany, a także plansze z tekstami kilku wierszy Miłosza i z cytatami z jego esejów. Wystawa cieszyła się ogromnym zainteresowaniem. Obejrzało ją kilka tysięcy osób. Atmosferę przedstawiła Magdalena Lubelska:

Publiczność liczna od pierwszego dnia – przesuwają się zgodnie z ruchem wskazówek zegara wzdłuż trzech ścian: młodości – dojrzałości – starości. Skupienie rośnie nawet wśród wycieczek szkolnych. Wyrośnięci młodzieńcy, mężczyźni jakby przeniesieni z rysunków Krauzego, wszyscy opuszczają wystawowy pokój lunatycznym krokiem Marcela Marceau. Parę razy pojawia się żywszy obraz. Na przykład nie ukrywane sarkastyczne zdumienie, że oto jednak! Czyjeś lzy³⁶.

Wiersze i cytaty przepisywane do notesików; na karteczkach adresy bibliograficzne artykułów z otwartych czasopism i książek, odpisywanie tytułów z okładek druków zamkniętych, rzadka zaduma nad wydawnictwami nieoficjalnymi. Pobyt na wystawie, na tej wystawie, jest czymś uroczystym. O stopniu emocji zaświadcza księga wpisów. [...] oprócz radości z „drugiego cudu zmartwychwstania” mnóstwo pochwał twórczości Miłosza i intencji organizatorów. Są i wpisy niepokornych, adresowane do tych, „Którzy niedbałym gestem rzucą ludowi kilka zaledwie tysięcy poezji Miłosza, jak najzwyklejszy ochłap...” z żądaniem „opublikowania Dzieł Zebranych naszego laureata w nakładzie masowym, niezwłocznie” albo: „Nie mam ani jednej książki Miłosza, tymczasem wydali pamiętnik Katarzyny II”³⁷.

³⁴ (z d), *Collegium Maius zaprasza na wystawę: „Biblioteka Jagiellońska: przeszłość, terażniejszość, perspektywy”*, „Gazeta Południowa” 1979, nr 224 (4 X), s. 3.

³⁵ I. Czerni, T. Antos, *Czesław Miłosz – laureat literackiej Nagrody Nobla 1980. Katalog wystawy 21 I–28 II 1981*, Kraków 1993, s. 5, *Varia – Uniwersytet Jagielloński*, 311.

³⁶ M. Lubelska, *Miłosz pod szkłem*, „Teksty. [Teoria literatury, krytyka, interpretacja]” 1981, nr 4–5 (58–59), s. 343.

³⁷ Tamże, s. 347.

Przypomnijmy, że w owych czasach działała cenzura, według której:

Czesław Miłosz, teoretycznie, miał nie istnieć. Na poetę obowiązywał „zapis”, nie publikowano jego utworów i książek. Nazwisko, choć zdarzały się drobne odstępstwa od tej reguły, usuwano z łamów prasy. Kwestionowano publikacje, które Miłosz przełożył na język polski, a powodem była, jak uzasadniano decyzje – „osoba tłumacza”. Jednym z niewielu ustępstw było zezwolenie na pisanie o Miłoszu w pracach naukowych, czyli tych o najwęższym zasięgu³⁸.

Katalog wystawy, uzupełniony o tekst przemówienia Stanisława Jaworskiego, wygłoszonego podczas otwarcia wystawy miały ukazać się w „Biuletynie Biblioteki Jagiellońskiej” z 1983 roku. Jednak „cenzura usunęła całkowicie tekst przemówienia, zaś katalog tak dalece zniekształciła swymi ingerencjami, że zrezygnowano z jego druku”³⁹. I dopiero po upływie 10 lat druk pełnej wersji okazał się możliwy. Katalog ukazał się w 1993 roku (czyli już po zniesieniu cenzury)⁴⁰ jako oddzielna broszura, licząca 28 stron.

W 1984 roku Tadeusz współorganizował⁴¹ wystawę *Osiągnięcia Uniwersytetu Jagiellońskiego w 40-leciu PRL*. Ekspozowana była od 22 maja do 16 czerwca 1984 roku w sali wystawowej BJ.

W 1988 roku z okazji jubileuszu 400-lecia Szkół Nowodworskich w Krakowie zorganizowano między innymi sesję naukową, której towarzyszyła wystawa w BJ. Tadeusza – absolwenta liceum Nowodworskiego – nie mogło zabraknąć w zespole⁴² przygotowującym tę ekspozycję. Wystawa *Z dziejów Szkół Nowodworskich* była otwarta w dniach 13–25 października 1988 roku w sali wystawowej BJ. Pokazano dokumenty pochodzące ze zbiorów BJ, Archiwum UJ, Muzeum UJ, Biblioteki PAN w Krakowie, Archiwum PAN w Krakowie, Muzeum Historycznego m[iasta] Krakowa, Biblioteki Narodowej w Warszawie oraz ze zbiorów prywatnych. Zaprezentowano między innymi XVII-wieczne wydania życiorysów Bartłomieja Nowodworskiego i panegiryków na jego cześć, książki wydane z jego fundacji, podręczniki dla Szkół Nowodworskich, materiały dotyczące kolejnych okresów istnienia Szkół, wybitnych profesorów i wycho-

³⁸ W.H. Gardocki, *Cenzura wobec literatury polskiej w latach osiemdziesiątych XX wieku* (rozprawa doktorska, Białystok 2017), s. 118–119, także *online*: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/5655/1/W_Gardocki_%20Cenzura_wobec_literatury_polskiej_%20w_latach_osiemdziesiatych.pdf [dostęp: 09.08.2019].

³⁹ I. Czerni, T. Antos, *Czesław Miłosz...*, s. 5.

⁴⁰ Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk oraz okręgowe urzędy kontroli publikacji i widowisk zostały zniesione na mocy ustawy z dnia 11 kwietnia 1990 r. o uchyleniu ustawy o kontroli publikacji i widowisk, zniesieniu organów tej kontroli oraz o zmianie ustawy – Prawo prasowe (Dziennik Ustaw 1990 nr 29 poz. 173), także *[online]* <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19900290173> [dostęp: 09.08.2019].

⁴¹ Do zespołu opracowującego wystawę należeli ponadto: Marian Zwiercan, Danuta Bromowicz, Jan Brzeski, Krystyna Bielawska, Stefania Dunajowa, Piotr Hordyński (BJ), Stanisław Kluczykowski, Jan Siwczyński (Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie).

⁴² Do zespołu należeli także: Maria Sikora, Danuta Bromowiczowa, Zdzisław Pietrzyk z BJ oraz Wanda Baczowska z Archiwum UJ.

wanków, ich twórczości, teatru szkolnego. Nie zabrakło też publikacji dotyczących wcześniejszych jubileuszy: 300-lecia oraz 350-lecia, ani historiografii Liceum Nowodworskiego. Szczegółowy spis 176 eksponatów można znaleźć w katalogu wystawy⁴³, którego współautorem był Tadeusz.

Nieco inny charakter miała wystawa *Zygmunt Łanowski, tłumacz literatury szwedzkiej*. Eksponowana była od 16 stycznia do 20 lutego 1992 roku w holu na 1. piętrze przed Czytelnią Główną. O tym, jaka była geneza wystawy, pisze A. Sienkiewiczowa:

Podjęliśmy propozycję Katedry Skandynawistyki Uniwersytetu Gdańskiego dotyczącą udziału w rozpowszechnieniu w Polsce objazdowej wystawy poświęconej Zygmuntowi Łanowskiemu, znanemu tłumaczowi literatury szwedzkiej. Zasadniczą część ekspozycji – 8 plasz informacyjnych zawierających tekst i ilustracje – przygotowała Fundacja Kultury Polskiej w Sztokholmie przy współpracy Instytutu Szwedzkiego i Szwedzkiej Akademii⁴⁴.

Tadeusz przy pomocy Marii Bystrowskiej uzupełnił ekspozycję o 6 gablot, w których pokazano obszerny zestaw dzieł tłumaczonych przez Łanowskiego (ze zbiorów BJ) oraz zdjęcia z krakowskich premier sztuk teatralnych w przekładzie Łanowskiego (materiały wypożyczone z Archiwum Teatru Starego w Krakowie [dzisiaj Archiwum Narodowego Starego Teatru im. Heleny Modrzejewskiej w Krakowie]).

Pomoc Tadeusza była nieodzowna w jesieni 2010 roku przy przygotowywaniu wystawy *Ariadna w labiryncie informacji* w 60-lecie istnienia OIN, a ściślej – przy szukaniu fotografii. Tadeusz, pamiętający dawne czasy w OIN, potrafił rozpoznać na zdjęciach osoby pracujące w tym dziale.

Żeby dobrze wykonywać powierzone zadania i to w dodatku w zmieniających się warunkach, trzeba było się szkolić i doksztalać. Zaraz po przyjeździe Tadeusza do OIN kierowniczka zadbała o to, żeby nowi pracownicy: Tadeusz i pracująca w OIN o 2 miesiące dłużej D. Bromowiczowa mogli uczęszczać na wykłady prowadzone na studiach bibliotekoznawczych w UJ (2 godziny tygodniowo). Jak wspomina D. Bromowiczowa, były to wykłady prowadzone przez Wiesława Bieńkowskiego⁴⁵. Warto przypomnieć, że Zakład Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej powstał w 1974 roku w Instytucie Filologii Polskiej UJ, studia stacjonarne i zaoczne bibliotekoznawstwa i informacji naukowej uruchomiono tu w roku akademickim 1974/75, zajęcia odbywały się wówczas w gmachu BJ⁴⁶.

⁴³ T. Antos, W. Baczowska, *Z dziejów szkół Nowodworskich. Katalog wystawy 13–25 X 1988*, Kraków 1992, *Varia – Uniwersytet Jagielloński*, 306.

⁴⁴ BJ, Sekcja Informacji Naukowej, Sprawozdania roczne Oddziału Informacji Naukowej za lata 1980/81–1991/92, A. Sienkiewiczowa, Sprawozdanie z działalności Oddziału Informacji Naukowej BJ w r. akad. 1991/92 (od dn.1 czerwca 1991 do 31 maja 1992), s. 8.

⁴⁵ W roku akademickim 1975/76 doc. dr hab. Wiesław Bieńkowski prowadził wykład z przedmiotu Źródła informacyjne. Zob. *Bibliotekoznawstwo i informacja naukowa*, [w:] *Spis wykładów na rok akademicki 1975/76. Wydział filologiczny*, s. 36, także online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/649828/edition/616325/> [dostęp: 09.08.2019].

⁴⁶ S. Kubiak, *Kształcenie bibliotekarzy i pracowników informacji naukowej na poziomie wyższym*, „Przegląd Biblioteczny” 1976, z. 4, s. 400; *Bibliotekoznawstwo i informacja naukowa...*, s. 34–35.

W dniach 16–18 września 1977 roku Tadeusz wziął udział w wycieczce szkoleniowej pracowników BJ do Poznania⁴⁷. Organizatorem wycieczki z ramienia Rady Oddziałowej Związku Nauczycielstwa Polskiego przy BJ była Teresa Malik, opiekunem merytorycznym – Halina Ślaska. W czasie wycieczki zapoznano się z pracą: Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Edwarda Raczyńskiego w Poznaniu, a także zwiedzono muzea w Kórniku, Rogalinie i Gołuchowie.

Od 15 do 30 września 1980 roku Tadeusz odbył dwutygodniowy staż naukowy w Bibliotece Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Staże takie odbywały się na warunkach określonych w uchwale nr 97 Rady Ministrów z dnia 5 maja 1967 roku⁴⁸. Osobie skierowanej na staż do ośrodka położonego poza miejscem stałego zamieszkania przysługiwały: zwrot kosztów podróży do i z miejsca stażu oraz stypendium stażowe – płacone przez uczelnię kierującą, a także bezpłatne zakwaterowanie – przez jednostkę, w której staż był prowadzony. Stypendium stażowe dla Tadeusza wynosiło wówczas 500 zł⁴⁹ (dla porównania Jego uposażenie zasadnicze jako kustosa wynosiło wtedy 4000 zł).

Od momentu, kiedy we wrześniu 1991 roku OIN otrzymał pierwszy komputer, a UJ w grudniu 1992 roku zakupił system biblioteczny VTLS, otworzyło się nowe pole do szkoleń własnych, często w formie samokształcenia. Tadeusz – jak i wszyscy Jego koledzy – musiał nauczyć się używania różnych programów komputerowych (na przykład edytorów tekstu – kolejno: ChiWritera, WordPerfecta, Worda czy programów do poczty elektronicznej), obsługi sprzętów (na przykład drukarek – od igłowej przez atramentową do laserowej). Tadeusz początkowo nie był entuzjastą komputerów. Świetnie ilustruje to następująca anegdota: w okresie używania w OIN drukarki igłowej i edytora WordPerfect młodsze koleżanki chciały zrobić wydruk odpowiedzi na list od czytelnika. Tekst odpowiedzi był napisany po polsku, ale pojawiło się w nim kilka tytułów po niemiecku. Wydruk wyglądał dość dziwnie, bo litery z polskimi znakami diakrytycznymi wyglądały poprawnie, natomiast w słowach niemieckich zamiast liter z umlautami pojawiły się jakieś dziwne znaki. Próby rozwiązania tego problemu nie od razu dały pozytywny efekt. Tadeusz skomentował to zdarzenie następującym zdaniem: „Poszedłbym na Kleparz⁵⁰, kupiłbym gęś, wyrwałbym tej gęsi pióro i szybciej bym napisał tę odpowiedź, niż w tym waszym komputerem”. Życie stopniowo zmusiło Tadeusza do opanowania związa-

⁴⁷ AUJ, BJ 713, Okólniki i ogłoszenia Dyrekcji BJ 1973/74–1986/87, okólnik nr 41 z 10 IX 1977 nr B-1a/41/76/77, dot. wycieczki szkoleniowej do Poznania.

⁴⁸ Uchwała nr 97 Rady Ministrów z dnia 5 maja 1967 r. w sprawie krajowych staży naukowych i zawodowych dla pracowników naukowo-dydaktycznych, naukowo-badawczych oraz innych pracowników zatrudnionych w jednostkach organizacyjnych gospodarki narodowej (M.P. 1967 nr 34 poz. 158), także *online*: <http://www.monitorpolski.gov.pl/MP/1967/s/34/158> [dostęp: 09.08.2019].

⁴⁹ BJ, Oddział Organizacji, teczka osobowa T. Antosa, kopia pisma do Rektora KUL nr EP/N 26/706/80 z dn. 3 września 1980 r.

⁵⁰ Kleparz to skrótowa nazwa krakowskiego placu targowego, na którym można było wówczas kupić także żywe zwierzęta, na przykład kurczęta.

nych z obsługą komputera nowych umiejętności. Nauka odbywała się często z pomocą młodszych koleżanek.

Razem z kolegami z OIN chodził na wszelkie szkolenia i pokazy dotyczące korzystania z elektronicznych źródeł informacji. Pierwsze w BJ pokazy tego rodzaju odbyły się na przełomie kwietnia i maja 1991 roku. Firma Stratus z Poznania, polski przedstawiciel firmy Silver Platter, w celach reklamowo-promocyjnych przeprowadziła dwudniowe szkolenie z korzystania z baz na dyskach CD-ROM. Potem pozostawiła do testowania 37 dysków z bazami danych (oraz sprzęt – czytnik). OIN przeprowadził 28 pokazów tych baz dla 496 osób (w tym 7 pokazów dla 45 osób z BJ). Wraz ze zwiększaniem się liczby dostępnych w BJ baz danych tego typu szkoleń było coraz więcej. Tadeusz brał w nich udział, umiał wyszukiwać w bazach, ale preferował chyba jednak tradycyjne źródła informacji. Można śmiało powiedzieć, że był mistrzem w korzystaniu z nich. Kiedy miał dyżur w Czytelnii Informacji Naukowej, częsta powtarzała się taka sytuacja: czytnik mówił, co chce znaleźć, Tadeusz rejestrował go w systemie komputerowym, czytnik siadał przy stoliku, a Tadeusz nierzadko bez słowa szedł do odpowiedniej półki, brał książki i kładł je na stoliku przed czytelnikiem.

Tadeusz znał na wylot księgozbiór podręczny Oddziału. Między innymi dlatego, że bardzo często sam przydzielał w Oddziale Gromadzenia Zbiorów publikacje do księgozbioru podręcznego. Po tylu latach pracy w OIN wiedział, o co czytelnicy pytają, czy to w czytelni, czy w korespondencji, przydzielał więc publikacje, w których na te pytania szybko można znaleźć odpowiedź.

Praca Tadeusza przez wszystkich jego kierowników oceniana była wysoko. Anna Sienkiewiczowa (kierownik OIN w latach 1982–2005) w 1986 roku tak pisała o Tadeuszu:

należy on do najlepszych pracowników średniego pokolenia BJ, posiada dużą wiedzę bibliograficzną i doświadczenie informacyjne (niezawodny w trafnym załatwianiu m.in. szczególnie prestiżowych i zazwyczaj naglących terminowo kwerend dla prasy, radia i telewizji)⁵¹.

Podkreślała także Jego „szczególną przydatność w ważnej pracy informacyjnej oraz minimalną absencję – co w naszej instytucji należy do niezwykłych rzadkości”, a także dyspozycyjność.

Profesjonalizm i sumiennosc Tadeusza zaczęto wykorzystywać, powierzając Mu funkcje kierownicze. Od 1 października 1987 roku do 30 września 1994 roku był kierownikiem Sekcji Informacji Oddziału Informacji Naukowej. W październiku 1994 roku utworzono Sekcję Kwerend oraz Sekcję Udostępniania Komputerowych Baz Danych w miejsce istniejących od 1964 roku w obrębie OIN Sekcji Informacji oraz Sekcji Dokumentacji. Tadeusz został kierownikiem Sekcji Kwerend. Pełnił tę funkcję do 30 września 2004 roku. W październiku 2004 roku połączono Oddział Informacji Naukowej i Oddział Katalogów, tworząc Oddział Informacji Naukowej i Katalogów, składający się z Sekcji

⁵¹ BJ, Oddział Organizacji,teczka osobowa T. Antosa, pismo A. Sienkiewiczowej, kierownika Oddziału Informacji Naukowej do Dr Jana Pirożyńskiego, dyrektora BJ z dn. 25 września 1986.

Kwerend oraz Sekcji Informacji Bibliograficznej i Katalogowej. Tadeusz został kierownikiem Sekcji Kwerend. Stanowisko to piastował aż do końca istnienia Oddziału, czyli do 31 października 2013 roku (od 1 listopada 2013 roku miała miejsce zmiana struktury organizacyjnej całej BJ, w wyniku której między innymi zlikwidowano Oddział Informacji Naukowej i Katalogów, tworząc z niego Sekcję Informacji Naukowej w obrębie nowo utworzonego Oddziału Udostępniania Zbiorów i Informacji Naukowej). Jak widać, Tadeusz przeżył kilka zmian organizacyjnych, mniejszych – w obrębie Oddziału i większych – obejmujących kilka oddziałów. Przeżył także 2 remonty pomieszczeń OIN (1979, 1990⁵²) i związane z tym przenosiny księgozbioru do pomieszczeń zastępczych i z powrotem oraz przeprowadzkę Oddziału wraz z Czytelnią ze starego do nowego gmachu BJ (wrzesień 2001 roku).

Za osiągnięcia w pracy dla UJ otrzymywał nagrody pieniężne Rektora UJ w latach 1985, 1988, 1989, 1993 (zespołową), 2014 (indywidualną II stopnia). W 2008 roku został odznaczony Medalem Złotym za Długoletnią Służbę.

Przeszedł na emeryturę w listopadzie 2014 roku. Ostatnie kilkanaście miesięcy pracy naznaczone były przewlekłą chorobą, która utrudniała Mu codzienne funkcjonowanie. Między innymi przez to źle znosił zmiany, jakie zaszły w tym okresie w BJ. Perspektywa emerytury nie przerażała Go, wręcz przeciwnie – cieszył się, że będzie wreszcie miał więcej czasu na swoje teatrolologiczne zainteresowania. Jako emeryt rzadko przychodził do BJ.

Zmarł 8 marca 2018 roku. Uroczystości pogrzebowe odbyły się 13 marca 2018 roku w Krakowie, w kościele pod wezwaniem Stygmatów Świętego Franciszka z Asyżu (ulica Ojcowska 1), po czym nastąpiło odprowadzenie Zmarłego na miejsce wiecznego spoczynku na cmentarzu Bronowice (ulica Pasternik).

Jakim Go zapamiętaliśmy? Oto garść wspomnień:

Kiedy zmieniał koleżanki dyżurujące w Czytelni Informacji Naukowej, przychodził o tej godzinie, o której chciały zjeść drugie śniadanie. Zazwyczaj była to godzina 10.30, 11.00 lub 11.30. Potem jednak pojawiał się jeszcze raz około 13.00 i proponował dodatkową krótką zmianę. Ta propozycja była przeważnie chętnie akceptowana.

Kiedy miał dyżur popołudniowy w Czytelni Informacji Naukowej (przeważnie we środy), a Ewa Bąkowska i Barbara Bułat wychodziły już do domu po skończonej pracy przedpołudniowej i szły z pracowni OIN w kierunku schodów, dzięki przeszkleniom widziały, że patrzy w ich kierunku, machały Mu rękami. Wznosił wtedy oczy w górę, jakby chciał powiedzieć „Dzięki Ci, Boże, że już wreszcie idą do domu”. Ten rytuał powtarzał się bardzo często, ku radości obu stron.

Osoby, które nie znały bliżej Tadeusza, mogły uważać Go za mruka. Dla tych, których znał i lubił, był dobrym kompanem, żartował z nimi. Jego poczucie humoru, często sarkastyczne czy ironiczne, nie każdy rozumiał.

⁵² Pomieszczenia OIN były remontowane od stycznia do marca 1979 r. po awarii centralnego ogrzewania w grudniu 1978 r., która dotknęła także OIN. Od września do listopada 1990 r. miał miejsce generalny remont wszystkich pomieszczeń OIN połączony z wymianą instalacji elektrycznej oraz modyfikacja ustalenia księgozbioru podręcznego Czytelni Bibliograficznej.

Przed świętami często pytał koleżanek, czy firany już wyprężone, a podłogi wypastowane, prezentując tym swój nieco ironiczny stosunek do ówczesnych przedświątecznych rytuałów porządkowych.

„Nie chleba wam się chce, nie chleba” – mówił do swoich koleżanek, kiedy się rozdokazywały albo zanadto zajmowały sprawami nieco pozazawodowymi.

Codziennie przebywanie z Tadeuszem uczyło refleksu. „Cóżżeś panna tak wesoła?” – rzucał cytatem z *Wesela* Wyspiańskiego. Należało wówczas dokończyć: „Odgarnij se włosy z czoła”. Kiedyś rano przyszedł do pracy i zadał pytanie: „A gdybym był młotkowym, to co byś powiedziała?” Zapytana tak zmienacka koleżanka nieco zbaraniała, nie skojarzyła tak od razu, że to cytat z piosenki, którą – jak się okazało – Tadeusz chwilę wcześniej usłyszał w tramwaju.

Lubił kawę. Już w latach 90. XX wieku i później, wspominając czasy kryzysu w Polsce, zastanawiał się czasem, co zrobi, gdy znowu nie będzie można kupić kawy w sklepach, ale od razu pocieszał się żartobliwie: „Marzenka mi przyśle”. Chodziło o byłą koleżankę z BJ, która wyjechała do Stanów Zjednoczonych.

Nie lubił się fotografować. Zachowane w OIN zdjęcia, na których jest między innymi Tadeusz, są nieliczne, przeważnie z ważnych imprez działowych (na przykład pożegnanie A. Sienkiewiczowej odchodzącej na emeryturę czy obrona doktoratu kolegi z działu). Jeszcze mniej jest zdjęć, które przedstawiają tylko Tadeusza. Jedno z nich zrobione zostało z zaskoczenia i przedstawia Go przy istotnej dla Niego czynności, a mianowicie przy picciu kawy. Za zrobienie tego zdjęcia Tadeusz przez kilka dni był na fotografię obrażony. Wyjątek w kwestii utrwalania wizerunku miał miejsce w poniedziałek 12 kwietnia 2010 roku. Dwa dni po katastrofie smoleńskiej, w której zginęła między innymi Ewa Bąkowska, kierowniczka oddziału, którą Tadeusz bardzo lubił, do OIN przyszedli koledzy z Archiwum UJ nakręcić wspomnienia o Ewie. Tadeusz dał się wtedy sfilmować⁵³.

Nie lubił chodzić w garniturze. Do pracy ubierał zazwyczaj koszulę i sweter. Marynarkę wkładał bardzo rzadko, przy dużych okazjach, na przykład na oddziałowe pożegnanie A. Sienkiewiczowej odchodzącej na emeryturę.

Tadeusz – teatrolog i A. Sienkiewiczowa – polonistka, żona długoletniego kierownika literackiego teatru w Tarnowie, często wymieniali się uwagami o poniedziałkowych spektaklach Teatru Telewizji czy o innych przedstawieniach. Należy podkreślić, że wkroczenie Tadeusza w dorosłość zbiegło się z najlepszymi czasami polskiego teatru, związanymi z nazwiskami Swinarskiego, Wajdy i Jarockiego. Tadeusz miał szczęście podziwiać ich niezapomniane spektakle wystawiane na deskach Teatru Starego w Krakowie. Równocześnie systematycznie śledził repertuar wszystkich scen rodzinnego miasta, nie wyłączając odległego dla Niego Teatru Ludowego w Nowej Hucie. Opowiadał kiedyś, jak pierwszy raz jechał do tego teatru z Bronowic, gdzie mieszkał: podróż tramwajem wydawała Mu się okropnie długa. Pobyt w innych miastach, jeśli tylko mógł, wykorzystywał na wizytę w teatrze. Z przyjemnością wspominał na przykład spektakle obejrzone

⁵³ Nagranie to przez długi czas było dostępne na stronie internetowej Archiwum UJ, potem zniknęło, ale podobno jest gdzieś zarchiwizowane.

na stołecznych scenach. Tadeusz nawet już chory, kiedy miał moment lepszego samopoczucia, szedł do teatru czy opery. Bardzo krytykował nowy budynek Opery Krakowskiej.

Nie lubił mówić o sobie, o swoim stanie zdrowia czy planach. Ewa Bąkowska opowiadała zdarzenie ze swojego wakacyjnego pobytu w Ustce. Poszła mianowicie w niedzielę do kościoła na mszę. Był tłok, więc wyszła na chór i tam ku swojemu zdziwieniu zobaczyła... Tadeusza. Okazało się, że on też spędzał urlop w Ustce, ale nikt z kolegów o tym wcześniej nie wiedział.

Rzadko się zwierzał. Osoba, przed którą to robił, czuła się wyróżniona Jego zaufaniem.

Młodsze koleżanki bardzo lubiły momenty, kiedy Tadeusz zaczynał wspominać dawniejsze czasy. Mówił, że jak był mały, chciał zostać węglarzem: mieć wóz z koniem i wozić węgiel. Opowiadał, jak zbierał materiały do pracy magisterskiej o Osterwie. Chodził między innymi do Archiwum Teatru im. Juliusza Słowackiego. Za którymś Jego pobytem pani archiwistka udostępniła Mu materiały archiwalne i... wyszła, zamykając Go (jedynego czytelnika) od zewnątrz w czytelnik Archiwum. Tadeusz zaczął się wtedy zastanawiać, co będzie, jeśli nagle wybuchnie pożar, jak wydostanie się z zamkniętego pomieszczenia. Pożar na szczęście nie wybuchł, a pani archiwistka powróciła. Dzięki rekomendacji promotora pracy prof. Jerzego Gota, Tadeusz spotkał się z wdową po znanym aktorze i reżyserze teatralnym Juliuszu Osterwie. Niestety, potraktowała Go ponoć dość opryskliwie.

Tadeusz był żywym źródłem informacji o dawnej Jagiellonce – źródłem niewykorzystanym. Jego anegdotki i wspomnienia należało nagrać i spisać. Bo to, co zapamiętaliśmy, mogło zostać zniekształcone w naszej pamięci.

Pełnił funkcję tylko zastępcy kierownika OIN, ale był czas, kiedy kierowniczką z powodów rodzinnych i zdrowotnych była przez dłuższy czas nieobecna i wszystkie sprawy Oddziału przez większą część roku były na głowie Tadeusza.

Był doświadczony przez los. Po kolei tracił kolejnych członków rodziny: jako nastolatek stracił ojca, który odszedł od swojej rodziny, potem już jako dorosły przeżywał choroby i śmierci: małego dziecka siostry, mamy (Józefa Antos zmarła w 2002 roku), siostry (Krystyna Gwiżdż zmarła w 2007 roku), szwagra (Andrzej Gwiżdż zmarł w 2017 roku). Czasem, kiedy miał już dość kłopotów codziennych, mówił pół żartem, że chciałby żyć jak kameduli: „Miałbym swój domek, spałbym w trumnie i miałbym wreszcie święty spokój”.

Przywiązywał się do ludzi, których darzył sympatią. I ciężko przeżywał ich odejście z BJ. Tak było na przykład przy przeprowadzce Marysi Bystrowskiej do Tarnowa. Ciepło witał te osoby, gdy przyjeżdżały w odwiedziny do OIN, cieszył się, gdy dzwoniły z życzeniami.

Tadeusz Antos kojarzy się przede wszystkim z Oddziałem Informacji Naukowej, gdzie przepracował 37 lat. Znał na pamięć księgozbiór podręczny Czytelnik Informacji Naukowej oraz inne, drukowane i elektroniczne źródła informacji. Dla wielu osób: i pracowników, i czytelników BJ (także tych z tytułami profesorskimi) był ostatnią instancją, do której zwracali się w przypadku trudności w znalezieniu potrzebnych informacji. Zawsze otrzymywali kompetentną poradę i pomoc. Dla młodszych koleżanek i kolegów,

k którzy od Niego uczyli się biblioteczo-informacyjnego rzemiosła, był niekwestionowanym autorytetem.

Barbara Bułat^a, Sebastian Grudzień^b

^a Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska

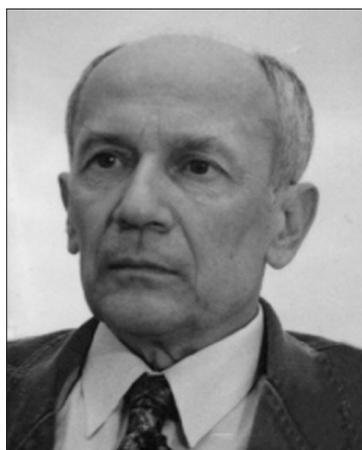
 <https://orcid.org/0000-0002-3140-5751>

^b Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska

 <https://orcid.org/0000-0002-1235-6894>

DOI: 10.26106/qd21-sc34

RYSZARD JUCHNIEWICZ (1938–2019)

Ryszard Juchniewicz urodził się 18 października 1938 roku w Mikaszewiczach (w okresie międzywojennym miasto graniczne ze Związkiem Radzieckim, obecnie miasto w południowej Białorusi), w rodzinie robotniczej jako syn Adolfa Juchniewicza i Janiny Złotek. W 1944 roku wraz z rodziną został wywieziony przez Niemców do Bydgoszczy. Dwa lata później razem z rodzicami przeniósł się do Stalowej Woli, gdzie Jego ojciec podjął pracę w hucie.

Po ukończeniu szkoły podstawowej w 1954 roku Ryszard Juchniewicz rozpoczął naukę w Liceum Ogólnokształcącym im. Komisji Edukacji Narodowej w Stalowej Woli. Po zdaniu matury w 1959 roku został studentem polonistyki na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia ukończył w 1964 roku, uzyskując absolutorium. Po kilkunastoletniej przerwie zdecydował się formalnie zakończyć ten etap edukacji. W latach akademickich 1973/1974–1974/1975 podjął studia eksternistyczne, uzupełniając różnice programowe, które nastąpiły w zakresie studiów polonistycznych od połowy lat 60. XX wieku. W dniu 9 lipca 1981 roku złożył egzamin magisterski, uzyskując tytuł magistra filologii polskiej. Pracę magisterską napisał pod kierunkiem prof. dr hab. Zofii Kurzowej.

W okresie studiów Ryszard Juchniewicz aktywnie działał w samorządzie studenckim, pełniąc obowiązki przewodniczącego Rady Wydziałowej, a następnie Rady Uczelnianej Zrzeszenia Studentów Polskich (ZSP) Uniwersytetu Jagiellońskiego. Po zakończeniu studiów z wielkim zaangażowaniem kontynuował działalność w środowisku studenckim. W latach 1964–1965 pracował w Radzie Okręgowej ZSP, gdzie dał się poznać jako doskonały organizator. Nawiązał wówczas liczne znajomości i kontakty, które przetrwały wiele lat.

Następnym etapem rozwoju zawodowego Ryszarda Juchniewicza była praca na stanowisku kierownika biura i sekretarza Prezydium Miejskiego Komitetu Społecznego Funduszu Odbudowy Kraju i Stolicy w Krakowie. W instytucji tej pracował do rozwiązania jej działalności, od 1 marca 1965 roku do 30 marca 1966 roku. W pracy wykazywał się dużymi zdolnościami organizacyjnymi, kreatywnością i obowiązkowością. Nabrał też doświadczenia administracyjnego. W marcu 1966 roku został zatrudniony jako kierownik biura Spółdzielczego Klubu Sportowego Cracovia. W tym znanym klubie sportowym zajmował się sprawami inwestycyjnymi. Oficjalnie zatrudniony był w Cracovii do 28 lutego 1967 roku, ale jeszcze później, już jako pracownik Dyrekcji Inwestycji Miejskich w Krakowie, pracował na rzecz tego klubu.

Pracę w Dyrekcji Inwestycji Miejskich w Krakowie Ryszard Juchniewicz podjął jeszcze przed rozwiązaniem umowy o pracę z Cracovią, to jest od 2 lutego 1967 roku. Pełnił tam funkcję kierownika Działu Organizacyjno-Administracyjnego. W Jego życiu zawodowym okres ten okazał się niezwykle cenny, ponieważ pozwolił Mu zapoznać się z kierowaniem i koordynowaniem procesów inwestycyjnych, którymi zajmował się także później.

Pracę zawodową zgodną z profilem wykształcenia Ryszard Juchniewicz rozpoczął jako nauczyciel języka polskiego, jednakże trwało to bardzo krótko. W październiku 1968 roku podjął pracę w Państwowej Wyższej Szkole Teatralnej (PWST) im. Ludwika Solskiego w Krakowie. Przez 13 lat pełnił w tej kuźni aktorów funkcję dyrektora administracyjnego. Okres ten często wspominał z dużą sympatią, a kręgi artystyczne, w których się wówczas obracał, były Mu niezwykle bliskie. Praca w tym środowisku i jego znajomość bardzo pomogły Mu w sprostaniu kolejnemu wyzwaniu zawodowemu.

Ważnym okresem w życiu Ryszarda Juchniewicza okazały się lata 1983–1987, kiedy jako pracownik polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych w randze konsula pełnił funkcję dyrektora Instytutu Polskiego w Bratysławie na Słowacji. Przebywając na placówce dyplomatycznej, powrócił niejako do wyuczonego zawodu polonisty, promując w środowisku słowackim język i kulturę ojczystą. Kontakty nawiązane podczas pracy w PWST wykorzystał do zainteresowania tak bliskiej nam Słowacji osiągnięciami kultury polskiej poprzez organizowanie licznych występów aktorów i pisarzy polskich w bratysławskim Instytucie Polskim. Przebywając na placówce zagranicznej, Ryszard Juchniewicz nawiązał również współpracę z wieloma instytucjami polskimi, w tym z Instytutem Badań Polonijnych UJ. W czasie kierowania Instytutem Polskim w Bratysławie opanował język słowacki, którym później swobodnie się posługiwał zarówno na co dzień, jak i w obszarze zawodowym. Pobyt na Słowacji był dla Ryszarda Juchniewicza niezwykle ważny nie tylko w aspekcie zawodowym, ale także w życiu prywatnym – tam bowiem poznał swoją przyszłą małżonkę, Vlastę Rimovską, z którą w 1985 roku założył polsko-słowacką rodzinę.

Po powrocie do Polski Ryszard Juchniewicz zamieszkał w Krakowie, podejmując pracę w Uniwersytecie Jagiellońskim. Kiedy w maju 1987 roku profesor Hieronim Kubiak zgłosił potrzebę zatrudnienia osoby, która doprowadziłaby do terminowego i całościowego zakończenia budowy Kolegium Polonijnego im. Kazimierza Pułaskiego w Przegorzalach, Rada Instytutu Badań Polonijnych zarekomendowała Ryszarda Juch-

niewicz na to stanowisko. Jednym z argumentów przemawiających za Jego zatrudnieniem była Jego wcześniejsza współpraca z tym Instytutem, kiedy to w pierwszej połowie lat 80. XX wieku dał się poznać jako sprawny organizator kongresów uczonych polskiego pochodzenia. W dniu 1 października 1987 roku Ryszard Juchniewicz został zatrudniony na stanowisku pełnomocnika dyrektora administracyjnego Uniwersytetu Jagiellońskiego ds. budowy Kolegium Polonijnego. Inwestycja realizowana była w bardzo trudnych warunkach gospodarczo-politycznych (przełom lat 80. i 90. XX wieku), a jej ukończenie w 1994 roku udało się niewątpliwie dzięki dużemu zaangażowaniu Ryszarda Juchniewicza oraz Jego predyspozycjom kierowniczym i zdolnościom organizacyjnym.

Zanim doszło do oficjalnego oddania do użytkowania Collegium im. K. Pułaskiego (w 1994 roku) w dniu 1 października 1989 roku, Ryszard Juchniewicz objął stanowisko dyrektora administracyjnego międzywydziałowego Instytutu Badań Polonijnych Uniwersytetu Jagiellońskiego, później zaś zastępcy dyrektora ds. administracyjnych w tej jednostce. Praca w Instytucie, powołanym do życia głównie w celu prowadzenia badań dotyczących przemian społecznych w środowiskach polonijnych (zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych Ameryki) oraz prowadzenia działalności dydaktycznej w ramach Studium Języka Polskiego i Szkoły Letniej dla obcokrajowców przyjeżdżających do Krakowa, wiązała się w dużej mierze z promocją języka polskiego i kultury polskiej, tak bliskimi sercu Dyrektora Juchniewicza.

Z dniem 1 października 1996 roku Ryszard Juchniewicz przeszedł do Biblioteki Jagiellońskiej, co zbiegło się w czasie z początkiem realizacji dużego zadania inwestycyjnego, jakim była budowa nowego skrzydła gmachu Biblioteki (kamień węgielny wmurowano w maju 1995 roku). W tej sytuacji podjął się pełnienia funkcji zastępcy dyrektora ds. administracyjnych i rozbudowy, stawiając czoła kolejnemu wielkiemu wyzwaniu. Odtąd na Jego barkach w dużej mierze spoczywał trud administracyjny i organizacyjny tego ogromnego przedsięwzięcia. Do zadań Dyrektora Ryszarda Juchniewicza należała koordynacja współpracy użytkownika (Biblioteki Jagiellońskiej) z inwestorem (Uniwersytetem Jagiellońskim) i głównym realizatorem inwestycji (firmą Budostal-3 S.A.). Budowa nowego skrzydła BJ przypadała na trudny okres inwestycyjny i zmieniające się w świecie bibliotekarskim techniczne wyposażenie bibliotek. Plany rozbudowy BJ były opracowywane na przełomie lat 80. i 90. XX stulecia według ówczesnych technologii budowlanych i ówczesnych standardów wyposażenia bibliotek. W trakcie rozbudowy wiele elementów wyposażenia należało dostosować do nowych wymagań techniczno-technologicznych, istniejących w nowoczesnych bibliotekach. W 1998 roku Dyrektor Ryszard Juchniewicz zapoznał się z wyposażeniem nowo wybudowanej Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. W kolejnym roku, w związku z powierzonym Mu zadaniem wyposażenia nowego skrzydła BJ w nowoczesne urządzenia biblioteczne, odbył trzy studyjne podróże zagraniczne do bibliotek w Portugalii oraz Islandii i Słowacji.

Po zakończeniu budowy nowego gmachu i oddaniu go do użytku w październiku 2001 roku Dyrektor Ryszard Juchniewicz rozpoczął nadzorowanie kilkuletniego, wieloetapowego remontu i modernizacji starego budynku BJ. W ciągu kilku lat należało dostosować urządzenia technologiczne i wyposażenie starej części gmachu Biblioteki

(zbudowanej w latach 1931–1939) do nowoczesnego skrzydła zbudowanego w latach 1995–2001. Ze względu na nierytmiczność finansowania inwestycji i zaskakujące przeszkoody natury budowlanej zadanie to było bardzo trudne. W czasie prowadzonej modernizacji starego budynku BJ wszystkie biblioteczne agendy wciąż działały, co było możliwe między innymi dzięki wielkiemu zaangażowaniu Ryszarda Juchniewicza i jego talentom organizatorskim.

Dyrektor Ryszard Juchniewicz włączył się również do akcji ratowania zagrożonych zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej. Departament Współpracy z Samorządami i Upowszechniania Kultury Ministerstwa Kultury powołał Go na członka zespołu eksperckiego wieloletniego programu rządowego na lata 2000–2008 „Kwaśny papier. Ratowanie w skali masowej zagrożonych polskich zasobów bibliotecznych i archiwalnych”.

Z dniem 30 września 2004 roku Ryszard Juchniewicz przeszedł na emeryturę, lecz do 30 września 2007 roku pełnił nadal funkcję wicedyrektora BJ ds. administracji i rozbudowy. Pomimo rozstania z naszą instytucją, wciąż o niej pamiętał i do końca interesował się jej życiem i problemami. Czas spędzany na emeryturze wykorzystywał bardzo aktywnie, współpracował z wieloma firmami i wydawnictwami w zakresie tłumaczeń z języka słowackiego na język polski i odwrotnie. Jest autorem kilkudziesięciu przekładów literatury fachowej oraz popularnonaukowej. Zajmował się tłumaczeniem dzieł dotyczących głównie makroekonomii, historii, etnografii i turystyki. Starał się (najpierw jako wicedyrektor Biblioteki, a później jako osoba prywatna) o utrzymywanie dobrych relacji Biblioteki Jagiellońskiej z Konsulatem Generalnym Republiki Słowacji. Efektem Jego działalności na tym polu były między innymi wystawy poświęcone dziejom i terażniejszości Słowacji oraz relacjom polsko-słowackim na przestrzeni dziejów.

Ryszard Juchniewicz został odznaczony Medalem 40-lecia Polski Ludowej, Złotym Krzyżem Zasługi oraz Srebrną i Złotą Odznaką Miasta Krakowa.

Zmarł 6 kwietnia 2019 roku w wieku 80 lat. Został pochowany na cmentarzu w Batowicach w Krakowie. W naszej pamięci pozostanie jako dobry i uczciwy Człowiek, o wielkiej kulturze osobistej i dużej wiedzy, charakteryzujący się wyważonym sądem, emanujący spokojem i opanowaniem, zawsze gotowy służyć radą i doświadczeniem. Zaangażowany w wiele spraw, do końca aktywny, chętnie pomagający innym, z dużym poczuciem humoru, w trudnych sytuacjach umiejący zawsze zachować dystans zarówno do świata, jak i do siebie. Choć pożegnaliśmy Go na zawsze, w naszej pamięci pozostanie na trwałe.

Aleksandra Cieślar^a, Zdzisław Pietrzyk^b

^a Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska
 <https://orcid.org/0000-0001-6150-4198>

^b Uniwersytet Jagielloński, Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej
 <https://orcid.org/0000-0002-5159-1037>

DOI: 10.26106/r4d6-6t22

JERZY BRONISŁAW KOZIŃSKI
(1926–2020)

W numerze 204–205 miesięcznika Uniwersytetu Jagiellońskiego (UJ) „Alma Mater” ukazał się artykuł pod tytułem *Czterdzieści lat służby Bibliotece Jagiellońskiej*. Jest to rozmowa pani redaktor Rity Pagacz-Moczarskiej z dr. Jerzym Kozinśkim, pracownikiem Biblioteki Jagiellońskiej w latach 1951–1991¹. W wywiadzie tym dr Jerzy Kozinśki, emerytowany starszy kustosz dyplomowany, opowiada obszernie o swojej drodze do BJ i o swojej 40-letniej pracy w tej Instytucji. Można zatem odesłać zainteresowanych do tej rozmowy, przeprowadzonej zapewne w 2018 roku (numer zamknięto 11 grudnia 2018 roku), jak również do innych artykułów autorstwa dr. Jerzego Kozinśkiego publikowanych w „Alma Mater”, dotyczących Jego zesłańczych losów, a także zagad-

nień z zakresu historii fotografii krakowskiej, która stanowiła przedmiot Jego badań naukowych.

Jest listopad 2020 roku i nie ma już Pana Jerzego wśród nas...

Zmarł 16 października w wieku 94 lat, a uroczystości pogrzebowe miały miejsce 27 października. Po mszy świętej w parafialnym kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa spoczął na cmentarzu komunalnym na Woli Duchackiej. Uroczystości były skromne, bo panowała pandemia i ograniczenia spowodowały, że wiele osób, w tym koledzy z BJ, z żalem i trochę z poczuciem winy nie zdecydowało się towarzyszyć Mu w Jego ostatniej drodze. Trzeba mieć nadzieję, że pandemia kiedyś minie i że będzie można odwiedzić Go w miejscu ziemskiego spoczynku, na razie zaś pozostają modlitwa i wspomnienia o życzliwym i szanowanym koleędzie oddanym swej pracy (jak napisano w nekrologu)... A wspominać Go będą zarówno nieliczni już rówieśnicy, jak i młodszy – ci, którym było dane przez wiele lat z Nim współpracować, a nawet ci, którzy przyszli do pracy w BJ już po jego odejściu w 1991 roku na emeryturę, ale Go znali, bo do końca swoich dni podtrzymywał kontakty z nadal bliską Mu Instytucją. Był zapraszany na otwarcia wystaw i na rozmaite imprezy organizowane przez BJ i chętnie w nich uczestniczył. Gdy tylko miał możliwość, gościł na opłatkach bibliotecznych oraz na świątecznych i plenerowych spotkaniach przygotowywanych dla emerytów przez Dział Socjalny UJ. Stąd więc tak się jakoś pięknie złożyło, że ta więź z Uniwersytetem przetrwała prawie 70 lat. Ponad 80 lat trwała też Jego więź z Krakowem.

Urodził się jednak w Tarnopolu, skąd pochodziła Jego matka Janina z domu Kullanda, 17 maja 1926 roku. Ojciec Stefan był oficerem, przeniesionym w 1931 roku do Krako-

¹ J. K o z i ń s k i, *Czterdzieści lat służby Bibliotece Jagiellońskiej*, rozm. przepr. R. P a g a c z - M o c z a r s k a, „Alma Mater” 2018, nr 204–205, s. 94–99.

wa i służącym w 24. Pułku Ułanów im. Hetmana Wielkiego Koronnego Stanisława Żółkiewskiego. W Krakowie Jerzy ukończył szkołę powszechną („Ćwiczeniówkę”), a także pierwszą klasę w Gimnazjum Nowodworskiego. Po wybuchu wojny 3 września 1939 roku ewakuował się wraz z matką, jako rodzina oficera, do Tarnopola. Niestety ta przeprowadzka była tragiczna w skutkach. W 1940 roku, mając niespełna 14 lat, został razem z matką wywieziony do obwodu swierdłowskiego, rejonu tugułymskiego, do stacji Termigula na Syberii. Tam, osiedlony w posiołku w tajdze, walczył w nieludzkich warunkach przez 6 lat o przeżycie, zajmując się wyrębem i obróbką drewna. Niestety nie zdołał się mimo podjętych starań przedostać do Armii Andersa. Natomiast po ukończeniu 18 lat w styczniu 1944 roku został przymusowo wcielony do Armii Czerwonej. Udało mu się jednak z niej wydostać po 6 miesiącach dzięki przełożonemu tartaku i powrócić do tajgi. W październiku 1944 roku zesłańcy zostali przeniesieni do sowchozu Kotowsko we wsi Stepanowka koło Odessy². Tam w trochę lepszych warunkach (cieplejszy klimat) spędził w niewoli następne półtora roku. Wreszcie w lutym 1946 roku udało Mu się w ramach repatriacji wraz z matką powrócić do Polski, do Krakowa. Miał wtedy prawie 20 lat i próbował nadrobić stracone lata. Zgłosił się do swojego dawnego Gimnazjum Nowodworskiego i w trybie wieczorowym kontynuował naukę, zakończoną w 1948 roku maturą humanistyczną.

Po zdanej maturze, mimo trudności z powodu bycia synem oficera, rozpoczął (jako wolny słuchacz) studia w krakowskiej Wyższej Szkole Nauk Społecznych Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego na Wydziale Społeczno-Oświatowym, którą ukończył w 1951 roku, otrzymując dyplom I stopnia, ale bez tytułu magistra, zgodnie z ówczesną ustawą o studiach. Jednocześnie, aby utrzymać siebie i rodziców, musiał już od 1947 roku podjąć pracę zarobkową. Pracował, ucząc się, a następnie studiując. Był zatrudniony od kwietnia 1947 roku do końca 1949 roku w Zrzeszeniu Branży Chemiczno-Gospodarczej³, następnie od stycznia 1950 roku do czerwca 1951 roku w Zrzeszeniu Prywatnego Handlu i Usług. Jednakże wskutek przeobrażeń w państwowych strukturach handlu stracił pracę, a ponieważ równocześnie ukończył studia, rozpoczął, zgodnie z obowiązującym w owym czasie nakazem pracy, poszukiwania nowego zajęcia.

Szczęśliwie skierował swe kroki do Biblioteki Jagiellońskiej i złożył dokumenty. Po rozmowie z ówczesnym dyrektorem BJ prof. Aleksandrem Birkenmajerem został od 15 października 1951 roku przyjęty do pracy i zatrudniony w charakterze młodszego asystenta. Tak rozpoczęła się, jak się później okazało, 40-letnia, nieprzerwana służba Bibliotece Jagiellońskiej. Pracując w różnych jej oddziałach i na różnych stanowiskach, a także uczestnicząc w rozmaitych kursach i poznając krajowe i zagraniczne instytucje podobnego typu, uczył się bibliotecznego fachu i systematycznie awansował.

Pierwszym jego miejscem pracy była Wypożyczalnia, gdzie tak jak wszyscy koledzy zajmował się wydawaniem czytelnikom zamówionych z magazynu książek, przyj-

² Archiwum Historii Mówionej, sygn. nagrania AHM_1115, Zapomniani świadkowie XX wieku, rozmowę audio z J. K o z i ń s k i m przeprowadziła K. Ż ł o b e c k a w 2008 roku w Krakowie, [online] https://audiohistoria.pl/nagranie/5653-AHM_1115 [dostęp: 26.11.2020].

³ Archiwum BJ, Ankieta personalna z 1951 roku.

mowaniem zwrotów, wypisywaniem legitymacji, a także prowadzeniem dziennika podawczego i bieżącej korespondencji. Od stycznia 1953 roku awansował na stanowisko asystenta z poszerzonym zakresem obowiązków (prowadzenie lekcji bibliotecznych dla studentów, oprowadzanie wycieczek bibliotekarzy), a od maja 1953 roku przeszedł do pracy w Katalogu Głównym, służąc pomocą czytelnikom w składaniu zamówień i poznając magazyny BJ. Pracował tam do 30 marca 1954 roku. W międzyczasie, w listopadzie i grudniu 1952 roku, odbył praktykę biblioteczną I stopnia w BJ, a w listopadzie i grudniu następnego roku praktykę II stopnia w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu, zakończoną zdaniem państwowego egzaminu bibliotekarskiego. Równocześnie kontynuował studia na Wydziale Filozoficzno-Historycznym UJ (na kierunku pedagogika dorosłych), uzyskując w październiku 1954 roku tytuł magistra filozofii. Od kwietnia 1954 roku do początku lipca 1956 roku dyżurował w Czytelni Główniej. Pierwszego czerwca 1956 roku awansował na stanowisko starszego bibliotekarza i objął kierownictwo Wypożyczalni Miejskowej i Wypożyczalni Międzybibliotecznej w Oddziale Udostępniania Zbiorów. Na tym stanowisku pozostał do końca marca 1964 roku. Rok 1956 był dla niego ważny także ze względów osobistych, gdyż w maju ożenił się z Zofią Kolarz. W marcu roku następnego przyszła na świat córka Hanna Renata. (Po latach doczekał się dwóch wnuczek i jednego prawnuka). W latach 1956–1958 brał udział w zespołowej pracy naukowej nad bibliografią *Goethe w Polsce*. Pierwszego kwietnia 1964 roku został kierownikiem Sekcji Dubletów i Wydawnictw Zbędnych w Oddziale Gromadzenia Zbiorów. Rok później, to jest od września 1965 roku, znowu awansował, zostając kustoszem. Kolejny awans nastąpił 1 lutego 1967 roku, kiedy powołano Go na stanowisko bibliotekarza dyplomowanego w stopniu adiunkta, następnie 1 sierpnia 1972 roku na stanowisko dyplomowanego kustosa, od stycznia 1976 roku osiągnął zaś najwyższy stopień zawodowy starszego kustosa dyplomowanego. Kierownikiem Sekcji Dubletów pozostawał 13 lat, do lutego 1977 roku. W tym czasie między innymi nadzorował akcję zabezpieczenia księgozbiorów poniemieckich zdeponowanych w BJ, wyłączenia z nich druków w języku polskim, a potem wysłania części z nich do bibliotek uniwersyteckich w Łodzi i Wrocławiu, a także przekazania 7 wagonów czasopism do NRD jako daru rządu polskiego. W 1977 roku przez kilka miesięcy (od marca do września) pełnił funkcję kierownika Oddziału Konserwacji Zbiorów, jednakże już w niedługim czasie, to jest w październiku 1977 roku, po odejściu na emeryturę długoletniego kierownika Oddziału Udostępniania Zbiorów pani Celinie Zawodzińskiej został jej następcą na tym stanowisku.

Był to wtedy największy oddział w BJ. Składał się z Czytelni Główniej, Profesorskiej, Asystenckiej oraz Czytelni Anglistycznej (znajdującej się poza gmachem BJ). W 1987 roku została zorganizowana jeszcze jedna czytelnia: Austriacka, która początkowo dzieliła lokal z Czytelnią Profesorską. Do oddziału należały również Wypożyczalnia Miejskowa i Wypożyczalnia Międzybiblioteczna, a także Pracownia Opracowania Księgozbiorów Podręcznych BJ. Praca była różnorodna. Częsty problem, z powodu niedostatecznej liczby pracowników, sprawiała potrzeba zapewnienia wystarczającej obsady bibliotekarzy i magazynierów przy pracy dwuzmianowej i w soboty. Oddziałem tym Jerzy Koziński kierował do 30 września 1991 roku, czyli aż do czasu przejścia na emeryturę (w sumie 14 lat).

W czasie wieloletniej pracy w BJ podnosił systematycznie zawodowe kwalifikacje także poprzez liczne wyjazdy szkoleniowe do bibliotek krajowych (Warszawa, Łódź, Toruń, Katowice, Lublin, Gdańsk, Szczecin, Zielona Góra) i zagranicznych (Bratysława, Wielkie Tyrnowo, Wilno, Jena, Bochum, Skopje, Londyn, Oksford, Cambridge, Salzburg). Ta możliwość zwiedzania bibliotek służyła wymianie doświadczeń i zapoznaniu się z ich organizacją pracy i wyposażeniem.

Oprócz obowiązków związanych z pracą w poszczególnych oddziałach i pełnieniem z biegiem lat również funkcji kierowniczych angażował się także w pracę rozmaitych ogólnobibliotecznych komisji. Był członkiem Rady Bibliotecznej BJ i komisji kwalifikacyjnej dla bibliotekarzy dyplomowanych, aktywnym działaczem wielu komisji w Zarządzie Głównym Związku Nauczycielstwa Polskiego, a także w Stowarzyszeniu Bibliotekarzy Polskich. W latach 1955–1987 był społecznym inspektorem pracy przeszkolonym na specjalistycznych kursach. Dbał o poprawę warunków pracy i o dodatki dla osób pracujących w warunkach szkodliwych dla zdrowia, starał się o odzież ochronną. Był nawet autorem broszury zawierającej przepisy prawne BHP dla biblioteki. Dawało Mu to satysfakcję. Jak wspominał⁴, czuł się współgospodarzem budynku, znał gruntownie Bibliotekę, która miała się powiększyć i zmodernizować, i zdawał sobie sprawę z jej potrzeb lokalowych i technicznych. To pozwoliło Mu zostać członkiem komisji techniczno-budowlanej dla jej rozbudowy. Aby zapoznać się z najnowszymi osiągnięciami budownictwa bibliotecznego w Europie, zwiedził nowe gmachy bibliotek w Bochum i w Münster. Był zresztą świadkiem rozbudowy BJ w 1964 roku i 1990 roku oraz, już jako emeryt, powstania jej nowego, dużego skrzydła w 2001 roku. Warto też wspomnieć, że w przełomowym 1981 roku, gdy Rada Biblioteczna BJ zorganizowała głosowanie na nowego dyrektora, wysunięto także kandydaturę Jerzego Kozińskiego (jak twierdził, bez Jego zgody). Proponowano Mu również kandydowanie na dyrektora biblioteki Akademii Ekonomicznej. Nie uległ tym namowom i pozostał wierny BJ.

Nie można pominąć także Jego działalności naukowej, której się oddawał równoległe z pracą w bibliotece. Prowadził badania nad historią XIX-wiecznej fotografii w Krakowie. Ich owocem jest książka *Fotografia krakowska w latach 1840–1914. Zarys historii*⁵ (wydana w Wydawnictwie Literackim), która uzyskała bardzo dobre recenzje i stanowiła podstawę Jego pracy doktorskiej, a także szeregu artykułów naukowych. Dzięki rozprawie doktorskiej uzyskał w 1979 roku nagrodę Ministerstwa Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki. Publikował również w czasopismach bibliotekarskich artykuły dotyczące zagadnień zawodowych.

Za pracę w Bibliotece Jagiellońskiej Jerzy Koziński także odbierał kilkakrotnie nagrody rektorskie, w 1975 roku Złoty Krzyż Zasługi, a w 1984 roku Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski. Odchodząc na emeryturę po 40 latach pracy w BJ, otrzymał od rektora UJ Andrzeja Pelczara list z wyrazami uznania za wieloletnią działalność naukową i dydaktyczną w ramach uczelni.

⁴ J. K o z i ń s k i, *Czterdzieści lat służby...*, s. 98.

⁵ T e n ż e, *Fotografia krakowska w latach 1840–1914. Zarys historii*, Kraków 1978, *Kraków Dawniej i Dziś*, nr 20.

Na koniec pozwolę sobie zacytować zakończenie wspomnianego na początku wywiadu w „Alma Mater”. Na pytania pani redaktor Rity Pagacz-Moczarskiej: „Co Pan czuje, kiedy dziś przekracza Pan próg Biblioteki Jagiellońskiej? Czym dziś jest dla Pana Biblioteka?”, Jerzy Koziński odpowiedział:

Do Biblioteki Jagiellońskiej mam szczególny sentyment. Lubię do niej przychodzić, choć z oczywistych względów jest to już inna biblioteka niż ta, którą pamiętam z dawnych czasów. Inaczej zorganizowana jest praca, panuje inna atmosfera, zatrudnionych jest znacznie więcej osób. Cieszy mnie jednak to, że wśród nich wciąż jeszcze są ludzie, którzy mnie pamiętają i serdecznie witają. Cieszy mnie, że przychodzę do Biblioteki nowoczesnej, działającej na najwyższym europejskim poziomie. Dobrze czuję się w jej gmachu...⁶

Tak wzruszająco podsumował swój prawie 70-letni kontakt z Instytucją, która była Mu bliska i która Mu wiele zawdzięcza... Byłoby pięknie, gdyby inni pracownicy Biblioteki też żywili podobne uczucia...

Kraków, 27 listopada 2020

Anna Biłyk-Mydlarz

DOI: 10.26106/3a6k-4a66

⁶ T e n ż e, *Czterdzieści lat służby...*, s. 99.

SPIS TREŚCI

I. ROZPRAWY I MATERIAŁY

1. J o a n n a P y p ł a c z, *Ifigenia w Taurydzie* Eurypidesa: poetyka traumy, estetyka horroru i *katharsis* na scenie 5
Euripides' *Iphigenia in Tauris*: the Poetics of Trauma, the Aesthetics of Horror and a Catharsis on the Stage 15
2. A n n a Z. K o z ł o w s k a, Okruch do piętnastowiecznych dziejów podgórskiego kościoła św. Benedykta 17
A Scrap Contributing to the 15th Century History of St. Benedict's Church in Podgórze 26
3. K a m i l S o c z e k, Edycja krytyczna dokumentu z 1465 roku Kazimierza Jagiellończyka zezwalającego na budowę wodociągu w Bieczu 27
Critical Edition of a Document from 1465 by Kazimierz Jagiellończyk Allowing for the Construction of a Water Main in Biecz 34
4. Z o f i a T y l u s, Nieznana księga pochodząca z biblioteki Zygmunta Augusta w kolekcji oo. karmelitów na Piaseku w Krakowie 35
The Unknown Book from the Library of Sigismund II Augustus in the Collection of the Carmelite Monastery at Piasek, Kraków 43
5. A l e k s a n d r a G o l i k - P r u s, Przyczynek do wpisu sztambuchowego Jerzego Wilhelma Klocha dla Jana Muthmanna 45
On Jerzy Wilhelm Kloch's Album Inscription for Jan Muthmann 55
6. E k a t e r i n a B a u m a n n, Osobliwości rzeki Leny. Edycja dzieła Antona Iwanowicza Łosiewa 57
Peculiarities of the Lena River. The Edited Study by Anton Ivanovich Losev 84
7. W e r o n i k a R o s t w o r o w s k a - K e n i g, Luksusowy egzemplarz *Dei Sepolcri* Ugo Foscola w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej – pochodzenie i droga do Krakowa 85
A Luxury Copy of *Dei Sepolcri* by Ugo Foscolo in the Collections of the Jagiellonian Library – its Origin and How It Got to Kraków 98
8. N a t a l i a B i a ł k a, „Gazeta Literacka” jako przykład efemerydy literackiej okresu autonomii galicyjskiej 99
“Gazeta Literacka” as an Instance of Literary Ephemera from the Period of Galician Autonomy 118

9.	Radosław Kutty, Przewodniki tatrzańskie Walerego Eljasza-Radzikowskiego w oczach dziennikarzy epoki oraz współczesnych humanistów	121
	Walery Eljasz-Radzikowski's Tatra Guidebooks in the Eyes of Journalists of the Epoch and Contemporary Humanists	143
10.	Bartłomiej Gapiński, Samotność w tradycyjnej społeczności wiejskiej. Rozważania na przykładzie materiałów etnograficznych z drugiej połowy XIX i XX wieku	145
	Loneliness in a Traditional Rural Community. Reflections as Based on Ethnographic Materials from the Second Half of the 19 th and 20 th Centuries	181
11.	Julia Krajcarz, Państwowa Biblioteka Bejazyda w Stambule	183
	Beyazit State Library in Istanbul	190
12.	Joanna Pypłacz, <i>Post mortem est... omnis voluptas</i> , czyli śmierć po wiedeńsku	193
	<i>Post mortem est... omnis voluptas</i> , or Death Viennese Style	203
13.	Weronika Madryas-Szyba, Baśnioterapia jako narzędzie wspierające dwujęzyczność dzieci polonijnych we Włoszech	205
	Fairy-tale Therapy as a Tool Supporting Bilingualism in Polish Expat Children in Italy	220
14.	Aneta Kowalska, Marta Stąporek, Małopolskie Forum Bibliotek 2019 w oczach uczestników	221
	The Małopolska Forum of Libraries 2019 in the Eyes of its Participants	238
15.	Zdzisław Pietrzyk, André Séguenny (1938–2019).....	239

II. KRONIKA

16.	Aleksandra Cieślar, Działalność Biblioteki Jagiellońskiej w roku 2018. Sprawozdanie	247
17.	Aleksandra Cieślar, Działalność Biblioteki Jagiellońskiej w roku 2019. Sprawozdanie	301
18.	Zmarli pracownicy Biblioteki Jagiellońskiej	357
	Tadeusz Antos (1947–2018) (<i>Barbara Bulat, Sebastian Grudzień</i>)	357
	Ryszard Juchniewicz (1938–2019) (<i>Aleksandra Cieślar, Zdzisław Pietrzyk</i>)	377
	Jerzy Bronisław Koziniński (1926–2020) (<i>Anna Biłyk-Mydlarz</i>)	381

INFORMACJE DLA AUTORÓW

W „Biuletynie Biblioteki Jagiellońskiej” zamieszczane są niepublikowane oryginalne artykuły naukowe, obejmujące swym zakresem kwestie związane z szeroko pojętym bibliotekarstwem, w szczególności zaś prezentowane są wielotematycznie zawartości zbiorów bibliotek, z Biblioteką Jagiellońską na czele. Preferowana jest między innymi problematyka szeroko pojmowanej działalności bibliotecznej – katalogi komputerowe, konserwacja zbiorów, analizy obrazu wynikającego z różnorodnych aspektów ankiet przeprowadzanych wśród czytelników. Od lat chętnie uwzględniane są materiały biograficzne, a także edycje źródeł historycznych bez względu na okres, którego dotyczą, publikowane są przedruki korespondencji, rozprawki historyczne w ogólności, a w szczególności te, których źródło tkwi zauważalnie w rękopiśmiennych materiałach znajdujących się w Bibliotece Jagiellońskiej. W szczególnych przypadkach mogą też być uwzględnione prace luźniej związane z szeroko pojętą humanistyką.

Uwagi ogólne

1. Tekst przeznaczony do działu Rozprawy i Materiały nie powinien przekraczać jednego arkusza wydawniczego. Pod tekstem powinno być umieszczone streszczenie w języku polskim (objętość 700–1000 znaków) oraz słowa kluczowe w języku polskim (5–7).
2. Autorzy proszeni są o podanie adresu do korespondencji, numeru telefonu i adresu poczty elektronicznej.
3. Autorzy otrzymują bezpłatnie 1 egzemplarz czasopisma i 10 nadbitek, jeśli tekst została opublikowana w dziale Rozprawy i Materiały.

Wskazówki techniczne

1. Autorzy proszeni są o dostarczenie ostatecznej wersji pracy w postaci wydruku komputerowego wraz z materiałem ilustracyjnym oraz zgodną z wydrukiem wersję elektroniczną tekstu w formacie *.rtf na płycie CD/DVD lub wyłącznie wersję elektroniczną na adres mailowy Redakcji „Biuletynu Biblioteki Jagiellońskiej”.
2. W tekście czcionka Times New Roman 12 punktów, interlinia 1,5 wiersza, paginacja w górnej stopce na środku. Formatowanie tekstu należy ograniczyć do nie500 zbędnego minimum (wcięcia akapitowe, kursywa, środkowanie). Dzielenie wyrazów wyłącznie automatyczne.
3. Cytaty w tekście krótsze niż 3 wiersze należy umieszczać w cudzysłowie. Przytoczenie obszerniejsze niż 3 wiersze należy umieścić w oddzielnym akapicie (bez cudzysłowu) i zmniejszyć punktację czcionki.
4. Fragment opuszczony w cytacie powinien być oznakowany trzema kropkami w nawiasie kwadratowym.
5. W tekście głównym nie należy używać skrótów, szczególnie w odniesieniu do czasu i przestrzeni (rok, a nie: r.; wiek, a nie: w.).
6. Zapis dat w tekście głównym: miesiące słownie. W przypadku pojedynczych słów lub krótkich wyrażen w językach obcych – kursywa.
7. Tabele należy sporządzać wedle procedur wykonywanych przez program Word.

Przypisy do tekstu głównego

1. Przypisy należy umieścić pod tekstem głównym czcionką 10 punktów z odnośnikiem w indeksie górnym. Numer przypisu należy umieścić przed znakiem interpunkcyjnym kończącym zdanie lub jego część. O autorach i dziełach przytaczanych wcześniej stosować należy informację w języku polskim: tenże, tegoż, taż, teźże, dz. cyt., tamże. W przypadku przytaczania kilku prac tego samego autora kolejne powtarzające się tytuły należy skracać np. S. Lolo, *Polityka Pigmejów...*(zam. *Polityka Pigmejów wobec określonych terytoriów zamorskich*), s. 33–34.
2. Tytuły dzieł drukowanych wyróżnione kursywą; tytuły serii kursywą; druk prosty w odniesieniu do przytaczanych archiwaliów; tytuły konferencji i warsztatów – w cudzysłowie; tytuły referatów kursywą; zapis dat: miesiące cyframi rzymskimi, bez kropek między cyframi; kolejne przypisy oddzielone średnikiem; zapis dziesiątkowy przedziałów czasowych: lata 80. XX wieku; w zapisach oznaczających przedziały cyfrowe półpauza (np. lata 1931–1939, s. 30–59); w przypadku czasopism na oznaczenie tomu cyfra arabska (vol. 1, t. 5), na oznaczenie rocznika cyfra rzymska (LXI) – np. „*Studia Theologica Varsaviensia*”, t. 17, 1979, nr 1, s. 248, np. „*Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*” XXVI, 1976, s. 129–159; w tekstach obcojęzycznych skrót oznaczający stronicę wyraża się stosownie do języka użytego w tekście (np. niem.: S. ang. p. itd.).
3. Poszczególne elementy przypisu należy oddzielić przecinkiem. Gdy autor odwołuje się do szeregu dzieł w ramach jednego przypisu, opisy tych dzieł powinny być oddzielone średnikami.

a. Źródła niedrukowane

Należy kolejno podać nazwę archiwum lub biblioteki w skrócie (po raz pierwszy w pełnym brzmieniu), nazwę zespołu archiwaliów lub sygnaturę, oznaczenie tomu, tytuł zespołu archiwalnego, tytuł dokumentu, kartę lub stronę (np. APKr, RGO, t. 18, Sprawozdanie sytuacyjne z dnia 15 lutego 1944 r., k. 21–22 lub IPN Kr 010/12260, SOR „Alfa”, t. 5, Analiza sytuacji operacyjnej, k. 34, lub BJ, 15671 II, J. Braun, Wspomnienia, t. 2, k. 23–25 lub BJ, sygn. Przyb. 18/92, k. 302).

b. Książka

– M. Eliade, *Traktat o historii religii*, Warszawa 1966, s. 155.

W przypadku występowania dwóch imion autora – inicjały bez spacji.

c. Praca zbiorowa

– *Książka polska w okresie zaborów. Wybrane problemy metodologii i dydaktyki bibliologicznej, bibliotekoznawstwa i informatologii*. Praca zbiorowa pod red. Marii Kocójowej, Kraków 1991.

d. Artykuł w pracy zbiorowej

– J. Kijas, *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej UJ w okresie Stanisława Tarnowskiego (1871–1909)*, [w:] *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. T. Ulewicz, Kraków 1966, s. 122.

– J.M. Rokicki, *Byle do przodu. Wspomnienia z przyszłości*, [w:] *Zawsze razem. Szkice współczesne*, red. Z. Wnuk-Lipiński, Kraków 1995, s. 34–45, *Zeszyty Naukowe UJ*, 1145. *Prace Psychologiczne*, z. 35

e. Artykuł w czasopiśmie

– J.M. Rokicki, *Byle do przodu. Wspomnienia z przyszłości*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1995, nr 2, s. 28.

f. Dokumenty elektroniczne

– R. Krzywy, *O panegiryku staropolskim. Tradycja i przemiany*, [online] <http://staropolska.pl/barok/opracowania/panegiryk.html> [dostęp: 20.09.2011].

Ilustracje

Materiał ilustracyjny (zdjęcia, wykresy, tabele) powinien być ponumerowany. Lokalizację ilustracji należy dokonać przy pomocy cyfr umieszczonych w tekście. Skany ilustracji (najlepiej w formacie TIFF i rozdzielczości 300 dpi) i propozycje podpisów do nich powinny być opisane jednoznacznie.

W przypadku gdy ilustracje podlegają ochronie w zakresie praw autorskich, należy uzyskać i dostarczyć na piśmie zgodę autora lub właściciela.

ISBN 978-83-955592-0-4
ISBN 978-83-958240-4-3 (online)
ISSN 0006-3940
ISSN 2450-0410 (online)

9 788395 559204